

**Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України**

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ,
КРИМІНАЛІСТИКИ
ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ**

**Current Issues of Forensic Expertology,
Criminalistics and Criminal Procedure**

**Матеріали IV міжнародної
науково-практичної конференції
(Київ, 16 грудня 2022 року)**

**Proceedings of the IV International
Scientific and Practical Conference
(Kyiv, December 16, 2022)**

Київ
2022

УДК 343.98
А 43

*Матеріали конференції подаються в авторській редакції.
Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних,
точність викладеного матеріалу покладається на авторів.*

А 43 **Актуальні питання** судової експертології, криміналістики та кримінального процесу: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 грудня 2022 р.) / за заг. ред. Н. В. Нестор; уклад. О. В. Баулін, О. І. Жеребко, Т. П. Кривак, О. О. Садченко, А. В. Старушкевич, Ю. Б. Форіс; К.:– Університет «Україна», 2022. – 526 с.
ISBN 978-966-388-651-0

Видання містить матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу», що відбулася 16 грудня 2022 року в м. Києві.

Розраховано на працівників судових, правоохоронних органів, установ судової експертизи, викладачів, аспірантів, ад'юнктів та докторантів вищих навчальних закладів.

УДК 343.98

ISBN 978-966-388-651-0

© Київський науково-дослідний
інститут судових експертиз, 2022

© Міністерство юстиції України, 2022

З М І С Т

Вітальне слово	12
Chernov Y. The use of handwritten documents for screening of possible dementia conditions in a forensic context.....	13
Chumachenko I. System of standards in the field of water use as basic data for engineering and environmental expertise	18
Devenson J. Modern possibilities of phonoscopic examination in the investigation of various crimes	21
Hutsaliuk M. Electronic evidence as a key aspect in the investigation of cybercrimes.....	26
Kataraga O., Petkovich P., Pri sekaru V. Possibilities of attracting ad-hoc specialists and experts in the process of carrying out judicial expertise.....	29
Kipouràs P. Graphometric proof of forgery	33
Krupicka E. Current topics in image, audio and video forensics: experiences in enf forensics and steganography	38
Nauer M.-A. Immaterial lines as key feature in handwriting examination	40
Shamilova-Jalilova M., Gadirova S., Panahov N. The possibilities of comparative research with infrared spectrometry in the study of the chemical composition of the paper used in the preparation of excise stamps	45
Соломаха Ю. В., Біла А. В. The interrelation of criministics and criminology during the investigation of crimes and studying the criminals.....	48
Амеліна А. С. Форми використання спеціальних знань у процесі збирання доказів ухилення від оподаткування.....	52
Андренко С. О., Курдес О. В., Курдес Е. П. Щодо визначення поняття судово-експертної діяльності.....	56
Атаманчук В. М., Волошин О. Г. Екологічні наслідки російської агресії на довкілля в Україні	59

Ахтирська Н. М. Чи потребує Кримінальний процесуальний кодекс України удосконалення щодо міжнародного співробітництва для залучення іноземних судових експертів ?	64
Багіров С. Р. Деякі процесуальні питання необережного співзаподіяння	68
Баулін О. В., Красницька А. В. Вимоги до форми та змісту процесуальних документів у кримінальному провадженні	72
Борис О. П. Удосконалення нормативно-методологічного забезпечення пожежно-технічних експертиз	77
Борис О. П., Шмерего О. Б. Дослідження в галузі цивільного захисту в судовій інженерно-технічній експертизі	81
Бортун М. І. Проблеми реформування органів кримінальної юстиції	84
Брисковська О. М. Сучасні аспекти застосування спеціальних знань при розслідуванні незаконних заволодінь транспортними засобами	89
Будзієвський М. Ю. Встановлення строку виконання особою почеркового об'єкту як перспективний напрям у почеркознавчій експертизі	93
Варлахов В. О. Спеціальні знання у кримінальному судочинстві.....	96
Гавриленко Н. В., Касянюк А. В. Проблеми судової економічної експертизи з питань, пов'язаних із дослідженням розміру збитків: семантико-смісловий метод аналізу термінології при вирішенні правової колізії	100
Гбур Л. В. Особливості здійснення окремих видів судових експертиз в умовах воєнного стану	105
Герасименко І. В. Вихідні дані та інформаційні джерела, необхідні для встановлення вартості відновлення об'єктів нерухомого майна, яке зазнало значних пошкоджень та руйнувань	109
Геселев О. В. Особливості законодавчого забезпечення конституційних прав і свобод людини під час кримінального провадження в умовах воєнного стану	113

Годзь В. С., Рябенко І. Ю.

Судова почеркознавча експертиза: висновки, їх зміст та форма 117

Гора І. В.

Минуле і сучасність експертної служби органів безпеки України 122

Гребенюк А. В.

Розслідування воєнних злочинів та злочинів агресії в умовах протидії 126

Гребенюк А. В.

Перевірка алібі як тактична операція 131

Грекова Л. Ю.

Нариси до новітньої історії криміналістики 141

Грига М. А.

Документування воєнних злочинів: проблеми та виклики 144

Гриненко І. М., Проскура К. П.

Відшкодування збитків українських підприємств приватного і державного сектору економіки внаслідок російської агресії: етапи та дії 149

Дереча Л. М., Мартиненко Н. В.

Автоматизована система тестування як інструмент підвищення якості оцінки знань судових експертів 154

Джус О. В.

Розробка алгоритму дослідження взаємодії працівників магістрального залізничного транспорту із залізничними системами безпеки в межах виконання судових залізнично-транспортних експертиз 158

Дубровська О. М., Легедза А. В., Марчук Б. А.

Актуальна проблематика нормативно-правового забезпечення процесу ідентифікації померлих осіб при виявленні масових поховань та їх судово-медичної експертизи під час воєнного стану 162

Жеребко О. І.

Природа і функція слідчих версій 169

Журавльова М. О., Бордан О. Д.

Щодо опитування дитини у присутності законного представника 174

Журавльова М. О., Кадуха О. С.

Щодо необхідності проведення слідчих дій з жертвами статевих злочинів жіночої статі за участю спеціаліста-психолога 177

Журавльова М. О.

Наратив як провідна категорія у практиці діагностичної бесіди 182

Запорожець А. М.

Утворення Державного бюро розслідувань як окремого спеціалізованого правоохоронного органу 183

Калюга К. В. Щодо роботи з криміналістичними версіями як методу юридичного пізнання	186
Камінський А. М. Напрями діяльності Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України в умовах воєнного часу	191
Каніщев А. В., Шум С. С. Щодо уточнення поняття «судово-експертна діяльність»	196
Кириченко О. А., Бондаренко І. В. Інноваційне розуміння сутності, співвідношення та меж легітимного оприлюднення адекватних та неадекватних відомостей в юридичному чи журналістському доказуванні або у публічній дискусії.....	199
Климась Р. В., Одинець А. В. Проблематика оцінювання збитків від пожеж, заподіяних веденням бойових дій	204
Клюєв О. М. Робота науково-дослідних установ судових експертиз під час війни	210
Кобець С. В. Експертиза відео-, звукозапису під час розслідування погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу.....	214
Коваленко А. В. Використання можливостей 3D-сканування обличчя людини у кримінальному провадженні	218
Козерацька О. А. Судово-психіатрична оцінка психічних порушень у осіб, які скоїли кримінальні правопорушення на сексуальному ґрунті.....	222
Колесник В. А., Колесник Т. М., Носатенко Ю. О. Роль міжнародного співробітництва під час кримінального провадження	227
Колесник В. А. Питання досудового розслідування злочинів проти інформаційної безпеки держави.....	229
Командиров О. В. Застосування укрупненого підходу щодо встановлення вартості відновлення об'єктів нерухомого майна, яке зазнало значних пошкоджень та руйнувань внаслідок військових дій	233
Костюченко О. Ю. Окремі питання вдосконалення правового регулювання залучення експерта у кримінальному провадженні.....	241

Кошкарів А. Д.

Визначення технічної несправності ходової частини транспортного засобу під час проведення автотехнічної експертизи 245

Кравець І. Б., Баль О. М.

Розробка практичних рекомендацій із якісного збору матеріалів на місці залізнично-транспортні пригоди для виконання судових залізнично-транспортних експертиз..... 249

Кривак Т. П.

Європейське поліцейське управління (Європол): історія виникнення та сучасні тенденції 253

Кузнєцова Т. В.

Щодо окремих принципів судово-експертної діяльності 259

Куликовська В. С.

Встановлення послідовності виконання реквізитів у документах як один із підходів до вирішення задачі по встановленню відносної давності виконання реквізитів у документах. Сучасне розуміння монтажу у судово-технічній експертизі документів..... 263

Кульчицький А. Б., Степанюк О. В.

Особливості проведення судових експертиз з визначення наслідків застосування ракетної, артилерійської та авіаційної зброї 268

Кучинська І. В.

Встановлення загального джерела походження стимуляторів амфетамінового ряду..... 275

Лагода К. А.

Організація проведення транспортно-товарознавчих експертиз у разі неможливості технічного огляду колісного транспортного засобу 279

Ланцедова Ю. О.

Інноваційна класифікація експертних проваджень за базисним об'єктом дослідження та за іншими підставами 283

Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б.

Становлення інституту спеціаліста у кримінальному провадженні 287

Луценко Х. В., Роман А. І.

Роль інформаційних технологій у судовій криміналістичній експертизі 291

Лучка Л. В.

Проблеми, які виникають при розрахунку розміру шкоди внаслідок незаконного вирубування дерев, розміри пнів яких обліковані шляхом переводу 296

Мазур О. С.

Запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству в Україні: питання практики Європейського суду з прав людини..... 302

Момот Р. А., Козлов О. В., Черниш О. М. Дослідження відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб Збройних сил України із забезпечення протиповітряної оборони місць зберігання ракет, боєприпасів на арсеналах, базах та складах	305
Момот Р. А., Невинний В. Й. Дослідження передумов авіаційних подій та бойових втрат повітряних суден у Збройних силах України	309
Мороз А. П. Виявлення насильства через призму влади і контролю	314
Мешков О. О. Проблемні аспекти моделювання безпечної ситуації в дослідженнях із безпеки життєдіяльності	318
Нестор Н. В. Актуальні питання використання спеціальних знань у кримінальному провадженні	322
Нізовцев Ю. Ю., Кучинська І. В. Роль висновку експерта, висновку спеціаліста, довідки спеціаліста у кримінальному процесі	325
Олійник О. М., Климась Р. В., Серeda Д. В. Актуальна проблематика в питаннях дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	330
Онацька В. Д., Савкіна Т. В. Особливості застосування судово-психологічної експертизи особистості неповнолітніх злочинців	334
Падалка А. М., Бондарчук В. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з колабораційною діяльністю	338
Пасько Р. М., Теренчук С. А. Впровадження цифрових технологій в процес обстеження зруйнованих та пошкоджених будівельних об'єктів	342
Пашкова О. М., Жук І. С., Власенко І. Б. Виявлення компонентів ароматизаторів у складі рідин для вейпів та сумішей для кальянів	349
Перова О. В. Електронний висновок експерта як невід'ємна складова електронного судочинства	354
Першин Д. В. Дослідження пам'яті сучасних мобільних пристроїв методом chip-off	358
Петрова І. А., Тяпкін А. С., Кіпушева Т. В. Окремі аспекти формування особистості судового експерта в Україні	362

Пиріг І. В.

Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку 366

Письменний Д. П., Мельник О. В.

Допит особливо вразливих жертв в умовах воєнного стану 370

Полтавський А. О.

Методи та методики як основні елементи загальної технології оглядання місця події, визначеної міжнародним стандартом ISO 21043-2:2018 374

Полуніна Л. В.

Питання одержання зразків для проведення експертизи у кримінальному провадженні 377

Полянський А. О., Шпак Ю. Б.

«Смертна кара» для іноземних добровольців: аналіз крізь призму порушення національного законодавства і міжнародного права..... 380

Півньов Є. О.

Адаптація до викликів війни пріоритетних напрямів наукових досліджень у сфері судової експертизи 383

Радзевілова О. В., Ревенок О. А., Олійник О. П.

Війна в країні як нова реальність для судово-психіатричних досліджень (на прикладі судово-психіатричної експертизи військовослужбовців на Сході України) 387

Радзевілова О. В., Ревенок О. А.

Комплексна судова психолого-психіатрична експертиза у кримінальному процесі 391

Рубель А. В.

Судова будівельно-технічна експертиза у кримінальному процесі 395

Рудая М. І.

Методи і прийоми в економічній експертизі..... 399

Рязанцев В. В., Дереча Л. М., Булавина В. С.

Технологія зберігання біологічного матеріалу для проведення судової молекулярно-генетичної експертизи..... 404

Савчук Р. М.

Автоматизація інформаційних процесів у діяльності Національного антикорупційного бюро України як необхідна умова ефективної протидії корупційним правопорушенням 408

Садченко О. О.

Елемент і ознака зовнішності як об'єкт експертного дослідження 412

Сергієнко Я. П. Особливості семантико-текстуального дослідження пропаганди та символіки комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів у судово-лінгвістичній експертизі мовлення	416
Сердечна А. Ю. Диференціація процесуальних форм затримання особи у кримінальному провадженні	419
Силенок К. П. Проблемні питання проведення судово-експертних історико-археологічних досліджень в умовах воєнного стану	423
Силкін О. С. Актуальні питання експертизи іноземних паспортних документів.....	426
Старенький І. В., Донченко О. І. Дослідження артефактів використання програмного забезпечення «Огса Player» в пам'яті накопичувача інформації	429
Старушкевич А. В. У витоків судової радіології (до 100-річчя з дня народження В. К. Лисиченка)	433
Томин С. В., Лишак О. А. До питання про придатність дактилоскопічної плівки як техніко-криміналістичного засобу копіювання слідів.....	443
Топчій В. В. Історія становлення криміналістичних експертиз	446
Тіщенко В. В. До проблеми формування воєнної криміналістики.....	450
Федоренко В. Л., Кісіль Н. В., Пукліч О. С. Розмежування завдань та професійних компетентностей експертів з мистецтвознавчої експертизи та експертизи у сфері інтелектуальної власності, об'єктом яких є твори мистецтва	453
Фролов А. А., Хоробрих П. М., Федорченко В. І. Взаємодія автомобільної шини з поверхнею дорожнього покриття під впливом аквапланування	458
Хамула Д. В., Бідзюра О. В. До проблеми атрибуції та оцінки антикварних кахельних печей під час проведення мистецтвознавчих експертиз пам'яток архітектури	462
Ходосевич С. Ю. Про вплив косметичної корекції зовнішності на ідентифікацію особи при пред'явленні до впізнання та портретної експертизи.....	467

Холодова О. Ю.

Особливості проведення комплексної судової товарознавчої та залізнично-транспортної експертизи з метою визначення матеріального збитку, завданого внаслідок пошкодження залізничних вагонів 470

Хомутенко В. П., Хомутенко А. В., Мотигін Д. В.

Особливості завдань судової економічної експертизи в адміністративному судочинстві 474

Хоробрих П. М.

Проблема експертного оцінювання дорожньо-транспортної події за участю осіб, які керують мікромобільними засобами користування (електросамокатом, гіробордом, моноколесом) 478

Чалюк І. М.

Особливості проведення дослідження якості влаштованого асфальтобетонного покриття в рамках судової експертизи в Україні 483

Чечіль Ю. О.

Проблемні аспекти здійснення судово-експертної діяльності в Україні в умовах воєнного стану 488

Чигрина Г. Л.

Процесуальне забезпечення здійснення фінансових розслідувань у кримінальному провадженні: імплементація міжнародних стандартів 490

Щербакова Г. В.

Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні 495

Щербаковський М. Г.

Імовірнісний підхід до результатів ідентифікаційних досліджень в експертній практиці США та Європи 499

Юнацький О. В.

Окремі принципи проведення судових експертиз 502

Юсупов В. В.

Вивчення проблем використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у криміналістичній науковій школі Національної академії внутрішніх справ 506

Яценко І. В.

Можливості судово-ветеринарної експертизи у забезпеченні відшкодування шкоди, завданої внаслідок ведення агресивної війни 510

Єгорова Т. М., Браїлко Ю. І.

Актуальні проблеми комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи в умовах збройної агресії рф проти України 515

Євтіфєєв С. Л., Фроленкова О. В., Омельченко Є. І.

Визначення причин руйнування опор рекламної конструкції 519

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Життя перемаже смерть,
а світ – темряву
*(З промови Президента
України Володимира Зеленського
в Європарламенті 01.03.2022)*

Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України вітає учасників IV щорічної Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу».

Конференція проходить у виключно складний і відповідальний момент розвитку сучасних правовідносин у галузі судової експертизи. З одного боку, світова спільнота увійшла в якісно новий етап свого історичного розвитку, для якого притаманні універсалізація і глобалізація правовідносин, формування загального економічного, правового та інформаційного простору, вироблення єдиних підходів до забезпечення прав людини, сталих стандартів правосуддя. А з іншого боку, агресивна війна росії стосовно України черговий раз, за останні роки, поставили Україну перед принциповим вибором: які шляхи і форми розв'язування проблем і забезпечення правопорядку найбільш легітимні, які правові принципи і форми більш прийнятні і ефективні для побудови системи безпеки в нових умовах.

Конференція з актуальних проблем теорії і практики судової експертизи, криміналістики та кримінального процесу є продовженням доброї традиції проводити такі наукові заходи в нашому інституті.

Актуальність тематики наукового заходу такого рівня, зумовлена постановкою нових завдань та розширенням їх меж у сфері експертного забезпечення правосуддя, у зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні внаслідок повномасштабної, неспровокованої збройної агресії росії проти України.

Проведення науково-практичної конференції зумовлено необхідністю об'єднання зусиль вчених та досвідчених практиків, представників органів публічної влади та наукових кіл провідних держав світу з обговорення методологічних наукових і правових проблем теорії та практики судової експертизи, криміналістики і кримінального процесу.

Головна мета конференції – наукова дискусія, обмін новітнім досвідом, знаннями та ідеями щодо пошуку шляхів розв'язування нагальних проблем експертного забезпечення правосуддя в умовах воєнного часу, подальшого удосконалення нормативно-правового регулювання судових експертиз задля вирішення актуальних проблем розслідування кримінальних правопорушень та застосування результатів конференції у процесі розвитку теорії судової експертизи, криміналістики та кримінального процесу.

Висловлюємо упевненість, що робота конференції буде корисною для усіх її учасників. Живе обговорення доповідей дасть поштовх для нових досліджень

та ідей, сприятиме поліпшенню якості досліджень, розширить коло творчих та особистих зв'язків.

Бажаємо всім якнайшвидшої перемоги та миру, злагоди й непохитної віри. Ми зуміємо зробити все, як єдиний великий народ, на благо розквіту рідної України та піднесення добробуту всіх українців, в ім'я щасливого майбутнього нашого підростаючого покоління.

Ми все подолаємо! Ми все переживемо! Ми – переможемо!
Слава захисникам України! Слава Україні!

UDC 343.98

Chernov Yury
Dr., Research Director

HIS Zurich Institute for Handwriting Sciences

THE USE OF HANDWRITTEN DOCUMENTS FOR SCREENING OF POSSIBLE DEMENTIA CONDITIONS IN A FORENSIC CONTEXT

ВИКОРИСТАННЯ РУКОПИСНИХ ДОКУМЕНТІВ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ МОЖЛИВИХ СТАНІВ ДЕМЕНЦІЇ У КОНТЕКСТІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Handwriting analysis can be a useful method in detecting possible dementia cases in the forensic context. AH-HS instrument summarises existing research studies and consolidates them in a formal procedure. It provides a quantitative evaluation. The presented study demonstrates that it is effective in detecting markers of Alzheimer's disease in handwriting and highly correlates with the results of neurological examination. That allows using AD-HS in forensic cases when conventional expertise is not possible.

Keywords: handwriting psychology, forensic expertise, Alzheimer's disease, handwriting markers.

Аналіз почерку може бути корисним методом виявлення можливих випадків деменції в контексті судової експертизи. Інструмент АН-НС підсумовує наявні дослідження та об'єднує їх у формальну процедуру. Він дає кількісну оцінку. Представлене дослідження демонструє його ефективність у виявленні маркерів хвороби Альцгеймера в почерку та високо корелює з результатами неврологічного обстеження. Це дозволяє використовувати AD-HS у судових справах, коли звичайна експертиза неможлива.

Ключові слова: психологія почерку, судова експертиза, хвороба Альцгеймера, маркери почерку.

Introduction. Dementia conditions can affect how people perceive the world around them and make decisions. It lies in deterioration in cognitive function beyond

what might be expected from the usual consequences of biological aging. In the forensic context, it is very important to take into consideration the possible cognitive impairment of different involved people. Most often, in civil cases, in inheritance proceedings that can play an important role. However, also the status of witnesses might be of interest to evaluate the reliability of their testimony.

The most common type of dementia is Alzheimer's disease (AD). It contributes to around 70 % of all dementia cases. Currently, AD affects around 50 million people worldwide and is expected to triple in the next 30 years. One in 14 persons over 65 and one in two seniors over 80 are affected. AD is a neurodegenerative disorder that affects the brain. It causes impaired memory (at first, usually short-term memory, and in more advanced stages, long-term memory), cognitive impairment, and impaired motor skills. However, the disease is very insidious. For many years, it might show no noticeable signs. After a while, cognitive dysfunction, in general, and memory impairment, in particular, begin to appear. This period is referred to as cognitive impairment (CI). It can last for years [1].

The diagnosis of AD should be made definitely in the medical context – by neurologists and doctors. They are using special neurological instruments (questionnaires) and different biomarkers. To biomarkers belong brain images (including computer tomography, magnetic resonance imaging and positron emission tomography), cerebrospinal fluid biomarkers, particular blood tests and genetic testing.

Method. The listed methods are hardly applicable in the forensic context because the investigated persons are often already dead or not available for testing procedures. Besides, the special analysis and procedures are expensive. That is why handwriting analysis might be especially useful. Handwriting can reflect the changes taking place in the cognitive abilities of a person. Alois Alzheimer himself already noticed that. Reporting about his first AD patient, Augusta D. he writes [2]: “When writing, she reduplicated the same syllable and forgot some others, and, in general, finished very rapidly by stopping” (cited from [3]). The correlation between AD onset and handwriting deterioration has been confirmed in numerous research studies. That should not surprise you – handwriting is one of the most complicated person's skills. A person acquires it as a result of numerous and lengthy trainings, that take years in school. Moreover, handwriting is not limited to fine motor skills. It is not just a motor activity, but also a cognitive and linguistic one: “Handwriting is a complex perceptual-motor skill that differs in many ways from other graphomotor activities, such as drawing or doodling. One of the most obvious differences is, of course, that there is a language system involved, which seems to influence different aspects of handwriting” [4, p. 353]. Handwriting is a combination of cognitive, kinesthetic, and perceptual-motor components, including such functions as visual and kinesthetic awareness, motor planning, eye-hand coordination, visual-motor integration, and motor dexterity. These characteristics of handwriting allow us to think that handwriting should reflect the disorders associated with AD and CI.

A typical example is a case I dealt with in 2022. An old man died several years ago. In his handwritten testament, he had left his apartment as a legacy to his second wife. His daughter from the first marriage now disputed the heritage. Her argumentation was based on the supposition that her father had dementia when he

compiled the document. In favour of the daughter speaks the fact that her father had been diagnosed with AD, but a year later the date of the testament. Therefore, the aim of the investigation was to check, whether the AD condition could influence his decision already when he wrote the document. In such cases, handwriting analysis can deliver some indications. In addition, the cognitive state of witnesses in different cases can be the object of expertise.

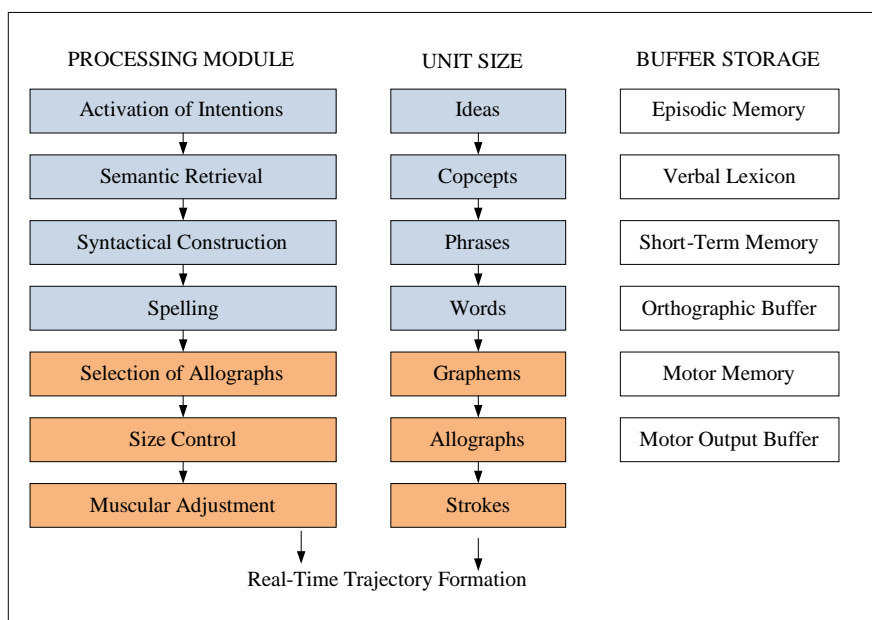

Figure 1.1. Hierarchical model of handwriting by van Galen

“The processes involved in executing natural handwriting movements are extraordinarily complex and involve multiple brain regions working in concert to bring about coordinated, precisely timed, multijoint movements capable of adapting to ongoing and often unpredictable environmental constraints. As a first step in understanding this process, scientists must reduce its complexity into simpler manageable units or models. These manageable units can be visual, mathematical, or computational and can be used to develop testable hypotheses on the nature of motor behaviour under various conditions” [5, p. 57]. One of the most accepted models is the hierarchical one by van Galen [6, 7] (Fig. 1).

The model consists of lower-level modules (levels 1 to 3), which provide the motoric part of writing (motor program), and higher-level modules for adapting to the environment and supporting the cognitive part of writing (levels 4 to 7). The model assumes that the lower-level modules are organized serially. That is logical since you can send only one signal to your hand or fingers at the same time. Otherwise, if there are several signals, they are not able to implement the required movements. The higher-level modules on contrary are organized parallel, which allows the simultaneous exchange of information with different tasks, i. e. allows for multitasking. Invariant features of the motor program are unique to an individual (that is why handwriting is individual).

AD impairs the functions of the higher-level modules. Affected persons require more time to formulate the text, and remember words and their correct syntax. That is why the writing is diligent, but hesitant, awkward, unsure, slower, and with more

corrections; they have more interruptions, and the writing hand remains longer in the air. Another famous dementia type, Parkinson's disease affects on contrary the lower, motor levels.

Researchers have been intensively using handwriting tasks for the detection of AD markers. There are several good reviews [8-13]. In many studies, subjects performed a battery of different writing and drawing tasks. Generally, we can group the studies into two groups, namely, linguistic-oriented and motor-oriented. The drawback lies in the artificial art of these tasks and one-sided consideration. Besides, having detected certain affected characteristics of handwriting, the studies lack an instrument for a reliable screening. The problem is that according to common understanding AD manifests itself very individually. Some persons demonstrate certain features of handwriting, while others show different ones.

We tried to overcome these problems by developing the AD-HS Instrument for the screening of AD / CI [14, 15]. It is based on the following principles: a) we analyse normal handwriting specimens, compiled as a result of usual daily activity; b) we include a large set of handwriting characteristics, the individual combinations of which allow the conclusion about possible AD; c) the procedure is formalized and quantified, which enables the validation and comparison to the handwriting of non-affected persons. Currently, AD-HS includes 40 handwriting and 2 linguistic characteristics. Thus, there are 42 variables. When analysing a specimen we evaluate, whether a handwriting characteristic is present or not. Currently, we are using this binomial approach, although in principle all characteristics can be evaluated on a continuous scale, as we are doing in other studies [16, 17]. To calculate the so-called AD-Indicator (ADI) we divide the count of the present characteristics by 42.

Our validation studies with handwriting specimens of AD and CI patients demonstrated good screening capabilities of AD-HS. Therefore, the average ADI value for the group of 48 subjects from Kazakhstan, Germany, Switzerland, England, Poland, and the USA was equal to 0.46. At the same time, the control group of healthy persons from the HSDetect database [18] has a mean value of 0.26. Additionally, the correlation between ADI values and severity stages of 19 patients, for whom a formal severity evaluation was done by the neurologist, equals 0.62, which is high.

Discussion. Our results demonstrate that the screening of AD conditions from handwriting is possible and can be effective. However, handwriting analysis by no means should be regarded as a diagnostic tool. It provides a certain indication when a neurological examination is not possible. Our work was supported by the HSDetect computer-aided application its database and its corresponding procedure. That includes the formalized definition of handwriting characteristics. The last is very important since even handwriting experts do not always agree on handwriting evaluation.

There are several points, which require additional research. First, many handwriting characteristics included in AD-HS are typical also for age changings and other diseases. Second, in the study, we used a simple binomial model for the evaluation of handwriting characteristics. More elaborate models with more precise values and the weighting of characteristics by importance may bring additional

benefits. Third, handwriting evaluation is still a manual process. Existing computer-aided tools cannot provide good and reliable results. However, further research is ongoing and the use of artificial intelligence algorithms may help to develop a fully computerized instrument.

References

1. Shah, Y., Tangalos, E. G., & Petersen, R. C. Mild cognitive impairment. When is it a precursor to Alzheimer's disease? *Geriatrics*. 2000. Vol. 55. P. 65-68.
2. A. Alzheimer. Über eine eigenartige Erkrankung der Hirnrinde [About a particular disease of the cerebral cortex]. *Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie und Psychisch-gerichtliche Medizin*. 1907. Vol. 64. P. 146.
3. B. Croislie. Agraphia in Alzheimer's disease. *Dementia and Geriatric Cognitive Disorders*. 1999. Vol. 10. P. 226-230 (<https://doi.org/10.1159/000017124>).
4. Zesiger, P., Mounoud, P., & Hauert, C.-A. Effects of lexicality and trigram frequency on handwriting production in children and adults. *Acta psychological*. 1993. Vol. 82. P. 353-365 ([https://doi.org/10.1016/0001-6918\(93\)90020-R](https://doi.org/10.1016/0001-6918(93)90020-R)).
5. Caligiuri M. P., & Mohammed, L. A. *The Neuroscience of Handwriting. Applications for Forensic Document Examination*. Boca Raton: CRC Press, 2012. 267 p.
6. van Galen, G., & van Gemmert, A. Kinematic and dynamic features of simulating another person's handwriting. *Journal of Forensic Document Examination*. 1996. Vol. 9. P. 1-25.
7. van Galen, G. P. Handwriting: Issues for psychomotor theory. *Human Movement Science*. 1991. Vol. 10. P. 165-191.
8. Petti, U., Baker, S., & Korhonen, A. A systematic literature review of automatic Alzheimer's disease detection from speech and language. *Journal of the American Medical Informatics Association*. 2020. Vol. 27 (11). P. 1784-1797 (<https://doi.org/10.1093/jamia/ocaa174>).
9. Vessio, G. Dynamic Handwriting Analysis for Neurodegenerative Disease Assessment: A Literary Review. *Applied Sciences*. 2019. Vol. 9 (21). P. 4666 (<https://doi.org/10.3390/app9214666>).
10. Neils-Strunjas, J., Groves-Wright, K., Mashima, P., & Harnish, S. Dysgraphia in Alzheimer's disease: A Review for Clinical and Research Purposes. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*. 2006. Vol. 49. P. 1313-1330. ([https://doi.org/10.1044/1092-4388\(2006/094\)](https://doi.org/10.1044/1092-4388(2006/094))).
11. Graham, N. Dysgraphia in dementia, *Neurocase*. 2000. Vol. 6. P. 365-376 (<https://doi.org/10.1080/13554790008402708>).
12. De Stefano, C., Fontanella, F., Impedovo, D., Pirlo, G., & Scotto Di Freca, A. Handwriting analysis to support neurodegenerative diseases diagnosis: A review. *Pattern Recognition Letters*. 2019. Vol. 121 (April). P. 37-45.
13. Impedovo, D., & Pirlo, G. Dynamic handwriting analysis for the assessment of neurodegenerative diseases a pattern recognition perspective, *IEEE Reviews in Biomedical Engineering*. 2018. Vol. 12. P. 209-220 (<https://doi.org/10.1109/RBME.2018.2840679>).

14. Chernov, Y. G., & Zholdasova, Zh. A. Markers of Alzheimer's disease in handwriting. *Russian Neurological Journal*. 2021. Vol. 26 (6). P. 16-28 (<https://doi.org/10.30629/2658-7947-2021-26-6-16-28>).

15. Chernov, Y., & Zholdassova, Z. Changes in handwriting under the influence of Alzheimer's disease as markers for its early detection and severity assessment. *ADI-2022. 35th Global Conference of Alzheimer's Disease International*. 2022. P. 66. URL: <https://adiconference.org/files/general/ADI-2022-Abstract-Book.pdf>.

16. Chernov, Y., & Caspers, C. Formalized Computer-Aided Handwriting Psychology: Validation and Integration into Psychological Assessment. *Behavioral Sciences*. 2020. Vol. 10 (1). P. 27 (<https://doi.org/10.3390/bs10010027>).

17. Chernov Y. Formal Validation of Handwriting Analysis. In Y. Chernov & M. A. Nauer (Eds.) *Handwriting Research. Validation & Quality*. Berlin: Epubli. 2018. P. 37-68.

18. Chernov Y. Computer methods of handwriting analysis (Компьютерные методы анализа почерка). Zurich: IHS Books, 2021.

UDC 343.98

Chumachenko Inna

Ph.D. in Law, Associate Professor,

Head of the Scientific-methodological and Information-analytical Support of Expert Activity Department

*Odesa Scientific Research Institute of Forensic Expertise
of the Ministry of Justice of Ukraine*

SYSTEM OF STANDARDS IN THE FIELD OF WATER USE AS BASIC DATA FOR ENGINEERING AND ENVIRONMENTAL EXPERTISE

СИСТЕМА НОРМАТИВІВ У ГАЛУЗІ ВОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК БАЗОВІ ВІДОМОСТІ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ІНЖЕНЕРНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

The theses consider the role, place and significance of the standards established by law in the field of water use for the purpose of forensic engineering and environmental examination.

Keywords: standards in the field of water use, system of standards, engineering and environmental expertise, environmental regulation, legislation in the field of use, protection and reproduction of water resources.

У тезах розглядається роль, місце та значення встановлених законодавством нормативів у галузі водокористування для проведення судової інженерно-екологічної експертизи.

Ключові слова: нормативи в галузі водокористування, система нормативів, інженерно-екологічна експертиза, екологічне нормування, законодавство в галузі використання, охорони та відтворення водних ресурсів.

One of the areas of forensic expert activity is engineering and environmental expertise, the main tasks of which include: determining the circumstances associated with the onset of an environmental emergency; establishing technical and organizational causes of violations of the technological process of production if it contributed to the release of pollutants, energy, and emissions of other harmful substances and the accumulation of industrial waste; establishing the relevance of the actions of individuals (or their inaction) involved in the environmental emergency to the requirements of regulatory acts in the field of environmental safety, environmental protection and the use of natural resources; establishing a causal link between the actions or inaction of specially authorized individuals in the field of environmental protection, the use of natural resources and environmental safety and the relevant consequences.

One of the ways of limiting the negative anthropogenic impact on the environment, according to Art. 31 of the Law of Ukraine "On Environmental Protection" [1], is environmental regulation, specifically a set of mandatory norms, rules, and requirements for environmental protection, use of natural resources and environmental safety. These norms (rules, requirements) take the form of regulatory and technical documents – international, state, sectoral, and intersectoral standards, and norms. However, non-compliance with such norms in the implementation of environmental management is a violation of environmental legislation and can cause damage to the environment.

Therefore, the issue of environmental pollution that occurred as a result of non-compliance with established environmental standards is a subject matter of engineering and environmental expertise.

Water supply and quality of water resources have always been and continue to be a particularly urgent problem for Ukraine. The reason for this is that among all European countries, the territory of our country is one of the least water-supplied, but at the same time, water use is carried out mainly irrationally. As a result of toxic, microbiological, and biogenic pollution, the ecological state of river basins, as well as coastal waters and territorial waters of the Black and Azov Seas is deteriorating. The main sources of water pollution are discharges from industrial facilities, inadequate wastewater infrastructure and treatment facilities conditions, non-compliance with water protection zones, and washing and drainage of toxic substances from agricultural land. Today, Ukrainian waters and water bodies suffer from pollution by heavy metal compounds, nitrogen, and phosphorus, oil products, phenols, sulfates, etc. Recently, pollution by medical waste and microplastics has also been increasing, which is currently uncontrolled. In turn, water pollution leads to the emergence of various diseases of the population, a decrease in the overall resistance of the body and, as a result, to an increase in the overall incidence of infectious and oncological diseases [2]. But today, under martial law, the problem of water security has become more critical for the country than ever.

In order to protect the natural water environment, the Water Code of Ukraine (Ch. 8) [3] establishes a system of standards in the field of water use and protection, which consists of: environmental safety standards for water use; environmental standards for water quality of surface and groundwater bodies; standards for maximum permissible discharge of pollutants; sectoral technological standards for the formation of substances discharged into water bodies; technological standards for water use. The legislation of Ukraine may also establish other standards in the field of water use and protection and water resources restoration.

Thus, environmental safety standards for water use are established to assess the possibilities of using water from water bodies for the needs of the population and sectors of the economy and to ensure safe conditions for water use. They include maximum permissible concentrations of substances in water bodies which water is used to supply drinking, household and other needs of the population; maximum permissible concentrations of substances in water bodies which water is used for fishery needs; permissible concentrations of radioactive substances in water bodies which water is used to supply drinking, household and other needs of the population. For water resources used for medical, resort, health, recreational and other purposes, if necessary, stricter standards of environmental safety of water use may be established.

The ecological standard of water quality of surface and groundwater massifs is provided for assessing ecological and chemical conditions of surface water massifs and chemical conditions of groundwater massifs and determining a set of water protection measures. Such standards contain scientifically based values of pollutant concentrations and water quality indicators (general physical, biological, chemical, radiation).

In order to gradually achieve the ecological standard of water quality, the standards of maximum permissible discharge of pollutants are established. And to assess the environmental safety of production, sectoral technological standards for the formation of substances discharged into water bodies and those supplied to treatment facilities are established, i.e. standards of maximum permissible concentrations of substances in wastewater generated in the process of production of one type of product using the same raw materials.

In order to assess and ensure the rational use of water in economic sectors, the legislation provides for the establishment of technological standards for water use. Varieties of such standards are: current technological standards of water use, which are provided for the existing level of technology; perspective technological standards of water use, which are developed taking into account achievements at the level of advanced world technologies.

The development of standards takes into account the assessment of water quality in natural water bodies, which is carried out in terms of ecology, sanitary and hygienic and water management approaches. Thus, environmental standards are designed to protect aquatic ecosystems from anthropogenic pressure, sanitary and hygienic standards ensure public health protection, and water management standards ensure water quality for drinking, fishery, industrial and agricultural water use.

References

1. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
2. Про Основі засади (Стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.
3. Водний кодекс України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

UDC 343.98

Devenson Jelena

*Doctor of Technology,
Head of Phonoscopy Department*

Forensic Science Centre of Lithuania

MODERN POSSIBILITIES OF PHONOSCOPIC EXAMINATION IN THE INVESTIGATION OF VARIOUS CRIMES

СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ФОНОСКОПІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ РІЗНИХ ЗЛОЧИНІВ

Audio forensics plays an important role in crime detection as most human conversations are done with speech / voice that can be recorded as an audio file. These abstracts deal with the modern possibilities of phonoscopic examination in the investigation of various crimes.

Keywords: audio forensics, vocal forgery, voice changer, audio authentication.

Аудіо криміналістика відіграє важливу роль у розкритті злочинів, оскільки більшість людських розмов здійснюється за допомогою мови / голосу, які можна записати як аудіо файл. У цих рефератах розглядаються сучасні можливості фоноскопичної експертизи при розслідуванні різних злочинів.

Ключові слова: аудіо криміналістика, вокальна підробка, програма зміни голосу, аудіо автентифікація.

Audio forensics is a field in forensics that is used to authenticate, enhance, and analyse audio files to aid in solving different crime investigations. Audio recordings as forensic evidence are usually used in cases of fraud, blackmail, sexual offences, corruption, smuggling, threats, and violence. Either, investigations are carried out in high-profile and international cases. Audio Forensics covers different activities, such as speakers' identification, speech intelligibility enhancement, checking the integrity

of the audio content or identifying the recording device [1]. This article focuses on topical audio forensics issues and modern phonoscopy capabilities to solve them.

Firstly, the problem of identifying the speaker by his changed voice should be noted. Vocal forgery appears as a real and relevant question for forensic experts [2]. In our practice, recordings with vocal forgery are most common in fraud cases. In most cases, criminals mask their voices to hide their identity or to take the identity of another person.

Different techniques exist to transform one's own voice. Some of them, like *masking* and *imitation* are performed without using any device or software.

Masking can be described as the deliberate alteration of the linguistic and acoustic characteristics of voice and speech in order to hide the identity of the speaker. This can be achieved by covering your mouth when speaking, lisping, mispronouncing words or letters, talking “through the nose” etc.

Imitation can be described as mimicking another person's voice and speech patterns. This is usually achieved after learning the smallest details of voice and speech with the intent to imitate another person. Our experience shows that with certain skills, it is possible imitate the voice of another person quite successfully. However, it is difficult enough to impersonate another person for a significantly long period, actively imitating someone else's set of unique speech patterns.

In most cases of masking and imitation, audio forensic investigations of changed voice can be performed in full capacity by carrying out acoustic, linguistic, and instrumental analysis. The best results in these cases are achieved by using the phoneme analysis method, since the arrangement of formants is determined by the spoken phoneme and the anatomical characteristics of the speaker's vocal tract as shown in Fig. 1 [3].

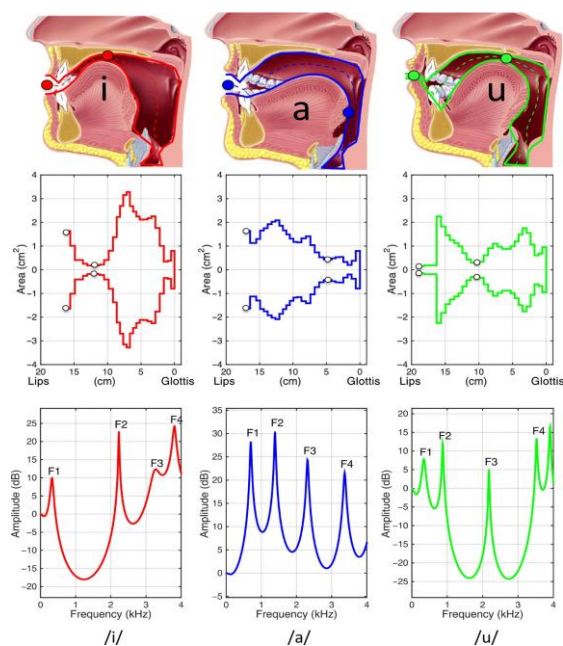

Figure 1. Production of the three extreme vowels /i/, /a/, and /u/ (formant peaks marked from F1 to F4)

It is established that any person can control only the first two formants, and the position and the anatomic features determine the amplitude of the higher formants. The similarities or the differences between higher formants of identical vocalized phonemes make it possible to make categorical decisions identifying the speaker.

Moreover, the development of digital technologies has opened new opportunities for criminals. Now they can use hardware and software manipulations for voice forgery. Voice changing algorithms can be divided into the following main categories: *speech synthesis*, *voice conversion* and *voice cloning*.

All voice changers work on the same principle – voice characteristics are changed automatically using established algorithms in accordance with the selected settings. This makes instrumental acoustic-parametric research of the changed voice impossible. Nevertheless, in some cases, speakers can be identified even in such difficult conditions. It is well known that speech of each individual person is unique, which is expressed in the corresponding qualitative and quantitative deviations from the established norms. Moreover, everything that makes our speech unique can be used for partial identification tasks based on the linguistic features of the speech - the speech pace, the use of natural pauses, the sentence structure, sometimes even the terminology used can lead to the identification of the speaker. Certainly, in these cases, only a probable identification is possible.

To solve or just to investigate any crime, it is necessary to identify the individuals involved in the crime. Because of this, identification is the most common task for audio forensic experts. However, these days the most important thing in the audio forensics is to establish the authenticity of the audio evidence.

The audio authentication is a process of determining if an audio recording is authentic or if it has been tampered or edited. This investigation is very important as in this age of digital audio; edits can be made and covered up very easily. Nowadays, even a simple smartphone is capable of both recording video and sound, as well as editing the recorded material without transferring it to a computer. Furthermore, there are free versions of audio editing software – such as Audacity – that are available online and can make edits that alter the events or conversations that originally occurred in digital audio recordings.

Although the process of establishing the authenticity of digital and analogue audio recordings has common points, digital audio authentication process is more complex and can be divided into container-based authentication and content-based authentication as shown in Fig. 2.

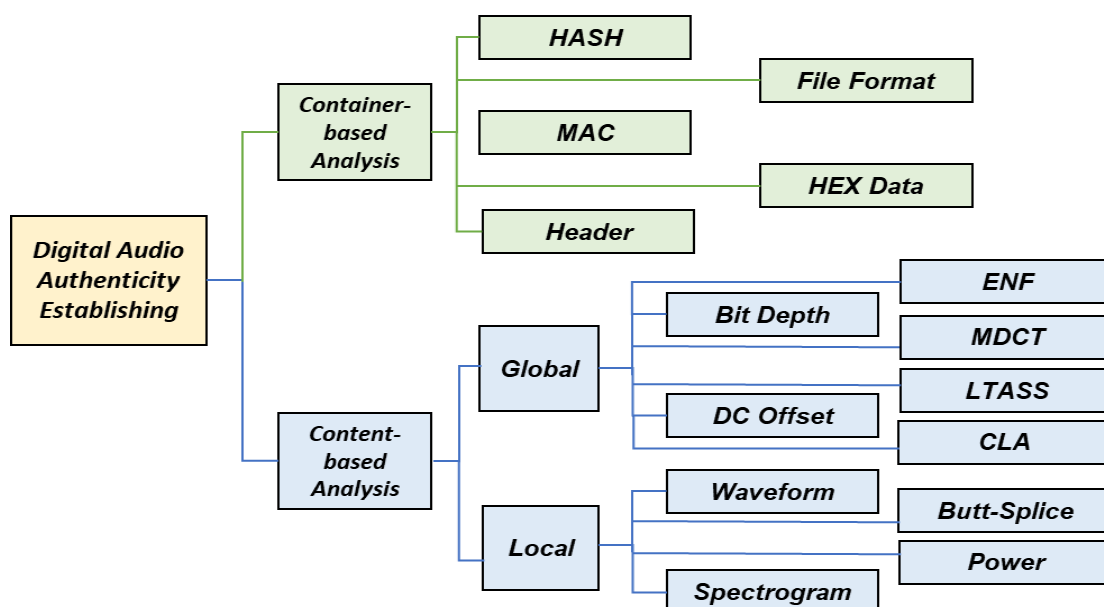

Figure 2. Classification of audio authentication methods

The file structure and metadata of the audio file and its description are subjected to container-based analysis, while the actual bits and bytes of the audio file are associated with content-based analysis. Furthermore, content analysis-based methods are divided further into two main branches: the global and the local analyses.

Container-based investigation starts with *HASH* (typically *MD5*, *SHA1* or *SHA-256*) calculations and *MAC* time stamps (created time: *C* time; modification time: *M* time; access time: *A* time) analysis [4].

The raw digital data of the file may contain useful information that can be examined in a hexadecimal reader with an ASCII character viewer. Audio expert can detect a change in the file from the original to the extended version with the help of a hexadecimal reader and the header information of the file format. The file format should match the file name extension (such as hex 52 49 46 46 indicating WAV, hex 49 44 33 indicating MP3, hex 30 26 B2 indicating WMA, etc.) [5]. Depending on the device and brand, there may be information about the model, serial number, firmware version, time, date and length of the recording (as determined by the internal clock settings) [6].

Despite all the advantages of container analysis, content analysis remains the backbone of the digital audio forensic analysis process. It relies on the actual content of the audio recording to detect tampering, post-processing, and anti-forensic processing. Most existing audio forensic methods (such as critical listening, audio signal waveform, spectrogram analysis, etc.) use the actual content of the audio recordings for authentication and integrity checking. Today, the high-resolution audio signal spectrogram is an excellent example of a device that can detect signal irregularities and discontinuities, such as the deleting audio fragment or insertion of a word at an appropriate place to change the meaning of the sentence. At the same time, modern forensic technologies make it possible to establish the presence of traces of psychoacoustic coding or recoding, which can help in establishing authenticity or in revealing an attempt to mask the traces of audio editing.

Audio forensics plays an important role in crime detection as most human conversations are done with speech / voice that can be recorded as an audio file. As nowadays, there are many audio hacking and voice forgery software readily available on the market it is very important to search for new more effective methods for determining the authenticity of recorded audio files and for speakers identification by their changed voices.

References

1. Overview of Audio Forensics, Robert C. Maher, Multimedia Analysis for Security Applications. SCI 282. 2010. P. 127-144.
2. Vocal Forgery in Forensic Sciences, Patrick Perrot, Mathieu Morel, Joseph Razik & Gérard Chollet, e-Forensics 2009: Forensics in Telecommunications, Information and Multimedia. P. 179-185.
3. Which way to the dawn of speech? Reanalyzing half a century of debates and data in light of speech science, Louis-Jean Boë, Thomas R. Sawallis Joël Fagot, Pierre Badin, Guillaume Barbier, Guillaume Captier, Lucie Ménard, Jean-Louis Heim, and Jean-Luc Schwartz. Science Advances. 2019. Vol. 5, Issue 12.
4. Digital multimedia audio forensics: past, present and future, Mohammed Zakariah1 & Muhammad Khurram Khan & Hafiz Malik, Multimed Tools Appl., Springer, 2017.
5. Digital Audio Forensics Fundamentals: From Capture to Courtroom, James Zjalic, Audio Engineering Society Presents, 2021.
6. Handbook of Digital Forensics of Multimedia Data and Devices, Bruce E. Koenig, Douglas S. Lacey, John Wiley and sons, 2015.

UDC 343.98

Hutsaliuk Mykhailo

PhD in Law, Associate Professor, Leading Researcher

*Interagency Research Center on Problems of Combating Organized Crime at the
National Security and Defense Council of Ukraine*

ELECTRONIC EVIDENCE AS A KEY ASPECT IN THE INVESTIGATION OF CYBERCRIMES

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ ЯК КЛЮЧОВИЙ АСПЕКТ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КІБЕРЗЛОЧИНІВ

Problematic issues in the investigation of cybercrimes are highlighted in the thesis. The normalization of the concept of electronic evidence in the current legislation of Ukraine is emphasized.

The need to strengthen international cooperation in the field of combating cybercrime is emphasized. It is proposed to start the procedure of signing the Second Protocol to the Convention on Cybercrimes.

Keywords: cybercrime, cybersecurity, electronic evidence, international cooperation.

Тези висвітлюють проблемні питання розслідування кіберзлочинів. Наголошено на унормуванні поняття електронних доказів у чинному законодавстві України.

Наголошено на необхідності посилення міжнародного співробітництва у сфері протидії кіберзлочинності. Пропонується розпочати процедуру підписання Другого протоколу до Конвенції про кіберзлочини.

Ключові слова: кіберзлочинність, кібербезпека, електронні докази, міжнародне співробітництво.

Digitized society is being implemented around the world at a high rate and offers significant benefits for the development of both society as a whole and its individual components. At the same time, a factor that has a negative impact on this development is cybercrime. Cybercrime is growing most dynamically among other types of crimes in recent years.

Cyber attacks have been rated the fifth top-rated risk in 2020 and become the new norm across public and private sectors. This risky industry continues to grow in 2022 as IoT cyber attacks alone are expected to double by 2025. It will cost companies worldwide an estimated \$ 10.5 trillion annually by 2025, up from \$ 3 trillion in 2015, at a growth rate of 15 percent year over year.

The most attacked industry in the third quarter of the year was the Education / Research sector, with an average of 2,148 attacks per organization every week, an increase of 18 % compared to the third quarter of 2021. The Healthcare sector was the most targeted industry for ransomware during the third quarter of

2022 [1]. Ransomware attacks alone are estimated to have cost the world roughly € 20 billion in 2021.

New threats and challenges in cyberspace appear and spread simultaneously with the intensive use of computing and information technologies and become a restraining factor in the development of the information society [2].

Cybercrime is deeply a transnational crime. This year has been largely dominated by the Russia-Ukraine cyberwar, with major concerns about its impact on the global threat level. Just three days after the invasion of Ukraine, on February 27th, Check Point Research (CPR) noted a 196 % increase in cyber-attacks on Ukraine's government-military sector, but for example, a 4 % increase in cyber-attacks per organization in Russia [3].

At the same time, Ukraine's critical information infrastructure was preserved, thanks to powerful international assistance, including technical means and training of qualified personnel.

The countries of the European Union constantly pay considerable attention to strengthening the cyber security of critical infrastructure facilities. Lawmakers are seeking to strengthen cybersecurity requirements across the European Union.

In September 2022, the European Commission developed the Cyber Resilience Act [4]. This document defines four specific goals:

1. Ensure that manufacturers improve the safety of products with digital elements, starting from the design and development phase and throughout the life cycle;
2. Provide a coherent cybersecurity framework, promoting compliance for hardware and software manufacturers;
3. Increasing the transparency of the security properties of products with digital elements;
4. Enable companies and consumers to safely use products with digital elements.

The next element in combating cybercrime is the international cooperation of all law enforcement agencies involved in this process.

Urgent measures that are needed to preserve data at the national level are also necessary within the framework of international cooperation.

Chapter III of the Convention on Cybercrime [5] provides a legal framework for international cooperation with general and specific measures, including the obligation of countries to cooperate to the widest extent possible, urgent measures to preserve data, and efficient mutual legal assistance.

Important channels of cooperation include the I-24/7 global communication system of Interpol, as well as the National Central Reference Points established by Interpol, that is, a network of designated investigators working in national computer crime units in more than 120 countries [6].

It should be noted that the use of electronic evidence is one of the main elements in the investigation of cybercrimes. In this regard, certain difficulties arise in practice when investigating both cybercrimes and other crimes where electronic evidence is important [7].

Ukraine has committed to implementing the Budapest Convention on Cybercrime as a framework for domestic measures and for international cooperation

on cybercrime and access to electronic evidence. However, the concept of electronic evidence is still missing in the criminal procedural code of Ukraine.

On 5 April 2022, the Council of the EU adopted a decision authorizing member states to sign, in the interests of the EU, the Second Additional Protocol to the Convention on Cybercrime of the Council of Europe.

The protocol aims to improve cross-border access to electronic evidence cooperation between member states and third countries while ensuring a high level of protection for individuals and compliance with EU data protection standards [8].

The Second Additional Protocol is designed specifically to help law enforcement authorities obtain access to electronic evidence, with new tools including direct cooperation with service providers and registrars, expedited means to obtain subscriber information and traffic data associated with criminal activity, and expedited cooperation in obtaining stored computer data in emergencies.

The implementation of the provisions of the European Convention on Cybercrime regarding electronic evidence and the signing by authorized persons of the Second Protocol to this Convention is an important condition for both countering cybercrime and Ukraine's integration into the European community.

References

1. 2022 Must-Know Cyber Attack Statistics and Trends. URL: <https://www.embroker.com/blog/cyber-attack-statistics/>.
2. Klymenko Olga A., Gutsaliuk Mykhailo V., Savchenko Andrii V. Combating cybercrime as a prerequisite for the development of the digital society. Combater o cibercrime como pré-requisito para o desenvolvimento da sociedade digita. *Janus.net: E-journal of International Relations*. Maio-Outubro, 2020. Vol. 11, N. 1. URL: <https://doi.org/10.26619/1647-7251.11.1.2>.
3. Check Point Research: Third quarter of 2022 reveals increase in cyberattacks and unexpected developments in global trends. URL: <https://blog.checkpoint.com/2022/10/26/third-quarter-of-2022-reveals-increase-in-cyberattacks>.
4. Cyber Resilience Act – Impact assessment. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/cyber-resilience-act-impact-assessment>.
5. Convention on Cybercrime. URL: <https://rm.coe.int/1680081561>.
6. International Cooperation against Cybercrime. URL: <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/international-cooperation>.
7. Гуцалюк М. В., Антонюк П. Є. Проблемні аспекти процесуальної спроможності використання електронної (цифрової) інформації як доказів в кримінальному провадженні. *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 116-122.
8. Ахтирська Н., Гуцалюк М. Правові засоби боротьби з кіберзагрозами під час воєнного стану в світлі використання механізмів Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 12.05.2022)*. Київ, 2022. С. 283-286.

UDC 340.6

Olga Kataraga

Doctor of Law, Director, judicial expert of the highest category

Petr Petkovich

Deputy Director, judicial expert of the highest category

*National Center of Judicial Expertise of the Ministry of Justice of the Republic of
Moldova*

Vikoria Prisekaru

Forensic expert of the first category

National Anti-corruption Center of the Republic of Moldova

POSSIBILITIES OF ATTRACTING AD-HOC SPECIALISTS AND EXPERTS IN THE PROCESS OF CARRYING OUT JUDICIAL EXPERTISE

МОЖЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТІВ ТА ЕКСПЕРТІВ ДО ПРОЦЕСУ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Останнім часом у судовому процесі вимагають судову експертизу, яка дуже часто не охоплює певної галузі знань, необхідних для вирішення поставлених перед експертом завдань. Для отримувачів послуг експертизи це не має особливого значення, оскільки проблема виникла в результаті вивчення файлу.

Якщо розглядати речі з точки зору судового експерта, то помічаємо, що дуже важливо чітко визначити галузь або галузі науки, які будуть використані для успішного вирішення експертизи. Для того, щоб дотримуватися меж експертних компетенцій, надзвичайно важливо дуже чітко знати спеціальності експертизи, які ми будемо застосовувати, а також те, чи охоплюють вони те, що необхідно в процесі вивчення об'єктів експертизи, щоб відповідні відповіді щоб досягти всіх представлених цілей.

У цій статті ми зосередимося на дискусіях, висновках та аналізі з метою правильного вирішення питань компетенції за допомогою спеціалістів та спеціальних експертів у процесі проведення комплексної, багатодисциплінарної та комплексної судової експертизи.

Ключові слова: *судова експертиза, комплексна, багатопрофільна, комплексна експертиза, спеціальний експерт, експертна компетенція, експертна спеціальність, галузі науки.*

Lately, in the judicial process, judicial expertise is requested, which very often does not cover a defined field of knowledge necessary to solve the tasks submitted to

the expert. For the beneficiaries of expertise services, this does not have much meaning, because the problem arose because of studying the file.

If we take things from the perspective of the judicial expert, we notice that it is very important to establish clearly the field of science or fields of science that will be used for the successful resolution of the expertise. In order to respect the limits of expert competences, it is of paramount importance to know very clearly the expertise specialties that we will apply, as well as whether they cover what is needed in the process of studying the objects of expertise, so that relevant answers to all the objectives presented are obtained.

In the present paper, we will focus on discussions, findings and analyzes in order to solve correctly competence issues by using specialists and ad hoc experts in the process of conducting complex, multidisciplinary and integrated judicial expertise.

Keywords: judicial expertise, complex, multidisciplinary, integrated expertise, ad hoc expert, expertise competence, expertise specialty, fields of science.

The integration of scientific knowledge in the theory and practice of judicial expertise is one of the dominant trends of our times. There is already an urgent need for a forensic expert to deal with a large amount of constantly updated information. On the one hand, we notice a certain “specialization trend” – some states even limiting the areas of competence of an expert to one or possibly two fields, if they are related – e.g. traceology and dactyloscopy; graphic and document expertise, video and digital photography, etc. This leads to the differentiation of the activity of experts: experts with a single specialty cannot master the entire arsenal of knowledge and specialize in certain narrow fields. The process of conducting forensic examinations requires not only the differentiation, but also the integration of knowledge, which means that under such circumstances, the examinations will be performed by a group of experts in related specialties or the same specialty, but with different directions of investigation, sometimes resulting in seemingly divergent opinions [1, p. 10].

The researchers of this problem believe that now no other approach is possible, than that of “interweaving” different knowledge with the aim of finding the scientific truth in judicial processes.

One of the first steps towards the integration of several experts in the activity of judicial expertise is conducting complex judicial expertise. In these cases, the judicial experts from several specialties / directions carry out intermediate investigations within the requested expertise, in order to solve the task received. Many authorizing officers (i.e. judicial bodies and other beneficiaries of expert services) ask for forensic expertise to solve problems that require special knowledge, arising from the investigation of cases, but without asking for a complex expertise. We are not partisans of the theory supporting the idea of “universal expert” who “knows and does everything, in all fields”. We believe along with other theoreticians and practitioners that due to the unprecedented expansion of the complexity of the scientific world and technical means, but also of the required problems to be clarified in judicial cases through judicial expertise, “the degree of training of the forensic

expert must be very high, with the capacity to understand things globally, on several levels/specialized horizons, that would ensure an adequate logical-cognitive foundation”.

Practice shows that in 50 % of the requests for judicial expertise (analysis for 2016-2020) in the field of graphoscopy and document technique, in the National Centre of Judicial Expertise of the Republic of Moldova, the tasks sent are meant to establish how old the evidences or documents are. The beneficiaries designate this type of expertise as graphoscopic or technical expertise of the documents. In reality, however, to solve such questions, integrated knowledge is needed, both in the field designated in the act that asks for an expertise, and in the examination of the materials of documents and writing, which sometimes requires knowledge in the chemistry of materials and substances.

Similar trends are observed in the case of product expertise, technical engineering expertise and many others, which even if they are not directly part of the forensics field, problem solving requires the same sense and complex professional training.

We believe that the process of conducting an integrated expertise requires taking into account several criteria:

- the vision about the matter of expertise (the material competence of the expert);
- its purpose (the proof of evidence that imposed it);
- the type of object of study (nature of the material evidence or actions to be investigated);
- appropriate research methods.

We believe that it is necessary to ask the forensic expert a wider range of questions, as this leads to increasing the possibilities of forensic expertise, theoretical developments and the ability to solve a large number of practical problems related to forensic activity (including by conducting integrated and complex expertise).

Performing integrated and complex examinations enables the extraction of extensive evidentiary information and leads to the widening of the circle of scientific research tasks, thus increasing the scientific level of forensic examinations. As for the theory of complex and integrated judicial expertise, it approaches the technology of the respective process differently, which leads in practice to create a situation of confusion. In the absence of clear provisions in this regard, both methodologically and procedurally, very often even they obtain valuable results, judicial experts cannot put them in the “format” of evidence, i.e. in a special form necessary for the judicial process, conceived and easy to understand by the judiciary. Thus, the judicial process cannot benefit from integrated conclusions, having only separate opinions regarding the objects under investigation, which they cannot use adequately in order to solve the case [1, p. 10-11].

In the Republic of Moldova, the legislation provides for the use of the knowledge of persons who do not hold the status of a judicial expert (without a license in the specialties of judicial expertise) for the resolution of expert tasks. Under this aspect, two situations must be distinguished. One is about using the knowledge of a specialist: “If, when performing the judicial expertise, it is necessary

to involve a judicial expert or a specialist from outside the public institution of judicial expertise, its leader informs the order of the judicial expertise, within 2 working days from the receipt of the document ordering the expertise judicial, about the involvement of the judicial expert or the respective specialist, as well as about the need to identify the subject who will bear the expenses regarding his remuneration” [2, article 16 paragraph (4)].

Another situation falls under the use of the knowledge of a judicial expert, from outside the institution in which the expertise is arranged: “b) to submit to the authority of the expertise an approach regarding the inclusion in the composition of the expert committee of judicial experts or other competent persons from outside the public institution of judicial expertise if their special knowledge is necessary for the preparation of the expert report;” [2, article 17 letter b)].

At the same time, in the sense stated, the specialist's knowledge can also be used in accordance with the legislative provisions on the assignment of the state of ad hoc judicial expert: “The judicial expert is carried out by the judicial expert registered in the State Register of judicial experts. In the event that there are no experts with the necessary specialization in the State Register of Judicial Experts or in the event that another judicial expert cannot be appointed due to incompatibility reasons, a person competent in the specialization requested for carrying out the expertise” [2, article 11 paragraph (1)].

As we can see, the legal norms do not create impediments regarding the involvement of people who do not exercise professional activity as a judicial expert, in certain situations, very well scored. These situations are related both to incompatibilities and to cases in which if there are no judicial experts of certain specialties or in the nomenclature of judicial expertise [3] such specialties are not registered, the resolution of problems in judicial processes, which require special knowledge, should not be jeopardized. These provisions must be applied in the practice of conducting judicial expertise, in order to satisfy the needs of the orders and to provide reliable scientific evidence, on which the evidence can be strengthened.

In this sense, both theoretically and practically, research in the field of expertise provides support in clarifying the position complex, integrated, multidisciplinary judicial expertise, of their particularities in relation to the provisions of the methodology expert examinations and with specific procedural requirements, etc.

At the same time, it is necessary that the rules of procedure, which at the moment are presented contradictory [4, p. 220-232], be brought into line with the scientific and methodological requirements for the performance of such judicial expertise.

Conclusions. In conclusion, we would like to draw attention to the fact that only a coherent combination of legal requirements, including those of procedure, will serve to eliminate possible errors both on the part of judicial experts-executors, as well as on the part of legal bodies when ordering and conducting judicial expertise with the involvement of people who possess certain specialties but do not have expert procedural competence.

References

1. Olga Cataraga, UDC:340.6:343.98(043.2)=111 Judicial expertise. Summary of the doctoral thesis, “Babeş-Bolyai” University Cluj-Napoca, Romania, Faculty of Law, doctoral school of law 2022.
2. Law of the Republic of Moldova, no. 68/2016.
3. Nomenclature of judicial expertise, approved by Government Decision (Republic of Moldova) no. 195 of 2017.
4. Olga Cataraga, Judicial expertise, PRO university publishing house, Bucharest, Romania, 2022.

UDC 343.98

Kipouràs Pàvlos

*Forensic Document Examiner, Professor, Research Adviser
Prof. Scuola Forense di Grafologia – S.F.G, Napoli, Italy
Prof. Scuola di Grafopatologia Forense – S.F.G, Napoli, Italy
Prof. Scuola Superiore di Perizie – S.S.P, Prato, Italy*

GRAPHOMETRIC PROOF OF FORGERY

ГРАФОМЕТРИЧНИЙ ДОКАЗ ПІДРОБКИ

Graphical observations that have been considered theoretically correct, but difficult to demonstrate in practice, have allowed a criticism against the validity and scientific nature of Forensic Document Examination. Graphometry in its modern aspect can heal this lack of undeniable evidence and credibility. It gives to the expert the opportunity to identify the graphic characteristics in a more objective way, avoiding the rejection of the findings due to subjective estimation.

Keywords: Graphometry, forensic document examination, evidence, credibility, case study.

Графічні спостереження, які вважалися теоретично правильними, але їх було важко продемонструвати на практиці, дозволили критикувати обґрунтованість і науковий характер судової експертизи документів. Графометрія в її сучасному аспекті може компенсувати цей брак беззаперечних доказів і достовірності. Це дає експерту можливість більш об'єктивно ідентифікувати графічні характеристики, уникаючи відхилення висновків через суб'єктивну оцінку.

Ключові слова: графометрія, судова експертиза документів, докази, достовірність, дослідження справи.

Introduction. In the field of Forensic Document Examination there have been different tendencies, theories and methods applied in the detection of eventual

forgeries throughout time. These tendencies have followed or even been dependent on the technological data of every era. Some theories have been applied for a particular period of time and then substituted by modern and more effective ones. Other methods have left their positive traces even in the later forensic history.

Modern technological perspectives have permitted a more holistic approach of the forensic investigation. Graphical observations, which have been considered theoretically correct, but difficult to demonstrate in practice, have allowed a criticism against the validity and scientific nature of Forensic Document Examination. Graphometry in its modern aspect can heal this lack of undeniable evidence and credibility. It gives to the expert the opportunity to identify the graphic characteristics in a more objective way, avoiding the rejection of the findings due to subjective estimation. The correct interpretation of the data still remains a responsibility of the expert, who is obliged to use not only his scientific preparation but even his experience as a point of reference for a correct approach. Graphometry though becomes an extremely useful tool in his hand, since it allows to solve cases by demonstrating evidence which otherwise could be disputed.

Discussion. The scientific conception of the modern era is mainly orientated to the mentality of positive sciences, which consider as scientifically based only what could be repeatedly calculated giving stable results. This is an approach, which cannot be applied directly in humanistic sciences since the object of analysis is the always variable human nature in all the forms of its expression. However, the human reactions to the same stimulus in different times may vary. Since there is no certainty of getting always the same answers, humanistic sciences, among them graphology, demand a different vision. This has been a crucial point for the recognition of the scientific nature of Forensic Document Examination though.

Graphology deals with the analysis of the writer's personality, which, according to the investigation's aim, may be processed under different points of view. In its historical evolution, it has gone through various phases, analogous to the methods and theories applied in every period. These phases are directly connected to the technological evolution of every era, which have affected the scientific directions by providing a helping tool of demonstration of the graphical findings. One of the theories applied in the past on the graphological sector was the graphometrical approach, in which the identification of the writer was based to the measurements of the traits. In its traditional form, this theory suffered from lack of accuracy, since the calculations were made manually. This parameter along with the raw state of evolution of the theory has ended in tremendous failure. The most historically known case is the Dreyfus case in France in 1894, where the expertise was held by applying the graphometric theory of Bertillon.

The modern technological tendencies have given a new opportunity to Graphometry. The traditional pen and paper on wet ink handwriting is being gradually substituted by the so called 'digital' paper. Tablets have become the contemporaneous form of paper, on which we trace our signatures. Since the digital nature of this kind of writing becomes bearer of other dangers of forgery, such as hacking, the current legislation has established several keys, steps and stages of security, in order to avoid new methods of fraud.

In Europe, there have been 2 directives regarding the legislative frame of electronic signatures. The first one, *Directive 1999/93/EC*, was repealed by the second one, *Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC* (better known as the eIDAS Regulation), which has been applied directly to the EU Member States since 1 July 2016 [7]. Some member states should adopt the European legislation by domestic law, according to their constitution.

Graphometrical or biometric or electronic signatures consist of tracing the signature on the surface of a tablet, which has become the 'digital' paper. Writing on tablet gives the opportunity of elaboration of the graphic data through appropriate softwares in real time. The graphometrical methodology though remains the same, independently of the step of evolution of the method, based on measurements of the traits, which are nowadays more accurate since they are effected by computers and not manually, as in the past. This fact increases the objectivity of the collection of the data and in the same it decreases the margins of human error in the estimation. Let's see how this method is applied in practice in a case study.

Case study. A receipt of almost #130.000€# with the text printed and the signature of the receiver handwritten becomes the suspected document of proof of payment in a contract. The receiver claims the forgery of his presumed signature and the study of his numerous genuine specimens that cover the period before and after the date of the suspected receipt indicates a vast range of variation in the genuine hand's expression. Nevertheless, among almost 50 specimens, there are only 3 genuine signatures presenting a morpheme analogous to the suspected signature. The application of graphometric methodology in the measurement of the dimensions indicates specific characteristics that are rather unique in the comparative material. The point of reference in order to arrive to the correct conclusion is the combination of the 2 circular morphemes on the central part of the signature. The comparison of the dimensions of these morphemes indicates a different ratio between **height** and **length**:

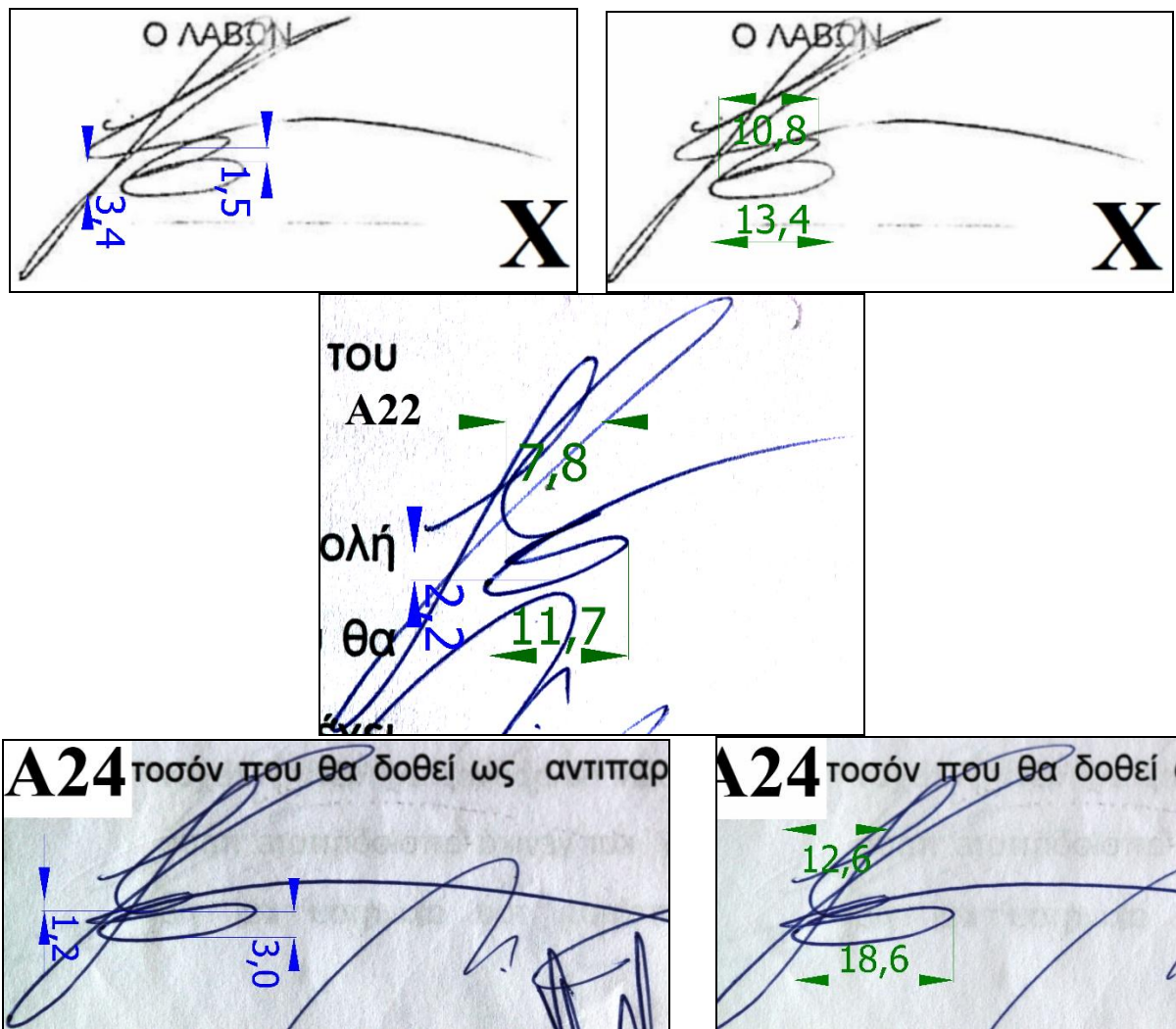

Figure. 1. The dimensions of the suspected signature (X) in relation to the genuine ones (A22, A24) in the central morpheme.

Specimen	Lenght (L) mm	Height (H) mm	RATIO (L)- (H)	X UPPE RLOW ER	A22 UPPER LOWE R	A24 UPPER LOWER
X (upper)	10,8	1,5	7,2	7,2		
X (lower)	13,4	3,4	3,94	3,94		
A22(upper)	7,8	(0)	----		----	
A22 (lower)	11,7	2,2	5,31		5,31	
A24 (upper)	12,6	1,2	10,5			10,5
A24 (lower)	18,6	3,0	6,2			6,2

The ratio for the upper circle varies from (X) 7,2 to 10,5 (A24). Consequently, the comparison of the ratio of X and A24 is 0,68, which means 68,5 % (the upper circle of X has a difference in dimensions of almost 1/3 in relation to the ratio of A24). The

ratio of the **lower circle** is **(X) 3,94** to **5,31 (A22)** and **6,2 (A24)** respectively, which means in comparison 74 % and 63,5 % respectively (the lower circle of **X** has a different ratio of almost 1/4 to 1/3 in relation to **A22** and **A24** respectively). In this case numbers do not lie.

According to Huber and Headrick [1, p. 95, 4, 30A] a compatibility of the ratios, term used by Harrison [2, p. 337] is not necessarily an indication of genuine handwriting. The difference though is undoubtedly an indication of forgery. Ron Morris [5, p. 91 and following] considers the ratio as an unconscious indicator of the personal variation of the writer in the distribution of the dimensions of the letters, which is really individual, making reference even to other authors, such as Quirke [6, p. 33]. Hilton [3, p. 157] considers that ratios remain quite stable as an expression of the individual's graphic habits.

Conclusion. Graphometry in its modern form can be a very helpful identifying tool of demonstration of forgery. The technological evolution has allowed the application of this old method, by improving the revelation of elements of identification, offering objective data and undeniable proof. Forensic Document Examination has followed different steps of evolution in which different methods and theories have been preferable in certain periods. Thus, the contemporaneous tendencies of the science have permitted the combination of this methods and the preference to one over the other method according to the particularities of the case is often in practice. Among them Graphometry has regained its own scientific validity and reliability.

References

1. Harralson H. Heidi, Miller S. Larry “*Huber and Headrick's Handwriting Identification Facts and Fundamentals*”. 2018 CRC Press LLC, Ch. 6.2.1.5 (Dimensions). P. 95.
2. Harrison, Wilson R. ‘*Suspect Documents, Their Scientific Examination*’ (New York: Frederick A. Praeger, 1958). P. 337.
3. Hilton Ordway. ‘*Scientific Examination of Questioned Documents*’ Revised edition, New York, 1982. P. 157.
4. Huber Roy A., Headrick A. M. “*Handwriting Identification Facts and Fundamentals*”, 1999 CRC Press LLC, Ch.6, 30A5 (Dimensions).
5. Morris Ron. ‘*Forensic Handwriting Identification, Fundamental Concepts and Principles*’, 2000 Academic Press, Ch. 9. P. 91.
6. Quirke Arthur Joseph. ‘*Forged Anonymous and Suspect Documents*’, London, 1930. P. 33.
7. https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.257.01.0073.01.ENG.

Krupicka Erik
Forensic Expert

Federal Criminal Police Office, Germany

**CURRENT TOPICS IN IMAGE, AUDIO AND VIDEO FORENSICS:
EXPERIENCES IN ENF FORENSICS AND STEGANOGRAPHY**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ ЗОБРАЖЕНЬ, АУДІО
ТА ВІДЕО:
ДОСВІД АНАЛІЗУ ЧАСТОТИ ЕЛЕКТРИЧНОЇ МЕРЕЖІ (ENF) У
СУДОВІЙ ЕКСПЕРТИЗИ ТА СТЕГАНОГРАФІЇ**

Analysis of the electric network frequency (ENF) has rapidly emerged as a crucial tool in the armory of the forensic audio analyst. Traces of the ENF are often picked up on recordings, either by electromagnetic induction or acoustically, and analysts can detect these subsequently. It turns out that unique patterns in the frequency signature of power-line-related signals can be used to identify the time and place in which audio recordings might have been made. This is possible because some power grid companies keep records of the ENF in a database, against which forensic audio samples can be compared.

Keywords: the electric network frequency (ENF), Steganography, Multimedia Forensics, forensic acoustics, forensic phonoscopy.

Аналіз частоти електричної мережі (ЧЕМ) швидко став ключовим інструментом в арсеналі судових аудіоаналітиків. Сліди ЧЕМ часто вловлюються на записах за допомогою електромагнітної індукції або акустично, і аналітики можуть виявити їх згодом. Виявляється, унікальні шаблони в частотній сигнатурі сигналів, пов'язаних з лініями електропередач, можна використовувати для ідентифікації часу та місця, де могли бути зроблені аудіозаписи. Це можливо тому, що деякі електромережеві компанії зберігають записи ЧЕМ у базі даних, з якою можна порівнювати зразки аудіосигналу.

Ключові слова: частота електричної мережі, стеганографія, мультимедійна криміналістика, судова акустика, судова фоноскопія.

In 2005 and 2009, Catalin Grigoras from the National Institute of Forensic Expertise in Bucharest, Romania, published interesting studies about the use of the temporal variations in the electrical network frequency (ENF) in forensics [1, 2]. For many years, the ENF method enabled the forensic examiner to determine the exact date and time of audio recordings and videos containing audio streams, as well as for the detection of cuts and possible manipulation within the recordings.

This method of determining the time of recording is highly reliable since it is independent from any (modifiable) metadata, which might or might not be included

in the audio or video file.

In 2011, the concept of using the ENF was developed further by using the flickering of artificial light sources as trace data for ENF-based timestamp determination [3]. This method now also allows determining the timestamp of some video files lacking of any audio component.

In the first part of this presentation, we will introduce the methodology of forensic ENF analysis, followed by a description of our current state of audio and video ENF timestamp determination.

The second part of the presentation will illustrate our current activities on the field of steganography and steganalysis. Steganography is a means of data hiding, allowing embedding “secret” (or illegal) data within non-suspicious looking “cover data”.

For example, you can easily hide image files illustrating illegal or sensitive content (e.g. child sexual abuse material or military strategic information) in larger image, video or audio files. Only the legitimate recipient who knows, that secret data has been hidden in the cover file is able to extract and use it. (In reality, steganography is combined usually with encryption techniques to improve the statistics and the inconspicuousness of the embedding).

After giving a brief overview of the topic of steganography and its prevalence in forensic casework, we will discuss our current workflow of steganalysis.

References

1. C. Grigoras. Digital audio recording analysis: the Electric Network Frequency (ENF) Criterion. *Speech, Language and the Law*. 2005. Vol. 12 (1).
2. C. Grigoras Applications of ENF Analysis in Forensic Authentication of Digital Audio and Video Recordings. *AES. JOURNAL OF THE AUDIO ENGINEERING SOCIETY*. 2009. Vol. 57/9.
3. R. Garg et al. Seeing ENF: Natural Time Stamp for Digital Video via Optical Sensing and Signal processing. *Proceeding of the 19th ACM Int. Conf. on Multimedia*, 2011.

Nauer Marie Anne
Doctor of Psychology, Director

HIS Zurich Institute for Handwriting Sciences

IMMATERIAL LINES AS KEY FEATURE IN HANDWRITING EXAMINATION

НЕСУТТЄВІ ЛІНІЇ ЯК КЛЮЧОВІ ОЗНАКИ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ПОЧЕРКУ

The term “immaterial line” usually refers to a direct, organic connection that continues in the direction of the stroke. The registration is not that easy: there is required a high-resolution image on the screen, and, particularly, a very sharp eye and a high experience examiner. This paper deals with the features of these lines in the handwriting examination.

Keywords: forensic expert activity, forensic expert, handwriting examination, handwriting characteristics, handwriting comparison

Термін «несуттєва лінія», зазвичай стосується прямого, органічного зв'язку який продовжується у напрямі штриха. Її виявлення не просте, потрібне зображення на екрані з високою роздільною здатністю, і, зокрема, дуже гострий зір та значний експертний досвід. У даній роботі розглядаються особливості таких ліній при почеркознавчій експертизі.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, судовий експерт, почеркознавча експертиза, характеристика почерку, порівняння почерку.

1. Preliminary remark. In forensic handwriting, the immaterial lines, or connections between letters or parts of letters not made on the paper, but in the air, not really are in the focus of literature [7] nor of most examiners, even if the feature is mentioned [5, 9]. In practice it is seen that some examiners don't even know what this is about at all. Now, however, this feature must be treated as an important key characteristic that can often bring about the final and relatively certain decision in a handwriting examination.

2. Introduction. Five basic dimensions may be considered as constituting every handwriting [6]: they can be usefully divided into aspects of form, movement, space, pressure, and – as a kind of micro-dimension – stroke. In any systematic handwriting analysis, the examiner always has to be aware of the fact that some characteristics are easier to be influenced by will than others [5]. It is in the nature of things that the *forms* of an individual handwriting are not only the first characteristic to catch the eye, but are also the easiest one to be controlled at will. It is therefore only logical for a forger to focus primarily on imitating the form of all letters as exactly as possible.

All four other dimensions are much more difficult if not impossible to influence intentionally.

In consequence, the examiner has to focus on features that cannot easy or not at all be influenced consciously. Among these features, there are to name a few ones to be considered as key characteristics. If they occur and are determined to be different in the questioned and in the comparative material, they have a very strong significance. Besides e.g. the tension of the stroke, which cannot be made more elastic by an individual writing habitually tense and stiff, the immaterial lines are of high importance.

3. The immaterial lines or connections in the air. We are used to observe a written stroke visible on the paper, mostly made by black or blue ink, occasionally by a coloured pencil or other, anyway different from the white paper and more or less well visible. However, the writing movement consists in parts also in movements no more visible, as the writer has over and over to leave the underlay. In this moment, the pen or pencil describes a movement in the air. This movement normally is not visible, but may come to sight by means of an electronic device as the electronic tablet. In Fig. 1 are shown the strokes on paper (yellow) and the ones made in the air (dotted red) [2, 6].

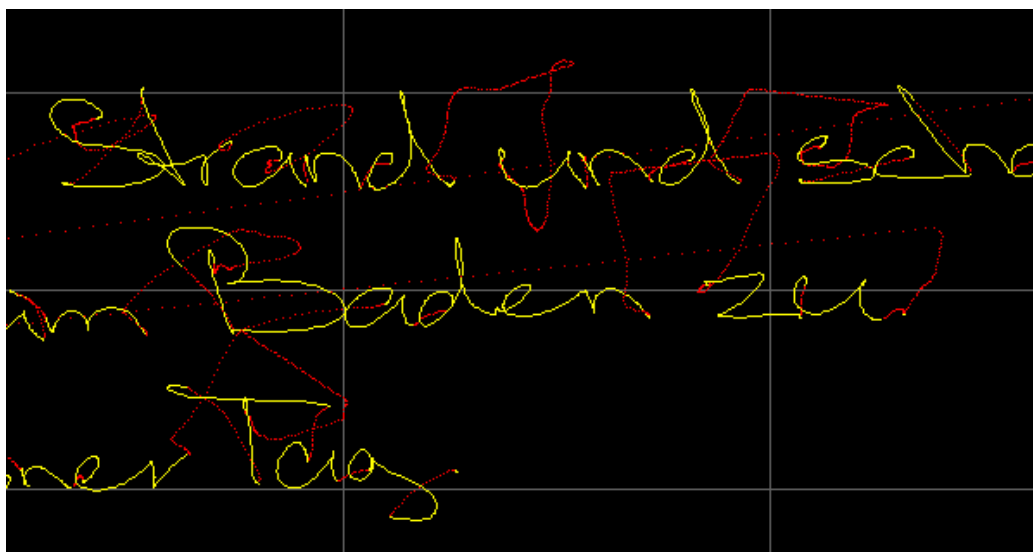

Figure 1. Strokes on paper (yellow) in the air (dotted red)

4. The imaginary reconstruction of the invisible stroke. The task of the examiner is to reconstruct the invisible parts of a questioned writing in order to compare them to those of the comparative material. How can he meet this challenge?

First of all, he has to be aware of the necessity; then he will not hesitate to find out if the direction of the stroke after an interruption will be resumed organically or not. The Fig. 2, 3, 4, and 5 illustrate this procedure.

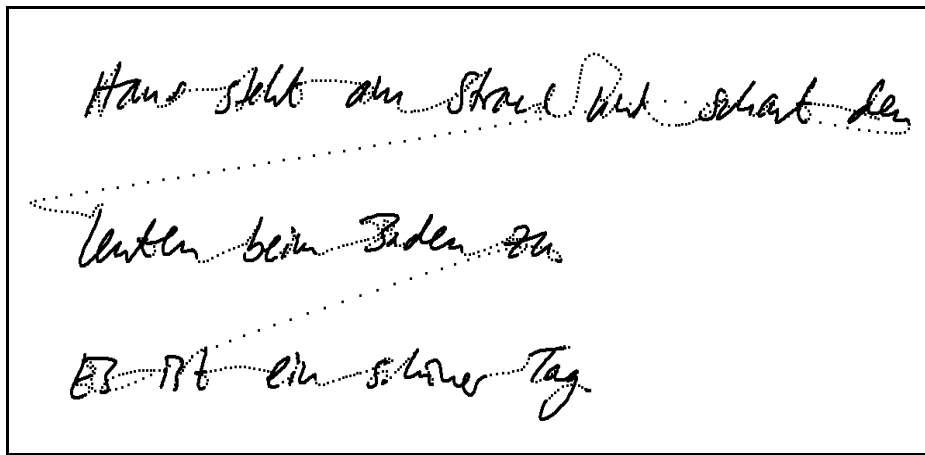

Figure 2. Example with direct lines in the air: the connection continues in the direction of the stroke

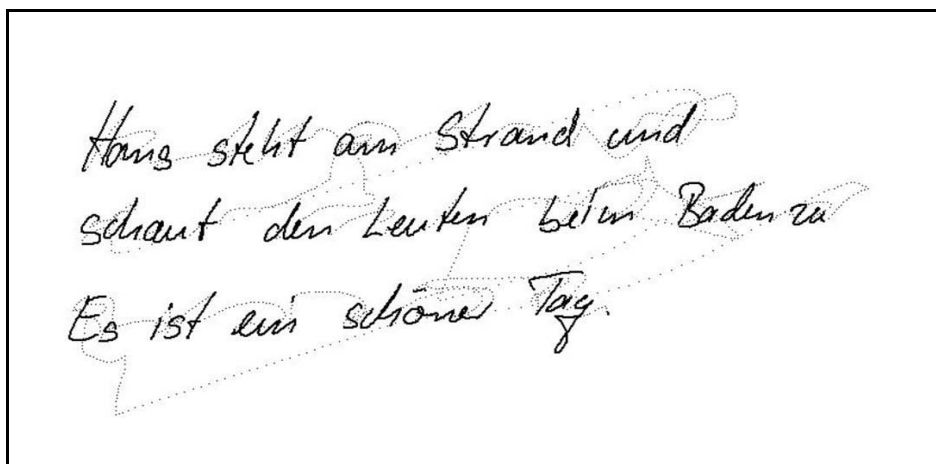

Figure 3. Example with diverted lines in the air: the connective stroke mostly takes a new direction

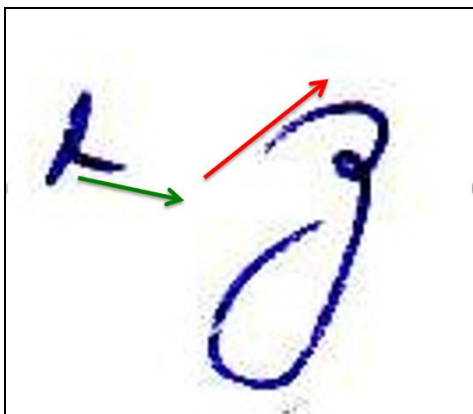

Figure 4. The connection shows a new direction of the stroke (left)

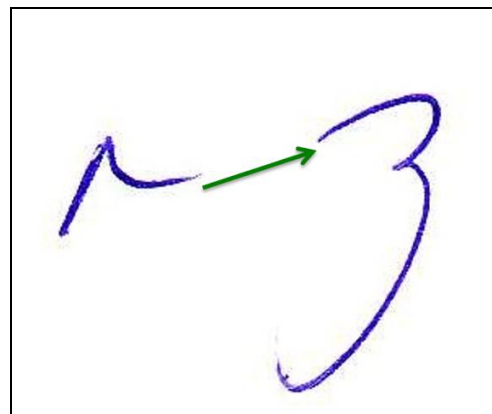

Figure 5. The connection continues in the direction of the stroke (right)

The term “immaterial line” usually refers to a direct, organic connection that continues in the direction of the stroke. The registration is not that easy: there is required a high-resolution image on the screen, and, particularly, a very sharp eye and a high experience of the examiner. Fig. 6 shows an example of a part of a questioned, Fig. 7 of a comparative signature:

– the questioned signature is fluently written in one continuous stroke to end of the paraph, with a direct immaterial connection between the downstroke of the i and the next downstroke (A); then finally the i-dot is set after an immaterial line between the end of the paraph and the i-dot (B);

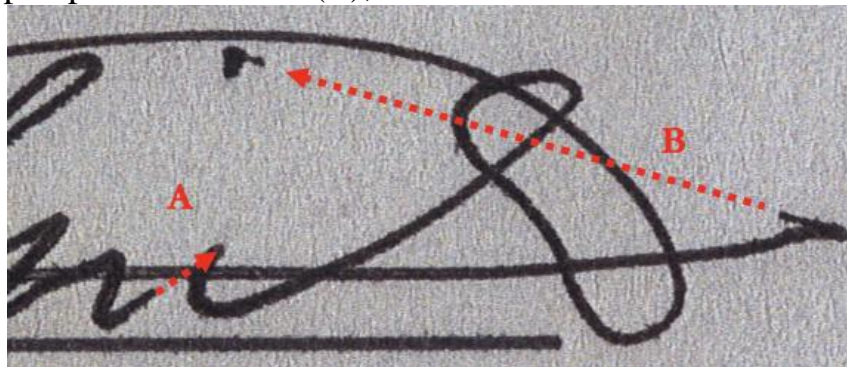

Figure 6. Questioned signature. Immaterial lines in the upstroke of the i (A) and between the end stroke and the i-dot (B)

– the comparative signatures all are made differently, with a curved immaterial connection between the downstroke of the i (after a tiny looping, C) and the i-dot (D), and the endstroke goes immaterially in a different direction (E).

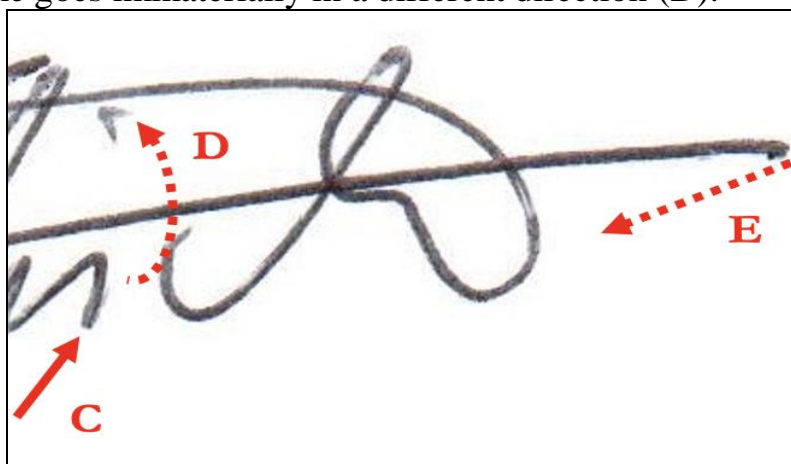

Figure 7. Comparative signature. Immaterial lines between the downstroke of the i (her after a tiny narrow looping, C) and the i-dot (D); the endstroke goes in different direction (E)

5. The immaterial lines as a key characteristic. As the producing of connections is a highly unconscious process, especially in signatures made with a very high automation level, it is most improbable that a sudden change of such an automatism, or individual pattern, occurs in a questioned signature, while in all comparative signatures immaterial lines appear in different places, or not at all; or they are found, vice versa, in the questioned but not in the authentic writings.

Nevertheless, in the Manual of Best Practice ENFSI [1] this feature is not even mentioned, neither the necessity to focus on characteristics that are not or not easy to reproduce intentionally. Here, once again, it must be queried that the shape is the element that can be most easily imitated, and therefore is, from the mere formal aspect, of the lowest significance in the whole examination process. This must be taken principally into account.

6. Conclusion. In handwriting examination, it must be recommended strongly to focus on key characteristics that can hardly be imitated consciously and intentionally, as they form most individual patterns; if they can be found, they can support the evidence and the degree of probability level [4] of the statement in many cases.

References

1. Best Practice Manual for the Forensic Examination of Handwriting, ed. By European Network of Forensic Science Institutes. ENFSI-BPM-FHX-01. Version 02. June 2018, P. 18-45.
2. Chernov, Yury. Formal Validation of Handwriting Analysis. In: Chernov, Yury/ Nauer Marie Anne. Handwriting Research – Validation & Quality. P. 37-69, Berlin, 2018 (zit. Chernov, Formal Validation).
3. Horst, Debora / Nauer, Marie Anne. Graphologische Gutachten in Theorie und Praxis aus arbeitsrechtlicher Sicht. DIKE, in Press. Zürich, 2019.
4. Köller, Norbert / Nissen, Kai / Riess, Michael / Sadorf, Erwin. Probabilistische Schlussfolgerungen in Schriftgutachten. Zur Begründung und Vereinheitlichung von Wahrscheinlichkeitsaussagen im Sachverständigengutachten. BKA, München, 2004.
5. Michel, Lothar. Gerichtliche Schriftvergleichung. Eine Einführung in Grundlagen, Methoden und Praxis. Berlin, 1982.
6. Nauer, Marie Anne, Chernov Yury & Peterka Boris. The Electronic Graphic Tablet – an Investigation in Graphological Validity. A Statistically Based Comparative Study. Graphology, (2010/2012). Nr. 90. P. 15-22.
7. Nauer, Marie Anne. Problems in Comparing Very Similar Handwritings. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу: матеріали III міжнародної наук.-практ. конференції (м. Київ, 15.12.2021) / Міністерство юстиції України. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. С. 34-39.*
8. Nezos, Renna. Judicial Graphology. London 1994. 176 p.
9. Seibt, Angelika. Schriftpsychologie und Schriftvergleichung. *Zeitschrift für Schriftpsychologie und Schriftvergleichung*, 1992, Vol. 56, 2/92 (zit. Seibt, Schriftvergleichung).
10. Seibt, Angelika. Methode schriftvergleichender Untersuchungen. *Zeitschrift für Schriftpsychologie und Schriftvergleichung*, 1997, Vol. 61, P. 87-101, (zit. Seibt, Methode).
11. Seibt, Angelika. Forensische Schriftgutachten. Beck, München 1999 (zit. Seibt, Forensik). 163 p.
12. Seibt, Angelika. Schriftvergleichende Befunderhebung: Skalen und Messtechniken. *Zeitschrift für Schriftpsychologie und Schriftvergleichung*, 2000, Vol. 64, P. 38-53 (zit. Seibt, Befunderhebung).
13. Seibt, Angelika. Qualitätsmerkmale forensischer Schriftgutachten. *Zeitschrift für Schriftpsychologie und Schriftvergleichung*. Vol. 68, 1/2004 (zit. Seibt, Qualitätsmerkmale).

UDC 343.98

Maltam Shamilova-Jalilova
Forensic Expert

Sabina Gadirova
Head of Biological Department

Natig Panahov
Forensic Expert

Forensic Sciences Center of Ministry of Justice of the Azerbaijan Republic

THE POSSIBILITIES OF COMPARATIVE RESEARCH WITH INFRARED SPECTROMETRY IN THE STUDY OF THE CHEMICAL COMPOSITION OF THE PAPER USED IN THE PREPARATION OF EXCISE STAMPS

МОЖЛИВОСТІ ПОРІВНЯЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНФРАЧЕРВОНОЇ СПЕКТРОМЕТРІЇ ХІМІЧНОГО СКЛАДУ ПАПЕРУ, ЩО ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ ПРИ ВИГОТОВЛЕННІ АКЦИЗНИХ МАРОК

The aim of this study was to estimate the possibility of discrimination of eight excise stamps by spectrometric methods. Samples that were used provided Question document examination department of the Forensic Sciences Center of the Ministry of Justice of The Republic of Azerbaijan.

According to the obtained spectrograms, it was obviously understandable that infrared spectroscopy (IR) is an effective nondestructive technique to explain the discrimination of the excise stamps cellulose construction on the question document examination.

Keywords: paper, excise stamps, Infrared Spectrometry.

Метою даної публікації є оцінка можливості дослідження восьми акцизних марок спектрометричним методом. Використані зразки були надані відділом експертизи документів Центру судових досліджень Міністерства юстиції Азербайджанської Республіки.

Відповідно до отриманих спектрограм, стало очевидним, що інфрачервона спектроскопія (ІЧ) є ефективним неруйнівним методом розрізнення целюлозної конструкції акцизних марок під час дослідження відповідних документів.

Ключові слова: папір, акцизні марки, інфрачервона спектрометрія.

Introduction. One of most popular natural polymers is cellulose which different renewable sources can produce cellulose based on chemical or biological processes [1, 2]. So, cellulose can be used in some applications as a biopolymer to

prepare amphiphilic materials, due to exhibit stimuli-response properties towards pH and temperature [3, 4]. Amphiphilic cellulose has hydrophobic and hydrophilic moieties, which enables polymer solubility in aqueous solvents and formation of polymeric micelles in aqueous solvents, accordingly [5-6].

Considering that, IR spectroscopy revealed the main characteristic bands of cellulose, with new characteristic absorption bands at 1599 and 1414 cm^{-1} , which are related to the antisymmetric and symmetric stretching vibrations of COO^- , respectively [7]. There were strong sharp absorption peaks of carbonyl $\text{C}=\text{O}$ at 1743 and 1639 in the spectrum of carboxymethyl cellulose acetate and at 1748 and 1640 cm^{-1} in the spectrum of Carboxymethyl cellulose acetate butyrate, which demonstrates the formation of an ester [7]. Meanwhile, stretching vibrations corresponding to methylene and methyl groups were noted at 2884 and 2966 cm^{-1} in the spectrum of Carboxymethyl cellulose acetate butyrate so that the emergence of the acetyl and butyryl ester can be confirmed [7].

The aim of the present work is to differentiate the random excise stamps according to their cellulose construction used to the perspectives of infrared spectroscopy by comparative examination.

Samples and Methods. Samples were provided to the Question document examination department of the Forensic Sciences Center of the Ministry of Justice of The Republic of Azerbaijan. It was selected eight excise stamps for examination. Samples were named N1-N8. Since the purpose of the research is to determine the chemical composition of the papers used in the preparation of excise stamps and to study the possibilities of applying infrared spectroscopy in these studies, due to this reason random samples were selected for the current research.

Infrared (IR) analysis was carried out over the entire surface of the samples [8]. The IR spectra were recorded with a Perkin Elmer Systems 100 spectrophotometer.

Results and discussion. The IR spectra of excise stamps samples were explained with large peaks at 3200 cm^{-1} to 3700 cm^{-1} , corresponding to "isolated" hydroxyl groups [9], which are covered by 3691, 3279, 3272, 3271, 3268, 3296, 3280, 3282, 3284 cm^{-1} . In this case, N 4 is differentiated with 3691 cm^{-1} . The next indicators in the spectrum are 2925-2931 cm^{-1} , thus due to the C-H stretching on the cellulose. The specters explained some of the stabile peaks, which were followed by 2858, 2159, 2028, 1977, 1315, 1158, and 1103 cm^{-1} , those are indicated the asymmetrical bending vibration of C-O-C bonds [10, 11, 12, 13]. The cellulose signals were at 1158, 1103, and 1030 (all C-O stretching), and 1647 cm^{-1} (primary and secondary amide bands from protein glue) [10]. The bands at 1025 and 3330 cm^{-1} [12], and the bands at 1158, 1111, 1061, 1036, and 3346 cm^{-1} were found in a previous investigation [11].

The exception was examined at 1607, 1563, 1371, 1335 and 1262 cm^{-1} in N 6, N 5, N 2. The common signals were described above. According to the results, is not all the papers seem to be exactly the same. The main conclusion of this study is that the paper used to print these stamps originated in more than one paper factory. N 1, N 2 and N 7 were the similar chemical contraction each other. N 3 and N 4 were found similarity. The regularity was not on the N 5, N 6 and N 8, these excise stamps samples were differentiated each other and another samples.

Conclusion. The examination was directed to analyze the eight excise stamp samples used for infrared spectroscopy. The investigations were carried out at standard laboratory conditions. According to the results, it was detected that N 1, N 2, and N 7 are in the same cellulose construction. Among the presented excise stamps N 3 and N 4 were expressed within the same content, nevertheless, N 5, N 6, and N 8 are differentiated according to the cellulose content due to another sample's construction.

In a conclusion, it is assumed that infrared spectroscopy (IR) is a useful nondestructive method for detecting discrimination among excise stamps according to their cellulose construction.

References

1. S. Kamel and J. Khan, *Int. J. Polym. Mater.* 2007. P. 56, 511.
2. P. Tasaso, *Int. J. Chem. Eng. Appl.* 2015. Vol. 6. P. 101.
3. J. A. Sirviö, M. Visanko, O. Laitinen, A. Ämmälä and H. Liimatainen, *Carbohydr. Polym.* 2016. P. 136, 581.
4. J. Zhuang, M. Gordon, J. Ventura, L. Liand S. Thayumanavan, *Chem. Soc. Rev.* 2013. P. 42, 421.
5. C. J. Thompson, C. Ding, X. Qu, Z. Yang, I. F. Uchegbu et al., *J. Colloid Interface Sci.* 2008. P. 286, 1511.
6. G. Gaucher, P. Satturwar, M.-C. Jones, A. Furtos and J.-C. Leroux, *Eur. J. Pharm. Biopharm.* 2010. P. 76, 147.
7. Mohamed El-Sakhawy, Samir Kamel, Ahmed Salama, Hebat-Allah s. Tohamy Preparation and infrared study of cellulose based Amphiphilic materials *Cellulose Chem. Technol.* 2018. Vol. 52 (3-4). P. 193-200.
8. Gómez-Jeria, J.-S.; Clavijo, E. A preliminary infrared study of the cellulose of some world stamps. 2017.
9. Juan S Gómez-Jeria, Ernesto Clavijo, J J Cárcamo-Vega, Sebastián Gutiérrez. An infrared and SEM study of the margins of some German hyperinflation postage stamps. *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences* March–April. 2018. RJPBCS. Vol. 9 (2). P. 870-892.
10. Imperio, E.; Giancane, G.; Valli, L. Spectral Database for Postage Stamps by Means of FT-IR Spectroscopy. *Analytical Chemistry.* 2013. P. 85, 7085-7093.
11. Ferrer, N.; Vila, A. Fourier transform infrared spectroscopy applied to ink characterization of one-penny postage stamps printed 1841-1880. *Analytica Chimica Acta.* 2006. P. 555, 161-166.
12. Brittain, H. G. Attenuated Total Reflection Fourier Transform Infrared (ATR FT-IR) Spectroscopy as a Forensic Method to Determine the Composition of Inks Used to Print the United States One-cent Blue Benjamin Franklin Postage Stamps of the 19th Century. *Applied Spectroscopy.* 2016. P. 70, 128-136.
13. Zhbakov, R. G. Infrared spectra of cellulose and its derivatives. Springer: New York. 1966.

УДК 343.98.06

Соломаха Юлія Вадимівна

судовий експерт, науковий співробітник сектору почеркознавчих та технічних досліджень документів лабораторії криміналістичних досліджень

Біла Альона Валеріївна

судовий експерт лабораторії економічних та товарознавчих досліджень

*Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

THE INTERRALATION OF CRIMINOLISTICS AND CRIMINOLOGY DURING THE INVESTIGATION OF CRIMES AND STUDYING THE CRIMINALS

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КРИМІНАЛІСТИКИ ТА КРИМІНОЛОГІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ТА ВИВЧЕННЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

The relevance of this thesis topic is that criminology and criminology have a decisive practical and theoretical importance during the investigation of crimes and the study of the identity of the criminal, which helps to effectively investigate and solve crimes.

Keywords: criminolalistics, criminology, the person of the criminal, crime, crime, crime detection, crime investigation, crime prevention, crime prevention.

Актуальність даної теми при написанні тез полягає у тому, що криміналістика та кримінологія мають вирішальне практико-теоретичне значення під час розслідування злочинів та вивчення особи злочинця, що допомагає ефективному розкриттю злочинів.

Ключові слова: криміналістика, кримінологія, особа злочинця, злочин, злочинність, розкриття злочинів, розслідування злочинів, боротьба із злочинністю, попередження злочинів.

Strictly speaking, the theoretical aspect of criminalistics and criminology is built on fundamental theoretical teachings (the doctrine), which are the basis of practical activities and which are revealed during the application of theoretical knowledge in practice during the detection of crimes and the study of the criminal's identity.

It is important to analyze and synthesize the interrelation between criminalistics and criminology during the investigation of crimes and the study the criminal's identity, the analysis of criminalistics and criminology from the point of view of their subject of research and tasks that determine the direction of these areas of law.

No doubt, each legal discipline has a certain relationship with another legal discipline, which is determined by the specifics of the focus on achieving an effective result in research and disclosure of certain legal facts, that are important for a specific

case. It is worth noting the fact that the relationship between criminalistics and criminology is based on a common object of study and research, which is criminal activity, but they study it from different aspects [1, p. 15].

The term “criminalistics” (from the Latin “criminalis” that which relates to a crime) was first used at the end of the 19th century by a forensic investigator, and later by the university professor, Hans Gross, who considered it auxiliary to criminal law and defined it as a study of the realities of criminal law [4].

The origination of criminalistics is connected with the social order of the state and society to science – to develop new means and methods of crime detection and investigation in the conditions of the emergence of professional and organized crime. Historically, criminology emerged from the depths of criminal procedural science and is therefore closely related to the theory of evidence [4]. This determines its purpose, the circle of regularities included in its subject.

Indeed, the problem of crime has always been and remains one of the most acute. Opinions about it are quite opposite, both from the point of view of understanding what crime really is and who are the persons who committed the crime, and from the point of view of how to fight it, with what ways, methods and means; is it a constant and inevitable companion of human society, or is it possible to overcome it [5, p 10].

The term “criminology” (from the Latin “crimen” – crime and the Greek “logos” – word, teaching) – the science of crime, its individual types and specific crimes, their interaction with various phenomena and processes, the effectiveness of the measures used to combat crime. On this basis, criminology develops recommendations for improving the fight against crime.

It is worth noting the fact that the relationship between criminalistics and criminology is based on a common object of study and research, which is criminal activity, but they study it from different aspects [1, p. 15].

Moreover, criminalistics is a legal science that develops a set of technical means and tactical techniques, as well as methods of their application in order to solve crimes. The subject of criminology is the regularities of forensic research, which are studied in order to establish the truth in criminal proceedings. As you know, any science has its tasks that reveal the essence and content of the discipline.

The tasks of criminalistics include: the study of objective laws of reality, which are based on the mechanisms of committing a crime and the emergence of sources of evidentiary information, which are components of the subject of criminalistics; the development of theoretical foundations for the development of new methods and the creation of technical means of forensic investigation and crime prevention; the development of new and improvement of existing technical and forensic means, tactical techniques, methodological recommendations for the collection, research, evaluation and use of evidence; development of measures to stop a crime that has already started and prevent what is being prepared; active study and generalization of investigative and judicial practice, as well as development of automated knowledge bases to ensure decision-making during investigation and prevention of crimes [2, p. 3-12].

Furthermore, criminology is a legal science that studies the essence, patterns and forms of crime, its determinants, the criminal's and other categories of offenders who may embark on a criminal way, as well as the crime prevention system.

The subject of criminology consists of five elements, namely: crime as a socio-legal phenomenon, the person of the criminal, determinants of crime, crime prevention; history and theories of criminology. The tasks of criminology are a comprehensive analysis of the processes and phenomena associated with the existence of crime and the development of progressive forms and methods of crime prevention on this basis; analysis of trends and regularities of crime, its indicators, detection and scientific study of the causes and conditions of crime; identification of persons who, by virtue of their behavior, are capable of committing crimes, studying them in order to take preventive measures against them; development and introduction of proposals to improve the activities of law enforcement agencies and the current legislation of Ukraine on combating crime [3, p. 6].

Criminalistics deals mainly with aspects related to the very fact of the crime and has an applied nature. It examines the mechanisms of crimes, tactical methods of their disclosure, explains which evidence is particularly significant in a particular case and affects on other points.

Such knowledge has many interesting fields. One of them is trasology. It studies the traces left at the crime scene by people, vehicles, and tools. This section has a branch – dactyloscopy, which deals with methods of detecting intruders based on fingerprints. Another field is habitoscopy. It instructs how to identify people based on their appearance. Criminalistics is also related to ballistics, which studies firearms, the movement of bullets and projectiles fired from them, and their consequences.

Criminology is a more theoretical science that considers crime not only in a legal aspect, but also as a social phenomenon. Criminology deals with psychological issues related to the study of the criminal's identity (sometimes with the involvement of relevant specialists and experts).

In order to reveal the essence of the concept of "person of a criminal", namely: personality, it is necessary to consider its structure, which includes a number of specific signs, properties and features. In the criminology, four elements will be distinguished, in particular, these are socio-demographic, criminal-legal, social-role and moral-psychological. The dominant element of this structure is precisely socio-demographic characteristics. We refer to them: a person's gender, age, and other information that contains information about a person's social status. In the study, it was found out that in approximately 70 % of cases, crimes in the researched area are committed by men, and in 30 % by women. The gender distribution varies depending on the area of crime, in particular, women committed these crimes mainly in the family and domestic sphere against close relatives, mostly minor children or elderly people. Traffic and licensing are more typical of crimes committed by men.

In particular, criminology analyzes what can push people to such actions, representatives of which social groups most often cross the line, what characterizes the personality of someone who goes against the law. Criminology monitors the dynamics of crime. This science also develops recommendations for the prevention of dangerous offenses.

On the basis of a comparative analysis of criminalistics and criminology, it can be noted: while criminology puts forward important theoretical propositions, criminalistics relies on them and uses this information in effective practical activities.

That is, when preventing and solving crimes, the above-mentioned legal sciences complement each other and help the investigator and law enforcement agencies to comprehensively consider the case and collect the necessary evidence both regarding the identity of the criminal and the correct approach to the selection of appropriate methods, techniques, tactics, as well as to form in the process crime investigation.

Therefore, as a result of the above, it is possible to come to such an objective conclusion that the relationship between criminalistics and criminology is manifested in the fact that they study criminal activity, but different aspects and procedures. Although the subjects and tasks of these disciplines are somewhat different, but they have a general goal – to help solve a criminal offense and learn the identity of the criminal, that is, to prevent crime in society. In order to standardize the system of crime detection procedures and to study the characteristics of certain groups of crimes and the persons who committed them, all these aspects can be combined and the Criminalistics and Criminological Code can be created in order to standardize the above norms.

References

1. Криміналістика: підручник / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової; МВС України. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків: ХНУВС, 2018. Т. 1. 318 с.

2. Криміналістика (криміналістична техніка) / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтевський, Г. С. Семаков; Міжрегіональна Академія управління персоналом. Київ: МАУП, 2001. 216 с.

3. Кримінологія: конспект лекцій / упорядники: Шалгунова С. А., Руфанова В. М.; МВС України. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро: ДнДУВС, 2016. 58 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/08304.1.pdf>.

4. Криміналістика: підручник / Глібко В. М. та ін.; ред. В. Ю. Шепітько; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Київ: Видавничий дім «ІнЮре», 2004. 728 с.

5. Кримінологія: підручник / за заг. ред. Л. С. Сміян, Ю. В. Нікітін; Національна академія управління. Київ: НАУ, 2010. 496 с.

Амеліна Анна Сергіївна
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінальних розслідувань*

Державний податковий університет

ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У ПРОЦЕСІ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ УХИЛЕННЯ ВІД ОПОДАТКУВАННЯ

FORMS OF USING SPECIAL KNOWLEDGE IN THE PROCESS OF COLLECTING EVIDENCE OF TAX EVASION

У тезах розглядаються процесуальні та не процесуальні форми використання спеціальних знань, основні напрями використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, зокрема, безпосереднє провадження слідчими слідчих (розшукових) дій; залучення спеціаліста; проведення експертиз. Акцентується на тому, що важлива роль відводиться консультаціям довідкового характеру. Аналізуються також найпоширеніші види експертних досліджень.

Ключові слова: спеціальні знання, експерт, докази, форми використання спеціальних знань, податки, ухилення від оподаткування, консультації.

The theses consider procedural and non-procedural forms of using special knowledge, the main directions of using special knowledge during the investigation of criminal offenses in the field of economic activity, in particular, direct investigation by investigators; involving a specialist; carrying out examinations. It is emphasized that an important role is assigned to consultations of a reference nature. The most common types of expert research are also analyzed.

Keywords: special knowledge, expert, evidence, forms of use of special knowledge, taxes, tax evasion, consultations.

Отримання нових доказів за допомогою судових експертиз являє собою комплекс взаємопов'язаних дій слідчого, спеціаліста та експерта. У криміналістиці розрізняють дві форми застосування спеціальних знань: процесуальну та непроцесуальну.

Процесуальна форма застосування спеціальних знань є більш важливою та ефективною, скільки вона передбачена законом і має юридичну силу. Кримінальним процесуальним законом чітко встановлено в яких випадках призначається і обов'язково проводиться судова експертиза. Крім того, поширена процесуальна форма застосування спеціальних знань – участь спеціалістів у здійсненні слідчих (розшукових) дій. Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати

консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)).

Спеціаліста викликає слідчий для участі у проведенні слідчих (розшукових) дій, консультацій та зборі доказів. Крім того, відповідно до кримінально-процесуального закону спеціаліст зобов'язаний: з'явитися за викликом, щоб взяти участь у проведенні слідчих дій; звертати увагу слідчого на обставини, пов'язані з виявленням, фіксацією та вилученням доказів; давати пояснення з приводу виконаних ним дій. У КПК України чітко сформульовані права спеціаліста (ст. 71 КПК України).

Участь спеціалістів підвищує ефективність слідчих (розшукових) дій, робить їх більш цілеспрямованими і підвищує якість фактично отриманих даних. Поряд із процесуальною формою участі спеціалістів у процесі розслідування податкових кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності широко використовується також і непроцесуальна форма. Це, зокрема, консультації слідчого зі спеціалістом із питань, що потребують спеціальних знань, наприклад, під час призначення конкретного виду експертизи, довідкова діяльність спеціаліста, документальні ревізії, що проводяться за участю спеціаліста, надання допомоги у проведенні попереднього дослідження об'єктів під час проведення оперативно-розшукових заходів тощо. Необхідно зауважити, що вся діяльність спеціаліста із застосуванням спеціальних знань у не процесуальній формі не має юридичної сили, оскільки вона не передбачена законодавством [2, с. 108-109].

Спеціаліста, треба відрізнити від тих осіб, спеціальні знання яких слідчий використовує у формі усних консультацій при формулюванні запитань експерту, визначенні завдання ревізорам, вивченні технічної, бухгалтерської та іншої документації тощо. Допомога цих осіб має позапроцесуальний характер і не відображається в матеріалах кримінального провадження.

При розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності слідчі часто консультуються з ревізорами-інспекторами Державної податкової служби (далі – ДПС) з приводу тих чи інших питань бухгалтерського та податкового обліків, способів ухилення від оподаткування тощо, тобто у непроцесуальній формі використовують знання цих фахівців з метою забезпечення повного, об'єктивного та всебічного розслідування матеріалів кримінального провадження. В таких випадках спеціаліст не приймає участі у проведенні слідчих (розшукових) дій.

Практика показує, що у тих випадках, коли спеціаліст залучається до розслідування кримінальних правопорушень, не залежно від того, в процесуальній чи непроцесуальній формі, ефективність роботи слідчого значно зростає. Так, беручи участь в огляді бухгалтерських документів, вилучених в ході перевірки дотримання податкового законодавства, спеціаліст допомагає слідчому, що робить огляд, виявити такі ознаки документа (бухгалтерської проводки, запису), на які не завжди можна звернути увагу не володіючи спеціальними знаннями, роз'ясняє їхнє значення, взаємозв'язок, походження.

Для участі в процесуальних і не процесуальних діях при розслідуванні порушень податкового законодавства, крім ревізорів-інспекторів ДПС, можуть залучатися спеціалісти (їх ще називають «знаючі особи») з числа:

– співробітників судово-експертних підрозділів усіх рівнів і різноманітної відомчої приналежності (експерти Мінюсту, СБУ, Міністерства охорони здоров'я і т. д.);

– компетентних робітників контролюючих органів (контрольно-ревізійних структур, торгових інспекцій, санітарно-епідеміологічного нагляду і т. д.);

– представників інших практичних а також наукових і педагогічних колективів, що володіють глибокими знаннями у своїх областях діяльності (у сфері виробництва, обслуговування, культури, мистецтва, оборони і т. д.);

– приватних осіб, що не знаходяться в штаті яких-небудь офіційних структур, але мають спеціальні знання (пенсіонерів, спеціалістів, що залишилися тимчасово без роботи й ін.).

Спеціалісти можуть надавати слідчому допомогу у формі консультацій, рекомендацій, передачі довідкової інформації, участі в підготовці і проведенні різноманітних, а не тільки слідчих (розшукових) дій, шляхом проведення лабораторних досліджень, обстеження підприємств, ділянок території, проведення документальних ревізій, контрольних перевірок і інших заходів.

До категорії знаючих осіб, які надають допомогу слідчому, також відносяться спеціалісти, що проводять так звані службові розслідування, діючи в складі відомчих або міжвідомчих комісій у випадку яких-небудь надзвичайних подій (при авіакатастрофах, масових отруєннях, аваріях на теплотрасах і т. д.). Слідчі використовують у своїй роботі акти і висновки зазначених комісій, одержують у них консультації, дають їм доручення на предмет вирішення питань, що віднесені до їхньої компетенції. У разі потреби вони можуть бути допитані на слідстві й у суді в якості свідків – «знаючих осіб».

Н. І. Клименко у монографії «Загальна теорія судової експертології» зазначає, що підставами для відокремлення виду (форми) спеціальних знань існують наступні критерії: а) за нормативною регламентацією (процесуальні і не процесуальні); б) за процесуальним статусом осіб, що володіють спеціальними знаннями: слідчим, експертом, спеціалістом, консультантом; в) за процесуальною формою реалізації: судові експертизи, участь спеціаліста у провадженні, участь консультанта; г) за змістом [3, с. 11].

Так, за своїм змістом спеціальні економічні знання можуть поділятися на бухгалтерські, фінансово-кредитні, планово-економічні, економіко-математичні.

Згідно з вимогами ч. 1 ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. Частиною 1 передбачено, що сторона обвинувачення залучає

експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за зверненням сторони захисту чи потерпілого. Виходячи з аналізу ст. 110 КПК України, можна встановити, що таке рішення оформлюється постановою слідчого чи прокурора. Якщо проведення експертизи ініційовано судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або залученим спеціалістом.

Зразки для експертизи мають особливий процесуальний статус і виступають матеріалом для отримання нового або перевірки вже наявного доказу. Ані під час досудового розслідування, ані під час судового розгляду кримінального провадження експерт не вправі з власної ініціативи збирати зразки для експертного дослідження. Залученими як експерт можуть бути спеціалісти, що надавали допомогу слідчому, прокурору в проведенні слідчих дій та вилученні з місця їх проведення тих об'єктів, що виступають зразками експертного дослідження. Тому суд може запросити допомогу спеціаліста у відібранні зразків судом.

Юридичною підставою отримання зразків є: постанова слідчого, прокурора, ухвала слідчого судді, суду, а науковою – неможливість вирішення поставлених експерту питань без порівняльного матеріалу.

Залучення спеціаліста при отриманні зразків для внесення пропозицій щодо підвищення ефективності провадження цієї слідчої (розшукової) дії відповідно до чинного КПК України (ст. ст. 160-166 КПК України) [3, с. 11-14].

Отже, приходимо до наступних висновків. Слід мати на увазі, що має місце процесуальна та непроцесуальна форми застосування спеціальних знань. Допомога спеціаліста найбільш доцільна при підготовці матеріалів для ідентифікаційних досліджень, при яких обов'язково проводиться попереднє дослідження. Участь спеціаліста в отриманні зразків і підготовці матеріалів значно підвищує результативність експертизи (безпосередньо підбирає, створює належні умови для їх отримання, бере безпосередню участь в отриманні, упаковує, фіксує в протоколі порядок отримання).

Перелік посилань

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

2. Копча В. В. Тактика використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Призначення і проведення судових експертиз. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету: серія: Право*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 3. Вип. 47. С. 107-114.

3. Клименко Н. І. Загальна теорія судової експертології: монографія. Тернопіль: Видавництво «Крок» 2018. 262 с.

УДК 343.98

Андренко Світлана Олександрівна

*кандидат юридичних наук,
завідувач відділу підвищення кваліфікації*

Курдес Олег Вікторович

науковий співробітник відділу підвищення кваліфікації

Курдес Елла Петрівна

*науковий співробітник лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної,
редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності*

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

REGARDING THE DEFINITION OF THE CONCEPT FORENSIC EXPERT ACTIVITIES

У тезах висвітлені наукові підходи щодо визначення поняття судово-експертної діяльності та запропоновано складові її структури під час нормативно-правового закріплення.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, судова експертиза, судовий експерт, науково-методична діяльність, інформаційне забезпечення, державне управління.

The theses highlight scientific approaches to defining the concept of forensic expert activity and suggest the components of its structure during regulatory and legal consolidation.

Keywords: forensic expert activity, forensic examination, forensic expert, scientific and methodical activity, information support, state administration.

Судово-експертна діяльність, як вид практичної діяльності, не має чіткого визначення у законодавстві України. В проєкті Закону «Про судово-експертну діяльність» від 05.11.2021 № 6284 вперше на законодавчому рівні запропоновано поняття судово-експертної діяльності, як системної діяльності, що здійснюється визначеними цим Законом суб'єктами, та пов'язана з організацією, проведенням судових експертиз, їх науково-методичним, інформаційним та кадровим забезпеченням [1].

Останнім часом питанню визначення поняття судово-експертної діяльності приділялася увага деякими науковцями. Так, у навчальному посібнику «Основи

судової експертизи» судово-експертна діяльність розглядається як «особливий вид діяльності, пов'язаний з організацією та проведенням судових експертиз, експертних досліджень, спрямованих на забезпечення уповноважених осіб (органів), юридичних і фізичних осіб незалежними, кваліфікованими та об'єктивними висновками, орієнтованими на максимальне використання досягнень науки й техніки, створенням і удосконаленням науково-методичної бази в галузі криміналістики та судової експертизи, а також державним управлінням у цій сфері» [2, с. 42]. У навчальному посібнику «Судові експертизи в процесуальному праві України» судово-експертна діяльність – «це регламентована законодавством діяльність осіб, які володіють спеціальними знаннями та уповноважені сторонами провадження на виконання дій, змістом яких є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ, з метою надання обґрунтованих висновків для їх використання під час досудового розслідування та судового розгляду справ» [3, с. 39]. Отже, у навчальному посібнику «Судові експертизи в процесуальному праві України» тлумачення поняття «судово-експертна діяльність» відображує тільки процесуальну сторону цієї діяльності. Проте, судово-експертна діяльність більш ширше поняття, ніж судова експертиза, яка включає: проведення судової експертизи, науково-методичну роботу, інформаційне забезпечення та управління у цій сфері.

Г. О. Стрілець вважає судово-експертну діяльність як врегульовану законодавством діяльність судово-експертних установ, яка спрямована на проведення незалежних судових експертиз, шляхом об'єктивного, повного і всебічного дослідження з дотриманням сучасних досягнень науки й техніки, організація роботи судово-експертних установ в цілому та їхніх структурних підрозділів, їх науково-методичне й інформаційне забезпечення, підбір і підготовка судово-експертних кадрів [4, с. 13]. На нашу думку, зазначене тлумачення поняття «судово-експертної діяльності» обмежується діяльністю судово-експертних установ та не розповсюджується на діяльність судових експертів, що не є працівниками державних спеціалізованих установ. До того ж підбір кадрів відноситься до функцій підрозділів кадрового забезпечення.

Наголошуємо, що судово-експертна діяльність – це практична діяльність судового експерта. Разом з цим, цю діяльність не можна розглядати з позиції організації праці. Особливості судово-експертної діяльності пов'язані з її процесуальним та пізнавальним аспектами [5, с. 7]. Практична діяльність людини відрізняється від інших типів діяльності цілеспрямованою направленістю на перетворення об'єктивної дійсності відповідно до поставленої мети. Філософський енциклопедичний словник надає тлумачення слову «діяльність», як формі активності, характеризує здатність людини чи пов'язаних з нею систем бути причиною змін у бутті. У словнику зазначено, що «ці зміни можуть стосуватися речового та енергетичного статусу об'єктів або їх інформаційного потенціалу» [6, с. 163]. Академічний тлумачний словник української мови (1970 – 1980) визначає слово «практичний» як «вага, значення, мета, цінність», що пов'язані «із життєвими, реальними потребами, можливостями» [7, с. 514]. Отже, практична діяльність – це форма активної поведінки особи, що має на меті зміни речового, енергетичного статусу об'єкта

або інформаційного потенціалу, та пов'язані із життєвими, реальними потребами і можливостями людини. Основною для людини є трудова діяльність. *Експертна діяльність*, як різновид трудової, – це вид діяльності, який включає організаційне, матеріальне та інформаційне забезпечення, проведення експертних досліджень та оцінок отриманих результатів.

Основними видами *судово-експертної діяльності* є діяльність: пізнавальна, конструктивна та організаторська.

Пізнавальна діяльність судового експерта спрямована на отримання достовірного знання, адекватно відбиває пізнавальний об'єкт, полягає у застосуванні спеціальних знань, що використовуються під час відбору та виявлення інформаційних сигналів, які є у об'єктах дослідження. У пізнавальній діяльності експерта значну роль відіграє творче (евристичне) мислення, інтуїція та моделювання експертної ситуації. *Евристичне мислення* дозволяє на основі візуального вивчення об'єкта виявити в ньому слабовиражені або приховані родові ознаки та визначити, які дослідження та в якій черговості мають бути виконані для їх виявлення. *Інтуїція* судового експерта сприяє швидкому, іноді миттєвому осмисленню ситуації та знаходженню правильного рішення. *Моделювання експертної ситуації* застосовується, коли об'єкт дослідження недоступний для безпосереднього пізнання або відсутня можливість вивчення його властивостей у чистому вигляді. Воно полягає в заміщенні об'єкта пізнання іншим об'єктом, що має по відношенню до свого прототипу певну перевагу. Його можна представити як спеціальну дослідницьку процедуру, де як об'єкт виступають моделі (матеріальні та ідеальні).

З пізнавальною діяльністю судового експерта тісно пов'язана *конструктивна діяльність*, що полягає у плануванні, яке поширюється на всі сторони судово-експертної діяльності. В цілому конструктивна діяльність експерта передбачає як планування роботи, так й докладання вольових зусиль до виконання наміченого.

Організаторська діяльність судового експерта полягає в організації своєї праці та керівництві комплексною чи комісійною експертизою. Організаторська діяльність дає можливість експерту реалізувати на практиці плани та рішення, будучи умовою успішного виконання поставленого завдання.

Отже, під час нормативно-правового закріплення судово-експертну діяльність необхідно визначити як організаторську, пізнавальну та конструктивну діяльність визначених Законом суб'єктів, яка має на меті проведення судових експертиз, завдяки системності управління цією сферою діяльності, її науково-методичного та інформаційного забезпечення.

Перелік посилань

1. Проект Закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення 01.11.2022).

2. Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-укл.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків: Право, 2016. 928 с.

3. Судові експертизи в процесуальному праві України: навчальний посібник / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.

4. Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2009. 19 с.

5. Черноус Ю. М., Лопата О. А. Поняття та завдання судово-експертної діяльності у сучасних реаліях. *Криміналістика і судова експертиза*: міжвід. науково-метод. збірник. Київ, 2016. Вип. 61. С. 3-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2016_61_3 (дата звернення 04.11.2022).

6. Філософський енциклопедичний словник / под ред. В. І. Шинкарука. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

7. Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980): в 11 томах, 1976. Том 7. URL: <http://sum.in.ua/s/praktychnyj> (дата звернення 06.11.2022).

УДК 351.741

Атаманчук Володимир Миколайович

кандидат юридичних наук, доцент

*завідувач кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз
навчально-наукового інституту № 2*

Волошин Олексій Гнатович

*старший викладач кафедри криміналістичного забезпечення та судових
експертиз навчально-наукового інституту № 2*

*Національна академія внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)*

ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ НА ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

ENVIRONMENTAL REPORTS OF RUSSIAN AGGRESSION ON NATURE IN UKRAINE

У тезах висвітлюються окремі питання екологічних наслідків російської агресії на довкілля в Україні, підкреслюється важливість дослідження та встановлення непоправних екологічних наслідків, завданих війною, та важливість їх фіксацій для подальшого розслідування в межах окремих кримінальних проваджень.

Ключові слова: навколишнє середовище, екосистема, ліс, земля, водні ресурси, нафтопродукти, вибухові речовини, заповідні території.

The theses highlight certain issues of the environmental consequences of Russian aggression on the environment in Ukraine, emphasize the importance of research and establishing the irreparable environmental consequences caused by the war, and the importance of their fixation for further investigation within separate criminal proceedings.

Keywords: environment, ecosystem, forest, land, water resources, oil products, explosives, protected areas.

Фахівці Всеукраїнської екологічної ліги зазначають, що воєнні дії призводять до погіршення економічного стану країни та соціальних умов життя, загрожують навколишньому середовищу. В цій ситуації увага влади зосереджується на нагальних питаннях – фінансування армії, влаштування біженців та надання допомоги пораненим. Але водночас, на нашу думку, потрібно приділяти увагу й іншим наслідкам війни та вивчати їх комплексно, оскільки проблеми стану довкілля можуть легко перетворитися на загрози соціального характеру.

Істина, яку не розуміє російська федерація, усвідомлює весь світ, вона дуже проста: будь-який воєнний конфлікт не має локального характеру, коли йдеться про довкілля. Екосистеми не можна розділити умовними кордонами, просто намалювавши їх на карті. Якщо руйнується природна рівновага в одній геолокації, це обов'язково відчує інша.

Президент України Володимир Зеленський звернувся з промовою до учасників 27-ї Конференції ООН зі зміни клімату, що відбувається у Шарм-ель-Шейху (Єгипет) з 6 по 18 листопада 2022 р. в якій взяли участь понад 100 лідерів держав та урядів світу: «Російська війна принесла енергетичну і продовольчу кризу. Менш ніж за півроку вона знищила в Україні два мільйони гектарів лісу. Ми змушені щоденно з'ясовувати, яка ситуація на Запорізькій атомній станції – найбільшій в Європі. Чи немає там викиду радіації? Російська армія перетворила цю атомну станцію на військовий полігон. Ми повинні жорстко зупинити тих, хто своєю божевільною й незаконною війною руйнує можливість для світу у єдності працювати заради спільної мети. Росія повинна заткнути свої гармати і сховати свої ракети, щоб світ міг нарешті почути, що ми всі разом дійсно можемо зробити для порятунку від кліматичної катастрофи. Я пропоную вам усім підтримати нашу ініціативу, яку представлено тут, на Конференції, а саме – створення глобальної платформи для оцінки збитків клімату та навколишньому середовищу від військових дій» [2].

Українська природа є ще однією жертвою російської агресії. Війна вплинула на кожний компонент довкілля – тваринний і рослинний світ, воду, повітря, ґрунт. Наслідки цього негативного впливу будуть довгостроковими та матимуть не лише локальний, а й глобальний характер. Президент України Володимир Зеленський у своєму зверненні до учасників Міжнародної організації Франкфонії (франкомовні країни світу) зазначив, що за 270 днів

росія застосувала 4700 ракет на Україну [3], що призвело до жахливих наслідків: руйнування й атаки на промисловість, захоплення атомних станцій, затоплення шахт, руйнування ландшафтів та екосистеми, поширення отруйних речовин, руйнування очисних споруд, дамб, мереж водопостачання, забруднення повітря, річок, ставків, озер та морів, розповсюдження нафтопродуктів та вибухових речовин, знищення заповідних територій, загибель тварин, птахів та чимало інших факторів є стійкими, поширеними і масштабними процесами, що вкрай негативно відображаються на стані довкілля, та, відповідно, на якості життя людей. Чим довше триває війна, тим більше шкоди вона завдасть довкіллю, і тим більше наслідків ми матимемо в майбутньому. Це підтвердилося, хоч і в трохи меншому масштабі, на початку цієї війни, 8 років тому, коли росія окупувала собі Крим і частини Донеччини та Луганщини. Як безпосередньо бойові дії, так і дії окупаційної адміністрації вплинули на природу цих регіонів.

Зокрема збитки довкіллю від війни 2022 р. набули великого масштабу: приблизна сума завданих довкіллю збитків 1,35 трлн грн; 680,6 тис. т нафтопродуктів згоріло, забруднивши повітрі небезпечними речовинами; 183 тис. м² ґрунтів забруднено небезпечними речовинами; майже 40 тис. т викидів потрапило у повітря від горіння російської техніки та утворилось майже 325 тис. т відходів; на даний час засмічено приблизно 2,3 млн м²; окуповано 8 національних заповідників; приблизно 23,3 тис. га лісів випалено, а частину з них – втрачено назавжди.

Міністерство екології зазначило, що через бойові дії служби охорони природно-заповідних територій часто не можуть виконувати свої функції та забезпечувати збереження рідкісних видів, а деякі заповідники та національні парки опинилися на межі гуманітарної кризи.

Згідно з різними експертними оцінками, від 20 до 30 % території України вже «забруднено» війною – це мінування, лісові пожежі внаслідок загорянь після обстрілів, різного роду забруднення тощо. Не можна стверджувати про абсолютну площу вигорілих лісів внаслідок бойових дій, але вона щонайменше в десятки разів більша, аніж за аналогічний період до війни. Загалом площа постраждалого від війни довкілля є однозначно більшою, ніж зона активних бойових дій. Та все ж найбільші руйнування екосистем спостерігаються саме вздовж лінії фронту.

За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, за попередніми підрахунками, станом на 01.08.2022 агресор вів бойові дії на території 900 об'єктів природно-заповідного фонду площею 12406,6 кв. км, що становить близько третини площі природно-заповідного фонду України. Під загрозою знищення перебувають близько 200 територій Смарагдової мережі площею 2,9 млн га. Усе це середовище існування для тисяч видів рослин і тварин. Ці території мають важливу роль для захисту біорізноманіття та збереження клімату. Ареали деяких рідкісних і ендемічних видів і оселищ опинилися в зоні активних бойових дій, що загрожує їхньому існуванню, наприклад це цілинні нерозорані степи, крейдяні схили на Донеччині, приморські оселища у південних областях, болота на півночі.

Під окупацією зараз залишаються 8 заповідників та 10 національних природних парків. Серед них Чорноморський біосферний заповідник (розташований на території та акваторії Херсонської та частково Миколаївської областей), біосферний заповідник «Асканія-Нова», Азово-Сиваський національний природний парк, парк «Олешківські Піски», парк «Джарилгацький» (Херсонська область).

Внаслідок російських ударів по нафтобазах, складах паливно-мастильних матеріалів згоріло понад 680,6 тис. т. нафтопродуктів, які забруднили повітря небезпечними речовинами. Екологи підрахували, що під час горіння нафти виділяється приблизно стільки ж атмосферного забруднення, скільки виробляє весь транспорт Києва за місяць.

Російські війська атакують портову інфраструктуру вздовж узбережжя Чорного та Азовського морів і кораблі на якірних стоянках, що призводить до забруднення вод і поширення отруйних речовин у море. Нафтопродукти негативно впливають на морські біоценози, формуючи плівки на поверхні води, що порушує обмін енергією, теплом, вологою та газами між морем і атмосферою. Крім того, вони напряму впливають на фізико-хімічні та гідрологічні умови, викликають загибель риби, морських птахів і мікроорганізмів. Усі компоненти нафти токсичні для морських організмів. У нафти є ще одна побічна властивість. Її вуглеводні здатні розчиняти низку інших забруднюючих речовин, таких як пестициди, важкі метали, які разом із нафтою концентруються в приповерхньому шарі та ще більше отруюють його. Окрім знищення дикої природи через спричинені обстрілами лісові пожежі, у Чорному морі знайдено загиблими тисячі дельфінів, що може бути наслідком підвищеного шуму судноплавства та використання військово-морськими флотами потужних гідроакустичних систем. Дані про загибель дельфінів зібрав Національний природний парк Тузлинського лиману України.

Пошкодження комунальних комунікацій призводить до забруднення органічними речовинами води. 14 березня відбувся обстріл очисних споруд Василівського експлуатаційного цеху водопостачання та водовідведення (с. Верхня Криниця, Запорізька область). Через це зруйновано будівлю каналізаційної насосної станції № 1, що подає стічні води міста Василівка на очисні споруди. Зворотні води з міста зараз потрапляють до Дніпра без будь-якого очищення. Неочищені скиди містять велику кількість органічних речовин, яйця гельмінтів, патогенні бактерії, сульфати, хлориди. Таке забруднення може призвести до великих масштабів цвітіння води в Дніпрі та Чорному морі з настанням теплішої погоди.

Відповідно до Першого Протоколу Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, прийнятого у 1977 р., від держав, які ведуть війну, вимагається захищати природне середовище від «масштабних, довготривалих і серйозних уражень», та забороняються методи чи засоби ведення війни, «які мають на меті або можуть призвести до заподіяння такої шкоди». Невиконання даної вимоги призведе до того, що після війни ми будемо пожинати плоди бойових дій – руйнування екосистем, забруднення ґрунтів, зменшення біорізноманіття, зростання

кількості шкідників у лісах. Крім того, відбудова країни потребуватиме значної кількості природних ресурсів. Також є ризик невиконання Україною вже поставлених кліматичних цілей, адже війна – це внесок у зміну клімату, а відновлення країни неминуче буде супроводжуватись значними викидами парникових газів. Зараз є дуже важливою активність Міндовкілля, громадянського суспільства та екологічного комітету Верховної Ради, щоб уся шкода довкілля була максимально зафіксована та у подальшому компенсована агресором. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України розробило «Методику розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/ або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди». Документ набрав чинність 29.04.2022.

У процесі розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля доводиться призначати різноманітні експертизи, завдяки яким вдається одержувати відповіді на численні питання. Однак при всій їх різноманітності є відносно невелике коло типових питань, що вирішуються за допомогою судово-експертних досліджень. Якщо наслідки негативного впливу на природне середовище очевидні, експертиза дозволяє встановити причини події, у тому числі причини захворювання або загибелі рослин, тварин, людей. При складності відповідних екологічних правил за допомогою експертизи може бути встановлений факт їх порушення, а також відповідність вимогам безпеки для навколишнього природного середовища технічного проекту, іншої технічної документації певного господарського об'єкта, його устаткування, очисної споруди, технологічного процесу. До основних завдань судово-експертних досліджень у кримінальних провадженнях аналізованої категорії належить також визначення розміру матеріальної шкоди, заподіяної порушенням природоохоронних правил.

Перелік посилань

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

2. Не може бути ефективною кліматичної політики без миру на Землі – звернення Президента України до учасників 27-ї Конференції ООН зі зміни клімату в Шарм-еш-Шейху. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво* (www.president.gov.ua). URL: <https://www.president.gov.ua/news/ne-mozhe-buti-efektivnoyi-klimatichnoyi-politiki-bez-miru-na-78993>.

3. Україна бажає миру, але для його відновлення ми потребуємо підтримки – звернення Президента до учасників Міжнародної організації Франкофонії. *Президент України. Офіційне інтернет-представництво* (www.president.gov.ua). URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-bazhaye-miru-ale-dlya-jogo-vidnovlennya-mi-potrebuy-79297>.

4. Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/timeline/Atmosferne-povitrya.html>.

5. Експертизи у судовій практиці: наук.-практ. посібник / Київський НДІ судових експертиз, Академія адвокатури України; ред. В. Г. Гончаренко. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 400 с.

6. Mirkovets D., Atamanchuk V., Marko S., Dubivka I. Conceptual problems of investigation and prevention of enforced disappearance of persons in the conditions of armed aggression. *Cuestiones Políticas*, 2021. Vol. 39, N. 69, P. 60-73. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.03>. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/36191>.

УДК 340.68

Ахтирська Наталія Миколаївна

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Навчально-наукового інституту права

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ЧИ ПОТРЕБУЄ КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС
УКРАЇНИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЩОДО МІЖНАРОДНОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА ДЛЯ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ СУДОВИХ
ЕКСПЕРТІВ ?**

**DOES THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE REQUIRE
IMPROVEMENTS REGARDING INTERNATIONAL COOPERATION
DURING FORENSIC EXAMINATIONS**

У тезах висвітлюється проблема правової невизначеності щодо залучення судових експертів інших держав для проведення судових експертиз в Україні. Попри норму спеціального закону, якою дозволено таке співробітництво, наразі не завершено цей законодавчий процес процесуальним механізмом вирішення.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, іноземний судовий експерт, висновок іноземного судового експерта, процедура узгодження міжнародного експертного співробітництва у кримінальному провадженні.

Theses highlight the problem of legal uncertainty regarding the involvement of forensic experts from other countries to conduct forensic examinations in Ukraine. Despite the norm of the special law, which allows such cooperation, this legislative process has not yet been completed by a procedural resolution mechanism.

Keywords: international cooperation, foreign judicial expert, opinion of a foreign judicial expert, procedure for coordination of international expert cooperation in criminal proceedings.

Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження передбачає окрім виконання запитів щодо проведення слідчих (розшукових) дій

на території інших держав з метою одержання доказів, створення спільних слідчих груп для розслідування злочинів, також використання спеціальних знань у формі проведення судових експертиз.

Відповідно до ст. 18 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, якщо орган, який отримує прохання про надання взаємної допомоги, не має компетенції виконувати його, він, *ex officio*, надсилає це прохання компетентному органу своєї країни та інформує про це запитуючу Сторону по прямих каналах, якщо прохання надійшло по таких каналах. При цьому причини будь-якої відмови у наданні взаємної допомоги повинні пояснюватись (ст. 19) [1]. Щодо відшкодування витрат на проведення експертизи, то в ст. 20 Конвенції в редакції Другого додаткового протоколу передбачено, що «Сторони не вимагають одна від одної відшкодування будь-яких витрат, що виникають унаслідок застосування цієї Конвенції або Протоколів до неї, за винятком: а) витрат, зумовлених перебуванням експертів на території запитованої Сторони ...» [2].

Питання міжнародного співробітництва в судово-експертній діяльності деталізуються в національному законодавстві. Так, Законом Грузії «Про створення національного бюро судової експертизи імені Левана Самхараулі» унормовано проведення спеціальних досліджень з метою встановлення необхідних обставин у галузі науки, техніки або мистецтва та підготовка висновків або довідок у відповідності з законом для іноземних держав [3].

На особливу увагу заслуговує досвід Республіки Казахстан, де з метою правової визначеності порядку залучення іноземних судових експертів за останні роки було прийнято три закони. Зокрема, в 2010 р. у Законі Республіки Казахстан «Про судову експертизу» визначалось, що орган (особа), який (яка) здійснює кримінальне, цивільне чи адміністративне провадження, має право на залучення спеціаліста іноземної держави в галузі судової експертизи в порядку, передбаченому законодавством Республіки Казахстан. Правом залучення судового експерта іноземної держави, яке реалізується *за погодженням* органу чи особи, що призначили експертизу, наділений керівник органу судової експертизи [4]. У 2017 р. був ухвалений новий Закон Республіки Казахстан «Про судово-експертну діяльність», яким деталізовано порядок міжнародного експертного співробітництва. Зокрема, орган чи особа, які призначити судову експертизу, *вправі клопотати* про залучення спеціалістів іноземної держави в галузі судової експертизи у порядку, встановленому законом, *за власною ініціативою* або *за клопотанням керівника* органу судової експертизи (ст. 49) [5]. З огляду на таку конструкцію, виникало питання – у якій процесуальній формі має бути таке клопотання (бо процесуальне законодавство Республіки Казахстан передбачає два види процесуальних документів про призначення експертизи – постанову та ухвалу). Таким чином, право ініціативи залучення іноземних експертів було надано не тільки експертній установі, яка могла клопотати про одержання такого дозволу зацікавленої особи на підставі відсутності можливості якісного проведення дослідження за браком відповідних спеціалістів, а також органу чи особі, які є обізнаними щодо наявності висококваліфікованих експертів в іншій державі

даного фаху або з метою уникнення підозри на упередженість національних експертів. Очевидно, що на практиці виникли труднощі в реалізації даних положень, тому Законом Республіки Казахстан від 29.06.2020, який введений в дію з 01.07.2021, міжнародне співробітництво було дещо удосконалено. Зокрема, орган чи особа, що призначили судову експертизу, мають право залучати як судового експерта спеціаліста іноземної держави в галузі судової експертизи в порядку, встановленому законом, за власною ініціативою або клопотанням керівника органу судової експертизи (ст. 62) [6].

На перший погляд схоже унормування містить суттєві правові наслідки: у першій редакції орган, що призначив експертизу, *мав право лише клопотати про залучення іноземного експерта* та надсилати таку постанову до експертної установи своєї держави, однак це не зобов'язувало її задовольняти таке клопотання з підстав спроможності самостійно провести судову експертизу даного виду. В другій редакції закону термін *«вправі клопотати про залучення спеціалістів іноземної держави»* замінили на термін *«мають право залучати як судового експерта спеціаліста іноземної держави в галузі судової експертизи»*, що означає обов'язковість виконання судової експертизи із залученням іноземного експерта (відсутня диспозитивність національної експертної установи).

Залучення фахівців з інших держав для спільного проведення судових експертиз унормоване у ст. 23 Закону України «Про судову експертизу», згідно з якою керівники державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, у необхідних випадках мають право за згодою органу або особи, що призначили судову експертизу, включати до складу експертних комісій провідних фахівців інших держав. Такі спільні експертні комісії здійснюють судові експертизи за нормами процесуального законодавства України [7]. Очевидно, що коли ухвалювався даний закон, не було поширеним використання міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні, а тим більше у сфері експертної діяльності. Це мало більш винятковий характер. Чверть століття, що минула з часу унормування цих питань, вказує на необхідність приведення у відповідність даного механізму до потреб часу та ситуації. Видається, що Кримінальний процесуальний кодекс України доцільно доповнити нормами, якими передбачити право слідчого (дізнавача), прокурора, суду залучати іноземних судових експертів для проведення експертизи у складі експертної комісії в Україні («не клопотати»). У випадку надходження повідомлення від експертної установи про можливість залучення іноземного експерта для більш якісного, достовірного дослідження, відповідний суб'єкт має розглянути таку доцільність та в установлені строки *винести нову постанову*, в якій зазначити про залучення іноземного судового експерта (держава, установа).

Положення Закону України «Про судову експертизу» не корелюють з Кримінальним процесуальним кодексом України, що певним чином обмежує (та й не зобов'язує) керівників експертних установ залучати іноземних експертів для проведення судових експертиз, оскільки вони діють на підставі постанови (ухвали), яка не містить такої вимоги, оскільки експертиза

призначена саме в конкретній національній експертній установі. Ризик полягає у тому, що клопотання не є обов'язковим до виконання, оскільки, наприклад, може розглядатися як намагання сторони кримінального процесу (підозрюваного, обвинуваченого) затягти процес. Кримінальний процесуальний механізм не містить відповіді на питання – у який спосіб слідчий (дознавач), прокурор, суд має реагувати на клопотання керівника експертної установи. Кримінальний процесуальний кодекс України не містить норми щодо строків розгляду такого клопотання та повторного винесення постанови (ухвали) про залучення іноземного експерта. З метою уникнення безпідставних підозр в упередженості правоохоронних органів, суду та експертних установ [8], доцільно врахувати досвід інших держав щодо вирішення питань міжнародного співробітництва під час проведення судових експертиз.

Також варто в Законі України «Про судову експертизу» передбачити, що іноземні експерти, залучені до проведення експертизи, не вносяться до Реєстру судових експертів, або ж їх можна включати в Реєстр на час проведення експертизи. Якщо експертні висновки зроблені на території інших держав, були засновані на методиках, які не внесені до Реєстру методик проведення судових експертиз, то це не є підставою для невизнання їх джерелами доказів.

Щодо визнання висновків судових експертиз інших держав, то ч. 1 ст. 6 Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 07.10.2002 передбачено, що договірні сторони надають розумну правову допомогу шляхом проведення процесуальних та інших дій, передбачених законодавством, зокрема *проведення експертиз*. Установи юстиції надають правову допомогу в організації та проведенні експертиз під час кримінального провадження в спеціальних експертних, науково-дослідних та інших компетентних установах договірних сторін, які керуються внутрішнім законодавством. *Висновки експертів, зроблені в запитуваній державі відповідно до законодавства, приймаються установами запитуючої держави без будь-якого спеціального посвідчення* (ст. 10) [9]. Проте слід врахувати, що вказана Конвенція не є чинною для України, а Конвенція 1993 р. не містить такої статті, що зумовлює потребу внесення доповнень до КПК України або ратифікації даної Конвенції.

Перелік посилань

1. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text.
2. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 08.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518#Text.
3. О создании юридического лица публичного права – Национального бюро судебной экспертизы имени Левана Самхараули: Закон Грузии от 31.10.2008 № 436-вс. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/19150?publication=3>

4. О судебной экспертизе: Закон Республики Казахстан от 20.01.2010 № 240-IV. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000188>.

5. О судебно-экспертной деятельности: Закон Республики Казахстан от 10.02.2017 № 44-VI. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000188_.

6. О внесении изменений в Закон Республики Казахстан «О судебно-экспертной деятельности»: Закон Республики Казахстан от 29.06.2020 № 351-VI. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000044#1243>.

7. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/card2#Card>.

8. Expert Institute refuses to invite foreigners to examine Saakashvili's signature in the case of depriving him of Ukrainian citizenship. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/525333.html>.

9. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text.

УДК 343.222.7+343.12

Багіров Сергій Рамізович

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального та кримінального процесуального права

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

(м. Київ, Україна)

ДЕЯКІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПИТАННЯ НЕОБЕРЕЖНОГО СПІВЗАПОДІЯННЯ

SOME PROCEDURAL QUESTIONS OF CARELESSNESS CO-CAUSALITY

Тези висвітлюють кримінально-правову сутність та кримінальний процесуальний аспект проблеми необережного співзаподіяння – ситуації збігу порушень правил безпеки, вчинених через необережність кількох суб'єктів, що спричиняє передбачені кримінальним законодавством протиправні наслідки.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальний процес, необережність, необережний злочин, співзаподіяння, причинний зв'язок, порушення правил безпеки, наслідок, потерпілий, обвинувачений.

The theses highlight a criminal-legal essence and a criminal procedural aspect of the problem of carelessness co-causality – the situation of coincidence of violations of safety rules, committed due to carelessness by several subjects, which causes the illegal consequences provided for by criminal legislation.

Keywords: criminal law, criminal procedure, carelessness, careless crime, co-causality, causation, violation of safety rules, consequence, victim, defendant.

В Україні та світі результатом різноманітних аварій та катастроф щорічно стають тисячі загиблих, десятки тисяч отримують різного ступеня тяжкості шкоду здоров'ю. Крім цього, завдається істотна шкода довкіллю, нормальному функціонуванню транспорту, безпеці виробництва й багатьом іншим сферам діяльності суспільства та держави. Технології сучасного світу призводять до того, що виявлення руйнівних потенцій стає можливим не стільки через об'єктивні властивості техніки, скільки через наявність суб'єктивного, або «людського», фактору. Цим фактором є необережна поведінка осіб, які є відповідальними за стан та функціонування техніки, а також тих осіб, які потрапляють до сфери дії машин та механізмів.

За певних умов необережна поведінка визнається злочинною, що потребує відповідних заходів кримінально-правового впливу. Водночас питання про підстави, зміст, форми та межі зазначеного впливу на необережну поведінку залишаються предметом багаторічних дискусій у правничих науках.

Сучасний стан необережної злочинності та відповідний розвиток наук кримінально-правового спрямування змушують по-новому підійти до розв'язання багатьох проблем, що накопичились у правозастосовній діяльності. Однією з них постає недостатність теоретичних напрацювань доктрини кримінального права щодо вирішення складних ситуацій у правозастосуванні, коли небезпечні для суспільства наслідки завдаються необережною поведінкою кількох суб'єктів. Спроби вивчення правових наслідків збігу необережності кількох осіб у заподіянні спільної для них шкоди наочно висвітлюють низку питань, що не отримали належного опрацювання в науці.

Наведене вище не свідчить про те, що збіг необережності кількох осіб при заподіянні шкоди не вивчався наукою кримінального права. Так, у 60-70 рр. ХХ ст., проблема так званої «необережної співучасті» трансформувалась у проблему «необережного співзаподіяння», оскільки більшість науковців негативно ставились до можливості необережної співучасті в умисному злочині або умисної співучасті в необережному злочині, допускаючи при цьому необережність кількох суб'єктів у вчиненні необережного злочину. Проблеми необережного співзаподіяння в Україні торкалися у своїх працях такі вчені, як А. О. Бабич [1], М. І. Бажанов [2], С. В. Гончаренко [3], О. В. Гороховська [4, с. 74-76], О. О. Кваша [5, с. 128-129], В. А. Мисливий [6], В. О. Навроцький [7, с. 211] та деякі ін.

Термін «необережне співзаподіяння» став активно застосовуватись наукою радянського кримінального права з 60-х рр. ХХ ст. Ми дійшли висновку, що він є перекладом німецькомовного відповідника «*fahrlässige Mitverursachung*» і вперше був використаний 1962 р. у статті Н. Ф. Кузнєцової та В. М. Кудрявцева «Кваліфікація співучасті у злочині» [8, с. 15].

Проблема необережного співзаподіяння сьогодні усвідомлена наукою вітчизняного кримінального права. Доказом цього може слугувати увага Робочої групи питань з розвитку кримінального права Комісії з питань правової

реформи при Президентові України (далі – Робоча група), приділена цій проблемі. Актуальний проєкт нового Кримінального кодексу України містить статтю такого змісту:

«Стаття 2.7.9. Необережне спільне спричинення наслідку

1. Не є співучастю необережне спільне спричинення наслідку, тобто вчинення двома або більше суб'єктами кримінального правопорушення взаємопов'язаних діянь, що з необережності спричинили єдиний наслідок, передбачений цим Кодексом.

2. При необережному спільному спричиненні наслідку кожен суб'єкт кримінального правопорушення підлягає індивідуальній кримінальній відповідальності за статтею Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає цей наслідок» [9].

З огляду на обмежений обсяг цієї публікації, не всі проблеми необережного співзаподіяння можна належним чином розкрити, тому наразі торкнемося їх лише пунктирно. Отже, недостатність сьогоденного теоретичного потенціалу науки кримінального права щодо означеної проблемної ситуації демонструють кілька складових, причому нижченаведений їх перелік не є вичерпним:

1) теоретичні проблеми:

– відсутність задовільної концепції кримінально-правового регулювання відповідальності за необережну поведінку кількох суб'єктів одного злочину;

– недостатнє вивчення юридичної природи множинності суб'єктів необережного заподіяння шкоди;

– відсутність теоретичних розробок для виокремлення видів суб'єктів (співзаподійників), які діють необережно, за аналогією із видами співучасників умисного злочину, що має надати допомогу у диференціації їхньої відповідальності;

2) правозастосовні проблеми:

– складність оцінки та встановлення причинного зв'язку у категоріях справ, де спільний суспільно небезпечний наслідок завдається необережною поведінкою кількох осіб;

– дисбаланс заходів кримінально-правового впливу, що припадають лише на особу, яка безпосередньо заподіяла шкоду, а інші учасники механізму заподіяння можуть уникнути кримінальної відповідальності;

– недостатність теоретичних знань в науці кримінального права задля оптимального вирішення інших суперечливих питань правозастосовної діяльності щодо необережних злочинів (таких, як проблема «спеціальної осудності» суб'єкта необережного злочину, розмежування казусу та злочинної недбалості, застосування обставин, які індивідуалізують покарання тощо);

3) законотворчі проблеми:

– необхідність усунення прогалин в Загальній частині Кримінального кодексу України такими нормами, що передбачали б науково обґрунтовану систему заходів кримінально-правового впливу за множинності суб'єктів необережного заподіяння шкоди;

– відсутність доктринальної моделі нормативного балансу заходів кримінально-правового впливу з урахуванням специфіки необережних діянь (тобто, існує суттєве викривлення в нормативній площині – норми про відповідальність за необережність представлені вельми повно, іноді навіть зайво, проте специфіка караності та інших кримінально-правових наслідків майже не врахована законодавцем);

4) процесуальні проблеми.

Остання, процесуальна, проблематика переважно не перебуває у фокусі уваги спеціалістів з кримінального права. Науковці, які спеціалізуються на кримінальному праві, в цілому погоджуються з тим, що явище необережного співзаподіяння має бути врегульоване на законодавчому рівні. Проте пропозиції не рухаються далі формулювання дефініції поняття необережного співзаподіяння. Під час спроб врегулювати проблему аналогічно до норм про співучасть у злочині нескладно спрогнозувати виникнення процесуальних проблем. Річ у тім, що учасники необережного співзаподіяння можуть і самі зазнати тілесних ушкоджень, а не тільки власними взаємопов'язаними діями завдати шкоди третім особам.

З точки зору логіки кримінального процесу ми зіткнемося (або можемо зіткнутися) зі збігом обвинуваченого і потерпілого в одній особі. Відповідно до сучасного кримінального процесуального законодавства це неможливо, але реальність переконує нас у зворотному – оскільки явище існує, нам доведеться відображати у законодавстві його специфіку, а не залишати юридичні норми відірваними від реальної дійсності.

Тому видається потенційно продуктивною співпраця спеціалістів з кримінального права та процесуалістів щодо розробки прийнятної концепції необережного співзаподіяння та її законодавчого втілення.

Перелік посилань

1. Бабич А. О. Необережне співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення: дис. ... д-ра філос. за спец. 081 «Право». Харків, 2022. 312 с.

2. Бажанов М. І. Статтю коментує професор Харківського юридичного інституту М. І. Бажанов. *Радянське право*. 1989. № 10. С. 66-67. Комент. ст.: Гончаренко С. В. Про поняття необережного співзаподіяння. *Радянське право*. 1989. № 10. С. 63-66.

3. Гончаренко С. В. Про поняття необережного співзаподіяння. *Радянське право*. 1989. № 10. С. 63-66.

4. Гороховська О. В. Вбивство через необережність: проблеми кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. 180 с.

5. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія. НАН України; Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 560 с.

6. Мисливий В. А. Співзаподіяння у злочині. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».* Політологія. Соціологія. Право. 2018. Вип. 3 (39). С. 133-137.

7. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

8. Кузнецова Н., Кудрявцев. В. Кваліфікація соучастия в преступлении. *Советская юстиция.* 1962. № 19. С. 14-17.

9. Контрольний текст проекту нового Кримінального кодексу України станом на 29.09.2022 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/09/29/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-29-09-2022.pdf> (дата звернення: 17.11.2022).

УДК 343.1

Баулін Олег Вячеславович

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва
лабораторії організації наукової, методичної діяльності, нормативного
забезпечення та міжнародного співробітництва*

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

Красницька Анжела Віталіївна

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри правничої лінгвістики

*Національна академія внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)*

ВИМОГИ ДО ФОРМИ ТА ЗМІСТУ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

REQUIREMENTS FOR THE FORM AND CONTENT OF CRIMINAL PROCEDURE DOCUMENTS

У тезах висвітлюються вимоги, яким повинні відповідати форма та зміст кримінальних процесуальних документів: законність, обґрунтованість, вмотивованість, справедливість, переконливість, логічність, послідовність, офіційність процесуального рішення, стандартність форми документа, лаконічність викладу прийнятого рішення, повнота викладу, письмова форма.

Ключові слова: кримінальне провадження, процесуальні документи, форма та зміст, законність, обґрунтованість, вмотивованість, справедливість, логічність, послідовність, офіційність, стандартність, лаконічність, повнота.

Theses highlight the requirements that the form and content of criminal procedural documents must meet: legality, reasonableness, motivation, fairness, persuasiveness, logic, consistency, formality of the procedural decision, standard form of the document, conciseness of the statement of the decision, completeness of the statement, written form.

Keywords: criminal procedural documents, form and content, legality, reasonableness, motivation, justice, logic, consistency, formality, standard, brevity, completeness.

Процесуальні документи у кримінальному провадженні складаються в конкретній правовій ситуації з обов'язковим дотриманням певних правил. Незалежно від повноти регулювання у кримінальному процесуальному законі усі процесуальні документи повинні відповідати загальним вимогам-правилам, оскільки слідчі (розшукові), судові та інші процесуальні дії здійснюються у передбаченій законом процесуальній формі. Зміст і форма як категорії матеріалістичної діалектики займають важливе місце серед проблем процесуального права. Свій зміст і свою відповідну форму має будь-яке явище, процес, предмет. Зміст і форма є парними категоріями. Вони перебувають у взаємному зв'язку, залежності один від одного, і вплив на одне з них позначається на іншому. Не може бути форми без змісту, як не може бути змісту без форми, адже будь-яка форма розвивається й удосконалюється разом зі змістом.

У процесуальному документі однакового значення мають як його зміст, так і його форма. Техніка розташування нормативного матеріалу перетинається зі змістом правового регулювання. Зовнішня форма процесуального документа являє собою певну граматичну конструкцію, для будови якої використовуються відповідні слова, терміносполуки, терміни, знаки. Якщо форма акта визначена його змістом, то це не позбавляє дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого суддю, суддю необхідності працювати над оформленням документа, способом викладу правових положень. Ці особи зобов'язані володіти правилами і прийомами юридичної техніки, знати методику побудови правових норм, особливості мови права, структуру процесуальних документів. Зміст кримінальної процесуальної діяльності має чисельні процесуальні форми протоколів, постанов, ухвал, вироків та інших документів. Гармонійне поєднання чіткої і логічної правової думки та граматично й стилістично правильної форми обумовлює собою точність, чіткість, зрозумілість процесуального документа.

Під *законністю* як фундаментальною юридичною категорією розуміється неухильне дотримання і виконання приписів Конституції України, чинних законів України («Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про судоустрій і статус суддів», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», КПК України, КК України тощо) усіма компетентними органами, установами, посадовими, юридичними і фізичними особами. В Україні законність - конституційна засада. Загалом її зміст визначений у ч. 2 ст. 6, ст.ст. 8, 19, 68 Конституції України. Відповідно до ч. 3 ст. 129 Конституції України та п. 2 ч. 1

ст. 7, ст. 9 КПК України законність є загальною засадою кримінального судочинства.

І хоч у ст. ст. 110, 370 КПК України положення щодо дотримання вимог законності та органічно пов'язаних із нею обґрунтованості й вмотивованості процесуальних рішень, безпосередньо адресовані судовим органам, ми виходимо з того, що по-перше, Європейський суд з прав людини у системах кримінального провадження, які мають поділ на досудові (дізнання, слідство) і судові стадії, розглядає кримінальне провадження в цілому («Дворський проти Хорватії», § 76; «Імбріюшіа проти Швейцарії», § 36; («Вера Фернандес-Уїдобро проти Іспанії», §§ 108-114) [1], а по-друге, - у випадках, коли положення КПК України не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження (щодо поширення дії вимог законності, обґрунтованості та вмотивованості на процесуальні рішення органів досудового розслідування та прокуратури), застосовуються загальні засади кримінального провадження (ч. 6 ст. 9 КПК України).

Таким чином, будь-який процесуальний документ у кримінальному провадженні повинен відповідати вимогам закону: складатися уповноваженим на це суб'єктом за наявності підстав, передбачених законом; оформлюватися, засвідчуватися й виконуватися відповідно до вимог закону. Необхідно, щоб кожний процесуальний документ відповідав тій нормі права, яка передбачає його складання. Відповідність процесуального документа вимогам закону означає також посилення на правові норми, що передбачають укладання цього документа. Вимога законності поширюється на зміст документа та на його процесуальну форму. Невідповідність процесуального документа вимогам закону має різні наслідки. Перелік істотних порушень вимог кримінально-процесуального закону, що негативно позначаються на законності процесуальних актів, наведений у ст. 412 КПК України.

Обґрунтованість є вираженням змісту законності процесуальних рішень. Органічний зв'язок обґрунтованих і законних процесуальних рішень виражається в єдності їх змісту й форми, що визначені нормами КПК України.

В основі кожного рішення мають бути переконливі докази, досліджені й оцінені у необхідних для прийняття конкретного рішення межах. Обґрунтованими мають бути всі висновки описової та резолютивної частин певного рішення. Обґрунтованість кримінального процесуального документа означає, що зазначені у ньому висновки та рішення повинні ґрунтуватися на сукупності фактів, на достатніх доказах. Обґрунтованим може бути тільки рішення, яке можна практично перевірити. Обґрунтованість процесуального документа органічно пов'язана із його законністю.

Однією з умов законності процесуального документа є його *вмотивованість*, яка є важливою гарантією прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. У ч. 1 ст. 29 Конституції України зазначено, що «ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом». Вмотивованість процесуального документа органічно пов'язана з його обґрунтованістю, оскільки ґрунтовно, об'єктивно й повно вмотивований

документ містить докази своєї правильності, а відсутність вмотивованості породжує сумніви в його обґрунтованості, свідчить про його неправильність, може призвести до визнання документа юридично нікчемним, а викладені в ньому відомості недостовірними. Вмотивованість як складова і невід'ємна частина обґрунтованості повинна відповідати вимогам законності. Вмотивованість будь-якого процесуального рішення є вираженням у письмовій формі внутрішнього переконання дізнавача, слідчого, слідчого судді, прокурора, судді з питань, що вони вирішують за допомогою процесуального документа, яке продиктовано не особистими мотивами чи суб'єктивним бажанням, а яке ґрунтується на повному, всебічному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження в їх сукупності.

Кримінальний процесуальний документ повинен мати *справедливе і переконливе рішення*. Справедливість процесуального документа – одна зі сторін його обґрунтованості, що відбиває неупередженість рішення суду, відповідність покарання тяжкості злочину й особистості засудженого. Справедливість рішення пов'язана з його законністю й обґрунтованістю, адже лише такий вирок вважатиметься справедливим, яким кримінальну справу вирішено правильно по суті, засуджено винувату особу та вина її цілком доведена. Справедливість процесуального рішення в кримінальному процесі пов'язана з правовою свідомістю уповноважених суб'єктів системи кримінальної юстиції (дізнавача, слідчого, слідчого судді, прокурора, судді), в процесуальних рішеннях яких знаходить відбиття оцінка обставин, що входять до предмету доказування або мають важливе значення у кримінальному провадженні, у тому числі діянь, з приводу яких особа набувала статусу підозрюваного, обвинуваченого, засудженого).

Кримінальний процесуальний документ повинен бути викладений у суворій *логічній послідовності*. У процесуальному документі всі міркування повинні бути доведені, а висновки - вмотивовані й обґрунтовані. Кожна думка повинна бути продовженням попередньої чи бути пов'язаною з нею за змістом і суттю, щоб не було логічних суперечностей або несподіваних висновків. Міркування, висновки, твердження, що викладаються у процесуальних документах, повинні відповідати основним законам формальної логіки: будь-яка думка повинна бути точно сформульованою, бути тотожною самій собі; вона не повинна суперечити іншим міркуванням; два міркування, що взаємно виключають один одного, не можуть бути одночасно істинними або неправдивими; достатньою підставою будь-якої думки може бути інше, вже доведене, перевірене і визнане істинним міркування, з якого випливає істинність цієї думки [2, с. 112].

Офіційність процесуального рішення. Офіційний характер виявляється в тому, що документ складається посадовою особою конкретного органу, належним чином процесуально оформлюється, а в деяких випадках засвідчується підписом (цифровим підписом) або печаткою цього органу. Для підкреслення офіційного характеру процесуального документа вказується посадова особа, яка його винесла. Оскільки однією з важливих особливостей процесуальної діяльності є документування, закон визначає як правила

складання документів, так і процесуальні наслідки порушення цих правил. Недотримання порядку складання процесуальних актів може викликати їх недійсність.

Стандартність форми процесуального документа та його структурна впорядкованість. При індивідуальному характері процесуальних документів всі вони мають багато однакових рис: кожне процесуальне рішення складається з трьох частин (вступної, описової чи мотивувальної (описово-мотивувальної), резолютивної чи заключної (завершальної, прохальної); цим частинам притаманні майже одні й ті самі реквізити; характер їх викладу також досить схожий (ст. 104, ст. 110 КПК України). Як би не відрізнялися за змістом різноманітні процесуальні акти, всі види їх форм тотожні, а це вимагає стандартизації різних видів рішень та їх процесуальних форм. З боку зовнішньої форми викладу змісту текст кримінального процесуального документа повинен включати реквізити, які забезпечують його офіційний характер, відображають зміст і надають юридичної значущості.

Вимога *лаконічності викладу прийнятого рішення* орієнтується на стислість тексту, його небагатослівність, відсутність надмірної, непотрібної для з'ясування сутності інформації. У процесуальному акті з цієї точки зору повинно бути відображене все те, що необхідно і, водночас, достатньо й для викладу ухваленого рішення.

Вимога *повноти викладу* передбачає, що кримінальний процесуальний документ повинен містити всю необхідну для прийняття обґрунтованого рішення інформацію. Недостатність інформації може зумовити необхідність запиту додаткових відомостей, вжиття процесуальних дій щодо виправлення описок і помилок, а також роз'яснень рішень. Не зважаючи на те, що ст. ст. 379, 380 КПК України слугують регулюванню виправлення описок, очевидних арифметичних помилок і роз'яснень судових рішень, звернення до їх застосування у конкретному кримінальному провадженні вказує на певний брак у судовій діяльності в оформленні і забезпеченні повноти важливого судового рішення, негативним наслідком якого частіше є неможливість звернення його до виконання, порушення засади розумності строків, а також прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Усім кримінальним процесуальним документам властива *письмова форма*, яка є найбільш універсальною та загальнодоступною для викладу та сприйняття. Складання документів у письмовій формі робить їх невід'ємною частиною кримінального провадження, визначає їх місце в цьому провадженні, а також забезпечує як можливість перевірки й оцінки наявної юридично значущої інформації, так і перегляд ухвалених процесуальних рішень уповноваженим суб'єктами у встановленому законом порядку.

Таким чином, процесуальні документи, хоч і складаються в конкретній правовій ситуації, що обумовлює необхідність творчого підходу уповноважених суб'єктів (слідчих, прокурорів, суддів та ін.), мають обов'язково відповідати вимогам закону, а вмотивованість і обґрунтованість є неодмінними умовами законності кожного процесуального документа, складеного уповноваженими суб'єктами кримінальної юстиції. Усім

процесуальним документам, що складаються уповноваженими суб'єктами у кримінальному провадженні, повинна бути властива справедливність, офіційність, лаконічність і повнота викладу, стандартність, структурна впорядкованість і письмова форма.

Перелік посилань

1. Посібник із статті 6 Європейської конвенції з прав людини: Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf.

2. Красницька А. В. Юридичні документи: техніка складання, оформлення та редагування: посібник. Київ: Парламентське вид-во, 2006. 528 с.

УДК 343.98

Борис Олександр Павлович

кандидат технічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії організації експертної діяльності

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЖЕЖНО-ТЕХНІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

IMPROVEMENT OF NORMATIVE AND METHODOLOGICAL PROVISION OF FIRE ENGINEERING EXAMINATIONS

Наукові дослідження стосуються актуалізації результатів науково-дослідної роботи Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, а саме: «Методичних рекомендацій з особливостей дослідження пожеж, що виникають у приміщеннях з підвищеним температурним режимом». Накопичення даних експертної практики щодо визначених об'єктів досліджень (пожеж) дає можливість здійснити уточнення механізмів виникнення загоряння та протікання горіння у приміщеннях саун сухого жару в частині обґрунтування особливостей загальних методів досліджень із встановлення осередку пожежі. З огляду на визначене розглянуто аспекти, спрямовані на удосконалення науково-методологічного супроводу пожежно-технічних експертиз, метою яких є забезпечення об'єктивності та достовірності експертних висновків при їх проведенні.

Ключові слова: пожежно-технічна експертиза, горіння, осередок пожежі, сауна.

The scientific research concerns the actualization of the results of the research work of the Kyiv Research Institute of Forensic Examinations of the Ministry of Justice of Ukraine, namely: "Methodical recommendations on the peculiarities of the study of fires that occur in rooms with an elevated temperature regime." Accumulation of expert practice data of specified objects of research (fire) makes it possible to clarify the mechanisms of ignition and combustion in the premises of dry heat saunas in the part of substantiating the features of general research methods for establishing the source of fire. In view of the above, the aspects aimed at improving the scientific and methodological support of fire-technical examinations in order to ensure the objectivity and reliability of expert conclusions during their conduct have been considered.

Keywords: fire-technical examination, combustion, fire source, sauna.

Забезпечення об'єктивності і повноти експертного дослідження є основним принципом судово-експертної діяльності [1], що вимагає від наукової експертології постійного удосконалення існуючих методик експертних досліджень з метою забезпечення належної достатності доказу в судових процесах. Накопичення даних експертної практики свідчить про необхідність систематизації і уточнення методів досліджень із встановлення осередку пожежі при проведенні пожежно-технічних експертиз у приміщеннях з підвищеним температурним режимом, зокрема – саун сухого жару. Визначене обумовлює актуальність наукових робіт, спрямованих на удосконалення науково-методичного забезпечення пожежно-технічних експертиз.

До переліку вирішуваних пожежно-технічною експертизою питань відноситься встановлення осередку пожежі на об'єкті досліджень (пожежі) [2], що безпосередньо пов'язане із визначенням механізму виникнення загоряння та розповсюдження горіння залежних від об'ємно-конструктивних рішень приміщень. Визначене в значній мірі стосується розвитку пожеж у приміщеннях саун сухого жару будівельні та технологічні рішення яких спрямовані на концентрацію теплової енергії в закритому об'ємі невеликого парильного відділення, що своєрідно впливає на процес горіння.

Процес горіння можливий лише за умови наявності трьох чинників: горючого матеріалу, окисника (кисень-повітря) та джерела запалювання [3, 4]. Як правило, загоряння у приміщеннях саун сухого жару обумовлене самозайманням продуктів піролізу утворених внаслідок термодеструкції деревини, яка є невід'ємною частиною їх оздоблення [5]. Термічний розклад деревини відбувається починаючи з температури 110°C коли дерев'яні елементи оздоблення втрачають вологість. Цей процес інтенсифікується при температурі 110-150°C, а залишкова волога з деревини повністю видаляється за температури 170°C. Під впливом температур до 210°C відбувається звуглювання деревини. В межах 210-280°C (в залежності від виду деревини) газоподібні продукти піролізу набувають здатності до самозаймання у повітрі [5].

Особливістю початкової стадії розвитку пожежі у саунах сухого жару є короткочасне полуменеве горіння дерев'яних елементів оздоблення, із подальшим згасанням полум'я через зменшення вмісту кисню в об'ємі приміщення внаслідок протікання процесу екзотермічної реакції горіння. Це призводить до переходу пожежі у стадію піролізу, який підтримується і розвивається шляхом інфільтрації кисню-повітря через нещільності в конструктивних елементах приміщень, дверних притворів та вентиляційні прорізи. Ознаками такого розвитку пожежі є значні локальні пошкодження або повне знищення горючого оздоблення парильного відділення в місцях доступу окислювача. При цьому концентрація температурного прояву на оздобленні стін та стелі за таким розвитком пожежі може не відповідати місцю первинного самозаймання продуктів піролізу деревини.

Подальше накопичення розігрітих до високої температури летких продуктів згоряння при протіканні піролізу деревини призводить до утворення вибухонебезпечної концентрації газоподібних продуктів в об'ємі парильного відділення. Послідуючий розвиток пожежі залежить від маси та швидкості надходження кисню-повітря у зону горіння та призводить до виникнення кінетичного горіння, яке супроводжується вибухом газоповітряної суміші, або дифузійного горіння.

Відповідно до загальної теорії та практики, встановлення первинного місця горіння (осередку пожежі) визначається за наявністю найбільших руйнувань горючого оздоблення, матеріалів та будівельних конструкцій під впливом дії на них небезпечних факторів пожежі, які за теорією досліджень відбуваються ближче до місця виникнення горіння, через порівняно довший термін їх впливу на зазначені елементи [4, 5]. Також, одним із методів визначення ознак місцезнаходження осередку пожежі, при вигорянні дерев'яних елементів оздоблення саун, є встановлення межі конусного температурного впливу на їх залишках, дерев'яному решетуванні кріплення елементів оздоблення та рівню збереження / пошкодження шару теплоізоляції.

Однак зазначені загальні методи встановлення осередку пожежі при проведенні пожежно-технічних експертиз, в окремих випадках, не відповідають практичним аспектам досліджень пожеж у саунах сухого жару, а залежать від механізму розповсюдження небезпечних чинників пожежі, яке відбувається під впливом горіння у закритому об'ємі з обмеженим газообміном (піроліз) та послідуючим вільним газообміном пожежі (дифузійне та кінетичне горіння), що обумовлене особливостями архітектурно-будівельних і технологічних рішень приміщень. Відповідно, контури меж температурного впливу з вигорянням горючих елементів у вигляді конуса звернутого вершиною до низу на дерев'яних решетуваннях дерев'яних елементів оздоблення можуть не відповідати первинному місцю горіння, а осередок пожежі може мати незначні термічні ушкодження порівняно із оздобленням та конструктивними елементами стелі та верхньої частини приміщень.

Зважаючи на результати досліджень практичних аспектів експертної діяльності можна зазначити наступне: загальні методи із встановлення осередку пожежі при проведенні пожежно-технічних експертиз у саунах сухого жару

мають застосовуватись із урахуванням механізмів виникнення загоряння і розповсюдження горіння на який впливають об'ємно-конструктивні особливості та технологічні рішення об'єктів досліджень. При цьому, визначення особливостей механізму горіння, у таких випадках, є уточнюючим інструментом загальноприйнятих методів при проведенні пожежно-технічних експертиз. Використання уточнених методів експертних досліджень із встановлення осередку пожежі при проведенні пожежно-технічних експертиз саун сухого жару забезпечить високу об'єктивність та достовірність експертних висновків.

Перелік посилань

1. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038 – XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
3. Ємельяненко С. О., Лавренюк О. І., Михалічко Б. М. Теорія горіння та вибуху. Пожежі та їх ліквідація: навчальний посібник. Львів: ЛДУ БЖД, 2019. 158 с.
4. Дослідження пожеж: довідково-методичний посібник. Київ: Пожінформтехніка, 1999. 224 с.
5. Звіт НДР «Методичні рекомендації з особливостей дослідження пожеж, що виникають у приміщеннях з підвищеним температурним режимом» від 03.11.2011. Київський НДІ судових експертиз, керівн. О. Б. Шмерего, УДК 343.98, державна реєстрація № 0110U002837.

УДК 343.98

Борис Олександр Павлович

кандидат технічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії організації експертної діяльності

Шмерего Олександр Борисович

завідувач відділу з питань безпеки життєдіяльності, пожежно-технічних та електротехнічних досліджень

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В СУДОВІЙ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ

RESEARCH IN THE FIELD OF CIVIL DEFENSE IN FORENSIC ENGINEERING AND TECHNICAL EXPERTISE

Наукові дослідження стосуються обґрунтування необхідності започаткування нового підвиду судової інженерно-технічної експертизи – «Судова експертиза цивільного захисту» та нової експертної спеціальності «Дослідження у галузі цивільного захисту». Огляд експертних проваджень, на вирішення яких ставились питання, пов'язані із реалізацією заходів цивільного захисту та захисту населення від впливу надзвичайних ситуацій, засвідчив необхідність застосування широкого спектру спеціальних знань у галузі державного управління та інженерно-технічного забезпечення, сфера дії яких виходить за рамки існуючих спеціальних досліджень видів (підвидів) інженерно-технічної експертизи. З огляду на визначене виникає необхідність впровадження окремої системи організації діяльності та методологічного забезпечення судово-експертних досліджень у галузі цивільного захисту та, відповідно, визначення предмету, об'єкту та основних завдань нового підвиду судової експертизи.

Ключові слова: інженерно-технічна експертиза, галузь цивільного захисту, предмет експертизи, об'єкт експертизи, завдання експертизи.

Scientific studies are related to the justification of the need to start a new subspecies of forensic engineering and technical expertise – "Civil Defense Forensic Expertise" and a new expert specialty "Civil Defense Research". The review of expert proceedings, which were addressed by questions related to the implementation of measures of civil protection and protection of the population from the effects of emergency situations, proved the need to use a wide range of special knowledge in the field of public administration and engineering and technical support, the scope of which goes beyond the scope of existing special studies of types (subtypes) of

engineering and technical expertise. In view of the above, there is a need to introduce a separate system of activity organization and methodological support of forensic research in the field of civil protection and, accordingly, to define the subject, object and main tasks of a new subtype of forensic examination.

Keywords: engineering and technical examination, branch of civil protection, subject of examination, object of examination, task of examination.

У науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України зростає кількість пожежно-технічних експертиз та експертиз безпеки життєдіяльності на вирішення яких ставляться питання, пов'язані із попередженням та захистом населення і територій населених пунктів в умовах небезпечних подій, кваліфікованих як надзвичайні ситуації різного рівня та характеру. Означене потребує розуміння практичних аспектів діяльності у галузі цивільного захисту, застосування широкого спектру спеціальних інженерно-технічних знань та знань нормативних актів, якими регулюються відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій; реагування на них та функціонування єдиної державної системи цивільного захисту України; визначення повноважень, обов'язків органів державної влади, органів місцевого самоврядування тощо. При цьому, наведені вузькоспеціалізовані напрями експертного пізнання виходять за рамки необхідних спеціальних досліджень інженерно-технічних експертиз, передбачених організаційно-методологічним та науково-технічним забезпеченням пожежно-технічних експертиз та експертиз безпеки життєдіяльності.

Аналіз ситуації, що складається, свідчить про необхідність впровадження окремої системи організації діяльності та методологічного забезпечення судово-експертних досліджень у сфері цивільного захисту. Зростаюча нагальність охоплення широкого спектру знань у галузі цивільного захисту населення, яка ускладнена існуючою військовою агресією проти України, обґрунтовує актуальність започаткування окремого виду судово-експертних досліджень у визначеній сфері державної діяльності з метою забезпечення основного принципу судово-експертної діяльності: об'єктивності і повноти експертних досліджень [1].

Відповідно до наведеного та з метою забезпечення незалежної, кваліфікованої і об'єктивної судової експертизи, орієнтованої на максимальне використання досягнень науки і техніки у галузі цивільного захисту, доцільно розглянути питання щодо внесення відповідних доповнень та змін у нормативно-правові акти Міністерства юстиції України, зокрема, в Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [2]. Спираючись на положення нормативної бази цивільного захисту [3, 4] об'єкт, предмет судової експертизи в галузі цивільного захисту у нормативному акті [2] можна викласти наступним чином:

об'єктом експертизи цивільного захисту є: механізми державного управління цивільним захистом; стан об'єктів інженерно-технічного захисту; готовність до дій та дії сил та засобів цивільного захисту;

предметом експертизи цивільного захисту є: встановлення причинно-наслідкових зв'язків між організацією діяльності і виконанням заходів цивільного захисту та фактичними даними про явища, умови, обставини техногенного та / або природного характеру, що зумовили виникнення небезпечних подій/надзвичайних ситуацій, які призвели до травмування / загибелі чи загрози населенню, завдання шкоди майну, територіям та навколишньому природному середовищу.

Відповідно, основними завданнями судової експертизи цивільного захисту може бути визначена оцінка наступного:

- відповідність організаційних заходів із попередження небезпечних подій, надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру нормативним актам у сфері цивільного захисту;

- відповідність управління в надзвичайних ситуаціях та забезпечення мінімізації їх наслідків нормативним актам у сфері цивільного захисту;

- відповідність організації інженерно-технічних заходів цивільного захисту нормативним актам;

- стан інженерного захисту територій як комплексу організаційних та інженерно-технічних заходів, спрямованих на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту територій, населених пунктів та суб'єктів господарювання від їх наслідків та ймовірної небезпеки, а також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання і територій в мирний та особливий період;

- стан готовності сил та засобів цивільного захисту до реагування на небезпечні події та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, який полягає в проведенні комплексу заходів, що включають у себе аварійно-рятувальні та інші невідкладні роботи, котрі здійснюються у разі виникнення небезпечної події або надзвичайної ситуації і спрямовані на припинення дії небезпечних факторів (чинників), рятування життя та збереження здоров'я людей, а також на локалізацію зон ураження;

- відповідність заходів із проведення навчання населення щодо поведінки та дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій;

- стан робіт та їх ефективність щодо створення, раціонального збереження і використання резерву матеріальних та фінансових ресурсів, необхідних для запобігання і реагування на надзвичайні ситуації;

- стан готовності та дії із оповіщення населення про загрозу або виникнення надзвичайних ситуацій, своєчасного та достовірного інформування про фактичну обстановку і вжиті заходи;

- встановлення фактичних даних щодо організації та технічного забезпечення евакуаційних заходів населення, матеріальних та історичних цінностей у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій;

- встановлення фактичних даних організації життєзабезпечення населення.

Слід зазначити, що перед судовою експертизою цивільного захисту можуть ставитись й інші завдання, пов'язані із наведеним вище предметом експертизи. Спеціальні знання в галузі цивільного захисту можуть також застосовуватись при комплексному вирішенні питань експертного

провадження, де використовуються спеціальні знання за іншими судово-експертними спеціальностями.

Перелік посилань

1. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

3. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.

4. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#Text>.

УДК 343.1

Бортун Микола Іванович

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права та процесу*

Київський університет права

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

PROBLEMS OF REFORMING CRIMINAL JUSTICE BODIES

У тезах представлено проблеми реформування органів кримінальної юстиції. Визначено, що на сучасному етапі розвитку кримінально-процесуального права в Україні перед науковцями постає завдання створення оптимальної національної моделі ефективного розслідування та судового розгляду кримінальних справ відповідно до сучасного рівня розвитку суспільства, дієвого процесуального контролю, що дозволяло б не припуститися помилок у правозастосуванні, а також своєчасно їх виправити.

Слід зазначити, що реформування органів кримінальної юстиції необхідно здійснювати в контексті реального забезпечення відповідних завдань кримінального провадження.

Ключові слова: органи кримінальної юстиції, прокурор, правосуддя, права та свободи громадян.

In the thesisp resents the problems of reforming criminal justice bodies. It is determined that at the present stage of development of criminal procedural law in

Ukraine, scientists are faced with the task of creating an optimal national model of effective investigation and trial of criminal cases in accordance with the current level of development of society, effective procedural control, which would allow to avoid mistakes in law enforcement, as well as to correct them in a timely manner.

It should be noted that the reform of criminal justice bodies should be carried out in the context of real provision of the relevant tasks of criminal proceedings.

Keywords: criminal justice bodies, prosecutor, justice, rights and freedoms of citizens.

Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства вимагають переосмислення низки кримінально-процесуальних інститутів, підходів до розуміння сутності та призначення кримінального судочинства. На сучасному етапі розвитку кримінально-процесуального права в Україні перед науковцями постає завдання створення оптимальної національної моделі ефективного розслідування та судового розгляду кримінальних справ відповідно до сучасного рівня розвитку суспільства, дієвого процесуального контролю, що дозволяло б не припуститися помилок у правозастосуванні, а також своєчасно їх виправити [1, с. 4]. Для створення відповідної моделі дуже важливим є визначення основних стандартів, які повинні бути покладені в основу проведених реформ.

З моменту прийняття Кримінального процесуального кодексу України пройшло 10 років. За цей час були проведені суттєві зміни у законодавстві, щодо діяльності органів прокуратури, Національної поліції, створені нові правоохоронні органи, такі як Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро та інші. Але суспільство не відчуло, що воно стало більш захищеним від злочинних посягань та свавілля представників влади і самих правоохоронців.

Отже виникає питання, чому? Причин можна називати багато. Але в основі, на наш погляд, залишилася незмінною організація роботи як органів прокуратури, так і інших правоохоронних органів, що віднесені до органів кримінальної юстиції, яка була створена за часів КПК України 1960 року.

Наприклад, відповідно до Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої Наказом МВС України від 07.07.2017 № 575: «отриману інформацію про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а також про події і факти, які можуть сприяти їх розкриттю та досудовому розслідуванню, поліцейські доповідають рапортом (далі - ініціативний рапорт) безпосередньому керівникові, який після ознайомлення надсилає цей рапорт відповідному керівнику органу, підрозділу поліції для розгляду і направлення до органу досудового розслідування і підрозділу кримінальної поліції для використання цієї інформації під час розкриття та досудового розслідування кримінального правопорушення (п. 8 ч. 2).

Незважаючи на те, що відповідно до ст. 41 КПК України оперативні підрозділи органів Національної поліції, до яких відносяться керівник органу,

підрозділу поліції, здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, дізнавача, прокурора, у нашому випадку до відповідного керівника органу, підрозділу поліції повинні надходити не тільки результати виконаного доручення чи вказівки слідчого, дізнавача чи прокурора, за якість виконання якої він мав би нести відповідну персональну відповідальність, а ще й інша інформація, походження якої зовсім не є зрозумілим і яка не має процесуальної форми.

За таких умов, нівелюється роль слідчого та керівника органу досудового розслідування, оскільки залишається відомчий тиск, законність якого не передбачена, створюється і невідповідність повноваженням, визначеним у КПК України та реальне забезпечення принципу верховенства права при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Скільки би законодавець не змінював закон, поки існує така практика його застосування говорити про реформування органів Національної поліції, як суб'єкта органів кримінальної юстиції є досить проблематичним, а загроза порушення прав і свобод громадян очевидною.

На думку деяких вчених, кримінальна юстиція – це цілісний правовий механізм, що покликаний забезпечити реалізацію правосуддя [2]. Сама ця позиція є найбільш дискусійною і суперечливою і яка певною мірою впливає на процес реформування органів кримінальної юстиції в Україні.

Виникає питання: чи потребує правосуддя реалізації. Правосуддя в Україні відповідно до ст. 124 Конституції України здійснюють виключно суди, а не реалізують. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Думається, що значно правильніше було б визначати органи кримінальної юстиції за їх завданнями в системі правоохоронних органів.

На нашу думку критерієм належності правоохоронних органів до органів кримінальної юстиції є виконання завдань кримінального провадження відповідно до ст. 2 КПК України, і цілком логічно було б визначати органами кримінальної юстиції ті, що віднесені до сторони обвинувачення в кримінальному провадженні, не стосуючись правосуддя, оскільки це функція цілої гілки влади.

Від цього і залежать напрями реформування органів кримінальної юстиції. Оскільки діяльність, прокурора, слідчого, дізнавача направлена на викриття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, то і діяльність ця повинна носити збалансований характер відповідно до повноважень визначених не у відомчих наказах чи інструкціях, а в Кримінальному процесуальному кодексі, з урахуванням верховенства права, відповідно до якого правова передбачуваність та правова визначеність необхідні для того, щоб учасники правовідносин мали можливість завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх законних очікуваннях, і що набуте ними на підставі чинного законодавства право, його зміст та обсяг буде ними реалізовано.

На думку Конституційного Суду України, особи розраховують на стабільність та усталеність юридичного регулювання, тому часті та

непередбачувані зміни законодавства перешкоджають ефективній реалізації ними прав і свобод, а також підривають довіру до органів державної влади, їх посадових і службових осіб. Однак очікування осіб не можуть впливати на внесення змін до законів та інших нормативно-правових актів [3].

Аналізуючи відповідні положення Конституційного Суду України необхідно звернути увагу на тенденції, які останнім часом мають місце в частині перегляду повноважень органів кримінальної юстиції.

Наприклад, законопроектом № 7659 від 11.08.2022 «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вирішення деяких проблемних питань у діяльності органів прокуратури України» запропоновано внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України в п. 2 ч. 2 ст. 36, який викласти у такій редакції: «2) організувати досудове розслідування, здійснювати нагляд за негласними та іншими слідчими (розшуковими) діями органів правопорядку, мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування».

Слід зазначити, що відсутність на законодавчому рівні визначення суті процесуального керівництва і механізму його реалізації заставляють кожного разу шукати нові моделі оптимізації діяльності прокурора в кримінальному провадженні. І це в першу чергу пов'язано з відсутністю чіткої організації в діяльності самої прокуратури щодо запровадження даної функції.

Неодноразові пропозиції науковців щодо розмежування на законодавчому рівні поняття нагляду та нагляду у формі процесуального керівництва у кримінальному провадженні залишаються непочутими, що на нашу думку і є причиною топтання на місці у створенні ефективної моделі діяльності органів кримінальної юстиції в Україні [4]. Звичайно, що об'єднувати функції нагляду і процесуального керівництва чи ставити між ними знак рівності не можна [5].

Визначаючи роль прокурора в системі органів кримінальної юстиції, слід зазначити, що саме прокурор, який здійснює нагляд у формі процесуального керівництва в кримінальному провадженні повинен мати навички визначення обсягу обвинувачення і вміння втілювати їх у практичній діяльності.

Підмінювати прокурора керівником органу прокуратури, надаючи йому функції нагляду в кримінальному провадженні, означає підміну процесуального керівника, порушення принципу його незалежності і шлях до КПК України 1960 р. і Закону України «Про прокуратуру» 1991 р., оскільки функція нагляду у класичному варіанті є функція виявлення порушення закону шляхом проведення відповідної перевірки, слідчий же і прокурор повинні діяти в тандемі, як єдиний механізм кримінального переслідування [6]. Отже, тільки зміна в організації роботи відповідно до основних повноважень органів кримінальної юстиції дасть можливість оптимізувати ефективність виконання вимог ст. 2 КПК України.

Реформує органи кримінальної юстиції, слід достатньо чітко визначити в якому форматі повинні працювати органи прокуратури і слідчі судді. Визначаючи те, що прокурор формує обвинувачення в кримінальному

провадженні і діє в тандемі зі слідчим, вони повинні мати стільки повноважень аби ефективно протидіяти злочинності.

Таким чином підсумуємо, реформування органів кримінальної юстиції необхідно здійснювати в контексті реального забезпечення відповідних завдань кримінального провадження.

Перелік посилань

1. Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз: монографія / Овчаренко О. М., Сердюк О. В., Мошак Г. Г. та ін.; НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса. Харків, 2015. 242 с.

2. Прилуцький С. В. Кримінальна юстиція України: правова природа, шлях реформи та відродження. *Бюлетень Міністерства юстиції*. 2007. № 9. С. 107-114.

3. Конституційний Суд. Верховенство права. *Конституційний суд України. Офіційний вебсайт*. URL : <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>.

4. Руденко М. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як нова функція прокуратури України: поняття, зміст і структура. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 160-168.

5. Руденко М. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як нова функція прокуратури. *Вісник прокуратури*. 2014. № 2. С. 33-42.

6. Бортун М. Взаємодія прокурора зі слідчим, слідчим суддею на стадії досудового розслідування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 4. С. 95-100.

УДК 343.985.7: 343.148.343:346:343.71

Брисковська Оксана Миколаївна

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1

*Національна академія внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)*

**СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННИХ ЗАВОЛОДІНЬ
ТРАСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ**

**MODERN ASPECTS OF THE APPLICATION OF SPECIAL
KNOWLEDGE IN THE INVESTIGATION OF
KIDNAPPING VEHICLES**

У тезах висвітлюються питання доцільності залучення спеціалістів із професійними «спеціальними знаннями» для ефективного розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами шляхом надання консультації щодо визначення способів, знарядь та засобів подолання систем охорони на окремому взятому транспортному засобі із можливістю встановлення їх місця знаходження з використанням спеціального обладнання.

Ключові слова: незаконне заволодіння транспортними засобами, розслідування, професійні знання, спеціальні знання, консультативна допомога, спеціальне обладнання, електронні системи автомобіля, знаряддя незаконного заволодіння транспортними засобами.

Theses highlight the feasibility of involving specialists with professional "special knowledge" for the effective investigation of illegal possession of vehicles, by providing advice on determining methods, tools and means of overcoming security systems on an individual vehicle with the possibility of establishing their location using special equipment.

Keywords: illegal acquisition of vehicles, investigation, professional knowledge, special knowledge, advisory assistance, special equipment, electronic systems of the car, tools of illegal acquisition of vehicles.

Особливе значення в організаційному і тактичному забезпеченні досудового розслідування має використання працівниками слідчих підрозділів «спеціальних знань», одним із головних завдань яких є повне і швидке встановлення злочинної події, осіб, винних у вчиненні правопорушення. Роль спеціальних знань у розслідуванні злочинів зростає. Насамперед це пов'язано з розвитком та вдосконаленням різноманітних технологій, що дозволяє

злочинцям вчиняти «традиційні» правопорушення новими методами. Організовані групи, які вчиняють серійні незаконні заволодіння транспортними засобами, складаються з професійних викрадачів, які використовують все більш новітні технічні засоби подолання найостанніших типів і досконалих видів протиугінних систем, постійно поліпшуючи свою злочинну майстерність, підвищуючи свої кримінальні навички [1, с. 61]. Чим складніше подолати перешкоди як до місця збереження, так і до самого наміченого транспортного засобу, тим більш «кваліфіковані» та досвідченіші правопорушники, які вчиняють такі злочини у складі групи, тим стійкіша та організованіша група [2, с. 114]. Доцільно відмітити, що такі знання отримані з джерел, що прямо не передбачені та не регламентовані в КПК України, але дають підстави для прийняття рішення про проведення відповідних слідчих (розшукових) дій та можливого внесення необхідних коректив у план розслідування. Більшість слідчих (63 %) надзвичайно продуктивно застосовують у своїй професійній діяльності дані форми знань. Це дозволяє встановити істину у кримінальному провадженні, повно, всебічно та об'єктивно дослідити усі обставини справи» [3].

Останнім часом значного поширення набувають способи незаконного заволодіння транспортним засобом за допомогою: 1) технічного пристрою «Код-граббер»; 2) ретранслятора у системах безключового доступу (Smart Key); 3) злому електронних систем. Технічний пристрій «Код-граббер» здатний перехопити код брелока сигналізації. Пристрій запам'ятовує код, а потім за необхідності може вимкнути сигналізацію замість штатного брелка. Цей прилад з ретрансляцією використовується професійними викрадачами для злому автосигналізацій і систем іммобілайзерів, у яких вбудовані складні системи кодування, наприклад, діалоговий код. У подібній ситуації сигнал передається від об'єкта до об'єкта на великих відстанях через спеціальні допоміжні пристрої [4, 5]. У другому випадку зловмисники використовують не простий «Код-граббер», а подовжувач штатного ключа («вудку») – підсилювач сигналу від картки-ключа, яка є у водія, що вийшов з машини. Тобто для злому використовуються два ретранслятори, через які передається як запитуваний сигнал, так і сигнал у відповідь [6]. У постанові про призначення експертизи, предметом дослідження якої є «Код-граббер» чи спеціальні ретранслятори сигналу, перед експертами, зокрема, ставлять такі запитання: Чи може наданий пристрій приймати і передавати сигнали, надіслані з приладів автомобільної сигналізації? Чи дозволяє наданий пристрій обробляти дані, отримані від приладів автомобільної сигналізації [7, с. 95]. Злочинці-професіонали, дуже легко зламують електронну систему автомобіля, обходячи включений іммобілайзер, що вимагає при запуску двигуна оригінального ключа. Одні й ті ж моделі транспортних засобів працюють за схожими схемами, а тому на «чорних ринках» можна придбати «заводилки» – спеціальні прилади для певних марок авто. Такі прилади підключають до штатного діагностичного роз'єму або до CAN-шини (до якої можна пробратися, просвердливши невеликий отвір у задніх дверях) [4]. Складні пристрої можуть читати PIN-коди іммобілайзерів і програмувати транспондери, які в них входять. Є й альтернативний метод – дублювати деякі встановлені модулі (це,

до речі, найпростіше для викрадача). Досвідчений злочинець за 1,5 хвилини зможе замінити у автомобілі рідний електронний блок управління, запобіжний модуль і рідер замку запалювання на зовнішні, «прописані» між собою, і легко заведе машину, не маючи справжнього ключа [8]. У такому випадку потрібно призначати експертизу комп'ютерної техніки і програмних продуктів. На вирішення експерту можуть бути поставлені, зокрема, наступні питання: Для якої мети призначене програмне забезпечення, що наявне на комп'ютерно-технічному пристрої? Чи можливо за допомогою встановленого програмного забезпечення знешкодити електронну систему автомобіля? Чи можливо за допомогою встановленого програмного забезпечення проникнути до салону автомобіля чи запустити двигун [4]? Чи містить носій досліджуваного комп'ютера інформацію про певні (зазначити, які саме) дії користувача? Чи можливо виконання певних дій за допомогою даного програмного продукту? Чи можливе вирішення певного завдання за допомогою даного програмного продукту? Чи реалізовані у даному програмному продукті (програмному коді) функції, передбачені технічним завданням на його розробку [9].

Стаття 71 КПК України не містить ніяких обмежень щодо вибору спеціалістів, яких можливо залучити під час досудового розслідування сторонами кримінального провадження. Приміром, залучення у досудовому розслідуванні такого кримінального правопорушення спеціалістів у сфері систем охоронних транспортних сигналізацій. За результатами нашого дослідження можна зробити висновок, що багато з викрадених транспортних засобів на момент незаконного заволодіння були обладнані складними ключами і протиугінними системами, такими як: мультилок, іммобілайзери, кліфффорд, гаранті, цезарі, блекбагі, заводські картки. Для розслідування таких кримінальних правопорушень необхідні знання у сфері систем охоронних транспортних сигналізацій. Такі знання наявні у працівників підприємств з виготовлення, розроблення або з встановлення автотранспортних систем охоронних сигналізацій. Відповідно до ч. 2 ст. 71 КПК України, такі спеціалісти можуть надати безпосередню технічну допомогу для проведення експертизи та надати консультації щодо визначення способів, знарядь та засобів подолання систем охорони на окремому взятому транспортному засобі відповідної марки, моделі та модифікації яким незаконно заволоділи. Спеціалістів такого фаху доцільно залучати з консультативної допомоги до проведення спеціальних операцій під час пошуку транспортних засобів, якими незаконно заволоділи, для можливості застосування різного спеціального обладнання з метою встановлення місця знаходження безперервно працюючих пригнічувачів сигналів «глушилок». Залучення таких спеціалістів необхідно для отримання інформації про переміщення та вихід на зв'язок транспортних охоронних систем, що встановлені на транспортних засобах, якими незаконно заволоділи. Залучення спеціаліста з професійними знаннями, що не стосуються юриспруденції, для участі у проведенні слідчих (розшукових) дій на сьогодні є найбільш поширеною процесуальною формою використання спеціальних знань.

Перелік посилань

1. Брисковська О. М., Авраменко О. Л. Особливості функціонування організованих злочинних груп, що вчиняють незаконні заволодіння автотранспортними засобами з метою їх подальшого оплатного повернення власникам. *Ампаро: науковий журнал*. 2021. № 4. С. 56-62.
2. Брисковська О. М. Особливості криміналістичної характеристики незаконного заволодіння автотранспортом. *Митна справа*. 2013. № 4 (88). Ч. 2. Книга 1. С. 113-119.
3. Чаплинська Ю. А. Форми використання спеціальних знань. *Криміналістика и судебная экспертиза: міжвідомч. наук.-методич. збірник / МЮ України. Київський НДІ судових експертиз*. 2013. Вып. 58 (2). С. 89-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%282%29__19.
4. Tymchak Vasyl, Tymchak Mariana. The use of special knowledge during the investigation of illegal possession of vehicles. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 1. С. 67-171.
5. Що таке «Код-граббер»: опис, принцип роботи та способи захисту. Як уникнути викрадення. URL: <https://uk.man-trailer.com/> (дата звернення: 04.02.2022).
6. SMART KEY. Как угоняют машины с бесключевым доступом запуска. Методы противодействия. Professional Digital Protect. URL: <https://shop-digital.com.ua/blog/smart-key-kak-ugoniaiutmashiny-s-beskliuchevym-dostupom-zapuska-metody-protivodeistviia> (дата звернення: 09.02.2022).
7. Кожевніков О. А. Прилади для зламу радіоканальних автомобільних сигналізацій як об'єкт експертного дослідження. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 2 (28). С. 91-96.
8. ТОП-10 способів угона автомобіля. URL: <https://130.com.ua/top10-sposobov-ugona/> (дата звернення: 04.02.2022).
9. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у ред. наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 07.01.2022).

УДК 343.982.43

Будзієвський Максим Юрійович

кандидат юридичних наук, доцент, судовий експерт відділу криміналістичних досліджень Запорізького відділення

*Дніпропетровський науково-дослідний інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

**ВСТАНОВЛЕННЯ СТРОКУ ВИКОНАННЯ ОСОБОЮ ПОЧЕРКОВОГО
ОБ'ЄКТУ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ
У ПОЧЕРКОЗНАВЧІЙ ЕКСПЕРТИЗИ**

**DETERMINATION OF PERSONAL EXECUTION PERIOD OF
HANDWRITING OBJECT AS A PROSPECTIVE DIRECTION
IN THE HANDWRITING EXAMINATION**

У тезах висвітлюється існуюча проблематика щодо проведення досліджень по встановленню строків виконання почеркового об'єкту. Розглянуто питання щодо можливості проведення почеркознавчого дослідження з метою встановлення строків виконання підпису конкретною особою, наголошено на подальшому удосконаленню діючої та впровадженню сучасної розробки методики почеркознавчого дослідження.

Ключові слова: теорія судової почеркознавчої експертизи, методологія почеркознавчого дослідження, завдання судової почеркознавчої експертизи, діагностичне та ідентифікаційне почеркознавче дослідження, почерковий матеріал, давність виконання почерку.

The abstract highlights the existing problems in conducting research on setting deadlines for the execution of a handwriting object. The issues of the possibility of conducting a handwriting study in order to establish the deadlines for the execution of a signature by a specific person are considered, further improvement of the current and introduction of a modern development of the methodology of handwriting study is noted.

Keywords: theory of forensic handwriting examination, methodology of handwriting research, tasks of forensic handwriting examination, diagnostic and identification handwriting research, handwriting material, prescription of handwriting.

Проблеми застосування методів криміналістичного дослідження почерку привертають велику увагу як юристів, так і психологів, програмістів і представників інших наук. У вітчизняній криміналістиці питання криміналістичного дослідження почерку розробляли: В. М. Абрамова, Л. Ю. Ароцкер, О. А. Єлисеєв, Е. О. Івакін, В. А. Іщенко, Н. І. Клименко, З. А. Ковальчук, Н. О. Комісарова, М. П. Кошманова, Г. А. Куприянова, В. В. Липовський,

А. І. Манцвєтова, З. С. Мелєнєвська, В. Ф. Орлова, Є. Ю. Свобода, С. А. Ципєнюк та інші.

Однак, незважаючи на численні спроби дослідити теорію та практику дослідження почерку в криміналістиці, багато проблем, як і раніше, не знайшли однозначного рішення. В науковій та спеціальній літературі до основних завдань почеркознавчої експертизи відноситься ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (літерних та цифрових) і підпису. Такою експертизою вирішуються і деякі неідентифікаційні завдання (установлення факту виконання рукописного тексту під впливом будь-яких факторів, що заважають (природних: хворобливий стан, хронічні захворювання, вікові зміни; тимчасових зовнішніх: незвичне тримання засобу для писання, незвична поза, обмеження зорового контролю тощо; тимчасових внутрішніх: алкогольне сп'яніння, фармакологічні, наркотичні засоби тощо; штучних: викривлення письма зміненими рухами); визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком тощо) [1].

Незважаючи на це головним завданням дослідження почерку в практичній діяльності судових експертів, як і раніше, є ідентифікація конкретного виконавця рукопису (підпису). Метою цієї роботи є розгляд питання щодо встановлення терміну виконання підпису, виконаного від імені конкретної особи. На сьогоднішній день визначення давності виготовлення документів є одним з основних завдань судово-технічної експертизи документів. Одним із напрямків вирішення цього завдання є вивчення тимчасових змін у складі та властивостях матеріалів листа у штрихах реквізитів документів [2, с. 27].

На законодавчому рівні зазначена думка знайшла своє підтвердження у розробці Київського НДІСЕ Міністерства юстиції України «Методики визначення абсолютного віку документів» [3].

Однак зазначена методика має низку недоліків та складнощів при її застосуванні, а саме:

– використовується лише в документах, де об'єкт дослідження виконаний пастою для кулькових ручок;

– суворі вимоги (за термінами виконання, обсягом, якістю та кількістю), що пред'являються до порівняльних документів;

– обов'язковою умовою проведення дослідження є використання руйнівних методів дослідження, що найчастіше унеможлиблює проведення додаткової або повторної експертизи;

– для виконання хроматографічних вимірювань та обробки їх результатів необхідно використання дорогих витратних реактивів та обладнання. Зазначені вимоги щодо проведення цього виду дослідження не завжди можуть бути задоволені повною мірою можливостями експертних установ.

Проте потреби судової та слідчої практики у виконанні судово-почеркознавчих експертиз по встановленню строків виконання підписів досить великі, а основні теоретичні, методичні та організаційно-тактичні положення цього криміналістичного дослідження не в повній мірі розроблені.

З метою забезпечення найбільш якісного вирішення завдань дослідження необхідно глибоке вивчення фундаментальних наукових положень теорії

судово-почеркознавчої експертизи, формування відповідних методичних рекомендацій, які будуть ефективні в подальшій практичній діяльності.

Зазначимо, що об'єктом почеркознавчої експертизи є почерковий матеріал, в якому відображені ознаки почерку певної особи у тому обсязі, в якому їх можна виявити для вирішення поставлених завдань.

Експертні завдання, пов'язані з встановленням виконавця досліджуваного підпису, належать до ідентифікаційних. Діагностування умов, зазвичай, протікає в рамках рішення діагностичної підзадачі.

Типовими цілями діагностичних досліджень, у судовому почеркознавстві є встановлення умов виконання конкретного рукопису (підпису), тобто умов письма, стану особи на момент виконання ним почеркового об'єкту, установки на маскування почерку.

Безпосереднім об'єктом дослідження є рукопис (підпис) як носій властивостей, що визначають його здатність змінюватися в часі і вибірково реагувати на фактори, що «збивають». Рішення діагностичної задачі спрямоване на інтерпретацію цих змін які залежать від згаданих умов, як правило, стосовно конкретної особи. У цьому виявляється зв'язок діагностичних та ідентифікаційних досліджень [4].

Так, зі зміною умов, цільової установки, стану нервової системи, тощо виникають зміни і в почерку (підпису). Такі зміни можуть бути значними при глибоких змінах у стані нервової системи, психіки, наприклад, при перенесених серйозних захворюваннях головного мозку, органу зору, рухових функцій руки, похилому віці та інших, які не руйнуються під впливом нових факторів. Це робить можливим ідентифікацію особи за рукописами, виконаними з великим розривом у часі, а також виконаними в той самий часовий проміжок, але в різних умовах.

Для вирішення питання про терміни виконання досліджуваного підпису необхідно, щоб у процесуальному документі про призначення експертизи повинні бути зазначені особисті дані людей, зразки почерку та підписів яких представлені для порівняльного дослідження: вік, стан здоров'я (наприклад, чи користується окулярами), перенесені на ідентифікаційний період захворювання органів зору, головного мозку, рухових функцій руки, нервової системи та ін.

Аналіз експертної практики і спеціальних науково-методичних джерел показує, що окремі теоретичні, методичні та організаційно-тактичні положення судово-почеркознавчої експертизи ще не в повному обсязі розроблені або потребують уточнення.

Очевидно, що всебічна наукова робота в зазначеній області дозволяє підвищити ефективність і якість цього напрямку судово-експертної діяльності.

Перелік посилань

1. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у ред. наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

2. Воробей О. В., Мельников І. М., Волошин О. Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів: навч.-метод. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 304 с.

3. Методика визначення абсолютного віку документів (в частині документів, виконаних пастами для кулькових ручок), розробник Київський НДІСЕ МЮ України, 2001 (реєстраційний код № 2.1.16 у Реєстрі методик проведення судових експертиз МЮ України). URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua>.

4. Меленевська З. С., Свобода Є. Ю., Кофанов А. В. Судове почеркознавство. Курс лекцій / МВС України. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ: КНУВС, 2010. 134 с.

УДК 343.98

Варлахов Віталій Олександрович

завідувач сектору лабораторії інженерно-транспортних та дорожньо-технічних досліджень

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (м. Харків, Україна)

СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

SPECIFIC EXPERTISE IN CRIMINAL JUSTICE

Розглянуто форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень. Потребою сучасного кримінального судочинства у застосуванні новітніх досягнень науки й техніки зумовлено залучення до його провадження спеціальних суб'єктів – носіїв спеціальних знань, які після отримання допуску стають самостійними учасниками кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне судочинство, спеціальні знання, судова експертиза, спеціаліст, експерт.

Forms of using specific expertise while investigation of criminal offenses are outlined. The needs of criminal justice in using current achievements of science and technology are determined by the need to involve special subjects in its proceedings: carriers of specific expertise who after gaining admission to the criminal procedure become independent participants in criminal proceedings.

Keywords: criminal justice, specific expertise, forensic examination, specialist, forensic expert.

Відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1] завданням кримінального провадження, зокрема,

є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень. Якісному проведенню досудового розслідування значною мірою сприяє вмiле використання спеціальних знань, новітніх науково-технічних засобів і методів для збирання, дослідження й оцінювання доказів.

Правильне розуміння поняття «спеціальні знання» у кримінальному процесі – важлива умова їх застосування учасниками судового провадження в різних процесуальних формах. Саме спеціальними знаннями зумовлено процесуально-правовий статус учасників кримінально-процесуальної діяльності, на основі якого формуються їхні права й обов'язки, система гарантій, умови й порядок їхньої діяльності.

Чинний кримінальний процес визначає тільки двох суб'єктів, які застосовують спеціальні знання в процесуальній формі під час розслідування правопорушень: експерта (ст. 69 КПК України [1]) і спеціаліста (ст. 71 КПК України [1]). У кримінальному процесі (відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України [1]) експерт і спеціаліст мають статус учасників кримінального провадження з відповідними правами й обов'язками.

Розтлумачуючи поняття «експерт» і «спеціаліст», КПК України оперує словосполученням «спеціальні знання». Так, відповідно до ч. 1 ст. 69 КПК України, «експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань» [1]. Отже, спеціальними знаннями законодавець вважає наукові, технічні або інші знання, необхідні й достатні для того, щоб дати висновок з питань, які виникають під час досудового розслідування та судового розгляду. У ч. 1 ст. 71 КПК України спеціалістом названо особу, «яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок» [1]. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду (ч. 2 ст. 71 КПК України [1]). Зважаючи на наведене визначення, спеціаліст є учасником кримінального провадження, має спеціальні знання й навички застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, які потребують відповідних спеціальних знань і навичок у відповідній галузі: тобто КПК України містить посилання на спеціальні знання в галузі науки, техніки або інші знання, не пояснюючи самого цього терміна.

Крім того, у ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» [2] зазначено, що «судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою

надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду». Про «спеціальні знання» експерта йдеться також у ч. 2 ст. 16 цього Закону [2]: *«метою атестації працівників державної спеціалізованої установи, які залучаються до проведення судових експертиз та/або беруть участь у розробленні теоретичної та науково-методичної бази судової експертизи, є оцінка рівня їх спеціальних знань та відповідність займаній посаді».*

Можна дійти висновку, що станом на сьогодні в нормативно-правових актах відсутнє чітке визначення поняття «спеціальні знання», не розкрито його суть і зміст. Відсутність чіткого трактування поняття «спеціальні знання» у чинному законодавстві призводить до виникнення складних ситуацій щодо його застосування.

Використання спеціальних знань у процесі розслідування поділяють (залежно від доказовості їх результатів) на процесуальну й непроцесуальну форми. До *процесуальної форми* використання спеціальних знань належать: проведення судових експертиз (ст. ст. 242-245 КПК України [1]), залучення спеціалістів для участі в окремих слідчих (розшукових) діях (ст. ст. 71, 226, 227, 491 КПК України [1]) із метою надання допомоги слідчому у виявленні, фіксуванні та вилученні слідів злочину, речових доказів, надання консультацій зі спеціальних питань, застосування технічних засобів у кримінальному провадженні як одного зі способів виявлення та фіксування (закріплення) доказів (п. 2 ч. 1 ст. 103, ч. 2 ст. 104, п. 1, 3, 4 ч. 2 ст. 105, ч. 1-4 ст. 107 КПК України [1]), письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у слідчих (розшукових) діях щодо особливостей виявлення і фіксування слідів та інших об'єктів (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України [1]). *Непроцесуальними формами* використання спеціальних знань є застосування слідчим власних спеціальних знань; отримання консультації від спеціалістів; попереднє дослідження.

Мета застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві обумовлена необхідністю підтвердити або спростувати адекватність версії, побудованої слідством і підтвердженої зібраними у справі доказами.

Основними формами використання спеціальних знань є призначення та проведення експертизи, а також участь спеціаліста у провадженні слідчих дій (огляд місця події, слідчий експеримент, відбір зразків, консультація та ін.). Водночас (в окремих випадках) нормативно-правовий акт передбачає обов'язковість застосування спеціальних знань, насамперед у галузі медицини: обов'язковість участі в огляді трупа судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта (ст. 238 КПК України [1]), а також обов'язковість призначення судової експертизи для встановлення причини смерті; з'ясування тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; встановлення віку особи, якщо це необхідно для розв'язання питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а в інший спосіб немає змоги отримати ці відомості; визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документа, що підтверджує

розмір такої шкоди, а також розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням (ст. 242 КПК України [1]).

Крім обов'язкових умов залучення спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, нормативно-правовий акт допускає залучення фахівців в інших галузях знань, а також призначення судових експертиз для вирішення інших питань. Деякі питання слідчий, прокурор можуть вирішити самостійно (без застосування спеціальних знань), проте це стосується застосування ними не спеціальних знань, а знань загального характеру.

З аналізу зазначених кримінально-процесуальних норм убачаємо різницю у процесуальному статусі названих учасників кримінального провадження. Так, спеціаліст, використовуючи свої спеціальні знання, надає допомогу щодо виявлення, фіксування, огляду доказових матеріалів, застосування для цього необхідних технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень тощо), тоді як експерт досліджує надані йому на експертизу матеріали та формулює висновки за поставленими перед ним питаннями, які мають статус самостійних доказів. Якщо експерт досліджує вже здобуті докази й дає висновок, який має самостійне доказове значення, то спеціаліст покликаний надати допомогу в збиранні доказів, тобто у фіксуванні матеріалів, які можна використовувати у кримінальному провадженні як докази. Діяльність спеціаліста – це лише складова загального процесу проведення слідчої дії, її навіть не зазначено в законі як джерело доказів.

Участь у кримінальному процесі спеціаліста, експерта має важливе, іноді вирішальне значення для справи. Їх показання й висновки містять фактичні дані, які підлягають аналізу, співставленню з іншими матеріалами та є підставою для висновків щодо обставин справи.

Отже, основними носіями спеціальних знань у кримінальному судочинстві є експерт, який використовує свої знання у процесуальній формі під час проведення судової експертизи, і спеціаліст, залучений до участі у процесуальних слідчих діях. Спеціальні знання у кримінальному провадженні не є загальнодоступними чи загальновідомими. Особи, які їх мають, повинні здобути спеціальну вищу освіту, професійну підготовку й досвід роботи у відповідній галузі. Саме високий фаховий рівень експерта і / або спеціаліста має гарантувати точність і правильність їхніх висновків, формулювань та забезпечити від помилок у кримінальному провадженні.

Перелік посилань

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 08.11.2022).

2. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 08.11.2022).

Гавриленко Наталія Вікторівна
головний судовий експерт Київського відділення

Касянюк Анна Вікторівна
судовий експерт Київського відділення

*Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

**ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОСЛІДЖЕННЯМ РОЗМІРУ ЗБИТКІВ: СЕМАНТИКО-
СМИСЛОВИЙ МЕТОД АНАЛІЗУ ТЕРМІНОЛОГІЇ ПРИ ВИРІШЕННІ
ПРАВОВОЇ КОЛІЗІЇ**

**PROBLEMS OF FORENSIC ECONOMIC EXPERTISE ON ISSUES
RELATED TO RESEARCHING THE AMOUNT OF LOSSES: A SEMANTIC
METHOD OF ANALYSIS OF TERMINOLOGY IN RESOLVING A LEGAL
COLLISION**

У тезах порушено питання урегулювання термінології нормативних документів із метою вдосконалення співпраці між ініціаторами експертиз і експертами.

Ключові слова: термінологія, судова експертиза, збитки, семантико-смысловий метод, правова колізія.

The theses raised the issue of regulating the terminology of normative documents with the aim of improving cooperation between the initiators of examinations and experts.

Keywords: terminology, forensic expertise, losses, semantic method, legal collision.

Сучасність трансформує всі сфери нашого життя, що зумовлює зміни до нормативно-правових актів, зокрема і до галузі судової експертизи. Проте наразі законодавчі оберти мають точковий характер і часто не охоплюють усі пов'язані підзаконні документи. Тому актуальним постає питання урегулювання пов'язаних нормативних документів, зокрема їхньої термінології.

Наразі зміни до ст. 242 п. 2 підп. 6 Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 № 4651-VI (далі – КПК України), внесені Законом № 187-IX від 04.10.2019, зобов'язали слідчих та прокурорів забезпечити проведення експертизи щодо визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди [3].

Зазначене спонукає правників виносити на вирішення експертів-економістів такі питання:

1. Чи підтверджується завдання матеріальної шкоди (збитків) бюджету ...?
2. Якою є сума збитків у вигляді недоотриманих доходів ...?
3. Встановити суму втраченої вигоди ...?
4. Встановити розмір збитків ...?

Тобто вищезазначені та аналогічні питання, які з огляду на практику викладені у постановках слідчих органів про призначення судово-економічних експертиз, передбачають саме встановлення розміру збитків, матеріальної шкоди, втраченої вигоди, недоотриманих доходів.

За своїм економічним складником збитки визначено Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженим Наказом Міністерства фінансів України № 73 від 07.02.2013 (зі змінами та доповненнями), як перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати [5].

Правова природа збитків регламентована нормативними документами, зокрема Цивільним кодексом України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами та доповненнями) та Господарським кодексом України 16.01.2003 № 436-IV (зі змінами та доповненнями).

Відповідно до ст. 22 Цивільного кодексу України збитками є:

- втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);
- доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) [1].

Відповідно до ст. 224 Господарського кодексу України під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною [2].

Нормами ст. 225 Господарського кодексу України до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

- вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;
- додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;
- неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;
- матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом [2].

Варто зазначити, що при проведенні судово-економічних експертиз експерти спираються як на загальну нормативну базу, так і на вузькоспеціалізовані нормативні документи.

Щодо використання Порядку взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, затвердженого наказом Головкиру, МВС України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 № 346/1025/685/53 (далі – Порядок № 346), при проведенні судово-економічних досліджень потрібно звернути увагу, що у преамбулі зазначеного нормативного документу, як і будь-якого нормативного акту, визначено перелік суб'єктів, на яких він поширюється:

«1.1. Цей Порядок спрямований на забезпечення ефективної взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби (далі – органи ДКРС) та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України (далі – правоохоронні органи) з питань розгляду звернень правоохоронних органів, призначення, організації та проведення ревізій за ними, передачі їм матеріалів ревізій за власною ініціативою органів ДКРС, зворотного інформування про результати розгляду переданих матеріалів, виділення спеціалістів органів ДКРС, інших питань, що мають місце при виконанні органами ДКРС та правоохоронними органами покладених на них завдань» [6].

Тобто обґрунтованість використання Порядку № 346 при проведенні судово-економічних експертиз має доволі дискусійний характер.

Основні завдання експертизи документів про економічну діяльність підприємств і організацій викладені у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповненнями, далі – Науково-методичні рекомендації), а межі компетенції експертів визначено Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповненнями, далі – Інструкція 53/5).

У частині дослідження судовою економічною експертизою питань, пов'язаних зі збитками, у Науково-методичних рекомендаціях вказано таке:

– вирішення питань, що належать до компетенції органів державного фінансового та податкового контролю (здійснення експертами-економістами перевірки певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності установ, організацій, підприємств з метою виявлення наявних фактів порушення законодавства, фактів порушення податкового законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб), не належить до завдань економічної експертизи;

– основними завданнями експертизи документів бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності є визначення: документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди; документальної обґрунтованості розрахунків економічного показника майнової шкоди (збитки, втрачена вигода), проведених

суб'єктами фінансово-господарського контролю, органами досудового розслідування або заявлених у позовних вимогах [4].

Тобто до компетенції судового-експерта економіста належить документальне підтвердження вже встановлених збитків, а не саме їхнє визначення.

Ураховуючи вищезазначене, виникає правова колізія, а саме – суперечність між КПК України і Науково-методичними рекомендаціями до Інструкції (наказ № 53/5) у частині використаної термінології «визначення розміру матеріальних збитків» і «документальна обґрунтованість розрахунків економічного показника майнової шкоди (збитків, втраченої вигоди)».

Тому виникає необхідність залучення експерта-лінгвіста з метою дефініції спірних лексем.

Хоча трактування нормативних актів є прерогативою суду, однак експерт із лінгвістичних досліджень мовлення, послуговуючись винятково лінгвістичними методами, може встановити значення мовних одиниць у певному контексті. Особливо, якщо наведені лексеми є широковживаними.

Для цього експерт-лінгвіст застосовує семантико-смісловий (семантичний) метод, який полягає в аналізі мовних одиниць з погляду їхнього значення в конкретному контексті [9, с. 41].

Відповідно до наведеного у лексикографічних джерелах містяться значення ключових лексем:

Збитки – перевищення витрат над доходами (прибутками) госпрозрахункових підприємств, об'єднань чи організацій [8, с. 101].

Визначати – *тут* 1. Встановлювати, розпізнавати що-небудь за певними ознаками. // Обчислюючи, вимірюючи і т. ін., знаходити певну величину, місце і т. ін. [7].

Обґрунтування – *тут* 2. Сукупність доказів, фактів, аргументів для переконання в чому-небудь, на потвердження чогось [7].

Обґрунтовувати – висувати на потвердження чого-небудь переконливі докази, факти і т. ін.; аргументувати [7].

Отже, гострою необхідністю постає питання вирішення суперечностей між законодавчими актами з метою вдосконалення співпраці між ініціаторами експертиз і експертами.

Перелік посилань

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

3. Кримінальний процесуальний кодекс від 06.11.2012 № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 13.11.2022).

5. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

6. Про затвердження Порядку взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, наказ Головкин, МВС України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 № 346/1025/685/53. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06#Text> (дата звернення: 11.11.2022).

7. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) в 11 т. Онлайн-версія (СУМ-11). URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 14.11.2022).

8. Осовська Г. В., Юшкевич О. О., Завадський Й. С. Економічний словник. Київ: Кондор, 2006. 355 с.

9. Російсько-український тлумачний словник професійної лексики експерта з дослідження писемного мовлення / О. В. Довженко, Н. Я. Дідушок, О. Ф. Дьяченко та ін.; МЮ України. Харківський НДІ судових експертиз. Харків: ХНДІСЕ, 2012. 96 с.

УДК 343.9

Гбур Люся Володимирівна

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративного та фінансового права юридичного факультету

*Національний університет біоресурсів і природокористування України
(м. Харків, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

FEATURES OF THE PERFORMANCE OF CERTAIN TYPES FORENSIC EXAMINATIONS UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

У тезах висвітлюються різновиди експертиз, що набувають своєї актуальності саме в період дії правового режиму воєнного стану. Зокрема з'ясовується, що в умовах війни збільшилась необхідність у проведенні: військової експертизи, судово-медичних експертиз (судово-медична експертиза трупів; судово-медична експертиза ступеня тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, судово-медична експертиза речових доказів біологічного характеру), судово-економічних експертиз, товарознавчої експертизи.

Ключові слова: воєнний стан, експертна діяльність, військова експертиза, судово-медична експертиза, товарознавча експертиза, судово-економічна експертиза.

The theses highlight the types of expertise that become relevant precisely during the period of the legal regime of martial law. In particular, it turns out that in the conditions of the war there was an increased need to conduct: military examination, forensic medical examinations (forensic medical examination of corpses; forensic medical examination of the degree of severity and nature of bodily injuries, forensic medical examination of physical evidence of a biological nature), forensic-economic examinations, commodity examination.

Keywords: martial law, expert activity, military experts, forensic medical examination, commodity examination, forensic economic examination.

24.02.2022 Указом Президента України було запроваджено правовий режим воєнного стану, у зв'язку з повномасштабним вторгненням сусідньої держави [1]. Ведення на території України активних бойових дій безумовно здійснює негативний вплив на всі сфери суспільних відносин і експертна діяльність не є виключенням.

Слід зазначити, що в перші тижні війни експертна діяльність в Україні майже не здійснювалась. Так, відповідно до наказу Міністерства юстиції України «Про деякі питання забезпечення судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану» було визначено деякі особливості здійснення судово-

експертної діяльності в період воєнного стану [2]. Серед основних положень цього підзаконного нормативно-правового акту необхідно виділити: зупинення проведення планових перевірок діяльності атестованих судових експертів що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах; зупинення позапланових контрольних перевірок діяльності судових експертів та перевірок відповідності робочого місця; перенесення проведення планових перевірок діяльності атестованих судових експертів, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, які мали розпочатися у період з 24.02.2022, відповідно до скоригованого графіка перевірок; зупинення з дня введення в Україні воєнного стану перебіг строків розгляду заяв та документів, поданих до Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України; продовження строку дії свідоцтв про присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям, які до введення воєнного стану в Україні подали заяви та документи для проходження атестації в Центральній експертно-кваліфікаційній комісії [2].

Цілком зрозуміло, що в умовах правового режиму воєнного стану змінюються пріоритети у всіх сферах суспільного життя. Зокрема, експертизи що мали попит до війни, можуть зараз не мати такого попиту і навпаки. Серед тих, що мають актуальність у проведенні є перш за все ті, що пов'язані з військовою технікою, майном та іншим обладнанням.

В першу чергу необхідно виділити військову експертизу, порядок проведення якої визначений у положеннях Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (далі – Інструкція) [3]. Створення в Україні у 2015 р. нового виду судової експертизи – «військової» зумовилося потребами слідчої та судової практики при розслідуваннях (судових розглядах) справ стосовно проявів негативних інцидентів у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, недотримання при цьому вимог нормативних актів (керівних документів) із боку як керівного складу, так і їх підлеглих, визначило цілу низку проблемних питань.

Відповідно до зазначеної вище Інструкції предметом військової експертизи є встановлення військовим експертом фактів (суджень про факти) по визначених слідчим або судом питаннях щодо порядку роботи (дій або бездіяльності) органів військового управління (командирів та начальників) Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення сектору безпеки і оборони, які виконують згідно чинного законодавства покладені на них службові обов'язки (посадові інструкції) [3].

Пов'язаною з військовою експертизою є товарознавча експертиза військового майна, техніки та іншого озброєння. Відповідно до Інструкції завданнями такої експертизи є: визначення типу та призначення наданих на дослідження об'єктів; визначення характеристик та властивостей наданих на дослідження об'єктів відповідно до Українського класифікатора товарів зовнішньоекономічної діяльності; визначення вартості наданих на дослідження

об'єктів, які використовуються як військове майно; визначення змін показників якості наданих на дослідження об'єктів (комплексно з відповідними фахівцями з експлуатації подібного майна) визначення виробника, країни походження, року виготовлення (комплексно з трасологічним дослідженням) наданих на дослідження об'єктів [3]. Слід зауважити, що товарознавча експертиза також активно почалась застосовуватися ще з 2015 р., коли в Україну прибули перші поставки зброї та майна, що передавали іноземні держави.

Особливої актуальності також набуває необхідність проведення судово-економічних експертиз. Адже, в умовах війни та ведення активних бойових дій на значній площі території України було пошкоджено або цілковито знищено велику кількість майна фізичних та юридичних осіб, в тому числі військового майна, що призвело до значних збитків. У зв'язку з цим, за допомогою таких судово-економічних експертиз можливо визначити реальний розмір збитків, матеріальної шкоди що завдана знищенням або пошкодженням майна. В цьому аспекті, також слід додати про випадки розкрадання гуманітарної допомоги, при яких теж можуть призначатися судово-економічні експертизи.

Так, можливо навести приклад в якому жителя Хмельниччини було викрито на торгівлі гуманітарною допомогою, тобто незаконному використанні з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги (ч. 3 ст. 201² КК України) [4]. За даними слідства, чоловік займається міжнародними перевезеннями, під виглядом гуманітарної допомоги для потреб Збройних Сил України. Проте, така допомога не передавалась на фронт, а продавалась особою. В тому числі, правоохоронці зазначають, що раніше чоловіка вже викривали на продажі бронежилетів, що за висновками експертизи не відповідають технічним вимогам [5]. І в цьому випадку також можемо говорити про товарознавчу експертизу військового майна.

І останнім різновидом експертиз, що має особливе значення в умовах дії правового режиму воєнного стану є необхідність проведення судово-медичних експертиз. З перших днів війни в Україні, в період активної фази війни, постійно зростала кількість постраждалих та загиблих осіб, що і зумовлювало необхідність проведення окремих різновидів судово-медичних досліджень. Такі судово-медичні дослідження можливо розподілити на такі три основні види: судово-медична експертиза трупів з метою встановлення причин та обставин його смерті; судово-медична експертиза ступеня тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, судово-медична експертиза речових доказів біологічного характеру.

Щодо судово-медичної експертизи трупів, то необхідно відмітити, що у березні 2022 р. було прийнято спеціальний підзаконний нормативно-правовий акт спрямований на спрощення порядку організації встановлення факту смерті особи, в тому числі в деяких випадках без проведення експертизи. Мова йде про наказ «Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України» [6]. Також Н. І. Едгард комплексно підходячи до збільшення кількості загиблих внаслідок воєнних дій, аргументовано доводить необхідність створення в складі мобільного військового шпиталю відділу

судово-медичної експертизи трупів, із залученням спеціально підготовлених судово-медичних експертів для проведення експертиз у складних умовах в зонах бойових дій. В умовах масової загибелі цивільних людей та військовослужбовців в період війни, глобальною проблемою є їх ідентифікація та поховання в місцях, де ведуться бойові дії, тому розгортання в 105 цих районах мобільного відділу судово-медичної експертизи, як і мобільного військового шпиталю є необхідним [7].

Підсумовуючи вищевикладене необхідно зауважити, що забезпечення проведення судових експертиз в умовах військової агресії сусідньої держави та дії правового режиму воєнного стану є необхідним компонентом у здійсненні належного судочинства в рамках кримінального провадження. Було встановлено, що особливої актуальності в умовах війни набувають такі різновиди судових експертиз як: військова експертиза, судово-медичні експертизи (судово-медична експертиза трупів; судово-медична експертиза ступеня тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, судово-медична експертиза речових доказів біологічного характеру), судово-економічні експертизи, товарознавча експертиза тощо.

Перелік посилань

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.

2. Про деякі питання забезпечення судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану: наказ Міністерства юстиції України від 14.03.2022 № 1138/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-22#Text>.

3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

4. На торгівлі гуманітарною допомогою викрито жителя Хмельниччини. *Високий замок*. 15.08.2022. URL: <https://wz.lviv.ua/news/470329-na-torhivli-humanitarnoiu-dopomohoiu-vykryto-zhytelia-khmelnichchyny>.

5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

6. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України: наказ МВС України, МОЗ України, Офіс Генерального прокурора від 09.03.2022. № 177/450/46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#n7>.

7. Актуальні питання проведення судово-медичної експертизи під час воєнного стану / Ергард Н. М., Кубаля С. М., Ситник Ю. В. та ін. *IRBNMU – Репозитарій Національного медичного університету імені О. О. Богомольця*. URL: <http://ir.librarynmu.com/bitstream/123456789/3008/1/АКТУАЛЬНІ%20ПИТАННЯ%20ПРОВЕДЕННЯ%20СУДОВО-МЕДИЧНОЇ.pdf>.

Герасименко Ілля Володимирович

завідувач відділу досліджень будівельних робіт та визначення вартості нерухомого майна лабораторії інженерно-технічних видів досліджень

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

**ВИХІДНІ ДАНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА, НЕОБХІДНІ ДЛЯ
ВСТАНОВЛЕННЯ ВАРТОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ОБ'ЄКТІВ
НЕРУХОМОГО МАЙНА, ЯКЕ ЗАЗНАЛО ЗНАЧНИХ
ПОШКОДЖЕНЬ ТА РУЙНУВАНЬ**

**INPUTS AND SOURCES OF INFORMATION NECESSARY FOR
DETERMINING THE COST OF RESTORATION OF REAL PROPERTY
WHICH HAS SUFFERED SIGNIFICANT DAMAGE AND DESTRUCTION**

У зв'язку з військовою агресією росії, непоправні матеріальні збитки були завдані як пересічним українцям, так і підприємствам України у різних галузях економіки. В сьогоденних умовах виникають значні труднощі у формуванні переліку необхідних документів та / або інформаційних джерел, що надають змогу експерту визначити всі вихідні параметри об'єкту дослідження для проведення розрахунку. Питання визначення вартості матеріальних збитків особливо гостро постає в кримінальних провадженнях при встановленні розміру шкоди, спричиненої російською агресією. Висвітлено основний та рекомендований перелік необхідних вихідних даних та інформаційних джерел про об'єкт дослідження, що застосовуються при проведенні будівельно-технічних експертиз зі встановлення вартості відновлення об'єктів нерухомого майна.

Ключові слова: будівельно-технічна експертиза, вартість відновлення, визначення шкоди, вихідні дані, збитки, інформаційні джерела, нерухоме майно, судова експертиза.

In connection with russia's military aggression, irreparable material damage was caused both to ordinary Ukrainians and to Ukrainian enterprises in various sectors of the economy. In today's conditions, there are significant difficulties in forming a list of necessary documents and/or information sources that enable the expert to determine all the initial parameters of the research object for the calculation. The issue of determining the value of material damages is particularly acute in criminal proceedings when determining the amount of damage caused by Russian aggression. The main and recommended list of necessary initial data and information sources about the object of research, which are used when conducting construction and technical examinations to determine the cost of restoration of real estate objects, is highlighted.

Keywords: construction and technical examination, cost of restoration, determination of damage, initial data, damages, information sources, real estate, forensic examination.

Починаючи з 2014 р., з моменту застосування збройної сили російською федерацією проти територіальної цілісності та суверенітету України, а саме збройного вторгнення в Крим, тимчасової окупації півострова загарбниками, агресії на сході країни та у подальшому повномасштабної збройної агресії на території України, житлові будинки, школи, дитячі садки, медичні установи, об'єкти інфраструктури отримали масштабні руйнування від військових дій різного ступеня пошкоджень.

Відновлення життєдіяльності на відповідних територіях, звільнених від збройних сил російської федерації, передбачає визначення обсягів руйнувань, здійснення обстеження пошкоджених будівель та споруд, їх відновлення, встановлення вартості відновлення.

Кабінет Міністрів України своєю Постановою від 20.03.2022 № 326 затвердив Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації [1].

Тому, актуальним є те, що перед експертами постає питання у встановленні вартості відновлення об'єктів різного функціонального призначення. Зазначене питання набрало обертів у зв'язку зі формуванням бюджету на відновлення пошкоджених міст та інфраструктури України.

Положеннями п. 21-23 Методичних засад Порядку [1] визначається така послідовність визначення розміру збитків. зокрема:

- підготовчий етап;
- проведення експертних досліджень;
- складення висновку експерта.

На підготовчому етапі здійснюється:

- ознайомлення з об'єктом оцінки шляхом опрацювання вихідних даних;
- аналіз повноти вихідних даних;
- аналіз інформаційних джерел;
- аналіз рівня надійності даних.

Виконання будівельно-технічних експертиз з вирішення питань щодо вартості відновлення об'єкту нерухомого майна, яке зазнало пошкоджень та руйнувань у наслідок надзвичайних ситуацій, військових (бойових) дій та терористичних актів, входить до компетенції фахівців, які мають кваліфікацію судового експерта зі спеціальності 10.6 «Дослідження об'єктів нерухомості будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів». У разі визначення ринкової вартості об'єкта, який зазнав пошкодження внаслідок збройної агресії, дослідження виконується за спеціальністю 10.10 «Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд».

Для проведення дослідження із зазначених питань мають бути надані документи та / або інформація, яка надасть змогу експерту визначити всі вихідні параметри об'єкту для проведення розрахунку [2].

Зокрема, мають бути надані:

1. Відомості про об'єкт нерухомого майна та його власника (-ів):

– документи, що посвідчують право власності на об'єкт нерухомого майна (витяг з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно або зі старого реєстру БТІ, який був чинним до певного часу, або витяг з Державного земельного кадастру);

– матеріали технічної інвентаризації (технічний паспорт) на об'єкт нерухомого майна;

– проектно-технічна та кошторисна документація (за наявності);

– звітна та виконавча документація (за наявності);

– матеріали справи (матеріали, надані замовником).

За відсутності на час звернення документів – зазначити адресу (місцезнаходження) нерухомого майна, тип об'єкту (квартира, садибний, житловий, садовий чи дачний будинок, об'єкт нежитлової нерухомості), орієнтовну загальну та житлову площу, дату придбання / будівництва / введення об'єкту в експлуатацію тощо, кадастровий номер земельної ділянки (для окремо розташованих об'єктів).

2. Відомості про пошкодження або знищення нерухомого майна (дата та орієнтовний час настання події, опис пошкодження, фото-, відеофіксація (за наявності)) у будь-якій формі (висновок, звіт, акт, протокол тощо), з яких можливо однозначно встановити відповідність (ідентифікувати) об'єкту, представленого в цих відомостях, наданим документам, визначити технічний стан конструкцій та можливість подальшого використання за функціональним призначенням.

Наприклад, це акт, протокол чи будь-який опис майна, складений двома-трьома незацікавленими особами, а також (бажано) хоча б одним інженером та/або представником відповідного відділу органів місцевого самоврядування (архітектором, депутатом, експертом...), у якому будуть міститися посилання на фото- та відеоматеріали, чи такі матеріали будуть представлені в самому документі. У цьому документі мають бути зазначені:

– характеристики всіх конструкцій та інженерного обладнання (вид, матеріал тощо);

– пошкодження конструкцій та елементів (окремо: фундаменти, стіни, вікна, дах тощо);

– схематичне відображення (план) об'єкту, обміри / розміри його конструкцій з прив'язкою пошкоджень до приміщень або сторін світу, осей / кутів / прорізів тощо (ширина і довжина тріщин, відхилення по вертикалі та горизонталі, просідання, утворення сітки тріщин на стінах тощо, прив'язка місця удару / вибуху, вирви на ділянці до сторін світу та відносно будинків тощо).

Можливо також є оформлені акти про пожежу / залиття, чеки / квитанції на будівельні матеріали, використані під час ремонту / будівництва, договори / акти на виконання будівельних робіт / ремонту тощо.

Якщо вказані матеріали відсутні або в наданих матеріалах не зафіксована потрібна інформація – здійснюється виїзд фахівця / експерта до місцезнаходження об'єкту для його обстеження та оцінки його технічного стану.

За неможливості на підставі наданих документів та / або без інструментальних методів тощо, прийняття рішення щодо збереження об'єкту та доцільності його відновлення – може / має бути проведене детальне комплексне дослідження (особливо по багатоквартирним будинкам, адміністративним та виробничим будівлям тощо).

3. Відомості з описом та / або фото- / відеофіксацією об'єкту нерухомого майна до виникнення пошкоджень або руйнування його внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених надзвичайними ситуаціями, бойовими діями та / або терористичними актами (фото / відео з домашнього архіву, акти / протоколи опитування свідків, висновки експертів, звіти про оцінку при відчуженні чи спадкуванні майна, звіти з технічного обстеження, наприклад, при реконструкції чи будівництві тощо).

Рішення щодо достатності наданих вихідних даних (особливо, в частині фіксації технічного стану об'єкту «до» та «після» пошкодження) покладається на експерта, який проводить дослідження.

У разі неможливості огляду об'єкту дослідження або коли роботи з ліквідації пошкоджень фактично проведені, дослідження може проводитись за наявними матеріалізованими об'єктами, що містять достатню інформацію для проведення такого дослідження.

Перелік посилань

1. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>.

2. Методичні рекомендації щодо визначення вартості відновлення об'єктів нерухомого майна, яке зазнало значних пошкоджень та руйнувань: звіт НДР (остаточний) / МЮ України, ОНДІСЕ, КНДІСЕ, ЛНДІСЕ, ДніпроНДІСЕ, ННЦІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, керівник Салтиков О., викон. Командиров О., Пасько Р., Іляш В. та ін., 0122U200741, ОНДІСЕ, 2022. 58 с.

Геселев Олексій Валерійович

кандидат юридичних наук, завідувач сектору державної політики у сфері національної безпеки відділу з питань національної безпеки та правопорядку

*Дослідницька служба Верховної Ради України
(м. Київ, Україна)*

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПІД ЧАС
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

**FEATURES OF THE LEGISLATIVE ENSURE OF THE CONSTITUTIONAL
RIGHTS AND HUMAN FREEDOMS DURING CRIMINAL PROCEEDINGS
UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE**

У тезах висвітлюються особливості застосування окремих обмежень конституційних прав і свобод людини під час здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану, констатується необхідність дотримання певних обов'язкових правових критеріїв, що легітимізують таку процесуальну діяльність.

Ключові слова: кримінальне провадження, правовий режим воєнного стану, зміни до кримінального процесуального законодавства, конституційні права і свободи, легітимні критерії обмеження прав людини і громадянина.

The theses highlight the specifics of the application of certain restrictions on constitutional rights and human freedoms during criminal proceedings under martial law, state the need to comply with certain mandatory legal criteria that legitimize such procedural activity.

Keywords: criminal proceedings, legal regime of martial law, changes to criminal procedural legislation, constitutional rights and freedoms, legitimate criteria for limiting human and citizen rights.

Прийняття Верховною Радою України після введення воєнного стану змін до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1] щодо особливого порядку здійснення кримінального провадження спрямовано на одночасне вирішення двох вкрай актуальних проблем. З одного боку, вони надають компетентним державним органам ефективні процесуальні механізми для розслідування та притягнення до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені під час воєнного вторгнення російської федерації в Україну. А з іншого, – забезпечують на законодавчому рівні, навіть у період воєнного стану, дотримання гарантованих Конституцією України невід'ємних прав і свобод людини. Особливої актуальності це набуває щодо злочинів, пов'язаних із порушенням законів та звичаїв ведення війни, а також воєнних злочинів,

геноциду та злочинів проти людства, що співвідносяться із відповідними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права.

Правовою основою для зазначених змін до КПК України беззаперечно є відповідні положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII [2]. Здійснення кримінального провадження у період воєнного вторгнення має ґрунтуватися на визначених ст. ст. 19, 20, 22 цього Закону гарантіях законності, додержанні прав і свобод людини та громадянина. Визначальним у цьому сенсі є припис щодо неприпустимості використання такого стану для порушення прав і свобод громадян. Він доволі жорстко встановлює функціональні межі щодо діяльності органів досудового розслідування. Його дотримання легітимізує будь-які процесуальні дії та рішення, що прийматимуться ними у період правового режиму воєнного стану. Особливого значення у цьому контексті набувають вимоги ст. ст. 10, 12-2 Закону щодо неприпустимості у період воєнного стану припинення повноважень судів, органів прокуратури України та досудового розслідування, обмеження конституційних повноважень судів.

За загальним правилом, передбаченим у ст. 64 Конституції України [3], конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану, як виняток, можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Однак, права і свободи людини і громадянина, які передбачені частиною другою вказаної статті, не можуть бути обмежені у *будь-якому випадку*. Показовим є те, що до таких «необмежувальних» конституційних прав і свобод віднесено комплекс прав людини так званого процесуального характеру, які становлять підґрунтя та загальні засади кримінального провадження. Насамперед, це – рівність перед законом, право на свободу та особисту недоторканість, недоторканість житла, право на судовий захист та оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, право на професійну правничу допомогу, презумпція невинуватості (ст. ст. 24, 29, 47, 55, 59, 62 Конституції України).

Проте, навіть окремі обмеження прав і свобод, які встановлюються в умовах воєнного стану, мають підпорядковуватися певним обов'язковим критеріям, що обумовлюють їх винятковість як виключення із загального правила. Імперативний характер названих прав і свобод визначає неможливість їх скасування, постійного чи тривалого звуження, скорочення тощо. До таких обов'язкових критеріїв належить: 1) тимчасовий характер вказаних обмежень, їх встановлення на певний визначений строк; 2) максимальна формалізація цих обмежень, конкретні підстави та порядок їх застосування мають бути чітко передбачені у законі; 3) визначення встановлених обмежень як «особливого» чи «надзвичайного» режиму проведення досудового розслідування та судового розгляду; 4) забезпечення судового контролю щодо застосування цих обмежень, можливість оскарження, навіть за надзвичайних обставин, відповідних дій та рішень компетентних державних органів; 5) обов'язкове забезпечення особі права на захист; 6) встановлення таких обмежень у випадках вчинення окремих особливо тяжких злочинів. Саме дотримання

названих критеріїв під час процесуального обмеження прав і свобод людини, у тому числі й під час воєнного стану та інших надзвичайних обставин, надає легітимного, суто правового характеру такій діяльності.

Актуальні зміни щодо правового регулювання кримінального провадження знайшли своє втілення, насамперед, у прийнятому Законі «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану» від 03.03.2022 № 2111-IX (далі – Закон від 03.03.2022 № 2111-IX) [4]. Цілком природньо, що цим Законом внесені відповідні зміни до Розділу IX¹ КПК України «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та / або інших держав проти України». Такі зміни покликані надати конкретного змісту та чітких властивостей процесуальному механізму здійснення особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану із одночасним забезпеченням прав і свобод людини, які, навіть за вказаних умов, не повинні обмежуватися у неправовий спосіб.

Зокрема, відповідно до Закону від 03.03.2022 № 2111-IX про рішення, прийняті прокурором у порядку зазначеного особливого режиму, невідкладно за першої можливості повідомляється прокурор вищого рівня, а також суд згідно з переліком, визначеним Державною судовою адміністрацією України, з наданням копій відповідних документів не пізніше 10 днів з дня повідомлення. Скарги на рішення, дії чи бездіяльність прокурора, прийняті або вчинені на виконання повноважень, визначених цією статтею, розглядаються судом, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення, після забезпечення його функціонування в іншій місцевості або найбільш територіально наближеним до нього судом.

Наявні умови воєнного стану спричинили зміни та доповнення до чинного законодавства, запроваджені Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» від 14.04.2022 № 2198-IX [5]. Цим Законом Кримінальний кодекс України (далі – КК України) [6] доповнено новою ст. 111², у якій встановлено кримінальну відповідальність за пособництво державі-агресору. Законом також передбачено низку суттєвих змін до КПК України щодо підстав та порядку застосування запобіжних заходів. Зокрема, визначено, що під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених ст. ст. 109-114¹, 258-258⁵, 437-442 КК України, за наявності визначених законом підстав, безальтернативно застосовується такий запобіжний захід як тримання під вартою. Тобто прокурор, слідчий суддя, суд у такому випадку *зобов'язані* застосовувати виключно один запобіжний захід – тримання під

вартою, можливість застосування інших запобіжних заходів, передбачених у ст. 176 КПК України, як-от особистого зобов'язання, особистої поруки, застави, домашнього арешту, виключена.

Водночас, запроваджений процесуальний порядок застосування запобіжних заходів має виключний та тимчасовий характер, оскільки виконується лише за умов воєнного стану, обмежується певним часовим періодом та колом випадків. На відміну від цього, за обставин звичайного правового режиму такий порядок застосування процесуальних обмежень особистої свободи, виходячи із Рішення Конституційного Суду від 25.06.2019 № 7-р/2019 [7], не діє.

Таким чином, законодавче забезпечення дотримання конституційних прав і свобод людини під час кримінального провадження в умовах воєнного стану виходить із загального правила щодо неприпустимості їх порушення, проте можливості існування певних обмежень таких прав, застосовуючи критерії винятковості та тимчасового характеру, що у цілому легітимізує відповідну процесуальну діяльність.

Перелік посилань

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI
URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР
URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану: Закон України від 03.03.2022 № 2111-IX
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#Text>.

5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки: Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text>.

6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3035>.

7. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чорнобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 25.06.2019 № 7-р/2019.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-19#n40>.

Годзь Віталій Сергійович

*судовий експерт відділу почеркознавчих досліджень
лабораторії криміналістичних видів досліджень*

Рябенко Ірина Юрївна

*судовий експерт відділу почеркознавчих досліджень
лабораторії криміналістичних видів досліджень*

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

СУДОВА ПОЧЕРКОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА: ВИСНОВКИ, ЇХ ЗМІСТ ТА ФОРМА

FORENSIC HANDWRITING EXAMINATION: CONCLUSIONS, THEIR CONTENT AND FORM

У тезах висвітлюється існуюча нині проблематика судово-експертної діяльності (проведення почеркознавчих експертиз), зокрема щодо формулювання підсумкового висновку експерта, як кінцевого результату дослідження.

Авторами вказано на необхідність розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо можливих шляхів розв'язання існуючих проблем почеркознавчої експертизи.

Ключові слова: судова експертиза, висновок, категоричний позитивний висновок, ймовірний позитивний висновок, категоричний негативний висновок, ймовірний негативний висновок, неможливо прийти до висновку, відмова.

Theses highlight the currently exist issues of forensic expert activity (handwriting examinations), in particular, regarding the formulation of the expert's final conclusion as the final result of the researching.

The authors pointed out of the necessity to develop scientific based recommendations on possible ways to solve existing problems of handwriting examination.

Keywords: forensic examination, conclusion, categorical positive conclusion, probable positive conclusion, categorical negative conclusion, probable negative conclusion, impossible to reach a conclusion, refusal.

У судово-експертній діяльності, зокрема в судовій почеркознавчій експертизі, ключовим етапом, який підсумовує результат проведеного дослідження, є формулювання висновку експерта. Від обґрунтованості та об'єктивності такого висновку залежить повнота доказової бази судочинства [1].

Відомо, що під час проведення почеркознавчої експертизи здійснюється ідентифікація виконавця рукописних знаків і підпису. Експертизою також можуть вирішуватися деякі неідентифікаційні завдання, зокрема встановлення факту виконання рукописів у незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця [2]. У висновку експерта, який формулюється за результатами проведення експертизи, детально описуються проведені експертом дослідження, а також зроблені за їх результатами висновки (обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи) [3]. Отже, висновок експерта як документ містить у собі висновок як результат проведеного дослідження. І саме ці різновиди результатів дослідження ми розглянемо.

На думку авторів, об'єктивність висновку експерта значною мірою залежить від повноти і якості проведення роздільного і порівняльного досліджень, а також від об'єктивної оцінки їх результатів. Важливими складовими також є повнота вивчення збіжностей та розбіжностей ознак підписного почерку у порівнювальних об'єктах [4].

Відомо, що в теорії і практиці судової почеркознавчої експертизи існує низка вимог до сукупності ознак, які обґрунтовують той чи інший висновок, а також до ознак, які суперечать такому висновку (якщо такі виявлені при порівнянні).

Слід зазначити що оцінка ознак відбувається у тій же послідовності, що і їх вивчення при роздільному і порівняльному дослідженнях, тобто спочатку оцінці підлягають загальні ознаки, які характеризують підпис (почерк) у цілому, а потім окремі. Самі по собі загальні ознаки мають невелике ідентифікаційне значення унаслідок їх типовості, але без їх оцінки неможливо правильно визначити значимість окремих ознак, які знаходяться у зв'язку і взаємозалежності із загальними ознаками. Окремі ознаки відрізняються своїм різноманіттям і більшою стійкістю під впливом різних факторів, у зв'язку з чим їх оцінка має первинне значення для висновку експерта про наявність чи відсутність тотожності.

Встановлені у результаті порівняльного дослідження збіжні і (або) розбіжні ознаки в залежності від їх походження, якості і кількості можуть бути підставою для формулювання висновків. Такими формами висновків у судовій почеркознавчій експертизі можуть бути: категоричний висновок – категорично позитивний та категорично негативний; імовірний висновок – імовірно позитивний та імовірно негативний. Є випадки, коли за результатами проведеного дослідження експерти не можуть дійти висновку. Такий результат викладається у формі «не можливо прийти до висновку (НПВ)».

Так, категоричний висновок – це достовірний висновок про факт незалежно від умов його існування; імовірний – висновок, у якому наведено припущення (гіпотезу) експерта про належність підпису (почерку) певній особі. Вважається, що таке припущення (гіпотеза) у більшості випадків ґрунтується на особистому професійному досвіді експерта (емпірично) [5].

Авторами пропонуються деякі уточнення, щодо існуючих визначень окремих *форм висновків*, а саме:

категоричний позитивний – висновок, у якому наведено збіжні стійкі, суттєві (істотні) ознаки, що утворюють індивідуальну сукупність, достатню для формулювання висновку про те, що підписи виконані саме тією особою, від імені якої виконано рукописний текст та / або підпис.

На думку авторів, потребує детального системного аналізу і подальшого наукового обґрунтування нині існуюча проблема у різних підходах до формулювання категорично позитивного висновку. Так, один із методичних підходів передбачає, що характерною ознакою категорично позитивного висновку є те, що будь-які розбіжності почеркових ознак, які б виходили за межі природної варіативності підпису (почерку) особи, у таких досліджуваних підписах відсутні, або ж ці розбіжності пояснюються природною варіативністю, що не проявилася у наданих зразках. Існує й інше твердження, а саме: на думку В. Ю. Федоровича наявність хоча б однієї розбіжності не є підставою для формулювання категорично позитивного висновку [6];

категоричний негативний – висновок, у якому наведено розбіжні стійкі ознаки, що виходять за межі варіативності підпису (почерку) особи, щодо якої проводиться дослідження, та у сукупності своїй достатні для формулювання висновку про те, що підписи в наданих на експертизу документах виконані не цією, а іншою особою.

Досить часто в судово-експертній діяльності трапляються випадки, коли наданого для проведення судової почеркознавчої експертизи порівняльного матеріалу (зразки підпису, почерку) недостатньо для формулювання категоричного висновку, або ж обсяг наданого для проведення судової почеркознавчої експертизи графічного матеріалу є недостатнім (обмеженим). У такому разі експерт може не знайти достатніх підстав для формулювання категоричного висновку. У цьому випадку висновок експерта носить імовірний характер [7].

Автори пропонують таке визначення:

імовірно позитивний висновок – це висновок, у якому наведено припущення (гіпотезу) експерта про належність підпису (почерку) певній особі при відсутності розбіжностей, коли сукупність збіжностей хоч і містить суттєві ознаки, але їх обсяг незначний, наприклад, у зв'язку із недостатнім обсягом графічного матеріалу щодо досліджуваного об'єкту.

Також вважається, що експерт може дійти до імовірно позитивного висновку у випадку, коли наведені збіжні ознаки суттєві, однак за наявності розбіжностей утворюють сукупність лише близьку до індивідуальної, а тому зазначений комплекс ознак достатній лише для формулювання висновку у імовірній формі.

Іншим випадком, коли висновок може формулюватися в імовірно позитивній формі, є недостатня кількість порівняльного матеріалу, обмежений обсяг графічного матеріалу, незвичні умови виконання, у зв'язку з чим виявити достатню кількість почеркових ознак не є можливим для надання висновку в категоричній формі.

Імовірно негативний висновок (далі – «НПВ») – це висновок, у якому наведено припущення (гіпотезу) експерта про неналежність підпису (почерку)

певній особі при наявності виявлених розбіжностей як загальних, так і окремих ознак, однак, у зв'язку із наявністю певних суттєвих збіжностей, обмеженим обсягом графічного матеріалу та недостатньою кількістю порівняльного матеріалу висновок може бути лише підставою для його формулювання у ймовірно негативній формі.

У процесі проведення дослідження виникають причини, відповідно до яких експерт не може вирішити питання по суті і приходиться до висновку у формі «НПВ», тобто вирішити питання не надається можливим [6, с. 88].

На думку авторів, методичний підхід є найбільш доцільним. Так, висновок щодо «НПВ» формується у експерта у випадках, коли кількість та ідентифікаційна значимість встановлених ознак такі, що їх сукупність не може слугувати підставою для категоричного чи ймовірного висновку. Найбільш поширеними причинами висновку у формі «НПВ» є обмежений обсяг графічного матеріалу та простота будови. У випадку відсутності ознак незвичного виконання підпису (почерку) кількість ознак може бути настільки незначною, що не індивідуалізує почерк особи, і в той же час не дає можливості виключити її із числа можливих виконавців. Тобто можливість дослідження обмежена тим, що експерт не може прослідкувати стійкість, або ж встановити, чи є вони варіантами ознак підпису (почерку) одного виконавця або це ознаки підпису (почерку) різних осіб.

Однією з причин «НПВ» є простота виконання підпису (почерку). Під простотою зазвичай розуміється таке виконання, при якому почерковий матеріал містить малу кількість своєрідних, рідкісних ознак. До простих почеркових об'єктів відносять, як приклад, підписи з літерною транскрипцією, літери яких відповідають нормам пропису, або літерно-штрихової транскрипції, при виконанні яких використовуються циклічні рухи одного типу, які не мають різноспрямованих структурних елементів. Крім того, до причин, що є підставою для «НПВ» відносять малий ступінь виробленості досліджуваного почерку, навмисна чи ненавмисна зміна підпису (почерку) [8]. Однак причиною «НПВ» найчастіше є поєднання простоти виконання із обмеженим обсягом графічного матеріалу.

Слід зазначити, що, зокрема, до коротких підписів відносяться такі, що мають 1-3 літери, а при штриховій транскрипції 2-4 штрихи та розчерк [6, с. 89].

Однією з причин неможливості вирішення питання також є недостатня кількість наданих зразків можливого виконавця за якісними і кількісними характеристиками. Наприклад, зразки підпису, виконані зі значним розривом у часі з об'єктом дослідження.

Також, причина вирішення питання у формі «НПВ» може бути в наявності як невеликої кількості збіжних ознак, які у своїй сукупності не утворюють індивідуальну сукупність для ідентифікації виконавця, так і розбіжностей, походження яких експерт не може встановити. У значній мірі неможливість виявити належний комплекс ознак, достатній для ототожнення виконавця, пояснюється простотою будови досліджуваного підпису (почерку) та/або обмеженістю графічного матеріалу в ньому.

Варто зазначити, що в судовій почеркознавчій експертизі необхідно розрізняти відмову від вирішення питання по суті, коли порівняльне дослідження не проводиться, і неможливість вирішення питання по суті (висновок у формі «НПВ»), коли порівняльне дослідження проводиться.

До основних причин відмови від вирішення питання по суті належить непридатність підпису (почерку) до ідентифікації, виключно малий обсяг графічного матеріалу, а також надані зразки підпису (почерку) можливого виконавця у кількості не більше одного зразка (наприклад, один зразок підпису з паспорта).

На думку авторів, нині існує проблема, яка полягає у різних підходах щодо трактування випадку, коли надані експертам підписи є неспівставними за транскрипцією. Так, на думку В. Ю. Федоровича зазначений випадок полягає у відмові у вирішенні питання по суті [6]. Проте, на наш погляд, у даному випадку слід проводити як роздільне так і порівняльне дослідження і вирішувати питання у формі «НПВ» із зазначенням причини формулювання такого висновку через неспівставність почеркових об'єктів за транскрипцією.

Таким чином, підсумкові висновки – це завершальна частина висновку експерта, у яких констатовано відповіді на поставлені питання. При цьому висновки можуть бути як у категоричній формі, так і у імовірній. Також у деяких випадках експерт не може вирішити питання по суті та приходить до висновку у формі «НПВ».

Автори вважають, що перспективою подальшого дослідження має бути системний аналіз існуючих проблем почеркознавчої експертизи (зокрема наведених у цій публікації) та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо можливих шляхів їх вирішення.

Перелік посилань

1. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-ХІІ
URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

2. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень: затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

3. Меленевська З. С., Шаботенко А. І., Шпакович Н. Г. Щодо формулювання синтезуючої частини висновків почеркознавчої експертизи: методичні рекомендації / МВС України. ДНДЕКЦ. Київ, 2008. 21 с.

4. Методика судово-почеркознавчої експертизи (загальна частина) / МВС України. ДНДЕКЦ. Київ, 2008 (Реєстр. Код 1.1.54 в «Реєстрі методик проведення судових експертів» URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/>).

5. Комиссаров А. Ю., Журавлева Т. Н., Макарова Л. В. Сборник фрагментов заключений эксперта-почерковеда: учебное пособие. Москва, 1997. 16 с.

6. Криминалистическое исследование подписи: учебное пособие / В. Ю. Федорович и др.; под общ. ред. В. Ю. Федоровича. Москва: Юрайт, 2019. 142 с.

7. Образцы экспертных заключений. Судебное почерковедение / Ковальчук З. А., Липовський В. В., Меленевская З. С. и др. Киев: РИО МВД Украины, 1995. 164 с.

8. Меленевська З. С., Шпакович Н. Г. Оціночна діяльність експерта-почеркознавця: навчально-методичний посібник / МВС України. ДНДЕКЦ. Київ, 2015. 107 с.

УДК 343.98

Гора Ірина Віталіївна

*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник науково-організаційного центру*

*Національна академія Служби безпеки України
(м. Київ, Україна)*

МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ ОРГАНІВ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

PAST AND PRESENT OF EXPERT SERVICE OF SECURITY BODIES OF UKRAINE

У тезах висвітлюються окремі питання створення й функціонування експертних підрозділів органів державної безпеки України. З огляду на збільшення кола завдань і диференціацію криміналістичних знань, що необхідні для їх вирішення, протягом десятиліть на базі перших кабінетів експертизи були створені предметні лабораторії, з'явилися криміналістичні підрозділи в Управліннях СБУ областей. У назві криміналістичних підрозділів державної безпеки історично відбивалась науково-практична сутність їх роботи. Сьогодні в органах СБ України існує потужна експертна установа ІСТЕ та її відповідні територіальні підрозділи.

Ключові слова: органи державної безпеки, кабінети експертизи документів, експертні підрозділи, проведення експертизи.

The theses reveal certain issues of the creation and functioning of expert units of the state security bodies of Ukraine. Taking into account the increase in the range of tasks and the differentiation of forensic knowledge necessary to solve them, subject laboratories were created on the basis of the first examination rooms for decades, and forensic units appeared in the Security Service Directorates. The name of the forensic departments of state security historically reflected the scientific and practical essence of their work. Today, the bodies of the Security Service of Ukraine have a strong expert service and its territorial divisions.

Keywords: state security bodies, document examination rooms, expert divisions, examinations

Сучасний період розвитку юридичної науки в Україні пов'язаний з необхідністю вирішення низки проблем, серед яких значне місце посідають питання вивчення здобутків науки, шляхів використання науково-технічних досягнень, визначення перспективних напрямів досліджень. Розгляд цих та великого кола інших питань неможливий без глибокого, неупередженого дослідження історії науки взагалі та окремих її галузей. Особливо це стосується прикладних наук, результати наукових пошуків яких відносно швидко можуть бути впроваджені в конкретну практичну діяльність. Необхідно зазначити, що в Україні гостро бракує різнопланових багатоаспектних незаангажованих історичних досліджень взагалі, а у конкретних галузях особливо. Тому поява змістовних видань історичної тематики в окремих галузях науки сприймається як непересічне явище [1, с. 33]. Взагалі ж, історичні аспекти розвитку криміналістики та судово-експертних підрозділів в Україні досліджуються на сторінках юридичної літератури фрагментарно. У вітчизняній криміналістичній літературі дуже важко знайти наукові праці, присвячені аналізу передумов створення, розвитку, реорганізації чи ліквідації науково-дослідних установ, відповідних кафедр, практичних підрозділів, що займалися чи займаються розробкою теоретичних або практичних проблем криміналістики, впровадженням їх досягнень у правоохоронну діяльність. Приємним винятком є наукові праці А. Іщенка [2] й В. Юсупова [3], в яких розкриваються питання розвитку криміналістичної науки в Україні з початку ХХ століття і до сьогодні.

Необхідно відверто зазначити, що історія розвитку криміналістичних підрозділів органів державної безпеки залишається взагалі не дослідженою. Такий стан речей можна пояснити тим, що через специфіку та певну «закритість» завдань, які вирішувались спеціальними підрозділами органів державної безпеки, їх історія та надбання до тепер залишилися поза увагою широкого загалу наукової громадськості. Дана публікація – це спроба висвітлити окремі етапи становлення й розвитку криміналістичних підрозділів органів безпеки України. У фондах різних державних архівів України нами були знайдені й вивчені окремі документи, в яких висвітлювалась робота таких підрозділів. Частина встановлених відомостей була опублікована в нашому дисертаційному дослідженні ще у 2012 р., проте й воно має гриф обмеження доступу до більшої частини змісту. В цій публікації пропонується тільки відкрита інформація.

Про існування спеціального підрозділу в органах безпеки, який досліджував би окремі криміналістичні об'єкти, йдеться у Директиві НКВС СРСР від 21.11.1942, де у п. 2 зазначеного документа вказувалось, що усі відібрані в агентів документи, необхідно направляти у 4-й спецвідділ НКВС на предмет дослідження практики розвідувальних органів противника з виготовлення підроблених документів. На той час ці підрозділи ще не називались криміналістичними й виконували значно ширше ніж суто криміналістичні коло завдань. У структурі НКДБ СРСР (квітень 1943-березень 1946 р.) існував відділ «Б», що поряд з іншими функціями виконував функції з експертного забезпечення оперативних підрозділів. Так звана «служба документної техніки» до 1943 р. функціонувала лише у центральному апараті

НКДБ СРСР, а з 1943 р. була організована і в місцевих органах НКДБ у вигляді так званих «кабінетів експертизи документів». В Україні ці кабінети були створені за відповідним наказом НКДБ УРСР від 30.12.1943 спочатку в Харкові, Одесі, Львові, Дніпропетровську, а за наказом НКДБ УРСР від 12.10.1945 окремий кабінет експертизи документів створено і в Києві. Поступово їх функції були розширені. Наприкінці війни ця служба була вже представлена чотирма відділеннями: відділенням з виготовлення спеціальних документів; відділенням з тайнопису; відділенням експертизи документів і відділенням апаратури для спеціального фотографування, іншими словами – фототехнічного відділення. Також в невеликій кількості виконувались й завдання з проведення хімічних експертиз, що стосувались досліджень отруйних речовин, які застосовували німецькі загарбники.

Перші офіційні відомості щодо організації власне експертних підрозділів КДБ СРСР відносять до післявоєнних років. Так, історики органів державної безпеки датою створення перших криміналістичних підрозділів у системі органів державної безпеки називають 04.05.1946, коли Наказом МДБ СРСР було організовано відділ «Д» (експертизи та підробки документів) МДБ СРСР із завданням виготовлення документів для оперативних цілей, а також проведення експертизи документів і почерків [4, с. 128]. Проте, навряд чи можна назвати саме цю дату днем створення криміналістичних підрозділів в системі органів державної безпеки, адже криміналістичні завдання вирішувались відповідними підрозділами цих органів і раніше. У знайденому в архіві Наказі НКДБ СРСР від 09.01.1946 «Про закінчення у місячний термін організації кущових кабінетів експертизи» зазначалось, що відповідно до Наказу НКДБ СРСР від 18.09.1945 знову (виділено І. Г.) створені кущові кабінети експертизи документів при НКДБ УРСР, УНКДБ Харківської, Львівської, Одеської та Дніпропетровської. Тобто у цих офіційних документах йдеться про те, що вже до 1945 р. експертні підрозділи існували. У цьому ж наказі зазначається, що низка оперативних розробок була реалізована завдяки правильно і технічно обґрунтованим експертним дослідженням рукописних та друкованих документів, які були проведені кабінетами експертизи. В іншому Наказі МДБ УРСР від 25.06.1946 зверталась увага на недоліки, які мали місце при призначенні експертиз. Зокрема зверталась увага на недотримання вимог «Інструкції з відбору й оформлення матеріалів для порівняльного дослідження почерків», що і створювало труднощі у проведенні експертиз, а інколи провадження експертиз було навіть неможливим. Згадування цих наказів підкреслює, що вже у 1944-1945 рр. проведення експертиз у системі органів державної безпеки України здійснювалось кабінетами експертизи документів МДБ УРСР.

Подальший розвиток криміналістичних підрозділів КДБ характеризувався тим, що була створена мережа експертних підрозділів КДБ, які виконували дослідження за завданням оперативних і слідчих підрозділів відомства. Так, у 1977 р. було створено Центральний Науково-дослідний інституту спеціальних досліджень і його відділи в КДБ-УКДБ, які мали криміналістичні підрозділи у 56 управліннях КДБ СРСР. Співробітниками цього Інституту проводилися всі

види досліджень за завданнями підрозділів центрального апарату. Велике значення для активізації застосування оперативними підрозділами можливостей криміналістики мала Вказівка КДБ СРСР від 19.05.1981, де вперше був визначений весь комплекс криміналістичних експертиз і науково-технічних досліджень, які повинні були виконуватись у КДБ. Зокрема це були експертні дослідження таких видів: почеркознавчі, авторознавчі, технічного дослідження документів, трасології, дактилоскопії, фотопортретні, а також криміналістичні дослідження матеріалів, речовин і виробів; технічні дослідження за напрямками криміналістичної вибухотехніки й балістики та ін. У ЦНДІСД був зосереджений величезний парк аналітичної техніки, який дозволяв здійснювати більш ніж 40 видів аналізу, у тому числі такі складні види досліджень, як хромато- і лазерна мас-спектрометрія, електронно-зондові методи аналізу, хроматографія різних видів тощо.

Сучасна структура експертно-криміналістичних підрозділів органів Служби безпеки склалась не відразу. Багато в чому вона залежала від самої системи правоохоронних органів країни, місця органів державної безпеки в такій системі та від завдань, які ставились перед окремими криміналістичними підрозділами (від виготовлення спеціальних документів до проведення найскладніших і багатопланових експертно-криміналістичних досліджень). Відповідних змін у цьому зв'язку зазнавала й організаційна структура криміналістичної служби органів безпеки. Сьогодні в системі СБ України існує Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, який є державною спеціалізованою експертною науково-дослідною установою, що здійснює наукову, науково-технічну, науково-організаційну, судово-експертну діяльність, виконує функції експертної служби СБ України. Одним із важливих завдань цього Інституту є судово-експертне забезпечення діяльності підрозділів та органів Служби безпеки України, інших правоохоронних органів та суду. Центр судових і спеціальних експертиз ІСТЕ СБУ виконує 36 видів судових експертиз за 98 експертними спеціальностями.

Отже, форми організаційної побудови криміналістичних підрозділів, які покликані були найкращим чином забезпечити діяльність контррозвідувальних, оперативно-розшукових, слідчих та інших підрозділів органів Служби безпеки криміналістичними засобами, прийомами та методами, виникли не відразу у своєму ідеальному вигляді. Вони зароджувалися у тяжких пошуках, коли доводилося багато експериментувати, перевіряти, відкидаючи у процесі практики несприятливі й створюючи нові форми організації. З огляду на збільшення кола завдань і диференціацію криміналістичних знань, що необхідні для їх вирішення, протягом десятиліть на базі перших кабінетів експертизи були створені предметні лабораторії – хімічних, біологічних, фізичних, фоноскопичних, вибухотехнічних та інших досліджень, з'явилися криміналістичні підрозділи в Управліннях СБУ областей. Така організація експертно-криміналістичної служби та результати її діяльності беззаперечно переконують, що поєднання наукової та практичної діяльності у сфері криміналістичної техніки – галузі знань в основі своїй досить прагматичної, не

тільки можливе, але й у вищій мірі необхідне. У раціональності подібної форми організації експертно-криміналістичної роботи переконує сама історія розвитку криміналістики та системи експертно-криміналістичних підрозділів органів державної безпеки України.

Перелік посилань

1. Іщенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів: монографія. Київ: НАВСУ, 2002. 212 с.
2. Іщенко А. В. Зародження та формування почеркознавства (історико-хронологічний аспект). *Криміналістичний вісник*: наук.-практ. збірник. Київ: ДНДЕКЦ, НАВСУ, 2004. Вип. 2. С. 35-47.
3. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у ХХ-ХХІ століттях: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 556 с.
4. Лубянка: ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917-1960. Справочник / сост.: А. И. Кокурин, Н. В. Петров. Москва: Издание МФД, 1997. 352 с.

УДК 343.98

Гребенюк Анна Валентинівна

*старший викладач СК-8 Навчально-наукового інституту
державної безпеки*

*Національна академія Служби безпеки України
(м. Київ, Україна)*

РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ЗЛОЧИНІВ АГРЕСІЇ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ

INVESTIGATION OF WAR CRIMES AND CRIMES OF AGGRESSION IN THE CONDITIONS OF OPPOSITION

Обґрунтовано, що подолання протидії розслідуванню воєнних злочинів та злочинів агресії є важливим тактичним завданням, що вирішується на стадії досудового розслідування. Зроблено висновок, що розпізнавання протидії розслідуванню, її попередження, припинення або усунення виявленої протидії, або ж її нейтралізація потребують від слідчого вжиття комплексу дій: кримінально-правових, кримінально-процесуальних, криміналістичних та організаційних.

Ключові слова: розслідування кримінальних правопорушень, протидія розслідуванню, перешкоджання розслідуванню, тактичний прийом, тактична комбінація, тактична операція, нейтралізація протидії розслідуванню, подолання протидії розслідуванню.

It is substantiated that overcoming opposition to the investigation of war crimes and crimes of aggression is an important tactical task, which is solved at the stage of pre-trial investigation. It was concluded that the recognition of opposition to the investigation, its prevention, termination or elimination of the detected opposition, or its neutralization require the investigator to take a complex of actions: criminal-legal, criminal-procedural, forensic and organizational.

Keywords: investigation of criminal offenses, opposition to investigation, obstruction of investigation, tactical reception, tactical combination, tactical operation, neutralization of opposition to investigation, overcoming opposition to investigation.

Розслідування злочинів є найбільш комплексним видом людської діяльності. Здійснюючи розслідування воєнних злочинів та злочинів агресії слідчий доволі часто зіштовхується з питанням такої складності, які вирішити шляхом проведення лише окремих слідчих (розшукових) дій неможливо. Серед таких питань є протидія розслідуванню. Щодо її подолання, слідчому необхідно використовувати комплекс дій: кримінально-правових, кримінально-процесуальних, криміналістичних та організаційних.

Протидія кримінальному переслідуванню розпочинається при ненавмисних кримінальних правопорушеннях – з моменту вчинення такого діяння, при навмисних – з моменту фактичної підготовки до вчинення правопорушення. Протидія може проявлятися у різних формах: навмисному приховуванні слідів правопорушення з метою невиявлення протиправного діяння і приховування його від громадськості та правоохоронних органів. При ненавмисних кримінальних правопорушеннях усвідомлення необхідності приховування слідів протиправного діяння може виникнути лише в момент вчинення самого правопорушення, або відразу після його вчинення.

Під час розслідування воєнних злочинів та злочинів агресії слідчий зіштовхується з різноманітними діями та їх поєднаннями, метою яких є цілеспрямована протидія, яка може проявлятися у чиненні активного впливу на свідків, яких змушують змінювати початкові показання або відмовлятися від дачі показань, на речові докази з метою їх втрати, матеріали кримінального провадження з метою їх знищення тощо.

Протидія (перешкоджання) розслідуванню воєнних злочинів та злочинів агресії полягає у створенні підозрюваними, їх захисниками, потерпілими, свідками і іншими суб'єктами кримінального процесу, а також іншими особами, що зацікавлені у результатах кримінальних проваджень, перешкод у здійсненні кримінального переслідування. Зазвичай такі дії, або їх поєднання, здійснюються навмисно з метою створити перешкоду у виявленні воєнних злочинів та злочинів агресії, з'ясуванні усіх обставин, що підлягають доказуванню, притягненні винного до кримінальної відповідальності. Незалежно від того, навмисно чи ненавмисно створюються перешкоди розслідуванню кримінального правопорушення, вони у підсумку перешкоджають здійсненню кримінального переслідування [1, с. 77-78].

На початку досудового розслідування заходи протидії перешкоджають виявленню воєнних злочинів та злочинів агресії, вчасному внесенню інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань. В ході досудового розслідування воєнних злочинів та злочинів агресії, заходами протидії перешкоджають дослідженню обставин, що підлягають доказуванню, негативно впливають на строки слідства. Крім того, скорочується доказова база, що може призвести взагалі до закриття кримінального провадження.

Діяльність слідчого щодо подолання протидії розслідуванню воєнних злочинів та злочинів агресії має полягати у таких діях як розпізнавання протидії, її попередження, припинення або усунення виявленої протидії, або ж її нейтралізація.

У випадку виникнення слідчої ситуації, яка характеризується протидією розслідування, тактичне рішення слідчого має включати такий алгоритм дій: 1) аналіз та оцінка слідчої ситуації в цілому, її компонентів окремо, задумів та мети протидіючої сторони, можливостей слідства щодо нейтралізації протидії в даний момент і в найближчому майбутньому; 2) розподіл функцій, форм і напрямів взаємодії з метою вирішення тактичного завдання щодо нейтралізації протидії розслідуванню; 3) визначення мети тактичного впливу, умов і способів досягнення мети, прогнозованих результатів [2, с. 110].

Зміст діяльності слідчого з протидії розслідуванню воєнних злочинів та злочинів агресії має охоплювати низку елементів: а) суб'єкти протидії; б) об'єкти протидії; в) види дій (акти, способи), здійснювані суб'єктами перешкоджання кримінальному переслідуванню («зовнішня» сторона протидії); г) мотиви, цілі та завдання протидії, якими керується суб'єкт («внутрішня» сторона протидії); д) причинний зв'язок між діями суб'єкта і наслідками, що настали.

Об'єктивними факторами, що впливають на спосіб і структуру протидії розслідуванню, є вид воєнного злочину або злочину проти агресії, ділові та інші якості осіб, які здійснюють кримінальне переслідування, можливості суб'єкта протидії впливати на цих осіб та на хід розслідування через своїх знайомих та офіційних осіб. До суб'єктивних факторів належать особисті та ділові якості (характер, знання, уміння, життєвий досвід) самих суб'єктів протидії.

Структура кожного акту перешкоджання розслідуванню воєнних злочинів та злочинів агресії може складатися з однієї або декількох дій, а також системи простих або складних дій, що об'єднуються одним завданням. Сукупність таких систем становить діяльність із протидії розслідуванню воєнних злочинів та злочинів агресії.

Завданнями суб'єктів протидії розслідуванню воєнних злочинів та злочинів агресії є: а) усунення з кримінального провадження доказів причетності підозрюваного до вчинення кримінального правопорушення; б) створення умов, у яких слідчий змушений приймати рішення, зручні для підозрюваного; в) ускладнення доведення причетності підозрюваного до кримінального правопорушення, яке розслідується; г) прагнення домогтися закриття кримінального провадження тощо.

Як зазначалося вище, перешкоджають швидкому розслідуванню воєнних злочинів та злочинів агресії такі правомірні, законні дії підозрюваного як відмова давати показання; відмова підписувати протокол слідчої (розшукової) дії; відмова від початкових показань, в яких підозрюваний визнає своєю вину; зміна показань тощо.

Фактично протидією розслідуванню воєнних злочинів та злочинів агресії є: формальне виконання працівниками правоохоронних органів доручень слідчого або їх невиконання; втрата речових доказів та документів; розголошення ними слідчої таємниці тощо.

Усі види протидії розслідуванню воєнних злочинів та злочинів агресії можна віднести до чотирьох основних: 1) неправдиві показання (зокрема й обмова та самообмова), 2) замовчування, 3) перешкоджання виконанню певних процесуальних дій (зокрема й обструкція), 4) фальсифікація і знищення доказів [3, с. 36].

Головними засобами криміналістичної тактики, за допомогою яких можна ефективно та законно нейтралізувати протидії розслідуванню воєнних злочинів та злочинів агресії є тактичні прийоми, тактичні комбінації, тактичні операції, а також слідчі (розшукові) дії, у рамках яких вони реалізуються.

Тактичний прийом – це найбільш раціональний спосіб дій або найбільш доцільна лінія поведінки слідчого в процесі збирання, дослідження і використання доказової інформації [4, с. 179.]. Серед тактичних прийомів рекомендованими до використання такі як: маскування мети допиту, створення враження поінформованості слідчого, обмовка, раптовість при допиті, спростування неправдивого алібі, використання «слідчих хитрощів» та тактичних пасток тощо [4, с. 212-225.]

З метою нейтралізації протидії (активної чи пасивної) розслідуванню воєнних злочинів та злочинів агресії, яка чиниться під час слідчої (розшукової) дії, доцільно використати *тактичну комбінацію*, яка є сукупністю тактичних прийомів, що реалізують в рамках однієї слідчої дії, і спрямована на досягнення однієї мети (спростування неправдивих показань або самообмови, встановлення психологічного контакту у випадку відмови від дачі показань, спростування неправдивого алібі тощо).

У випадку організованої протидії розслідуванню воєнних злочинів та злочинів агресії, яка здійснюється комплексно (неправдиві показання поєднуються з вигадуванням алібі, здійснюється неправомірний вплив на речові докази, чиниться негативний вплив на громадську думку, з метою тиску на слідство залучаються засоби масової інформації тощо), доцільним у такому випадку є проведення *тактичної операції* [5, с. 141; 6, с. 284].

Складовими такої тактичної операції по нейтралізації розслідуванню, поряд із слідчими (розшуковими) діями, оперативно-розшуковими та організаційними заходами використовуються комплекси тактичних прийомів, тобто тактична комбінація у такому випадку стає складовою частиною тактичної операції.

Етапами такої тактичної операції є: 1) прийняття тактичного рішення про проведення тактичної операції; 2) моделювання тактичної операції;

3) підготовка тактичної операції; 4) безпосереднє проведення комплексу дій при здійсненні тактичної операції; 5) процесуальне оформлення; 6) оцінка ходу і результатів тактичної операції [7, С. 109-121].

Тактична операція щодо протидії розслідуванню воєнних злочинів та злочинів агресії проводиться за таких умов: 1) має бути чітко визначена мета проведення такої операції, тобто в ході її реалізації має бути вирішене конкретне тактичне завдання; 2) ефективність проведення тактичної операції обумовлюється максимально можливим зосередженням сил і засобів; 3) кожна тактична операція повинна бути спланована у часі, що дозволяє «пов'язувати» між собою конкретні дії і заходи (слідчі, оперативно-розшукові, організаційні), визначаючи їх хронологію та деталізацію; 4) централізоване керівництво, яке забезпечить єдність вимог до виконавців, а також координацію їх дій і взаємодію [8, с. 114].

Отже, подолання протидії розслідуванню воєнних злочинів та злочинів агресії є важливим тактичним завданням, що вирішується на стадії досудового розслідування і від якого інколи залежить подальша «доля» кримінального провадження. Розпізнавання протидії розслідуванню, її попередження, припинення або усунення виявленої протидії, або ж її нейтралізація потребують від слідчого вжиття комплексу дій: кримінально-правових, кримінально-процесуальних, криміналістичних та організаційних. Щодо криміналістичних засобів подолання протидії розслідуванню воєнних злочинів та злочинів агресії, то в арсеналі слідчого є такі засоби як тактичні прийоми, тактичні комбінації, тактичні операції. Їх ефективне та успішне використання в ході розслідування воєнних злочинів та злочинів агресії залежить від наявних у слідчого криміналістичних знань, навичок та досвіду.

Перелік посилань

1. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
2. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. Москва: Юрид. лит., 1988. 302 с.
3. Гончаренко В. Г. Сокиран Ф. М. Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві: навчальний посібник. Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1994. 48 с.
4. Бахін В. П., Гора І. В., Цимбал П. В. Криміналістика. Курс лекцій. Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. Ч. 1. 356 с.
5. Лісогор В., Москвін Ю. Засоби масової інформації та питання збереження таємниці досудового слідства. *Науковий вісник: збірник наукових праць Академії Державної податкової служби України*. Ірпінь: Академія ДПС України, 2000 № 3 (9). С. 139-143.
6. Михайлов М. А. Регулювання поширення інформації у процесі розслідування. *Науковий вісник Донецького юридичного інституту МВС України*. 2001, № 3 (6). С. 282-287.

7. Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. Минск: Изд-во БГУ, 1979. 128 с.

8. Шиканов В. И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса: На материале процессуал. и криминалист. исслед. уголов. дел об убийстве. Иркутск: Вост.-Сиб. кн. изд-во, 1978. 190 с.

УДК 343.98

Гребенюк Анна Валентинівна

*старший викладач СК-8 Навчально-наукового інституту
державної безпеки*

*Національна академія Служби безпеки України
(м. Київ, Україна)*

ПЕРЕВІРКА АЛІБІ ЯК ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ

ALIBI VERIFICATION AS A TACTICAL OPERATION

Розкрито поняття алібі у традиційному та нетрадиційному розумінні. Показана доцільність перевірки та встановлення алібі запідозреної у злочині особи шляхом використання криміналістичних комплексів, зокрема тактичних операцій.

Ключові слова: алібі, перевірка алібі, встановлення алібі, тактична операція, метод розслідування, діагностування алібі, алібі свідка, алібі підозрюваного, алібі потерпілого.

The concept of alibi in the traditional and non-traditional sense is revealed. The expediency of checking and establishing the alibi of a person suspected of a crime by using forensic complexes, in particular tactical operations, is shown.

Keywords: alibi, alibi check, alibi establishment, tactical operation, investigation method, alibi diagnosis, witness alibi, suspect's alibi, victim's alibi.

Поширено термін «алібі» використовується у юриспруденції як синонім невинності запідозреної особи (підозрюваного, обвинуваченого), на тій підставі, що така особа, на той час коли вчинявся злочин, перебувала в іншому місці, а тому можна зробити припущення про те, що її безпосередня участь в події (кримінальному правопорушенні) виключається. У популярних юридичних виданнях 60-х років минулого століття така ситуація образно описувалася так: «Людина, яка не була там і тоді, коли і де вчинено вбивство, не може бути убивцею. Ця істина добре відома усім» [1, с. 95]. Хоча зауважимо, що така особа не може бути лише безпосереднім виконавцем такого злочину.

Традиційне тлумачення терміну «алібі» в мовних, філософських та юридичних словникових виданнях протягом останніх двох століть є сталим.

Так, у філософських виданнях зазначено, що алібі походить від латинського «alibi», в перекладі означає «де небудь в іншому місці». Його вважають доказом невинності обвинуваченого на підставі встановлення того факту, що обвинувачений у момент вчинення злочину знаходився в іншому місці, а не в тому, де дане правопорушення було вчинене, причому різниця в часі повинна бути недостатньою для переїзду до місця злочину. Алібі має бути доказаним, а у випадку пред'явлення у співчасті або недонесення алібі, зазвичай не свідчить про невинуватість обвинуваченого [2, с. 32].

У тлумачних мовних виданнях, під «алібі» розуміється перебування обвинуваченого в момент злочину в іншому місці, як доказ його непричетності до такого правопорушення [3, с. 34]. Або «алібі» – від латинського «деінде», перебування не в тому місці, де вчинено злочин – «найсильніший довід невинуватості в судівництві» [4, с. 21].

Також, «алібі» – перебування обвинуваченого в момент злочину в іншому місці, як доказ його непричетності (з латинської alibi «в іншому місці») [5, с. 15]. Або «алібі» – перебування обвинуваченого в момент злочину в іншому місці як доказ його непричетності до злочину [6, с. 21].

Одне з останніх найавторитетніших мовних видань, тлумачить алібі у двох схожих значеннях: 1) як обставина, доказ, які свідчать, що обвинувачений (підозрюваний) у момент злочину перебував у іншому місці; 2) перебування обвинуваченого (підозрюваного) у момент злочину в іншому місці як доказ його непричетності до вчинення злочину [7, с. 174].

Щодо юридичних словникових видань, то в другій половині XIX століття процесуалісти вважали «алібі» досить вагомим доказом невинності у вчиненні злочину. В одному з таких видань, що вийшло друком в Одесі у 1885 році зазначено: «У кримінальному судочинстві алібі називається такий доказ невинності, який заснований на тому, що обвинувачений у той час, коли вчинено було у відомому місці злочин, знаходився зовсім в іншому місці, звідки він фізично ніяк не міг ні вчинити сам, ні навіть прийняти участі у вчиненні цього злочину. Такий доказ настільки вагомий, що він зупиняє будь-яке переслідування і слідство. Воно (алібі) за своєю природою визнається досить важливим у всіх кримінальних законах і переважно використовується у випадках обвинувачення у тих злочинах, які потребують присутності обвинуваченого у відомому місці, як наприклад у вбивстві, пограбуванні, крадіжці, зґвалтуванні і т. ін.» [8, с. 114].

У 20-ті роки минулого століття радянські юристи вважали алібі «спеціальним терміном кримінального процесу», однак зазначали, що саме в «старому» процесі так позначався спосіб доказування підсудним своєї невинуватості, якщо обвинувачення було пов'язане із перебуванням в якому-небудь певному місці. Крім цього зазначалося, що «радянський процес цього способу доказів, як обов'язкового і такого, що має для суду безумовне значення не знає. Радянський суд не обмежений взагалі ніякими наперед встановленими (формальними) доказами, однак, без сумніву, що посилення обвинуваченого на своє перебування в момент вчинення злочину в іншому

місці повинне бути перевірене допитом свідків або яким-небудь іншим способом» [9, с. 98-99].

Знаний радянський криміналіст 20-30-х років минулого століття І. М. Якімов вважав, що алібі, тобто «небутність на місці злочину» [10, с. 104], більш детально: «... непереребування на місці злочину в момент його вчинення через фізичні причини (від'їзд з місцевості, хвороба, присутність у цей час в іншому визначеному місці на очах у відомих осіб» [10, с. 168]. На його думку, алібі встановлюється «посиланням на свідків і обставини, легко доступні перевірці» [11, с. 291], на той час воно вважалося «уліками виправдовувального характеру» [10, с. 163], однак І. М. Якімов зазначав: «Іноді замість від'їзду злочинець вдається до створення собі неправдивого алібі, для чого підговорює інших, щоб вони підтвердили його присутність у певному місці в момент вчинення злочину, або не задовго до вчинення злочину або невдовзі після такого з'являється на очах яких-небудь осіб, і звертає під різними приводами їх увагу на час своєї появи, або навмисно вчиняє що небудь таке незвичне, яке повинне закарбуватися в їх пам'яті» [10, с. 45].

Інший відомий криміналіст того ж періоду В. І. Громов, традиційно уявляв поняття «алібі» – як подання обвинуваченим у своєму поясненні доказів, які засвідчують, що він в момент вчинення злочину знаходився зовсім в іншому місці і таким чином фактично не міг вчинити безпосередньо або за участі з іншими досліджуваного злочину. Перевірка алібі обвинуваченого, і зіставлення його пояснень з іншими відомостями у справі і доказами, що відносяться до вказаних взаємовідношенням, а також співставлення пояснень окремих обвинувачених, які не встигли зговоритися між собою, завжди дадуть слідчому можливість розібратися в доказовому матеріалі і встановити правдоподібність або неправдивість пояснень обвинувачених [12, с. 20-21].

В 40-х роках минулого століття Б. М. Шавер та А. І. Вінберг цілком справедливо зазначали, що якщо доказано, що запідозрений в убивстві під час вчинення злочину знаходився в іншому місці, обвинувачення його в тому, що він був фактичним виконавцем убивства, відпадає. Встановлення цієї обставини називається «встановленням алібі». Алібі є природною і цілком законною формою захисту дійсно невинної людини, однак не можна не брати до уваги, що досвідчені злочинці готують собі алібі, домовляються наперед із неправдивими свідками. Тому алібі запідозреного в убивстві, повинно ретельно перевірятися слідчим [13, с. 194].

Процесуалісти того часу, також вказували на важливість перевірки алібі під час досудового розслідування: «... точне встановлення місця й часу злочину дає часто ключ до встановлення особи злочинця, іноді викриває штучність алібі» [14, с. 379] і далі «... неприпустимим пробілом слідства є залишення без перевірки заяви обвинуваченого про його алібі, тобто знаходження в момент вчинення приписуваного злочину, в якому-небудь іншому місці» [14, с. 431].

Більш широке трактування поняття «алібі» запропоноване німецьким криміналістом Х. Швагерлом, який дійшов висновку, що будь-який доказ невинуватості запідозреного слід розглядати як його алібі. На його думку, доцільно вести мову про алібі осіб, які хоча і знаходилися в момент вчинення

злочину на місці події або в безпосередній близькості від нього, але злочину не вчиняли, до нього не причетні. Характеризуючи «класичне» алібі (встановлений факт перебування суб'єкта в момент вчинення злочину в такому місці, яке з урахуванням часових факторів виключає його безпосередню участь у злочині), а також «перехідне» алібі (в момент вчинення злочину суб'єкт знаходився на місці злочину або в безпосередній близькості від нього, однак злочину не вчиняв), «моральне» алібі (посилання суб'єкта на те, що він не міг вчинити даний злочин в силу своїх певних особистісних якостей, інтересів і ін.) [15].

Дещо пізніше, німецький криміналіст Є. Ріхтер вважав, що «алібі» є доказом який виключає припущення про вчинення злочину певним суб'єктом, враховуючи оцінку відповідних просторових і часових характеристик [16, с. 23].

Німецькі криміналісти А. Форкер і В. Грайхен вважали, що встановлення алібі є одним із криміналістичних методів дослідження істини, який засновується на принципі виключення. Доказане алібі дозволяє слідчому виключити громадян із кола кримінально-релевантних осіб і тим самим звузити коло підозрюваних. При цьому використовуються докази, які з урахуванням фактичних просторово-часових зв'язків виключають певних осіб не лише з числа підозрюваних і обвинувачених, але й свідків. На думку цих авторів, пов'язувати поняття алібі лише з підозрюваним і обвинуваченим є юридичною помилкою.

Традиційне «вузьке» розумінні алібі призводить до орієнтації слідчого на пасивність слідства, яке при цьому довіряється випадку, адже в такому разі перевірка алібі повністю залежить від підозрюваного і обвинуваченого (заявлять вони його чи ні). Слідчий повинен встановлювати алібі, і це його робота незалежно від суб'єктивного погляду підозрюваного і обвинуваченого [17, с. 14-15].

А. Форкер і В. Грайхен вважають, що встановлення алібі є метою і змістом багатьох оперативно-тактичних і слідчих дій. Цей процес пов'язаний і з оглядом місця події, і активними діями щодо виявлення свідків і осіб, поведінку яких можна розцінити як підозрілу, і з реконструкцією обстановки на місці події, і зі слідчим експериментом, і з проведенням інших слідчих дій [17, с. 32-33]. Є. Ріхтер також вважав, що при перевірці алібі повинен встановлюватися найтісніший зв'язок між оперативними заходами і проведенням слідчих дій. Лише сукупна оцінка усіх зібраних відомостей, може дати позитивні результати [16, с. 42].

Алібі – аргумент невинуватості, який ґрунтується на тому, що в момент вчинення злочину обвинувачений знаходився в іншому місці і, відповідно, не міг брати участі в інкримінованому йому злочині. Алібі висунуте організатором, підбурювачем або пособником злочину, зазвичай нічого не доказує, так як присутність цих осіб на місці злочину, в момент його вчинення, не є обов'язковим [18, с. 25].

А. Т. Тімербаєв, за достовірністю результатів перевірки алібі виділяє: неправдиве (фіктивне) і дійсне (істинне), а за суб'єктами кримінального судочинства: алібі підозрюваного, алібі свідка, алібі потерпілого [19, с. 59].

На думку В. І. Шиканова, алібі, частіше за все, є виправдовувальним доказом (обставиною) стосовно запідозреної особи, воно встановлюється в процесі розслідування або судового розгляду насильницьких або деяких інших видів злочинів, на основі аналізу фактичних даних про просторово-часові зв'язки між явищами і фактами об'єктивної дійсності, які з урахуванням конкретних обставин справи виключають припущення про безпосереднє вчинення цієї особою даного делікту або її участі в інших подіях, якщо останні релевантні у кримінально-правовому, процесуальному або тактико-криміналістичному відношеннях [20, с. 32]. Пропонується з метою перевірки алібі використовувати окремі криміналістичні методи: «зустрічної перевірки проступків і дій потерпілого і запідозреної особи», «кореляційного методу, пов'язаного з оцінкою даних із різних джерел». Поєднання таких методів підвищує надійність висновків [20, с. 41].

Специфіка перевірки алібі обумовлена необхідністю викривати у низці випадків ретельно продумані і замасковані «уловки» злочинців, дозволяє стверджувати що кожна така перевірка повинна розглядатися в якості самостійного тактичного завдання слідчого, виконання (рішення) якого повинно плануватися і реалізовуватися як тактична операція слідчого, зокрема «тактична операція «Перевірка алібі», основними рисами якої є невідкладність, локальність (планується до реалізації в порівняно короткий часовий інтервал), мобільність, широке використання оперативних можливостей органу дізнання [20, с. 32].

Німецькі криміналісти досить глибоко дослідили теоретичні питання поняття та сутності алібі, а також запропонували розглядати його встановлення як «криміналістичний метод виявлення істини в процесі розслідування обставин, що слугували порушенню кримінальної справи». У цій пограничній проблематиці особливо важливими розробками вважають: пов'язані з використанням при розслідуванні злочинів діаграм «шлях – час» і інших графічних методів [21, с. 3-4].

І. Ф. Пантелєєв зазначав, що в останній час арсенал слідчої тактики поповнився новим тактичним засобом – «тактичною операцією». До таких тактичних операцій можна віднести, наприклад, систему слідчих, оперативно-розшукових дій і тактичних прийомів з метою викриття неправдивого алібі обвинуваченого. Тактичні прийоми викриття неправдивого алібі, в основному, – загальні для всіх кримінальних проваджень, незалежно від характеру вчиненого злочину [22, с. 17].

На думку Н. В. Кручиніної, зміст алібі складає вивідне знання. Як і інша будь-яка логічна система, воно є ідеальним системним утворенням, яке включає три структурні елементи: місце злочину; час злочину; місце, де в цей час знаходився запідозрений [23, с. 5].

О. П. Тельцов вважає, що «перевірка алібі» є «типовим тактичним завданням». Він підтримує концепцію алібі в широкому розумінні, згідно якої

його перевірка не пов'язана лише з відповідними заявами підозрюваних і обвинувачених. При цьому термін алібі ним трактується як дещо більше, ніж просто переклад слова «в іншому місці». На думку О. П. Тельцова, його використовують коли хочуть підкреслити непричетність суб'єкта до розслідуваного злочину, в силу просторово-часової невідповідності між тими або іншими обставинами справи в рамках версії, що перевіряється. Відповідно до цього зроблено висновок, що поняття алібі повинно «вбудовуватися» у зміст системи просторово-часових зв'язків і відношень, що складають певний «несучий каркас» події злочину. При цьому порушення очікуваної просторово-часової відповідності могут відноситися не лише до суб'єкта злочину, потерпілого, свідка, але й до «неживих» предметів (наприклад, знаряддя злочину). Зокрема, якщо конкретне знаряддя в момент вчинення злочину знаходилося в іншому місці, воно, відповідно, не могло бути використано при вчиненні даного злочину і не може свідчити про причетність до нього його власника. Однак, О. П. Тельцов вважає, що з позиції загальноприйнятих стандартів термін «алібі» використовується лише стосовно фізичних осіб, але не до неживих предметів чи тварин. Тому, вираз «алібі пістолета», й інші подібні йому, не слід включати до наукового обігу і процесуальних документів. Автором запропонована система тактичних прийомів перевірки алібі, пов'язаних з використанням інформації про просторово-часові зв'язки і відношення [24, с. 17-18].

Слід погодитися із твердженням окремих авторів про те, що «факт алібі» зумовлює у свідомості суб'єкта доказування «цілісну ситуацію, з її взаємозв'язками, в яких знайшли свій прояв ті або інші смислові відношення, релевантні для кримінально-процесуального доказування». Такі обставини, що носять психологічне зафарбування, у підсумкових процесуальних документах, перш за все в обвинувальному акті і вироку суду, повинні являти «розвернуту істину», роз'єднані ланки якої, в процесі розслідування або судового розгляду справи, на окремих етапах кримінально-процесуального доказування фігурували в своєму сумарному, «звернутому» вигляді [25, с. 182].

Вкрай позитивно ми відносимося до пропозиції вважати «перевірку алібі» тактичним завданням слідства, яке слід виконувати шляхом планування і реалізацією тактичної операції, тобто відповідного комплексу організаційно-підготовчих і слідчих дій, а за необхідності і оперативно-розшукових заходів. Також, слушною є пропозиція використовувати можливості методів розслідування злочинів: криміналістичного аналізу злочинів, психологічного аналізу поведінкових актів суб'єктів сфери кримінального процесу, криміналістичного моделювання та аналогії, побудови гіпотез, інших логіко-психологічних методів [25, с. 183-184].

Р. С. Белкін пропонував алібі тлумачити традиційно, як факт знаходження обвинуваченого або підозрюваного поза місцем вчинення злочину в момент, зафіксований як час злочину. На його думку, алібі підлягає доказуванню при вчиненні злочинів, характер яких передбачає присутність виконавця в певний час і в певному місці. Іноді розрізняють суб'єктивну форму алібі: «Я знаходився у цьому місці, але злочину не вчиняв» або «За своїми здібностями і

в силу своєї особистості я не в стані вчинити даний злочин». На думку Р. С. Белкіна, перевірка подібних тверджень може виявитися досить складною [26, с. 15]. В основі алібі і його перевірки лежать часові відношення («фактор часу»), і встановлення таких відношень може бути метою слідчих дій (допиту, слідчого експерименту та ін.) [26, с. 40].

А. В. Дулов зазначав, що метою проведення тактичної операції групи «перевірка» є концентрація уваги на перевірці усного повідомлення (свідка, обвинуваченого) про подію, факт, які мають відношення до кримінального провадження. На його думку, таким повідомленням може бути й алібі, тому проведення такого виду тактичних операцій є доцільним і в даному випадку [27, с. 444].

В. О. Образцова також пропонує відносити встановлення алібі до тактичного завдання розслідування [28, с. 280]. На думку В. О. Образцова і Н. В. Кручиніної, в теорії та практиці алібі традиційно розуміється як «перебуванням в іншому місці», однак встановлення алібі не завжди може бути звернуто на користь запідозреної особи: «Встановлення факту відсутності запідозреного на місці події під час вчинення злочину, ще не означає, що ця особа взагалі не причетна до вчиненого. Вона могла, що і нерідко відбувається у справах про групові злочини, не виступати в якості безпосереднього, фізичного виконавця злочину, а є його співучасником як організатор, ініціатор, пособник» [29, с. 101]. Вони також вважають, що позитивним прикладом творчої інтерпретації загальних положень стосовно типових завдань розслідування є розроблення у криміналістиці тактичної операції по перевірці заявленого алібі [29, с. 18].

З метою перевірки показань в цілому, та алібі, зокрема А. В. Старушкевич пропонує використовувати методи розслідування: криміналістичний факторний аналіз [30], метод криміналістичного аналізу показань [31], метод логічного аналізу доказів конкретного кримінального провадження [32] та ін.

В. В. Юсупов розширив поняття «алібі» шляхом включення до нього вираження причинного зв'язку між діями учасників злочину на конкретній території. На його думку, алібі є фактом перебування підозрюваного або обвинуваченого в іншому місці, ніж місце підготовки, вчинення або приховування злочину в релевантні щодо розкриття й розслідування злочину інтервали часу. На його думку, як і будь-яка діяльність щодо підготовки та повідомлення неправдивого алібі відображається в об'єктивній дійсності, тому встановлення відображень такої діяльності є виявлення «розслідувачем» ознак неправдивого алібі шляхом використання прийомів криміналістичного діагностування. Остаточний висновок про істинність або хибність заявленого алібі «розслідувач» робить після «оптимальної перевірки заявленого в досудовому слідстві алібі» шляхом використання алгоритму, що включає низку криміналістичних засобів і методів [33, с. 12-13].

На думку О. Я. Баєва, перевірка алібі підозрюваного, обвинуваченого повинна бути обов'язковим елементом обвинувальної діяльності слідчого у досудовому провадженні по кримінальній справі і реалізовуватися в рамках тактичної операції [34, с. 388].

Отже, термін «алібі» традиційно використовується у юриспруденції як синонім невинності запідозреної особи (підозрюваного, обвинуваченого), на тій підставі, що така особа, на той час коли вчинявся злочин, перебувала в іншому місці, а тому можна зробити припущення про те, що її безпосередня участь в події (кримінальному правопорушенні) виключається. Алібі поширюється на розслідування не усіх злочинів, а лише тих, які передбачають безпосереднє знаходження особи на місці вчинення злочину, тому традиційне розуміння «алібі» не поширюється на таких співучасників злочину як замовник, підбурювач, організатор.

При нетрадиційному підході до розуміння «алібі», його поширюють на «неживі» предмети, зокрема знаряддя вчинення злочину, а також рекомендують перевіряти алібі свідків і потерпілих. При такому підході, терміном «алібі» також пропонують називати будь-який доказ невинуватості запідозреного, крім того, розрізняють «перехідне» алібі (в момент вчинення злочину суб'єкт знаходився на місці злочину або в безпосередній близькості від нього, однак злочину не вчиняв), «моральне» (суб'єктивне) алібі (посилання суб'єкта на те, що він не міг вчинити даний злочин в силу своїх певних особистісних якостей, інтересів і ін.)

Алібі пропонують розглядати як логічний, так і процесуальний доказ, іноді просто обставиною. Вважається, що доказане алібі дозволяє слідчому виключити громадян із кола кримінально-релевантних осіб, і тим самим звузати коло запідозрених осіб, інколи й свідків.

Перевірку алібі підозрюваного, обвинуваченого пропонують вважати обов'язковим елементом обвинувальної діяльності слідчого у досудовому провадженні. Як і будь-яка діяльність щодо підготовки та повідомлення неправдивого алібі відображається в об'єктивній дійсності, тому встановлення відображень такої діяльності пропонується шляхом використання прийомів криміналістичного діагностування.

Перевіряти алібі рекомендують шляхом проведення слідчих дій з використанням засобів криміналістичної тактики: тактичних прийомів та їх систем (тактичних комбінацій). Однак, найбільш ефективним засобом такої перевірки вважають тактичну операцію групи «перевірка», «перевірка алібі», як комплексу організаційних, слідчих і оперативно-розшукових дій.

Встановлювати алібі пропонують методами дослідження істини (методами криміналістичного пізнання), зокрема й методами розслідування злочинів (методом зустрічної перевірки проступків і дій потерпілого і запідозреної особи, графічними методами, методом криміналістичного аналізу злочинів, методом психологічного аналізу поведінкових актів суб'єктів сфери кримінального процесу, методом криміналістичного моделювання та аналогії, методом побудови гіпотез, логіко-психологічними методами, криміналістичним факторним аналізом, методом криміналістичного аналізу показань, методом логічного аналізу доказів конкретного кримінального провадження та ін.).

Активне слідство не повинне повністю залежати від особи, яка заявляє алібі чи утримується від такого. Слідчий повинен встановлювати алібі і це його робота, незалежно від суб'єктивного погляду підозрюваного, обвинуваченого чи інших процесуальних суб'єктів.

Перелік посилань

1. Кочаров Г. Н. Каждое убийство может и должно быть раскрыто. Москва, 1965.
2. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. Москва: Наука, 1975. 719 с.
3. Словник української мови: в 11-ти томах / ред. колег. І. К. Білодід, А. А. Бурячок, І. М. Гнатюк та ін. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 1: А-В. 799 с.
4. Словник чужомовних слів / І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко (репринт з видання 1955 р., Нью-Йорк). Київ: Родовід, Музей Івана Гончара, 1996. 535 с.
5. Івченко А. Тлумачний словник української мови. Харків: ФОЛЮ, 2002. 540 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2005, 1728 с.
7. Словник української мови: у 20-ти томах / гол. наук. ред. В. М. Русанівський; Національна академія наук України. Український мовно-інформаційний фонд., Київ: Наукова думка, 2010. Т. 1: А-Б, 911 с.
8. Юридический лексикон объясняющий термины и институты всех прав судопроизводства, судоустройства и нотариата: в 5-ти выпусках / составил Я. Гирлянд. Одесса, 1885. Вып. 1: А. 206 с.
9. Энциклопедия государства и права. Москва: изд-во Коммунистической академии, 1925. Вып. 1. 1240 с.
10. Якимов И. Н. Криминалистика. Уголовная тактика. Москва: изд-во НКВД РСФСР, 1929. 299 с.
11. Якимов И. Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике (перепеч. с издания 1925 г.). Москва: ЛекЭст, 2003. 496 с.
12. Громов В. И. Техника расследования отдельных видов преступлений. Москва: Советское законодательство, 1931. 56 с.
13. Шавер Б. М., Винберг А. И. Криминалистика: учебник. Москва: Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1945. 205 с.
14. Чельцов М. А. Уголовный процесс: учебник. Москва: юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 624 с.
15. Schwagerl H. Das Alibi (ein Beitrag zur Vebrechensaufklarung). Hamburg, 1964.
16. Richter E. Das Alibi und seine Uberprufung. *Forum der Kriminalistik*. 1965. № 1.
17. Forker A., Graichen W. Das Alibi und seine Ermittlung. Berlin, 1972.
18. Контрразведовательный словарь / отв. ред. В. Ф. Никитченко. Москва, 1972. 370 с.
19. Тимербаев А. Т. Понятие и виды алиби. *Сборник статей адъюнктов и соискателей*. Москва, 1973. Вып. 1. С. 53-59.
20. Шиканов В. И. Проверка алиби в процессе расследования уголовных дел об убийстве: учебное пособие. Иркутск: Иркутский государственный университет, 1978. 50 с.

21. Вопросы теории и практики проверки алиби (по материалам опубликованным в зарубежной печати): лекция / Аббасова И. С., Абраменкова В. С., Кручинина Н. В., Потеряева И. А., Шиканов В. И. Иркутск: изд-во Иркутского университета, 1982. 26 с.

22. Методология криминалистики: учебное пособие / А. К. Звирбуль, С. Г. Любичев, И. Ф. Пантелев и др.; отв. ред. И. Ф. Пантелеев. Москва: ВЮЗИ, 1982. 88 с.

23. Психологические аспекты ложного алиби / сост. Н. В. Кручинина. Иркутск: Иркутск. гос. университет, 1987. 37 с.

24. Тельцов А. П. Криминалистические проблемы пространственно-временных связей и отношений на предварительном следствии: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09; Томский государственный университет. Томск, 1992. 20 с.

25. Протасевич А. А., Степаненко Д. А., Шиканов В. И. Моделирование в реконструкции расследуемого события (очерки теории и практики следственной работы). Иркутск: Иркутск. гос. эконом. академия, 1997. 208 с.

26. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. Москва: Мегатрон, 2000. 334 с.

27. Дулов А. В. Виды тактических операций. *Криминалистика: учебник* / под ред. И. Ф. Крылова. Москва: Дело, 2001. С. 436-447.

28. Образцов В. А. Криминалистика: модели, средства и технологии раскрытия преступлений: курс лекций. Москва: Камерон, 2006. 400 с.

29. Образцов В. А., Кручинина Н. В. Преступление. Расследование. Проверка достоверности информации: научно-методическое пособие. Москва: Книжная находка, 2002. 160 с.

30. Старушкевич А. В. Криміналістичний факторний аналіз. *Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах: тези доповідей науково-практичної конференції (м. Київ, 25.04.2002)*. Київ: НАВСУ. 2002. Ч. II. С. 22-23.

31. Старушкевич А. Метод криміналістичного аналізу показань. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених: збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23-24.04.2009)*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. Ч. 4. С. 166-168.

32. Старушкевич А. В. Метод логічного аналізу доказів конкретної кримінальної справи. *Україна наукова: матеріали шостої всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 21-23.12.2009)* / Інститут наукового прогнозування та ін. Київ, 2009. С. 34-36.

33. Юсупов В. В. Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09; Національна академія внутрішніх справ України. Київ. 2005. 17 с.

34. Баев О. Я. Следователь (основы теории и практики деятельности). Москва: Прометей, 2017. 480 с.

Грекова Лілія Юріївна

завідувач навчально-наукової криміналістичної лабораторії

Національний авіаційний університет

(м. Київ, Україна)

НАРИСИ ДО НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ

ESSAYS OF THE RECENT HISTORY OF FORENSIC

У тезах висвітлюються сучасні підходи розвитку криміналістики кінця 20 - початку 21 сторіччя, питання узагальнення, наповнення, систематизації та формування змісту останнього періоду розвитку криміналістики як науки, її місця і значення в сучасній епосі, становлення і розвитку системи юридичних наук.

Ключові слова: криміналістика, періодизація, етапи розвитку, період, цифрова криміналістика, інтернет речей.

The abstracts deal with the problematic modern approaches to the development of criminology at the end of the 20th - beginning of the 21st century, the issues of generalization, systematization and formation of the content of the last period of the development of criminology as a science, its place and significance in the modern era, of the formation and development of the system of legal sciences.

Keywords: forensics, periodization, stages of development, period, digital forensics, Internet of Things.

Криміналістика є продуктом багатьох поколінь та різних теорій, а також, як будь яка інша наука охоплює різні наукові школи. Практично всі криміналісти відзначають необхідність і важливість проведення історичних досліджень у криміналістиці, від пізнання відповідних закономірностей до історії її виникнення та розвитку в цілому.

Формування підходів до визначення критеріїв періодизації історії вітчизняної криміналістики, виклад узагальненої характеристики кожного з періодів, дослідження основних поняттєутворюючих ознак криміналістичної науки і визначення більш точної конструкції дефініції даної науки, стислого і розгорнутого поняття криміналістики, визначення її природи та місця у системі юридичних наук, як слушно зауважує Ю. Д. Ткач, набуває особливої наукової і прикладної значимості [1, с. 7].

У літературі є різні розмежування і підходи до визначення періодів розвитку криміналістики. Розглядаючи періодизацію криміналістики як історію розвитку криміналістичних знань, висвітлюється історія розвитку держави, права, владних структур правопорядку, оскільки сама наука криміналістика з'явилася лише наприкінці ХІХ століття, до того ж відбувалося накопичення

значного обсягу інформації про прийоми, засоби та методи розкриття злочинів, що сформувало основи нової науки [2]. Наприклад, В. Ю. Ткач, проаналізувавши підходи до періодизації розвитку вітчизняної криміналістики, у монографії «Теоретичні основи криміналістики (періодизація, поняття, система, міжнауковий статус)», запропонував виокремити наступні періоди її розвитку.

Перший період – період зародження, накопичення і розвитку криміналістичних знань у межах кримінального права і процесу, що тривав із давніх часів до 1898 р. і проявився спочатку в австро-німецькій літературі.

Другий період – період формування первісних уявлень про назву, поняття і систему криміналістики як самостійну науку, її місце в системі інших наук, який, у свою чергу, поділяється на два етапи:

Перший етап другого періоду – тривав з 1898 р. до 1935-1936 рр., коли здійснювалося накопичення і розвиток таких уявлень.

Другий етап другого періоду – мав місце з 1935-1936 рр. до 70-х років минулого століття, коли вказані уявлення проходили випробування у боротьбі з низкою небезпечних тенденцій криміналістики як самостійної науки.

Третій період – період визначення в основному понятті, системно-структурної будови і наукового статусу криміналістики, який також поділяється на два етапи:

Перший етап третього періоду – тривав з 70-х до 90-х рр. ХХ століття і характеризувався накопиченням та розвитком основних поглядів на вказані теоретичні категорії криміналістики.

Другий етап третього періоду – має місце з 90-х рр. ХХ століття до цього часу, коли проходить узгодження в основному поглядів на поняття, системно-структурну будову, змістовно-тематичне наповнення і науковий статус криміналістики у контексті протидії злочинам [1, с. 18-19].

Варто зауважити, що запропонувавши періодизацію розвитку вітчизняної криміналістики в такому вигляді, дещо незрозумілим є згадування в монографії про третій етап третього періоду розвитку криміналістики, який з точки зору хронології дублює другий етап, тобто зазначений як фактично розпочатий з 90-х років минулого століття.

Хоча в зазначеній праці В. Ю. Ткач зазначає як негативну, тенденцію сучасного розвитку криміналістики, пов'язану з намаганням вчених утворити нові різновиди даної науки, зокрема, створенню основ комп'ютерної криміналістики [1, с. 30], або цифрової криміналістики, факт її виникнення і існування залишається, на наш погляд, не тільки безперечним, але й таким, що визначає її зміст на сучасному етапі її розвитку, і можливо, може вважатися одним з утворюючих елементів етапу. В цьому ми відштовхуємося від розуміння етапу криміналістики як відрізка часу, протягом якого відбуваються конкретні значущі для періодів криміналістики події і зміни.

Отже, розуміючись на запропонованій вченим періодизації розвитку криміналістики, приділимо кілька уваги наповненню саме другого етапу третього періоду (починаючи з 90-х років минулого століття), особливістю якого є бурхливий розвиток Інтернету. Цей феномен розпочав своє існування з

ідеї Всесвітньої комп'ютерної мережі, яку висловив Джозеф Ліклайдер, керівник Агентства передових оборонних дослідницьких проєктів США у 1962 р., до якої, станом на листопад 2019 р. в світі було під'єднано 4,1 млрд людей [3].

Сьогодні увагу, дослідження багатьох вчених зосереджено на змінах, які відбуваються на підґрунті вступу людства в нове інформаційне суспільство, в якому інформація стала інструментом його розвитку, фундаментом отримання нових знань, а її створення і використання відповідних ресурсів стали безперервним процесом в суспільстві. Розвиток можливостей мережі Інтернет, поява інтернету речей, відкриває не тільки нові можливості для удосконалення життєдіяльності людини, дозволяє підвищити рівень запобігання злочинності, але в той же час створюють реальні загрози для світового правопорядку та правопорядку окремих країн у разі їх неправомірного використання.

Необхідність застосування спеціальних знань у сфері інформаційних комп'ютерних технологій для розслідування кримінальних правопорушень зумовлює зростання ролі і значення комп'ютерно-технічних та інших видів експертиз електронної інформації. Приміром, вже сьогодні судово-комп'ютерна експертиза і дослідники з кібербезпеки досліджують інтернет речей з точки зору комп'ютерного судового аналітика щодо зібрання даних, вилучення доказів, обробки та аналізу доказів. Докази можуть бути зібрані за допомогою стаціонарних датчиків, що вбудовані у фізичні об'єкти, хмарних сховищ та навіть журналів ISP. Практичне вивчення цієї нової галузі дозволить визначити методи для виконання цифрового криміналістичного аналізу в середовищі IoT [4, с. 19]. Одночасно з розвитком інформаційних технологій та інформаційних систем вченими проводяться дослідження теорії і практики протидії кіберзлочинності, розробляються алгоритми розслідування інцидентів, аналізуються уразливості, шкідливе програмне забезпечення [5, с. 4].

Підсумовуючи, зазначимо, що така природа зазначених явищ потребує проведення відповідних наукових ґрунтовних досліджень, їх всебічного вивчення, накопичення знань, їх систематизації і узагальнення, пов'язаних, в тому числі, із існуванням інтернет-мереж як носіїв криміналістично значущої інформації, особливостей доказової інформації, поєднаної з існуванням електронного підпису, вивчення електронних доказів, способів вчинення комп'ютерних злочинів, – цей перелік можна продовжувати надалі. Це дає підстави вважати, що на сучасному етапі розвитку криміналістики формування наукових основ наповнення другого етапу 3 періоду тільки розпочато. Концептуальне обґрунтування використання можливостей Інтернету, інтернету речей для запобігання злочинності неодмінно впливатиме на розуміння суті і змісту третього етапу розвитку криміналістики, свідчить про необхідність розгорнути наукову дискусію щодо виокремлення проблем її періодизації сьогодення, зазначити основні напрями розвитку наукової думки.

Перелік посилань

1. Ткач Ю. Д. Теоретичні основи криміналістики (періодизація, поняття,

система, міжнауковий статус): монографія / за наук. ред. О. А. Кириченка. Одеса: Вид-во ОЮІ НУВС, 2007. 176 с.

2. Юсупов В. В. *Современные взгляды на периодизацию криминалистики. Борьба с преступностью: теория и практика.* Могилев: Могилевский институт МВД Республики Беларусь, 2017. С. 214-216.

3. Дописувачі Вікіпедії. «Інтернет», *Вікіпедія*, URL: <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82&oldid=37564984> (цитовано 18.11.2022).

4. Бурдін М. Ю. Безпека і криміналістична експертиза інтернету речей: проблеми та аналіз напрямів протидії кіберзлочинності. *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми: збірник матеріалів Міжнародної наук.-практ. конференції (м. Харків, 27.05.2022) / МВС України.* Харків. нац. ун-т внутр. справ та ін. Харків: ХНУВС, 2022. С. 18-19.

5. Климчук М. П., Комісарчук Ю. А., Марко С. І., Стецик Б. В. Судова комп'ютерно-технічна експертиза у кримінальному провадженні: навчальний посібник / МВС України. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: ЛьвДУВС, 2022. 112 с.

УДК 343.985.3:343.140.01

Грига Марія Андріївна

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Навчально-наукового інституту № 1*

*Національна академія внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)*

ДОКУМЕНТУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ

DOCUMENTATION OF WAR CRIMES: PROBLEMS AND CHALLENGES

У тезах розкрито основні проблеми, які виникають у діяльності органів слідства під час документування та розслідування воєнних злочинів рф. Акцентовано важливість виявлення та фіксації слідів таких злочинів для притягнення до відповідальності винних осіб як у межах вітчизняного, так і міжнародного законодавства.

Ключові слова: воєнні злочини, документування, проблеми, розслідування, військова агресія рф, правоохоронні органи.

The theses reveal main problems that arise in activities of investigative bodies during the documentation and investigation of war crimes of the Russian Federation.

Emphasis is also placed on the importance of identifying and recording traces of such crimes in order to bring the guilty parties to justice both within the limits of domestic and international legislation.

Keywords: war crimes, documentation, problems, investigation, military aggression of the Russian Federation, law enforcement agencies.

Абсолютно зухвала та жодним чином не виправдана збройна агресія рф стала безпрецедентним викликом не лише для нашої держави, а й для усталеного протягом останніх десятиліть світопорядку в цілому. Задля здійснення потужного протистояння країні-агресору, притягнення до відповідальності винних осіб та забезпечення ефективного механізму виплати репарацій вкрай важливого значення набуває документування воєнних злочинів рф на території України. Кількість таких кримінальних правопорушень невинно зростає, адже ворог щодня вчиняє нові злочинні діяння, а на деокупованих територіях фіксуються нові жахливі наслідки перебування російської армії. За даними Офісу Генерального прокурора наразі зареєстровано 46888 злочинів агресії та воєнних злочинів, вчинених за період повномасштабного вторгнення рф [1].

Злочини, вчинені російськими військовими на території нашої держави, є надзвичайно масштабними, а їх фіксація та розслідування передбачає вивчення значної кількості подій, ретельний збір великого масиву доказів та проведення великої кількості експертних досліджень. За таких обставин ключовим завданням правоохоронних органів є фіксація кожного факту військових злочинів та притягнення до відповідальності осіб, винних у розв'язанні війни та вчиненні конкретних військових злочинів. Крім того, особливої актуальності набуває тенденція посилення практичної спрямованості наукових розробок та інноваційних продуктів, підвищення рівня їх прагматичної спрямованості на вирішення практичних завдань в умовах війни [2, с. 23].

Очевидно, що процес збору та фіксації доказової інформації в умовах війни суттєво відрізняється з документуванням кримінальних правопорушень у мирний час. Діяльність правоохоронних органів у цьому напрямі відзначається значним збільшенням обсягів навантаження, а також суттєвими ускладненнями. Перед системою органів досудового розслідування постали нові завдання, пов'язані з необхідністю швидкого, усебічного та якісного документування, збору доказової бази масових кримінальних порушень міжнародного гуманітарного права, багато з яких мають розслідуватися вперше за відсутності розробленого методичного підґрунтя.

Актуальною є також проблема організації збору доказової інформації про військові злочини, вчинені представниками військово-політичного керівництва рф, оскільки основні зусилля мають бути спрямовані на збір достатньої кількості доказів, які дають підстави для звинувачення тих, хто несуть найбільшу відповідальність та водночас обіймають найвищі політичні та військові посади. Варто зазначити, що представники країни військово-політичного агресора, як правило, не беруть безпосередньої участі у вчиненні таких злочинів, особисто не віддають наказів та не вчиняють військових

злочинів, не підписують відповідних документів тощо. Отже, для доведення їхньої вини необхідно встановити зв'язок осіб, які реалізують державну політику, із сукупністю злочинів, вчинених у різних районах збройної агресії та воєнних дій, довести, що вони або під їх безпосереднім керівництвом розробляли та втілювали в життя стратегічний план злочинної війни [3, с. 81].

Вчені констатують наявність широкого спектру деструктивних факторів, які впливають як на організацію розслідування, так і на збір та дослідження доказів воєнних злочинів проти мирного населення. Серед найбільш значущих виокремлюють такі: швидка зміна оперативної обстановки; часті передислокації військових частин і підрозділів; загибель, поранення та перебування в полоні свідків, потерпілих, підозрюваних у ході бойових дій; зміна місця події внаслідок бомбардування, артилерійського чи мінометного обстрілу, захоплення противником; мінування місць пригод, обстріл снайперами; велика кількість проваджень, що розслідуються одночасно в обмежені терміни; притягнення до кримінальної відповідальності сторін збройного конфлікту; значний проміжок часу від моменту вчинення масових вбивств до початку дослідження місць масових поховань, що унеможлиблює їх ідентифікацію через розкладання трупів; проблеми у формуванні доказової бази, оскільки розстріли проводились у місцях, які виключали можливість присутності небажаних свідків; вибіркоче надання органам кримінальної юстиції різноманітної військової інформації, тобто документів, предметів, фотографій з безпілотників, розшифрованих записів радіоперехоплень тощо про події, які могли стати чи були предметом розслідування [4, с. 83]. Науковці також звертають увагу на необхідність належної організації та координації діяльності слідчих та оперативних підрозділів з урахуванням особливостей їх інформаційного обміну, ступеню конспірації, етапів здійснення слідчих та оперативно-розшукових дій [5, с. 78].

На важливій особливості формування доказової бази під час розслідування воєнних злочинів наголошують юристи-практики, акцентуючи увагу на необхідності у фіксації доказів не лише в межах національного провадження, але і з огляду на можливе подальше використання їх у міжнародних судових установах. Вочевидь, не кожен зібраний слідчим доказ буде використаний у міжнародній судовій установі, але це варто враховувати, стверджують автори [6].

Задля розроблення практично-орієнтованих рекомендацій щодо збирання, дослідження та використання доказів у кримінальних провадженнях в умовах правового режиму воєнного стану А. В. Коваленко пропонує поділити такі правопорушення на декілька груп за ознаками місцевості, на якій вони вчинялися: на територіях, які не були окуповані та де не велися активні бойові дії; на деокупованих територіях (як до так і після деокупації, за умови що розслідування відбувається після звільнення місцевості); на тимчасово окупованих територіях; на територіях, де ведуться активні бойові дії [7, с. 115].

Відповідно до запропонованої класифікації, вчений виокремлює наступні проблеми документування кримінальних правопорушень у кожній з визначених місцевостей. Так, у першому випадку, процес формування доказової бази хоча

й не зазнав суттєвих змін, втім, слідчим доводиться працювати в умовах суттєвого оновлення законодавства (як кримінального, так і процесуального). Крім того, у зв'язку з переміщенням в ці райони значного числа осіб, відбуваються зміни у криміногенній обстановці, які також впливають на діяльність слідчих органів.

У разі вчинення кримінальних правопорушень на деокупованих територіях до чи після їх звільнення (другий випадок), доказова діяльність уповноважених осіб стикається із додатковими до вищеописаних складнощами. За таких умов особливого значення набуває безпека учасників кримінального провадження як через значне мінування деокупованих території, так і у зв'язку з тим, що слідчим часто доводиться проводити огляди та інші слідчі (розшукові) дії в будівлях, які зазнали руйнації, а відтак – можуть бути аварійними. Крім того, у даному випадку наявні виклики, пов'язані з відновленням роботи правоохоронних органів у таких місцевостях, зумовлені як руйнуванням чи розграбуванням окупантами приміщень, де вони знаходились, так і проблемами організаційного та матеріально-технічного забезпечення [7, с. 116].

У третьому випадку, розглядаючи особливості формування доказової бази у кримінальному провадженні на окупованій території, А. В. Коваленко апелює до досвіду подібних розслідувань, починаючи з 2014 р., коли розслідувалися та з певним успіхом направлялися до судів матеріали щодо кримінально караних діянь, вчинених на тимчасово окупованих територіях Луганської та Донецької областей і Автономної Республіки Крим. В межах доказової діяльності в таких умовах виняткового значення, на думку автора, набуває отримання інформації з відкритих джерел.

Очевидно, що найбільш ускладненим процес фіксації слідів кримінальних правопорушень є на територіях, де ведуться активні бойові дії. В подібній обстановці максимальний пріоритет, безумовно, має надаватися збереженню життя та здоров'я правоохоронців. Це означає, що будь-які процесуальні дії можуть проводитися виключно у безпечні моменти та у місцевостях, відносно віддалених від місць дислокації ворожих військ. Доцільно також максимально використовувати сучасні науково-технічні засоби, які дозволяють проводити огляди місця події опосередковано: допомогти можуть квадрокоптери та роботи з арсеналу вибухотехніків. Суттєвою проблемою також є те, що для отримання доступу до ЄРДР, реалізації функції попереднього судового контролю уповноваженим особам потрібно виїжджати на територію, де не ведуться активні бойові дії. Водночас, саме для таких умов ст. 615 КПК України передбачено певні відходження від загальної кримінальної процесуальної форми, зокрема на випадок відсутності доступу слідчих до ЄРДР та відсутності у відповідному регіоні діючих органів судової влади [7, с. 117].

Визначення та аналіз проблем документування військових злочинів у сучасних реаліях є першою сходинкою на шляху до їх розв'язання, саме тому дана проблематика наразі є вкрай актуальною та активно досліджуваною вітчизняними науковцями. Останнім часом, крім численних публікацій окремих вчених, даній тематиці часто присвячуються наукові заходи різного рівня: семінари, конференції, круглі столи тощо, що цілком логічно, адже зараз

діяльність всіх українців має бути спрямована на досягнення спільної мети – видворення ворога за межі нашої держави та притягнення до відповідальності за вчинене. У кожного в цьому контексті є свій фронт, свої завдання та виклики. Уявляється, що за таких умов пріоритетним є практичне спрямування всього наукового потенціалу на розробку ефективної системи технологій, прийомів та засобів для вирішення актуальних завдань правоохоронців, які зараз часто працюють на межі можливостей.

Перелік посилань

1. Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення рф. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua>.

2. Shevchuk V. M. The role of criminalistics in improving the efficiency of the investigation of war crimes committed by the military rf in Ukraine. *SCIENTIFIC COLLECTION «INTERCONF»*. № 122. 2022. P. 187-195.

3. Konovalova V. O., Shevchuk V. M. Prospective directions of research of innovations of separate criminalistic methodics. *Scientific practice: modern and classical research methods: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ»* (Vol. 1), February 26, 2021. Boston-Vinnitsia: European Scientific Platform, 2021. P. 81-85.

4. Батюк О. В., Дмитрів С. О. До питання організації розслідування воєнних злочинів. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 3 (13). С. 77-87.

5. Корнев О. В. Проблемні питання забезпечення розслідування воєнних злочинів проти мирного населення під час збройної агресії російської федерації проти України. *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації: тези науково-практичної конференції* (м. Харків, 22.06.2022). Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2022. С. 76-79.

6. Кравчук О. О., Бондаренко М. С. Досудове розслідування воєнних злочинів. 2022. ЕЛАКРІ – *Електронний архів наукових та освітніх матеріалів КПП ім. Ігоря Сікорського*. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/46805/1/Pretrial%20war%20crimes.pdf>.

7. Коваленко А. В. Деякі правові й організаційні проблеми збирання, дослідження та використання доказів під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації: тези науково-практичної конференції* (м. Харків, 22.06.2022). Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2022. С. 114-117.

УДК 343.98

Гриненко Ігор Миколайович

кандидат економічних наук, завідувач відділу досліджень фінансово-кредитних операцій та економічної діяльності підприємств лабораторії економічних досліджень

Проскура Катерина Петрівна

доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу досліджень фінансово-кредитних операцій та економічної діяльності підприємств лабораторії економічних досліджень

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ПРИВАТНОГО І ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: ЕТАПИ ТА ДІЇ

COMPENSATION OF DAMAGES TO UKRAINIAN ENTERPRISES OF THE PRIVATE AND PUBLIC SECTORS OF THE ECONOMY AS A RESULT OF RUSSIAN AGGRESSION: STAGES AND ACTIONS

Наслідком злочинних дій російської федерації для українського бізнесу та державного сектору економіки вже сьогодні є безліч руйнувань та втрат: зруйновано приміщення та виробничі потужності, знищено та виведено з ладу техніку, знищено, вкрадено запаси зерна, садибного матеріалу, добрив, не відбудуться контракти та домовленості, не надійдуть грошові кошти... Втрати бізнесу збройної агресії величезні. Відновлювати господарську діяльність, відбудовувати, ремонтувати, купувати нову техніку – є життєвою необхідністю. Чи допоможе в цьому держава? Які будуть діяти для цього алгоритми? Як швидко це буде? Питання ці є надзвичайно актуальними наразі.

Ключові слова: збитки, втрати, майно, упущена вигода, збройна агресія, війна.

The consequence of the criminal actions of the Russian Federation for Ukrainian business and the state sector of the economy is already many destructions and losses: premises and production facilities have been destroyed, equipment has been destroyed and disabled, stocks of grain, planting material, fertilizers have been destroyed and stolen, contracts and agreements will not be fulfilled, no money will come... The losses of the business of armed aggression are huge. Restoring economic activity, rebuilding, repairing, buying new equipment is a vital necessity. Will the state help in this? What algorithms will work for this? How fast will it be? These questions are extremely relevant at the moment.

Keywords: damages, losses, property, lost profit, armed aggression, war.

У процесі підготовки вітчизняними підприємствами документів для звернення до суду щодо відшкодування збитків, завданих війною з РФ, очевидними є наступні етапи:

- створення документальної доказової бази щодо наявності причинно-наслідкового зв'язку між понесеними втратами та впливом протиправних агресивних дій РФ проти нашої держави;
- оцінювання розміру понесених збитків (понесених витрат, втрати майна, упущеної вигоди);
- підтвердження розміру понесених збитків висновком експерта.

Дію обставин непереборної сили засвідчує Торгово-промислова палата України (далі – ТПП України). Листом ТПП України від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1 підтверджено, що введення воєнного стану в Україні з 24.02.2022 до його офіційного закінчення є обставинами непереборної сили (форс-мажорними обставинами) – зазначений лист наявний у загальному доступі на офіційному інтернет-ресурсі ТПП.

Відповідно до офіційних роз'яснень Державної податкової служби, з метою фіксації знищення (втрати) товарів внаслідок дії обставин непереборної сили у період дії воєнного, надзвичайного стану платнику податку рекомендовано:

- провести інвентаризацію;
- звернутися до органів ДСНС, які мають скласти акт пошкодження майна із зазначенням причини;
- звернутись до місцевих органів влади, які можуть додатково підтвердити факт знищення майна (товарів, необоротних активів, будинків та споруд, комунікацій).

20.03.2022 Кабінет Міністрів України постановою № 326 затвердив Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Росії (далі – Порядок № 326) [5], і окреслив у ньому напрями та критерії, за якими розроблятимуться методики встановлення цих збитків. Крім того, даним документом уряд визначив, які держоргани визначатимуть шкоду та затверджуватимуть зазначені методики. Основний напрям, за яким будуть встановлюватися збитки приватних компаній, вказано у п. 14 Порядку № 326 «*економічні втрати підприємств*». Згідно з ним, оцінюватимуться такі види втрат бізнесу:

- знищення чи пошкодження майна,
- упущена вигода від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності,
- втрати від неоплачених товарів робіт і послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях.

Відповідно до ч. 2 ст. 224 Господарського кодексу України (далі – ГК України) [1], під *збитками* розуміються:

- витрати, здійснені стороною;
- втрата чи пошкодження її майна;

– не отримані нею доходи, які уповноважена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або дотримання правил провадження господарської діяльності другою стороною.

Згідно із ч. 2 ст. 22 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [2] поняття «збитків» визначено як реальний збиток та упущена вигода.

Відповідно до ч. 2 ст. 22 ЦК України доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене відносяться до упущеної вигоди.

Окрім зазначених вище збитків, ст. 225 ГК України до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка вчинила господарське правопорушення, зараховуються: вартість втраченого, пошкодженого чи знищеного майна; додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково виплачених матеріалів), здійснені стороною, що зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною; неодержаний прибуток і матеріальна компенсація моральної шкоди.

Незалежну оцінку розміру упущеної вигоди виконують стосовно майна, власнику (балансоутримувачу) якого заподіяні реальні збитки щодо вказаного майна, які й були причиною упущеної вигоди.

Упущена вигода відображає різницю між реально можливим у майбутньому потенційно отриманим майном та вже наявним майном. Дана позиція викладена у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду по справі від 11.11.2021 № 910/7511/20.

Згідно із сформованою судовою практикою, упущена вигода – це рахункова величина втрат очікуваного приросту в майні, що базується на документах, які беззастережно підтверджують реальну можливість отримання потерпілим суб'єктом господарювання грошових сум (чи інших цінностей), якби учасник відносин у сфері господарювання не допустив правопорушення.

Висновки судів ґрунтуються на тому, що при визначенні розміру упущеної вигоди повинні враховуватися лише ті точні дані, які підтверджують реальну можливість отримання грошових сум або інших цінностей, якби зобов'язання було виконано боржником належним чином (постанова Верховного Суду України) в складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 12.11.2019 № 910/9278/18.

Стосовно особливостей оцінки збитків, понесених підприємствами приватного і державного сектору економіки, Порядок № 326 містить наступні визначення термінів:

– оцінка реальних збитків – визначення вартості пошкодженого або знищеного індивідуально визначеного майна (майна, визначеного родовими ознаками), а також вимушені витрати, понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок пошкодження або знищення зазначеного майна;

– оцінка упущеної вигоди – визначення розміру неотриманого прибутку, на який постраждалий мав право розраховувати за умови відсутності військових дій протягом певного часу (часу, необхідного для відновлення майна та майнових прав до стану, що існував на 23.02.2022).

Об'єктом оцінки збитку є економічні втрати постраждалих, зокрема підприємств, установ та організацій, згідно з пунктами 14 та 15 Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22.03.2022 № 326 [5].

Оцінка шкоди та збитків, що проводиться для досягнення таких цілей:

– визначення загальних розмірів та обсягів шкоди та збитків, завданих збройною агресією, для визначення загальних втрат та збитків економіки, для прогнозування загальнодержавних або секторальних витрат на відновлення, планування державної політики у відповідних сферах та визначення поточних потреб у відновленні, а також визначення обсягів компенсації постраждалим;

– визначення розміру реальних збитків (у вартісному виразі), упущеної вигоди, витрат, необхідних для відновлення майна та майнових прав, що зазнали руйнівного впливу, внаслідок збройної агресії, для цілей подання постраждалими заяв на компенсацію, а також подання позовів до судових інстанцій, у тому числі – міжнародних;

Відповідно до проєкту Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією російської федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності (проєкт наказу Міністерства економіки України та Фонду державного майна України), оцінка збитків, завданих постраждалим внаслідок збройної агресії, здійснюється шляхом проведення, незалежної оцінки збитків або є результатом проведення судової експертизи. Зокрема:

– незалежна оцінка збитків забезпечується суб'єктами оціночної діяльності – суб'єктами господарювання, визнаними такими Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» (надалі – суб'єкти оціночної діяльності) [3], із дотриманням національних стандартів оцінки майна та Міжнародних стандартів оцінки майна;

– судова експертиза, що пов'язана з оцінкою збитків, та діяльність судових експертів, що пов'язана з оцінкою майна, здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу» [4], з урахуванням особливостей методичного регулювання оцінки збитків, спричинених втратою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності в ході збройної агресії.

При цьому, при вирішенні поставлених питань, пов'язаних з підтвердженням збитків, експерт-економіст обмежений нормами Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 [6], зокрема наступними:

– вирішення питань, що належать до компетенції органів державного фінансового та податкового контролю (здійснення експертами-економістами

перевірки певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності установ, організацій, підприємств з метою виявлення наявних фактів порушення законодавства, фактів порушення податкового законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб), не належить до завдань економічної експертизи;

– вирішення питань щодо дотримання відповідальними особами організаційно-правових вимог до проведення закупівлі товарів, робіт, послуг за державні кошти не належить до завдань судово-економічної експертизи;

– вирішення питань щодо визнання поточної дебіторської заборгованості безнадійною не належить до завдань економічної експертизи.

Отже, питання щодо документального підтвердження збитків, понесених підприємствами приватного та державного сектору економіки, є предметом судової економічної експертизи з урахуванням того, що в контексті поставлених питань експерт-економіст не вирішує питань, що є виключною компетенцією органів державного фінансового контролю, не підтверджує безнадійність дебіторської заборгованості та не здійснює оцінку правомірності проведення тендерних процедур.

Перелік посилань

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

3. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>.

4. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

5. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>.

6. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

УДК 343.98

Дереча Лариса Миколаївна

кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, учений секретар

Мартиненко Наталія Василівна

доктор філософії в галузі публічного управління та адміністрування, провідний науковий співробітник

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

АВТОМАТИЗОВАНА СИСТЕМА ТЕСТУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОЦІНКИ ЗНАТЬ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ

AUTOMATED TESTING SYSTEM AS A TOOL FOR IMPROVING THE QUALITY OF FORENSIC EXPERT EXPERTISE ASSESSMENT

Висвітлено ключові питання розроблення тестових завдань з метою їх впровадження для електронної системи автоматизованого тестування осіб, які виявили намір здобути або підтвердити кваліфікацію судового експерта.

Ключові слова: *судова експертиза, тестові завдання, експертні спеціальності, автоматизоване тестування.*

Key issues of developing test tasks with the purpose of their implementation into electronic system of automated testing of persons who intend to obtain or confirm qualification of a forensic expert are outlined.

Keywords: *forensic examination, test tasks, expert specializations, automated testing.*

Процес європейської інтеграції все помітніше впливає на всі сфери життя держави. Україна чітко визначила орієнтири на освітній і науковий простір Європи й удосконалює освітню діяльність у контексті європейських вимог.

Активізація євроінтеграційного процесу України передбачає забезпечення ефективності та прозорості оцінювання знань осіб засобами сучасних інформаційних технологій. Систематична перевірка знань значної кількості фахівців, які мають намір здобути або підтвердити кваліфікацію судового експерта, потребує автоматизації процесу тестування із застосуванням комп'ютерної техніки та відповідних програм перевірки.

Тестування є зручним та оперативним методом контролю й оцінки якості підготовки експертів. Саме введення тестового контролю істотно підвищує мотивацію навчання та зацікавленість фахівців, які мають намір здобути або підтвердити кваліфікацію судового експерта.

Наказом Міністерства юстиції України від 28.04.2020 № 1540/5 «Про затвердження Змін до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів» передбачено створення електронної системи для проведення автоматизованого анонімного тестування осіб, які виявили намір здобути (підтвердити) кваліфікацію судового експерта (далі – *Система тестування*), облаштування нею комп'ютерного обладнання Мін'юсту України, призначеного для проведення кваліфікаційного іспиту, і її наповнення тестовими завданнями [1]. Варто зауважити, що цей наказ набирає чинності через один рік із дати припинення чи скасування воєнного стану, запровадженого Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [2] (затверджено Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [3]).

Із метою запровадження Системи тестування (що є нововведенням для складання кваліфікаційного іспиту), науково-дослідну роботу «Розробка тестових завдань для електронної системи проведення автоматизованого тестування осіб, які виявили намір здобути або підтвердити кваліфікацію судового експерта» (далі – НДР) виконують: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (провідна установа-виконавець), Київський НДІСЕ, Одеський НДІСЕ, Львівський НДІСЕ, ДніпроНДІСЕ, НДЦ СЕ з питань інтелектуальної власності, Всеукраїнська громадська організація «Союз експертів України». Результатом очікуваної НДР стануть методичні рекомендації та тестові завдання з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи, а також за експертними спеціальностями (згідно з Додатком 5 до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів [4]).

Тестове завдання – мінімальна складова одиниця тесту, що містить умову (питання) і добірку відповідей для вибору; відповідає вимогам предметної чистоти змісту, логічної несуперечності, правильності форми, вимогам незалежності, технологічності й ефективності [5].

Комп'ютерне тестування знань – це доволі ефективний спосіб перевірки, поширений у світі. Однією з переваг комп'ютерного тестування є мінімум часових витрат на отримання надійних підсумків контролю та результатів практично одразу після завершення тестування. Від традиційних оцінок і контролю знань тести відрізняються об'єктивністю вимірювання результатів навчання, оскільки вони орієнтовані не на суб'єктивну думку осіб, які приймають іспити, а на об'єктивні критерії.

Переваги тестування (як однієї з інноваційних форм інформатизованої системи підготовки) порівняно з рештою методів контролю: відсутність психологічного впливу на екзаменованого; забезпечення прозорості, гласності, контролю, об'єктивності та справедливості оцінки, одночасності перевірки знань, умінь і навичок у значній кількості екзаменованих упродовж доволі обмеженого часу; суттєве скорочення часу очікування екзаменованими здобутих ними результатів (кількість балів).

Етапи автоматизованого анонімного тестування передбачають виконання тестових завдань на перевірку знань: на першому етапі – теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи, на другому – із питань у межах експертних спеціальностей.

Перший і другий етапи містять по дві частини. Перші частини складаються з тверджень. До кожного твердження запропоновано два варіанти відповідей: «правильно» чи «неправильно». Другі частини етапів складаються із запитань, до яких запропоновано п'ять варіантів відповідей, одна з яких є правильною. Третій етап містить ситуаційні завдання: по три питання, до кожного питання – чотири варіанти відповідей, одна з яких є правильною. Кваліфікаційний іспит вважається складеним, якщо особа успішно склала всі три етапи автоматизованого анонімного тестування.

Характерними особливостями тесту є: доволі прості процедура та обладнання; безпосереднє фіксування результатів; можливість індивідуального та групового використання; зручність математичного опрацювання; незначна затрата часу для його проведення.

Тестове завдання – це складова тесту, що відповідає рекомендаціям до формування тестових завдань, із якими екзаменованій (під час виконання тесту) виконує певну дію, а його результат реєструє у формі окремої відповіді, яку оцінюють за обумовленою кількістю балів.

Тестове завдання містить три елементи:

- 1) основи (умови);
- 2) ключ;
- 3) дистрактори.

Основа (умова) тестового завдання – це частина із реальним запитанням.

Ключ тестового завдання – це варіант із правильною відповіддю.

Дистрактори тестового завдання – це решта варіантів із неправильними відповідями.

Основними критеріями, які визначають якість тесту, є: валідність, надійність, об'єктивність, ефективність, прийнятність. Тестові завдання мають бути якісними й коректними щодо формулювання питань і відповідей, сформульованими державною мовою у вигляді твердження грамотно, стисло, зрозуміло, без повторів, подвійних заперечень, малозрозумілих слів і символів та містити чітко визначене завдання; інформація одного тестового завдання не має натякати на правильну відповідь іншого тестового завдання, натомість має відповідати чинному законодавству тощо.

У зв'язку із викладеним вище виникає потреба в подальшому доопрацюванні, удосконаленні й апробації цієї Системи тестування.

Станом на сьогодні НДУСЕ Мін'юсту України розробили тестові питання з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи, а також за 92 експертними спеціальностями. Також для Системи тестування необхідно передбачити можливість періодичного оновлення тестових завдань, питань і відповідей (заміни їх новими; вилучення посилок на застарілі методичні рекомендації та методики проведення судових експертиз, на законодавство й нормативно-правові акти, які втратили чинність).

Отже, уперше в системі Міністерства юстиції України буде запроваджено електронну систему для проведення автоматизованого анонімного тестування осіб, які виявили намір здобути або підтвердити кваліфікацію судового експерта, для чого НДУСЕ (за участю НДЦ СЕ з питань інтелектуальної власності та Всеукраїнської громадської організації «Союз експертів України») розробили тестові завдання, які використовуватимуть для оцінки знань цих фахівців.

Оптимізація контролю рівня знань шляхом комп'ютерного тестування сприяє вдосконаленню системи підготовки фахівців та отриманню об'єктивної картини – результатів атестації.

Перелік посилань

1. Про затвердження Змін до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: наказ Мін'юсту України від 28.04.2020 № 1540/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0389-20#Text> (дата звернення: 11.11.2022).

2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 11.11.2022).

3. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 11.11.2022).

4. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: затв. наказом Мін'юсту України від 03.03.2015 № 301/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 11.11.2022).

5. Кульчак Л. С., Шпіляревич В. В. Щодо розробки та використання тестових завдань у процесі поточного та підсумкового контролю знань здобувачів у навчально-наукового юридичному інституті: методичні рекомендації. Івано-Франківськ, 2020. 17 с.

УДК 343.148.63:656.25

Джус Олег Володимирович

завідувач лабораторії залізнично-транспортних досліджень

Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз

**РОЗРОБКА АЛГОРИТМУ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПРАЦІВНИКІВ
МАГІСТРАЛЬНОГО ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ ІЗ
ЗАЛІЗНИЧНИМИ СИСТЕМАМИ БЕЗПЕКИ В МЕЖАХ ВИКОНАННЯ
СУДОВИХ ЗАЛІЗНИЧНО-ТРАНСПОРТНИХ ЕКСПЕРТИЗ**

**DEVELOPMENT OF AN ALGORITHM FOR STUDYING THE
INTERACTION OF MAIN RAILWAY TRANSPORT EMPLOYEES WITH
RAILWAY SECURITY SYSTEMS WITHIN THE PERFORMANCE OF
FORENSIC RAILWAY AND TRANSPORT EXAMINATIONS**

У роботі висвітлено питання порядку дослідження взаємодії працівників залізничного транспорту та систем безпеки в межах виконання судових залізнично-транспортних експертиз для удосконалення підходу до їх проведення.

Ключові слова: експертиза, залізничний транспорт, залізнично-транспортна пригода, судова залізнично-транспортна експертиза, системи безпеки.

The work highlights the issue of the procedure for researching the interaction of railway transport workers and security systems within the framework of the execution of forensic railway transport examinations in order to improve the approach to their conduct.

Keywords: expertise, railway transport, railroad accident, forensic railway transport expertise, security systems.

Для реалізації системного підходу дослідження взаємодії працівників залізничного транспорту та систем безпеки в межах виконання судових залізнично-транспортних експертиз необхідно враховувати також фактори, які мають якісну природу описання, з урахуванням сучасних способів формалізації. Аналіз самих систем безпеки надає можливість виявити фактори, що мають значення для виконання судових залізнично-транспортних експертиз. В межах науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності за спеціальністю 10.11 «Дослідження обставин та механізму залізнично-транспортної пригоди» в частині взаємодії працівників залізничного транспорту та систем безпеки в межах виконання судових залізнично-транспортних експертиз постала потреба в розробці алгоритму такого дослідження [1, 2].

Системи безпеки служать для забезпечення безпеки руху. Якщо ж говорити про забезпечення безпеки руху на залізничному транспорті, то це можливість транспорту функціонувати в режимі, що забезпечує виконання поїзної та маневрової роботи та унеможливорює чи мінімізує рівень відхилень від нормального експлуатування, які є потенційною або наявною небезпекою, а також здатність змінювати свої параметри у разі виникнення потенційної загрози для унеможливлення її подальшого розвитку [3].

Найчастіше залізнично-транспортні пригоди (далі – ЗТП) несуть за собою значні екологічні і економічні збитки. Тому ЗТП потребують якнайшвидшої ліквідації їх наслідків та відновлення руху, адже навіть незначні простоя у роботі залізничного транспорту спричиняють багатомільйонні збитки.

Необхідно відмітити що згідно діючого законодавства, судові експерти не мають змоги в оперативному порядку прибути на місце ЗТП для дослідження обставин і механізму пригоди, технічного стану систем безпеки, колії, рухомого складу, місця пригоди, обставин і об'єктів транспортної інфраструктури безпосередньо у місці пригоди.

Тому судові експерти, як правило, проводять дослідження інформації, що міститься у матеріалах кримінального провадження, а це і матеріали службового розслідування, які для експерта являються однією з основних частин. У вказаних матеріалах міститься різного роду інформація про обставини ЗТП, з матеріалізованих джерел та її носіїв – об'єктів судової експертизи. Якість, достовірність даних, професіоналізм та сумлінність членів комісії з розслідування ЗТП та багато інших факторів, впливають на складність проведення досліджень при виконанні судової залізнично-транспортної експертизи. Так, для удосконалення підходу проведення експертизи з встановлення технічного стану систем безпеки, їх функціонування і дослідження дій працівників залізничного транспорту (їх взаємодії із системами безпеки на залізничному транспорті) при залізнично-транспортній пригоді пропонуємо алгоритм, який наведено в табл. 1.

Таблиця 1. Алгоритм дослідження взаємодії працівників магістрального залізничного транспорту із залізничними системами безпеки в межах виконання судових залізнично-транспортних експертиз

№ етапу	Назва етапу	Пояснення до етапу
1	Ознайомлення і вивчення обставин ЗТП	Огляд обставин ЗТП із процесуального документу про призначення експертизи і матеріалів справи.
2	Оброблення інформації з матеріалів справи, що має відношення до ЗТП у межах компетенції експерта	Обробка інформації з матеріалів справи, що має відношення до ЗТП у межах компетенції експерта.
3	Накопичення необхідної інформації з нормативних	Ознайомлення з функціями систем безпеки в місці ЗТП.

№ етапу	Назва етапу	Пояснення до етапу
	документів і інструкцій про функціонування систем безпеки в місці ЗТП	
4	Накопичення необхідної інформації про фактичні дії працівників, які взаємодіють з системами безпеки в місці ЗТП	Накопичення необхідної інформації про технічний стан системи безпеки, що використовувалася при ЗТП і дій працівників залізничного транспорту – операторів систем безпеки.
5	Розподіл отриманої інформації	Розподіл інформації на достовірну, явно неправдиву і ймовірну. При цьому використовуються розрахункові методи досліджень, спеціальна література та дослідження інформації з автоматизованих джерел.
6	Надання клопотання щодо відсутньої інформації або її уточнення	При відсутності інформації або наявних розбіжностях експерт направляє клопотання для отримання інформації.
7	Аналіз і огляд отриманої інформації	Дослідження (аналіз) повноти наданої інформації в додаткових матеріалах, що надійшли у відповідь на клопотання. Розподіл інформації на достовірну, явно неправдиву і ймовірну.
8	Перевірка (верифікація) імовірної інформації	Повторне виконання пункту 5 і у випадку отримання необхідного об'єму інформації для дослідження перехід до наступного етапу.
9	Кінцеве формування вихідних даних у межах виконання судової залізнично-транспортної експертизи з дослідження взаємодії працівників магістрального залізничного транспорту з залізничними системами безпеки	Виконання судової залізнично-транспортної експертизи з дослідження взаємодії працівників магістрального залізничного транспорту із залізничними системами безпеки.
10	Формування та надання висновків	Завершення дослідження і формування висновку експерта на основі проведеного дослідження.

Необхідно наголосити, що дослідження взаємодії систем забезпечення безпеки руху і працівників магістрального залізничного транспорту вимагають наявності у експертів високого рівня спеціальних знань. У межах дослідження

взаємодії працівників магістрального залізничного транспорту з залізничними системами безпеки експертами встановлюється стан системи, що забезпечує безпеку руху поїздів, і фактичні дії працівників, які причетні до функціонування цієї системи. Зазначені вище дослідження є надзвичайно важливими і актуальними, особливо при дослідженні випадків сходу та зіткнення залізничного рухомого складу з автотранспортом на залізничних переїздах. Тому розвиток і удосконалення підходів із дослідження зазначених вище питань у межах проведення судової залізнично-транспортної експертизи є надзвичайно актуальним питанням сьогодення.

Перелік посилань

1. Возняк О. М. Підвищення ефективності контролю рухомих одиниць у системах безпеки на залізничних переїздах: дис. ... канд. техн. наук: 05.22.20 / Дніпропетр. нац. ун-т залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. Дніпро, 2017. 179 с.

2. Джус О. В. Системи контролю за вантажами при їх перевезенні залізничним транспортом. Можливість використання інформації, отриманої з даних систем при виконанні судової залізнично-транспортної експертизи. *Судова експертиза: проблеми сьогодення та перспективи розвитку*: колективна монографія / МЮ України. Львівський НДІСЕ. Дрогобич: ПОСВІТ, 2020. С. 294-300.

3. Положення про систему управління безпекою руху поїздів у Державній адміністрації залізничного транспорту України, затв. наказом Міністерства інфраструктури України від 01.04.2011 № 27 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0729-11#Text>.

УДК 343.98

Дубровська Ольга Миколаївна
завідувачка організаційно-методичного відділу

Легедза Аріна Василівна
завідувачка судово-медичного відділу

Марчук Богдан Анатолійович
лікар судово-медичний експерт

*Державна спеціалізована установа «Головне бюро судово-медичної експертизи
Міністерства охорони здоров'я України»*

**АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПОМЕРЛИХ ОСІБ ПРИ
ВИЯВЛЕННІ МАСОВИХ ПОХОВАНЬ ТА ЇХ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ**

**CURRENT ISSUES OF REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF THE
PROCESS OF IDENTIFICATION OF DECEASED PERSONS UNDER THE
CONDITIONS OF DISCOVERY OF MASS GRAVES AND THEIR
FORENSIC EXAMINATION DURING MARTIAL LAW**

У тезах висвітлюються актуальні питання організації роботи судово-медичних установ України під час воєнного стану та шляхи їх вирішення з урахуванням міжнародного досвіду для ефективного виконання експертних завдань з ідентифікації осіб.

Ключові слова: судово-медична експертиза, масові захоронення, зниклі безвісті, невпізнані тіла, ідентифікаційні дослідження, комплексний підхід, молекулярно-генетична (ДНК) – ідентифікація.

The abstracts highlight the current and problematic issues of organizing the work of forensic medical institutions of Ukraine during the martial law and ways to solve them, taking into account international experience for efficient solutions to forensic tasks on determining the cause of death and identifying of the person.

Keywords: forensic medical examination, mass graves, missing persons, unidentified persons, identification studies, comprehensive approach, DNA identification.

Реалії сьогодення в Україні – це надзвичайна ситуація, обумовлена повномасштабними воєнними діями і тимчасовою окупацією частини території, яка супроводжується масовою загибеллю, як військових так і цивільних людей, коли постає питання щодо осіб зниклих безвісті за особливих обставин та

ідентифікації невідомих тіл (останків) померлих (загиблих) осіб [1, Розділ I Загальні положення]. За таких умов вкрай необхідним є удосконалення нормативно-правової бази, яка б сприяла в регулюванні та оптимізації роботи органів та структур державної влади, що уповноважені вирішувати вищезазначені питання в складних умовах воєнного часу. Міжнародні організації, які мали досвід з ідентифікації невідомих тіл після стихійних лих запропонували свою допомогу у вирішенні питань організації та методологічного підходу до процесу ідентифікації невідомих тіл (останків) померлих (загиблих) осіб.

Для накопичення і централізації відомостей та даних щодо осіб, зниклих безвісті за особливих обставин, а також обліку інформації, необхідної для їх ефективного розшуку, в Україні був створений Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісті за особливих обставин (далі-Реєстр) системи Міністерства внутрішніх справ України (далі – ЄІС МВС) [1, Розділ V]. Внесення до Реєстру відомостей про осіб, зниклих безвісті за особливих обставин та їх розшук забезпечують: Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісті за особливих обставин, Національна поліція України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Національна гвардія України, місцеві органи виконавчої влади. Завдання наповнення Реєстру інформацією про невідомі тіла (останки) померлих (загиблих) осіб, покладене на Національну поліцію України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство розвитку громад та територій України, місцеві органи виконавчої влади. Внесення інформації про невідомі тіла (останки) померлих (загиблих) осіб («особливі прикмети, вік, статура тощо, одяг і особисті речі, зразки та профілі ДНК...») у разі неможливості їх ідентифікації, передбачено Міністерством охорони здоров'я України та Експертною службою Міністерства внутрішніх справ України [2, Гл. I, п. 6 Гл. II п. 1., п. 5].

Парламентом був прийнятий та 09.07.2022 підписаний президентом України Закон «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», який увійде в дію 06.02.2023, згідно з яким, обов'язковій державній реєстрації підлягає геномна інформація невідомих трупів людей, їх останків та частин тіла та відібраних біологічних зразків осіб, зниклих безвісті, відомості про виявлення яких унесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань [3, ст. 5 п. п. 5, 6]. Закон дозволить покращити роботу з розшуку зниклих безвісті та ідентифікації невідомих осіб.

Наприкінці вересня 2022 р. був підготовлений проєкт угоди про співпрацю між Україною та Міжнародною комісією з питань зниклих безвісті (МКЗБ) за підтримки та під егідою штаб-квартири МКЗБ в Гаазі (Нідерланди) в зв'язку із труднощами, які виникають під час розшуку зниклих безвісті, чії родичі виїхали з України і не можуть здати зразки для проведення молекулярно-генетичної (ДНК) експертизи. Водночас ішлося про можливість направлення до ДНК-лабораторій, розташованих в Гаазі складних зразків, які не вдалося ідентифікувати в Україні. Мета угоди – налагодити співробітництво між Україною та МКЗБ з питань обліку та / або розшуку осіб, зниклих безвісті, у тому числі для встановлення та ідентифікації невідомих тіл (останків)

померлих (загиблих) осіб. Для ратифікації даної Угоди необхідно гармонізувати її з українським законодавством шляхом залучення широкого кола державних органів для врахування всіх аспектів та узгодження позицій сторін.

Для здійснення пошуку осіб, зниклих безвісті за особливих обставин, їх останків, розшук і фіксацію місць поховань таких осіб, вилучення тіл (останків) померлих (загиблих), вивезення їх з місць захоронення на підставі наказу Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісті за особливих обставин (посадової особи Мінреінтеграції) за погодженням з НП, СБУ ДСНС і об'єднаним оперативним штабом Збройних Сил, утворюються пошукові групи [4, п. 9]. Після вилучення тіл (останків) померлих (загиблих) осіб, складається «Протокол» щодо кожного вилученого окремого тіла (останків) померлого (загиблого), в який вносяться відомості щодо «механічних ушкоджень тіла (останків), особливі прикмети, знайдених на тілі або біля тіла речей, документів та інших предметів, які можуть допомогти ідентифікації», матеріали відео-, фото фіксації [4, п. 17]. Фактично вилучення тіл (останків) померлих (загиблих) пошуковою групою повинно бути слідчою (розшуковою) процесуальною дією в межах кримінального провадження – ексгумацією трупа (трупів), яка здійснюється на підставі постанови прокурора зі складанням Протоколу, під час якої труп виймається з місця поховання, а судово-медичний експерт у якості спеціаліста оглядає труп і в разі необхідності вилучає біологічний матеріал для проведення експертних досліджень, після чого труп може бути доставлений до відповідного експертного закладу для проведення експертизи [5, ст. ст. 71, 239]. Проте, характер взаємодії між Уповноваженим з питань осіб, зниклих безвісті за особливих обставин та прокурором в існуючих процесуальних документах не відображений.

Проведення пошукових робіт здійснюється відповідно до «Інструкції з проведення пошукових робіт», яка затверджується наказом МОЗ України за погодженням з Уповноваженим. Проект «Інструкції» підготовлений МОЗ України, але до теперішнього часу не затверджений [4, п. 14]. Органи, уповноважені на облік та / або розшук осіб, зниклих безвісті за особливих обставин, відповідно до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісті за особливих обставин» вносять Уповноваженому пропозиції щодо утворення та персонального складу пошукових груп [4, п. 10]. Конкретні вимоги в нормативно-правових документах до знань, професійних вмій та кваліфікації членів пошукової групи, не зазначені, хоча, виходячи з їх мети та характеру завдань, ці спеціалісти повинні мати знання і володіти навичками різних експертних спеціальностей, в тому числі і напрямку судово-медичної експертизи.

Під час сумісних тренінгів судових експертів Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, судово-медичних експертів України, експертів зарубіжних пошукових груп (команд вилучення – DVI), які були організовані Європейським тренінговим центром судово-медичної ідентифікації жертв катастроф для підтримки судових експертів України, з'ясувалося, що в склад команд вилучення – DVI, окрім

працівників правоохоронних органів, судово-медичних експертів, входять експерти – спеціалісти різних напрямків знань: з криміналістики, судової археології, антропології, судово-медичної одонтології, психології. В своїй роботі з виявлення, вилучення та первинної ідентифікації трупів (останків) загиблих осіб при надзвичайних ситуаціях вони користуються «Мінесотськими протоколами дослідження трупів підозрілих на насильницьку смерть», виданими правлінням Головного комісара Об'єднаних Націй з прав людини [10]. Протоколи є друкованими формами з позначками для відповідного сортування тіл за допомогою унікальних ідентифікаторів – наліпки зі штрих-кодом, QR-кодом кожного тіла або частини тіла. Вони поєднують дані зовнішнього огляду трупа, зубну карту і ті дані, що стосуються місця, дати та обставин його виявлення, дактилоскопічні відбитки, численні схеми для графічної фіксації ушкоджень. Ці «Протоколи» є зручними для використання, зменшують витрати часу на опис і могли би застосовуватися при вилученні та огляді трупів пошуковими групами та при доставці до судово-медичних установ за умови їх узгодження з нормами внутрішньодержавного права України.

В Україні пошуковими групами трупи загиблих доставляються до спеціалізованих судово-медичних експертних установ, які в організаційно-методичному відношенні підпорядковані Міністерству охорони здоров'я (бюро судово-медичної експертизи, надалі – бюро СМЕ), діяльність яких спрямована на допомогу правоохоронним органам у справах, пов'язаних з розслідуванням злочинів проти життя та здоров'я особи та включає проведення судово-медичної експертизи трупів шляхом розтину для встановлення причини смерті і вирішення інших питань [6, 7]. Процесуальні підстави проведення судово-медичної експертизи трупів і порядок залучення експертів для її проведення визначений КПК України [5, ст. ст. 242, 243]. Порядок та послідовність виконання експертизи є регламентованими [8, «Спеціальна частина» с. 38]. При експертизі трупів невідомих осіб передбачено складання словесного портрету і фотографування трупа за правилами сигналітичної фотографії, підготовка пальців для дактилоскопії та складання Розпізнавальної картки в двох примірниках, один з яких передається уповноваженій особі, що призначила експертизу [8, п. 2.1.11 с. 41-42].

З метою законодавчого врегулювання порядку взаємодії між процесуально уповноваженими правоохоронними органами та бюро СМЕ спільним наказом МВС України, МОЗ України, Офісу генерального прокурора «Про Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України» від 09.03.2022 № 177/450/46 був визначений «Порядок дій працівників бюро судово-медичної експертизи» [9]. Цим «Порядком» передбачено огляд трупа не на місці його виявлення, а в бюро СМЕ, дослідницька частина експертного висновку складається на підставі зовнішнього огляду, а розтин трупа проводиться у виключних випадках. При проведенні експертизи неідентифікованих трупів осіб, в обов'язковому порядку експертом мають бути

здійснені заходи для подальшої ідентифікації (фіксація та обов'язкове фотографування особливих примет, зубної формули тощо, вилучення та зберігання об'єктів для молекулярно-генетичної експертизи) [9, Гл. III].

Експерти зарубіжних пошукових груп (команд вилучення – DVI) ознайомили з друкованими формами, які використовуються в міжнародній експертній практиці для посмертної судово-медичної ідентифікації жертв стихійних лих та великомасштабних катастроф.

Interpol DVI Form – Missing Person /ante mortem/ (yellow) – це форма для внесення даних про зниклих безвісті, яка заповнюється членом DVI групи зі слів родичів або близьких особи, зниклої безвісті та містить пункти під номерами для заповнення інформації про цю особу, а саме, персональні дані, дані про одяг, взуття, прикраси, носильні речі та речі, які були при ній, антропометричні дані (зріст, вага, особливості статури), опис тіла, словесний портрет, відомості з медичної документації про перенесені та наявні захворювання, операції, патологічні стани, вади, залежності, одонтологічний статус, наявні імпланти, протези, лінзи, а також сімейне дерево, біологічних родичів, DNA (ДНК) – профілі біологічних родичів, DNA (ДНК) – профіль (якщо він був виділений з речей, які належали зниклому) [11]. Interpol DVI Form – Unidentified Human Remains /post mortem/ (pink) – це форма для внесення даних про знайдені та вилучені трупи, що заповнюється експертами, які досліджують труп. Окрім відомостей про місце виявлення трупа, містить пункти під номерами для заповнення інформації про нього, частина яких збігається з пунктами форми про зниклу безвісті людину щодо персональних даних, даних про одяг, взуття, прикраси, носильні речі та речі, які були при ній, антропометричних даних (зріст, вага, особливості статури), опису тіла, словесного портрету. Додатково вносяться дані внутрішнього дослідження трупа, відбитки пальцевих візерунків, DNA (ДНК) – профіль трупа (останків) [12].

Багато трупів, які надходять до бюро СМЕ можна віднести до категорії непридатних для впізнання за зовнішніми ознаками (трупи в стані виразних гнильних змін, скелетовані, обвуглені, розрізнені, фрагментовані частини окремих ділянок тіла різних розмірів та ступеня збереженості). Досвід українських, і зарубіжних спеціалістів свідчить про необхідність комплексного підходу до ідентифікації невпізнаних трупів із застосуванням всього спектру методів ідентифікації: метод безпосереднього співставлення інформації, дактилоскопія, порівняльно-анатомічний, остеометричний, порівняльно-мікроскопічний, судово-біологічний краніометричний, рентгенологічний, молекулярно-генетичний методи. Молекулярно-генетичний метод DNA (ДНК) – метод ідентифікації, який є дороговартісним, довготривалим і потребує певних умов забору та зберігання, а саме: для запобігання контамінації (змішування біологічного матеріалу) зразків, а також для захисту працівників при відборі біологічного матеріалу необхідно використовувати засоби індивідуального захисту. Після відбору кожного зразка необхідно змінювати одноразові рукавички, а також очищати інструменти та обладнання в три етапи: 10 % розчином хлорного відбілювача, 70 % розчином етанолу,

водою [13, с. 5]. За можливості, від трупа проводиться відбір зразків крові або м'яких тканин (м'язи з глибоких ділянок, наприклад стегна). В інших випадках зразки кісток і зубів є кращим і часто єдиним джерелом ідентифікації людини. Оскільки кожна кістка або її частина сама по собі є унікальним зразком (через різну деградацію та різний біологічний вміст), найкраще для аналізу ДНК відбирати «важкі» кістки (перевага віддається довгим трубчастим кісткам, не депульпованим зубам) [13, с. 19]. Після відбору біоматеріал для ДНК дослідження потрібно якомога швидше доставити до лабораторії в охолоджених контейнерах для уникнення ризику деградації (фрагментації) ДНК під впливом різних факторів (вплив ультрафіолетових променів, тепло, волога, дія бактерій та грибків, вплив хімічних речовин). Кістки та зразки м'яких тканин найкраще зберігаються в замороженому стані, проте розморожування, особливо неодноразове, має несприятливий вплив на стан ДНК. Це потрібно мати на увазі при організації транспортування та не допускати розморожування до початку дослідження. Якщо забезпечити такі умови немає можливості, то краще транспортувати зразки в охолодженому стані, а кістки – в очищеному та висушеному стані в паперових конвертах при кімнатній температурі [13, с. 16].

Законом України «Про судову експертизу» передбачено, що керівники державних спеціалізованих установ мають право включати до складу експертних комісій провідних фахівців інших держав за згодою відповідного органу або особи, що призначила експертизу для спільного проведення судових експертиз за нормами процесуального законодавства України [7, Розділ IV ст. 23] Проте, процесуальних норм, які б визначали, хто саме залучає такого фахівця, механізм залучення, джерела фінансування його діяльності, встановлення відповідності статусу фахівця до вимог ст. 10 Розділу II Закону України «Про судову експертизу», для осіб, які можуть бути судовими експертами, існуючими процесуально-нормативними актами не передбачено.

Перелік посилань

1. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>.

2. Положення про Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 29.08.2022 № 535. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0998-22#Text>.

3. Про державну реєстрацію геномної інформації людини: Закон України від 09.07.2022 № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text>.

4. Порядок утворення та діяльності пошукових груп з пошуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 № 511 «Деякі питання виконання Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/511-2022-%D0%BF#Text>.

5. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

6. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

7. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

8. Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6.

9. Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України, затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#n7>.

10. The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016), Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, New York / Geneva, 2017.

URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf>.

11. Interpol DVI Form – Missing Person /ante mortem/ (yellow).

12. Interpol DVI Form – Unidentified Human Remains /post mortem/ (pink).

13. Forensic DNA analysis; current practices and emerging technologies. Ed. by Jaiprakash G. Shewale and Ray H. Liu, 2013, 445 p. (ISBN 9780367778149).

УДК 343.98

Жеребко Олександр Іванович

кандидат юридичних наук, завідувач відділу нормативно-методичної діяльності та стандартизації лабораторії організації наукової, методичної діяльності, нормативного забезпечення та міжнародного співробітництва

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ПРИРОДА І ФУНКЦІЯ СЛІДЧИХ ВЕРСІЙ

THE NATURE AND FUNCTION OF INVESTIGATIVE VERSIONS

У тезах розглядаються питання природи і функції слідчих версій. Обґрунтовано положення про те, що версія є основою планування розслідування кримінальних правопорушень, визначено природу і функції криміналістичних версій, розглянута й уточнена їх класифікація.

Ключові слова: планування розслідування, слідча версія, криміналістична версія, план розслідування, гіпотеза у криміналістиці, припущення у криміналістиці, метод розслідування злочинів, метод пізнання.

Theses examine the nature and function of investigative versions. The statement that the version is the basis for planning the investigation of criminal offenses is substantiated, the nature and functions of forensic versions are determined, and their classification is considered and clarified.

Keywords: investigation planning, investigative version, forensic version, investigation plan, hypothesis in criminology, assumptions in criminology, crime investigation method, cognitive method.

Планування розслідування кримінального правопорушення – це розумова діяльність слідчого, що визначає завдання такого розслідування, способи їх вирішення, розставлення сил і засобів. Основним елементом будь-якого плану розслідування є слідчі версії. Тобто, планування й організація розслідування кримінальних правопорушень, пов'язані з висуненням слідчих версій, кожна з яких ретельно перевіряється.

Головне завдання слідчої версії – забезпечити правильний напрям розслідування та розкриття кримінального правопорушення, притягнення винного до відповідальності, виправдання невинної особи.

Слідча версія є засобом одержання доказової інформації. Як відзначає В. О. Образцов, боротьба за володіння інформацією у кримінальному процесі не обходиться без подолання серйозної протидії з боку осіб, не зацікавлених у встановленні істини та прийнятті правильних, обґрунтованих правових рішень. Ці особи прагнуть приховати, завуалювати, знищити справжні джерела й носії

інформації, фабрикують уявні, фальшиві матеріально фіксовані докази, вигадують та реалізують інші дезінформаційні акції [1, с. 34].

Версія – основа планування розслідування [2, с. 215; 3, с. 8]. Теорія версій є однією з основних та найбільш розроблених у системі криміналістичної тактики [4; 5, с. 56-61].

У криміналістичній літературі даються різні визначення версії. І. М. Лузгін визначав версію як «обґрунтоване припущення відносно події злочину, його окремих елементів або про походження і зв'язок доказових фактів» [6, с. 16]. С. Ю. Якушин як «індуктивний висновок слідчого у формі припущення, заснований на фактичних даних про подію злочину і його окремих обставин, що підлягає перевірці за логічними правилами дедукції» [7, с. 55].

Слідча версія, як припущення слідчого стосовно ще не встановлених юридично значущих обставин розслідуваної події, є типовим логічним засобом узагальнення отриманих відомостей та фактів, що пов'язує їх єдиним поясненням та спрямоване на повне розкриття кримінального правопорушення, викриття винних та встановлення об'єктивної істини у справі [8, с. 20].

Слідчу версію можна визначити як самостійний специфічний криміналістичний засіб (криміналістичний метод розслідування), яким користується слідчий для пізнання і доведення об'єктивної істини в попередньому слідстві. Це засіб, або метод, полягає в побудові та перевірці слідчим всіх вірогідних на зібраних матеріалах припущень про форми зв'язків та причин окремих явищ події, що розслідується, як реально можливих пояснень, встановлених до теперішнього часу фактів, а також обставин, пов'язаних із даною подією, які можуть знадобитися для перевірки старих і пошуку нових фактів. Не всяке припущення слідчого, що виникає у нього при розслідуванні кримінальної справи, а лише таке припущення відносно ще не існуючої події, що розслідується, або елементів складу злочину та їх ознак, яке засноване на аналізі всієї сукупності фактичних даних, що є у розпорядженні слідчого до моменту висунення цього припущення. Версія є гаданим виводом зі всієї сукупності обставин, що пов'язані з подією злочину.

Але якщо слідчий слідує цьому визначенню, то виходить, що зі всієї сукупності обставин, пов'язаних з подією кримінального правопорушення можна зробити лише один висновок, тобто висунути лише одну версію, тоді як відомо, що не тільки вся сума фактичних даних, а навіть який-небудь один факт може мати декілька різних пояснень.

Більш вбачається влучним наступне визначення версії: «обґрунтоване фактичними даними та таке, що підлягає перевірці одне з припущень слідчого відносно суті події злочину або окремих його сторін і обставин, що розслідуються, правдоподібно пояснюючи встановлені у кримінальній справі факти» [11, с. 19].

Поняття «версія» почали досліджувати ще у 20-х роках минулого століття, проте значний внесок у теоретичне розроблення основ поняття та використання версій у розслідуванні злочинів зробив С. О. Голунський [12].

Пізніше досить багато вчених наводили поняття слідчої версії. Проте найбільш прийнятним є визначення версії, сформульоване О. М. Ларіним:

«Слідча версія – це побудована з метою встановлення об'єктивної істини у справі інтегрована ідея, образ, який несе функції моделі досліджуваних обставин, створений уявою (фантазією), що містить передбачувану оцінку наявних даних, які слугують поясненням цих даних, та виражена у формі гіпотези» [10, с. 29].

Сучасні визначення версії відображають досягнення гносеології, логіки, теорії моделювання. Версію розглядають, як вид гіпотези, обґрунтоване передбачення про явища, які безпосередньо не сприймалися, про їх взаємозв'язки та взаємозалежність.

У гносеологічному аспекті слідча версія – це відображення (образ) дійсності. В ньому уявлення як результат сприйняття предметів та повідомлень, що стосуються кримінальної справи, вступають в активну взаємодію зі всією сумою знань, які слідчий отримав із досвіду – власного та узагальненого наукою. На перший план виступають знання про зв'язки подібних предметів та повідомлень із юридично значущими діями, станами, відношеннями [10, с. 12]. Криміналістична версія може бути витлумачена як обґрунтований висновок слідчого, що пояснює певний факт кримінального правопорушення. На основі цього висновку слідчий надалі планує розслідування такого правопорушення.

Версію в криміналістиці називають й методом пізнання, й тактичним прийомом, й інтегральною ідеєю, й ідеальною інформаційно-логічною моделлю, й різновидом гіпотези. Варто погодитися з останньою позицією, що отримала найбільшу підтримку серед науковців. Слідча версія і гіпотеза мають загальну логічну структуру і є основною логічною формою розумової діяльності при розслідуванні фактів і здобутті нового знання.

Версія – це юридична інтерпретація філософського поняття гіпотези, яка, на думку В. О. Коновалової, є основою, що задовольняє пізнавальну діяльність при вирішенні складних та багатограних завдань [13, с. 4]. Тому побудову версій, головне – її перевірку, необхідно відносити до найбільш актуальних в організації розслідування злочинів.

Проте, слідча версія володіє своїми специфічними рисами, що відрізняють її від гіпотези. У загальному вигляді ці відмінності полягають у тому, що слідча версія висувається, коли є достатні підстави для припущення про вчинення кримінального правопорушення, гіпотеза – з приводу будь-яких явищ і подій природи та суспільства. Перша висувається з метою встановлення істини про певні обставини справи, що підлягають доказуванню відповідно до вимог кримінально-процесуального закону, інша – для встановлення істини відносно закономірностей, що діють в різних галузях знань. Тобто слідчі версії відрізняються від гіпотези тим, що спрямовані на встановлення істини в кримінальному судочинстві та не переслідують завдань відкриття закономірностей, пояснюючи лише окремі події.

Термін «версія» походить від латинського слова «versio». Його буквальний переклад на українську мову означає «видозміна», що тлумачиться як одне з декількох відмінних між собою положень або пояснень якого-небудь факту, явища. Цей термін означає, що для пояснення однієї й тієї ж сукупності фактичних даних завжди повинно бути декілька версій.

Головне завдання криміналістичної версії – забезпечити правильний напрям розслідування та розкрити кримінальне правопорушення, притягнути винного до кримінальної відповідальності, виправдання невинної особи [14, с. 200].

Слідча версія виконує організаційну функцію. Так, В. О. Коновалова зазначає, що звертаючись до організаційної функції версії неможливо відмітити такої обставини як перевірка останньої, шляхом проведення тактичних операцій як комплексу організаційних, слідчих та оперативно-розшукових дій, спрямованих на вирішення одного завдання. З точки зору отримання необхідної інформації тактична операція є найефективнішим засобом розслідування. Останнє зумовлене різним характером дій, об'єднаних в один комплекс, і одночасним їх проведенням, що дозволяє отримувати необхідну інформацію та попереджувати її можливе витікання. Отже, слідча версія у своєму організаційному аспекті є певним стимулом для виконання дій, спрямованих на її перевірку, на встановлення обставин, пов'язаних з подією злочину [13, с. 174].

Відомо, що слідча версія складає основу планування, визначає напрям розслідування, є організаційною основою і ядром планування дій слідчого. У цьому й полягає організаційна функція слідчої версії та тактичної операції, оскільки вона визначає напрям, встановлення кола обставин, що підлягають доказуванню, зумовлює і намічає комплекс та послідовність слідчих дій і тактичних операцій, необхідних для забезпечення оптимального розслідування.

Версії можна класифікувати за певними ознаками, а саме [15, с. 175-176]:

- за обсягом – на загальні та окремі версії;
- за суб'єктом висунення – на слідчі, експертні, оперативно-розшукові версії;
- за юридичними значеннями – на версії про окремі елементи складу злочину, про факти доказування тощо;
- за ступенем конкретності – на типові та конкретні версії;
- за ступенем імовірності – на малоімовірні та ймовірні версії;
- за часом висунення – на початкові та подальші версії;
- з точки зору обґрунтованості – на обґрунтовані, мало обґрунтовані та необґрунтовані версії;
- за строком перевірки – на першочергові та подальші версії.

Виділяють загальні та окремі версії. До загальних можна віднести ті, що стосуються предмета доказування в цілому, містять припущення про наявність (відсутність) факту злочину та винних осіб. Загальні версії пояснюють загальну сукупність обставин події, відповідаючи на питання, який саме злочин учинено. Наприклад, при побудові слідчих версій слідчий повинен керуватися наступними питаннями:

- що являє собою подія;
- якщо це злочин, хто винний у його вчиненні.

Перше питання належить до об'єктивної сторони злочину, друге – до суб'єктивної. Окремі версії містять припущення щодо окремих сторін досліджуваної події, пояснюють особливості та виникнення окремих обставин

злочину, певних фактів (наприклад мотив скоєння кримінального правопорушення, місце, знаряддя, час).

Поділ версій є досить відносним. Обидва види нерозривно пов'язані між собою. Так, побудова загальної версії дає можливість побудувати окремі версії вчиненого правопорушення й навпаки – результати відпрацювання окремих версій дають можливість намітити курс подальшого розслідування, конкретизувати та уточнити загальну версію.

Перелік посилань

1. Образцов В. А. Основы криминалистики. Москва: Юристъ, 1996. 160 с.
2. Ішук І. В. Значення негативних обставин для виявлення ознак інсценування незаконного заволодіння застрахованим транспортним засобом. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2009. № 1. С. 215-225.
3. Хань Г. А. Теоретичні засади планування та організації розслідування злочинів: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2007. 20 с.
4. Васильев А. Н. Следственные версии. *Советское государство и право*. 1960. № 8. С. 54-63.
5. Белкин А. Р. Теория доказывания: научно-методическое пособие. Москва: НОРМА, 1999. 418 с.
6. Лузгин И. М. Моделирование при расследовании преступлений. Москва: Юридическая литература, 1983. 152 с.
7. Якушин С. Ю. Тактические приёмы при расследовании преступлений. Казань: Казанский государственный университет, 1982. 103 с.
8. Арцишевский Г. В. Понятие версии расследования. *Вопросы криминалистики*. 1962. № 6-7. С. 20-25.
9. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы от теории к практике. Москва: Юридическая литература, 1988. 304 с.
10. Ларин А. М. От следственной версии к истине. Москва: Юридическая литература, 1976. 199 с.
11. Сергеев Л. А., Соя-Серко Л. А., Якубович Н. А. Планирование расследования; под общ. ред. Н. И. Сапожникова. Москва, 1975. 116 с.
12. Голунский С. А. Планирование расследования. *Советская криминалистика на службе следствия*. 1958. Вып. 10. С. 66-70.
13. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков: Консум, 2000. 176 с.
14. Кептене М. П. Окремі аспекти побудови, перевірки та використання типових слідчих версій у кримінальних справах про серійні вбивства. *Право і безпека*. 2012. № 3 (45). С. 199-203.
15. Стратонов В. М. Версії в практиці пізнавальної діяльності слідчого. *Право і безпека*. 2011. № 1. С. 174-178.

УДК 343.98

Журавльова Маргарита Олегівна

*доктор філософії у галузі психології, заступник директора
з експертної роботи*

Бордан Ольга Дмитрівна

*судовий експерт лабораторії психологічних, мистецтвознавчих
та інших видів досліджень*

*Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ЩОДО ОПИТУВАННЯ ДИТИНИ У ПРИСУТНОСТІ ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВНИКА

REGARDING INTERVIEWING A CHILD IN THE PRESENCE OF A LEGAL REPRESENTATIVE

У тезах висвітлюються проблема присутності значимого дорослого / законного представника дитини на допиті, визначаються умови, що створюють належне вільне та самостійне викладання дитиною подій, спростовуються хибні переконання щодо безпосередньої участі / втручання законного представника у допит дитини.

Ключові слова: психологічна експертиза, опитування дитини, участь офіційного представника дитини, ретравматизація, нівелювання впливу на дитину.

The theses highlight the problem of the presence of an influential adult / legal representative of the child at the interrogation, determine the conditions that create a proper free and independent presentation of events by the child, refute false beliefs about the direct participation / intervention of the legal representative in the interrogation of the child.

Keywords: psychological examination, interview of the child, participation of the child's official representative, retraumatization, leveling of the impact on the child.

Супроводження дитини її законним представником є невід'ємним правом дитини, закріпленим у Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства і Кримінальному процесуальному кодексі України.

Під час дослідження відеозаписів слідчих дій експерти психологи часто спостерігають за процесом опитування, де, окрім слідчого та / або психолога, безпосередню участь бере законний представник дитини. Часто така участь стає надмірно активною. Дорослий, намагаючись емоційно підтримати та захистити

дитину, заважає процесу отримання автентичних, «чистих» свідчень від дитини.

Найчастіше спостерігаються такі порушення процедури опитування з боку офіційного представника: надання відповідей замість дитини, спонукання, підштовхування дитини до певної відповіді, надання прямих підказок, вказівок, постановка навідних питань, активна невербальна комунікативна участь.

На думку авторів, під час опитування дитини увага повинна приділятися насамперед *формі включення* законного представника до процесу допиту. Слідчий або прокурор мають обмежити можливість впливу з боку представника при перших же спробах втручання у процес отримання свідчень.

Найчастіше намагання законного представника брати *безпосередню участь* (безпосередня фізична близькість законного представника) в процесі опитування обумовлена такими хибними переконаннями:

1. *«Дитина боїться опитування незнайомою людиною, тому поряд з матір'ю / сестрою / батьком їй буде більш затишно...».*

Насправді, присутність значимого дорослого / іншого законного представника буде необхідна та доречна виключно на початку опитування, під час встановлення контакту із психологом. Після ознайомлення дитини із процесом опитування, її адаптації та налагодження взаємин з опитувачем доречно запропонувати дитині продовження подальшої бесіди віч-на-віч.

2. *«Опитувана дитина має малий вік, погано розмовляє, тому необхідна присутність матері або іншої близької людини, щоб допомогти дитині висловити свою думку...».*

Насправді матір дійсно може виконувати роль перекладача під час отримання свідчень від дитини, яка має недостатній розвиток сформованості мовленнєвих навичок, для вільного її розуміння слідчим. Проте, до такої участі близької людини необхідно ставитися особливо уважно, чітко розмежовуючи її намагання «бути перекладачем» та неусвідомлену спробу дати відповідь за дитину.

3. *«Дитина може забути розповісти щось важливе, але офіційний представник / значимий дорослий допоможе їй, підкаже...».*

Спілкування опитувача та дитини повинно проходити у вільному діалозі, де дитина відповідає самостійно та незалежно, відповідно до власної логіки та особистих спогадів. Після з'ясування у дитини загальної картини подій психолог повинен запитати інших учасників допиту (які знаходяться поза межами кімнати) про те, чи всі обставини висвітлені, чи потрібне додаткове обговорення подій, що відбувалися, та продовжити за необхідності опитування дитини. Така стратегія опитування надає змогу отримати від дитини самостійні та незалежні свідчення, виключає можливий вплив на її покази.

4. *«Дорослий вважає, що він краще та детальніше надасть пояснення, висвітлить важливі деталі, поставе потрібне питання...».*

Опитування дитини передбачає надання нею самостійних відповідей на всі питання опитувача. Зазвичай, питання представника дитини є навіювальними, тобто такими, що містять неприпустимі знання [2].

5. «Дорослий вважає, що не буде заважати опитуванню, тому що у дитини не має від нього секретів...».

Насправді все залежить від реальних обставин подій. Дитина, яка стала жертвою сексуального злочину, може відчувати сором з приводу зазваної кривди, незважаючи на рівень близькості зі значимим дорослим. Дитина може також відчувати і негативні емоції законного представника, що викликані її розповіддю. Це також впливатиме на ступень відвертості дитини, оскільки вона буде намагатися запобігти переживанням близької людини шляхом приховування подробиць подій.

Отже, присутність значимого дорослого або офіційного представника у кімнаті під час опитування дитини не завжди є благодійною як для процесу отримання аутентичних свідчень дитини, такі для психологічного стану її самої. Вбачається, що участь законного представника в опитуванні / допиті дитини повинна мати чіткий алгоритм та регулюватися принципом доцільності.

Безумовно, найважливішими в будь-яких обставинах є інтереси самої дитини. Тобто, процес опитування / допиту неповнолітньої особи завжди повинен бути таким, що забезпечує найліпші умови збереження здорової психіки дитини, навіть якщо це погано впливає на загальний процес отримання необхідної інформації.

Перелік посилань

1. Журавльова М. О. Розвинений емоційний інтелект, як вимога до особи, що опитує дитину під час її контакту з Законом. *Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Марсель (Франція) 07.04.2021). Київ, Марсель: ФОП КАНДИБА Т. П., 2021. С. 188-192.

2. Журавльова М. О. Помилки в опитуванні дитини. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції-полілогу* (м. Харків, 15-16.04.2021). Харків: Право, 2021. С. 162-164. URL: <https://www.hniise.gov.ua/14075-mzhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsya-aktualn-pitannya-sudovo-ekspertizi-krimnalstiki.html>.

3. Чердинцев Ю. Г., Журавльова М. О. Правові проблеми законодавчих норм, що створюють умови ретравматизації дітей, постраждалих від сексуальних злочинів. *Юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 57-64. (DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.2215>). URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2021/10.pdf.

УДК 343.98

Журавльова Маргарита Олегівна

*доктор філософії у галузі психології, заступник директора
з експертної роботи*

Кадуха Олена Сергіївна

*судовий експерт лабораторії психологічних, мистецтвознавчих
та інших видів досліджень*

*Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

**ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ
З ЖЕРТВАМИ СТАТЕВИХ ЗЛОЧИНІВ ЖІНОЧОЇ
СТАТІ ЗА УЧАСТЮ СПЕЦІАЛІСТА-ПСИХОЛОГА**

**REGARDING THE NEED TO CONDUCT INVESTIGATIVE
ACTIONS WITH FEMALE VICTIMS OF SEXUAL CRIMES WITH
THE PARTICIPATION OF A SPECIALIST-A PSYCHOLOGIST**

Обґрунтовано потребу в проведенні слідчих дій з жертвами статевих злочинів жіночої статі у присутності спеціаліста та в психологічно задовільних умовах. Розглянуто помилки представників правоохоронних органів, які потребують виправлення.

Ключові слова: слідчий експеримент, допит, жертви зґвалтування, статеві злочини, спеціаліст-психолог.

The need to conduct investigative actions with female victims of sexual crimes in the presence of a specialist and in psychologically satisfactory conditions is substantiated. The mistakes of representatives of law enforcement agencies that require correction were considered.

Keywords: investigative experiment, interrogation, rape victims, sexual crimes, psychologist specialist.

Практика проведення судових експертиз відеозаписів слідчих дій з жінками, які постраждали від статевих злочинів, привернула нашу увагу до неприпустимих умов проведення допиту та слідчого експерименту, наслідками яких є ретравматизація жінок, приниження їх честі та гідності.

Активні кроки нашого суспільства щодо підвищення якості опитування дітей дозволили наблизитися до європейських вимог проведення допиту. Водночас практика опитування жінок, які знаходяться в уразливому стані, залишається без належної уваги та необхідних змін. Слідчі дії проводяться без

урахування гендерного статусу та особливостей психологічного стану потерпілих.

Експертна практика в Одеському науково-дослідному інституті судових експертиз Міністерства юстиції України (далі – ОНДІСЕ) дозволяє навести приклад неприпустимого проведення слідчих дій з елементами приниження потерпілих. До ОНДІСЕ надійшов відеозапис слідчої дії для психологічного дослідження, в якому підозрювали чоловіка у зґвалтуванні своєї дружини та неповнолітньої дочки (ч. 2 ст. 152, ч. 3 ст. 152, ч. 4 ст. 152 Кримінального кодексу України). З відеозапису, наданого на дослідження, вбачається, що жінкам замість статиста-манекена запропонували продемонструвати дії сексуального характеру стосовно них на особі чоловічої статі. Заразом, в досить невеликому приміщенні знаходилися п'ять осіб (слідчий, потерпіла, статист і два поняті), при яких потерпілій необхідно було розповісти про інтимні подробиці противоправних дій щодо неї. Наведемо фрагмент діалогу з відеозапису:

«Потерпіла: Я у позі рачки, він мене притиснув...»

Слідчий: Ви можете продемонструвати на статисті, як він вас прижав, якщо статист у ролі вас».

Після чого жінка, тримаючи статиста за стегна, находячись позаду нього, продемонструвала сексуальні дії кривдника. Дотик до чоловіка, маніпулятивні дії стосовно нього збільшили дискомфорт та призвели до погіршення психологічного стану потерпілої.

«Слідчий: В позиції це був вагінальний чи оральний секс?»

Потерпіла: Ваг...Боже... (жінка закрила обличчя рукою та опустила голову донизу).

Слідчий: Будь ласка, не нервуйтеся, я розумію, що це стресова ситуація...

<...>

Слідчий: На вашому допиті у вас відбувався...

Потерпіла: А, да, це не поза 69, він ось тут стояв...

Слідчий: Дозвольте я дочитаю уривок: «...в кімнаті він наказав задовольнити його орально, інакше він продовжить скандал, зламає мені ноги і я не зможу ходити, тоді спустив штани, дістав свій статевий орган та підвів його до мого обличчя, я була дуже виснажена попередньою сваркою, при тому моя права рука дуже боліла від попереднього удару об тумбочку, я не могла чинити супротив, тому попри своєї волі вступила з ним в статеві відносини оральним шляхом...»».

Після цього жінка сіла на диван таким чином, що обличчя потерпілої під час розповідати про оральний секс з кривдником вимушено знаходилося навпроти зони статевих органів чоловіка – статиста.

Пізніше, під час розповіді потерпілої про секс у позі 69, слідчий запропонував статисти лягти на ліжко.

«Потерпіла: Ось так лежала я, його голова була ось тут...»

Слідчий: Ви можете зімітувати тільки в зворотному випадку, тобто тут ніби голова, як він сів на вас

Потерпіла: Як це?

Слідчий: Ляжте поряд, будь ласка...».

Потерпіла змушена була лягти біля незнайомого чоловіка у відповідній позі.

Демонстрація сексуальних дій на чоловікові, фізичний контакт з ним, повторне нагадування травмуючих подій слідчим, проведення слідчої дії при «натовпі вболівальників» [2] є факторами ретравматизації жінки, її приниження.

Злочин сексуального характеру позбавляє навіть сильну духом жінку стабільного «грунту» під ногами, призводить до втрати контролю над власним життям, віри у себе та свої можливості. В такому уразливому стані жінка потребує психологічно безпечної взаємодії, *тобто слідча дія повинна проходити за участю допитувача, який обізнаний про психологічні особливості, властиві для жертв звалтування*. Найкращим варіантом для організації такої взаємодії є участь спеціаліста-психолога.

Статеві злочини щодо жінок здійснюються, зазвичай, чоловіками. У подальшому це призводить до зниження рівня довіри потерпілої до всіх осіб чоловічої статі. Тому, при проведенні слідчої дії, спеціаліст повинен бути однієї статі з потерпілою (тобто жінкою), що сприятиме більш довірливому ставленню її до спеціаліста.

Також необхідно зазначити про доцільність проведення слідчих дій з жертвами статевих злочинів за участю спеціаліста-психолога, оскільки, відповідно до ст. 240 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України) «за необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю *спеціаліста*», «проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні *честь і гідність*, не завдається шкода».

Отже, на законодавчому рівні існують певні норми щодо проведення слідчого експерименту, якими правоохоронні органи нехтують. Водночас, законодавство України потребує змін щодо слідчих дій з жертвами, які постраждали від статевих злочинів. На думку авторів ці зміни полягають у такому:

1) проведення допиту повинно проходити за участі спеціаліста-психолога жіночої/чоловічої статі (за принципом гендерної відповідності статі жертви), у комфортному та безпечному приміщенні, оснащеному предметами, які дозволять демонструвати за необхідності дії сексуального характеру;

2) слідчий експеримент має проводитися виключно в тих випадках, коли це є необхідним для отримання важливої для слідства інформації (якщо проведення допиту не допомогло в цьому), та лише за участю слідчого жіночої / чоловічої статі (за принципом гендерної відповідності статі жертви);

3) при необхідності є доцільним використання статиста-манекена чи статиста – людини жіночої / чоловічої статі (на вибір постраждалої особи);

4) проведення слідчих дій повинно проходити в присутності обмеженої кількості людей. Найоптимальніший варіант – коли присутні потерпіла особа, психолог, представник правоохоронних органів жіночої / чоловічої статі (за принципом гендерної відповідності статі жертви).

На сьогоднішній день ми вважаємо беззаперечно актуальним:

- ініціювання внесення змін до КПК України щодо проведення слідчих дій з жертвами статевих злочинів;
- привернення уваги адвокатів до необхідності контролю безпечних та психологічно задовільних умов проведення слідчих дій для потерпілих;
- зобов'язання правоохоронних органів роз'яснювати потерпілим їх право на відмову від участі у слідчих діях у випадках, коли слідчі дії призводять до приниження честі та гідності постраждалих.

Перелік посилань

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Чердинцев Ю. Г., Журавльова М. О. Правові проблеми законодавчих норм, що створюють умови ретравматизації дітей, постраждалих від сексуальних злочинів. *Юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 57-64 (DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.2215>). URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2021/10.pdf.

УДК 343.95.018:82-32.09

Журавльова Маргарита Олегівна

*доктор філософії у галузі психології, заступник директора
з експертної роботи*

*Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

НАРАТИВ ЯК ПРОВІДНА КАТЕГОРІЯ У ПРАКТИЦІ ДІАГНОСТИЧНОЇ БЕСІДИ

THE NARRATIVE AS A MAIN CATEGORY IN THE PRACTICE OF DIAGNOSTIC INTERVIEW

«Наратив – центральна функція або приклад людського розуму»
Фредрік Джеймсон

У тезах розглядається розповсюджена помилка експертів під час аналізу діагностичної бесіди, яка проводиться в межах психологічної експертизи, – вихід за межі компетенції шляхом аналізу змісту бесіди з підекспертною особою на предмет наявності певних фактів. Підкреслюється значущість аналізу результатів експертної діагностичної бесіди як наративу, розглядаються відповідні складові такого аналізу.

Ключові слова: наратив, судова психологічна експертиза, діагностична бесіда, методика опитування, помилки експерта-психолога в аналізі бесіди.

The theses analyze a widespread error made by experts during the analysis of diagnostic interview, which is an element of psychological expertise – the expert goes beyond the limits of one's competence by analyzing the content of an interview with an interviewed person for the presence of certain facts. The importance of analysis of the results of the expert diagnostic interview as a narrative is emphasized, and the corresponding components of such an analysis are examined.

Keywords: narrative, forensic psychological expertise, diagnostic interview, methodology of an interview, errors of an expert psychologist in interview analysis.

Експертна практика засвідчує, що учасники судового процесу не завжди розуміють справжню роль експерта-психолога під час вивчення певного юридичного факту. Особливо це стосується діагностичного інтерв'ю. Водночас досвід автора як керівника стажування судових експертів, як рецензента експертиз та як члена змінного складу Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України (далі – ЦЕКК) дозволяє стверджувати, що експерти-психологи також не завжди розуміють, у чому справжній сенс експертної бесіди та як саме експерт-психолог повинен опрацьовувати її результати.

На жаль, непоодинокі випадки, коли у своєму висновку експерти-психологи скочуються до аналізу змісту розповіді підекспертної особи та забувають про істину психологічний бік будь-якої розповіді, якою є наратив.

Наратив (англ. і фр. *narrative* – «оповідь», від лат. *narrare* – «розповідати», «пояснювати») – сукупність пов'язаних між собою реальних чи вигаданих подій, фактів або вражень, які складають оповідний текст. А також – це процес повідомлення такого тексту (нарація) і метод впорядкування дискурсу. Особа, котра здійснює наратив, є оповідачем (наратором) [1].

Метою будь-якого діагностичного інтерв'ю під час проведення психологічної експертизи є встановлення того, як людина розповідає про юридично значущі події, а не те, що саме вона розповідає. Завданням експерта-психолога є аналіз таких складових наративу:

– послідовність викладу інформації (головне, первинне, другорядне, втрачене, забуте);

– змістовні блоки та теми викладу (про нього, про себе, про почуття, про контекст тощо);

– час викладу (час викладу окремих блоків та оповіді в цілому);

– деталізація (наявність або відсутність деталей в певних блоках оповіді).

Окремою категорією аналізу є пантомімічний супровід наративу, на котрий експерти-психологи звертають увагу значно частіше, ніж на сам наратив.

Найбільш жахливу помилку експерта-психолога у відображенні результатів діагностичного інтерв'ю в своєму висновку, на погляд автора, можливо описати такою формулою: надання змісту оповідання (повного або

часткового) + відсутність аналізу наративу + формування загальних висновків на підставі змісту інтерв'ю.

Водночас збір доказів та їх оцінка, зокрема аналіз показань потерпілих, відноситься до компетенції слідчих органів та суду, тому експерт, ґрунтуючись під час складання Висновку на будь-яких словах підекспертної особи, одразу «випадає» у сферу права чим порушує процесуальне законодавство.

Прикладом такого порушення може бути таке. Під час інтерв'ю людина перераховує «жахливі» наслідки, до яких призвели дії заподіювача шкоди: погіршення стосунків з колегами, розлучення з чоловіком, втрата друзів. Жодних документів, що підтверджують наявність таких наслідків на експертизу не надано. Водночас експерт під час опису страждань потерпілої вказує: «Посилює негативний вплив травмувальної ситуації те, що через вплив досліджуваних подій підекспертна втратила чоловіка, друзів та добрі стосунки з колегами».

Але такий висновок не має нічого спільного з аналізом наративу та є ситуацією, де експерт нібито формує факти, ґрунтуючись у своїх висновках на висловлюваннях підекспертної особи. Тобто надає висновок експерта «зі слів» потерпілого. Найбільш небезпечним в цьому випадку є те, що такий висновок без детального аналізу його змісту може виглядати як цілком відповідний доказ. І лише уважний погляд судді чи адвоката може вхопити головне – експерт не має права ані проводити допит (не має значення, під якою назвою ця процедура подається, коли вона змістовно відповідає саме процедурі допиту), ані аналізувати зміст показів підекспертної особи з точки зору їх наповненості певними фактами.

Автор вважає, що на тепер у практиці судово-психологічної експертизи бракує істино психологічних підходів до вирішення експертних завдань, що найчастіше обумовлено низьким рівнем взаємодії експертів із загальними науковими знаннями у сфері психології, нехтуванням перевіркою експертами своїх Висновків загальними теоретичними положеннями науки. На жаль, це часто призводить до втрати меж компетенції і «випадінню» змісту Висновку експерта-психолога у сферу права.

Перелік посилань

1. Дописувачі Вікіпедії, «Наратив» Вікіпедія,
<https://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2&oldid=36947893> (процитовано 25.11.2022).

УДК 343.1

Запорожець Антон Максимович
співробітник Територіального управління

Державне бюро розслідувань
(м. Миколаїв, Україна)

УТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК ОКРЕМОГО СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

ESTABLISHMENT OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATIONS AS A SEPARATE SPECIALIZED LAW ENFORCEMENT BODY

У тезах наукової доповіді розглядаються передумови утворення в Україні Державного бюро розслідувань як окремого спеціалізованого правоохоронного органу, розкриваються причини тривалого формування його слідчих і оперативних підрозділів та проблеми початкового етапу їх функціонування. Висвітлюються окремі питання взаємодії слідчих Державного бюро розслідувань із співробітниками оперативних підрозділів інших правоохоронних органів України.

Ключові слова: досудове розслідування, Державне бюро розслідувань, правоохоронний орган, слідчий, оперативний підрозділ, взаємодія, слідчі (розшукові) дії.

The thesis of the scientific report considers the prerequisites for the formation of the State Bureau of Investigation in Ukraine as a separate specialized law enforcement body, reveals the reasons for the long formation of its investigative and operative units and the problems of the initial stage of their functioning. Some issues of interaction between investigators of the State Bureau of Investigation and employees of operational units of other law enforcement agencies of Ukraine are highlighted.

Keywords: pre-trial investigation, State Bureau of Investigation, law enforcement agency, investigator, operative unit, interaction, investigative (search) actions.

Кримінальний кодекс України (далі – КК України) у ч. 2 ст. 18 визначає таке поняття як спеціальний суб'єкт скоєння кримінальних правопорушень. Ним є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Тобто, особа повинна мати спеціальні ознаки, які можуть торкатись різних аспектів її життєдіяльності. Ці спеціальні ознаки можуть бути різними, наприклад, громадянство, службове становище, професія, певна діяльність, родинні відносини, відношення до військової служби, участь у судовому процесі, вік та інші.

Серед різних спеціальних суб'єктів слід виділити такі категорії як вищі посадові особи держави, правоохоронці, прокурори, судді та військовослужбовці. Вони вирізняються такими рисами: впливовість, незалежність, можливість прийняття різноманітних важливих рішень, специфічність тощо.

Починаючи ще з радянських часів КПК України 1960 р. (№ 1001-05 28.12.1960) було передбачено в структурі органів прокуратури посади слідчих та надано повноваження розслідувати певні види злочинів, у тому числі стосовно згаданих вище спеціальних суб'єктів. Такі обставини призводили до поєднання в одному органі функцій слідчих підрозділів та здійснення нагляду за їх діяльністю. Як результат – таке слідство і такий нагляд не можуть бути об'єктивними. На це вказував також висновок Парламентської асамблеї Ради Європи від 26.09.1995 № 190 (1995) під час процедури вступу України до Ради Європи. Існувала гостра необхідність ліквідації функції досудового слідства в органах прокуратури та передачі їх повноважень відповідним новим слідчим підрозділам.

Як вбачається, проблема розслідування кримінальних правопорушень, скоєних спеціальними суб'єктами ще на етапі прийняття нової Конституції України в 1996 р. вже турбувала суспільство та законотворців.

Однак, п. 9 Розд. XV «Перехідні положення» Конституції України законодавець все ж таки визначив тимчасово покласти функції відповідного досудового (попереднього) слідства на прокуратуру до моменту введення в дію законів України стосовно створення нового правоохоронного органу.

Не відомо чим це було викликано: складністю створення принципово нового правоохоронного органу (нормативної, кадрової та матеріальної бази), який би займався виключно цією категорією спеціальних суб'єктів чи небажанням влади відходити від радянської системи державного контролю над суспільством, однак протягом фактично 16 років жодних законів, які б врегульовували згадане проблемне питання Верховною Радою України прийнято не було.

Втім, у 2012 р. в новому, на той час, Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК України) (№ 4651-VI від 13.04.2012) вперше в історії незалежної України згадується такий окремий слідчий орган як Державне бюро розслідувань. Частиною четвертою ст. 216 та п. 1 Розд. X «Прикінцеві положення» КПК України було визначено підслідність та граничний строк створення Державне бюро розслідувань.

З цього моменту починається формування нормативно-правової бази, яка регламентуватиме діяльність Державного бюро розслідувань.

У 2015 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про Державне бюро розслідувань» (№ 794-VIII від 12.11.2015; далі – Закон), яким передбачено створення спеціального правоохоронного органу, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, скоєних вищими посадовими особами держави, правоохоронцями, суддями та військовослужбовцями.

Цей Закон не був досконалим і він передував багатьом правкам в ньому, кожна із яких, в тій чи іншій мірі, вносила корективи в порядок та організацію

роботи нового правоохоронного органу, але не змінюючи основного – це завдань Державного бюро розслідувань (далі – ДБР, Бюро).

У відповідності до ч. 3 ст. 9 Закону передбачалось створення семи територіальних органів (у 2019 р. замінено на «управління») ДБР, які б поширювали свою діяльність на декілька суміжних регіонів України (областей та Автономну Республіку Крим). Самі управління законодавець розташував у містах: Києві, Львові, Полтаві, Миколаєві, Хмельницькому, Мелітополі та Краматорську. Крім того, зазначалось, що систему Державного бюро розслідувань складають центральний апарат, територіальні органи (управління), спеціальні підрозділи, навчальні заклади та науково-дослідні установи. У складі Державного бюро розслідувань діють слідчі, оперативні (в 2019 році доповнено підрозділами внутрішнього контролю) та інші підрозділи. Гранична чисельність Державного бюро розслідувань спочатку складала 1500 осіб.

27.11.2018 Державне бюро розслідувань почало здійснювати правоохоронну діяльність. До цього часу з моменту прийняття профільного Закону в нього Верховною Радою України вже п'ять разів вносились корективи.

Однак, після утворення Державного бюро розслідувань та запуску його в роботу, протягом 2018-2020 рр. Бюро фактично здійснювало виконання завдань із припинення, розкриття та розслідування відповідних кримінальних правопорушень, оскільки в його штаті перебували здебільшого слідчі. Не зважаючи на те, що в Законі передбачались оперативні підрозділи у складі Державного бюро розслідувань, самі оперативні співробітники (оперуповноважені) не були законодавчо визначені. Саме тому завдання із запобігання та виявлення злочинів, виконання яких здебільшого покладається на оперативні підрозділи, Бюро практично не виконувало.

16.05.2019 Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань» № 2720-VIII визначено поняття «оперуповноважений» в системі ДБР, а 3 грудня цього ж року аналогічним за назвою Законом України № 305-IX змінено граничну кількість співробітників ДБР – 1600 осіб, структуру Бюро доповнено поняттям «підрозділи внутрішнього контролю», а також окреслено, що організаційну структуру Державного бюро розслідувань визначатиме Президент України.

У подальшому, після проведення конкурсів на посади оперуповноважених, тільки з літа 2020 р. розпочали свою роботу оперативні підрозділи центрального апарату ДБР. А повною мірою, як це регламентує Закон України «Про Державне бюро розслідувань», Бюро почало виконувати свої завдання тільки з весни 2021 р., коли було завершено конкурсний відбір оперативних працівників до територіальних управлінь.

Слід відмітити, що в період з листопада 2018 р. до весни 2021 р. (майже два з половиною роки) слідчим ДБР доводилось тісно співпрацювати із оперативними співробітниками інших служб та відомств: Національної поліції, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної кримінально-виконавчої служби України. В завданнях Бюро щодо припинення, розкриття та розслідування підслідних кримінальних правопорушень, слідчі доручали проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій

оперативним підрозділам зазначених правоохоронних органів. А завдання щодо запобігання та виявлення кримінальних правопорушень, які вчиняються вищими посадовими особами держави, правоохоронцями, прокурорами, судьями та військовослужбовцями, за інерцією фактично виконувала поліція, СБУ та інші. Зазначена обставина створювала потенційний та реальний конфлікт інтересів та утворювала корупційну складову. Ця обставина існувала до початку роботи всіх передбачених Законом оперативних підрозділів ДБР. Вони перейняли на себе ті функції, які до весни 2021 р. виконували оперативні працівники поліції, СБУ тощо.

Тому саме цей час слід вважати відправною точкою у повноцінному формуванні Державного бюро розслідувань як окремого спеціального правоохоронного органу, що може виконувати свої завдання самостійно, незалежно та неупереджено.

Таким чином, від першої спроби законодавця врегулювати в 1996 р. питання досудового розслідування злочинів, що скоюють вищі посадові особи держави, правоохоронці, прокурори, судді та військовослужбовці, до прийняття Закону України «Про Державне бюро розслідувань» і повного запуску його в роботу минуло майже 25 років.

УДК 343.98

Калюга Каріна Вікторівна

доктор юридичних наук, доцент, заступник завідувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Інституту економіки та права

*Класичний приватний університет
(м. Запоріжжя, Україна)*

ЩОДО РОБОТИ З КРИМІНАЛІСТИЧНИМИ ВЕРСІЯМИ ЯК МЕТОДУ ЮРИДИЧНОГО ПІЗНАННЯ

ABOUT WORKING WITH FORENSIC VERSIONS AS A METHOD OF LEGAL KNOWLEDGE

Розглядаються проблемні питання криміналістичної версії як методу юридичного пізнання. Зроблено висновки, що подальше дослідження вчення про криміналістичну версію повинне носити комплексний міждисциплінарний характер і будуватися на стику і з урахуванням даних різних наук – природничих, технічних і суспільних – й, перш за все, філософії, логіки, психології, інформатики і криміналістики.

Ключові слова: гіпотеза, версія, доведення версії, криміналістична версія, наукове пізнання, слідча версія, слідча ситуація, юридичне пізнання.

The problematic issues of the forensic version as a method of legal knowledge are considered. It was concluded that the further study of the doctrine of the forensic version should have a complex interdisciplinary nature and be built on the junctions and taking into account the data of various sciences - natural, technical and social - and, above all, philosophy, logic, psychology, informatics and forensics.

Keywords: hypothesis, version, version proof, forensic version, scientific knowledge, investigative version, investigative situation, legal knowledge.

Теоретичні засади формування загальних положень вчення про криміналістичну (слідчу) версію отримали певну розробку в теорії криміналістики [1, с. 54; 2, с. 25-27]. Однак, будучи одним із складних предметів дослідження в науці, воно сьогодні ще не вичерпало можливостей свого подальшого вдосконалення. Деякі з його положень вирішено не до кінця – вони залишаються дискусійними та продовжують обговорюватися на сторінках юридичної літератури.

Зокрема, в криміналістичній літературі недостатньо глибоко досліджені наукові основи даного вчення, що у свою чергу негативно позначається на адекватному сприйнятті його сутності, визначенні окремих категорій, понять і класифікацій, а також застосуванні на практиці окремих видів криміналістичних версій (судових, експертних, оперативно-розшукових, захисних) і підстав їхнього висунення.

Спірним залишається питання щодо місця вчення в системі криміналістики і його зв'язків із теоріями: імовірності, інформації, моделювання, прогнозування і деяких інших.

Потребує більш глибокого аналізу методологічна функція та прикладна роль версії у висвітленні й обґрунтуванні необхідності логіко-методологічного підходу до дослідження обставин вчинення злочину. На останній тезі спинимося докладніше.

Визнаючи розслідування злочинів як специфічну пізнавальну діяльність, що має творчий початок, потрібно визнати й те, що важливою умовою успішного розв'язання виникаючих під час її здійснення задач є певна єдність знання психологічних й інтелектуальних властивостей особистості. Матеріалістична гносеологія розрізняє два основних рівнів пізнання: стихійно-емпіричний (буденно-життєвий) і науковий. Стихійний процес пізнання властивий усім людям у їхній повсякденній предметно-практичній діяльності. На жаль, дістав він деяке розповсюдження й у сфері судово-слідчого пізнання.

Наукове ж пізнання має місце там, де ним займаються спеціально підготовлені люди – професіонали. Воно має чітко визначений об'єкт, задачу дослідження, методи пізнання, що свідомо використовуються.

Звідси одне із завдань теорії криміналістичної версії – надати методичну допомогу слідчому в оволодінні прийомами наукового пізнання, опануванні шляхів практичного застосування логіки у криміналістичному мисленні, в найбільш його значущій ланці – версії.

Відомо, що розвиток людського знання взагалі й судово-слідчого, зокрема, проходить ряд етапів.

Початковим етапом є постановка (а в сфері кримінального судочинства – виникнення) проблеми (певної слідчої ситуації), що є усвідомленим протиріччям, яке вимагає свого вирішення.

Далі, для того щоб розв'язати проблему, висувають версію, котру в першому наближенні можна розглядати як обґрунтоване припущення, що містить шукане вирішення проблеми. Достовірний характер ця версія одержує тільки тоді, коли вона витримує перевірку слідчою практикою, коли вдається її довести засобами доказування.

Методологічною основою описаної діяльності є система діалектичної логіки, закони й категорії якої характеризують процес пізнання зі змістовного боку. Але логічне, що має місце на різних рівнях пізнання, не вичерпується лише вимогами діалектичної логіки. Логічний метод одержання нового знання припускає також формально-логічний аспект [3, с. 52].

У підготовці юристів логіка завжди займала особливе місце. Досвід розумової діяльності людства, опрацьований наукою логікою й зафіксований у її принципах, вихідних началах, правилах, дозволяє отримувати нові знання.

Тривалий час основна увага в судово-слідчому пізнанні приділялася формальній логіці – це спостерігається й зараз. Разом із тим, розглядаючи логічний аспект версії, потрібно зазначити винятково важливе значення для правового мислення законів діалектичної логіки [4, с. 8].

Тому цілком обґрунтовано подальший розвиток і збагачення теоретичних підвалин криміналістичної версії слід пов'язувати з посиленням його діалектико-логічної основи. Саме закони та категорії формальної логіки й діалектики становлять єдиний логічний метод, необхідну ланку руху до нових результатів у розкритті та розслідуванні злочинів [5, с. 3].

Методологічна функція такого підходу полягає в тому, що система логічних категорій, законів, форм утворює основну ланку в пізнанні, без якої не обходиться жодна наука. Пізнання, що позбавлено логічного, нездідне виявити сутність, а там де немає пізнання сутності, немає пізнання істини.

Знання є віддзеркаленням дійсності не тільки за своїм змістом (суттю), але й за формою. Тому, в остаточному підсумку, структура й способи розумової діяльності обумовлені структурою самого об'єкта, що пізнається. Логічний метод дозволяє з думок, істинних за змістом й правильних за формою, сполучених у свою чергу логічними зв'язками, формувати нові знання, що відповідають своїм змістом досліджуваним предметам і явищам [6, с. 7-27].

Знання прийомів логіки для одержання нового знання з окремих фактів, виявлених у процесі розслідування злочину, для переходу від безпосереднього сприйняття до опосередкованого пізнання обставин розслідуваної події, розглядається в науці криміналістиці насамперед у рамках учення про криміналістичну версію. На жаль, автори більшості робіт із цієї проблематики традиційно обмежуються лише поверховим (побіжним) описом (а частіше простою вказівкою) логічного боку версії.

Зрозуміло, що розумову діяльність слідчого можна уявити як систему логічно розгорнутих міркувань, у яких хід думки походить від відомих передумов (зібраних фактів) до шуканого, котре вже намічено заздалегідь,

оформилося гіпотетично. Але тут не можна забувати, що висування й розвиток версії, збирання фактичних даних і перевірка припущення, відбуваються на основі більш широкого й змістовного процесу, чим той, котрий представлено в гіпотетико-дедуктивному методі й відбивається в логічному мисленні.

В процесі мислення слідчий, крім професійних знань (досвіду), він використовує усталені установки, метод «проби та помилки», інтуїцію, інсайд (осаяння, здогад) тощо. Таким чином аналізуючи вихідні теоретичні положення криміналістичних версій потрібно спиратися на певну єдність мислення (логічних та психологічних аспектів). Тут логіка непоривно зв'язана з психологією. Остання вивчає мислення, передусім як процес, як дійсний перебіг думки – від незнання до знання. Є прийнята ідея, з якою важко не погодитися, що психологія є єдиною наукою, яка спираючись на гносеологічне та логічне підґрунтя, вивчає процес мислення індивіда [7, с. 156]. Тут значеннєвий аналіз версії не може не стати аналізом психологічним. З іншого боку, тут влучне зауваження Е. В. Шорохової, що всяка проблема, що вирішує суспільство, однією зі своїх сторін, граней, залежностей – постійно й психологічна проблема, оскільки в системі всіх суспільних відносин «центральною утворюючою» виступає людина [8, с. 5].

Таким чином методологічний стрижень дослідження криміналістичної версії має проходити через аналіз у єдності її гносеологічного, логічного й психологічного аспектів.

У цьому плані, подальшу розробку теоретичних основ криміналістичної версії доцільно, на нашу думку, побудувати на послідовному опрацюванні двох взаємозалежних проблем, дискусію з яких ще не можна вважати завершеною. До першої з них відносяться питання гносеологічного статусу (пізнавальної природи) версії та її співвідношення з гіпотезою. Друга проблема пов'язана з визначенням місця вчення про версії в структурі науки криміналістики та її функціональної ролі в розслідуванні злочинів. Крім того, із самого початку, щоб уникнути надалі плутанини, пов'язаної з підміною понять, слід мати на увазі, що термін «версія» використовується у двох смислових значеннях: для позначення результату розумової діяльності – можливого судження (припущення) і самого процесу його висунення й дослідження – методу пізнання.

Традиційно вчення про версію досліджувалося й розвивалося в криміналістиці в єдності з теорією планування. На нашу думку, сучасний стан і тенденції розвитку науки криміналістики вимагає відособленого вивчення версії як самостійного елементу її загальної теорії. Зрозуміло, що версія тісним чином пов'язана із плануванням розслідування, передує йому та слугує його основою. Але це зовсім не означає, що версія є елементом планування.

Відверто слабкою ланкою в практиці висунення й перевірки версій є застосування імовірнісно-математичних методів, які дозволили б дістати якісно нові можливості для швидшого й ефективнішого вирішення складних розумових завдань, що виникають під час розкриття і розслідування злочинів.

Спираючись на викладене, подальше дослідження вчення про криміналістичну версію, на нашу думку, повинне носити комплексний міждисциплінарний характер і будуватися на стиках і з урахуванням даних

різних наук – природничих, технічних і суспільних – й, перш за все, філософії, логіки, психології, інформатики і криміналістами.

Перелік посилань

1. Ларин А. М. От следственной версии к истине. Москва: Юридическая литература, 1976. 199 с.
2. Арцишевский Г. В. Выдвижение и проверка следственных версий. Москва: Юридическая литература, 1978. 104 с.
3. Бандура О. А., Лукашевич В. Г. Криминалистическая версия: гносеологический, логический и психологический аспекты. Киев: НИИиРИО КВШ МВД СССР, 1991. 80 с.
4. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков: Консум, 2000. 176 с.
5. Анушат Э. Искусство раскрытия преступлений и законы логики. Киев: НВТ «Правник», 1997. 78 с.
6. Вступ до сучасної юридичної логіки / В. Д. Титов, В. В. Навроцький та ін.; за ред. М. І. Панова, В. Д. Титова та ін. Харків: Ксилон, 2001. 198 с.
7. Брушлинский А. В. Психология мышления и кибернетика. Москва: Мысль, 1970. 191 с.
8. Шорохова Е. В. Социальная психология: проблемы и задачи. Методологические проблемы социальной психологии. Москва: Наука, 1975. 295 с.

УДК 343.98

Камінський Антон Михайлович

*молодший науковий співробітник відділу нормативно-правового
забезпечення лабораторії організації наукової, методичної діяльності,
нормативного забезпечення та міжнародного співробітництва*

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

**НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ КИЇВСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО
ІНСТИТУТУ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ**

**ACTIVITIES OF THE KYIV SCIENTIFIC AND RESEARCH INSTITUTE OF
FORENSIC EXAMINATIONS OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF
UKRAINE IN WARTIME CONDITIONS**

У тезах висвітлюються напрями діяльності Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України в умовах воєнного часу. Наводяться приклади сумлінної праці працівників судово-експертної установи спрямованої на збереження цілісності нашої держави та перемоги над агресором. Показано міжнародне співробітництво інституту, що сприяє розвитку та налагоджування комунікацій і світовою, зокрема європейською спільнотою.

Ключові слова: Київський науково-дослідний інститут судових, КНДІСЕ, експертний огляд, огляд у надзвичайних умовах, огляд в умовах воєнного часу, міжнародне співробітництво судово-експертної установи, відшкодування матеріальних збитків, фіксування матеріальних збитків.

Theses highlight the areas of activity of the Kyiv Research Institute of Forensic Expertise of the Ministry of Justice of Ukraine in wartime conditions. Examples of conscientious work of the employees of the forensic institution aimed at preserving the integrity of our state and defeating the aggressor are given. International cooperation of the institute is shown, which contributes to the development and establishment of communications with the world, in particular, the European community.

Keywords: Kyiv Research Institute of Forensics, KNDISE, expert review, review in emergency conditions, review in wartime conditions, international cooperation of a forensic expert institution, compensation for material damages, fixation of material damages.

Київський науково-дослідний інститут судових експертиз (далі – КНДІСЕ) має багату історію і стоїть на захисті правосуддя вже понад 106 років. Фактично з 1913, саме з Кабінету науково-судової експертизи при прокуратурі

Київської судової палати, нині КНДІСЕ, розпочалась історія становлення та розвитку судової-експертизи на теренах сучасної України.

З самого початку існування в Інституті працювали вчені та спеціалісти, які не лише проводили судові експертизи, але й розробляли нові методи й методики дослідження речових доказів в різних експертних галузях, виходячи з потреб практики. Традиція передачі експертних і наукових знань від одного покоління до іншого сприяла розвитку потужної науково-експертної школи в державі [1, с. 482-483].

20.02.2014 розпочалося російське військове вторгнення на територію України. Російська федерація воєнним шляхом захопила Автономну Республіку Крим, частини Луганської й Донецької областей та самостійно проголосила їх ЛНР та ДНР.

24.02.2022 розпочався відкритий повномасштабний воєнний напад росії на територію України.

23.02.2022, на передодні російського вторгнення, комп'ютерна інфраструктура, на якій розміщено сайт КНДІСЕ, зазнала потужної кібератаки. Особам, що вчинили кібератаку, вдалось отримати доступ до критичних для роботи сайту вузлів інфраструктури, унаслідок чого частина устаткування була вимкнута з метою запобігання подальшому розвитку події.

Через активні військові дії у м. Києві, відновлення роботи сайту вимушено зайняло більше очікуваного часу, але навіть під обстрілами, адміністратори комп'ютерної інфраструктури КНДІСЕ віддано виконували свою роботу.

Станом на 06.03.2022 роботу сайту було відновлено, вжито додаткових заходів з метою протидії подібним кібератакам. За результатами дослідження сайт не було скомпрометовано, не відбулося витоку жодних даних [2].

З моменту військової агресії росії на територію України, в умовах вибухів та повітряних тривог Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України продовжує виконувати експертизи в рамках розпочатих кримінальних проваджень.

З перших днів військового вторгнення російської федерації, КНДІСЕ підтримує Збройні сили України. Окрім особистих внесків в оборону держави, завдяки налагодженим міжнародним зв'язкам, КНДІСЕ вдається направляти міжнародну фінансову та матеріальну допомогу як на потреби оборони нашої держави, так і на гуманітарні потреби [3].

За ініціативи Наталії Нестор, заступника директора КНДІСЕ, Радою Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI) було прийнято рішення про зупинення членства російського федерального центру судової експертизи (м. Москва, росія) та Північно-західного регіонального центру судової експертизи (м. Санкт-Петербург, росія) в ENFSI. Обидві установи входять до структури Міністерства юстиції російської федерації.

Про рішення щодо виключення російських судово-експертних установ повідомила особисто голова ENFSI Пінелопі Мінеаті.

Додатково були ухвалені рішення про виключення усіх російських науковців зі складу Європейської академії криміналістики (EAFS) та виділення коштів на гуманітарну допомогу Україні [4].

Від початку військової агресії росії 24.02.2022 в Україні пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 4431 житловий будинок, 92 підприємства, 378 закладів освіти, 138 закладів охорони здоров'я, 8 цивільних аеропортів та 10 військових аеродромів, 7 тепло- та гідроелектростанцій.

27.02.2022 Збройні Сили України повідомили, що російські сухопутні війська просунулися до Бучі (адміністративного центру Бучанської міської територіальної громади і Бучанського району Київської області), за 25 кілометрів від Києва, а потім прорвалися з Бучі в бік Ірпеня (7 кілометрів від Києва), розпочавши бій за Ірпінь. У середині міста Ірпінь зав'язався танковий бій, а українська піхота протидіяла російським повітрянодесантним військам (ВДВ). Міський голова Ірпеня повідомив, що російські війська намагалися прорватися через місто, але отримали гідну відсіч з боку українських Сухопутних військ, підрозділів територіальної оборони, танкових підрозділів, що надійшли з Бучі. У цей період наджорстокі бої точилися поблизу торговельно-розважального центру «Жираф», що розташований між Бучею та Ірпенем.

В ході боїв українські війська використовували ракетні та артилерійські обстріли, авіаудари, щоб зупинити просування російських військ. Було зруйновано міст, що з'єднує Бучу та Ірпінь, щоб не допустити входу в Ірпінь ще більшої кількості російських сухопутних військ.

Станом на 02.04.2022 такі міста Київської області як Ірпінь, Буча, Бородянка вже контролювалися Збройними силами України. Це дало змогу експертам КНДІСЕ, разом із представниками інших судово-експертних установ Міністерства юстиції України, прокурорами Київської обласної прокуратури та слідчими ГУ СБУ у м. Києві та Київській області розпочати огляд звільнених від російської окупації міст Ірпінь, Буча та Бородянка.

Огляд проводиться в рамках розпочатих кримінальних проваджень за фактами порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 Кримінального кодексу України (далі – КК України)), з метою встановлення обсягів руйнувань та пошкоджень рухомого і нерухомого майна, визначення завданої матеріальної шкоди.

Зокрема, в містах Ірпінь, Буча та Бородянка експертами КНДІСЕ було оглянуто житлову забудову, медичні та освітні заклади, інші будівлі. В ході огляду фіксувалися пошкодження рухомого приватного та комунального майна, з метою визначення обсягів завданих руйнувань та подальшого визначення необхідної матеріальної компенсації.

01.03.2022, збройними силами Російської Федерації було завдано два ракетних удари по Київській телевізійній вежі. Обстрілами було пошкоджено апаратну, кілька автомобілів та спортивний комплекс. Унаслідок ракетної атаки загинуло п'ятеро людей і ще п'ятеро людей отримали поранення [5]. З метою збору доказів у рамках кримінального провадження, яке було розпочато за фактом порушення законів та звичаїв війни (ч. 2 ст. 438 КК України), у квітні 2022 р. експерти КНДІСЕ, разом із прокурорами Шевченківської окружної прокуратури міста Києва та слідчими слідчого відділу Шевченківського Управління поліції Головного управління Національної поліції у місті Києві, провели огляд території поблизу Київської телевізійної вежі.

02.04.2022 Київщина була звільнена від російських військ, які після відступу залишили масштабні руйнування рухомого та нерухомого майна. До роботи щодо фіксування доказів залучалися судові експерти низки судово-експертних установ Міністерства юстиції України, зокрема й фахівці КНДІСЕ.

На базі КНДІСЕ, разом із Українським науково-дослідним інститутом спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, Радою адвокатів Київської області та Київським національним економічним університетом імені Вадима Гетьмана було проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Оцінка та відшкодування шкоди, заподіяної веденням агресивної війни російською федерацією проти України». Захід відбувся у змішаному форматі (живе спілкування та онлайн-відеоконференція).

Його метою було обговорення: актуальних питань фіксування заподіяння шкоди агресивними діями військових формувань РФ; особливостей фіксації самих воєнних злочинів; встановлення причинно-наслідкового зв'язку між винними діями агресора та наслідками у вигляді спричиненої шкоди; виконання судових рішень у справах щодо відшкодування шкоди, завданої країною-агресором в Україні та іноземних юрисдикціях; ролі та значення судових експертиз у виявленні та визначенні майнової шкоди, заподіяної агресором.

Вступні промови на конференції виголосили: Олександр Рувін, директор КНДІСЕ, доктор юридичних наук, Заслужений юрист України; Андрій Свінцицький, директор Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України; представники Ради адвокатів Київської області.

У роботі Міжнародної науково-практичної конференції взяли участь судді Касаційного кримінального суду, Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду, Касаційного господарського суду у складі Верховного суду, працівники правоохоронних органів та прокуратури, представники Центру спеціальних і судових експертиз Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, експерти КНДІСЕ, викладачі вищих навчальних закладів, наукові працівники, адвокати, практикуючі юристи [6].

Наведені у тезах відомості свідчать про сумлінну працю працівників КНДІСЕ в умовах важкого для держави часу. КНДІСЕ й надалі продовжуватиме міжнародне співробітництво, братиме участь у науково-практичних проєктах, сприятиме розвитку та налагоджуванню комунікацій з європейською спільнотою. Працівники КНДІСЕ й надалі будуть спрямовувати свої зусилля на збереження цілісності нашої держави та наполегливо працюватимуть задля перемоги над агресором.

Перелік посилань

1. Рувін О. Г. Актуальні питання розвитку судової експертизи на прикладі Київського науково-дослідного інституту Міністерства юстиції України. *Актуальні питання розвитку судової експертології, криміналістики та*

кримінального процесу: матеріали І-ої міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 05.11.2019). С 482-483.

2. Сайт КНДІСЕ відновив роботу після кібератаки. *Офіційний сайт Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. URL: <https://kndise.gov.ua/sajt-kndise-vidnovyv-robotu-pislya-kiberataky/>

3. КНДІСЕ підтримує Збройні Сили України. *Офіційний сайт Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. URL: <https://kndise.gov.ua/kndise-pidtrymuje-zbrojni-syly-ukrayiny/>.

4. За ініціативи КНДІСЕ призупинено членство судово-експертних установ Російської федерації в ENFSI. *Офіційний сайт Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. URL: <https://kndise.gov.ua/za-inicziatyvy-kndise-pryzupyneno-chlenstvo-sudovo-ekspertnyh-ustanov-rosijskoyi-federacziyi-v-enfsi/>.

5. Експерти КНДІСЕ провели огляд Київської телевізійної вежі. *Офіційний сайт Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. URL: <https://kndise.gov.ua/eksperty-kndise-provely-oglyad-kyuivskoyi-televizijnoyi-vezhi/>.

6. У КНДІСЕ відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Оцінка та відшкодування шкоди, заподіяної веденням агресивної війни російською федерацією проти України» *Офіційний сайт Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. URL: <https://kndise.gov.ua/u-kndise-vidbulasya-mizhnarodna-naukovo-praktychna-konferencziya-ocinka-ta-vidshkoduvannya-shkody-zapodiyanoi-vedennyam-agresyvnoyi-vijny-rosijskoyu-federacziyeyu-proty-ukrayiny/>.

УДК 340.63:616.89–07:001.5

Каніщев Андрій Вячеславович

*кандидат медичних наук, в. о. завідувача відділу комплексної
судово-психіатричної експертизи*

Шум Сергій Сергійович

*кандидат медичних наук, заступник директора з наукової роботи
та судової психіатрії*

*Державна установа «Інститут психіатрії, судово-психіатричної експертизи
та моніторингу наркотиків МОЗ України»
(м. Київ, Україна)*

ЩОДО УТОЧНЕННЯ ПОНЯТТЯ «СУДОВО-ЕКСПЕРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ»

У тезах обґрунтовується, що у вітчизняній судово-психіатричній експертизі отримали свою нормативну регламентацію та деталізацію два підходи щодо проведення таких експертиз. Чинний Порядок проведення судово-психіатричної експертизи, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.05.2018 № 865, встановлює два організаційних способи проведення судово-психіатричної експертизи: 1) проведення судово-психіатричної експертизи державними спеціалізованими судово-психіатричними установами Міністерства охорони здоров'я України; 2) проведення судово-психіатричної експертизи особами, які відповідають вимогам, передбаченим статтею 10 Закону України «Про судову експертизу».

Ключові слова: судово-психіатрична експертиза, проведення судової експертизи, правове регламентування судової експертизи, судово-експертна діяльність, нормативна регламентація проведення судово-психіатричної експертизи.

In theses, it is justified that two approaches to conducting such examinations have received their normative regulation and detailing in domestic forensic psychiatric examination. The current Procedure for conducting a forensic psychiatric examination, approved by the order of the Ministry of Health of Ukraine dated 08.05.2018 No. 865, establishes two organizational methods of conducting a forensic psychiatric examination: 1) conducting a forensic psychiatric examination by state specialized forensic psychiatric institutions of the Ministry of Health of Ukraine; 2) conducting a forensic psychiatric examination by persons who meet the requirements stipulated in Article 10 of the Law of Ukraine "On Forensic Examination".

Keywords: forensic psychiatric examination, forensic examination, legal regulation of forensic examination, forensic activity, normative regulation of forensic psychiatric examination.

Судово-експертна діяльність є одним із ключових понять Закону України «Про судову експертизу» (далі – Закон № 4038-ХІІ). Між тим специфіка та особливе значення цього поняття часто недооцінюються у повсякденній практичній роботі.

Частиною 3 ст. 7 Закону № 4038-ХІІ визначено, що виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз. Слід підкреслити, що запроваджене цією нормою обмеження (фактично – державна монополія) має своїм об'єктом саме судово-експертну діяльність, а не судові експертизи як такі.

Відтак вірне розуміння обсягу та змісту поняття «судово-експертна діяльність» уявляється принципово важливим, як для судово-експертної практики, так і для правозастосування в цілому.

Парадоксальність ситуації полягає в тому, що вказане поняття широко використовується в нормативно-правових актах та у професійному обороті, але в той же час не має легальної дефініції.

Разом із тим, поняття судово-експертної діяльності розкривається, принаймні частково, через використовуване в Законі № 4038-ХІІ похідне поняття суб'єкта судово-експертної діяльності. Отже, належне з'ясування кола суб'єктів судово-експертної діяльності дозволить точніше зрозуміти суть самої судово-експертної діяльності.

Частина 1 ст. 7 Закону № 4038-ХІІ, у якій визначені суб'єкти судово-експертної діяльності, має казуїстичний характер. Перераховані у вказаній статті суб'єкти можна розділити на дві умовні групи. Перша група представлена державними та комунальними експертними установами, тобто юридичними особами публічного права. До другої групи належать фізичні особи – судові експерти, які не є працівниками державних і комунальних установ, а також інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань. На перший погляд, має місце еkleктичне поєднання досить різнорідних суб'єктів.

Звертає на себе увагу те, що судові експерти, які є працівниками державних та комунальних установ, не належать до суб'єктів судово-експертної діяльності. Між тим правова доктрина визначає експерта виключно як фізичну особу, яка особисто проводить дослідження, особисто складає висновок і несе за нього персональну відповідальність. Це дає ключ до розуміння суті судово-експертної діяльності та її відмінності від власне судової експертизи.

У дослідженнях вітчизняних учених відмічалось, що судово-експертна діяльність передбачає, серед іншого, організацію роботи експертної установи в цілому та окремих її підрозділів, а також підбір, розстановку та підготовку експертних кадрів [2-4]. Вказувалося, що до судово-експертної діяльності належить не тільки діяльність людини, що здійснюється безпосередньо в межах

процесу, а й уся її інфраструктура, що виходить за межі процесу і зумовлює можливість її реалізації [2].

Наведені погляди на зміст судово-експертної діяльності потребують уточнення лише в одному аспекті. На нашу думку, судово-експертну діяльність не можна розглядати, як більш широке поняття, порівняно із судовою експертизою. Ці поняття не співпадають за обсягом. Проведення судових експертиз є обов'язковою передумовою виникнення судово-експертної діяльності, але не є складовою частиною такої діяльності.

Таким чином, судово-експертну діяльність необхідно розглядати як комплекс адміністративних, управлінських та кадрових заходів, спрямованих на забезпечення проведення судових експертиз. Обов'язковою її передумовою, незалежно від організаційно-правової форми суб'єкта, слід вважати наявність організованого колективу судових експертів.

З цього випливає розуміння судово-експертної діяльності як адміністративної надбудови над діяльністю судового експерта.

Повертаючись до суб'єктів, визначених ч. 1 ст. 7 Закону № 4038–ХІІ, слід нагадати, що до їх кола належать не тільки експертні установи, але й фізичні особи – окремі експерти (фахівці), які не є працівниками вказаних установ. Оскільки наведені вище ознаки судово-експертної діяльності є іманентними, вони повинні застосовуватися до всіх суб'єктів судово-експертної діяльності без винятку, в тому числі до фізичних осіб. Тому принципово важливо з'ясувати, за яких обставин окремі експерти та фахівці можуть ставати суб'єктами судово-експертної діяльності.

Окремі експерти (фахівці), визначені у ч. 1 ст. 7 Закону № 4038–ХІІ, можуть бути суб'єктами судово-експертної діяльності за наявності двох умов. По-перше, такі експерти (фахівці) мають бути самозайнятими особами (тобто фізичними особами – підприємцями або суб'єктами незалежної професійної діяльності). По-друге, такі особи повинні мати найманих працівників з числа інших судових експертів.

Як вже зазначалося вище, судово-експертна діяльність неможлива без проведення судових експертиз. Однак за певних умов, проведення судових експертиз може не містити ознак судово-експертної діяльності.

Можна визначити коло випадків, коли судовий експерт за жодних умов не буде суб'єктом судово-експертної діяльності. По-перше, не є суб'єктами судово-експертної діяльності судові експертизи, які перебувають у трудових відносинах з певною установою або самозайнятною особою (у таких випадках суб'єктами будуть відповідно установа або самозайнята особа). По-друге, це судові експерти – самозайняті особи без найманих працівників з числа судових експертів. По-третє, це фізичні особи, які не мають статусу самозайнятої особи і залучаються до проведення судової експертизи за разовими договорами.

Можуть траплятися випадки, коли проведення судових експертиз не є основним (або одним із основних) видів діяльності юридичної особи або самозайнятої фізичної особи, та (або) такі експертизи проводяться не систематично. За таких умов, ознаки судово-експертної діяльності також можуть бути відсутніми.

Слід відмітити, що сьогоднішня редакція ч. 1 ст. 7 Закону № 4038-ХІІ, незважаючи на відсутність системності та певну еkleктичність, в цілому не суперечить організаційним засадам судової експертизи в європейських країнах, де історично закріпилися дві основні її організаційні форми: перша – з орієнтацією на спеціальні установи, друга – з орієнтацією на конкретних фахівців [1].

У вітчизняній судово-психіатричній експертизі вказані підходи знайшли свою нормативну регламентацію та деталізацію. Чинний Порядок проведення судово-психіатричної експертизи, затверджений наказом МОЗ України від 08.05.2018 № 865, встановлює два організаційних способи проведення судово-психіатричної експертизи. Перший спосіб – проведення судово-психіатричної експертизи державними спеціалізованими судово-психіатричними установами МОЗ України (п. 3 Порядку); другий спосіб – проведення судово-психіатричної експертизи особами, які відповідають вимогам, передбаченим ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» (п. 4 Порядку).

Перелік посилань

1. Гузела М., Канцір В. Зарубіжний досвід організації судово-експертної діяльності в процесі здійснення кримінального переслідування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2018. Вип. 20. № 906. С. 129-135.

2. Жеребко О. І. Поняття й сутність судово-експертної діяльності. *Правова система: теорія і практика*. 2009. № 4. С. 69-71.

3. Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 19 с.

4. Чорноус Ю. М., Лопата О. А. Поняття та завдання судово-експертної діяльності у сучасних реаліях. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідомчий науково-методичний збірник / МЮ України. КНДІСЕ*. Київ, 2016. Вип. 61. С. 3-10.

УДК 343.98+378.21

Кириченко Олександр Анатолійович

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри права факультету економіки і права*

Бондаренко Інна Вадимівна

здобувачка вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем

Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика

**ІННОВАЦІЙНЕ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ, СПІВВІДНОШЕННЯ ТА
МЕЖ ЛЕГІТИМНОГО ОПРИЛЮДНЕННЯ АДЕКВАТНИХ ТА
НЕАДЕКВАТНИХ ВІДОМОСТЕЙ В ЮРИДИЧНОМУ ЧИ
ЖУРНАЛІСТСЬКОМУ ДОКАЗУВАННІ АБО У ПУБЛІЧНІЙ ДИСКУСІЇ**

**INNOVATIVE UNDERSTANDING OF THE ESSENCE, RELATIONSHIP
AND LIMITS OF THE LEGITIMATE DISCLOSURE OF ADEQUATE AND
INADEQUATE INFORMATION IN THE LEGAL OR JOURNALISTIC
PROVING OR IN A PUBLIC DEBATE**

У тезах представлене інноваційне розуміння сутності, співвідношення та меж легітимного оприлюднення завідомо і незавідомо достовірних й недостовірних відомостей в юридичному або журналістському чи іншому масмедійному доказуванні чи публічній дискусії.

Ключові слова: класифікація експертиз, криміналістичні експертизи, медичні експертизи, психологічні експертизи, психіатричні експертизи, наркологічні експертизи.

The theses present an innovative understanding of the essence and classification of forensic examinations based on the basic object of research and on a number of other grounds into criminalistical, medical, psychological, psychiatric and narcological examinations, with the division of each of them into relevant types. It is proposed to include expert studies of any objects, phenomena, and relationships in the class of criminalistical examinations, with the exception of the human psyche, the features of which should be investigated by psychological examination, and defects by psychiatric and narcological examinations. The study of the body and parts and excretions of a person or his corpse and other objects, connected with them by a single mechanism of trace formation, should be investigated by medical examinations.

Keywords: the classification of examinations; the criminalistical examinations; the medical examinations; the psychological examinations; the psychiatric examinations, the narcological examinations.

Взявши за основу інноваційні положення щодо сутності доказів та їх базисних основних і додаткових юридичних властивостей в антикримінальному та будь-якому іншому виді судочинства [1, с. 287-343; 2, с. 8-10 та ін.], І. В. Бондаренко у низці публікацій [1, с. 375-379; 2, с. 14-17 та ін.] розробила *інноваційне розуміння сутності, співвідношення і меж легітимного оприлюднення адекватних і неадекватних відомостей у контексті юридичного чи журналістського розслідування або у публічній дискусії*, що у розвитку більш правильно подати у такій редакції:

1. Адекватні відомості – такі відомості, що відповідають фактичним обставинам діяння (дії чи бездіяльності окремої людини або невеликої групи людей), події (дії чи бездіяльності дуже великих груп людей, коли неможливо встановити роль у досягненні загального результату кожного з учасників: у процесі війни, масових заворушень тощо) або явища (дія чи бездіяльність сил природи, в т.ч. хижих тварин, які перебувають у нерегульованих людиною умовах) в цілому або певні їх сторони; і *за ступенем і фактичною процедурою досягнення достовірності* можуть бути поділені на:

1.1. Завідомо достовірні відомості – такі, що повною мірою відповідають фактичним обставинам діяння або події чи явища загалом або конкретній його стороні та особливості сприйняття, запам'ятовування, зберігання, відтворення та іншої їх передачі певною особою, у т.ч. життєвий досвід або відповідна спеціальна чи професійна компетентність, сприяють передачі або іншому оприлюдненню фактично адекватних відомостей. При цьому завідомо достовірні відомості, у свою чергу, за базовою спрямованістю результату їх публічного оприлюднення поділяються на сприйняття такого роду відомостей, що формуються в цілому, більшістю медіаадресатів як:

1.1.1. Позитивні завідомо достовірні відомості – такі відомості, на основі яких може бути сформована лише позитивна характеристика об'єкта та / або предмета юридичного або журналістського чи іншого масмедійного розслідування або публічної дискусії.

1.1.2. Негативні завідомо достовірні відомості – такі відомості, на основі яких може бути сформована лише негативна характеристика об'єкта та / або предмета юридичного або журналістського чи іншого масмедійного розслідування або публічної дискусії; і серед яких *за рівнем суспільної небезпеки результату їхнього публічного оприлюднення* додатково також можуть виділятися: **1.1.2.1. Нейтральні негативні завідомо достовірні відомості.** **1.1.2.2. Суспільно шкідливі завідомо достовірні відомості.** **1.1.2.3. Суспільно небезпечні завідомо достовірні відомості.**

1.1.3. Позитивно-негативні завідомо достовірні відомості – такі відомості, на основі яких може бути сформована змішана позитивно-негативна характеристика об'єкта та / або предмета юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії.

1.2. Незавідомо достовірні відомості – такі відомості, що повністю відповідають фактичним обставинам діяння або події чи явища в цілому або конкретної їх сторони та наявні певні недоліки особливостей сприйняття, запам'ятовування, зберігання, відтворення та іншої передачі певною особою, в

т. ч. відсутність необхідного життєвого чи спеціального досвіду або відповідної спеціальної чи професійної компетентності, ситуативно не змогла створити перешкоди для формування власне адекватних суджень та/або іншого оприлюднення саме адекватних відомостей. При цьому незавідомо достовірні відомості, у свою чергу, за базисною спрямованістю результату їх публічного оприлюднення також поділяються на такі відомості, що формуються у цілому, такого роду більшістю медіаадресатів як:

1.2.1. *Позитивні незавідомо достовірні відомості* – такого роду відомості, на основі яких може бути сформована лише позитивна характеристика об'єкта та/або предмета юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії.

1.2.2. *Негативні незавідомо достовірні відомості* – такого роду відомості, на основі яких може бути сформована лише негативна характеристика об'єкта та/або предмета юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії; і серед яких за рівнем суспільної небезпеки результату їхнього публічного оприлюднення додатково також можуть виділятися аналогічно п. 1.1.2 дійсної класифікації.

1.2.3. *Позитивно-негативні незавідомо достовірні відомості* – такі відомості, на основі яких може бути сформована змішана позитивно-негативна характеристика об'єкта та/або предмета юридичного чи журналістського чи іншого масмедійного доказування чи публічної дискусії.

2. Неадекватні відомості – такі відомості, що не відповідають фактичним обставинам діяння або події чи явища загалом або конкретної їх сторони; і за ступенем і фактичною процедурою досягнення вже недостовірності також можуть бути поділені на:

2.1. *Завідомо недостовірні відомості* – коли суб'єкт, від якого отримують певні відомості, знає про те, що ці відомості не відповідають повною мірою або частково фактичним обставинам діяння або події чи явища загалом чи конкретної їх сторони, але через ті чи інші наміри передає ці відомості як власне завідомо достовірні. При цьому завідомо недостовірні відомості, у свою чергу, за базисною спрямованістю результату їх публічного оприлюднення також поділяються на такі відомості, що формуються в цілому такого роду більшістю медіаадресатів, як:

2.1.1. *Негативні завідомо недостовірні відомості* – такого роду відомості, на основі яких закономірно може бути сформована лише негативна характеристика об'єкта та/або предмета юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії; і серед яких за рівнем суспільної небезпеки результату їхнього публічного оприлюднення додатково також можуть виділятися аналогічно п. 1.1.2 дійсної класифікації.

2.1.2. *Позитивні завідомо недостовірні відомості* – такі відомості, з урахуванням яких в адресатів юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії через саме таким чином набутого незнання може бути сформована лише позитивна характеристика об'єкта та/або предмета цього доказування чи дискусії.

2.1.3. *Позитивно-негативні завідомо недостовірні відомості* – такого роду відомості, на основі яких у адресатів юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії в силу таким чином набутого незнання може бути сформована змішана позитивно-негативна характеристика об'єкта та / або предмета цього доведення або дискусії.

2.2. *Невідомо недостовірні відомості* – коли суб'єкт, від якого отримують певні відомості, не знає і не може знати про те, що ці відомості через певні причини (метеорологічні, дистанційні та інші умови сприйняття або особливості органів почуттів даного суб'єкта в частині сприйняття, запам'ятовування, зберігання, відтворення або іншої передачі їм цих відомостей, у т.ч. внаслідок відсутності необхідного життєвого чи спеціального досвіду або відповідної спеціальної та / або професійної компетентності), не відповідають повною мірою або частково фактичним обставинам діяння або події чи явища в цілому або конкретної їх сторони та при передачі таких відомостей впевнений у тому, що передає саме завідомо достовірні відомості. При цьому незавідомо недостовірні відомості, у свою чергу, за базисною спрямованістю результату їх публічного оприлюднення також поділяються на сприйняття такого роду відомостей, що формуються в цілому більшістю медіаадресатів, як :

2.2.1. *Негативні невідомо недостовірні відомості* – такого роду відомості, на основі яких закономірно може бути сформована лише негативна характеристика об'єкта та / або предмета юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії; і серед яких за рівнем суспільної небезпеки результату їхнього публічного оприлюднення додатково також можуть виділятися аналогічно п. 1.1.2 дійсної класифікації.

2.2.2. *Позитивні невідомо недостовірні відомості* – такі відомості, з урахуванням яких в адресатів юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії в силу таким чином набутого незнання може бути сформована лише позитивна характеристика об'єкта та / або предмета цього доведення чи дискусії.

2.2.3. *Позитивно-негативні незавідомо недостовірні відомості* – такі відомості, на основі яких у адресатів юридичного або журналістського чи іншого масмедійного доказування або публічної дискусії в силу таким чином набутого незнання може бути сформована змішана позитивно-негативна характеристика об'єкта та / або предмета цього доведення або дискусії.

Перелік посилань

1. Кириченко О. А., Ткач Ю. Д., Бондаренко І. В. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки: монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O.; Київ: Видавець Назаров О. А., 2022. 1012 с.

2. Кириченко А. А., Бондаренко І. В. Инновационные основы легитимного массмедийного и иного обнародования достоверных и недостоверных сведений в условиях военного положения: учебное пособие. Киев: Издатель Назаров О. А., 2022. 336 с.

УДК 614.841.4.004.6

Климась Руслан Володимирович

начальник відділу досліджень, статистики пожеж та надзвичайних ситуацій

Одинець Алла Валеріївна

старший науковий співробітник відділу досліджень, статистики пожеж та надзвичайних ситуацій

*Інститут державного управління та
наукових досліджень з цивільного захисту
(м. Київ, Україна)*

ПРОБЛЕМАТИКА ОЦІНЮВАННЯ ЗБИТКІВ ВІД ПОЖЕЖ, ЗАПОДІЯНИХ ВЕДЕННЯМ БОЙОВИХ ДІЙ

PROBLEMS OF ASSESSING DAMAGE FROM FIRES, CAUSED BY THE CONDUCT OF COMBAT ACTIONS

У тезах висвітлюються проблемні питання визначення збитків від пожеж, заподіяних веденням бойових дій, спричинених російською військовою агресією. Наведено приклади пожеж, заподіяних ворожими обстрілами. Ретроспективний аналіз проблеми визначення втрат від пожеж вказує на необхідності методичного обґрунтування єдиного підходу до їх оцінювання. Необхідність оцінювання збитків від пожеж, спричинених російською військовою агресією, обумовлює вжиття відповідних коригуючих заходів.

Ключові слова: збитків від пожеж, бойові дії, оцінювання збитків, методи оцінювання.

Theses highlight problematic issues of determining damage from fires, caused by the conduct of combat actions, caused by russian military aggression. Examples of fire, caused by enemy shelling are given. Retrospective analysis of the problem of determining losses from fires indicates the need for methodical substantiation of a unified approach to their assessment. The need to assess damage from fires, caused by russian military aggression, requires taking appropriate corrective measures.

Keywords: damage from fires, combat actions, assessing damage, assessment methods.

У період дії воєнного стану [1], запровадженого внаслідок початку повномасштабної російської військової агресії проти України, на території нашої країни виникає низка пожеж, спричинених потраплянням артилерійських снарядів і вибухами боєприпасів.

Ворогом здійснюються масові обстріли військових об'єктів, об'єктів критичної та цивільної інфраструктури, логістичних складів, складів зберігання

нафтопродуктів як у районах ведення бойових дій, так і в глибокому тилу на решті території держави. Для руйнування об'єктів ворог застосовує артилерійські системи, авіаційні засоби, крилаті та балістичні ракети. Внаслідок вогневого ураження виникають масштабні пожежі, забруднюючи території вибухонебезпечними предметами. Лише впродовж лютого-березня поточного року на території Волинської, Житомирської, Київської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Рівненської, Харківської, Хмельницької областей виникло 14 пожеж на складах нафти та нафтопродуктів, спричинених потраплянням артилерійських снарядів, до гасіння яких залучалося близько 450 чоловік особового складу (далі – о / с) та 85 одиниць техніки (далі – техн.) підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій [2].

Ліквідація окремих пожеж через постійні обстріли не проводилася з огляду на смертельну небезпеку для життя залучених осіб. Так, 07 березня російські війська обстріляли склади зберігання нафтопродуктів ТОВ «Грандтермінал» у місті Житомир, ліквідація якої тривала більше 40 годин (до гасіння залучалося 42 чоловіка о / с та 7 од. техн.), та ТОВ «Нафтотермінал» у смт Черняхів Житомирської області, ліквідація якої тривала близько 10 годин (до гасіння залучалося 22 чоловіка о / с та 5 од. техн.). Унаслідок обстрілу 22 березня виникла пожежа на складі нафтопродуктів ПрАТ «ЛИНІК» у місті Лисичанськ Луганської області, гасіння якої не здійснювалося через постійні обстріли [3].

В цілому, від 24 лютого по 30 червня 2022 року на території України внаслідок обстрілів російськими військами виникло 6 929 пожеж, що становить 14,1 % від їх загальної кількості, внаслідок яких загинули 56 людей і 275 людей отримали травми; прямі збитки становлять 18 млрд 319 млн 556 тис грн, побічні – 26 млрд 950 млн 587 тис грн [4].

Такі пожежі також необхідно досліджувати, встановлювати конкретні причини їх виникнення, оформлювати по ним відповідні матеріали, навіть в умовах небезпеки для життя і здоров'я о / с [5].

Метою цієї роботи є проблематика визначення шкоди від пожеж, заподіяних веденням бойових дій, спричинених російською військовою агресією.

Шкоду від пожежі національний стандарт України [6], що встановлює терміни та визначення основних понять стосовно пожежної безпеки, визначає як: матеріальні втрати, збитки, людські жертви, зокрема травми, отруєння, загибель людей, пов'язані з пожежею.

Нещодавно прийнятий наказом Національного органу стандартизації (ДП «УкрНДНЦ») від 21.06.2022 № 100 національний стандарт України *ДСТУ ISO/TS 17755-2:2022 (ISO/TS 17755-2:2020, IDT) Пожежна безпека. Збирання статистичних даних. Частина 2. Словник термінів* [7], що був розроблений методом перекладу *ISO/TS 17755-2:2020 Fire safety – Statistical data collection – Part 2: Vocabulary* [8] зі ступенем відповідності «ідентичний», визначає збитки (англ. damages) як: загальні втрати, завдані пожежею, разом із прямими та побічними збитками, такими як переривання діяльності, втрати майбутнього виробництва, шкода природі чи цінним водороздільним

природним землям унаслідок пожежі, поділяючи їх на економічні, фізичні й екологічні.

Ретроспективний аналіз проблеми визначення матеріальних втрат від пожеж і дослідження їх впливу на сталий розвиток економіки впродовж останніх 30 років вказує на необхідність методичного обґрунтування рішень і заходів у сфері забезпечення пожежної безпеки.

Забезпечення повної та достовірної інформації про розміри збитків від пожеж дозволяє приймати обґрунтовані рішення, спрямовані на підвищення рівня пожежної безпеки об'єктів різного призначення, проводити економічну оцінку ефективності застосування систем протипожежного захисту, обґрунтовувати відповідні капітальні витрати, а також планувати і розподіляти матеріальні ресурси, що направляються на забезпечення пожежної безпеки об'єктів і функціонування пожежно-рятувальних служб [9].

Структура економічних втрат від пожеж та їх розрахунки були закладені ще в СРСР у розроблених 1990 р. методичних рекомендаціях [10]. Окрім прямих втрат від пожеж, у рекомендаціях розглядалися і побічні економічні втрати.

На сьогоднішній день в Україні відповідно до *Порядку обліку пожеж та їх наслідків* [11] матеріальні втрати від пожежі визначаються сумою прямих і побічних збитків за цінами, що діють на час виникнення пожежі, причому облік прямих і побічних збитків ведеться окремо. Прямими збитками є оцінені в грошовому вираженні матеріальні цінності, знищені та / або пошкоджені внаслідок безпосереднього впливу небезпечних чинників пожежі. Побічні збитки визначаються на підставі довідки, складеної згідно з документами бухгалтерського обліку. У разі відсутності документів про побічні збитки їх розмір визначається за методикою, що розробляється відповідним центральним органом виконавчої влади з урахуванням специфіки його діяльності. Прямі та побічні збитки, завдані пожежею фізичним особам, визначаються на підставі відомостей страхових організацій, витягів з рішень судових органів, документів чи письмових заяв власників майна.

Визначення збитків від пожеж підрозділами Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) проводиться відповідно до «Методичних рекомендацій щодо визначення збитків від пожежі» [12].

Разом із тим, практика діяльності ведення обліку пожеж останніх років вказує, що визначення збитків від пожеж у нашій державі проводиться занадто приблизно [13]. Прямі збитки визначаються на більш-менш достатньому рівні; побічні збитки від пожеж, що у більшості випадків перевищують прямі, в масштабах держави визначаються по-різному, не завжди відповідаючи дійсності.

Але, не лише особи, на яких покладено завдання по веденню обліку пожеж, можуть визначати шкоду, заподіяну пожежами.

Так, методичними рекомендаціями [14], призначеними співробітникам дослідно-випробувальних лабораторій територіальних органів ДСНС, безпосередньо на яких у Державній службі України з надзвичайних ситуацій покладено завдання по проведенню робіт, пов'язаних із дослідженням пожеж і

встановленням причин їх виникнення [15], передбачено проведення аналізу даних щодо наслідків пожежі. Зокрема, дотримуючись зазначеного в методичних рекомендаціях [14], необхідно визначити загальні дані щодо наслідків пожежі та провести опис поведінки будівельних конструкцій під час пожежі.

У методичних рекомендаціях [16] зазначено, що одним із основних завдань, що вирішуються будівельно-технічною експертизою при розслідуванні порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, є встановлення збитку, завданого будівлі пожежею, обсягів і вартості будівельно-відновлювальних робіт.

Про проблематику оцінювання врятованих матеріальних цінностей на пожежах йдеться в спільній публікації Д. Я. Матвійчук та Л. П. Несенюк [17]. Вказується на необхідності вирішення питання: за якими критеріями й яким чином необхідно оцінювати врятовані матеріальні цінності та ефективність роботи пожежно-рятувальних підрозділів? Зокрема вказується, навіть, на різні підходи в оцінюванні врятованих матеріальних цінностей у підрозділах ДСНС різних областей України; робиться висновок щодо необхідності розроблення методичного підходу до оцінювання врятованих матеріальних цінностей в грошовому еквіваленті та відповідної методики розрахунку.

Крім того, оцінюючи збитки від пожеж, необхідно враховувати шкоду, нанесену під час гасіння пожеж застосуванням вогнегасних речовин, а також витрати на гасіння пожеж самих пожежно-рятувальних підрозділів.

В останніх дослідженнях за цим напрямом розглядаються методологічні підходи та питання, пов'язані з розробкою розрахункових методів по визначенню матеріальних втрат від пожеж. Зокрема, точиться дискусія щодо запровадження двох розрахункових методів по визначенню матеріального збитку від пожеж, що дозволять більш повно його визначити, сприяючи при цьому, з одного боку, визначенню реального розміру збитку від пожеж у державі, а з іншого боку, більш ефективному управлінню діяльністю органів державного нагляду, спрямованої на мінімізацію наслідків від пожеж.

Аналіз результатів проведених досліджень і нормативно-правової бази стосовно оцінювання збитків від пожеж свідчить, що без введення в дію єдиного підходу до їх визначення неможливо позбутися суб'єктивних помилок під час розрахунків, мінімізувати некоректність аналізу, порівняння й узагальнення отриманих результатів.

Об'єктивна необхідність оцінювання збитків від пожеж, заподіяних веденням бойових дій, спричинених російською військовою агресією, обумовлює вжиття відповідних коригуючих заходів.

Практична діяльність щодо визначення збитків від пожеж з урахуванням результатів апробації методологічного підходу по визначенню матеріальних втрат від пожеж вказує на необхідності розробки єдиного інструментарію, використовуючи розрахунково-аналітичний метод і прямий розрахунковий метод, що дозволить удосконалити порядок визначення збитків від пожеж в Україні та з певним ступенем достовірності визначити повні матеріальні втрати від пожеж, у т.ч. спричинених бойовими діями.

Перелік посилань

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
2. Ніжник В. В., Климась Р. В., Одинець А. В. Гасіння пожеж на складах нафти та нафтопродуктів в умовах ведення бойових дій. *Теорія і практика гасіння пожеж та ліквідації надзвичайних ситуацій*: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції. Черкаси: ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2022. С. 30-32.
3. Обґрунтування додаткових заходів щодо оперативних дій під час гасіння пожеж на складах нафтопродуктів в умовах бойових дій / Одинець А. В., Ніжник В. В., Сізіков О. О. та ін. *Науковий вісник: Цивільний захист та пожежна безпека*. Київ. № 1 (13), 2022. С. 72-79. DOI: <https://doi.org/10.33269/nvcz.2022.1.72-79>.
4. Аналітична довідка про пожежі та їх наслідки в Україні за 6 місяців 2022 року. URL: <https://idundcz.dsns.gov.ua/upload/7/7/7/6/5/1/s6w5jkV6d4PykYh5KwBk8zhfdSQuVbhF8fo8Meb0.pdf>.
5. Климась Р. В. Огляд місяця пожежі за наявності вибухонебезпечних предметів спеціалістами дослідно-випробувальних лабораторій ДСНС в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)*: у 2 т.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 440-444.
6. Національний стандарт України ДСТУ 2272:2006 Пожежна безпека. Терміни та визначення основних понять. Чинний від 2006-10-01. Київ: Держспоживстандарт України, 2007. 28 с.
7. Національний стандарт України ДСТУ ISO/TS 17755-2:2022 (ISO/TS 17755-2:2020, IDT) Пожежна безпека. Збирання статистичних даних. Частина 2. Словник термінів. Чинний від 2023-01-01. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2022.
8. ISO/TS 17755-2:2020 Fire safety – Statistical data collection – Part 2: Vocabulary. First edition 2020-08-12. Geneva: ISO, 2020. 22 p.
9. Богуш Н. М., Климась Р. В. Питання визначення збитків від пожеж і надзвичайних ситуацій, пов'язаних з ними, в Україні. *Матеріали 13 Всеукраїнської науково-практичної конференції рятувальників*. Київ: ІДУЦЗ НУЦЗУ, 2011. С. 196-199.
10. Определение экономических потерь от пожаров: методические рекомендации. Москва: ВНИИПО СССР, 1990. 40 с.
11. Про затвердження Порядку обліку пожеж та їх наслідків: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.12.2003 № 2030. *Офіційний вісник України*, 2003, № 52, ст. 2802.

12. Щодо визначення збитків від пожеж: окреме доручення Держтехногенбезпеки від 10.12.2012 № 36/4/9424, яким до ГУ (У) Держтехногенбезпеки в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі направлені «Методичні рекомендації щодо визначення збитків від пожежі».

13. Богущ Н. М., Голікова С. Ю., Матвійчук Д. Я. Основні положення методики визначення збитків від пожеж в Україні. *Науковий вісник УкрНДІПБ*. Київ., 2012. № 1 (25). С. 51-53.

14. Методичні рекомендації з питань дослідження пожеж дослідно-випробувальними лабораторіями територіальних органів ДСНС України / укл.: О. П. Якименко, Р. В. Климась, Н. М. Богущ. Київ: УкрНДІЦЗ, 2015. 40 с.

15. Про організацію роботи дослідно-випробувальних лабораторій територіальних органів ДСНС: окреме доручення ДСНС від 07.04.2021 № В-97, яким до ГУ ДСНС в областях і м. Києві направлено «Примірне Положення про дослідно-випробувальну лабораторію територіального органу ДСНС».

16. Розслідування порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки: методичні рекомендації / О. В. Таран, В. М. Кіцелюк, М. А. Грига. Київ: НАВС, 2017. 48 с.

17. Матвійчук Д. Я., Несенюк Л. П. Проблема підрахунку врятованих матеріальних цінностей під час гасіння пожеж. *Пожежна та техногенна безпека*. Київ, 2018. № 11 (62). С. 32-33.

18. Климась Р. В. Оцінювання нанесення шкоди застосуванням водних вогнегасних речовин під час гасіння пожеж на основі даних статистики пожеж. *Теорія і практика гасіння пожеж та ліквідації надзвичайних ситуацій: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції*. Черкаси: ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 33-35.

19. Одинець А. В., Серета Д. В. Щодо питання визначення витрат держави на гасіння пожеж у сучасних умовах. *Теорія і практика гасіння пожеж та ліквідації надзвичайних ситуацій: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції*. Черкаси: ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 49-50.

УДК 343.98

Клюєв Олександр Миколайович

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
директор*

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

РОБОТА НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС ВІЙНИ

THE WORK OF FORENSIC SCIENCE INSTITUTES WHILE WAR

Висвітлено організацію судово-експертної діяльності та роботу науково-дослідних установ судових експертиз під час війни. Увагу акцентовано на міжнародній підтримці й допомозі іноземних організацій: зокрема – місії експертів Міжнародного кримінального суду, що має важливе значення для України.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, експертиза, російська агресія, науково-дослідні установи судових експертиз, судові експерти, міжнародна допомога.

Emphasis is made on organization of forensic activities and work of forensic science institutes while war. Attention is drawn to international support and assistance of foreign organizations: in particular, to the mission of forensic experts of the International Criminal Court which is of paramount importance for Ukraine.

Keywords: forensic activities, forensic examination, russian aggression, international support, forensic science institutes, forensic experts.

Ефективна судово-експертна діяльність під час війни – це окремий потужний фронт у боротьбі за збереження національних цінностей, гідності й культури українців із країною-агресоркою. Навіть у цей складний час судові експерти якісно, професійно та наполегливо забезпечують правосуддя України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки та техніки, дотримуючи принципів пріоритетності прав і свобод людини та громадянина.

Із позицій розвитку правосуддя в Україні неможливо переоцінити роль судових експертів у воєнний час. Україна 8 років перебуває у стані протидії збройній агресії РФ, але масова й масштабна війна, розпочата проти нашої держави 24.02.2022 підступним ворогом, відкрила нові грані судово-експертної діяльності в частині забезпечення розвитку правосуддя країни у цей складний час. Судові експерти стійко прийняли нові виклики й дають гідну відповідь на

них, витримуючи надмірне навантаження та залишаючись відданими своїй справі.

Від початку агресії до Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі – *ННЦ ІСЕ*) надійшли матеріали для виконання майже 30 тис. експертиз та експертних досліджень, що спонукає ННЦ ІСЕ оперативнo оптимізувати роботу експертів і лабораторій в умовах війни. Зі свого боку, усе це потребує нагального визначення пріоритетів: на які напрями експертної роботи варто звернути більш пильну увагу, які розвивати активніше, що варто вдосконалити й опанувати, зважаючи на вимоги сьогодення.

Російська агресія стала для науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України найжорсткішим із-поміж усіх імовірних *stress testing*. Стійкість системи судово-експертних установ України сьогодні перевірено умовами багаторазового перевищення меж нормального функціонування. Наголошуємо, що результати цього тестування – гідні. Фундамент судово-експертної діяльності України виявився міцним і надійним. Упродовж дев'яти місяців науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України зберігають керованість і здатність діяти результативно. Дехто з наших колег захищає Україну на фронті, інші працюють на робочих місцях.

Надихає реакція міжнародних партнерів, готових допомагати нам і переймати наш досвід. У світі існує колосальний запит на пошук дієвих рішень в умовах війни. Так, 04.11.2022 відбулася зустріч керівництва й судових експертів ННЦ ІСЕ з місією експертів Міжнародного кримінального суду (м. Гаага, Нідерланди). Голландські експерти Міжнародного кримінального суду мали змогу ознайомитись із досягненнями ННЦ ІСЕ у науковій та практичній сферах. Іноземні експерти презентували інформацію про обладнання, яким фахівці послуговуються в Нідерландах для виконання судових хімічних і балістичних досліджень. Міжнародна підтримка й допомога іноземних організацій має важливе значення в умовах воєнного стану для України загалом і ННЦ ІСЕ зокрема. Під час зустрічі сторони домовилися про взаємодію в експертній діяльності, методичну та технічну допомогу, обговорили окремі аспекти такої взаємодії [1].

Варто згадати, що співробітники ННЦ ІСЕ разом із представниками прокуратури Харківської області брали участь у заходах із відбору зразків ДНК з метою ідентифікації тіл загиблих осіб за наслідками воєнних злочинів російських агресорів у регіоні. Зокрема, місто Ізюм перебувало в окупації з 07.03.2022 по 10.09.2022, упродовж усього цього періоду рашистські загарбники скоїли проти місцевих жителів безліч тяжких злочинів. Оперативному та якісному виконанню відбору зразків сприяло застосування новітнього обладнання – унікальної мобільної лабораторії з ДНК-аналізу французького виробництва *TRACIP*, безкоштовно наданої урядом Франції [2].

В умовах військових дій, що точаться на теренах України, науковці судово-експертних установ Міністерства юстиції України, зі свого боку, активно сприяють розвитку методологічних засад судової експертизи та

криміналістики. Наприклад, актуальною на Міжнародному Конгресі Криміналістів «Криміналістика та судова експертологія: наука, навчання, практика» у світлі російської агресії проти України стала доповідь «Ядерна криміналістика: становлення та роль в сучасних умовах», підготовлена доктором юридичних наук, професором, академіком Національної академії правових наук України, заслуженим діячем науки і техніки України Валерієм Шепітьком і доктором юридичних наук, професором Михайлом Шепітьком (Україна) [3]. Вебінар Європейської асоціації редакторів у науковій сфері (EASE) за темою «Темна сторона науки: некоректна поведінка в біомедичних дослідженнях» також став джерелом додаткової інформації для науковців ННЦ ІСЕ, які взяли у ньому участь як слухачі [4].

Варто пам'ятати й про те, що отримання позитивного висновку Єврокомісії про надання Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу передбачає синхронізацію вітчизняної судової практики із європейською, її відповідність усім вимогам та правилам європейського судочинства, криміналістики й експертології.

Внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України перед експертною спільнотою щодня постають нові виклики, які полягають, зокрема, у необхідності фіксувати значну кількість зруйнованих (пошкоджених) об'єктів рухомого та нерухомого майна й розраховувати величину матеріального збитку, завданого власникам майна (як державним, так і приватним) протиправними діями рашистських загарбників – артобстрілами, бомбардуваннями, ракетними ударами тощо. Тож для безпомилкового розрахунку шкоди, завданої, наприклад, власникові колісного транспортного засобу, експертам стане у пригоді розроблений працівниками науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України під керівництвом ННЦ ІСЕ методичний лист «Розрахунок величини матеріального збитку, завданого власнику колісного транспортного засобу внаслідок пошкодження у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України» [5]. Розроблені методи обчислення матеріальних збитків можна застосовувати для оцінювання самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньо-будівельних і меліоративних машин, тракторів і комбайнів на колісних шасі, якщо згадані методи відповідають положенням, якими регламентовано оцінювання таких видів транспорту. Систему розрахунків і формул, запропонованих у цьому методичному листі, фахівці ННЦ ІСЕ вже успішно застосовують під час проведення транспортно-товарознавчих експертиз, а викладені там методичні положення придатні як для використання в умовах воєнної загрози, так і за умови супутніх викликів.

Науковці й експерти ННЦ ІСЕ зокрема й інших науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України загалом уже дев'ять місяців доводять усьому світові, що навіть під час війни можливо організувати успішну судово-експертну діяльність і налагодити роботу науково-дослідних установ судових експертиз. Саме завдяки відданості вітчизняних науковців і експертів своїй справі наразі на рівні ЄС інтегруються національні системи судово-експертної діяльності з урахуванням українського досвіду, адже все

цивілізоване людство розуміє ступінь глобальної небезпеки кремлівської агресії. Наша мета – зробити систему судово-експертної діяльності України ще більш сильною, дієвою та сучасною, збагачуючи набутим досвідом європейські установи, які працюють у цій сфері, водночас запроваджуючи досягнення західних судочинства, експертології та криміналістики у власну практичну діяльність.

Перелік посилань

1. Відбулася зустріч з голландською місією експертів Міжнародного кримінального суду / Офіц. сайт ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». URL: <https://www.hniise.gov.ua/15052-vdbulasya-zustrch-z-gollandskoju-msyu-ekspertv-mzhnarodnogo-krimnalnogo-sudu.html> (дата звернення: 18.11.2022).

2. Фахівці ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» беруть участь у фіксації наслідків злочинної діяльності ворога в місті Ізюм Харківської області / Офіц. сайт ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». URL: <https://www.hniise.gov.ua/15009-faxvts-nnts-se-m-zasl-prof-m-s-bokarusa-berut-uchast-u-fksats-nasldkv-zlochinnno-dyalnost-voroga-v-mst-zyum-harkvsko-oblast.html> (дата звернення: 18.11.2022).

3. Міжнародний конгрес криміналістів: «Криміналістика та судова експертологія: наука, навчання, практика» / Офіц. сайт ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». URL: <https://www.hniise.gov.ua/14998-mzhnarodnii-kongres-krimnalstv-krimnalstika-ta-sudova-ekspertologya-nauka-navchannya-praktika.html> (дата звернення: 18.11.2022).

4. Вебінар «Темна сторона науки: некоректна поведінка в біомедичних дослідженнях» / Офіц. сайт ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». URL: <https://www.hniise.gov.ua/15036-vebnar-temna-storona-nauki-nekorektna-povednka-v-bomedichnix-dosldzhennyax.html> (дата звернення: 18.11.2022).

5. Розрахунок величини матеріального збитку, завданого власнику колісного транспортного засобу внаслідок пошкодження у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України: метод. лист / Фокін Д. І., Лагода К. А., Хоменко В. В. та ін.; ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», КНДІСЕ, ОНДІСЕ, ДніпроНДІСЕ, ЛНДІСЕ. Харків, 2022. 25 с.

УДК 343.983.25:343.985.7:343.31

Кобець Сергій Васильович

*здобувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Навчально-наукового інституту № 1*

*Національна академія внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)*

**ЕКСПЕРТИЗА ВІДЕО-, ЗВУКОЗАПИСУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
ПОГРОЗИ АБО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПРАЦІВНИКА
ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ**

**EXPERTISE OF VIDEO AND SOUND RECORDING DURING
INVESTIGATION OF THREAT OR VIOLENCE AGAINST A LAW
ENFORCEMENT OFFICER**

В тезах висвітлено можливості експертизи відео-, звукозапису під час розслідування погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу. Визначено об'єкти, види та напрямки таких досліджень. Аргументовано значення розглядуваних досліджень для ефективного вирішення завдань досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 345 КК України.

Ключові слова: судова експертиза, експертиза відео-, звукозапису, досудове розслідування, погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу, спеціальні знання.

The theses highlight the possibilities of research of video and sound recordings during investigation of threats or violence against a law enforcement officer. The objects, types and directions of such examinations are defined. Value of the considered expert studies for the effective solution of tasks of pre-trial investigation of criminal offenses provided for by Art. 345 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: forensic expertise, video and sound recording expertise, pre-trial investigation, threat or violence against a law enforcement officer, special knowledge.

З блоку криміналістичних експертиз, що призначаються під час розслідування погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України), варто виділити експертизу відео-, звукозапису. Увага до цього виду експертних досліджень у зазначених провадженнях зумовлена тим, що часто неправомірні дії зловмисників можуть бути зафіксовані на камери відеоспостереження, оскільки такі правопорушення вчиняються переважно в публічних місцях (на вулицях, площах, територіях дворах житлових будинків, підприємств, торгівельних закладів, парків тощо).

Крім того, оскільки портативні бодікамери є невід'ємною частиною спорядження сучасних поліцейських, насильницькі дії щодо них також можуть бути зафіксовані. Отже, одним з найпоширеніших видів експертних досліджень, які призначаються під час розслідування вчинення погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу є експертиза відео-, звукозапису. Наприклад, відповідно до встановлених обставин кримінального провадження, патрульні поліцейські та старший інспектор відділу превенції виїхали на виклик за повідомленням про вчинення домашнього насильства. Громадянин С., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, заподіяв тілесні ушкодження старшому інспектору відділу превенції, зокрема, наніс один удар правою ногою у праву ногу потерпілого, що було зафіксовано на відеозаписах з бодікамер патрульних поліцейських [1].

Втім, аналіз сучасної юридичної практики свідчить про те, що зображення, отримані з камер відеоспостереження чи інших приладів фіксації фото або відеозображення, не завжди можна використати для ідентифікації зловмисника чи отримання оперативно значущої інформації. Тому нерідко постає потреба в додатковій обробці та відновленні зображень, отриманих правоохоронцями під час оперативно-розшукових заходів чи досудового розслідування [2, с. 323-330]. Саме у таких випадках виникає потреба у використанні відповідних спеціальних знань, зокрема шляхом проведення експертних досліджень.

Експертиза відео-, звукозапису є криміналістичною експертизою, що, в свою чергу, складається з трьох *напрямів*:

- технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису;
- дослідження диктора за фізичними параметрами усного мовлення; акустичних сигналів та середовищ;
- лінгвістичне дослідження усного мовлення.

Загалом, *предметом* судової експертизи відео-, звукозапису є фактичні дані, які мають значення для досудового розслідування та розгляду справ у судах та зафіксовані у відео-, звукозаписах [3].

Види досліджень, що проводяться під час експертизи відео-, звукозапису, є різноманітними:

ідентифікаційні дослідження голосу та мовлення людини (встановлення індивідуальної та групової тотожності осіб шляхом порівняння їх голосів та мовлення на досліджуваних сигналах і зразках);

діагностичні дослідження голосу та мовлення людини (встановлення певних ознак голосу та мовлення особи);

дослідження пристроїв звуко- та відеозапису (діагностичні дослідження щодо встановлення технічних умов і технології отримання запису (встановлення тотожності пристрою запису, наявності або відсутності ознак монтування));

ідентифікаційні та діагностичні дослідження звукового середовища (встановлення тотожності та характеристик звукового середовища за ознаками досліджуваного об'єкта).

Об'єктами досліджень експертизи відео-, звукозапису є сигнали: фонограми (запис сигналів звуку), відеограми (запис сигналів зображення),

відеофонограми (запис сигналів звуку та зображення), зафіксовані на матеріальних носіях, а також безпосередньо самі матеріальні носії, засоби запису та відтворення аудіо-, відеоінформації [4].

Варто наголосити, що відеозапис може виступати також об'єктом фототехнічної експертизи, в межах якої вирішуються, зокрема, завдання ідентифікації предметів, приміщень та ділянок місцевості, відображених на знімках (негативах) та відеозаписах; визначення розмірних характеристик зображень на фотознімках (кінокадрах, відеокадрах) або їх негативах; визначення технологічних і технічних характеристик зйомки та виготовлення фотознімків, кінофільмів та відеозаписів тощо.

Під час проведення портретної експертизи для ідентифікації особи (трупа), крім фотознімків, також використовуються відеозаписи.

Особливої ваги під час розслідування досліджуваної категорії проваджень набуває також ідентифікація особи у відеозаписі. Як зауважує О. П. Ващук, законодавство України не забороняє дослідження особи за особливостями невербальної інформації, що отримується з її зовнішності у відеозаписі та дозволяє розробку нової методики комплексного експертного дослідження особи за матеріалами відеозапису [5, с. 508].

Вчена зазначає, що при дослідженні такого виду невербальної інформації, як невербальна інформація, що надходить із зовнішності особи (антроподжерельна невербальна інформація), її основними джерелами є зовнішній вигляд, емоційний стан та супутні ознаки (оформлення зовнішності, одягу, побуту). Додатковими джерелами можуть бути об'єкти вербального супроводу діяльності особи. Самі джерела невербальної інформації, по-перше, одночасно виступають в якості самостійних об'єктів дослідження, які в цьому випадку досліджуються в сукупності та, по-друге, при наявності об'єктів вербальної інформації (які також виступають самостійними об'єктами дослідження) – ці об'єкти (вербальні та невербальні) також досліджуються сукупно. Відсутність інформації щодо одного з таких джерел може суттєво вплинути на отримання такого висновку експерта як неможливість вирішення поставлених питань [5, с. 508].

Необхідно звернути особливу увагу на те, що для проведення якісних експертних досліджень відеозапису спеціалісту необхідно надати оригінальний звукозапис (відеозапис або відеозвукозапис); оригінальний пристрій, яким запис (фонограма, відеограма, відеофонограма) зафіксований (зафіксована); додаткове обладнання, яке використовувалось для фіксації запису, у повному складі: мікрофон, джерело живлення, прилади передавання сигналу, керування тощо; при необхідності, повні відомості про внесення конструктивних змін у пристрій запису та додаткове обладнання із зазначенням хронології таких змін та опис тракту запису від передавача (мікрофона, відеокамери) до приймача (технічного засобу фіксації) із зазначенням кількості каналів та інших технічних супутніх засобів.

Слід мати на увазі, що під оригіналом, з технічної точки зору, розуміється запис, який утворено одночасно (в період) з фіксацією тих подій, які в ньому зафіксовані і який міститься саме на тому носії (касеті, цифровому носії

інформації тощо), що при цьому використовувався. За копіями записів, без наявності їх оригіналів, встановити автентичність записів експертними методами, як правило, неможливо [2].

Крім вищезазначеного, експерти звертають увагу на те, що для однозначного визначення об'єкта дослідження та його місцезнаходження слід вказати у питанні, що ставиться на вирішення судової експертизи, ім'я досліджуваного файлу з розширенням (назва файлу), назву каталогу (папки), в якому міститься досліджуваний файл, тип і назву носія, пристрою (назва носія, пристрою (ідентифікаційні позначення носія, пристрою (серійний номер, IMEI)), на якому він зафіксований (наприклад: «... у фонограмі файлу з назвою «1181.wav» у папці з назвою «audio», що міститься на диску для лазерних систем зчитування «MAXIMUS» DVD-R 4.7 Gb 16x...»). Питання на вирішення судової експертизи відео-, звукозапису, вважають практики, слід виносити лише після детального опрацювання записів, складання протоколів їх огляду і прослуховування та лише стосовно тих об'єктів (або фрагментів), які мають значення для слідства. Крім того, з метою уникнення тривалих строків виконання експертиз, для узгодження мети, чіткості й доцільності поставлених питань перед призначенням експертизи необхідно проконсультуватися з експертом [6].

Примітно, що надання відеозапису є необхідним також під час проведення судово-медичних досліджень, наприклад, для визначення ступеня тяжкості і характеру тілесних ушкоджень, заподіяних правоохоронцю. На практиці непоодинокими є випадки ненадання експерту відповідних записів. Так, наприклад, відеокамерами, розміщеними неподалік від місця події, було зафіксовано, що обвинувачений на мотоциклі здійснив наїзд на патрульного поліцейського та протягнув його кілька метрів за собою до проїжджої частини. Однак, під час розгляду у Дарницькому районному суді м. Києва, слідчим не було надано відповідних відеозаписів [7].

Уявляється, що надання відповідних відеоматеріалів могло б спростити визначення механізму заподіяння тілесних ушкоджень та встановлення факту його відповідності зафіксованому на відеозаписах чи у протоколах слідчих дій. Крім того, завдяки наданим відеоматеріалам експерти могли б спростувати можливість отримання правоохоронцем тілесних ушкоджень за інших, не пов'язаних з несенням служби, обставин чи в інший час.

Перелік посилань

1. Вирок Краматорського міськрайонного суду Донецької обл. від 21.04.2021: справа № 234/119/21, провадження № 1-кп/234/531/ 21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96479773>.

2. Князев Ю. В. Проблемні питання здійснення досудового розслідування групового хуліганства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Електронне наукове видання. 2021. № 4. С. 323-330. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.56>.

3. Експертиза відео-, звукозапису. *Сайт Київського науково-дослідного інституту судових експертиз*. URL: <https://kndise.gov.ua/video-zvukozapysu/>.

4. Експертиза відео-, звукозапису при розслідуванні кримінальних проваджень та експертні дослідження для фізичних і юридичних осіб. *Сайт Полтавського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України*. URL: <https://poltavandekc.pp.ua/2019/03/20/експертиза-відео-звукозапису-при-роз/>.

5. Ващук О. П. Процес ідентифікації особи у відеозаписі. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідомч. наук.-методич. збірник / МЮ України. Київський НДІ судових експертиз*. 2021. Вип. 66. С. 507–515. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.48>.

6. Можливості експертизи звуко-, відеозапису. *Сайт Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України*. URL: <https://ndekc.te.ua/news/mozhlivost-ekspertizi-vdeo-zvukozapisu>.

7. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 20.07.2021: справа № 753/12581/20, провадження № 1-кп/753/1492/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98473542>.

УДК 343.98

Коваленко Артем Володимирович
*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін*

Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ 3D-СКАНУВАННЯ ОБЛИЧЧЯ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

USING THE POSSIBILITIES OF 3D SCANNING OF THE HUMAN FACE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Доповідь присвячено висвітленню перспектив використання можливостей 3D-сканування обличчя людини у кримінальному провадженні. Наголошено, що названа технологія має низку переваг перед загальноприйнятими методами фото- відеозйомки, головною з яких є можливість точного фіксування ознак сканованого об'єкта одразу у всіх проєкціях (зі всіх боків). 3D-сканування обличчя людини у майбутньому може стати основним методом криміналістичної реєстрації осіб, покращити можливості автоматичної ідентифікації людей (зокрема й засобами штучного інтелекту) та посилити інструментарій проведення портретних судових експертиз.

Ключові слова: 3D-сканування, зовнішність людини, обличчя, фіксування, доказування.

The report is devoted to highlighting the prospects of using the possibilities of 3D scanning of a person's face in criminal proceedings. It is emphasized that the mentioned technology has a number of advantages over conventional photo-video recording methods, the main of which is the ability to accurately capture the features of the scanned object at once in all projections (from all sides). In the future, 3D scanning of a person's face can become the main method of forensic registration of persons, improve the possibilities of automatic identification of people (in particular, by means of artificial intelligence) and strengthen the toolkit for conducting portrait forensic examinations.

Keywords: 3D scanning, human appearance, face, capturing, proof.

3D-сканування є перспективним методом наочного фіксування криміналістично значущої інформації. Застосування названої технології вже сьогодні може ефективно доповнити можливості класичних фото- та відеозйомки, а з часом, напевне, замінить їх. Одним з можливих напрямів застосування 3D-сканування є фіксування ознак зовнішності людини. Зокрема, з використанням 3D-сканерів може здійснюватися сканування всього тіла, погруддя чи обличчя людини, а також сканування окремих власних елементів зовнішності (частин тіла) або супутніх елементів зовнішності.

Видається, що обличчя людини є найбільш виразним та інформативним серед елементів її зовнішності. Не дарма саме знімок обличчя є обов'язковим реквізитом багатьох документів суворої звітності задля подальшої ідентифікації пред'явника такого документа. Утім, одиничний фотознімок дозволяє зафіксувати ознаки обличчя людини лише в одній проєкції (з одного боку). Саме через це, під час здійснення сигналетичної фотозйомки прийнято робити декілька знімків щоб спробувати зафіксувати характерні риси лиця людини з кількох ракурсів. У свою чергу 3D-сканування обличчя дозволить захопити його ознаки у всіх можливих проєкціях (зі всіх боків) зі збереженням пропорцій, взаєморозміщення та кольорів усіх його частин і елементів.

Поза межами діяльності з розкриття й розслідування кримінальних правопорушень 3D-сканування обличчя людини успішно застосовується уже протягом певного часу. Наприклад, ідентифікація особи на основі фіксування розмірно-просторових характеристик її обличчя (фактично – 3D-сканування) активно використовується у техніці компанії Apple з 2017 р. (технологія Face ID). Камера TrueDepth пристроїв Apple отримує точні дані обличчя, проєктуючи на нього тисячі невидимих точок. Після того пристрій аналізує їх і створює структурну карту обличчя, а також його зображення в інфрачервоному спектрі. Під час процесу ідентифікації (наприклад для розблокування пристрою чи авторизації оплати товарів) пристрій сканує обличчя користувача та порівнює отриману цифрову модель зі збереженим у пам'яті зразком. Іншими прикладами застосування 3D-фіксування обличчя людини є індустрії кіно та комп'ютерних ігор, де відскановані тривимірні моделі обличчя акторів використовуються для моделювання нових персонажів та створення спеціальних ефектів а також медицина, де 3D-скани обличчя є основою передової пластичної хірургії тощо.

Криміналістичне (сигналетичне) 3D-сканування обличчя людини може бути здійснено як з використанням вузькоспеціалізованих приладів, так і за допомогою сканерів загального призначення. Для відпрацювання описаної технології нами було здійснено експериментальне сканування лицевої частини голови живої людини з використанням 3D-сканера загального призначення Artec Leo [1]. Під час 3D-фіксування обличчя рекомендується застосовувати наступний порядок дій. Процес сканування доцільно почати з однієї сторони обличчя та рухати сканер по колу через підборіддя до іншої. Сканована особа має перебувати у полі зору сканера протягом усього процесу фіксування, бажано уникати повторного захоплення приладом раніше відсканованих елементів. Скановану особу рекомендується посадити на стілець зі спинкою, щоб забезпечити стабільне положення верхньої частини її тіла, та попросити не рухати головою, м'язами обличчя й не кліпати очима. Час необхідний для сканування обличчя відрізнятиметься залежно від моделі сканера, що використовується. Так, із застосуванням 3D сканера Artec Leo середній час сканування становить 10-15 секунд.

Після експортування даних зі сканера у пам'ять комп'ютера та їх подальшої обробки з використанням відповідного програмного забезпечення нами було отримано геометричну незабарвлену (рис. 1) та текстуровану забарвлену (рис. 2) цифрові тривимірні моделі лицевої частини голови сканованої особи.

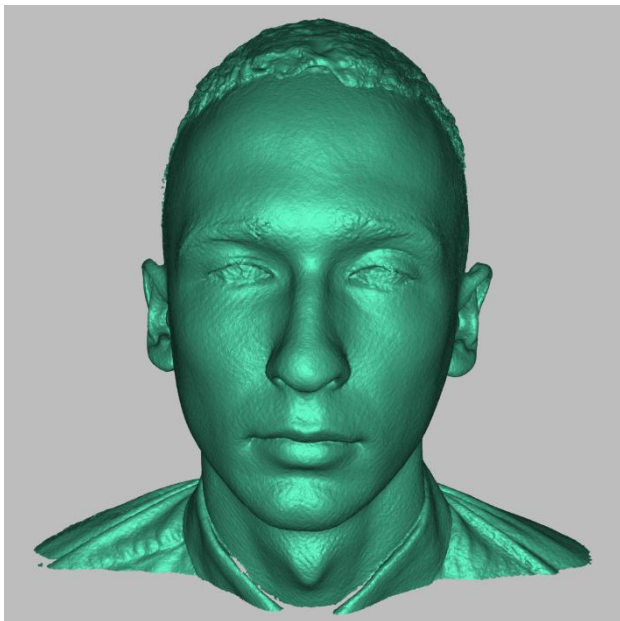

Рисунок 1.

Рисунок 2.

Дані 3D-моделі точно передають форму, розмір та колір відсканованого обличчя, можуть бути оглянуті на екрані комп'ютера зі всіх боків, а також виміряні у будь-яких проєкціях. Так, у межах пропонованого дослідження за експериментальним сканом лицевої частини голови особи нами було виміряно відстані між зіницями її очей, між зовнішнім кутом ока та кутом губ (рис. 3), що, наприклад, може використовуватися під час проведення судових портретних експертиз.

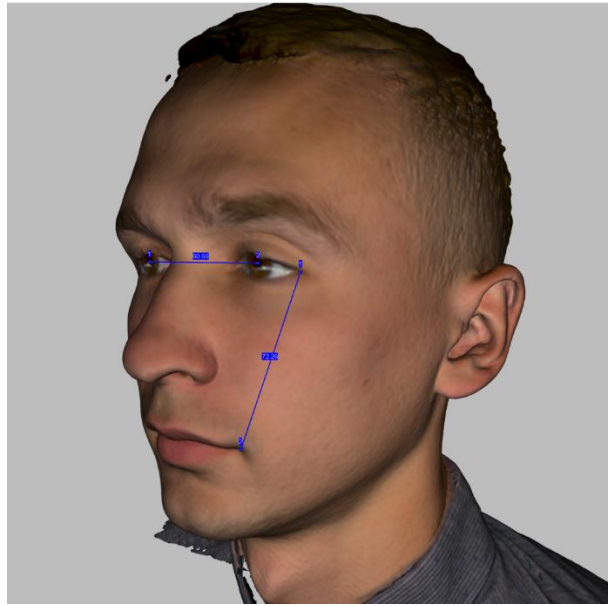

Рисунок 3.

Таким чином, 3D-сканування обличчя людини є новітнім методом фіксування криміналістично значущих ознак елементів зовнішності людини. Названа технологія має низку переваг перед загальноприйнятими методами фото- відеозйомки, головною з яких є можливість точного фіксування ознак сканованого об'єкта одразу у всіх проєкціях (зі всіх боків). Видається, що 3D-сканування обличчя людини у майбутньому може стати основним методом криміналістичної реєстрації осіб, покращити можливості автоматичної ідентифікації людей (зокрема й засобами штучного інтелекту) та посилити інструментарій проведення портретних судових експертиз.

Перелік посилань

1. Лазерний 3D сканер Artec Leo, що був використаний під час проведення дослідження, придбаний Луганським державним університетом внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка за підтримки Європейського Союзу у межах реалізації грантової угоди № 2019/413-791 «Підтримка переміщеного Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка в Луганській області».

УДК 616.89:340.63-611.3

Козерацька Олена Андріївна

*кандидат медичних наук, головний судово-психіатричний експерт
відділу судово-психіатричної експертизи*

*Державна установа «Інститут психіатрії, судово-психіатричної експертизи
та моніторингу наркотиків МОЗ України»*

**СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНА ОЦІНКА ПСИХІЧНИХ ПОРУШЕНЬ У
ОСІБ, ЯКІ СКОЇЛИ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ НА
СЕКСУАЛЬНОМУ ГРУНТІ**

**FORENSIC PSYCHIATRIC ASSESSMENT OF MENTAL
DISORDERS IN PERSONS WHO HAVE COMMITTED
SEXUAL CRIMINAL OFFENSES**

У тезах висвітлюються проблемні питання судово-психіатричної експертизи осіб, які скоїли сексуальні злочини. Автор проаналізувала 287 підекспертних, які вчинили такі правопорушення та перебували на судово-психіатричній експертизі (далі – СПЕ) в Київському міському центрі СПЕ, за період з 2000 до 2015 року (16 років). Надано клінічні та судово-психіатричні критерії при виділенні груп «обмежено осудних» та «неосудних».

Ключові слова: кримінальні правопорушення сексуального характеру, осудність – обмежена осудність – неосудність, судово-психіатрична експертиза, примусові заходи медичного характеру, розлади сексуального потягу.

Theses highlight problematic issues of forensic psychiatric examination of persons who have committed sexual crimes. The author analyzed 287 sub-experts who committed such offenses and underwent a forensic psychiatric examination (SPE) in the Kyiv city center of SPE, for the period from 2000 to 2015 (16 years). Clinical and forensic psychiatric criteria are provided for the group of "limitedly convicted" and "non-convicts".

Keywords: sexual criminal offenses, sanity – limited sanity – insanity, forensic psychiatric examination, coercive medical measures, sexual desire disorders.

До останнього часу не розроблено чітких критеріїв судово-психіатричної оцінки психічних розладів у осіб, які скоїли сексуальні правопорушення, зокрема критеріїв «обмеженої осудності». Не завжди враховується той факт, що сексуальна поведінка є результатом інтеграції соціальних, психологічних, соціально-психологічних, біологічних факторів та сексуальний делікт, який є одним з видів порушення поведінки, також відображає різні рівні взаємодії особистості та середовища.

Виходячи з цього, комплексне дослідження осіб, об'єднаних загальною ознакою-наявністю елемента агресії в структурі сексуальної протиправної поведінки являється актуальним та своєчасним для виявлення чітких критеріїв оцінки їх психічного стану. Це може посприяти в розкритті механізмів суспільно-небезпечного діяння (далі – СНД), а також уточненню шляхів профілактики повторних СНД.

Розлади потягу частіше виникають в рамках інших психічних розладів: шизофренії, психопатії, розумової відсталості, органічних уражень головного мозку різного походження. Значно рідше розлади потягу виявляються основним типом психічних порушень. Тому необхідним є виявлення основного, провідного психічного захворювання, його вираженість, здатність особи, що страждає на це захворювання, усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій і керувати ними.

Для досягнення мети дослідження автором було проаналізовано 287 випадків судово-психіатричних експертиз відносно підекспертних, які скоїли правопорушення на сексуальному ґрунті та знаходилися на судово-психіатричній експертизі в експертній установі. З 2000 по 2015 р (16 років). З метою визначення взаємозв'язку між ступенем порушення можливості усвідомлювати свої дії та керувати ними та вирішенням експертних питань автором з групи – «осудних» – емпірично була виділена група – «обмежено осудних», яка була сформована штучно, виходячи з вітчизняної концепції «обмеженої осудності». Встановлено, що виявлені клінічні особливості при даному науковому дослідженні можуть бути використані для визначення критеріїв «обмеженої осудності» при судово-психіатричній оцінці осіб, які скоїли кримінальні правопорушення на сексуальному ґрунті.

В групі «осудних» у 144 (72 %) випадках підекспертні були здорові, у 16 (8 %) випадках було виявлено органічне ураження головного мозку (далі – ОУГМ) резидуального генезу; у 10 (5 %) випадках спостерігався Емоційно нестабільний розлад особистості (F60.3); у 7 (3,5 %) випадках було діагностовано Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, синдром залежності (F10.2); у 6 (3 %) випадках – Розумова відсталість легкого ступеня, з слабкою вираженістю порушення поведінки (F70.0); у 5 (2,55) випадках спостерігався Органічний емоційно лабільний (астенічний) розлад (F06.6) внаслідок ЧМТ з церебрастенічним синдромом. По три (по 1,5 %) випадки були виявлені: Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання опіоїдів, синдром залежності (F11.24) та емоційно нестабільний розлад особистості, імпульсивний тип (F60.3). У двох (1 %) випадках спостерігався органічний розлад особистості та поведінки, внаслідок нейроінфекції з легким психоорганічним синдромом (F07.9); по одному (0,5 %) випадку було діагностовано: Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання стимуляторів (псевдоефедрон), синдром залежності (F15.24), Розлад особистості, пов'язаний з органічним ураженням головного мозку (F07.0) та два випадки – Органічний розлад особистості та поведінки внаслідок епілепсії (F07.8, G40). В групі підекспертних, визнаних «обмежено осудними» (73 особи) більша частина досліджуваних були психічно здоровими

52 (71,2 %), у 10 (13,7 %) випадках було виявлено ОУГМ резидуального генезу з легкою інтелектуальною недостатністю та помірно вираженими емоційно-вольовими порушеннями, розлад особистості спостерігався в 4 (5,5 %) випадках. Розумова відсталість легкого ступеня з помірно вираженими емоційно-вольовими порушеннями – в 4 (5,5 %) випадках, синдром залежності внаслідок вживання алкоголю з деградацією особистості спостерігався в 3 (4,1 %) випадках. У більшій частині (91,8 %) досліджуваних цієї групи було виявлено викривлення сексуального потягу компульсивного рівня. На педофілію страждали – 48 (65,8 %), геронтофілію – 3 (4,1 %) досліджуваних, некрофілію – один (1,4 %), садизм був виявлений в 4 (5,5 %) випадках, ексгібіціонізм – в 10 (13,7 %) випадках. У групі «обмежено осудних», порівняно з «осудними», достовірно переважали підекспертні, в яких агресивно-насилницька психопатологічна мотивація сполучалася з задоволенням викривленого сексуального потягу, 38,4 % – була притаманна клішованість, 41,1 % – серійність вчинення злочинів сексуального характеру, 29 (39,7 %) – суспільно небезпечних діянь відбувалися в стані простого алкогольного сп'яніння, 44 (60,3 %) – тверезому. У 72 (98,6 %) випадках обстеження на вміст алкоголю в крові не проводилося. Критеріями застосування примусових заходів медичного характеру у вигляді направлення до спеціалізованого закладу з надання психіатричної допомоги є визнання особи «неосудною», надання амбулаторної допомоги в примусовому порядку – «обмежено осудною» та такою, що страждає на розлад сексуальної переваги.

Як відомо, за особливостями проявів парафілії поділяють на два типи – егодистонічний та егосинтонічний [1]. Егодистонічний тип – це такі порушення статевого потягу, коли пацієнт усвідомлює їх чужість особистості, відчуває провину, боротьбу мотивів при їх реалізації. До них відносяться obsесивні потяги, які частіше проявляються у фантазіях, уявленнях про збочені сексуальні дії. Реалізація девіантних актів відбувається досить рідко, супроводжуючись тяжкою боротьбою мотивів, а відбувається зазвичай на тлі психотравмуючих обставин, що ослабляють вольовий контроль поведінки. При цьому зберігається усвідомлення протиправності, карності дій. Такі особи, зазвичай, визнаються здатними усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій і керувати ними [2]. У випадках компульсивних потягів мова йде про виникнення неподоланного бажання до реалізації зміненої сексуальної потреби на тлі афективно-звуженої свідомості. Боротьба мотивів при цьому дуже нетривала. Пацієнт не в звозі протистояти своєму бажанню, хоча й розуміє його неприйнятність, аморальність, протиправність і карність. Зазвичай у цих випадках вирішується питання про осудність, проте безпосередній зв'язок правопорушення з парафілією, дії пацієнта під впливом зміненої сексуальної направленості, афективні порушення свідомості дозволяють спеціалістам говорити про те, що він не міг у повній мірі усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій і, головне, не міг у повній мірі ними керувати, контролювати їх. У цих випадках мова йде про обмежену осудність. Такі особи потребують відповідного лікування з метою профілактики їх повторних злочинних сексуальних дій [2].

Егосинтонічний тип розладів сексуального потягу полягає в тому, що ознаки перверсії повністю злилися з особистістю; є однією з її рис, часто головною, ведучою (як у деяких осіб із садизмом). Ці особливості не сприймаються особистістю як чужі, у відношенні збочених потягів немає боротьби мотивів, опору їх реалізації. Такий тип розладів спостерігається у деяких серійних сексуальних убивць з ознаками садизму [3]. Зазвичай, при егосинтонічному типі парафілій здатність усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій та керувати ними зберігається [2].

Якщо інтелектуальний критерій обмеженої осудності означає, що особа не розуміє повною мірою фактичну сторону, тобто справжній смисл своєї поведінки, то вольовий критерій свідчить про такий ступінь руйнування психічним розладом вольової сфери людини, що вона не може керувати своїми діями (бездіяльністю). Це самостійний елемент, який і за відсутності інтелектуальної ознаки може свідчити про наявність юридичного (психологічного) критерію обмеженої осудності. Судова практика, а також дані досліджень у психіатрії і психології свідчать, що особа, що вчинила суспільно-небезпечне діяння, при певному стані психіки усвідомлює фактичну сторону свого діяння, може усвідомлювати громадську небезпеку, як своїх дій, так і їх наслідків, проте не може повною мірою керувати своєю поведінкою. У таких випадках на підставі однієї лише вольової ознаки можна говорити про обмежену осудність. Нездатність повною мірою усвідомлювати свої дії (інтелектуальна ознака) завжди свідчить і про наявність вольового критерію – нездатності повною мірою керувати цими діями і, отже, про наявність юридичного критерію обмеженої осудності [4, 5].

Обмежена осудність є універсальною категорією, за допомогою якої можлива оцінка особливостей злочинів, що здійснюються особами з відхиленнями психіки, що не утворюють неосудності. Обмежена осудність відрізняється від осудності та неосудності тим, що обмежено осудна особа під час вчинення злочину не повною мірою усвідомлює свої дії та керує ними, оскільки в неї наявний психічний розлад, який обмежує її інтелектуально-вольові можливості [6].

У структурі протиправних дій осіб, визнаних обмежено осудними, механізм протиправної поведінки обмежено осудних осіб містить переважання в структурі суспільно-небезпечних діянь ситуативно-імпульсивних і афектогенних мотивів протиправної поведінки; згорнутий характер вольового акту, із прийняттям рішення й вибором засобів протиправної діяльності під впливом ситуації, без адекватного прогнозу наслідків своїх суспільно-небезпечних дій для себе й оточуючих. Таким чином, істотним аспектом стала відсутність достовірних відмінностей стану організації вольової діяльності в порівнюваних групах (200 осіб із психічними розладами, визнаних осудними – група порівняння), що підкреслює постійну присутність порушень вольової регуляції в структурі психічних розладів та підтверджується фактом їх кримінальної поведінки [7].

У психологічному механізмі вчинення злочину у стані обмеженої осудності відсутня чи вкрай обмежена боротьба мотивів, мотиви накладаються

на цілі, домінує генералізоване емоційне збудження, між стадіями переважає односторонній зв'язок.

Проведене дослідження й отримані результати створюють можливість удосконалити судовопсихіатричне експертне дослідження, підвищити його якість та доказовість експертних висновків, що є додатковою гарантією охорони прав людини, запобігає необґрунтованому призначенню повторної експертизи, скорочує строки проведення експертного дослідження.

Перелік посилань

1. Ткаченко А. А. Сексуальные извращения – парафилии. Москва: Триада-Х: Успех, 1999. 461 с.
2. Судебная психиатрия / под ред. Б. В. Шостаковича. Москва: Зерцало, 1997. 385 с.
3. Антонян Ю. М. Особо опасный преступник: тоталитарные преступники, серийные убийцы, террористы, бытовые убийцы, сексуальные маньяки, наемные убийцы. Москва: Проспект, 2011. 308 с.
4. Зайцев А. В. К вопросу о формуле ограниченной вменяемости. *Проблеми законності*: респ. міжвідом. наук. збірник. Харків, 2002. Вип. 57. С. 156-162.
5. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности. Москва: Норма, 1998. 272 с.
6. Марчак В. Я. Юридико-психологічний зміст обмеженої осудності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 19.00.06 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2011. 36 с.
7. Семенкова І. І. Клініко-соціальна характеристика осіб, визнаних обмежено осудними, і особливості скоєних ними протиправних діянь: автореф. дис. ... канд. мед. наук: 14.01.16 / Укр. НДІ соц. і суд. психіатрії та наркології. Київ, 2008. 33 с.

УДК 343.98.34

Колесник Владислав Анатолійович

заступник начальника слідчого відділення ВП № 1 Харківського РУП № 2

Головне управління Національної поліції в Харківській області

Колесник Таїса Миколаївна

науковий співробітник лабораторії криміналістичних досліджень

Носатенко Юлія Олександрівна

завідувач сектору лабораторії криміналістичних досліджень

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

THE ROLE OF INTERNATIONAL COOPER DURING CRIMINAL PROCEEDINGS

У тезах висвітлюються законодавчі шляхи притягнення військовослужбовців підрозділів армії рф, до кримінальної відповідальності, а саме осіб, які брали участь у війні проти України та скоювали на нашій території злочини.

Ключові слова: військовослужбовці, кримінальне провадження, міжнародне співробітництво, злочин.

The theses highlight the legislative ways of bringing servicemen of the army units of the Russian federation to criminal responsibility, namely persons who participated in the war against Ukraine and committed crimes on our territory.

Keywords: military personnel, criminal proceedings, international cooperation, crime.

Внаслідок повномасштабного вторгнення рф на територію України набирають актуальності питання, які стосуються норм кримінального процесуального законодавства у сфері міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

У зв'язку з тим, що велика частина території України, яка була окупована в перші місяці війни, наразі звільнена, багато військовослужбовців рф були взяті в полон, на деокупованих територіях виявлено документи щодо чисельності, належності, анкетних даних військовослужбовців підрозділів армії рф, які

брали участь у війні проти України та вчиняли на її території злочини проти основ національної безпеки України та злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [1].

Під час здійснення працівниками органів досудового розслідування встановлено ряд військовослужбовців рф, які наразі не перебувають на деокупованій території України і постає вагоме питання притягнення їх до кримінальної відповідальності відповідно до норм Кримінального кодексу (далі – КК) України та Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України.

Існує два законодавчі шляхи притягнення вказаних осіб до кримінальної відповідальності: перший регулюється розділом IX КПК України та безпосередньо регулює механізм здійснення міжнародного співробітництва в рамках кримінального провадження та передбачає надання міжнародної правової допомоги за запитом про міжнародне співробітництво і інші процедури, які чітко вказані в ст. 541 КПК України; другий шлях – загальна процедура здійснення кримінального провадження до моменту зупинення кримінального провадження у зв'язку з розшуком, оголошенням підозрюваної особи в міжнародний розшук і лише після цього здійснюється спеціальне досудове розслідування, порядок здійснення якого регулюється Главою 24-1 КПК України.

У першому випадку належне розслідування кримінальних проваджень є малоімовірним, оскільки рф та республіка Білорусь не видасть правоохоронним органам України військових злочинців у порядку міжнародного співробітництва, оскільки країна-агресор не визнає військові злочини та всіляко перешкоджає нормам дії міжнародного права.

Другий випадок є більш реальним та законодавчо обґрунтованим, оскільки ст. 297-1 КПК України посилається на статті КК України, за якими кваліфіковані дії військових злочинців та прямо вказує на можливість спеціального розслідування у зв'язку із оголошенням їх в міжнародний розшук. Спеціальне розслідування надасть можливість встановити місцезнаходження підозрюваних осіб у випадку перетину кордону однієї із цивілізованих країн, які поважають норми міжнародного права та в подальшому застосувати стосовно даної особи норми КПК України щодо міжнародного співробітництва.

Перелік посилань

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

УДК 343.98

Колесник Валерій Аркадійович

доктор юридичних наук, професор

головний науковий співробітник науково-організаційного центру

Національна академія Служби безпеки України

(м. Київ, Україна)

ПИТАННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

SEPARATE ISSUES OF PRE-JUDICIAL INVESTIGATION OF CRIMES AGAINST INFORMATION SECURITY OF THE STATE

У тезах розкриваються окремі питання досудового розслідування нового виду злочинів проти інформаційної безпеки держави та обґрунтовується необхідність розробки методики їх розслідування. Пропонується виокремлювати дві великі групи цих злочинів: діяння, в яких інформаційні технології мають прояв як предмет злочину та злочини, в котрих використовується операційна функція інформаційних технологій, у тому числі як знаряддя та засобів вчинення злочинів. Враховуючи специфіку злочинів проти інформаційної безпеки держави, зумовлену особливостями пошуку, збирання й дослідження доказів певного виду, пропонуються елементи криміналістичного аналізу, які необхідно враховувати при розслідуванні.

Ключові слова: злочини проти інформаційної безпеки держави, досудове розслідування, криміналістичний аналіз, тактика проведення слідчих дій.

The abstracts reveal the issues of pre-trial investigation of a new type of crimes against the information security of the state and substantiate the need to develop a methodology for their investigation. It is proposed to see two groups of these crimes: acts in which information technologies appear in functional places as the subject of a crime and crimes in which the operational function of information technologies is used, including as a means and method of committing a crime. Given the specifics of crimes against the information security of the state, due to the peculiarities of searching, collecting and examining evidence of a certain type, elements of forensic analysis are proposed that must be taken into account in the investigation.

Keywords: crimes against the information security of the state, pre-trial investigation, forensic analysis, tactics of conducting investigative actions.

Розвиток високих технологій, необмеженість, багатогранність та динамічність інформаційної сфери, глибоке проникнення інформаційних технологій у суспільне життя призводить до появи нових форм і видів зловживань технічними засобами, в тому числі злочинних посягань,

з'являються нові можливості, способи та знаряддя для вчинення різноманітних правопорушень. Сьогодні інформація стала своєрідною «зброєю», але суттєва відмінність її від класичного розуміння зброї полягає в тому, що вона може вразити не тільки фізичні об'єкти, а й свідомість людини, групи людей чи навіть населення певних регіонів та сформувати неправильні ціннісні установки. Проте застосування інформаційної зброї може мати серйозніші наслідки для суверенітету держави, якщо державною інформацією заволодів супротивник. Усе залежить від мети, за якої добувається та використовується інформація. Тому найбільш важливі для людини, суспільства, функціонування держави та її органів відомості знаходяться під заборонаю розповсюдження, доведення до широкого загалу. Такі заходи щодо обмеження інформації проводяться для того, щоб не допустити застосування її «ворогом» на шкоду державній інформаційній безпеці [1, с. 123].

Термін злочини проти інформаційної безпеки держави певною мірою є абстрактним і використовується не для позначення кримінально-правової категорії, а з метою розробки групових криміналістичних методик. До цієї групи можна включити абсолютно різнопланові злочини, зокрема такі як проти національної безпеки держави; проти громадської безпеки; проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку та ін. Тому в аспекті дослідження проблем досудового розслідування виокремлено дві великі групи злочинів проти інформаційної безпеки держави: діяння, в яких інформаційні технології мають прояв як предмет злочину та злочини, в котрих використовується операційна функція інформаційних технологій, у тому числі як знаряддя та засобів вчинення злочинів. Значущим в криміналістичній класифікації злочинів проти інформаційної безпеки держави є те, що визначаючи цілком конкретні класифікаційні групи злочинів, вона дає можливість зосередитися на найбільш ймовірних зв'язках між різноманітними криміналістично значущими ознаками. Це дає можливість на основі знання однієї з ознак із високим ступенем ймовірності вести мову про існування іншої, а тому на основі цього знання вибудовувати відповідну діяльність з організації та здійснення розслідування.

З огляду на специфіку злочинів проти інформаційної безпеки держави, оскільки інформація та інформаційні правовідносини є відносно новим криміналістичним об'єктом, криміналістичний аналіз цих злочинів можна уявити так. По-перше, це відомості про предмет злочинного посягання, а саме: вид і цільове призначення інформації, проти якої спрямований злочин; використовувані матеріальні носії для зберігання й обробки цієї інформації. По-друге, це відомості про середовище вчинення злочину, зокрема: вид і особливості апаратного, програмного й інформаційного забезпечення автоматизованої інформаційної системи, у якій вчинено, наприклад, колабораційну або екстремістську діяльність; встановлений порядок його функціонування і технологічна схема обробки та захисту інформації відповідно до цільового призначення автоматизованої інформаційної системи. По-третє, це відомості про особистість злочинця. По-четверте, це типова мотивація і цілеспрямованість злочинного поведіння при вчиненні злочинів проти інформаційної безпеки держави. По-п'яте, це типові способи підготовки та

вчинення злочину, способи його приховування, у т.ч. типові знаряддя (засоби). По-шосте, це відомості про типові обставини вчинення протиправної інформаційної діяльності, зокрема: обстановку, час, місце, виконувану технологічну операцію тощо. По-сьоме, відомості про специфічні інформаційні сліди вчиненого злочину і типові наслідки злочинних дій.

Також варто зазначити, що криміналістичний аналіз – це не лише теоретична розробка можливостей пізнання злочину проти інформаційної безпеки, а й практична діяльність слідчого. Адже проведення криміналістичного аналізу злочину дає змогу суттєво упорядкувати роботу слідчого з виявлення напрямів розслідування, забезпечити цілеспрямоване виявлення криміналістично значущих ознак в розслідуваному злочині, висунути найбільш перспективні версії, ефективно й дієво спланувати процес досудового розслідування, щоб за мінімальних витрат сил й часу забезпечити успішну реалізацію усіх його задач. В основі цього інтегрального методу лежить уявне розчленування злочину на складові, окреме дослідження кожного елемента, а потім розгляд їх у комплексі та взаємозв'язку стосовно структури вчиненого злочину та механізму слідоутворення.

Звісно, що перед СБ України під час розслідування злочинів проти інформаційної безпеки держави виникають певні проблеми, що характеризують водночас і специфіку цього процесу, а саме: складність у встановленні факту вчинення такого злочину і вирішення питання про початок здійснення кримінального провадження; складність у кваліфікації злочинних діянь кожної з винних осіб; складність у підготовці й проведенні окремих слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій; відсутність необхідних спеціалістів з окремих питань, що потрібні для залучення для участі в проведенні процесуальних дій; відсутність у значної кількості слідчих і оперативних працівників елементарних знань у галузі інформаційно-комунікаційних технологій та ін. [2, с. 76].

На успіх досудового розслідування злочинів проти інформаційної безпеки держави значною мірою впливає залучення фахівців, що володіють спеціальними знаннями в галузі інформаційних технологій, телекомунікацій, програмування та захисту інформації. Допомога таких фахівців є необхідною буквально на кожному етапі – від виявлення ознак таких злочинів співробітниками оперативних підрозділів, при проведенні контррозвідувальних та оперативно-розшукових заходів – до участі в проведенні окремих слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій.

Слідчий, перебуваючи в конкретній обстановці, діючи в умовах реальної слідчої ситуації, перш ніж розпочати кримінальне провадження, намагається отримати інформацію про всі обставини події, скласти її адекватну модель. Створення інформаційних моделей реальних ситуацій є об'єктивно необхідними діями в процесі розслідування цих злочинів. Врахування ситуаційних факторів й всіх складових слідчої ситуації при розслідуванні злочинів проти інформаційної безпеки держави дає можливість розробити найповніші, точні й диференційовані методичні рекомендації, тактику слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій, обрати перспективні напрями

розслідування, не лише алгоритмізувати й упорядкувати діяльність слідчого в умовах певної слідчої ситуації, а й організувати оптимальну взаємодію зі співробітниками оперативних та інших підрозділів правоохоронних органів, фахівцями в галузі телекомунікаційних технологій і комп'ютерної техніки. Окрім того, врахування всіх ситуаційних факторів сприяє повному використанню можливостей слідчого при здійсненні інформаційно-пошукової діяльності й збиранні ним доказів.

Ефективне розслідування злочинів проти інформаційної безпеки держави пов'язане перш за все із проведенням невербальних слідчих (розшукових) дій, до яких відносяться такі, в результаті проведення яких слідчий, прокурор самостійно отримує інформацію, що знаходиться на об'єктах матеріального світу. Такими слідчими (розшуковими) діями можуть бути обшук і огляд. Виходячи зі способів вчинення більшості зі злочинів проти інформаційної безпеки держави, під час яких використовується електронно-обчислювальна техніка, телекомунікаційні технології, варто брати до уваги те, що відправлення та передача інформації про предмет шпигунства, державної зради та інших злочинів зазначеної категорії, а також в окремих випадках спілкування між злочинцем та його кураторами, здійснюються в електронній формі, зокрема за допомогою засобів інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем. Саме тому, для виявлення таких засобів електронно-обчислювальної техніки, з якої було здійснено відправлення та передачу інформації, засобів інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем, що використовувались з метою вчинення таких злочинів, важливе місце належить обшуку, що сприяє виявленню доказової та орієнтуючої інформації. Дотримання та врахування особливостей проведення цих слідчих (розшукових) дій виступає процесуальною гарантією автентичності інформації, представленої в електронному вигляді, яка у спеціальній юридичній літературі отримала назву «ланцюг законних володінь» носіїв інформації, тобто система охорони доказів у вигляді інформації, представленої в електронному вигляді, при її передачі від одного суб'єкта доказування іншому. Вона включає порядок процесуального документування інформації, представленої в електронному вигляді, на всіх етапах доказування від моменту отримання (зняття, вилучення) до передачі її носія від однієї особи іншій аж до судового органу, що розглядає справу по суті та дозволяє суду переконатися в незмінності її змісту.

Отже, особливості підготовки, вчинення та приховування слідів інформаційних злочинів проти безпеки держави зумовлюють використання специфічних і загальних для різних злочинів підходів до їх розслідування. Така особливість викликана саме інформаційним чинником, що вказує на інформацію як предмет злочину або ж засіб його вчинення. Це дає підстави для розроблення цілісної позавидової методики розслідування таких злочинів.

Перелік посилань

1. Кушнір І., Степанова Ю. Інформаційна безпека держави у прикордонній сфері як об'єкт державної зради. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. Август, 2018. С. 123-126.

2. Колесник В. А., Гора І. В., Костін М. І. Розслідування комп'ютерних злочинів: наук.-метод. посібник. Київ: Вид-во НА СБ України, 2003. 123 с.

УДК 343.98

Командиров Олексій Вікторович

*кандидат технічних наук (Ph.D.), Заслужений будівельник України,
завідувач відділу досліджень проектної документації та вартості будівельних
робіт лабораторії інженерно-технічних видів досліджень*

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ЗАСТОСУВАННЯ УКРУПНЕНОГО ПІДХОДУ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ВАРТОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОГО МАЙНА, ЯКЕ ЗАЗНАЛО ЗНАЧНИХ ПОШКОДЖЕНЬ ТА РУЙНУВАНЬ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

APPLICATION OF THE CONSOLIDATED APPROACH TO DETERMINING THE COST OF RESTORATION OF REAL ESTATE OBJECTS WHICH HAVE SUFFERED SIGNIFICANT DAMAGE AND DESTRUCTION AS A RESULT OF MILITARY ACTIONS

Кабінет Міністрів України своєю Постановою від 20.03.2022 № 326 затвердив Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації.

За час проведення антитерористичної операції, операції об'єднаних сил та збройної агресії російської федерації на території України (у т. ч. тимчасово окупованих) різного ступеня пошкоджень від військових дій масштабні руйнування отримали житлові будинки, школи, дитячі садки, медичні установи, об'єкти інфраструктури.

Відновлення життєдіяльності на відповідних територіях, звільнених від збройних сил російської федерації, передбачає визначення обсягів руйнувань, здійснення обстеження пошкоджених будівель та їх відновлення.

Останнім часом актуально те, що перед експертами постає питання у встановленні вартості відновлення об'єктів різного функціонування. Зазначене питання набрало обертів у зв'язку зі формуванням бюджету на відновлення міст та інфраструктури України.

Ключові слова: нерухоме майно яке зазнало ушкоджень, вартість відновлення об'єктів, руйнування внаслідок військових дій, шкода та збитки, визначення обсягів руйнувань, встановлення вартості відновлення, відновлення об'єктів різного функціонування, розрахунок збитків.

By its Resolution No. 326 of March 20, 2022, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation.

During the anti-terrorist operation, the operation of the joint forces and the armed aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine (including the temporarily occupied) of varying degrees of damage from military operations, residential buildings, schools, kindergartens, medical institutions, infrastructure objects were severely damaged.

Restoring life in the respective territories liberated from the Armed Forces of the Russian Federation involves determining the extent of destruction, conducting an inspection of damaged buildings and their restoration. Recently, it is relevant that experts are faced with the question of determining the cost of restoration of objects of various functions. The mentioned issue gained momentum in connection with the formation of the budget for the reconstruction of cities and infrastructure of Ukraine.

Keywords: immovable property that was damaged, the cost of restoring objects, destruction due to military actions, damage and losses, determining the extent of destruction, determining the cost of restoration, restoring objects of various functions, calculating damages.

Зважаючи на значні обсяги руйнувань перед експертами з будівельно-технічного напрямку постала проблема методичного підходу розрахунку збитків, який надавав би можливість досить швидко та достовірно визначити обсяг збитків при мінімальному обсязі вихідних даних.

За таких умов, пропонується укрупнений підхід, який компілює в собі багаторічні напрацювання в галузі будівельно-технічної експертизи при визначенні збитків завданих пошкодженнями внаслідок природних та техногенних аварійних ситуацій на об'єктах нерухомого майна.

Визначення вартості відновлення об'єктів нерухомого майна, яке зазнало значних пошкоджень та руйнувань, потребує обчислення витрат на заміщення (відтворення) земельних поліпшень.

1) Вартість відновлення пошкодженого об'єкту визначається за формулою:

$$B = H \times \left(\frac{D}{100} \times K_{Dp} + \left(\frac{D + P}{100} \right) \times K_p \right) \quad (1),$$

$$\text{при умові, якщо } \left(\frac{D}{100} \times K_{Dp} + \left(\frac{D+P}{100} \right) \times K_p \right) < \left(\frac{D_3 \times K_{Dn}}{100} + 1 \right) \times 0,8$$

ремонт доцільний (2),

де

B – вартість відновлення пошкодженого об’єкту, грн.,

H – вартість нового будівництва об’єкта на час проведення дослідження або іншу дату (відповідно до редакції поставлених питань), визначається як вартість (без врахування всіх видів зносу) заміщення згідно збірників УПВВ, опосередкованої вартості будівництва, вартості будівництва об’єктів-аналогів, або як відновна вартість згідно кошторисної вартості будівництва об’єкту (в разі наявності), грн.,

D – відсоток не придатних до відновлення конструктивних елементів, що підлягають демонтажу, %, визначається з врахуванням питомої ваги елементів будівлі у її відновній вартості за формулою:

$$D = \sum_n^{i=n} D_{li} \times \frac{L_i}{100} \quad (3),$$

де

D_{li} – відсоток не придатного до відновлення окремого конструктивного елементу будівлі, що підлягає демонтажу, %;

L_i – питома вага елементів будівлі у відновній вартості будівлі (згідно збірників УПВВ), %;

n – число окремих елементів в будівлі;

P – відсоток пошкоджених конструктивних елементів, що підлягають ремонту, %, визначається з врахуванням питомої ваги елементів будівлі у її відновній вартості за формулою:

$$P = \sum_n^{i=n} P_{li} \times \left(1 - \frac{K_{\Pi}}{100} \right) \times \frac{L_i}{100} \quad (4),$$

де

P_{li} – відсоток пошкодженого окремого конструктивного елементу будівлі, що підлягає ремонту, %;

K_{Π} – коефіцієнт придатності визначеного відсотка пошкодженого окремого конструктивного елементу будівлі, що підлягає ремонту, % ($K_{\Pi} \geq 20\%$);

L_i – питома вага елементів будівлі у відновній вартості будівлі (згідно збірників УПВВ), %;

n – число окремих елементів в будівлі;

в разі визначення вартості відновлення масиву пошкоджених об’єктів (група будинків, квартал, мікрорайон, район, населений пункт тощо) відсоток не придатних до відновлення конструктивних елементів, що підлягають демонтажу (D) та відсоток пошкоджених конструктивних елементів, що підлягають ремонту (P) можуть бути визначені експертним шляхом без застосування для кожного об’єкту формул (3), (4);

K_p – усереднений коефіцієнт співвідношення вартості нового будівництва та ремонту, визначається за формулою:

$$K_p = (1 - M) \times K_H \times K_V + M \quad (5),$$

де

M – коефіцієнт співвідношення вартості матеріальних ресурсів до загальної вартості будівництва, відповідно до наведеного обґрунтування $M=0,55$;

K_H – коефіцієнт зміни витрат труда робітників, зайнятих на ремонтно-будівельних роботах, часу експлуатації машин і механізмів при виконанні ремонтно-будівельних робіт, по відношенню до відповідних витрат при новому будівництві, приймається згідно п. 2.4 [1] (застосовно) $K_H=1,15$;

K_V – коефіцієнт зміни витрат труда робітників, зайнятих на ремонтно-будівельних роботах, робітників, зайнятих на керуванні та обслуговуванні машин та механізмів, часу експлуатації будівельних машин та механізмів для урахування впливу умов виконання робіт приймається згідно Додатку Б «Вказівки щодо застосування ресурсних елементних кошторисних норм на ремонтно-будівельні роботи» (застосовно):

$K_V = 1,1$, при виконанні зовнішніх ремонтно-будівельних робіт в обмежених умовах забудованої частини населених пунктів (при наявності всіх факторів обмежених умов в забудованій частині міст); перелік факторів обмежених умов в забудованій частині міст та їх питома вага зазначені в примітках 2 Додатку Б «Вказівок щодо застосування ресурсних елементних кошторисних норм на ремонтно-будівельні роботи»; у випадку, якщо в наявності є тільки один або два з факторів, коефіцієнт K_V визначається розрахунково виходячи з питомої ваги впливу на виконання робіт того чи іншого фактору в складі коефіцієнта відповідно до прикладу примітки 2 Додатку Б «Вказівок щодо застосування ресурсних елементних кошторисних норм на ремонтно-будівельні роботи»;

$K_V = 1,1$, при виконанні ремонтно-будівельних робіт у закритих спорудах та приміщеннях (колекторах, резервуарах, бункерах, камерах тощо), верхня позначка яких знаходиться нижче від поверхні землі;

$K_V = 1,5$ при виконанні ремонтно-будівельних робіт за наявності на місці виконання шкідливих умов праці;

$K_V = 1,2$, при виконанні ремонтно-будівельних робіт в приміщеннях будинків, будівель, що експлуатуються, звільнених від меблів, устаткування та інших предметів; при виконанні ремонтно-будівельних робіт в приміщеннях будинків, будівель, що не експлуатуються, при наявності меблів, устаткування та інших предметів; при виконанні ремонтно-будівельних робіт на покрівлях і фасадах будинків, будівель і споруд, що експлуатуються; при виконанні ремонтно-будівельних робіт в охоронних зонах діючих повітряних ліній електропередачі високої напруги;

$K_V = 1,3$, при виконанні ремонтно-будівельних робіт в будинках, будівлях і спорудах, що експлуатуються, за наявності в приміщенні меблів, устаткування та інших предметів;

$K_y = 1,35$, при виконанні ремонтно-будівельних робіт в приміщеннях висотою до 1,8 м;

слід зазначити, що згідно примітки 3 Додатку Б «Вказівок щодо застосування ресурсних елементних кошторисних норм на ремонтно-будівельні роботи» коефіцієнти K_y є взаємно виключними, тобто одночасно кілька коефіцієнтів до одних і тих самих робіт не застосовується (за винятком коефіцієнтів у п. 6, 7 Додатку Б «Вказівок щодо застосування ресурсних елементних кошторисних норм на ремонтно-будівельні роботи») при виконанні різних видів робіт, які вимагають застосування різних коефіцієнтів K_y їх значення визначається пропорційно відсотковій величині відповідних видів робіт;

застосування коефіцієнтів K_y повинно бути обґрунтовано;

$K_{др}$ – усереднений коефіцієнт співвідношення вартості нового будівництва та демонтажу (конструкцій, які не підлягають ремонту), визначається за формулою:

$$K_{др} = (1 - M) \times K_H \times K_y \times K_{дем*р} \quad (6),$$

де

$K_{дем*р}$ – коефіцієнт зміни витрат труда робітників, зайнятих на ремонтно-будівельних роботах, робітників, зайнятих на керуванні та обслуговуванні машин та механізмів, часу експлуатації будівельних машин і механізмів, механізованого виробничого приладдя – при виконанні демонтажних робіт по відношенню до відповідних витрат при виконанні ремонтно-будівельних робіт, приймається згідно п. 2.6 «Вказівок щодо застосування ресурсних елементних кошторисних норм на ремонтно-будівельні роботи» (застосовно):

$K_{дем*р} = 0,7$, при демонтажі металевих конструкцій;

$K_{дем*р} = 0,4$, при демонтажі внутрішніх систем водопроводу, каналізації, водостоків, опалення, вентиляції, газопостачання, електропостачання та слабкострумових мереж;

$K_{дем*р} = 0,6$, при демонтажі зовнішніх мереж водопроводу, каналізації, теплопостачання, газопостачання, електропостачання та слабкострумових мереж;

$K_{дем*р} = 0,8$, при демонтажі інших, не перелічених вище конструктивних елементів;

слід зазначити, що коефіцієнти $K_{дем}$ є взаємно виключними, тобто одночасно кілька коефіцієнтів до одних і тих самих робіт не застосовується; при виконанні різних видів робіт, які вимагають застосування різних коефіцієнтів $K_{дем}$ їх значення визначається пропорційно відсотковій величині відповідних видів робіт для конструкцій які підлягають демонтажу при ремонті інших.

2) При умові, якщо
$$\left(\frac{D}{100} \times K_{др} + \left(\frac{D + P}{100} \right) \times K_p \right) \geq \left(\frac{D_3 \times K_{Дн}}{100} + 1 \right) \times 0,8 \quad (7),$$

ремонт пошкодженого об'єкту економічно не доцільний, оскільки вартість відновлення пошкодженого об'єкту (B) перевищує або дорівнює вартості нового будівництва об'єкта (H) з врахуванням вартості демонтажу всіх наявних

будівельних конструкцій; тобто більш доцільним є будівництво нового об'єкту з попереднім демонтажем всіх наявних будівельних конструкцій (зруйнованих, пошкоджених та не пошкоджених), при цьому вартість відновлення пошкодженого об'єкту визначається за формулою:

$$B = H \times \left(\frac{D_3}{100} \times K_{Дн} \right) + H \quad (8),$$

де

D_3 – відсоток всіх наявних конструктивних елементів (зруйнованих, пошкоджених та не пошкоджених), що підлягають демонтажу, %, визначається з врахуванням питомої ваги елементів будівлі у її відновній вартості за формулою:

$$D_3 = \sum_n^{i=n} D_{3i} \times \frac{L_i}{100} \quad (9),$$

де

D_{3i} – відсоток наявного конструктивного елемента будівлі (зруйнованого, пошкодженого та не пошкодженого), що підлягає демонтажу, %;

L_i – питома вага елементів будівлі у відновній вартості будівлі (згідно збірників УПВВ), %;

n – число окремих елементів в будівлі;

в разі визначення вартості відновлення масиву пошкоджених об'єктів (група будинків, квартал, мікрорайон, район, населений пункт тощо) відсоток всіх наявних конструктивних елементів, що підлягають демонтажу (D_3) може бути визначений експертним шляхом без застосування для кожного об'єкту формули (9).

$K_{Дн}$ – усереднений коефіцієнт співвідношення вартості нового будівництва та демонтажу (конструкцій, як тих, що не підлягають ремонту, так і тих, що підлягають ремонту), визначається за формулою:

$$K_{Дн} = (1 - M) \times K_H \times K_U \times K_{дем*н} \quad (10),$$

де

$K_{дем*н}$ – коефіцієнт зміни витрат труда робітників, зайнятих на ремонтно-будівельних роботах, робітників, зайнятих на керуванні та обслуговуванні машин та механізмів, часу експлуатації будівельних машин і механізмів, механізованого виробничого приладдя – при виконанні демонтажних робіт по відношенню до відповідних витрат при виконанні ремонтно-будівельних робіт, приймається згідно п. 2.6 «Вказівок щодо застосування ресурсних елементних кошторисних норм на ремонтно-будівельні роботи» (застосовно):

$K_{дем*н} = 0,7$, при демонтажі металевих конструкцій;

$K_{дем*н} = 0,4$, при демонтажі внутрішніх систем водопроводу, каналізації, водостоків, опалення, вентиляції, газопостачання, електропостачання та слабкострумових мереж;

$K_{дем*н} = 0,6$, при демонтажі зовнішніх мереж водопроводу, каналізації, теплопостачання, газопостачання, електропостачання та слабкострумових мереж;

$K_{дем*н} = 0,8$, при демонтажі інших, не перелічених вище конструктивних елементів;

слід зазначити, що коефіцієнти $K_{дем*н}$ є взаємно виключними, тобто одночасно кілька коефіцієнтів до одних і тих самих робіт не застосовується; при виконанні різних видів робіт, які вимагають застосування різних коефіцієнтів $K_{дем*н}$ їх значення визначається пропорційно відсотковій величині відповідних видів робіт: як і для всіх конструкцій, що підлягають демонтажу при здійсненні нового будівництва.

Умова формул (2), (7) застосовується при визначенні вартості відновлення об'єкта в цілому (будівлі) та не є дійсною при розрахунку вартості відновлення частини будівлі (приміщень, арифметична частка яких в будівлі менше 1).

Числові значення показників (D), (P) можуть розраховуватись укрупнено, оскільки:

– визначення конкретних обсягів відновлення переважної більшості несучих конструктивних елементів потребує розроблення відповідної проєктної документації, що не відноситься до компетенції експертів з інженерно-технічних досліджень;

– повне руйнування (знищення) окремих конструктивних елементів будівлі (або їх частин) в більшості випадків унеможливорює встановлення їх первісних технічних характеристик.

На думку автора, такий алгоритм розрахунку збитків для зруйнованого чи пошкодженого майна буде найефективнішим, і він дасть більш точний результат при визначенні вартості відновлення об'єктів нерухомого майна, яке зазнало значних пошкоджень та руйнувань, при мінімальному обсязі вихідних даних.

Перелік посилань

1. Галасюк В. В. Проблемы теории принятия экономических решений: монография. Днепропетровск: Наука и образование, 2000. 296 с.

2. Real Property Valuation (Revised 2007). International Valuation Guidance Note No. 1. *International Valuation Standards*. Eighth. 2007. IVSC 2007. Para 3.8.

3. Драпиковський О. І., Іванова І. Б., Терещенко Н. О. Методи і моделі оцінювання нерухомого майна: навчальний посібник. Київ: ПАТ «Віпол», 2016. 510 с.

4. Драпиковський О. І., Іванова І. Б., Крумеліс Ю. В. Оцінка нерухомості: навчальний посібник. Київ: ТОВ «СІК ГРУП Україна», 2015. 424 с.

5. Методика оцінки майна, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 № 1891 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 20.02.2019 № 224). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1891-2003-%D0%BF#Text>.

6. Методичні рекомендації з проведення коригувань при оцінці об'єктів нерухомого майна: звіт про НДР (заключний) / керівник: О. Буратевич, викон: Р. Пасько, Д. Псярнецький, Н. Арабулі, Т. Ворфлік, Я. Маркус, Ю. Крумеліс. 0113U000618. КНДІСЕ. Київ, 2013. 139 с.

7. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>.

8. Кошторисні норми України «Настанова з визначення вартості будівництва»: наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 01.11.2021 № 281/ URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/building/pricing/koshtorysni-normy-ukrayiny/koshtorysni-normy-ukrayiny-z-vyznachennya-vartosti-budivnyctva/koshtorysni-normy-ukrayiny-nastanova-z-vyznachennya-vartosti-budivnyctva/>.

9. Вказівки щодо застосування ресурсних елементних кошторисних норм на ремонтно-будівельні роботи: наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 15.06.2021 № 156 URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/building/pricing/koshtorysni-normy-ukrayiny/koshtorysni-normy-ukrayiny-z-vyznachennya-vartosti-budivnyctva/koshtorysni-normy-ukrayiny-na-remontno-budivelni-roboty/zbirnyky-resursnyh-elementnyh-koshtorysnyh-norm-na-remontno-budivelni-roboty/attachment/vkazivky/>.

10. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF?lang=uk>.

11. СОУ ЖКГ 75.11 – 35077234. 0015: 2009. Правила визначення фізичного зносу житлових будинків (введ. замість КДП-204-12 Україна 226-93. Правила оцінки фізичного зносу жилих будинків). URL: bti.ck.ua/docs/pravila.doc.

УДК 343.148

Костюченко Олена Юріївна

*кандидат юридичних наук, доцент, адвокат,
завідуюча кафедрою кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ**

**SEPARATE ISSUES OF IMPROVING THE LEGAL REGULATION OF
ENGAGEMENT OF EXPERTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS**

У публікації висвітлюються окремі питання вдосконалення правового регулювання залучення експертів для проведення експертиз у кримінальному провадженні.

Ключові слова: залучення експерта, правове регулювання, проведення експертизи, кримінальне провадження, експерт.

The publication highlights certain issues of improving the legal regulation of the involvement of experts for conducting examinations in criminal proceedings.

Keywords: engagement of an expert, legal regulation, examination, criminal proceedings, expert.

Проблемним питанням правого регулювання та правозастосування на даний час є певна колізія деяких питань проведення експертизи у Законі України «Про судову експертизу» (далі за текстом Закон [1]) порівняно з Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України [2]). Перш за все слід звернути увагу на невідповідність визначення у Законі порівняно з КПК України суб'єктів кримінального провадження, які можуть залучити експерта для проведення експертизи, зокрема у ст. 7¹ Закону йдеться тільки про судові рішення чи рішення органу досудового розслідування. Таке визначення не відповідає КПК України та вимогам сучасного розуміння повноважень і прав сторін щодо залучення експерта в кримінальному провадженні. Як вбачається зі змісту ч. 1 ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких під час досудового розслідування самостійно залучають сторони (обвинувачення чи захисту) кримінального провадження. До сторін кримінального провадження законодавець у п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України відносить – з боку обвинувачення: слідчого, дізнавача, керівника органу досудового розслідування, керівника органу дізнання, прокурора, а також потерпілого, його представника та

законного представника у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту: підозрюваного, особу, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченого (підсудного), засудженого, виправданого, особу, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхніх захисників та законних представників. При чому, обов'язок залучення експерта та забезпечення проведення експертизи в обов'язкових випадках, передбачених ч. 2 ст. 242 КПК України, лежить саме на слідчому або прокурорі. За ухвалою слідчого судді, суду здійснюється тільки примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи (ч. 3 ст. 242 КПК України). Крім того, слідчий суддя залучає експерта за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених у ч. 1 ст. 244 КПК України, зокрема, 1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або для вирішення залученим стороною обвинувачення експертом поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок; 2) сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин. Слід звернути увагу, що згідно з положеннями ч. 9 ст. 244 КПК України висновок експерта, залученого слідчим суддею, повинен надаватися тільки особі, за клопотанням якої експерт був залучений, що на практиці часто намагається порушити сторона обвинувачення.

Необхідно зазначити, що на законодавчому рівні ні в Законі, ні в КПК України на належному рівні не врегульовано питання, яке вимагає вирішення, зокрема: визначення змісту, підстав та процедури залучення експерта для проведення повторної, додаткової, комісійної, комплексної експертизи. У Законі, зокрема, статті 4 йде мова про можливість призначення повторної судової експертизи тільки як гарантії забезпечення незалежності судового експерта та правильності його висновку. На даний час ці питання регулюються тільки на рівні Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5) [3].

Проведення судової реформи в Україні викликає необхідність прийняття нового закону про судово-експертну діяльність. Позитивним у цьому питанні є спроба вирішення зазначених проблемних питань шляхом їх правового врегулювання у Проектах Закону про судово-експертну діяльність № 6284 від 05.11.2021 [4] та № 6284-1 від 19.11.2021 [5] з метою удосконалення нормативно-правової основи та створення сучасної системи незалежного, кваліфікованого та об'єктивного експертного забезпечення правосуддя

відповідно до вимог міжнародних стандартів та викликів сучасності. Слід зазначити, що кожен із проаналізованих законопроектів має певні позитивні зміни у питанні вдосконалення правового регулювання залучення експерта у кримінальному провадженні для проведення експертизи, тому доречним є їх об'єднання в один спільний документ. Проте, з певними новелами важко погодитися, а тому власне узагальнене бачення редакції окремих положень міститься у статті О. Ю. Костюченко, Н. М. Ахтирської [6] та пропозиціях, наданих до Верховної Ради України.

Крім того, слід підтримати думку щодо потреби нормативно-правового врегулювання діяльності недержавних судово-експертних установ та діяльності експертів, які не є працівниками державних експертних установ, оскільки за останні роки активно розвиваються приватні установи різних організаційно-правових форм, які об'єднали в собі експертів та фахівців із відповідних галузей знань та надають експертні послуги. До того ж, експертною спільнотою та науковцями звертається увага на необхідність чіткого визначення складу суб'єктів судово-експертної діяльності [7]. Крім того, необхідним є надання права на проведення експертиз, які сьогодні проводяться виключно державними спеціалізованими установами, атестованим судовим експертам, включеним до державного Реєстру атестованих судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, оскільки відповідно до ст. 7 Закону виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз. Врегулювання окресленого питання дозволить розвантажити державні науково-дослідні установи судових експертиз, що в свою чергу, позитивно вплине на строки проведення інших експертиз, забезпечить вирівнювання повноважень експертів щодо можливості проведення судових експертиз, збільшить рівень конкуренції між ними. Разом з цим, Закон не містить визначення «криміналістичні експертизи», це поняття є застарілим та не відповідає вимогам сучасності.

В умовах масштабної збройної агресії щодо України зі сторони РФ та воєнного стану актуальним є питання співробітництва з міжнародними судовими органами, а відповідно вимагають вирішення і питання залучення та співпраці з експертами інших країн. У профільному законодавстві слід передбачити, що не тільки керівники державних, а і приватних спеціалізованих установ та атестовані судові експерти, що проводять судові експертизи, у необхідних випадках мають право за згодою органу або особи, що залучили експерта, включати до складу експертних комісій провідних фахівців інших держав. Такі спільні експертні комісії повинні здійснювати судові експертизи за нормами процесуального законодавства України. На прохання компетентного органу іноземної держави під час проведення експертизи може застосовуватися процесуальне законодавство іноземної держави, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого міжнародного договору України – за умови, що дане прохання не суперечить законодавству України.

Перелік посилань

1. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17/conv>.
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
4. Проект Закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154.
5. Проект Закону про судово-експертну діяльність від 19.11.2021 № 6284-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73246.
6. Костюченко О. Ю., Ахтирська Н. М. Міжнародні стандарти правової регламентації судової експертизи та їх впровадження в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2022. Вип. 3 (122). С. 31-40.
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність». URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=73154&pf35401=555421>.

УДК 629.017

УДК 343.98

Кошкаров Артем Дмитрович

старший науковий співробітник лабораторії інженерно-транспортних та дорожньо-технічних досліджень

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕХНІЧНОЇ НЕСПРАВНОСТІ ХОДОВОЇ ЧАСТИНИ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ АВТОТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

DETERMINATION OF A TECHNICAL FAILURE OF THE VEHICLE RUNNING GEAR WHILE AUTOTECHNICAL EXAMINATION

Розглянуто питання, які стосуються встановлення спроможності показань водіїв щодо технічної несправності ходової частини транспортного засобу перед дорожньо-транспортною пригодою. Визначено можливі наслідки та перебіг подальшого розслідування дорожньо-транспортної пригоди після встановлення технічної несправності ходової частини транспортного засобу.

Ключові слова: спроможність показань водія, розслідування, транспортний засіб, технічний стан, експлуатація, дорожньо-транспортна пригода, несправності, ходова частина, причиновий зв'язок.

Issues concerning establishment of drivers' testimony viability on technical malfunction of the vehicle running gear before traffic collision are considered. Possible consequences and course of further investigation of an accident after technical malfunction of the vehicle running gear are determined.

Keywords: viability of driver's testimony, investigation, vehicle, technical condition, operation, traffic collision, malfunction, vehicle running gear, causal relationship.

Під час розслідування дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) на етапі отримання слідчим (судом) показань її учасників трапляються випадки, коли водії зазначають причиною виникнення ДТП несправність ходової частини транспортного засобу (далі – ТЗ). Фіксують пошкодження коліс, елементів підвіски, унаслідок чого відбувається зміна смуги руху ТЗ у некерованому стані. Тому під час огляду ТЗ на місці ДТП також необхідно ретельно оглянути елементи ходової частини. Під час огляду місця ДТП слід виявити й зафіксувати технічний стан ТЗ, зауваживши ознаки несправності ТЗ (окрім випадків, коли очевидно, що така несправність є наслідком у вигляді

зіткнення, наїзду або перекидання ТЗ, а не причиною ДТП), особливо якщо водій посилається на зміну напрямку руху автомобіля без його втручання на органи керування автомобіля перед пригодою. Водночас недостатньо тільки зафіксувати виявлені несправності в протоколі огляду ТЗ, не призначивши подальшої автотехнічної експертизи, адже тоді залишаються нез'ясованими питання про час виникнення несправності (задовго або безпосередньо перед ДТП) і можливості її своєчасного виявлення водієм (механіком), без відповіді на які неможливо визначити вину причетних до аварії осіб [1].

На жаль, не завжди є змога докладно вивчити ланцюг подій та обставин, які спричинили втрату керування ТЗ, яка в подальшому призвела до ДТП, що зумовлено неможливістю контролювати напрямок руху. Водій не завжди здатний (а іноді й не бажає) пригадати важливі деталі або логічно відтворити послідовність подій, тому для виявлення обставин ДТП доречно визначити причини цих подій.

Як відомо, склад ходової частини ТЗ – це: передні і задні вісі, колеса, шини, рама і підвіска. Технічний стан ходової частини багато в чому зумовлює стійкість і керованість ТЗ. Експертне дослідження ходової частини ТЗ (залежно від конкретних умов) можна провести безпосередньо на місці події або на місці його знаходження після події. Іноді такі дослідження починаються на місці події, а завершуються в лабораторних умовах.

Завдання експертного огляду – виявити пошкоджені, надмірно зношені, сильно забруднені, слабо закріплені й невідповідні нормативам деталі. Крім того, експерти виявляють відсутні деталі, а також перевіряють правильність складання та регулювання окремих вузлів [2].

Наприклад, на ТЗ після виникнення ДТП фахівці виявили розгерметизацію колеса у вигляді пошкодження шини та колісного диска, а також елементів ходової частини цього колеса. До того ж, у процесі огляду місця ДТП з'ясовано, що саме цим колесом цей ТЗ контактував із перешкодою. Під час надання показань водій ТЗ посилається на те, що саме із цим колесом та елементами ходової частини виникла несправність під час руху, внаслідок чого водій утратив керування та здійснив зіткнення з перешкодою, а до виникнення ДТП водій ТЗ не міг виявити несправності, тому не міг передбачити втрати керування ТЗ.

Під час експертного дослідження вивчають характер пошкоджень елементів ходової частини конкретного колеса та визначають механізм їх виникнення, зокрема: чи виникли пошкодження до моменту ДТП або внаслідок контакту з перешкодою, що саме спричинило втрату керування. За наявності зношування шин слід визначити його ступінь. Для цього посередині бігової доріжки шин кілька разів вимірюють глибину малюнка протектора, а потім, обчисливши її середню величину, порівнюють з допустимою за технічними умовами.

Прискорене зношування протекторів шин відбувається через неправильне сходження та розвал коліс, підвищені радіальне та бічні биття коліс. Механічні пошкодження (пробої, проколи і порізи протектора й боковини) на шині можуть виникати через зіткнення з гострими предметами на дорозі, з кузовом,

крилами й іншими частинами автомобіля, а також їх може завдавати несправний обід і запірне кільце. Руйнування каркаса (знос, розрив) може статися внаслідок експлуатації шин зі зниженим тиском, їх перевантаження, удару об перешкоду під час руху з великою швидкістю. У разі розриву камери в процесі руху ТЗ різко відводить убік, наслідком чого нерідко стає його перекидання [3].

У цьому разі, якщо залишкова висота малюнка протектора шини була меншою за мінімальну, то водій мав слідкувати за станом ходової частини та зношуванням протекторів шин перед експлуатацією ТЗ і мав виявити таку несправність, що в подальшому призвела до розгерметизації колеса, і мав змогу уникнути втрати керування ТЗ під час руху, завдяки чому так само мав змогу запобігти виникненню ДТП. Дії водія, якщо він експлуатує ТЗ із несправностями ходової частини, про які йому відомо або які він мав би виявити під час експлуатації ТЗ, слід розглядати як порушення Правил дорожнього руху.

Оскільки в наведеній дорожньо-транспортній ситуації водій не врахував ці чинники, що призвело до втрати ним керування ТЗ з наступним виникненням ДТП, то саме дії водія не відповідають вимогам п. 31.4, п/п. 31.4.5а Правил дорожнього руху, де зазначено:

«31.4. Забороняється експлуатація транспортних засобів згідно із законодавством за наявності таких технічних несправностей і невідповідності таким вимогам:

<...>

31.4.5. Колеса і шини:

а) шини легкових автомобілів та вантажних автомобілів з дозволеною максимальною масою до 3,5 т мають залишкову висоту малюнка протектора менше 1,6 мм, вантажних автомобілів з дозволеною максимальною масою понад 3,5 т — 1,0 мм, автобусів — 2,0 мм, мотоциклів і мопедів — 0,8 мм» [4].

До того ж у цій дорожньо-транспортній ситуації невідповідності дій водія ТЗ вимогам п. 31.4, п/п. 31.4.5а Правил дорожнього руху, із технічного боку, перебували в причиновому зв'язку з виникненням цієї ДТП.

Ураховуючи викладене вище, показання водія ТЗ про те, що він не мав змоги завчасно виявити пошкодження ходової частини та тим самим уникнути ДТП, із технічного боку, є неспроможними.

Утім, висновок про відсутність причинового зв'язку між такими діями (або бездіяльністю) водія та подією можливий, якщо експерт визначить, що і за відсутності технічної несправності ходової частини водій не мав технічної змоги запобігти ДТП у конкретній дорожній обстановці.

Причинового зв'язку між діями водія, який експлуатує ТЗ із технічно несправною ходовою частиною, і подією може не бути також тоді, коли водій мав нагоду запобігти події та за наявності несправності. У цьому разі в причиновому зв'язку з подією може перебувати несвоєчасне вживання водієм інших заходів для запобігання події.

Крім того, однією з найчастіших причин ушкодження шин є потрапляння сторонніх предметів на проїзній частині або потрапляння колесом на великий

швидкості в пошкодження проїзної частини у вигляді ями. Сторонні предмети можуть пошкодити шину та проколоти камеру, порушуючи її герметичність. Опір коченню пошкодженого колеса різко зростає, і автомобіль веде убік. Іноді автомобіль із проколотою шиною втрачає керованість і виходить за межі дороги. За таких умов технічну змогу запобігти втраті керування водієм ТЗ визначають можливістю уникнення наїзду колесами ТЗ на своєчасно виявлену перешкоду на проїзній частині [5].

Установити причинно-наслідковий зв'язок із виявленими несправностями ходової частини ТЗ можна лише в разі застосування спеціальних знань у галузі автотехніки, тобто тільки призначивши автотехнічну експертизу, здатну достеменно з'ясувати, чи мав змогу водій виявити несправності ходової частини та чи перебувають виявлені несправності у причинному зв'язку з ДТП.

Перелік посилань

1. Байэтт Р., Уоттс Р. Расследование дорожно-транспортных происшествий: пер. с англ. Москва, 1983. 227 с.
2. Жилинский Г. В., Разумов А. Б. Основы судебно-экспертного исследования технического состояния транспортных средств. Судебная автотехническая экспертиза / под ред. А. Б. Разумова. Киев, 1987. Ч. III. Вып. 1. 112 с.
3. Илларионов В. А. Судебная автотехническая экспертиза: методическое пособие. Москва, 1959. 325 с.
4. Правила дорожнього руху: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2022).
5. Кристи Н. М. Методические рекомендации по производству автотехнической экспертизы / под ред. Б. М. Комаринца. Москва, 1971. 112 с.

УДК 343.148

Кравець Іван Богданович

*PhD, науковий співробітник лабораторії
залізнично-транспортних досліджень*

Баль Олена Миронівна

*кандидат технічних наук, доцент, провідний науковий співробітник
лабораторії залізнично-транспортних досліджень*

*Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

**РОЗРОБКА ПРАКТИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ ІЗ ЯКІСНОГО ЗБОРУ
МАТЕРІАЛІВ НА МІСЦІ ЗАЛІЗНИЧНО-ТРАНСПОРТНІ ПРИГОДИ ДЛЯ
ВИКОНАННЯ СУДОВИХ ЗАЛІЗНИЧНО-ТРАНСПОРТНИХ ЕКСПЕРТИЗ**

**DEVELOPMENT OF PRACTICAL RECOMMENDATIONS FOR THE
QUALITY COLLECTION OF MATERIALS ON THE SITE OF RAILWAY
TRANSPORT ADVENTURES FOR THE PERFORMANCE OF FORENSIC
RAILWAY TRANSPORT EXAMINATIONS**

У роботі висвітлено важливість створення практичних рекомендацій із збору матеріалів для отримання якісних і достовірних результатів експертного дослідження.

Ключові слова: експертиза, залізничний транспорт, залізнично-транспортна пригода, судова залізнично-транспортна експертиза.

The work highlights the importance of creating practical recommendations for collecting materials for obtaining high-quality and reliable results of expert research.

Keywords: expertise, railway transport, railroad accident, forensic railway transport expertise.

При настанні залізнично-транспортні пригоди (далі – ЗТП) працівниками залізничного транспорту одночасно проводяться роботи з ліквідації наслідків пригоди та встановлення (розслідування) причин її настання. Переважно при службовому розслідуванні члени комісії в залежності від типу ЗТП керуються «Методичними вказівками щодо порядку службового розслідування причин сходжень рухомого складу з рейок на залізницях України» (ЦРБ-0036) [1]. Вказівки [1] призначені для керівників структурних підрозділів, служб, працівників ревізорського складу з безпеки руху залізниць України тобто для осіб, які розуміються у нормативній документації, що діє на залізничному транспорті. Тому, часто, органами досудового розслідування не маючи спеціальних знань щодо нормативно-технічної документації, яка діє на

залізничному транспорті, не має можливості самостійно оцінити якість і повноту інформації, що включена у матеріали розслідування ЗТП.

В процесі виконання залізнично-транспортної експертизи експерти детально досліджують та аналізують надані об'єкти та матеріали, на основі яких досліджуються дії працівників різних господарств залізничного транспорту. Підсумком досліджень є побудова механізму ЗТП [2].

Відповідно до [3] для виконання експертизи залежно від задач, які вирішуються, повинні бути надані:

- різноманітні деталі, вилучені з місця події у зв'язку з відновлювальними роботами;

- фотознімки загального вигляду місця пригоди, пошкодженої ділянки колії і рухомого складу, окремих їх вузлів та деталей;

- фотознімки сторонніх предметів;

- ескізи зламаних деталей із зазначенням дефектів, тріщин тощо;

- фотознімки вагонів, завантаження яких не відповідає вимогам нормативних документів;

- акти огляду та вимірювання параметрів рейкової колії, стрілочних переводів, вагонів, які зійшли з рейок, пристроїв та споруд, тягового рухомого складу тощо із зазначенням відхилень від норм їх утримання та пошкоджень, що утворились у результаті спрацювання механізму ЗТП;

- акти контрольної перевірки автогальм вагонів, які залишились (утримались) на рейках;

- акти технічного стану та роботи технічних засобів безпеки руху (сигналізації, централізації, блокування, радіозв'язку, автоматичної локомотивної сигналізації тощо), що мають стосунок до ЗТП;

- акти про пошкодження рухомого складу;

- натурний лист поїзда;

- швидкостемірна стрічка поїзда та результати її розшифрування (із зазначенням місця зберігання оригіналу);

- довідка ВУ-45 про забезпечення поїзда автогальмами;

- документ «Попередження про обмеження швидкості руху на ділянці», де відбулася ЗТП;

- результати розрахунків та експериментів, виконані під час службового розслідування; технічні висновки спеціалістів (науковців);

- фрагменти графіка виконаного руху поїздів на ділянці, де відбулася ЗТП; журнали диспетчерських розпоряджень; журнали огляду рейкової колії та стрілочних переводів; книга ревізорських вказівок у частині, що стосується ЗТП; журнали ВУ-100, ДУ-2 (ДУ-3), ДУ-46, ТУ-152;

- план та профіль залізничної ділянки, на якій відбулася ЗТП; довідка про результати останньої перевірки технічного стану рейкової колії колієвимірювальними та дефектоскопічними засобами; стрічки перевірки технічного стану рейкової колії вагоном-вимірювачем; журнали ПУ-28 та ПУ-29 про результати натурних перевірок рейкової колії;

- накладні дорожні відомості (у випадку ЗТП з вантажними поїздами);

- довідка з найближчої метеостанції;

- довідка про пошкодження вантажів;
- довідка про матеріальний збиток, який виник у результаті пошкодження елементів верхньої та нижньої будов колії, рухомого складу, пристроїв сигналізації, централізації та блокування, контактної мережі, втрати та пошкодження вантажів, а також затрат, пов'язаних з ліквідацією наслідків ЗТП;
- пояснювальні записки посадових осіб-учасників ЗТП, відомості про перебування їх на роботі та про час їх відпочинку перед роботою; результати останніх випробувань про знання посадових інструкцій та нормативних документів, медичні огляди;
- архіваторні записи переговорів посадових осіб за час розвитку ЗТП;
- акти службового розслідування форми РБУ-1 чи РБУ-3; технічний висновок про причини ЗТП;
- протоколи оперативних нарад відповідних структурних підрозділів; протокол оперативної наради дирекції залізничних перевезень; протокол та наказ начальника відповідної служби залізниці;
- протокол оперативної наради начальника залізниці та наказ начальника залізниці;
- протоколи допиту свідків, постраждалих, обвинувачених; протоколи інших слідчих дій;
- висновки експертів інших спеціальностей.

Від якості зібраних матеріалів, працівниками слідчих органів, у процесі досудового розслідування залежить час знаходження цих матеріалів у експертній установі, оскільки часто (у переважній більшості) експертами складаються клопотання про надання додаткових матеріалів. Цю проблему також відмічено у праці [4].

У зв'язку з вищевказаним, бачимо, що є необхідність у розробці рекомендацій, для працівників відділів з розслідування злочинів у сфері транспорту слідчих управлінь ГУНП України, з метою унеможливлення підробки, фальсифікації та будь-яких дій, що можуть вплинути на дослідження, у яких буде:

- надано перелік документів та у яких посадових осіб вони знаходяться;
- надано рекомендації із правильної фото та відео фіксації деталей на місці ЗТП;
- наведено правильність прив'язки деталей ЗТП до системи пікетів та кілометрів;
- розроблено демонстраційні матеріали у яких приведено місця розташування серійних номерів, клейм, дати виготовлення, дати ремонту і іншої важливої інформації про об'єкт дослідження;
- інше (проводиться збір інформації з експертами, щодо деталей які потрібні для якісного проведення дослідження, якщо у Вас такі є – просимо їх надсилати на адресу нашої установи).

Підсумовуючи, слід зазначити, що для якісного збору матеріалів, працівниками слідчих органів, розслідування ЗТП, які мають значення для виконання судових залізнично-транспортних експертиз постала потреба в розробці науково-методичного забезпечення, а саме розробці практичних

рекомендацій із якісного збору матеріалів на місці ЗТП. Дані рекомендації дозволять підвищити якість і достовірність результатів експертного дослідження, що є важливим і завжди актуальним питанням.

Перелік посилань

1. Методичні вказівки щодо порядку службового розслідування причин сходжень рухомого складу з рейок на залізницях України. ЦРБ-0036: Затв. Наказом Укрзалізниці від 21.06.2012 № 194-ЦЗ / М-во інфраструктури України, Держадміністрація залізничного транспорту України, Укрзалізниця, Головне управління безпеки руху та екології. Київ: НВП Поліграфсервіс, 2012. 251 с.

2. Сокол Э. Н. Железнодорожно-транспортное происшествие и его механизм (судебная экспертиза. Элементы теории и практики): монография. Львов: ПАІС, 2011, 376 с.

3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

4. Ковальчук О. Б. Об'єкти залізнично-транспортної експертизи як джерело отримання доказів (висновку експерта). *Криміналістика і судова експертиза*: міжвідомчий науково-методичний збірник / МЮ України. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз. Київ, 2017. Вип. 62. С. 307-311.

УДК 343.98

Кривак Тетяна Петрівна

молодший науковий співробітник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва лабораторії організації наукової, методичної діяльності, нормативного забезпечення та міжнародного співробітництва

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПОЛІЦЕЙСЬКЕ УПРАВЛІННЯ (ЄВРОПОЛ): ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

EUROPEAN UNION AGENCY FOR LAW ENFORCEMENT COOPERATION (EUROPOL): HISTORY AND CURRENT TRENDS

Предметом дослідження є аналіз виникнення та еволюції Європейського поліцейського управління. Автором розглянуто аспекти необхідності створення такої спеціалізованої установи, як Європол. Особливу увагу приділено періоду, коли діяльність Європолу, спеціалізованої установи Європейського Союзу, регулювалася Конвенцією про створення Європейського поліцейського управління (міжнародною угодою – класичним джерелом міжнародного права). Також проаналізовано повноваження та місце Європолу як установи ЄС на сучасному етапі.

Ключові слова: Європол, Європейське поліцейське управління, Європейський Союз, інтеграція.

The article focuses on the analysis of the origin and evolution of the European Police Office. The author reviews the aspects of the need for such a specialized agency as Europol. Particular attention is paid to the period when the activities of Europol, a specialized agency of the European Union, were regulated by the Convention on the establishment of the European Police Office (international agreement – a classic source of international law). The paper also deals with the powers and status of Europol as an EU institution at the present stage.

Keywords: European Police Office (Europol), European Union, integration.

Європейський Союз – складне інтеграційне об'єднання, та, мабуть, найбільш унікальне на сьогодні. Починаючи із середини ХХ ст. тенденція зближення народів Європи безперервно розвивалася, і хоча відправним пунктом європейської інтеграції стало передусім формування спільних економічних відносин, інтеграція народів лише у сфері громадського життя без залучення до цього інших процесів неможлива. Немає жодних сумнівів і у тому, що інтеграційні процеси поступово зменшують значення державних кордонів, роблять їх більш відкритими та гнучкими для міжнародної взаємодії,

а життя набуває міжнародного характеру. Але разом з тим, крім очевидних інтеграційних переваг для людства, одразу виникає низка супутніх проблем, що супроводжують ці процеси. Однією з таких проблем якраз і є зростання транснаціональної злочинності, і саме боротьба з цією проблемою стала однією з пріоритетних сфер країн-членів ЄС і на яку у своїй переважній більшості діяльність ЄС концентрує увагу.

Власне з метою тіснішої взаємодії держав-членів Європейського Союзу у питанні протидії міжнародній злочинності наприкінці ХХ століття було створено Європейське поліцейське управління (Європол). Необхідно зауважити, що прообразом Європолу став Європейський відділ боротьби з наркотиками, який розпочав роботу 1994 р. та мав дуже обмежений набір повноважень. Головними завданнями Європейського відділу боротьби з наркотиками були:

- боротьба з незаконним обігом наркотиків;
- боротьба з незаконним обігом радіоактивних та ядерних речовин;
- боротьба із нелегальною міграцією;
- боротьба з нелегальним обігом автомобілів;
- боротьба із злочинними організаціями, пов'язаними з відмиванням грошей.

Надалі відділ боротьби з наркотиками був перетворений на Європейське поліцейське управління (Європол) через підписання 26.07.1995 Конвенції. Конвенція про створення Європейського поліцейського управління набула чинності після завершення ратифікаційних процедур – 01.10.1998 [1].

Європол створювався з метою підвищення ефективності діяльності органів кримінальної поліції, їхньої співпраці щодо боротьби з тероризмом, незаконним обігом наркотиків та іншими формами міжнародної злочинності, для досягнення якої перед ним були поставлені наступні завдання:

- організація збору інформації, її аналітична обробка за цільовими напрямками, передбаченими Конвенцією про заснування Європолу;
- всебічне інформативне навчання та обмін інформацією національних відомств;
- сприяння кримінальній поліції у розшуку в державах-членах;
- використання автоматизованої інформаційної бази даних;
- сприяння підготовці, координації та проведенню спеціальних розшукових заходів;
- проведення оперативних заходів спільними групами [2].

Одним із найважливіших принципів компетенції Європейського поліцейського управління на момент підписання Конвенції був принцип розмежування предметів повноважень Європолу та національних поліцейських органів. Цей принцип полягав у тому, що до повноважень Європейського поліцейського управління могли належати або ті злочини, які, відповідно до Конвенції, прямо належать до його повноважень, або ті злочини, які відповідно до певних критеріїв, також закріплених вищезгаданою Конвенцією, можуть бути предметом повноважень Європейського поліцейського управління. Такими критеріями, згідно з Конвенцією, є:

– вчинення злочину у складі організованого злочинного угруповання або злочинної організації;

– скоєний чи злочин, який скоюється, об'єктивно може торкнутися інтересів двох чи більше держав-членів Європейського Союзу;

– розслідування, припинення або запобігання злочину неможливо здійснити зусиллями однієї держав-члена ЄС [3].

Пізніше замість вищезгаданої Конвенції у 2009 р. Європейський Союз, використовуючи свої законодавчі повноваження, отримані завдяки Амстердамському та Ніццькому договорам, ухвалив повноцінний законодавчий акт, який набув чинності у 2010 р., – рішення 2009/317/ЖНА Ради від 06.04.2009 щодо створення Європейського поліцейського управління (Європолу) [4].

І хоча за вказаним рішенням «новий» Європол став наступником «старого», у тому числі щодо укладення останніх міжнародних угод, він отримав низку додаткових можливостей і повноважень, яких не мав його попередник, наприклад займатися злочинами, які скоєні поза злочинною організацією. Відповідно до Рішення 2009/317/ЖНА, предмети повноважень Європолу поширюються не на всі види злочинних діянь, а лише на боротьбу з «тяжкими формами злочинності», які мають міжнародний характер, тобто стосуються, як мінімум, двох різних держав-членів ЄС. До подібних форм Рішенням 2009/317/ЖНА віднесено організовану злочинність, тероризм та 24 види злочинних діянь, перерахованих у додатку до Рішення 2009/317/ЖНА: торгівля наркотиками, незаконна діяльність з відмивання грошей, злочинність, пов'язана з ядерними та радіоактивними матеріалами, корупція, виготовлення контрафактної та піратської продукції, злочинність, що завдає шкоди навколишньому середовищу та інше.

У 2016 р. був прийнятий новий Регламент (ЄС) 2016/794 Європейського Парламенту та Ради від 11.05.2016 про Агентство Європейського Союзу зі співробітництва правоохоронних органів (Європол) та про заміну та скасування Рішень Ради 2009/371/ЖНА, 2009/934/ЖНА, 2009/935/ЖНА, 2009/936/ЖНА та 2009/968/ЖНА [5]. У даному Регламенті зазначається, оскільки серйозні злочини часто відбуваються за межами внутрішніх кордонів, Європол повинен підтримувати та зміцнювати дії держав-членів та їхнє співробітництво у запобіганні та боротьбі з серйозними злочинами, які стосуються двох або більше держав-членів. Як правоохоронний орган Європейського Союзу Європол також має підтримувати та зміцнювати дії та співпрацю у боротьбі з формами злочинності, які торкаються інтересів ЄС. Серед форм злочинності, з якими Європол має право боротися, організована злочинність, як і раніше, підпадає під основні цілі Європолу, оскільки, враховуючи її масштаби, значення та наслідки, вона також потребує загального підходу з боку держав-членів. Як наслідок таких дій, починаючи з 2016 р. Європолом було здійснено ряд заходів щодо посилення протидії серйозним злочинам, зокрема:

– створено Європейський центр боротьби з тероризмом (ЕСТС) при Європолі;

– запущено веб-сайт «Найбільш розшукувані втікачі в Європі»;

– чисельність співробітників Європолу зростає до 1000 осіб, серед яких офіцери зв'язку, національні експерти, стажери та підрядники.

Оскільки міжнародні злочинні та терористичні групи діють по всьому світу та використовують новітні технології, тому, щоб забезпечити ефективне та скоординоване реагування, Європол мав бути настільки ж гнучким та інноваційним, щоб відповідно реагувати на виклики часу. В межах діяльності Європолу почалася інтенсивна робота щодо створення та функціонування відповідних центрів боротьби з організованою злочинністю. На сьогодні у Європолі ця діяльність регулюється кількома центрами, зокрема:

Оперативно-аналітичний центр (ОАС). Оперативно-аналітичний центр надає державам-членам ЄС, асоційованим партнерам Європолу та внутрішнім зацікавленим сторонам набір наскрізних послуг і можливостей. Центр підтримує поліцейські розслідування шляхом обміну інформацією, включаючи ряд оперативних і стратегічних функцій.

Європейський центр боротьби з серйозною організованою злочинністю (ЕСОСС). Європейський центр боротьби з серйозною організованою злочинністю (ЕСОСС) при Європолі має на меті надавати найбільш ефективну та оперативну підтримку розслідуванням держав-членів ЄС у пріоритетних справах, пов'язаних із серйозною організованою злочинністю. Тут охоплюється аналіз кримінальної розвідки, надання спеціального досвіду, розгортання на місцях, обмін інформацією в реальному часі та інші можливості.

Європейський центр боротьби з кіберзлочинністю (ЕСС). Європейський центр боротьби з кіберзлочинністю (ЕСС) був створений Європолом для посилення реагування правоохоронних органів на кіберзлочинність в ЄС і, таким чином, для захисту європейських громадян, підприємств і урядів від онлайн-злочинців.

Європейський центр боротьби з тероризмом (ЕСТС). Європол створив Європейський центр боротьби з тероризмом (ЕСТС), оперативний центр і експертний центр, який відображає все дедалі більшу потребу ЄС посилити свою реакцію на тероризм і забезпечити ефективну відповідь на ці виклики.

Європейський центр боротьби з фінансовою та економічною злочинністю (ЕФЕСС). Європейський центр боротьби з фінансовими та економічними злочинами (ЕФЕСС) при Європолі посилює оперативну та стратегічну підтримку Європолу шляхом запобігання та боротьби з фінансовими та економічними злочинами в Європейському Союзі. ЕФЕСС сприяє послідовному використанню фінансових розслідувань і конфіскації активів, одночасно створюючи альянси з державними та приватними організаціями [6].

До складу персоналу Європолу входять працівники з різних видів правоохоронних органів, у тому числі поліції, прикордонних органів, митниці, служби безпеки. Такий міжвідомчий підхід дозволяє всебічно, повно та комплексно проводити збір інформації та мінімізувати простір, в якому злочинці можуть здійснювати свої протиправні дії. Офіцери Європолу не мають прямих повноважень здійснювати арешт, але підтримують колег з ЄС шляхом

збору, аналізу й поширення інформації та координації операцій. Партнери Європолу мають право використовувати дані Європолу для запобігання, виявлення і розслідування злочинів, а також, для того, щоб вистежити та затримати тих, хто їх здійснює. Експерти та аналітики Європолу можуть брати участь у спільних слідчих групах, які допомагають проводити кримінальні розслідування на місцях в країнах ЄС.

Європол має взаємовідносини не тільки з країнами, що входять до складу ЄС, а й з усіма іншими країнами світу. Найбільш вагомою та важливою є взаємодія з Інтерполом та правоохоронними органами США, такими як, Бюро алкоголю, тютюну, вогнепальної зброї і вибухових речовин (ATF), Бюро по боротьбі з наркотиками (DEA), Секретна служба (USSS), Федеральне бюро розслідувань (ФБР), Бюро імміграційного і митного законодавства (ICE) [7].

Згідно з цим Європолом укладаються договори співпраці двох видів, які й визначають характер співпраці:

– *оперативні договори* дозволяють сторонам проводити обмін персональними даними;

– *стратегічні договори* дозволять залученим сторонам проводити обмін стратегічною і технічною інформацією та навчання й не передбачають обмін персональними даними.

На теперішній момент Європолом укладені стратегічні договори з наступними інституціями та агентствами ЄС: Європейською комісією (EC), Європейським Центральним Банком (ECB), Європейським бюро з питань боротьби з шахрайством (OLAF), Європейським центром профілактики та боротьби із захворюваннями (ECDC), Європейським центром моніторингу наркотиків та наркоманії (EMCDDA), Агентством з питань правоохоронної підготовки Європейського Союзу (CEPOL), Європейським агентством з питань мережевої та інформаційної безпеки (ENISA), Відділом інтелектуальної власності Європейського Союзу (EUIPO).

Стратегічні договори також укладені з Управлінням Організації Об'єднаних Націй з наркотиків та злочинності (UNODC) та Всесвітньою митною організацією (WCO).

Оперативні договори на рівні ЄС Європолом укладені з Євроюстом (Eurojust) та Європейським прикордонним агентством (Frontex). Оперативний договір також укладено між Європолом та Інтерполом [8].

Що стосується України, то у 2009 р. в Києві було підписано Договір між Україною та Європейським поліцейським управлінням про стратегічне співробітництво, а у 2016 р. було також підписано Договір про оперативне співробітництво. Ці договори дають можливість Україні брати участь в спільних поліцейських заходах, здійснювати обмін оперативною інформацією в рамках кримінальних проваджень, встановлювати місцеперебування осіб, причетних до скоєння злочинів, проводити аналіз оперативної інформації; створювати міжнародні спільні слідчі групи. За загальним правилом, взаємодія України з Європолом здійснюється через Департамент міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України [9].

На сьогодні Європол координує роботу поліцейських служб усіх 27 країн-учасниць Європейського Союзу. На відміну від національних поліцейських сил, Європол не має власних слідчих органів. Тісно співпрацює з правоохоронними органами у 27 країнах-учасницях ЄС та інших країн-партнерів і організацій, що не входять в ЄС, таких як Австралія, Канада, США і Норвегія.

Узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновки, що за період свого існування на сьогодні Європол – це оперативний центр високого рівня безпеки, який працює безперервно. Європол може реагувати гнучко, зосереджуючись на різних сферах злочинної та терористичної діяльності, залежно від вимог часу. Проте основні пріоритети Європолу, як правило, залишаються стабільними та непохитними, а значний накопичений досвід працює на підвищення насамперед європейської безпеки.

Перелік посилань

1. Неволя В. В. Інтерпол та Європол: співвідношення діяльності міжнародних організацій в боротьбі з організованою злочинністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 24. С. 15 -20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2011_24_2.

2. Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 447 с.

3. COUNCIL ACT of 26 July 1995 drawing up the Convention based on Article K.3 of the Treaty on European Union, on the establishment of a European Police Office (Europol Convention) (95/C 316/01). URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31995F1127\(01\)&from=ES](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31995F1127(01)&from=ES).

4. Council decision of 6 April 2009 establishing the European Police Office (Europol) (2009/371/JHA). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2009.121.01.0037.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2009%3A121%3ATOC.

5. Regulation (EU) 2016/794 of the European parliament and of the council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol) and replacing and repealing Council Decisions 2009/371/JHA, 2009/934/JHA, 2009/935/JHA, 2009/936/JHA and 2009/968/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0794>.

6. About Europol. URL: <https://www.europol.europa.eu/about-europol>.

7. Стрельцова О. В. Організаційний механізм Європейського Союзу в сфері спільної кримінальної політики. *Юридична наука*. 2011. № 4-5. С. 185-191.

8. Europol. Partners and collaboration. URL: <https://www.europol.europa.eu/partners-collaboration/agreements/strategic-agreements>.

9. Угода про співробітництво між Україною та Європейською організацією з питань юстиції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_024-16#Text.

УДК 343.98

Кузнєцова Тетяна Володимирівна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

Національна академія Служби безпеки України

(м. Київ, Україна)

ЩОДО ОКРЕМИХ ПРИНЦИПІВ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У тезах висвітлюються питання, пов'язані із визначенням основних принципів судово-експертної діяльності.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, принципи, класифікація принципів, законність, незалежність, об'єктивність та повнота дослідження, науковість.

Theses highlight issues related to the definition of the main principles of forensic expert activity.

Keywords: forensic expert activity, principles, classification of principles, legality, independence, objectivity and completeness of research, scientificity.

Дотримання експертом основних принципів судово-експертної діяльності (далі – СЕД) має важливе значення в його роботі, впливає на думку експерта, хід та результати експертизи/експертного дослідження. З першого погляду здається, що визначення та дослідження принципів судово-експертної діяльності – це суто теоретична робота, яка має віддалене відношення до практичної діяльності експерта у конкретній експертизі. Але знання та свідоме дотримання таких постулатів як законність, незалежність, об'єктивність та повнота дослідження тощо, допомагає швидко відкинути зайве, вибрати найоптимальніший шлях дослідження, сформуванню внутрішнього переконання експерта, що врешті решт дозволить прийти тільки до одного правдивого висновку-результату.

На сьогодні маємо суттєве розходження думок щодо визначення принципів СЕД у законодавців і науковців. Так, у ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» законодавець визначає *основні* принципи судово-експертної діяльності: законність, незалежність, об'єктивність і повнота дослідження [1].

Науковці не полишають спроб якомога більше розширити цей перелік, навіть включаючи поняття, які не є принципами взагалі. У рамках підготовки тез проводити аналіз джерел не будемо і звернемось до готового прикладу - ґрунтового аналізу сучасної юридичної наукової літератури, який провів аспірант Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса А. В. Остропілець, що досліджував основні принципи адміністративно-правового регулювання судово-експертної

діяльності. Він дозволив визначити, що найчастіше принципи класифікують шляхом розподілу на *загальні* (загальноправові, теоретичні), що є єдиними для усієї системи адміністративно-правових відносин, і *спеціальні* (процедурні, принципи здійснення практичної діяльності), що притаманні власне проблемам адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності. До речі, у загальній теорії судової експертизи спостерігаємо аналогічну картину з деякими відмінностями.

До загальних принципів судово-експертної діяльності теорія адміністративного права найчастіше відносить *принцип верховенства права, принцип законності, принцип зв'язаності публічної адміністрації законом і підконтрольності суду, принцип гласності, принцип відповідальності* та ін. До спеціальних – такі як *принцип оптимального використання всієї доказової інформації, що міститься в об'єкті; принцип комплексності, який поєднує в дослідженні щодо конкретного об'єкта необхідну сукупність сучасних методів і технічних засобів у світлі вимог науково-технічного прогресу; принцип самостійності у прийнятті рішень, який виключає будь-яке втручання інших органів у адміністративно-процедурну діяльність уповноважених суб'єктів: а також принципи повноти та об'єктивності дослідження; загальнодоступності результатів експертизи; пов'язаності експерта представленими матеріалами справи; особистої відповідальності експерта за проведення експертизи* та ін. [2, с. 115].

Крім цього, автор наголошує, що проекти Законів «Про судово-експертну діяльність в Україні», «Про судову експертизу та самоврядування судових експертів», «Про основні засади провадження діяльності у сфері судово-медичної експертизи», а також проект Адміністративно-процедурного кодексу містять ще низку спеціальних принципів, серед яких: *принципи максимального збереження об'єктів дослідження, дотримання професійної етики судового експерта, наукової обґрунтованості, принцип політичної нейтральності, ефективність, своєчасність і розумний строк, безсторонність (неупередженість), використання повноважень з належною метою, обґрунтованість, добросовісність, розсудливість, пропорційність* та ін. Деякі вітчизняні та зарубіжні вчені-адміністративісти також пропонують віднести до спеціальних принципів, що відбивають сутність експертної діяльності, *принципи науковості та безпосередності, принцип підконтрольності, принципи самостійності, гласності та відповідальності, принцип дотримання безпеки та прав особи при проведенні експертного дослідження, загальнодоступності результатів, пізнавальної цінності, активності експерта, динамічності дослідження* та ін.

Проте автор зазначає, що деякі із зазначених принципів дублюють інші та наводить наступні приклади. Ми же зауважимо, ще не дублюють, а зміст окремих принципів перетинається. Наприклад, об'єктивність дослідження та безсторонність (неупередженість) експертної діяльності, незалежність експерта та його самостійність і політична нейтральність та ін. Крім цього, певні принципи відбивають характеристики діяльності (ефективність, своєчасність, динамічність та ін.) й бажані якості судових експертів (добросовісність,

розсудливість, компетентність, активність тощо), тож, зрештою, не можуть розглядатися власне як самостійні принципи, тобто як вихідні засади, призначені для застосування при здійсненні судово-експертної діяльності судово-експертною установою чи судовим експертом й спрямовані на врегулювання правовідносин у даній сфері.

При цьому, автор пропонує погодитись з думкою про необхідність розширення кола встановлених на даний момент у чинному законодавстві спеціальних принципів судово-експертної діяльності, зокрема, шляхом доповнення принципу повноти та об'єктивності експертного дослідження принципом всебічності, адже судовий експерт надає об'єктивні висновки, які мають ґрунтуватися на всебічних і повних дослідженнях, а також закріплення таких принципів як принцип максимального збереження об'єктів експертного дослідження, спрямований на мінімізацію збитків об'єкту експертного дослідження; принцип дотримання професійної етики судового експерта та принцип науковості, що передбачає використання новітніх методик у проведенні судових експертиз, атестації експертів, підвищенні їх професійного рівня; застосування досягнень науки і техніки та ін. [2, с. 116-117].

На нашу думку, всебічність як раз і досягається завдяки застосуванню принципів повноти і об'єктивності у комплексі, тому окремо прописувати її і переважувати норму закону не доцільно. Принцип максимального збереження об'єктів по суті є одним із правил, законодавчих вимог для проведення експертного дослідження, тому не слід надавати йому статус принципу. Теж саме можна сказати і про дотримання професійної етики під час проведення експертного дослідження. Порядок і терміни підвищення професійного рівня, атестація експерта також передбачені нормативними актами на регулярній основі. А от застосування досягнень науки і техніки, на нашу думку, слід замінити терміном «науковість», який є більш точний, більш загальний за змістом і, в умовах сьогодення, відсіче і унеможливить застосування в діяльності експерта знань так званих нетрадиційних, окультних течій, не перевірених практикою та життям теорій.

Також дещо зауважимо стосовно принципів *верховенства права, гласності, дотримання прав і свобод людини і громадянина та принципу відповідальності*. Перший з них настільки загальний, що стосується діяльності усіх державних органів, установ і організацій. Тому не слід окремо на ньому акцентувати увагу, говорячи про діяльність судового експерта як представника такої установи. Принцип гласності, дотримання прав і свобод людини і громадянина не в усіх випадках спрацьовує. Наприклад, у досудовому розслідуванні кримінальних проваджень присутня таємниця слідства. На етапі ведення оперативно-розшукових справ в окремих випадках обмежуються права і свободи громадян в установленому законом порядку. Поняття відповідальності або слід уточнити, або не виділяти як принцип через можливе неоднозначне тлумачення. Без уточнення можна зрозуміти як відповідальність експерта (прописано у ст. ст. 384, 385 Кримінального кодексу України) або відповідальність як якість особи експерта, що відображає добросовісне, серйозне ставлення до роботи.

Повертаючись до наведеної вище класифікації принципів, щодо спеціальних зазначимо, що оптимальне використання всієї доказової інформації, що міститься в об'єкті, *є шляхом* досягнення принципу повноти; комплексність, яка поєднує в дослідженні щодо конкретного об'єкта необхідну сукупність сучасних методів і технічних засобів у світлі вимог науково-технічного прогресу описує, конкретизує *один із шляхів* досягнення принципів повноти та науковості; самостійність у прийнятті рішень, яка виключає будь-яке втручання інших органів у адміністративно-процедурну діяльність уповноважених суб'єктів, по суті *є нормою*, прописаною у законодавстві та підзаконних актах; загальнодоступність результатів експертизи має законодавчі обмеження; особиста відповідальність експерта за проведення експертизи по суті *є його обов'язком* особисто провести повне дослідження та дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок.

Можливо неточності при формулюванні принципів судово-експертної діяльності йдуть не тільки від порушення логічних правил, але й від розуміння самого поняття принципу. Так, науковці трактують принципи у широкому та вузькому значенні. Зокрема, як базові положення, основи, засади або - правила, норми, вимоги [3, с. 140].

Крім цього, зустрічається і таке трактування поняття принцип, яке нам вбачається більш вдалим для подальшого формулювання принципів судово-експертної діяльності: 1) первоначало; те, що лежить в основі певної теорії науки; 2) внутрішнє переконання людини; основне правило поведінки [4].

Підсумовуючи, акцентуємо на такій тезі для роздумів – формулювати принципи судово-експертної діяльності найкраще вдасться людині зі стратегічним мисленням; юристу з технічною освітою, що несе знання формальної логіки; або зі здібностями аналітично та логічно мислити, закладеними ще з дитинства; і яка має певне відношення (не обов'язково саме близьке) до судово-експертної діяльності.

Перелік посилань

1. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

2. Остропілець А. В. Судово-експертна діяльність: зміст та принципи. *Правові механізми забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства та держави*. Харків, 2019. С. 115-117. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20190614/article/download/ostropilets/pdf/138.

3. Іванков В. Принципи судової економічної експертизи як теоретичне підґрунтя її проведення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 1 (26). С. 138-153. DOI: 10.32353/khrife.1.2022.09.

4. Словник іншомовних слів Мельничука (slovnyk.me). URL: https://slovnyk.me/dict/foreign_melnychuk (дата звернення: 18.11.2022).

Куликовська Вікторія Станіславівна
завідувач відділу технічних досліджень документів
лабораторії криміналістичних видів досліджень

Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України

ВСТАНОВЛЕННЯ ПОСЛІДОВНОСТІ ВИКОНАННЯ РЕКВІЗИТІВ У ДОКУМЕНТАХ ЯК ОДИН ІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИРІШЕННЯ ЗАДАЧІ ПО ВСТАНОВЛЕННЮ ВІДНОСНОЇ ДАВНОСТІ ВИКОНАННЯ РЕКВІЗИТІВ У ДОКУМЕНТАХ. СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ МОНТАЖУ У СУДОВО-ТЕХНІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ ДОКУМЕНТІВ

THE SEQUENCING OF THE EXECUTION OF THE DETAILS IN THE DOCUMENTS, AS ONE OF APPROACHES TO SOLVING THE TASK OF ESTABLISHING THE RELATIVE DURATION OF EXECUTION REQUITAL IN THE DOCUMENTS. MODERN UNDERSTANDING OF INSTALLATION IN FORENSIC TECHNICAL EXAMINATION OF DOCUMENTS

У тезах висвітлені проблемні питання у наданні загальнометодичних понять монтажу документа та описанні основних його способів і ознак встановленням існуючими методами послідовності виконання реквізитів наявних в документах з урахуванням особливостей матеріалів, якими вони виконані, з послідуною оцінкою отриманих результатів для оформлення висновку.

Ключові слова: час виконання, відносна давність, послідовність виконання реквізитів, сфальсифіковані документи шляхом монтажу, встановлення факту монтажу, технічний монтаж документа, комп'ютерно-технічний монтаж документу.

In the theses, the main methodical understanding of the editing of the document is described in the theses, and the main methods are described and the signs of the succession of the problematic requisites found in the documents with the elimination of special materials, such as the stench of the conn, with the subsequent formalization, are described.

Keywords: time of entry, old age, sequence of entry of details, falsified documents by way of installation, installation of the fact of installation, technical installation of a document, computer-technical installation of a document.

Основне призначення документа – бути джерелом оперативної інформації у певний період часу.

Найбільш поширеним розумінням документа, є розуміння його як письмового носія інформації, що засвідчує факти виникнення, існування, зміни чи припинення будь-яких прав та обов'язків.

У нормативно-правовій системі документ сприймається як джерело права, що підтверджує наявність у суб'єкта певних прав і обов'язків. Фактично документ – це матеріальний об'єкт, що містить інформацію, яка має юридичне значення. Своєрідність поняття документа у системі процесуальних відносин полягає у тому, що – під час попереднього розслідування і судового розгляду, документи виступають як особливий вид (джерело) доказів.

Незважаючи на розвиток в останнє десятиріччя системи електронного документообігу, документи на паперових носіях, як і раніше, залишаються домінуючими, а в таких галузях, підгалузях права як сімейне, спадкове, що засвідчують ті чи інші відносини є лише документи на паперових носіях, оформлені відповідним чином. У системі договірних відносин письмові документи – оригінали також мають пріоритет перед електронними, особливо з огляду на колосальну кількість різноманітних фальсифікацій у системі електронного документообігу та складність їх виявлення.

Експертиза встановлення відносної давності виконання реквізитів документів є частиною предмета судово-технічної експертизи документів і пов'язана з вирішенням діагностичних задач, що полягає у встановленні на основі спеціальних знань фактичних даних про тимчасові обставини виготовлення документа, поєднує в собі встановлення абсолютної давності виконання реквізитів та встановлення хронологічної послідовності виконання реквізитів.

Для встановлення відносної давності виконання реквізитів в документах використовують два шляхи:

1) визначення конкретного часу (тобто абсолютної давності) виконання кожного з реквізитів (друкованого тексту, відтиску печатки, підписів та рукописних записів) з послідуєчим співставленням отриманих результатів відповідно між собою і встановленням, таким чином, відповідності між часом виконання підписів і рукописних записів, часом нанесення відтиску печатки і часом друкування тексту;

2) встановлення хронологічної послідовності виконання реквізитів в документі.

Перший шлях, який полягає у встановленні часу виконання кожного реквізиту документу при проведенні експертних досліджень, має свої суттєві обмеження – при неможливості встановити час виконання хоча б одного з реквізитів, вирішення питання стає неможливим або його вирішення буде не повним, а експертний висновок може втратити своє доказове значення.

Другий шлях докорінно інший та полягає у встановленні, який саме з реквізитів виконаний раніше по відношенню до іншого (інших) і не потребує встановлення абсолютного часу кожного реквізиту.

Встановлення послідовності виконання реквізитів документу шляхом дослідження місць їх взаємних перетинів дає змогу встановлювати факти внесення змін до первісного змісту документу шляхом дописки, а також може

вказувати на виконання документу шляхом монтажу з використанням окремих реквізитів, які не належать цьому документу (наприклад використовується аркуш паперу із вже існуючими на ньому реквізитами – підпис, відтиск тощо) [1, с. 269].

Потреба у проведенні такої експертизи виникає у широкому колі справ, що з фальсифікаціями документів як у сфері комерційних (підприємницьких, кредитно-фінансових), і спадкових, сімейних та інших правовідносин.

Криміналістичне значення закономірностей даної експертизи є:

– механізму взаємодії об'єктів (порядку («природного», «неприродного») виконання реквізитів у документі);

– відповідності (невідповідності) часу виконання окремих реквізитів порівняно, дати зазначеної у документі.

У коло завдань експертизи, що розглядається, входить вирішення наступних питань:

– у який час виконані (або яка відносна давність виконання) у документі: – друкований текст та записи, підписи; – рукописні записи та підписи; – друкований текст та відбиток печатки (штампа, факсиміле); – рукописний запис, підпис та відбиток печатки (штампа, факсиміле); – два рукописні записи;

– у якій послідовності виконані реквізити у документі, зокрема. у разі внесення змін до змісту документа – який із записів виконувався першим, з яким інтервалом часу;

– чи виготовлений документ, поданий як оригінал, шляхом монтажу з використанням окремих реквізитів, які не належать цьому документу.

У судово-технічній експертизі документів поняття монтажу з'явилося з появою в офісах електрофотографічних копіювальних пристроїв. Тому традиційно вважалося, що сфальсифіковані документи шляхом монтажу є лише копіями документів. Проте, виготовлені шляхом монтажу документи можуть бути як копіями, тобто видаватися за копії начебто реально існуючих документів, так і «оригіналами» (видаватися за існуючі документи).

У сучасних умовах розвиненості комп'ютерних технологій, текстових та графічних редакторів комп'ютерних програм, монтажем документу є його виготовлення шляхом підбору і поєднання частин існуючих документів один з одним або з новими спеціально для цього створеними реквізитами з метою надання їм вигляду єдиного документа.

В процесі монтажу виготовляється новий документ, який видається за існуючий та оформлений у відповідності до встановлених певних норм діловодства, при якому саме в якості «монтажних одиниць» використовують фрагменти існуючих документів або до фрагментів існуючого (чих) документа (ів) додають нові реквізити.

Об'єктом дослідження у встановленні факту виготовлення документу шляхом монтажу є документ в цілому, як єдина інформаційна система.

Виготовлення документу шляхом монтажу не слід плутати із зміною його первинного змісту. Різниця цих понять (монтажу і зміни первинного змісту) полягає в тому, що при зміні змісту документа його матеріальна основа зберігається (сукупність реквізитів в документі), а також зберігається його

офіційне існування в певному інформаційному просторі (назва, призначення тощо).

Найчастіше вирішення такої задачі полягає з вирішенням послідовності виконання реквізитів (відносної давності).

Аналізуючи конкретну ситуацію, для вирішення задачі по встановленню факту монтажу документа експерту необхідно встановлювати не лише механізм, але і послідовність певних дій, які призвели до наявного результату.

На теперішній час документи, що виготовлені шляхом монтажу, слід поділити на два основних види:

- 1) копії неіснуючих оригіналів документів;
- 2) документи «оригінали», які видаються за існуючі документи [3, с. 634].

Монтаж документів, які надаються у вигляді копій може бути:

1.1. *Технічний* (поєднання різних частин документів, або навпаки видалення якогось з реквізитів) шляхом неодноразового копіювання, з використанням проміжних копій, з метою надання їм вигляду цільного документу.

1.2. *Комп'ютерно-технічний* (створення документа в електронному вигляді) з використанням певних реквізитів або їх фрагментів в існуючих документах шляхом сканування та обробки отриманих зображень за допомогою текстових та графічних редакторів комп'ютерних програм з послідуочим друком їх на папері [3, с. 636].

До способів монтажу документів, що видаються за оригінали, відноситься:

2.1. Поєднання в один документ частин різних документів однакових за видом чи назвою шляхом механічного видалення одних та внесення інших фрагментів.

2.2. Виконання нового тексту на аркуші, який вже містить так звані завіряльні реквізити (підписи, записи, відтиски печаток і штампів тощо), які належали іншому документу. Такий монтаж може бути відтворений шляхом виконання на вільному (зворотному) боці аркушу іншого документа з вже виконаними на ньому частинами тексту і завіряльними реквізитами (підписами, відтисками печаток) нового тексту [3, с. 637].

Для встановлення того, що саме таким способом відбувся монтаж документу необхідно вирішувати ряд питань:

– чи виконувався текст на лицевому та зворотному боках на одному чи різних принтерах;

– встановити відносну давність (хронологічну послідовність) виконання реквізитів.

Встановлені в ході дослідження ознаки, дають змогу розглянути систему таких ознак, які вказують на виготовлення документу шляхом монтажу.

Такі випадки на сьогоднішній час зустрічаються в експертній практиці регулярно (найчастіше це договори або протоколи зборів). В кожному конкретному випадку висновок експерта залежить від того чи вдасться йому на підставі побудованого логічного ланцюга з встановлених фактів, дійти до аргументованого висновку.

Перелік посилань

1. Куликовська В. С. Встановлення послідовності виконання реквізитів в документах, як один з підходів до вирішення задачі по встановленню відносної давності виконання реквізитів в документах. Особливості існуючих методів. *Криміналістика і судова експертиза: міжвід. науково-методичний збірник*. Київ, 2018, Вип. 63. 408 с.

2. Звіт про НДР (заключний) «Методика встановлення послідовності виконання штрихів, утворених електрофотографічним способом та пастами для кулькових ручок, за відсутністю ділянок їх взаємного перетину». Виконавці Наранович О. В., Лошманова Г. В., Дубинка В. І., Стороженко С. В., ХНДІСЕ МЮ України. Харків, 2016. 54 с.

3. Куликовська В. С. Сучасне розуміння монтажу у судово-технічній експертизі документів. *Криміналістика і судова експертиза: міжвід. науково-методичний збірник*. Київ, 2021. Вип. 66. С. 633-642.

УДК 343.98

Кульчицький Андрій Борисович

виконуючий обов'язки завідувача лабораторії військових досліджень

Степанюк Олексій Володимирович

провідний судовий експерт лабораторії військових досліджень

Київський науково-дослідний інститут судових експертиз

Міністерства юстиції України

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ З
ВИЗНАЧЕННЯ НАСЛІДКІВ ЗАСТОСУВАННЯ РАКЕТНОЇ,
АРТИЛЕРІЙСЬКОЇ ТА АВІАЦІЙНОЇ ЗБРОЇ**

**FEATURES OF FORENSIC EXAMINATIONS FOR DETERMINING
THE CONSEQUENCES OF THE USE OF ROCKET, ARTILLERY
AND AVIATION WEAPONS**

У тезах висвітлюються проблемні питання особливостей методики проведення судових експертиз з визначення наслідків застосування ракетної, артилерійської та авіаційної зброї.

Ключеві слова: зброя, засоби ураження, осколки, експертиза, Стандарт операційної процедури, вибух, боєприпаси, вибуховий пристрій, вибухова речовина, ударна хвиля, розривний заряд, вибухотехніка, подія, слід, артилерійський снаряд.

The abstracts describe the problematic issues of the specifics of the methodology for conducting forensic examinations to determine the consequences of the use of missile, artillery and aircraft weapons.

Keywords: weapons, means of destruction, splinter, expertise, Standard Operating Procedure, explosion, ammunitions, explosive device, explosive, shock wave, bursting charge, vibuhotechnique, incident, track, artillery shell.

Під час розслідування кримінальних справ щодо правопорушень, пов'язаних із застосуванням заборонених міжнародним правом засобів ведення війни та наслідків застосування ракетної, артилерійської та авіаційної зброї (далі – РААЗ) ставляться питання, відповіді на які потребують застосування спеціальних знань різних галузей науки, техніки та інших спеціальних знань (особливо – військових), в частині:

– встановлення належності об'єктів наданих на експертизу (дослідження) до авіаційних, артилерійських або ракетних засобів ураження;

– визначення виду та типу озброєння (зброї), з якої були застосовані визначені засоби ураження;

- з'ясування напрямку (місця) з якого було застосовано визначену зброю;
- оцінки стану об'єктів (земельних ділянок, будівель, об'єктів інфраструктури, транспортних засобів тощо) після застосування того чи іншого засобу ураження;
- установлення пошкоджень на об'єктах, які виникли від різних видів засобів ураження;
- визначення розміру завданих матеріальних збитків внаслідок пошкодження об'єктів засобами ураження;
- оцінки ступеня тяжкості матеріально-технічних і екологічних наслідків тощо.

Основними особливостями під час проведення судових експертиз з визначення наслідків застосування РААЗ є:

1. Залучення до огляду місця події, крім спеціалістів-вибухотехніків, криміналістів, спеціалістів зі спеціальними знаннями у галузі різних видів озброєння – зазначені спеціалісти повинні консультувати слідчого і надавати йому допомогу у питаннях, що потребують спеціальних знань.

2. У разі наявності на місці події дуже великої кількості різних уламків (осколків), для надання на дослідження вилучаються тільки об'єкти, які мають характерні ідентифікаційні ознаки (конструктивні, маркувальні тощо).

3. Під час призначення експертизи та формуванні питань, що ставляться на вирішення експертами, необхідна консультація спеціалістів, які володіють спеціальними знаннями та навичками застосування РААЗ.

4. Для проведення судових експертиз з визначення наслідків застосування різного озброєння необхідна технічна і експлуатаційна документація на нього.

5. Відповіді на питання щодо визначення напрямку (місця) з якого здійснено застосування РААЗ, можливо лише у разі наявності інформації, якою володіють Головне управління розвідки Міністерства оборони України, Генеральний штаб Збройних сил України, Служба зовнішньої розвідки України та Державна прикордонна служба України:

- дані щодо носіїв засобів ураження, з яких був здійснений обстріл;
- траєкторії польоту засобів ураження до місця влучання;
- результати радіоперехоплень розмов ворога;
- копії матеріалів дешифрування;
- космічні зйомки району, звідки вівся обстріл тощо.

Запит щодо надання зазначеної інформації робиться органами досудового розслідування, постановою якого призначено експертизу.

6. Дотримання експертами вимог Стандарту операційної процедури (SOP, Standard Operating Procedure) (далі – СОП) – документа управління якістю. СОП це своєрідний набір інструкцій з конкретного аспекту роботи, що допомагає стандартизувати процедуру задля зниження ймовірності помилки.

Впровадження СОП забезпечить високу якість експертиз та підвищить їх доказову значимість у практичній діяльності судових експертів. Стандартизація судово-експертної діяльності є одним із механізмів вирішення проблеми оцінювання висновку експерта.

Стандартизація, суміщена з законодавством України, буде сприяти більш ефективному технічному регулюванню на державному рівні.

Майбутня участь України у міжнародних судах щодо наслідків війни та відшкодування збитків агресії потребує єдиного підходу до судової експертизи з визначення наслідків застосування РААЗ.

Найбільш інформативними, під час дослідження наслідків застосування РААЗ, є сліди вибуху стандартних боєприпасів з металевим корпусом. При цьому:

1) бризантна (дробляча) дія вибуху проявляється на об'єктах, що перебувають у безпосередньому контакті із зарядом конденсованої вибухової речовини (далі – ВР) у момент вибуху. Бризантна дія є результатом взаємодії детонаційної хвилі, продуктів детонації і ударної хвилі. Основними її ознаками на місці події є локальні деформації / руйнування у вигляді вм'ятин, воронки, ерозійних зон, відколів на високоміцних елементах з металу, залізобетону, цегли тощо, а також локальні зони повних руйнувань на маломістких об'єктах з дерева, скла, полімерних матеріалів тощо.

2) фугасна дія полягає в ураженні (руйнуванні) об'єктів продуктами вибуху розривного заряду і ударною хвилею. Вона характеризується розміром воронки (у середньому на 1 кг ВР приходить 1 м³ викинутого ґрунту) і надлишковим тиском у фронті ударної хвилі. Фугасний вплив вибуху проявляється у набагато більшому просторі від його центру і зумовлюється здатністю ударної хвилі (на невеликих відстанях і завдяки розширенню стиснутих газів) змінювати навколишню обстановку та окремі її об'єкти. До слідів вибуху фугасної дії належать: воронка у ґрунті та інших матеріалах, ураження людей, переміщення предметів, руйнування, пошкодження і формозмінення окремих елементів.

3) термічну дію вибуху на навколишні об'єкти спричиняють нагріті продукти (температура близько 2 500°C), які швидко поширюються у результаті хімічного перетворення ВР. Відмінною ознакою термічної дії вибуху є наявність на місці події слідів кіптяви та оплавлення, які в окремих випадках можуть бути знищені пожежею, що виникла після вибуху.

Результатом бризантної і фугасної дії часто є високошвидкісне розлітання елементів зруйнованих вибухом об'єктів з подальшою ударною їх взаємодією з іншими об'єктами навколишнього оточення (так звана вторинна осколкова дія у результаті вибуху).

Первинна осколкова дія або просто осколкова дія за ступенем ураження об'єктів перевищує вторинну і зумовлюється руйнуванням і польотом осколків або окремих елементів конструкції зруйнованого вибухового пристрою (далі – ВП).

До ознак осколкової дії, що дозволяє визначити напрямок польоту окремих осколкових елементів та їх швидкість, належать кратери і траси (подряпини) від них на високоміцних об'єктах, пробоїни від глибокого занурення міцних осколків у менш міцні матеріали, проникнення їх у тіло людини, дальність розлітання осколків.

Виявлення слідів осколкового впливу на навколишніх об'єктах сприяє цілеспрямованому пошуку залишків ВП, які несуть корисну інформацію щодо його конструктивних особливостей.

Сліди осколкового впливу на навколишніх об'єктах, залежно від конструктивних особливостей ВП, залишають фрагменти оболонки та фрагменти засобів ініціювання.

На сьогодні у криміналістичній вибухотехніці найменш вивчені залишки і сліди вибуху ВП із зарядами масою більше ніж 10 кг ВР – 50, 100, 200...600 кг, тобто РААЗ.

Під слідами вибуху зазначених категорій ВП слід розуміти такі комплекси фіксованих матеріальних змін обстановки на місці вибуху:

- деформовані фрагменти деталей і частин ВП;
- продукти вибуху та інші залишки ВР (сумішей);
- сліди дії продуктів вибуху і повітряної ударної хвилі на деталі боєприпасів та предмети обстановки місця події;
- сліди розлітання вражаючих елементів та інших фрагментів ВП (осколкове ураження);
- сліди впливу вибуху на людину.

Найбільшу питому вагу у цій категорії речових доказів мають уламки (осколки) корпусів ВП і залишки ВР.

Зараз здійснюється напрацювання методичних підходів для вирішення питань, поставлених у постановах про призначення судових експертиз, пов'язаних з фактами артилерійських обстрілів, ракетних та авіаційних ударів по нашій території.

Основним змістом зазначених питань (виходячи з результатів огляду місця події та наданих матеріалів кримінального провадження) є визначення можливості, надати обґрунтований висновок щодо напрямку (із зазначенням території, населеного пункту), з якого (яких) були застосовані (відстріляні) боєприпаси та виключення інших напрямків здійснення обстрілу.

Вирішення такого роду експертиз, в першу чергу, передбачає реалізацію певного підходу щодо документування факту застосування РААЗ та обстрілу. Це дії, які виконуються органами слідства.

Процедура документування події з ознаками застосування РААЗ містить відібрання і систематизацію пояснень очевидців, виготовлення різного роду фото- і відеоматеріалів, топографічних карт, схем, планів, а також проведення попереднього дослідження місцевості і збір матеріальних слідів події.

З позицій криміналістики, на сьогодні сформовано певну систему основних понять для опису обставин застосування РААЗ (обстрілу). При цьому, виділяються основні вимоги, що пред'являються до таких позначень: однозначність, загальнодоступність та об'єктивність.

У даному випадку термін «подія» позначає сукупність явищ і процесів, пов'язаних з артилерійським обстрілом і зміною обстановки на місцевості. Під слідами події розуміються будь-які різнохарактерні джерела інформації щодо обставин обстрілу. У подіях даного виду відокремлюються та визначаються:

- 1) місце підризу боєприпасу;

- 2) тип боєприпасу;
- 3) пошкодження навколишнього середовища;
- 4) тип системи та її тактико-технічні характеристики (ТТХ);
- 5) ймовірне місце розташування вогневої позиції.

При цьому, з безлічі характеристик траєкторії руху боєприпасу виділяється тільки напрямок, оскільки інші параметри, такі як «крутизна траєкторії», «кут падіння» тощо, містять елемент невизначеності в аспекті дослідження обстановки на місці події.

Сліди, які утворюються у результаті впливу артилерійського снаряда, поділяються на слід рикошету і сліди підриву боєприпасу.

Сліди підриву РААЗ, в свою чергу, складаються з двох типів. До першого типу відносяться осколки і деталі РААЗ, що розірвався.

Терміном «осколки» позначаються фрагменти корпусу боєприпасу, а «деталі» – це його конструктивні елементи (конструктивні елементи стабілізатора, деталі підривача тощо).

До другого типу слідів підриву РААЗ відносяться пошкодження на об'єктах навколишнього оточення, що виникли в результаті ураження осколками / уламками (вторинна осколкова дія).

Розглянемо механізм утворення ознак напрямку артилерійського пострілу, що підлягає документуванню на місці події.

Вважаємо, що артилерійський снаряд стабілізовано щодо своєї траєкторії у момент підриву, тобто його поздовжня вісь збігається з напрямком артилерійського пострілу.

Тоді параметром, який визначає процес утворення сліду, є тільки розташування артилерійського снаряда, в момент підриву відносно поверхні на якій цей слід відображається.

При цьому, осколки рухаються в сторони від траєкторії руху снаряда. Підривач (конструктивний елемент, розташований в головній частині снаряда) у результаті підриву снаряда рухається вперед щодо подовженої вісі снаряда.

У результаті підриву снаряда на ґрунті утворюється вибухова воронка. У разі коли поверхня ґрунту має плоску форму – воронка набуває подовжену форму з плавним профілем по глибині. Максимум глибини воронки розташований на ділянці переважного впливу осколків і інших чинників вибуху, тобто в її передній частині (у напрямку руху снаряда).

Внаслідок дії енергії вибуху на пухкому ґрунті утворюється підйом ґрунту в передній частині воронки (у напрямку руху снаряда).

У момент підриву снаряда, якщо він стався на поверхні ґрунту або на певній глибині, підривач від'єднується від снаряду і переміщується вперед у напрямку поздовжньої його вісі. Якщо підрив відбувається в пухкому ґрунті, то переміщення підривача, що від'єднався від снаряду, в напрямку вперед, утворює канал або борозну, орієнтовану за напрямком руху снаряда.

Узагальненими ознаками напрямку руху артилерійського снаряда є:

- а) форма і рельєф вибухової воронки;
- б) вісь симетрії вибухової воронки;
- в) вісь симетрії зони ушкоджень вибухо-осколкового характеру;

г) розташування ділянки межі вибухової воронки, на якому стався підйом ґрунту;

д) напрямок каналу (борозни) у ґрунті, утвореного рухом підривача після підриву снаряда.

У разі необхідності здійснюється прив'язка об'єктів до місцевості (межа проїжджої частини вулиці, опори ЛЕП та інші помітні споруди). За потреби додаються топографічні карти ділянок дослідженої території, які наочно відображають істотні ознаки, зокрема, напрямок артилерійського пострілу, розташування вибухової воронки і зони ушкоджень вибухо-осколкового характеру інших об'єктів. Тим самим, у підсумку, досягається об'єктивізація даних.

Результати таких досліджень можуть бути використані як еталон під час проведення порівняльного аналізу слідів, з метою усунення різнохарактерних протиріч під час проведення експертиз. На нашу думку, результати спеціальних досліджень сприяють не тільки оптимізації слідової картини, а й заповненню прогалів, допущених під час документуванні події.

Дослідження обставин ситуацій, наведених в матеріалах кримінальних проваджень, доцільно проводити методом інформаційного моделювання та порівняльного і ситуативного аналізу фактичних даних, які містяться у наданих для дослідження документах щодо обставин події, яка досліджується.

Предметом дослідження у нашому випадку є фактичні дані щодо умов та обставин застосування РААЗ, об'єктом дослідження виступають матеріалізовані носії інформації з наданих на дослідження матеріалів.

Ситуативний аналіз наданих матеріалів кримінального провадження, з урахуванням довідкових даних викладених у джерелах науково-технічної та військової інформації щодо з тієї чи іншої РААЗ, яка відносяться до досліджуваної ситуації, надає можливість побудувати інформаційну модель із використанням якої можливо якісно провести судово-експертне дослідження поставлених на вирішення питань.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що найважливішими джерелами інформації про подію злочину, пов'язаного із застосуванням РААЗ, є:

– конструктивні і технологічні особливості штатного ВП і його елементів (забарвлення покриття, маркування, характерні геометричні параметри і вид з'єднань окремих частин, матеріал фрагментів, сліди технологічної обробки тощо);

– ознаки вибухового руйнування оболонки, пошкодження інших елементів ВП і ступінь їх прояви (характерні розміри і форма осколків, дальність розлітання осколків, сліди вибухового навантаження на осколках, деформація осколків у результаті удару тощо);

– частинки заряду ВР, які не прореагували, а також продукти вибуху на оболонці ВП і предметах навколишньої обстановки.

Важливу інформацію щодо обставин вчиненого кримінального вибуху несуть і осколки ВП та сліди на них. Зокрема, з використанням цієї інформації можливо:

- встановити тип ВП, що спрацював;
- відокремити уламки корпусу ВП від осколків, що є результатом руйнування інших предметів та елементів конструкції / елементів технологічного устаткування тощо, які перебували у зоні дії вибуху (вторинних осколків);
- визначити певний вид і тип РААЗ (за особливостями уламків, а також їх формою);
- встановити тип і вид ВР, що становила основний заряд ВП (за залишками продуктів вибуху та ВР).

Проте найважливіша роль у встановленні обставин події вибуху належить огляду місця вибуху, який має бути професійно організований та якісно проведений, обов'язково із залученням фахівців-вибухотехніків, криміналістів, хіміків, а за потреби і інших фахівців експертних підрозділів міністерств і відомств.

Перелік посилань

1. Баум Ф. А., Станкевич К. П., Шехтер Б. И. Физика взрыва. Москва: Гос. изд-во физ.-мат. лит., 1959. 704 с.
2. Дії поліції у разі виявлення зброї та вибухових пристроїв або слідів їх застосування: довідник / за заг. ред. С. С. Чернявський, О. Г. Рувін, Б. Б. Теплицький. Київ: НАВС, ГСУ НП України, ДВС НП України, ДНДЕКЦ МВС України, КНДІСЕ МЮ України, 2019. 148 с.
3. Козенко В. В. Основы теории взрывчатых веществ. Москва: Машиностроение, 1982, 168 с.
4. Криминалистическая взрывотехника и взрывотехническая экспертиза: методические рекомендации. Барнаул: Алтайский гос. ун-т, 1989. 165 с.
5. Криминалистическая экспертиза: курс лекций. Волгоград: Волгоградский ин-т России, 1996. 120 с.
6. Место взрыва как объект криминального исследования / Ю. М. Дильдин и др. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1989. 170 с.
7. Методика комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху / Г. В. Прохоров-Лукін та ін.; МЮ України, МВС України. Київ, 2007. 218 с.
8. Методические рекомендации по осмотру мест взрыва, организации и проведению взрывотехнической экспертизы (экспертиза остатков взрывного устройства и следов взрыва). Москва: ВНИИСЭ МЮ СССР, 1983. 102 с.
9. Михайлов М. А. Расследование криминальных взрывов (рекомендации по организации первоначального этапа расследования). Симферополь: Изд-во Крымского фак. ун-та внутренних дел, 1997. 132 с.
10. Пашенко В. І., Ткаченко Е. М., Грущенко С. А. Оцінка потужності заряду вибухових речовин по слідах вибуху: методичні рекомендації. Київ: РВВ МВС України, 1998. 72 с.

Кучинська Ірина Вікторівна

кандидат фармацевтичних наук, провідний науковий співробітник

Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки

та судових експертиз Служби безпеки України

(м. Київ, Україна)

ВСТАНОВЛЕННЯ ЗАГАЛЬНОГО ДЖЕРЕЛА ПОХОДЖЕННЯ СТИМУЛЯТОРІВ АМФЕТАМІНОВОГО РЯДУ

ESTABLISHING A COMMON SOURCE OF ORIGIN OF AMPHETAMINE-TYPE STIMULANTS

Описані деякі аспекти методу профілювання зразків амфетаміну, метамфетаміну, MDMA (3,4-метилendioксиметиламфетаміну), DMA (N,N-диметиламфетаміну), PMA (p-метоксиамфетаміну) для визначення їх шляху синтезу, ідентифікування зразків та джерел походження.

Ключові слова: стимулятори амфетамінового ряду, домішки, профілювання, бази даних.

Some aspects of the method for profiling samples of amphetamine, methamphetamine, MDMA (3,4-methylenedioxyethylamphetamine), DMA (N,N-dimethylamphetamine), PMA (p-methoxyamphetamine) to determine their synthesis route, identify samples and sources of origin are described.

Keywords: amphetamine-type stimulants, impurities, profiling, databases.

Стимулятори амфетамінового ряду (далі – САР) особливо популярні для вживання. Для забезпечення їх зростаючого попиту створюються спеціально обладнані підпільні лабораторії по їх виготовленню. Динаміка зростання кількості підпільних нарколабораторій обумовлена відносно простим виробництвом САР, що не вимагає великих людських та природних ресурсів, коштовного обладнання та особливих кліматичних умов. При цьому докладний опис процесу виготовлення та інформація з пропозиціями щодо придбання необхідних прекурсорів і обладнання знаходяться у відкритому доступі мережі Інтернет. Отже, виготовлення САР може бути налагоджено у будь-якому компактному місці, а висока щільність забудови обумовлює можливість маскуванню місцезнаходження підпільних лабораторій у приватних будинках великих густонаселених дачних селищ (садових товариств) та інших важкодоступних і прихованих від правоохоронних органів місцях (гаражних комплексах, складських приміщеннях). Як результат, кінцевий продукт має малу собівартість та високу ринкову прибутковість у зв'язку з постійним попитом та можливістю швидкої реалізації. А щоб обійти заходи контролю, підпільні виробники використовують попередники прекурсорів, які не підпадають під дію заходів контролю та легко перетворюються в заборонений продукт.

САР можуть бути виготовлені кількома шляхами з використанням, відповідно, різних прекурсорів та реагентів. Під час синтезу основної речовини разом з нею утворюються домішки. Домішки в незаконних наркотиках виникають через реагенти, побічні продукти, а також проміжні забруднювачі, які дають складні хроматографічні профілі і можуть бути корисними для складання баз профілів. Через незначну кількість цих домішок, профіль САР зосереджено на ідентифікації піків домішок, а не на кількісному визначенні сполук, оскільки виявлення та ідентифікації цільових домішок достатньо для припущення можливих шляхів синтезу.

Домішки можуть полегшити визначення шляхів синтезу забороненої речовини, походження прекурсорів, надати інформацію про місцезнаходження виробництва. Виявлені специфічні для шляху синтезу домішки можуть бути використані для визначення маршруту виробництва, який у сукупності з іншими формами розслідування, допоможе пов'язати окремі партії підконтрольної речовини з конкретною людиною, що їх виготовляла.

Домішки, пов'язані з синтезом вилучених у нелегальних лабораторіях САР, являються так званими маркерними сполуками, вони є своєрідними відмітками, що орієнтують експерта-хіміка на конкретний використаний злочинцями метод отримання речовини. Маркерні сполуки визначають шляхом проведення домішкового профілювання зразків САР.

Профілювання домішок є інструментом, який додає цінну наукову інформацію на підтримку збору розвіданих і оперативної роботи правоохоронних органів. Визначення методу синтезу дає змогу правоохоронним органам на місцях зосередити розслідування на конкретних хімічних речовинах, у той час як встановлення зв'язків між окремими зразками заборонених речовин полегшує моніторинг незаконного обігу, встановлення джерел та маршрутів його переміщення. Так, подібність або відмінності між вилученими зразками заборонених речовин можуть надати докази про зв'язки між постачальниками та споживачами, а інформація щодо методів синтезу цих речовин буде корисною для пошуку підпільних лабораторій шляхом моніторингу торгівлі прекурсорами та ключовими речовинами [1].

Більшість САР знаходиться в обігу у вигляді таблеток або порошку, що дає змогу на будь-якому етапі розповсюдження додавати до нього наповнювачі з метою збільшення обсягу кінцевого продукту та, відповідно, доходу. Профіль наповнювачів може змінюватись на кожній ланці ланцюжка, що веде від виробника до дилера через оптовика. Такі фактори та варіації домішок можуть виявитися корисними для отримання цінної довідкової інформації експертами відносно вилучених зразків забороненої речовини та, можливо, їх походження.

Значна кількість окремих вилучень САР у дилерів дають змогу збирати дані, які можуть стати корисною основою для розслідування – допоможуть спрямовувати подальшу оперативну роботу та призведуть до виявлення підпільних лабораторій по виготовленню цих речовин.

З досвіду європейських країн відомо, що створення електронних баз даних на основі окремих вилучень полегшили моніторинг ринку підконтрольних речовин в цих країнах, встановлення джерел та зв'язків між зразками, що зберігаються у базах даних, і кримінальними справами на основі походження

цих речовин з метою виявлення несподіваних зв'язків. Такі бази даних можуть включати профілі домішок підконтрольної речовини, результати досліджень (чистота, наповнювачі, цільові домішки), відповідні ідентифікаційні номери випадків, місце та дату вилучення, обставини справи, об'єм вилучення та інформацію щодо схожості зі зразками, які досліджувалися раніше, детальні дані про конфіскацію (імена, телефони, адреси причетних осіб). У базі даних профілів два зразки речовини з аналогічним хімічним профілем можуть бути пов'язані між собою від стадії виготовлення до стадії розподілу.

Ряд міжнародних організацій, таких як INCB, OLAF, Європол, Світова митна організація, наголошують на важливості надання підтримки таким розслідуванням за допомогою швидкого та надійного обміну інформацією про законні ринки хімічних речовин, вилучення партій прекурсорів, результати криміналістичних експертиз з дослідження профілів заборонених речовин [2].

Важливо мати розроблений метод для профілювання САР, можливість робити порівняння у кожному конкретному випадку та проводити ретроспективний аналіз. Метод для проведення профілювання, повинен мати високу роздільну здатність, бути простим і надійним, щоб його можна було застосовувати в багатьох лабораторіях та створювати загальні бази даних.

Пропонується метод дослідження зразків амфетаміну, метамфетаміну, MDMA, DMA, PMA, вилучених з незаконного обігу, що має наступні характеристики: використання інертного розчинника для екстракції, який би максимально не змішувався з водою, утворюючи верхній шар у системі вода / органічний розчинник; проведення одноразової екстракції невеликим об'ємом розчинника, уникаючи таким чином додаткових етапів підготовки проби; використання рН, при якому екстракція САР обмежена, а відповідний пік не впливає на ідентифікацію домішок; аналіз за допомогою газової хроматографії у поєднанні з мас-спектрометрією [3].

Щоб відокремити нерозчинений матеріал при дослідженні САР у вигляді таблеток, таблетку необхідно розтерти на порошок, додати фосфатного буферу з рН 7,0 (або аналогічного за рН) та після обробки ультразвуком піддати центрифугуванню. Найбільша ефективність вилучення більшості сполук САР досягається при рН 7.0, буферні розчини з більш високим значенням рН збільшують екстракцію основного продукту, у свою чергу надмірний пік САР ускладнить визначення цільових домішок. Для видалення солей пальмітату та стеарату, які зазвичай присутні у таблетках, буферний розчин необхідно відфільтрувати. Наявність желатину в таблетках може викликати у толуолі утворення емульсій. При виникненні цього явища зразок необхідно помістити в морозильну камеру для руйнування емульсії.

При дослідженні САР, які надійшли на дослідження у вигляді порошку, порошок переважно практично повністю розчинний у буферному розчині, тому надалі не потрібно застосовувати центрифугування та фільтрацію.

Розчинником обраний толуол через свою відмінну, порівняно з алканами, екстракційну здатність. Після екстракції речовини необхідно піддати ротаційному струшуванню. Після центрифугування шар толуолу потрібно відокремити, перенести у віали та проводити дослідження профілю методом газової хроматографії з мас-спектрометрією.

Умови проведення дослідження САР з метою складання профілів вмісту домішок методом хромато-мас-спектрометрії: режим введення проби – Split 20:1, об'єм проби – 1,0 мкл; температурна програма термостату хроматографа – 90°C (4 хв), 25°C / хв до 300°C (22 хв.), газ носій – гелій, колонка – R_{х1}-5ms, або аналогічна, довжина колонки – 30,0 м, внутрішній діаметр колонки – 0,25 мм, подача тиску – постійна, номінальний початковий потік – 1,0 мл / хв, режим роботи: SCAN, діапазон сканування 29 – 650 а.о.м., затримка для виходу розчинника – 2,9 хв, температура інжектора 250°C.

Ідентифікація проводиться з використанням бази даних мас-спектрів Національного інституту стандартів та технологій (NIST).

При дослідженні та складанні баз даних слід враховувати «старіння» зразків САР, тобто зміну вмісту домішок у зразку внаслідок розкладання основного продукту та / або супутніх домішок, яким піддається зразок, через вплив світла, тепла, повітря. Хімічне порівняння зразків САР, пов'язаних за джерелом походження, але що зазнали впливу різних середовищ під час ланцюжка поставок, може дати припущення, що зразки не пов'язані між собою. Аналогічно деякі агресивні наповнювачі, наприклад, аскорбінова кислота, можуть з часом змінити склад зразка САР таким чином, що профілі домішок проб, пов'язані за джерелом, але вилучені на різних етапах ланцюжка поставок, можуть більше не бути такими.

Таким чином, домішки є найінформативнішими компонентами зразків заборонених речовин. Розроблений метод профілювання дозволить визначати шлях синтезу, ідентифікувати зразки та джерела походження САР.

Результати досліджень та інформація щодо обставин конфіскації повинні фіксуватися у відповідних створених базах даних для подальшого використання правоохоронними органами в оперативній та слідчій роботі. У такому випадку слідчі будуть мати в своєму розпорядженні інформацію, що показує всі епізоди, хімічно пов'язані зі злочинном, це дозволить вивчати зв'язки між різними джерелами інформації та формулювати гіпотези про структуру мереж торгівлі САР.

Перелік посилань

1. Кучинська І. В. Роль профілювання наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів у протидії їх незаконному обігу. *Інформація і право*. 2021. № 3 (38). С. 121-127.

2. Кучинська І. В. Роль системи профілювання наркотиків у протидії незаконному обігу амфетаміну. *Правове забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали постійно діючого науково-практичного семінару* (м. Харків, 22.05.2021). Харків: ФОП Бровін О. В., 2021. Випуск 11. С. 77-79.

3. Кучинська І. В. Злочини та їх виявлення, пов'язані з розповсюдженням таблеток «екстазі» з вмістом диметиламфетаміну (DMA). *Актуальні питання сучасної науки, суспільства та освіти: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 1-3.11.2021). Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2021. С. 1364-1370.

УДК 343.98

Лагода Костянтин Анатолійович
завідувач Кропивницького відділення

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

**ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ ТРАНСПОРТНО-ТОВАРОЗНАВЧИХ
ЕКСПЕРТИЗ У РАЗІ НЕМОЖЛИВОСТІ ТЕХНІЧНОГО ОГЛЯДУ
КОЛІСНОГО ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ**

**ORGANIZATION OF TRANSPORT AND COMMODITY EXPERT
EXAMINATIONS IN CASE OF IMPOSSIBILITY OF A TECHNICAL
INSPECTION OF A WHEELED VEHICLE**

Тези стосуються актуальних питань визначення особливостей організації проведення транспортно-товарознавчих експертиз в умовах неможливості технічного огляду колісного транспортного засобу та розгляду матеріалів і критеріїв даних, необхідних для виконання експертиз.

Ключові слова: транспортно-товарознавча експертиза, колісний транспортний засіб, неможливість технічного огляду.

The trespis refers to the actual substantiation of the peculiarity of the organization of transport and commodity expert examinations under the conditions of the impossibility of f technical inspection of wheeled transport and consideration of materials and data criteria necessary for the performance of examinations.

Keywords: transport and commodity expertise, wheeled vehicle, impossibility of technical inspection.

Проведення судових транспортно-товарознавчих експертиз з оцінки колісних транспортних засобів (далі – КТЗ), під час яких вирішуються питання визначення ринкової вартості: вартості відновлювального ремонту; вартості матеріального збитку, завданого власнику КТЗ; що завжди є доволі складним практичним завданням для експертів, яке ще більше ускладнюється у разі неможливості технічного огляду об'єкту дослідження – КТЗ. Насамперед, ускладнення полягає в неможливості здійснення експертного огляду КТЗ на предмет проведення його ідентифікації, визначення технічного стану, комплектації, комплектності, показника пробігу згідно лічильника одометра та інших даних, потрібних для вирішення поставлених на експертизу питань.

Згідно пункту 3.5 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 із змінами [1] передбачено, що коли об'єкт дослідження не може бути представлений експертові, експертиза може

проводитись за фотознімками та іншими копіями об'єкта (крім об'єктів почеркознавчих досліджень), його описами та іншими матеріалами, доданими до справи в установленому законодавством порядку, якщо це не суперечить методичним підходам до проведення відповідних експертиз. Про проведення експертизи за такими матеріалами вказується в документів про призначення експертизи (залучення експерта) або письмово повідомляється експерт органом (особою), який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив (ла) експерта).

Проведення транспортно-товарознавчих експертиз у разі неможливості технічного огляду КТЗ відповідає вимогам пункту 3.5 Інструкції [1] та не суперечить Методиці товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів [2], Методиці визначення обсягу ремонтних дій при встановленні розміру матеріального збитку заподіяного власнику колісного транспортного засобу [3]. В рамках діючих методик виконання експертиз за умов неможливості технічного огляду КТЗ, вирішення поставлених питань може здійснюватись з використанням Методичних рекомендацій щодо визначення вартості колісних транспортних засобів та визначення матеріального збитку, завданого власнику колісного транспортного засобу у разі неможливості його технічного огляду [4].

Згідно пункту 5.1 Методики [2] визначення матеріального збитку чи вартості КТЗ без його огляду особисто експертом, який складає висновок, можливе тільки за рішенням органу (особи), який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив (ла) експерта), в якому міститься обґрунтування неможливості надання об'єкта дослідження на огляд, у разі надання ним даних, необхідних для проведення дослідження. При цьому, у відповідності до пункту 8.5.1 Методики [2], орган (особа), який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив (ла) експерта), визначає обсяги ремонтних робіт із відновлення КТЗ або характер та обсяг його пошкоджень.

Спираючись на експертну практику виконання експертиз у разі неможливості технічного огляду КТЗ, та їх призначення слідчими органами Національної поліції України та СБУ, а також судами, здійснюється виходячи з наступних обставин: неможливості представлення до огляду КТЗ у зв'язку з його відсутністю (неможливістю встановлення місцезнаходження КТЗ); неможливості безперешкодного доступу експерта до КТЗ; вирішення завдання на минулий період часу (враховуючи розукомплектування чи зміни технічного стану КТЗ).

Виходячи з сьогоденних реалії збройної агресії російської федерації проти України розпочатої 24.02.2022, вбачається збільшення призначення експертиз слідчими органами Національної поліції та СБУ в умовах неможливості технічного огляду об'єкту дослідження. Призначення слідчими експертиз із питань визначення вартості КТЗ та розміру матеріального збитку, заподіяного власнику КТЗ, без представлення об'єкту дослідження для технічного огляду, обумовлено, насамперед, такими обставинами, як: повне знищення об'єкту дослідження; знаходження об'єкту дослідження безпосередньо в зоні бойових дій або на тимчасово непідконтрольній території України; знаходження об'єкту дослідження за межами території України;

об'єкт дослідження на момент призначення експертизи є частково або повністю відновлено.

Для організації та виконання експертизи орган (особа), який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив (ла) експерта), надає:

- а) документ про призначення експертизи (залучення експерта);
- б) матеріали справи;
- в) свідоцтво про реєстрацію КТЗ (технічний паспорт) чи відомості з облікової бази даних Сервісного центру МВС;
- г) комплект супровідних документів (митну декларацію, інвойс, купчу, довідку-рахунок тощо);
- г) документи про проведення попередніх експертиз, експертних досліджень або оцінки КТЗ;
- д) замовлення-наряд на виконання ремонтно-відновлювальних робіт на спеціалізованій станції технічного обслуговування; чеки на придбання складників КТЗ;
- е) іншу документацію на КТЗ в оригіналі або копіях (сервісну книжку; талони гарантійного обслуговування; страховий поліс; чек на повернення податків відповідно до системи Europe Tax - Free Shopping Checkes тощо);
- є) дані дефектування, діагностики КТЗ на спеціалізованій станції технічного обслуговування;
- ж) документи про придбання додаткового обладнання та проведення робіт з його встановлення на спеціалізованому СТО (чеки, накладні, акти виконаних робіт);
- з) інші матеріали, наявність яких може мати значення для виконання експертизи.

Також вирішення питань із визначення ринкової вартості КТЗ та розміру матеріального збитку, заподіяного власнику КТЗ, у свою чергу передбачає урахування технічних, технологічних характеристик та особливостей об'єкта дослідження, умов його експлуатації, обслуговування та зберігання, технічного стану та комплектності, наявності пошкоджень та іншого, з використанням необхідної технічної, довідкової, облікової документації, наданих матеріалів та обстежень.

У випадку неможливості огляду КТЗ, вищеперелічені критерії повідомляються експерту в якості вихідних даних: при цьому дослідженню підлягають запропоновані органом (особою), яким (якою) призначено експертизу, надані на експертизу матеріали, документи, фото та відеоматеріали, в яких міститься інформація про технічний стан КТЗ, характер та обсяги отриманих пошкоджень, обсяги виконаних робіт з відновлення КТЗ, інші дані, які не містять між собою суперечностей.

У разі проведення дослідження та встановлення експертом суперечностей між повідомленими вихідними даними із запропонованими матеріалами, експерт заявляє клопотання про необхідність уточнення вихідних даних або з'ясування обставин або причин суперечностей.

В свою чергу, оцінка достовірності вихідних даних, які надаються для проведення експертизи, покладається саме на орган (особу), який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив (ла) експерта).

За умов наявності КТЗ, технічний стан якого, на час проведення експертизи зазнав змін відносно його технічного стану на момент пошкодження (або іншої події), експертом відбувається дослідження КТЗ із метою його ідентифікації та встановлення загального технічного стану на час проведення огляду. За результатами проведеного огляду відбувається порівняння ідентифікаційних даних КТЗ із ідентифікаційними даними визначеними за наданими на експертизу матеріалами, у свою чергу, встановлена інша інформація щодо технічного стану КТЗ за результатами його огляду має інформативний характер.

За результатами узагальнення повідомлених вихідних даних із даними, визначеними під час дослідження запропонованих експерту матеріалів, документів, фотозображень та відеозйомки КТЗ, ним формується перелік даних щодо досліджуваного КТЗ, які застосовуються під час проведення подальшого дослідження для вирішення поставлених на експертизу питань.

Таким чином, розглянутий алгоритм організації проведення транспортно-товарознавчих експертиз у разі неможливості технічного огляду колісного транспортного засобу перелік необхідних матеріалів і критеріїв даних для виконання експертизи сприятиме розв'язанню проблемних питань, що виникають у практичній експертній діяльності.

Перелік посилань

1. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (із змінами та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

2. Методика товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів, затверджена наказом Міністерства юстиції України та Фонду державного майна України № 142/5/2092 від 24.11.2003 (в редакції наказів Міністерства юстиції України та Фонду державного майна України № 137/5/2732 від 08.12.2004, № 1335/5/1159 від 24.07.2009 та № 3207/5/1033 від 21.10.2019, № 2060/5/496 від 24.05.2022).

3. Методика визначення обсягу ремонтних дій при встановленні розміру матеріального збитку заподіяного власнику колісного транспортного засобу: ДНДІСЕ, дата держреєстрації 12.09.2014, № держреєстрації 0111U003137.

4. Звіт про НДР VI.2.2-2020/1 «Розробка методичних рекомендацій щодо визначення вартості колісних транспортних засобів та визначення матеріального збитку, завданого власнику колісного транспортного засобу, у разі неможливості їх технічного огляду». КНДІСЕ, керівник Лагода К. А. № державної реєстрації 0120U000344.

УДК 343.98

Ланцедова Юлія Олександрівна
доцент кафедри кримінального права і процесу
юридичного факультету,
кандидат юридичних наук, доцент

Національний авіаційний університет
(м. Київ, Україна)

**ІННОВАЦІЙНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКСПЕРТНИХ ПРОВАДЖЕНЬ
ЗА БАЗИСНИМ ОБ'ЄКТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗА ІНШИМИ
ПІДСТАВАМИ**

**INNOVATIVE CLASSIFICATION OF EXPERT PROCEEDINGS
BASED ON THE BASIC OBJECT OF RESEARCH AND
ON OTHER GROUNDS**

У тезах представлено інноваційне розуміння сутності і класифікації експертних проваджень за базисним об'єктом дослідження та низкою інших підстав на криміналістичні, медичні, психологічні, психіатричні та наркологічні, із поділом кожної з них на відповідні роди та види. До класу криміналістичних експертиз запропоновано віднести дослідження будь-яких об'єктів, явищ і відношень, за винятком психіки людини, особливості якої має досліджувати психологічна експертиза, а вади – психіатричні та наркологічні експертизи. Дослідженням же тіла та частин і виділень людини чи її трупу та інших об'єктів, що пов'язані з ними єдиним механізмом слідоутворення, мають займатися медичні експертизи.

Ключові слова: класифікація експертиз; криміналістичні експертизи; медичні експертизи; психологічні експертизи; психіатричні експертизи, наркологічні експертизи.

The theses present an innovative understanding of the essence and classification of forensic examinations based on the basic object of research and on a number of other grounds into criminalistical, medical, psychological, psychiatric and narcological examinations, with the division of each of them into relevant types. It is proposed to include expert studies of any objects, phenomena, and relationships in the class of criminalistical examinations, with the exception of the human psyche, the features of which should be investigated by psychological examination, and defects by psychiatric and narcological examinations. The study of the body and parts and excretions of a person or his corpse and other objects, connected with them by a single mechanism of trace formation, should be investigated by medical examinations.

Keywords: the classification of examinations; the criminalistical examinations; the medical examinations; the psychological examinations; the psychiatric examinations, the narcological examinations.

Враховуючі певну недосконалість традиційного розуміння і розмежування криміналістичної та інших видів експертиз [1, с. 418-420; 3, с. 366-368; та ін.], була поступово розроблена і оприлюднена [1, с. 420-422; 2, с. 30; 3, с. 388-371; та ін.] інноваційна класифікація судових експертиз за базисною основою дослідження та за низкою інших підстав, що більш правильно представити у розвитку в такій редакції, за:

1. Базисною основою дослідження із класифікаційним поділом на:

1.1. Клас криміналістичних експертиз, що має досліджувати будь-які значущі для подолання кримінальних та / або інших правопорушень трасосубстанції, документи, відносини чи явища, за винятком психіки людини та її тіла, частин або виділень, а також відповідних змін одягу, взуття та інших супутніх об'єктів у разі спільного заподіяння тілесних ушкоджень людині чи іншого слідоутворення із її тілом та / або частинами та / або виділеннями.

Цей клас антиделіктних та інших експертиз через конкретизацію базисної сутності об'єкта дослідження, своєю чергою, має поділятися на наступні роди криміналістичних досліджень:

1.1.1. Експертиза засобів вчинення кримінальних та інших правопорушень, що поділяється на такі гіпервиди:

1.1.1.1. Експертиза зброї, видами якої є:

1.1.1.1.1. Експертиза вогнепальної зброї, боєприпасів та антиделіктних слідів протиправного поводження з ними. 1.1.1.1.2. Експертиза механічної зброї, боєприпасів та антиделіктних слідів протиправного поводження з ними.

1.1.1.1.3. Експертиза вибухової зброї, вибухових пристроїв та речовин, засобів підриву та антиделіктних слідів протиправного поводження з ними.

1.1.1.2. Експертиза знарядь, виділення видів якої ще підлягає прикладній розробці та апробації, у т.ч. у контексті розмежування чи поглинання окремих видів трасологічних експертиз.

1.1.1.3. Експертиза явищ природи, зокрема. діянь хижих тварин, що знаходяться у нерегульованих людиною умовах, виділення видів якої також підлягає прикладній розробці та апробації.

1.1.2. Експертиза речовин, матеріалів та виробів з них, що повинна мати такі види: 1.1.2.1. Ґрунтів та речовин ґрунтового походження. 1.1.2.2. Волокнистих матеріалів та виробів з них. 1.1.2.3. Пальномастильних матеріалів та нафтопродуктів. 1.1.2.4. Скла, кераміки та виробів з них. 1.1.2.5. Лакофарбових матеріалів і покриттів та фарби. 1.1.2.6. Полімерних матеріалів, пластмаси та виробів з них. 1.1.2.7. Металів, сплавів, їх окислів та виробів з них. 1.1.2.8. Наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. 1.1.2.9. Тютюну і предметів паління. 1.1.2.10. Харчових продуктів. 1.1.2.11. Спиртовмісних рідин і виробів з ними. 1.1.2.12. Отруйних та інших сильнодіючих речовин. 1.1.2.13. Речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин та ін.

1.1.3. Експертиза відновлення знищених текстів та маркувальних позначень.

1.1.4. Трасологічна експертиза, види: 1.1.4.1. Трасологічна експертиза знарядь злочину, пристроїв та механізмів та їхніх відбитків та інших трас. 1.1.4.2. Трасологічна експертиза відбитків та інших трас протекторів шин та інших деталей автотранспорту. 1.1.4.3. Трасологічна експертиза відбитків та інших трас взуття та інших видів одягу людини чи тварини та її аксесуарів. 1.1.4.4. Дактилоскопічна експертиза, у т. ч. пороскопічна, еджеоскопічна та ін. 1.1.4.5. Експертиза відбитків губ людини. 1.1.4.6. Експертиза відбитків іншого шкірного покриву голови та інших частин тіла людини чи тварини. 1.1.4.6. Трасологічна експертиза замків та пломб та їхніх відбитків та інших трас тощо.

1.1.5. Фоноскопична експертиза.

1.1.6. Комісійна одорологічна експертиза, види: 1.1.6.1. Звичайна комісійна одорологічна експертиза. 1.1.6.2. Діагностична комісійна одорологічна експертиза.

1.1.7. Почеркознавча експертиза, види: 1.1.7.1. Почеркознавча експертиза текстів. 1.1.7.2. Почеркознавча експертиза підписів.

1.1.8. Авторознавча експертиза, види залежно від об'єкта авторського права, що оспорується.

1.1.9. Портретна експертиза, види: 1.1.9.1. Фотозображень та технічних засобів їх виготовлення та внесення до них змін. 1.1.9.2. Відеозображень, технічних засобів їх виготовлення та внесення до них змін. 1.1.9.3. Голограм та технічних засобів їх виготовлення та внесення до них змін. 1.1.9.4. Ідентифікація людини за черепом та його фото- або відеозображенням та ін.

1.1.10. Технічна експертиза, види: 1.1.10.1. Автотехнічні. 1.1.10.2. Будівельнотехнічна. 1.1.10.3. Пожежнотехнічна. 1.1.10.4. Земельнотехнічна. 1.1.10.5. Комп'ютерно-технічна. 1.1.10.6. Дорожньотехнічна. 1.1.10.7. Електротехнічна та ін.

1.1.11. Технологічна експертиза, види залежно від галузі виробництва матеріальних благ та надання послуг.

1.1.12. Товарознавча експертиза, види залежно від виду товару чи іншого виробу.

1.1.13. Бухгалтерська експертиза.

1.1.14. Фінансово-економічна експертиза, види залежно від галузі виробництва матеріальних благ та надання послуг.

1.1.15. Біологічна експертиза, види в залежності від об'єкту дослідження : 1.1.15.1. Біологічна експертиза об'єктів рослинного походження. 1.1.15.2. Біологічна експертиза об'єктів тваринного походження. 1.1.15.3. Біологічна експертиза змішаних об'єктів рослинно-тваринних.

1.1.16. Інженерно-екологічна експертиза.

1.1.17. Мистецтвознавча експертиза.

1.1.18. Військова експертиза та ін.

1.2. Клас медичних експертиз, що має такі роди: 1.2.1. Геноскопічна експертиза. 1.2.2. Імунологічна експертиза. 1.2.3. Біологічна експертиза. 1.2.4. Цитологічна експертиза. 1.2.5. Трасологічна експертиза. 1.2.6. Токсикологічна експертиза. 1.2.7. Експертиза трасосубстанцій, механізм появи, зміни та / чи зникнення яких пов'язаний із механізмом пошкоджень на тілі людини або іншим слідоутворенням із тілом людини та / чи з її одягом та / або з її аксесуарами. 1.2.8. Експертиза трупу людини тощо.

1.3. Клас експертиз психіки людини, що поділяється на такі роди: 1.3.1. Психологічна експертиза, що досліджує різні особливості психіки людини. 1.3.2. Психіатрична експертиза, що досліджує різні відхилення та захворювання психіки людини, в т. ч. встановлює факт наявності та / або визнання необхідності лікування різних проявів залежності психіки людини, що є підставою для виділення відповідних видів даного роду експертизи.

1.4. Клас наркологічних експертиз, що встановлює факти наявності та необхідності лікування різних проявів психічної та / або обмінної залежності: алкоголізму, наркоманії, токсикоманії та ін., що також може визначати відповідні види даного класу досліджень без поділу їх на роди [109, с. 422; 123, с. 370].

2. Послідовністю проведення: 2.1. Початкова. 2.2. Повторна.

3. Обсягом дослідження: 3.1. Основна. 3.2. Додаткова.

4. Складом і характером спеціальних знань: 4.1. Одногалузева одноосібна. 4.2. Одногалузева комісійна. 4.3. Комплексна (двох та більше галузей наукових знань).

5. Місцем проведення: 5.1. В експертній установі. 5.2. У позаекспертній установі, що сьогодні існує лише теоретично, але практика може диктувати необхідність призначення такої експертизи, що ще не проводиться існуючими експертними установами.

6. Видом процедурного провадження:

6.1. У певному різновиді судочинства: 6.1.1. Конституційному судочинстві. 6.1.2. Кримінальному судочинстві. 6.1.3. Адміністративному судочинстві. 6.1.4. Трудовому судочинстві. 6.1.5. Цивільному судочинстві. 6.1.6. Господарському судочинстві. 6.1.7. Оперативно-розшуковому судочинстві. 6.1.8. Виправно-трудова судочинстві. 6.1.9. Виконавчому (щодо всіх інших, крім кримінального, видах судочинства) судочинстві.

6.2. У позаделіктному провадженні.

Перелік посилань

1. Кириченко А. А., Ланцедова Ю. А. Классификация экспертиз по базисной сущности объекта исследования и по иным основаниям. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідомчий наук.-метод. збірник / МЮ України. Київський НДІ судових експертиз. Київ, 2019. Вип. 64. С. 416-426. URL: <http://digest.kndise.gov.ua/archive/criminalistics-and-forensics-2019/>.*

2. Кириченко О. А., Ланцедова Ю. О., Тунтула О. С. Інновації юриспруденції та законності у сфері транспорту і транспортних технологій:

монографія. Варшава: RS Global Sp.z O.O., 2021. 95 с. URL: <https://monographs.rsglobal.pl/index.php/rsgl/catalog/book/37>.

3. Кириченко О. А., Ткач Ю. Д., Бондаренко І. В. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки: монографія. Варшава: RS Global Sp.z O.O.; Київ: Видавець Назаров О. А., 2022. 1012 с.

УДК 343.98

Лук'янчиков Євген Дмитрович

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права

Лук'янчиков Борис Євгенович

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Микитенко Ольга Борисівна

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня

*Університет економіки та права “КРОК”
(м. Київ, Україна)*

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

ESTABLISHMENT OF THE INSTITUTE OF A SPECIALIST IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Висвітлюється формування і розвиток процесу використання знань різних галузей науки, мистецтва, ремесла, досвіду, якими володіли обізнані особи для з'ясування обставин кримінальних правопорушень. Аналізуються нормативно-правові акти, в яких знаходили закріплення права та обов'язки обізнаних осіб, розмежування їх на групи, поступове розширення повноважень спеціаліста на різних етапах розвитку кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: спеціальні знання, обізнана особа, спеціаліст, експерт, слідчий, способи доказування, слідчі (розшукові) дії, висновок спеціаліста.

The formation and development of the process of using the knowledge of various fields of science, art, craft, and experience possessed by knowledgeable persons to clarify the circumstances of criminal offenses is highlighted. The normative legal acts are analyzed, in which the rights and duties of knowledgeable

persons were established, their division into groups, and the gradual expansion of the specialist's powers at various stages of the development of criminal procedural legislation.

Keywords: special knowledge, knowledgeable person, specialist, expert, investigator, methods of proof, investigative (search) actions, expert opinion.

Пізнавальна діяльність з розслідування кримінальних правопорушень здійснюється у формі кримінального процесуального доказування з використанням передбачених законом способів. Під способами кримінального процесуального доказування в теорії розуміється система пізнавальних і посвідчувальних прийомів та операцій, передбачених законом для виявлення, сприйняття (одержання) й фіксації доказової інформації, використання яких дозволяє суб'єкту здійснювати доказування й досягти його мети [1, с. 406].

Основними способами пізнавальної діяльності для сторони обвинувачення є слідчі (розшукові) дії як гласні, так і негласні. Результативність більшості із них залежить від умілого використання слідчим знань різних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесла для відшукування слідів кримінального правопорушення, їх попереднього дослідження, з метою отримання у невідкладному порядку розшукової інформації, упакування та вилучення різноманітних об'єктів. З часом такі знання в юридичній літературі набули назву спеціальних. Такими знаннями може володіти сам слідчий і використовувати їх в процесі проведення слідчих дій. Проте кращих результатів можна досягти, коли до участі в слідчій дії запрошують особу, яка на професійному рівні володіє знаннями відповідної галузі (спеціаліста). Особливого значення це набуває в умовах воєнного стану. Проведення значної частини слідчих дій пов'язано з певними територіями, об'єктами, які сьогодні можуть бути небезпечними для їх учасників. Пов'язано це із значною кількістю вибухонебезпечних об'єктів, необхідністю їх виявлення під час проведення слідчої дії та забезпечення безпеки інших осіб, що беруть участь у слідчій дії.

Сьогодні під спеціалістом у кримінальному провадженні розглядають особу, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду [2, с. 14-17].

Необхідність використання спеціальних знань у процесі розслідування не викликає заперечень. Певний інтерес становлять питання про становлення інституту спеціальних знань, визначення повноважень спеціаліста та нормативне їх закріплення в галузевому законодавстві.

Перші згадки про використання знань, що відносилися до медицини, зустрічаються в сьомому розділі Литовських статутів. Йдеться про протиправні дії проти особи: вбивства, зґвалтування, заподіяння тілесних ушкоджень. Особа

після вчинення на неї нападу мала звернутися до найближчих сусідів, а від влади взяти вижа, який буде поблизу, та показати їм сліди насильства, рани або вбитого [3]. Під час судового розгляду ці особи виступали свідками того, що спостерігали за наслідками злочину. Такі особи не володіли знаннями в галузі медицини. Скоріше їх можна назвати свідками про ті обставини, які вони сприймали за наслідками злочину.

Практика з'ясування обставин кримінальних правопорушень вимагала від правоохоронців звертатися до обізнаних у певних галузях знань осіб. Це знаходить відображення в Статуті кримінального судочинства 1864 р. У ст. 112 цього Статуту зазначається, що в тих випадках, коли для точного усвідомлення обставин, що зустрічаються в справі, потрібні спеціальні відомості або досвід у науці, мистецтві, ремеслі, промислі або іншому занятті, запрошуються обізнані особи. Мета залучення обізнаних осіб не конкретизована, а викладається достатньо широко – «потрібні спеціальні відомості або досвід». За такої редакції даної норми можна вважати, що обізнаних осіб, у сучасному розумінні, могли запрошувати для участі у проведенні окремих слідчих дій для надання практичної допомоги слідчому або для проведення відповідних досліджень та надання висновку експерта. Слід також звернути увагу на те, що застосування у даній нормі поняття «спеціальні відомості» могло сприяти у подальшому формуванню поняття «спеціальні знання», яке широко використовується в законодавстві, науці і практиці.

Дещо інший підхід до врегулювання порядку використання спеціальних знань спостерігається в КПК УСРР 1922 р. У ньому взагалі не згадується про спеціальні знання та спеціаліста, у той час як експерту присвячено достатньо багато статей. В ст. 62 зазначається, що висновок експерта є доказом у кримінальному провадженні. Експерта як учасника кримінального провадження залучають «для з'ясування здатності особи бути свідком», тобто для проведення експертизи (ст. 65 КПК). Із змісту інших норм можна дійти висновку, що експерта залучали до участі в слідчих діях, тобто виконання функцій спеціаліста. Так, у вимогах до протоколу зазначається, що у ньому відображаються заяви і клопотання сторін, свідків, експерта та інших осіб (ст. 82 КПК), обвинувачений і потерпілий, що беруть участь у слідчих діях мають право задавати запитання експертам (ст. 117 КПК) тощо.

З наведеного доходимо висновку, що законодавець на цьому етапі унормування інституту спеціальних знань не виділяє такого учасника провадження як спеціаліст, проте на експерта покладається функція допомоги слідчому під час проведення слідчих дій та проведення досліджень для формулювання висновку експерта, який визнається доказом у справі. Завдання експерта під час участі у провадженні слідчої дії не конкретизуються, а визначаються в загальній формі – викликається у випадках, коли потрібні пізнання в науці, мистецтві або ремеслі.

Черговим етапом нормативного регулювання участі спеціаліста у кримінальному провадженні стало доповнення КПК 1960 р. ст. 128-1 «Участь спеціаліста при проведенні слідчих дій» у серпні 1971 р. На жаль у статті не наводиться визначення спеціаліста, а лише зазначається, що він має бути не

заінтересованим в результатах справи. Проте визначення спеціаліста сформульовано в коментарі до даної норми. Ним визнається будь-яка не заінтересована у справі особа, що володіє необхідними спеціальними пізнаннями в науці, техніці, мистецтві, або ремеслі або уміннями і навичками у визначеній галузі діяльності, яка залучається до участі у проведенні слідчої дії для сприяння слідчому в збиранні і дослідженні доказів [4, с. 214].

З аналізу даної норми КПК вбачається, що спеціаліста залучають до участі у проведенні слідчої дії (процесуальна форма використання професійних знань спеціаліста) для виконання наступних завдань: а) сприяти слідчому у виявленні, закріпленні та вилученні доказів; б) звертати увагу слідчого на обставини, пов'язані з виявленням та дослідженням доказів; в) давати пояснення з приводу спеціальних питань, які виникають при проведенні слідчої дії (ст. 128-1 КПК 1960 р.). Тобто вся діяльність спеціаліста відбувається в межах проведення відповідної слідчої дії. Основна мета залучення спеціаліста, зазначає М. М. Михеєнко, розширити практичні можливості слідчого і особи, яка провадить дізнання, щодо виявлення, вилучення й фіксації доказів при провадженні слідчих дій і суду щодо всебічного й повного дослідження обставин справи під час судового слідства для встановлення істини [5, с. 107].

Значно більше уваги нормативному регулюванню правового статусу осіб, які володіють спеціальними знаннями та залучаються до участі у кримінальному провадженні, приділено розробниками чинного КПК України. Експерт і спеціаліст визнаються учасниками кримінального провадження (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України), кожному з яких присвячені окремі статті. Законодавець визначає вимоги, яким має відповідати кожен з цих учасників кримінального провадження (ст. ст. 69, 71 КПК України). Спільною вимогою до особи, яку можуть залучати до участі у провадженні як експерта або спеціаліста є володіння науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями. Щодо особи, яку можуть залучати як експерта висувуються додаткові вимоги, що визначені Законом України «Про судову експертизу», а саме: а) мати відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційного рівня не нижче спеціаліста; б) пройти відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України; в) отримати кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, визначеному законом (ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»). Подібні вимоги не ставляться до особи, яка може виконувати функцію спеціаліста, що ставить під сумнів можливість відповідності висновку спеціаліста висновку експерта, про що зазначається в ст. 300 КПК. Щоб відповідати висновку експерта слід дотримуватися всіх інших вимог до проведення експертного дослідження та формулювання висновку, а це потребує окремого самостійного дослідження.

Зупинимося на аналізі повноважень спеціаліста за чинним КПК України. Як і раніше на нього покладається надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонам кримінального провадження та суду, що може здійснюватися в межах відповідних процесуальних дій. Крім цього на спеціаліста покладається надання: консультацій, пояснень, довідок та висновків

з питань, що потребують відповідних спеціальних знань та навичок (ч. 1 ст. 71 КПК України). Надання консультацій спеціалістом і раніше було поширеним у слідчій практиці і розглядалося як непроцесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, на що зверталася увага науковців [6, с. 299-301].

На завершення слід зазначити, що розширення процесуальних форм залучення спеціаліста у кримінальне провадження сприятиме підвищенню його результативності та потребує подальших досліджень для з'ясування співвідношення висновку спеціаліста з висновком експерта, доцільністю введення такого поняття в кримінальне процесуальне законодавство.

Перелік посилань

1. Вапнярчук В. В. Щодо особливостей окремих способів збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Вип. 70. С. 405-410.

2. Басиста І. В. Використання та застосування психологічних знань слідчим, як шлях до уникнення низки проблем досудового розслідування. *Інформаційне та науково-методологічне забезпечення досудового розслідування й судового провадження: матеріали круглого столу* (м. Запоріжжя, 21.04.2016) / за ред. В. М. Огаренка та ін. Запоріжжя: КПУ, 2016. С. 14-17.

3. Статути Великого Князівства Литовського: у 3-х томах / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. Т. 1: Статут Великого князівства Литовського 1529 р. 464 с.

4. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Харків: Арсіс, 2000. 512 с.

5. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: підручник. Київ: Либідь, 1999. 536 с.

6. Лук'янчиков Є. Д. Використання спеціальних знань у формі консультації. *Актуальні питання реформування правової системи: збірник матеріалів XIII міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Луцьк, 24-25.06.2016). Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 299-301.

УДК 343.98

Луценко Христина Валеріївна
науковий співробітник, судовий експерт

Роман Анна Ігорівна
провідний судовий експерт

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СУДОВІЙ КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN FORENSIC EXAMINATION

Розглянуто нагальну потребу використання інформаційних технологій у судовій криміналістичній експертизі. Якнайшвидше запровадження новітніх програмних продуктів і технологій у практичну діяльність вітчизняних судових експертів забезпечить високу якість і скоротить строки виконання експертиз, полегшить розв'язання типових експертних завдань і дасть змогу уникнути можливих помилок унаслідок впливу людського чинника.

Ключові слова: інформаційна система, інформаційна технологія, судова криміналістична експертиза, експерт, автоматизована система.

The urgent need for the use of information technologies while forensic examination is considered. Quick implementation of the latest software products and technologies into practical activities of domestic forensic experts will ensure high quality and reduce forensic examination execution time, facilitate solution of typical expert tasks and help to avoid possible mistakes due to the influence of human factor.

Keywords: information system, information technology, forensic forensic examination, expert, automated system.

Застосування злочинцями досягнень сучасних технологій, відкриттів у галузі науки й техніки значно ускладнює діяльність правоохоронних органів і судочинства. Усе це потребує професійного підходу до вивчення й використання різноманітних доказів під час розслідування злочинів. Часто збирання таких доказів безпосередньо пов'язане із необхідністю застосування спеціальних знань, що істотно підвищує можливість отримати достовірну доказову інформацію (як стороні обвинувачення, так і стороні захисту).

Науково-технічний прогрес помежів'я ХХ-ХХІ ст., виникнення нових наук, створення новітніх технічних засобів і приладів повною мірою сприяли

активному розвитку судової криміналістичної експертизи, удосконаленню наявних та появі нових методик експертного дослідження.

За час існування судової експертизи відбувся поступовий і незворотний перехід від відносин управління між представниками правоохоронних органів (у ролі керівної ланки) та поодинокими експертами (у ролі виконавців) до взаємодії двох рівнозначних і рівнозалежних партнерів, об'єднаних спільною метою (отримання доказів) та загальними принципами діяльності, які водночас мають певну автономію один від одного й виконують різні соціальні ролі. Подальший розвиток судової експертизи як наукової галузі та практичної діяльності відбуватиметься, на нашу думку, за такими напрямками:

– *наукова діяльність*: подальше вдосконалення наукових основ судової експертології (уточнення предмета, структури, переліку окремих учень та ін.); формування наукових основ окремих теорій родів, видів судових експертиз (виокремлення та класифікація об'єктів, визначення предмета, типізація експертних завдань, формування базового термінологічного апарата); дослідження властивостей об'єктів різних видів експертиз із метою встановлення ознак, необхідних для розв'язання типових завдань; вивчення досягнень сучасної науки для їх найшвидшого впровадження в судово-експертну практику; розроблення тактики проведення судових експертиз під час досудового слідства й судового розгляду (на підставі криміналістичних положень і паралельно з ними);

– *методична діяльність*: удосконалення наявних і розроблення нових методів, окремих та загальних методик експертного дослідження, застосовуваних як під час проведення експертиз, так і для виконання планів науково-дослідних робіт експертних установ; формування інформаційних технологій (відповідно до видів експертиз і стадій експертного дослідження); накопичення колекцій та баз даних для інформаційного забезпечення експертної діяльності; розроблення автоматизованих робочих місць експерта; створення засобів пошуку, фіксування, вилучення, транспортування, зберігання об'єктів (слідів злочину) різної природи, експрес-методів їх попереднього (доекспертного) дослідження; підвищення науково-технічного рівня й достовірності судово-експертних висновків, об'єктивізації оцінювання експертних досліджень;

– *правова діяльність*: розроблення пропозицій із удосконалення процесуального законодавства у сфері експертної діяльності, зокрема створення рівних правових умов для всіх учасників кримінального провадження й експертів (незалежно від того, чи є вони співробітниками державних спеціалізованих установ, чи приватними експертами); відокремлення експертних служб від правоохоронних органів; визначення правового становища керівника спеціалізованої експертної установи;

– *організаційна діяльність*: експертне забезпечення кримінального провадження; аналіз та узагальнення судово-слідчої практики використання експертиз у судочинстві з метою вивчення потреб правоохоронних органів, судів (для підвищення ефективності їх взаємодії із судово-експертними установами); запровадження інновацій в експертну практику й оцінювання їх

ефективності; підготовка судових експертів, створення постійних курсів підготовки та стажування фахівців, які мають намір здобути або підтвердити кваліфікацію судового експерта; розроблення єдиного міжвідомчого підходу до уніфікації, сертифікації наявних і розроблюваних методик та методів експертного дослідження, валідації методик відповідно до ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 [1]; налагодження зв'язків із зарубіжними фахівцями й експертними установами;

– *профілактична діяльність*: розроблення на базі спеціальних знань експертів профілактичних рекомендацій правоохоронним органам щодо попередження кримінальних правопорушень [2].

Донедавна застосування інформаційних технологій у вітчизняній експертній практиці було доволі рідкісним явищем. Глобальна інформатизація суспільства й поява різноманітних сучасних технічних інновацій дали поштовх розширенню сфери використання комп'ютерної техніки в процесі проведення криміналістичних експертиз. Наразі експертизи – це комплекс дій, здійснюваних підготовленими експертами, які мають спеціальні знання, а також професійно використовують комп'ютерну техніку, сучасне програмне забезпечення для дослідження й аналізу інформації за розслідуваною справою.

Використання в експертній діяльності автоматизованих систем дає змогу запобігти типовим помилкам, пов'язаним насамперед із людським чинником. Припуститися таких помилок може будь-хто, оскільки рівень складності розв'язуваних завдань не завжди відповідає психологічним або психофізіологічним можливостям людини. Застосування інформаційно-технічних систем запобігає ухваленню людиною помилкових рішень (на її думку, найбільш правильних або найбільш доречних), значно покращує якість експертного висновку та прискорює процес виконання експертизи.

Використання комп'ютерної техніки сприяє вдосконаленню процесу експертного дослідження, зменшує витрати часу експертів на проведення аналітичних, логічних, розрахункових, арифметично-технічних й інших процедур, створює передумови для підвищення якості та швидкості експертного дослідження, а також для посилення обґрунтованості результатів експертизи.

Сучасні інформаційні технології, застосовувані в практиці судових криміналістичних експертиз, забезпечують і підтримують інформаційні процеси, які, зі свого боку, пов'язані із процесами пошуку, збирання, передавання, збереження, накопичення й оброблення інформації.

Автоматизоване оброблення інформації в експертних дослідженнях – це передусім постановка завдань і формування алгоритму (що належить до компетенції експерта) для вирішення конкретних завдань, опрацювання здобутої інформації з метою доведення висунутих гіпотез та узагальнення висновків експертиз, розроблення рекомендацій із профілактики виявлених правопорушень. Застосування інформаційних технологій автоматизує пошук потрібної інформації, спрощує виконання типових експертних процедур, прискорює формування висновків, запобігає помилкам. Результати таких

експертизи є надзвичайно важливими доказами для розгляду кримінальної або цивільної справи (зокрема, інженерно-технічного напрямку).

Як зазначено вище, використання інформаційних технологій дає змогу алгоритмізувати процес проведення експертизи. В операційній пам'яті комп'ютера фіксують конкретне завдання і послідовність його розв'язання, а після виконання завдання (або за запитом експерта) комп'ютер видає чітку й вичерпну відповідь. За таких умов оброблення інформації відбувається стандартними засобами операційної системи. Це прискорює проведення експертного дослідження та підвищує наукову обґрунтованість його висновків.

Застосування інформаційних технологій у процесі криміналістичної експертизи залежить від технічних засобів та організаційних форм їх використання. Найчастіше експертні процедури проводять несистематично, тому обсяги досліджень не забезпечують повного завантаження комп'ютерної техніки. Отже, найбільш оптимальним варіантом організації експертних досліджень є створення локального автоматизованого робочого місця експерта.

Новітні технології значно полегшують проведення будь-яких видів криміналістичних досліджень. Важливо приділяти більше уваги питанням, пов'язаним із розвитком спеціалізованих програм для роботи судових експертів, та розробленню нових і простих у використанні програмних комплексів інформаційного забезпечення для оптимізації роботи в цій сфері. Тож чим швидше запроваджуватимуть нові технології у проведення експертних досліджень, тим більш доказові й беззаперечні висновки надаватимуть експерти.

Підбиваючи підсумки, зауважимо, що застосування сучасних інформаційних технологій дає змогу в доволі стислі строки провести експертне дослідження з високим ступенем достовірності. Автоматизація експертизи сприятиме раціональному використанню праці судового експерта і в десятки разів пришвидшить виконання експертиз. Отже, використання інформаційних систем в експертній роботі — це нагальна потреба сьогодення, доступний спосіб підняти експертну роботу на новий щабель, реальний засіб для експертів зосередитися на творчому боці експертизи й науковій діяльності.

Перелік посилань

1. ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій (EN ISO/IEC 17025:2017, IDT; ISO/IEC 17025:2017, IDT). Розроблено: Технічний комітет стандартизації «Оцінка відповідності» (ТК 89), Національний науковий центр «Інститут метрології» (ННЦ «Інститут метрології»); надано чинності: наказ Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (ДП «УкрНДНЦ») від 23.12.2019 № 483 з 01.01.2021. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=88724 (дата звернення: 11.11.2022).

2. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків, 2015. 560 с.

УДК 343.98

Лучка Лілія Василівна

судовий експерт Тернопільського відділення

Київський науково-дослідний інститут судових експертиз

Міністерства юстиції України

**ПРОБЛЕМИ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ПРИ РОЗРАХУНКУ РОЗМІРУ ШКОДИ
ВНАСЛІДОК НЕЗАКОННОГО ВИРУБУВАННЯ ДЕРЕВ, РОЗМІРИ ПНІВ
ЯКИХ ОБЛІКОВАНІ ШЛЯХОМ ПЕРЕВОДУ**

**PROBLEMS ARISING IN THE PROCESS OF CALCULATING THE
AMOUNT OF DAMAGE AS A RESULT OF ILLEGAL FELLING OF TREES,
WITH THE DIMENSIONS OF THE STUMPS BEING CALCULATED BY
TRANSFER**

У сучасному світі дедалі гостріше виникають проблеми і протиріччя, пов'язані з екологічною безпекою, оскільки тиск антропогенного навантаження зростає, а більшість природних екосистем та ресурсів виснажується або деградує. Лісові деревні ресурси є відновними, однак значне використання їх на фоні висвітлення проблеми у медіа призводить до загострення уваги громадськості до цього питання. Це, в свою чергу, відображається на реакції контролюючих органів, які реагують на проблему, у ряді випадків використовуючи докази сумнівної юридичної якості.

Ключові слова: незаконне вирубування деревини, розмір шкоди, відведення дерев у рубку, лісорубний квиток, польова перелікова відомість, діаметр пенька, діаметр дерев на висоті грудей, ступінь товщини, таблиці переводу.

In today's world, problems and contradictions related to environmental security are becoming increasingly acute, as the pressure of anthropogenic load increases, and most natural ecosystems and resources are depleted or degraded. Forest wood resources are renewable, but their significant use in the background of media coverage of the problem leads to heightened public attention to the issue. This, in turn, is reflected in the reactions of regulatory bodies, which respond to the problem, in some cases using evidence of questionable legal quality.

Keywords: illegal felling of trees, extent of the damage, selection of trees for felling, felling ticket, listing notoriety of the trees, stump diameter, diameter of trees at chest height, degree of thickness, conversion table of the trees measurement.

Останнім часом на розгляд судових експертів почали надходити матеріали кримінальних проваджень, у яких одним з питань, поставлених на розгляд, є визначення розміру шкоди, завданого в результаті незаконної рубки дерев у процесі проведення лісозаготівель на законних підставах – згідно лісорубного

квитка. Незаконно зрубані дерева у таких випадках визначались як різниця між кількістю облікованих контролюючими органами дерев або пнів дерев під час контрольного переліку та кількістю дерев, дозволеними в рубку згідно лісорубного квитка, виданого на підставі матеріалів відводу (польова перелікова відомість, переліково-оцінювальна відомість тощо).

Не вникаючи у можливі причини розбіжностей, які виходять за рамки теми статті, можна припустити, що встановити розмір шкоди, завданої внаслідок незаконної рубки лісокористувачем у процесі заготівлі деревини в межах ділянки, досить просто.

Однак, згідно постанови Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 № 665 (додаток 1) [3], для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу підприємствами, установами, організаціями та громадянами незаконним вирубуванням та пошкодженням дерев та чагарників до ступеня припинення росту слід застосовувати такси, у яких вхідними даними для розрахунку є діаметр дерева у корі біля шийки кореня.

Власне, встановлення даних щодо діаметрів біля шийки кореня (простіше кажучи – пнів) незаконно зрубаних дерев і є проблемою, оскільки судовому експерту надається інформація про діаметри пнів всіх облікованих в процесі контрольного обліку дерев (в тому числі зрубаних законно). Скористатись даними з матеріалів відводу (польової перелікової відомості), на підставі яких оформляється лісорубний квиток, напряду не вдасться, оскільки в них інформація про діаметри дерев в розрізі порід вказана у ступенях товщини (числовому інтервалу, до якого потрапляють певні діаметри дерев, заміряні на висоті грудей (1,3 м)), а не на висоті пня.

У таких випадках для встановлення діаметрів пнів незаконно зрубаних дерев використовувались таблиці переводу, де вхідними даними є діаметри дерев на висоті грудей.

Відповідно до ст. 67 Лісового кодексу України [1] заготівля деревини є видом спеціального використання лісових ресурсів. Спеціальне використання лісових ресурсів проводиться за спеціальним дозволом – лісорубним квитком, який видається власниками лісів або постійними лісокористувачами (ст. 69 Лісового кодексу України [1]).

Згідно п. 40 постанови Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 № 761 «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» [2] виділення лісових ділянок для заготівлі деревини та проведення їх оцінки здійснюється відповідно до Інструкції з відведення і таксації лісосік у лісах, що затверджується в установленому порядку Міндовкілля за поданням Держлісагентства. Слід зазначити, що дана умова до цього часу не виконана і така Інструкція, чинна для всіх лісокористувачів, відсутня.

Натомість, наказом Державного агентства лісових ресурсів України від 21.01.2013 № 9 затверджено «Методичні вказівки з відведення і таксації лісосік, видачі лісорубних квитків та огляду місць заготівлі деревини в лісах Державного агентства лісових ресурсів України» [4]. В цьому нормативному документі детально описані порядок та вимоги до проведення робіт з відведення лісосік в польових умовах та документального їх оформлення. У

п. 4.4. Методичних вказівок ... [4] зазначено, що перелік дерев у насадженнях з середнім діаметром деревостану 16 см і більше здійснюється, починаючи з 8 см за 4-сантиметровими ступенями товщини; менше 16 см – за 2-сантиметровими ступенями товщини. Згідно п. 4.5 під час обліку деревини за площею і за кількістю дерев, що призначені в рубку, проводиться перелік дерев з обміром їхніх діаметрів на висоті 1,3 м і поділом за породами, ступенями товщини та категоріями технічної придатності.

Слід зазначити, що затверджені наказом Державного агентства лісових ресурсів України від 21.01.2013 № 9 «Методичні вказівки з відведення і таксації лісосік, видачі лісорубних квитків та огляду місць заготівлі деревини в лісах Державного агентства лісових ресурсів України» [4] не зареєстровані у Міністерстві юстиції України. Тому, незважаючи на їх відносну досконалість та відповідність лісовій науці і практиці, вимоги і норми вказівок не можуть бути юридично обов'язковими до виконання іншими лісокористувачами.

У п. 2.7. затвердженій наказом Державного комітету лісового господарства України від 08.02.2010 № 23 «Інструкції про порядок проведення ревізій лісових обходів (майстерських діляниць)» [5] зазначено наступне: «в Акті ревізії зазначаються підсумкові дані про обсяги незаконного вирубування дерев і чагарників у лісовому обході (майстерській діляниці) за ревізійний період (окремо: оформлені і не оформлені актами), визначаються обсяги зрубаної деревини та розмір шкоди, заподіяної лісу. Об'єм незаконно зрубаної деревини вираховується згідно з таблицями Нормативно-довідкових матеріалів для таксації лісів України і Молдавії» [6]. Це єдина відома згадка у нормативних документах про можливість використання таблиць перекладу. Причому, мова йде саме про конкретний довідник (табл. 2.5 та 2.7 «Нормативно-довідкових матеріалів для таксації лісів України і Молдавії» [6]) та лише для перекладу діаметрів пнів до діаметрів дерев на висоті 1,3 м з метою подальшого розрахунку об'єму незаконно зрубаної деревини в куб. м (даний показник обраховується згідно галузевих вимог у лісовому господарстві в документах про лісопорушення, носить статистичний характер та жодним чином не впливає на розрахунок шкоди внаслідок незаконної рубки).

Інструкція про порядок проведення ревізій лісових обходів (майстерських діляниць) [5] не зареєстрована у Міністерстві юстиції України, її вимоги є обов'язковими до виконання лише лісокористувачами Державного агентства лісових ресурсів України, яке є правонаступником Держкомлісгоспу.

Видані на замовлення Міністерства лісового господарства України «Нормативно-довідкові матеріали для таксації лісів України і Молдавії» [6], затверджені наказом Держлісгоспу СРСР від 17.09.1986 № 183, є одними з нормативно-довідкових матеріалів схожого формату в лісовій галузі, але лише вони згадані в контексті можливості застосування Інструкції [5] для розрахунків у правовому полі.

Табл. 2.5 вищезгаданих матеріалів дозволяє визначити діаметр дерева на висоті 1,3 м, ввівши дані діаметра пня відповідної породи (табл. 2.7 – в зворотному порядку). Слід зауважити, що таблиці складені лише для 10 поширених порід, а вхідні дані діаметрів зазначені з інтервалом 4 см. Тобто,

щоб отримати результат для діаметра дерева, який не зазначений у таблиці, потрібно провести інтерполяцію.

Під час розгляду матеріалів кримінальних проваджень в якості вхідних даних експерту доступна інформація про кількість, породу та діаметри пнів дерев, облікованих контролюючими органами, а також кількість, породу та діаметри дерев на висоті 1,3 м в розрізі ступеней товщини, які дозволені до заготівлі під час проведення рубки згідно виданого лісорубного квитка. З метою встановлення кількості та діаметрів пнів дерев, які зрубані незаконно, потрібно порівняти ці два документи. Оскільки заміри дерев в документах проведено на різній висоті стовбура дерев, для коректного порівняння необхідно перевести висоти пнів до висоти 1,3 м та згрупувати їх по ступенях товщини. Для цього слід скористатись табл. 2.5 «Нормативно-довідкових матеріалів для таксації лісів України і Молдавії» [6].

Кількість незаконно зрубаних дерев встановлюється як різниця між облікованими під час контрольного переліку та дозволеними в рубку згідно матеріалів відводу, а розподіл незаконно зрубаних дерев за ступенями товщини можна провести, скориставшись формою, зразок якої наведено у табл. 1.

У стовпці 8 табл. 1 кінцевим результатом є середньозважена різниця дерев (від'ємна кількість дерев певних ступеней товщини розділяється порівно між сусідніми ступенями меншої і більшої величини – за аналогією розподілу напівділових дерев у переліково-оцінювальній відомості згідно п. 5.4 «Методичних вказівок з відведення і таксації лісосік . . .» [4]).

Наступним етапом є переведення вишуканих діаметрів (а точніше ступеней товщини) ймовірно незаконно зрубаних дерев з висоти 1,3 м до діаметрів їх пнів з метою подальшого розрахунку шкоди, завданої внаслідок незаконної порубки.

Для цього, скориставшись табл. 2.7 «Нормативно-довідкових матеріалів для таксації лісів України і Молдавії» [6], визначаємо який діаметр пня буде в дерева певної породи, маючи значення його ступеня товщини (діаметра на висоті 1,3 м).

Порівняльна таблиця
кількості облікованих під час контрольного переліку дерев, діаметри пнів яких
переведені на висоту 1,3 м, та дерев, які дозволені до заготівлі згідно
лісорубного квитка

Діаметр облікованих пнів згідно контрольного переліку, см	Кількість облікованих дерев згідно контрольного переліку, шт	Діаметр облікованих дерев на Н=1,3 м згідно таблиці переводу 2.5, см	Відповідна ступінь товщини облікованих під час контрольного переліку дерев	4-сантиметрові ступені товщини	Ймовірний розподіл дерев по ступенях товщини згідно контрольного переліку, шт.	Кількість дерев по ступенях товщини згідно матеріалів відводу, шт.	РІЗНИЦЯ, шт., арифметична/середньозважена
порода – сосна звичайна							
43	10	35	36	36	27	19	8/8
44	4	36	36				
45	5	37	36				
46	8	38	36				
52	3	43	44	44	6	2	4/3
54	1	44	44				
55	2	46	44				
59	2	48	48	48	3	5	-2/0
60	1	50	48				
62	1	52	52	52	1	0	1/0
разом	37	–	–	–	–	26	11

Результатом такого подвійного переведення є вхідні дані для розрахунку розміру шкоди у відповідності до постанови Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 № 665 (додаток 1) [3].

Однак, такий розрахунок міститиме ймовірний результат із наступних причин:

– переведення діаметрів пнів до відповідних діаметрів на висоті 1,3 м (також і в зворотному порядку), табличних даних для яких не вказано, проводиться методом інтерполяції (вишукування проміжних значень змінної по ряду відомих величин);

– переведення з висоти 1,3 м до висоти пня здійснено з врахуванням припущення, що діаметр точно відповідає середині 4-сантиметрової ступені товщини відповідного дерева;

– дані таблиць переводу 2.5 та 2.7 «Нормативно-довідкових матеріалів для таксації лісів України і Молдавії» [6] отримані на основі методів варіаційної статистики, тому можуть допускати похибку, яка виникає внаслідок різноманітних факторів зовнішнього середовища, що впливають на товщину конкретного дерева в певному місці;

– у табл. 2.7 «Нормативно-довідкових матеріалів для таксації лісів України і Молдавії» [6] укладачами допущена помилка, яка призвела до відсутності табличних даних для вхідного діаметру дерев на висоті 1,3 м – 28 см;

– визначення діаметрів для порід дерев, які не представлені у таблицях,

можливе лише з використанням табличних даних для порід, які близькі за біологічними показниками росту, та призводить до додаткових похибок;

– подвійний перевід діаметрів дерев та використання даних з ймовірними похибками призводить до їх накопичення, що негативно впливає на точність кінцевого результату;

– процес визначення різниці дерев та розподіл їх за ступенями товщини (колонка 8 табл. 1) носить вірогідний характер, на результат якого впливає також суб'єктивний чинник.

За існуючого стану нормативно-правової бази використання даної методики не можна вважати припустимим у кримінальному процесі. Результати її використання слід вважати ймовірними та використовувати лише для орієнтовної оцінки завданої шкоди.

Водночас, вищезгадана методика може слугувати основою, на базі якої слід зосередити зусилля у юридичній, науковій та виробничій площині, з врахуванням існуючих недоліків, для розробки та впровадження для практичного застосування у судово-криміналістичному процесі єдиної методики розрахунку збитків.

Перелік посилань

1. Лісовий кодекс України: Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>.

2. Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів: постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 № 761. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-%D0%BF#Text>.

3. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 № 665. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665-2008-%D0%BF#Text>.

4. Про затвердження Методичних вказівок з відведення і таксації лісосік, видачі лісорубних квитків та огляду місць заготівлі деревини в лісах Державного агентства лісових ресурсів України: наказ Державного агентства лісових ресурсів України від 21.01.2013 № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0009820-13#Text>.

5. Інструкція про порядок проведення ревізій лісових обходів (майстерських ділянок), затв. наказом Державного комітету лісового господарства України від 08.02.2010 № 23. URL: https://lis-ck.gov.ua/wp-content/uploads/2017/01/instrykcija_po_reviziji_obxodiv.pdf.

6. Нормативно-справочные материалы для таксации лесов Украины и Молдавии: нормативно-производственное издание. Киев: Урожай, 1987. 560 с.

УДК 343.1

Мазур Оксана Степанівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
головний спеціаліст відділу організації прийому громадян, розгляду
звернень та запитів*

Київська обласна прокуратура

ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ СТОСОВНО ЖІНОК І ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ: ПИТАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

PREVENTING VIOLENCE AGAINST WOMEN AND DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE: ISSUES OF PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

У тезах аналізуються норми Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, яку ратифікувала Верховна Рада України, а також розглядається практика Європейського суду з прав людини, який установлює важливі стандарти у сфері насильства стосовно жінок.

Ключові слова: Стамбульська Конвенція, домашнє насильство, Європейський суд з прав людини, судова практика, дискримінація.

Theses analyze the norms of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena, which was ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine, and consider the practice of the European Court of Human Rights, which establishes important standards in the field of violence against women.

Keywords: Istanbul Convention, domestic violence, European Court of Human Rights, case law, discrimination.

20.06.2022 Верховна Рада України прийняла дуже важливий та довгоочікуваний Закон «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» (далі – Стамбульська Конвенція) [1].

Згідно цього Закону, Україна визнає, що метою Конвенції є захист жінок від усіх форм насильства, недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства, яке вчинено також стосовно чоловіків і дітей (хлопців і дівчат).

Стамбульська конвенція – це міжнародна угода Ради Європи щодо насильства проти жінок і домашнього насильства, підписана у Стамбулі 11.05.2011.

Конвенція юридично зобов'язує створити правову базу для боротьби з насильством щодо жінок. Країни, що приєдналися до конвенції, повинні криміналізувати психологічне насильство, переслідування, фізичне і сексуальне насильство, примусовий шлюб, примусові аборти і стерилізацію.

Україна заявила, що не розглядає жодне з положень Конвенції як таке, що зобов'язує її вносити зміни до Конституції України, Сімейного кодексу України та інших законів України щодо інститутів шлюбу, сім'ї, усиновлення та права батьків виховувати дітей згідно власних переконань.

Конвенцію ратифіковано із застереженням щодо невиплат державних компенсацій постраждалим від насильства до приведення національного законодавства у відповідність до Конвенції.

Водночас, ще до ратифікації, деякі положення вказаної Конвенції Україна вже почала імплементувати в національне законодавство та «криміналізувати» у ньому окремі осудливі у Конвенції діяння. Так, у Кримінальному кодексі України з 2017 р. передбачена відповідальність за домашнє насильство (ст. 126-1). Адже за останні роки вже сформувалась практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) за заявами проти України з цієї категорії справ.

Слід зазначити, що серед цілей підписання Конвенції в Преамбулі (п. 4) прямо акцентується увага на зростаючому обсязі судової практики Європейського суду з прав людини, який устанавлює важливі стандарти у сфері насильства стосовно жінок [2].

Так, лише протягом вересня-жовтня поточного року цим Судом було ухвалено декілька рішень проти України у справах про домашнє насильство (у справах «Левчук проти України» від 03.09.2022 [3], «Івашків проти України» від 22.09.2022 [4], «М. М. та З. М. проти України» від 03.11.2022 [5]). На жаль, проблема насильства стосовно жінок є актуальною в нашій країні та потребує ретельного вивчення та запобігання подібним фактам в майбутньому.

Цікавою з точки зору визнання порушення конвенційних прав є справа «Івашків проти України» (заява № 59670/14) від 22.09.2022.

Заявниця скаржилась до ЄСПЛ на неефективне розслідування органами влади чисельних фактів домашнього насильства зі сторони свого колишнього чоловіка.

Відповідно до положень Конвенції держави-учасниці за ст. 3 «Заборона катування» мають позитивний обов'язок щодо забезпечення захисту від домашнього насильства.

У даному рішенні Суд зазначив, що у зв'язку з обов'язком створити законодавчу базу у 2017 р. в Україні було прийнято спеціальний закон щодо протидії домашньому насильству (п. 15). До того часу притягнення до відповідальності за фактом стверджуваного вчинення злочину – нанесення приватними особами «легких тілесних ушкоджень» – здійснювалося за ініціативою потерпілого. Але, Суд вже встановлював, що цей правовий інструмент був недостатнім у контексті домашнього насильства.

Суд дійшов висновку, що бездіяльність працівників міліції разом з неналежним реагуванням суду, дозволили колишньому чоловіку продовжувати жорстоко поводитися із заявницею. Отже, держава не запобігла відомому їй

ризиком жорстокого поводження із заявницею, тобто не виконала свій позитивний обов'язок (п. 18). Також, заявниця подавала до національних судів цивільний позов про відшкодування моральної шкоди, але сума відшкодування у її цивільній справі була неналежною, а національні суди дискримінували її за ознакою статі, звинувативши у провокації колишнього чоловіка. Апеляційний суд Львівської області *de facto* звинуватив заявницю, у тому, що чоловік побив її, і це відображало дискримінаційне ставлення до неї, як до жінки, та вказувало на існуюче в судовій системі упередження.

У зв'язку з цим, Суд звернув увагу на статистичні дані, наведені в публікації Міністерства внутрішніх справ Великої Британії «Інформаційна записка щодо державної політики та ситуації з насильством за гендерною ознакою в Україні (травень 2018 р.)», у якій зазначалося, що «10 % прокурорів, 11 % суддів, 12 % працівників поліції виправдовують певні випадки насильства у сім'ї». Підстави, які апеляційний суд навів у своєму рішенні, щоб зменшити суму відшкодування моральної шкоди, лише посилюють враження, що органи державної влади не сприймають серйозно проблему домашнього насильства (п. 23).

Отже, Суд дійшов висновку, що було порушено ст. 14 «Заборона дискримінації» у поєднанні зі ст. 3 «Заборона катуванням» Конвенції [4].

У рішенні «Левчук проти України» від 03.09.2022 наводиться більш розширена статистика, щодо вказаної у попередньому рішенні, відповідно до якої 39 % працівників системи кримінального правосуддя вважають домашнє насильство особистою справою, 60 % звинувачують у сексуальному насильстві його жертв. Під час судового розгляду справ про домашнє насильство 77 % прокурорів, 81 % працівників поліції та 84 % суддів вважають ... першочерговим завданням примирення партнерів та збереження сім'ї. Водночас, випадок насильства недооцінюється і вважається незначною суперечкою. Суди часто розглядають випадки насильства з формальної точки зору (п. 61) [3].

Отже, не дивлячись на внесення змін до національного законодавства, прийняття спеціального закону про запобігання та протидію домашньому насильству, в якому регламентуються основні напрями державної політики в цій сфері, законодавцю ще потрібно прийняти низку нормативно-правових актів після ратифікації Стамбульської Конвенції. Але головне, правоохоронні органи повинні забезпечити належне розслідування фактів домашнього насильства, притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності, що повинно призвести до зміни їхньої поведінки.

Перелік посилань

1. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Закон України від 20.06.2022 № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text>.

2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, Стамбул, 11.05.2011. URL: <https://rm.coe.int/1680462546>.

3. Левчук проти України: Рішення Європейського Суду з прав людини від 03.12.2022 (Заява № 17496/19). URL: <https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-suti-za-alfavitom>.

4. Івашків проти України: Рішення Європейського Суду з прав людини від 22.09.2022 (Заява № 59670/14). URL: <https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-suti-za-alfavitom>.

5. М. М. та З. М. проти України: Рішення Європейського Суду з прав людини від 03.11.2022 (Заява № 4669/20). URL: <https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-suti-za-alfavitom>.

УДК 343.98

Момот Роман Анатолійович

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, провідний судовий експерт відділу військових досліджень лабораторії військових досліджень

Козлов Олександр Вікторович

головний судовий експерт відділу військових досліджень лабораторії військових досліджень

Черниш Олександр Миколайович

головний судовий експерт відділу військових досліджень лабораторії військових досліджень

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

**ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ ДІЙ (БЕЗДІЯЛЬНОСТІ)
ПОСАДОВИХ ОСІБ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОТИПОВІТРЯНОЇ ОБОРОНИ МІСЦЬ ЗБЕРІГАННЯ РАКЕТ,
БОЄПРИПАСІВ НА АРСЕНАЛАХ, БАЗАХ ТА СКЛАДАХ**

**INVESTIGATION OF THE COMPLIANCE OF THE ACTIONS
(IN ACTIONS) OF THE OFFICIALS OF THE ARMED FORCES OF
UKRAINE WITH THE PROVISION OF AIRCRAFT DEFENSE OF
MISCELLANEOUS AND AMMUNITION STORAGE PLACES AT
ARSENALS, BASES AND WAREHOUSES**

У тезах наукової доповіді розглядаються актуальні питання здійснення досліджень щодо відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб Збройних Сил України із забезпечення протиповітряної оборони місць зберігання ракет, боєприпасів на арсеналах, базах та складах.

Ключові слова: дослідження; дії; бездіяльність; посадові особи; Збройні Сили України; протиповітряна оборона; місця зберігання; ракети, боєприпаси.

The abstracts of the scientific report consider topical issues of conducting research on the appropriateness of the actions (inaction) of officials of the Armed Forces of Ukraine to ensure anti-aircraft defense of missile and ammunition storage facilities at arsenals, bases, and warehouses.

Keywords: research; actions; inaction; officials; Armed Forces of Ukraine; air defense; storage places; missiles, ammunition.

Судова експертиза базується на спеціальних знаннях і покликана забезпечувати органи досудового розслідування та суди об'єктивною інформацією про матеріальні об'єкти, явища і процеси, які містять інформацію щодо обставин справи.

З початком збройної агресії російської федерації на території України чисельними є звернення органів досудового розслідування в експертні установи щодо випадків надзвичайних подій, пов'язаних із задіянням ворожих малорозмірних літальних апаратів (далі – БПЛА), і вибухами внаслідок цього на арсеналах, базах та складах зберігання ракет та боєприпасів.

Арсенали, бази та склади (далі – АБС) зберігання ракет та боєприпасів (далі - боєприпасів) відіграють важливу роль у створенні необхідних запасів боєприпасів для потреб Збройних Сил України (далі – ЗС України) і забезпечення ними військ (сил), як за номенклатурою, так і за їх кількістю. Особливості функціонування АБС при зберіганні боєприпасів вимагають значної уваги до питань живучості, вибухопожежобезпеки, протидії літальним апаратам тощо та, як наслідок, функціонуванні за призначенням із дотриманням вимог безпеки в екстремальних умовах [1, 2].

Загальна система живучості та вибухопожежобезпеки АБС відображена на рис. 1.

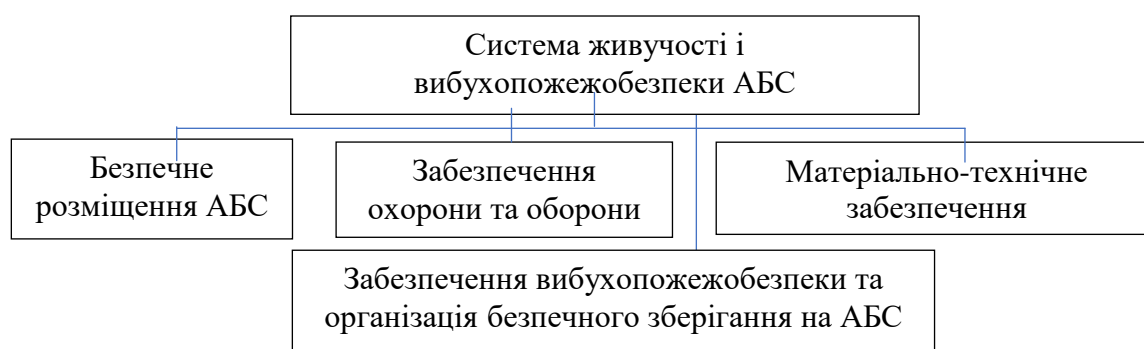

Рисунок 1. Загальна система живучості та вибухопожежобезпеки АБС

Слід зазначити, що багато керівних нормативно-правових документів з питань організації зберігання боєприпасів, забезпечення живучості і вибухопожежобезпеки розроблені ще за часів Радянського Союзу. Вони не враховують сучасних вимог зберігання боєприпасів та не відповідають умовам протидії засобам ураження АБС відповідно до стандартів країн – членів Європейського Союзу та країн – учасниць НАТО [3-5].

Завдання із прикриття АБС з повітряного простору на сьогодні є надзвичайно актуальним та покладено на сили і засоби зенітних ракетних військ ЗС України, які здебільшого розраховані на знищення великогабаритних БПЛА і на великих відстанях. Однак у разі використання малогабаритних БПЛА з метою розвідки їх території або пошкодження елементів АБС ударним БПЛА засоби зенітних ракетних військ ЗС України можуть бути неефективними. Тому на АБС у підрозділах охорони і оборони зазначених об'єктів, необхідно мати свою систему протидії БПЛА, а посадові особи повинні у повній мірі вживати всіх заходів для її забезпечення щодо:

- своєчасного виявлення БПЛА;
- знешкодження БПЛА шляхом його знищення засобами протиповітряної оборони або виведення з ладу каналів управління шляхом радіоелектронного подавлення засобами радіоелектронної боротьби ЗС України тощо, як зазначено на рис. 2.

Рисунок 2. Система протидії безпілотним літальним апаратам

Однак ті заходи і дії, які вжиті посадовими особами при організації (забезпеченні) протидії БПЛА, є не завжди ефективними або неузгодженими за місцем і часом, а також пов'язані з невідповідністю вимог до зберігання боєприпасів, що і потрібно установити експерту при проведенні судової експертизи (експертного дослідження).

Питання щодо визначення структури експертної методики (структури методики експертного дослідження) багаторазово піднімалися в наукових роботах Т. В. Авер'янової [6], О. Р. Росинської, Л. Ю. Ароцкера [7], Р. С. Белкіна [8], А. І. Вінберга, Н. П. Майліс [9], О. Р. Шляхова [10] та інших вчених.

Аксіомою сучасного стану теорії судової експертизи є те, що методика експертного дослідження складається з послідовного викладення змісту етапів цього дослідження [11].

Акцентуємо увагу на тому, що підставою для проведення експертизи відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ (постанова,

ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або договір з експертом чи експертною установою укладений за письмовим зверненням особи у випадках, передбачених законом [12].

Основними завданнями судової військової експертизи при проведенні дослідження відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб ЗС України із забезпечення протиповітряної оборони місць зберігання ракет, боєприпасів на арсеналах, базах та складах є встановлення:

– порядку роботи органів військового управління, командирів та начальників ЗС України, які виконують покладені на них службові обов'язки з формування АБС, планування та організації завдань повсякденного життя та службової діяльності; організації охорони та оборони; протидія диверсіям та терористичним актам, у тому числі із повітряного простору (далі – ПТДА); пожежної безпеки та зберігання боєприпасів, живучості, а також із здійснення контролю над роботою АБС;

– дій (бездіяльності) з виконання (не виконання) посадовими особами ЗС України з планування та організації завдань повсякденного життя та службової діяльності; організації охорони та оборони; ПТДА; пожежної безпеки та зберігання боєприпасів; живучості, а також стану виконання загальних та безпосередніх (спеціальних) посадових обов'язків (інструкцій);

– причинно-наслідкового зв'язку дій (бездіяльності) посадових осіб ЗС України, що призвели до настання відповідних наслідків.

Заключним етапом судової експертизи є складання висновку експерта, який повинен містити вступну (Вступ), дослідницьку (Дослідження), заключну (Висновки) частини, реквізити науково-дослідної установи судових експертиз, найменування документа, дату складання висновку, дані про категорію і вид експертизи тощо [12].

Систематизовано викладений висновок судового експерта є результатом усвідомленого використання законодавчої та технічної бази, ефективним засобом удосконалення та поліпшення якості виконання судових експертиз з питань дослідження за відповідною тематикою, що є доказовістю обґрунтованого проведення експертизи.

Перелік посилань

1. Настанова Арсенал (база, склад) зберігання ракет і боєприпасів Збройних сил України. Розроблена робочою групою Командування Сил логістики Збройних Сил України спільно з Військовою академією (м. Одеса). 2020.

2. Військовий стандарт 01.201.001-2008 (01). Живучість та вибухопожежобезпека. Живучість та вибухопожежобезпека арсеналів, баз та складів озброєння, ракет і боєприпасів. Терміни та визначення. 2008. 16 с.

3. Мошковский Н. С., Мончаковский В. Л., Бурковский Н. И. Разработка и усовершенствование нормативно-правовых документов, регламентирующих

пожарную безопасность в Вооруженных Силах Украины. *Артиллерийское и стрелковое вооружение*. 2007. Спецвыпуск. С. 141-149.

4. DSTU STANAG 4440:2018 (ST ANAG 4440 Ed:2/AASTP-01 Ed. B Ver. 1, IDT) Настанови НАТО щодо зберігання військових боєприпасів та вибухових речовин. Видання В, Версія 1, грудень 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0442774-18>.

5. AASTP-05 (STANAG 4657) Керівництво щодо зберігання, обслуговування та транспортування боєприпасів під час розгорнутих місій чи операцій. Перше видання. Версія 3. червень 2016 р. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mil_standard/progr_rob_vs_21_23_zi_zm.pdf.

6. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза: курс общей теории. Москва: НОРМА, 2008. 479 с.

7. Ароцкер Л. С. Теоретические основы советской криминалистической экспертизы. *Криминалистическая экспертиза*. Москва. Гл. 4. С. 63.

8. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. Москва: Мегатрон-XX1, 2000. 334 с.

9. Зинин А. М., Майлис Н. П. Судебная экспертиза: учебник. Москва: Право и закон; Юрайт-Издат, 2002. 320 с.

10. Шляхов А. Р. Общие положения методики криминалистической экспертизы: учебно-методическое пособие. Москва: Высшие курсы усовершенствования юристов Мин. юстиции РСФСР, 1961. 118 с.

11. Розроблення експортних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів систем управління якістю, адаптованих в Україні): методичні рекомендації / О. Г. Рувін (голова авт. кол.), А. О. Полтавський, М. Є. Бондар, Т. В. Будко та ін. Київ: КНДІСЕ, 2021. 102 с.

12. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у ред. наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98?find=1&text>.

УДК 343.98

Момот Роман Анатолійович

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, провідний судовий експерт відділу військових досліджень лабораторії військових досліджень

Невинний Віктор Йосипович

головний судовий експерт відділу військових досліджень лабораторії військових досліджень

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕДУМОВ АВІАЦІЙНИХ ПОДІЙ ТА БОЙОВИХ ВТРАТ ПОВІТРЯНИХ СУДЕН У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

STUDY OF THE BACKGROUND OF AVIATION EVENTS AND COMBAT LOSSES OF AIRCRAFT IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

У тезах наукової доповіді висвітлюються актуальні питання дослідження передумов авіаційних подій та бойових втрат повітряних суден у Збройних Силах України; розглядаються засоби протиповітряної оборони РФ; запропонована їх класифікація за дальністю та висотою перехоплення повітряної цілі. Підкреслюється необхідність науково-спеціалізованих підходів щодо розроблення методики; проведення судової військової експертизи із дослідження та встановлення обставин, які призвели до тяжких наслідків, загибелі людей, втрати зброї і авіаційних суден у межах їх розслідування.

Ключові слова: авіаційна подія; бойові втрати, повітряне судно; засоби протиповітряної оборони; судова військова експертиза.

The abstracts of the scientific report highlight the topical issues of research into the prerequisites of aviation events and combat losses of aircraft in the Armed Forces of Ukraine; means of anti-aircraft defense of the Russian Federation are being considered; their classification according to the range and height of interception of an air target is proposed. The need for scientific and specialized approaches to the development of the methodology is emphasized; conducting a forensic military examination to investigate and establish the circumstances that led to serious consequences, the death of people, the loss of weapons and aircraft within the scope of their investigation.

Keywords: aviation event; combat losses, aircraft; means of anti-aircraft defense; forensic military examination.

Проведення військових судових експертиз у наукових експертних установах здійснюється відповідно до керівних документів із залученням

атестованих судових експертів, які володіють науковими та спеціальними знаннями та забезпечують органи досудового розслідування і суди об'єктивною доказовою інформацією щодо обставин справи.

З метою вивчення та запобігання передумов невинуватих ресурсних втрат керівництвом Міністерства оборони України здійснюється комплекс заходів щодо збереження боєздатності військових формувань та подовження термінів використання технічного майна Збройних сил України (далі - ЗСУ).

Водночас, з початком військової агресії російської федерації (далі – рф) збільшилась кількість звернень органів досудового розслідування до експертних установ щодо встановлення обставин, які призвели до авіаційних подій, бойових втрат повітряних суден у ЗСУ.

Враховуючи великий парк повітряних суден (винищувальна, бомбардувальна та транспортна авіація), які знаходяться на озброєнні ЗСУ, актуальність виконання ними поставлених завдань підчас протистояння збройній агресії рф, значущим є питання збереження парку авіації, безаварійної її експлуатації та подовженню строків застосування.

Акцентуємо увагу на тому, що винищувальна та бомбардувальна авіація є однією із основних складових оперативного ураження противника за потребою (викликом) в його тактичній, оперативній глибині. Існує імовірність ураження зазначених повітряних суден ЗСУ, через загрозу зі сторони агресора, який має на озброєнні достатньо сучасних засобів протиповітряної оборони на глибину та висоту дії нашої авіації.

Класифікувати засоби протиповітряної оборони рф можна за дальністю та висотою перехоплення повітряної цілі:

Зенітні ракетні комплекси дальньої дії (дальність перехоплення понад 100 км, висота перехоплення до 40-180 км) – С-300В4, С-300В3, С-300В2.

Зенітні ракетні комплекси середньої дальності (дальність перехоплення до 100 км, висота перехоплення до 35-50 км) – Бук-М3, Бук-М2, Бук-М1-2.

Зенітні ракетні комплекси малої дальності (дальність перехоплення до 30 км, висота перехоплення до 10-15 км) – Тор-М2, Тор-М1-2, Тор-М1.

Зенітні ракетні комплекси плавучі, ближньої дії (дальність перехоплення до 10 км, висота перехоплення до 5 км) – Оса-АКМ.

Зенітні ракетні комплекси ближньої дії (дальність перехоплення до 10 км, висота перехоплення до 5 км) – Стріла-10М4, Стріла-10М3, Стріла-10М2.

Зенітні ракетно-гарматні комплекси з радіолокаційним виявленням цілі (дальність перехоплення до 10 км, висота перехоплення до 4 км) – Тунгуска-М1, Тунгуска-М.

Зенітні ракетні комплекси з оптичним виявленням цілі (дальність перехоплення до 5 км, висота перехоплення до 2-4 км) – Шилка-М5, Шилка-М4, ЗУ-23М1, ЗУ-23М, Стрілець, Джигіт.

Переносні зенітні ракетні комплекси з оптичним виявленням цілі (дальність перехоплення до 5-7 км, висота перехоплення до 3-4 км) – Верба, Игла-С, Игла, Игла-1, Стрела-3.

Зенітні самохідні артилерійські установки (дальність перехоплення до 3 км, висота перехоплення до 2 км) – Шилка-М3.

Зенітні артилерійські установки (дальність ураження до 2 км, висота ураження до 2 км) – ЗУ-23.

Зенітні кулемети на універсальних станках (дальність ураження до 1,5 км, висота ураження до 1,5 км) – Корд, Утёс, ДШКМ [1].

Підсумком глобального навантаження на транспортну авіацію ЗСУ є збільшення авіаційних подій, бойових втрат повітряних суден і як наслідок, виникає необхідність проведення досудового розслідування з метою їх запобігання.

Зазначені матеріали вказують на необхідність науково-спеціалізованих підходів щодо розроблення методики проведення судової військової експертизи із дослідження та встановлення обставин, які призвели до тяжких наслідків, загибелі людей, втрати зброї і авіаційних суден у межах їх розслідування.

Проведення судових військових експертиз за зазначеною тематикою ускладнюється відсутністю удосконалених експертних методик.

Основними завданнями судової військової експертизи з дослідження та розслідування передумов, що призвели до авіаційних подій, бойових втрат повітряних суден у ЗСУ є встановлення:

- порядку роботи органів військового управління, командирів та начальників різних рівнів ЗСУ, які виконують покладені на них службові обов'язки з планування бойового застосування, експлуатації, списання та утилізації повітряних суден;

- міри відповідальності за дії (бездіяльність) із виконання (не виконання) посадових обов'язків службовими (посадовими) особами ЗСУ щодо планування бойового застосування, експлуатації, списання та утилізації повітряних суден у ЗСУ.

Зауважимо, що підставою для проведення військової судової експертизи за зазначеним напрямком дослідження може бути: ухвала (постанова) суду; постанова слідчого; постанова виконавця Державної виконавчої служби.

У будь-якому випадку судовим експертом повинні бути витримані встановлені терміни виконання експертизи.

При отриманні завдання на проведення військової судової експертизи судовий експерт повинен: вивчити всі наявні матеріали; проаналізувати та уявити питання, на які необхідно надати відповідь за результатами дослідження; визначити відповідність рівня своїх спеціальних знань щодо можливості проведення даного дослідження; окреслити коло фахівців та організацій, які можуть сприяти проведенню дослідження; визначити алгоритм конкретного дослідження.

Подальші дії судовим експертом проводяться у відповідності до прийнятого рішення та визначеного алгоритму дій, який представлено на малюнку.

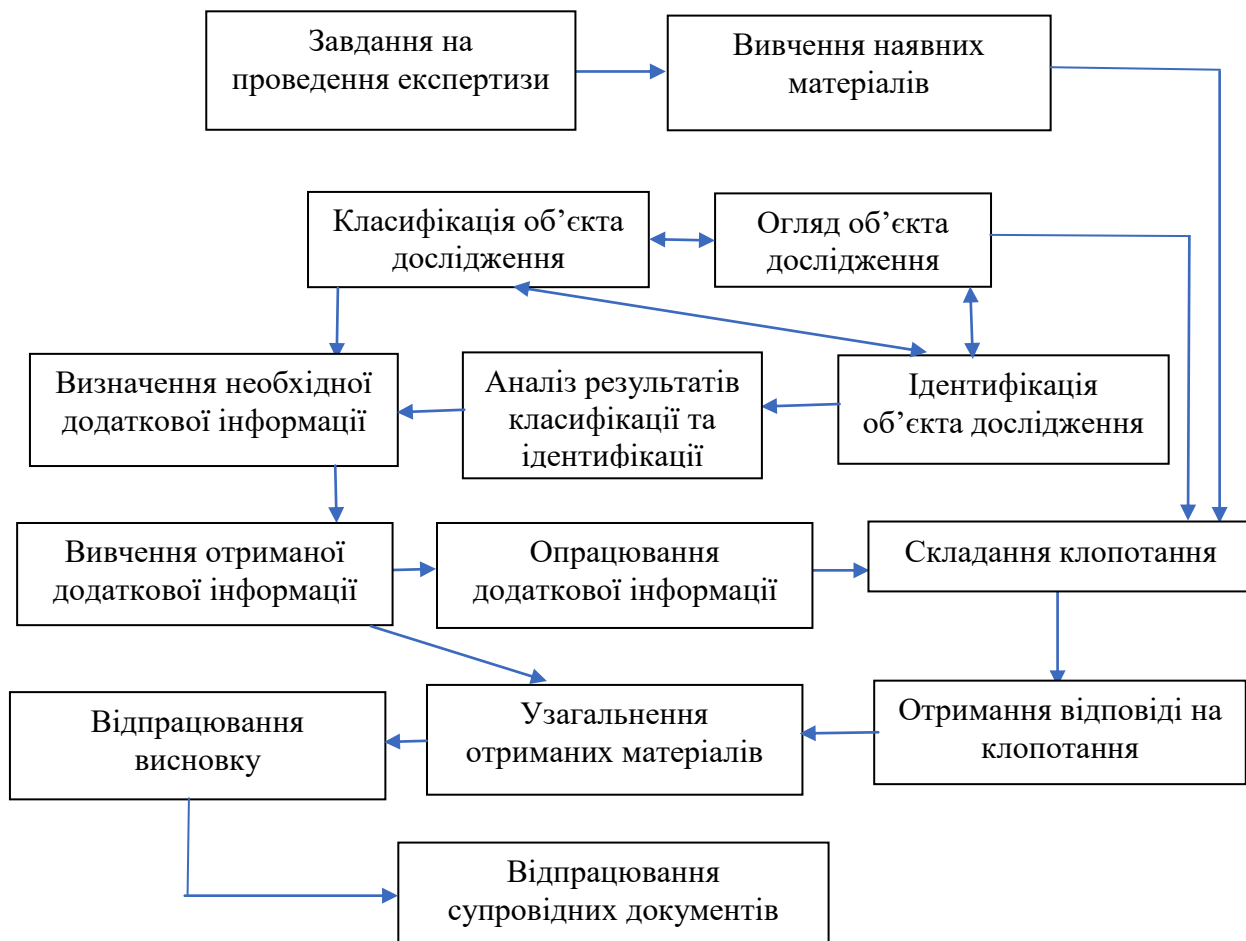

Рисунок 1. Блоковий алгоритм проведення військової експертизи

Слід зазначити, що питання розробки структури експертної методики багаторазово піднімалися в наукових роботах Т. В. Авер'янової [2], А. І. Вінберга [3], В. Я. Колдіна [4, 5], В. С. Мітричева [6] та інших вчених.

Водночас сучасне бачення етапності викладення проблеми військового дослідження ґрунтується на методиці послідовного викладення матеріалів судової військової експертизи, що є беззаперечним аргументом отримання позитивного результату, який оформлюється висновком судового експерта.

Змістова частина висновку судового експерта має містити: реквізити (найменування документа, дату складання та номер висновку, категорію експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), вид експертизи (за галуззю знань), вступну (Вступ), дослідницьку (Дослідження) та заключну (Висновки) частини [7].

Систематизовано викладений висновок судового експерта є результатом фундаментального використання законодавчої та технічної бази, ефективним засобом удосконалення та поліпшення якості виконання військових судових експертиз із питань дослідження виникнення проблем за піднятою тематикою, що є доказовим елементом у судових процесах.

Перелік посилань

1. Участники сайта Википедия, «Сухопутные войска Российской Федерации», *Википедия, свободная энциклопедия*. URL: <https://ru.wikipedia.org/?curid=201228&oldid=126911617>.
2. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза: курс общей теории. Москва: Норма: Инфра-М, 2009. 479 с.
3. Винберг А. И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. Москва: Госюриздат, 1956. 220 с.
4. Колдин В. Я. Идентификация при производстве криминалистических экспертиз: научное издание. Москва: Госюриздат, 1957. 152 с.
5. Колдин В. Я. Идентификация и ее роль в установлении истины по уголовным делам: научное издание. Москва: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1969. 149 с.
6. Митричев В. С. Общие положения методики криминалистического идентификационного исследования материалов документов. *Труды ВНИИСЭ МЮ СССР*. Москва: ВНИИСЭ МЮ СССР, 1974. Вып. 9. С. 3-25.
7. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

УДК 343.9: 159.9

Мороз Анастасія Петрівна
судовий експерт Вінницького відділення

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ВИЯВЛЕННЯ НАСИЛЬСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ВЛАДИ І КОНТРОЛЮ

DISCOVERING VIOLENCE THROUGH THE PRISM OF POWER AND CONTROL

У тезах розглядається поняття насильства, подається характеристика видів насильства та висвітлення насильства з позиції наявності / відсутності влади та контролю в усіх учасників ситуації, що має ознаки насильства.

Ключові слова: насильство, фізичне насильство, психологічне насильство, економічне насильство, сексуальне насильство, влада, контроль.

In the theses the concept of violence is considered, the description of the types of violence and the coverage of violence from the point of view of the

presence / absence of power and control of all participants in a situation that has signs of violence are presented.

Keywords: violence, physical violence, psychological violence, economic violence, sexual violence, power, control.

Проведення судових психологічних експертиз та експертних досліджень передбачає періодичні експертні обстеження осіб із досвідом тих чи інших видів насильства.

Водночас, перед органами призначення вищезгаданих судових психологічних експертиз та експертних досліджень постає необхідність встановлення власне факту вчинення насильства та його вірної видової диференціації, що, з огляду на практику, часом викликає певні труднощі.

На сьогоднішній день у законодавстві відсутнє чітке визначення власне поняття «насильство». Натомість, законодавець окремо виділяє та визначає домашнє і сексуальне насильство у межах Кримінального кодексу України [1], а також у межах Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [2] надає характеристику фізичного, економічного, психологічного, сексуального насильства.

Розглядаючи вказані у законодавстві відомості щодо кожного із зазначених видів насильства, варто зауважити, що поняття «домашнє насильство» серед інших є найбільш широким. Власне домашнє насильство може включати фізичне, економічне, сексуальне, психологічне, які вчиняються умисно, систематично щодо особи (осіб), з якими винний перебуває або раніше перебував у сімейних або близьких відносинах.

Власне фізичне насильство передбачає застосування фізичної сили у вигляді ляпасів, стусанів, штовхання, щипання, шмагання, кусання, незаконного позбавлення волі, побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті.

Сексуальне насильство законодавець трактує з певною відмінністю. Так, у одному випадку має місце вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи [1]. В іншому – сексуальне насильство включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою [2].

Економічне полягає в умисному позбавленні життєвих благ або можливості користуватися ними. До таких належать: житло, їжа, одяг, майно, кошти, документи. Крім того, до економічного насильства також відносяться: залишення без догляду чи піклування; перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації; заборона працювати, навчатися; примушування до праці.

Психологічне насильство проявляється у словесних образах; погрозах, як прямих, так і щодо третіх осіб; приниженнях; переслідуваннях; залякуваннях;

інших діяннях, спрямованих на обмеження волевиявлення особи; контроль у репродуктивній сфері.

Варто зазначити, що вчинення будь-якого виду (видів) насильства призводить до низки негативних наслідків, серед яких страждання (як фізичні, так і психологічні), розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність, погіршення якості життя потерпілої особи.

Сукупно проаналізувавши наведене, можна визначити власне насильство як свідомі навмисні дії або бездіяльність, фізичний або психологічний вплив однієї особи (групи осіб) щодо іншої особи або групи осіб, проти її (їх) волі або ж щодо себе, що призводить до страждань, спричиняє фізичну, майнову, немайнову шкоду або загрозу появи такої шкоди.

Аналізуючи кожну окрему ситуацію, яка містить ознаки насильства, з метою встановлення власне факту насильства, варто звертати увагу на розподіл влади та контролю між учасниками означеної ситуації. Так, апріорі стає зрозумілим, що в ситуації насильства є особа, яка його вчиняє, та особа, яка страждає від насильства (має досвід насильства). Мають місце випадки, коли ці дві ролі поєднує у собі одна людина (наприклад, у випадках самоушкодження, суїциду). Поряд із наведеним, існують і випадки, які, на перший погляд, належать до насильства, проте, за своєю суттю такими не є.

Розглядаючи кожну ситуацію через призму влади і контролю, варто розуміти, що влада – це здатність (сила) і можливість здійснювати вплив на діяльність, поведінку людей за допомогою будь-яких засобів, авторитету, права, волі, насилля [3]. Відповідно, контроль полягає у прояві та здійсненні влади, зокрема, у перевірці, обліку діяльності, нагляді за кимось або чимось.

Варто зазначити, що влада і контроль при їх зрілому функціональному розподілі у соціальній взаємодії будуть виражатися у пропозиціях, проханнях, раціональних аргументах, допомозі, послугах, аргументованих переконаннях тощо. Яскравим прикладом слугують гармонійні сімейні стосунки, де батьки мають над дитиною владу та контроль і застосовуючи їх, аргументовано та безпечно впливають на одягання дитиною теплої одягу взимку або ж вживання нею тільки свіжих продуктів.

Доречно зауважити, що при наявності влади та контролю в однієї особи (групи осіб), не обов'язковим є наявність насильства. Наприклад, керівник в організації має і владу, і контроль, але ця обставина не гарантує вчинення ним насильства відносно підлеглих.

Проте, наявність насильства обов'язково передбачає наявність влади і контролю у особи (осіб), що його чинить. Для прикладу, чоловік, який працює та заробляє кошти, у той час, коли дружина перебуває у декретній відпустці, суворо контролює видачу коштів дружині, перевіряє усю розрахункову документацію, не дозволяє їй купувати одяг, косметику, відвідувати лікаря, мотивуючи це переважно тим, що жінка самостійно не заробляє коштів для витрат на власний розсуд. У даному випадку має місце економічне та психологічне насильство при наявності у чоловіка влади – переваги у фізичній силі, фінансовому забезпеченні, гендерно-зумовленій владі (чоловіки займають більш сильну позицію ніж жінки) та контролю дружини у фінансовому плані.

Розглядаючи імовірні випадки насильства, де влада та контроль є в усіх учасників ситуації, варто детально проаналізувати як особливості власне ситуації, так і горизонтальність-вертикальність спрямування влади та контролю в осіб. Тобто, за горизонтального спрямування влади та контролю передбачається, що при ситуації (імовірного) насильства, у кожного її учасника є приблизно рівнозначні можливості здійснення влади і контролю. За таких випадків насильство або відсутнє, або має місце з обох боків. Наведемо приклад, коли між собою конфліктують дві подруги, доводячи кожна власну правоту. Коли у кожної з них є влада та контроль над собою, але немає над опоненткою, конфлікт або переросте у конструктивне рішення, або сторони продовжуватимуть дотримуватися власних позицій, або ж може відбутися ескалація та взаємне спричинення, наприклад, фізичного насильства. Тобто, конфлікт, який виявлявся у суперечці з криком та образами, завершився перебуванням кожної учасниці на власній позиції, неприйняттям іншої точки зору та не спричинив жодних страждань, не може бути насильством, навіть, якщо таким здається на перший погляд. У випадку ж розгортання конфлікту та доведення його до стадії взаємних фізичних ушкоджень та страждань, матиме місце насильство з обох сторін.

Вертикальне спрямування влади та контролю у ситуаціях насильства передбачає переважне або цілковите зосередження як влади, так і контролю у того (тих), хто вчиняє насильство. Приклад подібної ситуації був наведений вище.

Таким чином, при оцінці кожної ситуації, яка має ознаки насильства, доцільно проводити її аналіз через призму наявності влади та контролю в кожній зі сторін. Наведене сприятиме більш точному встановленню власне факту насильства та дозволить дійти висновку про наявність або відсутність взаємного насильства.

Перелік посилань

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.10.2022).
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 29.10.2022).
3. Синявський В. В., Сергеєнкова О. П. Психологічний словник / за ред. Н. А. Побірченко. Київ: Наук. світ, 2007. 274 с.

Мешков Олег Олегович

*старший науковий співробітник лабораторії інженерно-технічних
та військових досліджень*

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ МОДЕЛЮВАННЯ БЕЗПЕЧНОЇ СИТУАЦІЇ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІЗ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

PROBLEMATIC ASPECTS OF SAFE SITUATION MODELING IN RESEARCH ON LIFE ACTIVITY SAFETY

Проведено аналіз стану нормативно-правового регулювання охорони праці в Україні. Висвітлено проблемні питання, із якими стикається експерт під час побудови моделі безпечної ситуації в процесі вирішення ситуативних завдань щодо встановлення причини нещасного випадку та причиново-наслідкових зв'язків в інженерно-технічних експертизах із безпеки життєдіяльності.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання охорони праці, судова інженерно-технічна експертиза, метод інформаційного моделювання, модель безпечної ситуації.

Brief analysis of the state of regulatory and legal regulation in Ukraine of labor protection was carried out. The theses highlight the problematic issues faced by the expert in building a model of a safe situation while solving situational issues to establish the accident cause and effect relationships in forensic engineering and technical examinations of life safety.

Keywords: regulatory and legal regulation of labor protection, forensic engineering and technical examination, method of information modeling, model of safe situation.

Стан охорони праці в Україні на сьогодні викликає певне занепокоєння. Статистичні дані щодо виробничого травматизму останніми роками свідчать про тенденцію до зростання кількості потерпілих і нещасних випадків. Так, кількість потерпілих від нещасних випадків, які призвели до втрати працездатності, і від нещасних випадків зі смертельним наслідком складала: 2018 р. – 5424 особи (серед яких 775 загиблих), 2019 р. – 4394 (410 загиблих), 2020 р. – 6646 (393 загиблі), 2021 р. – зросла до 12 315 осіб (537 загинуло) [1].

Нормативно-правове регулювання охорони праці – це процес цілеспрямованого впливу держави на суспільні відносини у сфері безпеки праці та її охорони за допомогою спеціальних юридичних, організаційних і технічних засобів та методів.

Доволі розгалужену систему законодавства про працю в Україні можна розподілити на декілька рівнів:

– *загальні* для всіх сфер правові акти. Їх основою є Конституція України, інші закони (зокрема, кодифіковані), постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України й інших центральних органів виконавчої влади, які визначають державну політику в галузі охорони праці, встановлюють правові та юридичні норми, обов'язкові на всій території держави;

– *міжгалузеві* правові та нормативно-технічні акти, до яких належать загальні правила безпеки, стандарти, регламенти, положення, інструкції;

– *галузеві* правові акти, що діють лише в певній галузі господарсько-виробничої діяльності;

– *локальні* нормативні акти конкретного підприємства, організації, установи.

Особливого значення в нормативному регулюванні безпеки праці набули нормативно-правові акти з охорони праці (далі — *НПАОП*). Вони конкретизують, уточнюють і встановлюють механізм реалізації положень законодавчих актів у цій суспільній сфері. НПАОП обумовлюють конкретні права й обов'язки з охорони праці посадових осіб і працівників, регламентують вимоги до безпеки виробничих процесів і виробничого середовища, технічного стану та конструктивного влаштування засобів виробництва, декларують правила поведінки з машинами, механізмами й обладнанням, визначають безпечні методи та способи (порядок) виконання робіт.

Станом на сьогодні в Україні створено Державний реєстр нормативно-правових актів з охорони праці – своєрідний банк даних, який складають і за потреби оновлюють із метою забезпечити єдиний облік і формування відповідного інформаційного фонду цих актів [2]. Нині у ньому налічується понад 400 нормативних документів.

Також важливе місце серед регулятивних актів з охорони праці та безпеки життєдіяльності (окрім НПАОП) посідають державні (національні) стандарти України (ДСТУ, Технічний регламент), державні будівельні норми (ДБН, ДСТУ Б), санітарні норми та правила (санітарний регламент, ДСанПіН, ДСН, ДСП) та інші нормативні документи, зокрема – із пожежної безпеки, НАПБ). В Україні донині діють окремі нормативно-технічні документи колишнього СРСР, що регулюють питання безпеки деяких виробничих процесів.

Для з'ясування всіх фактичних обставин нещасного випадку і для встановлення причини події призначають судову інженерно-технічну експертизу з безпеки життєдіяльності, оскільки для розв'язання цих завдань необхідне застосування спеціальних знань.

Проблема аналізу причин нещасних випадків та аварій є багатоаспектною та багатовимірною, вона перебуває у предметних межах безпеки життєдіяльності і охорони праці [3]. У процесі проведення судової експертизи з безпеки життєдіяльності фахівці застосовують експертні методики, якими зумовлено методи проведення досліджень, серед яких одним з основних для вирішення ситуативних завдань є *метод інформаційного моделювання*.

Загалом метод інформаційного моделювання полягає в тому, що

експерт (досліджуючи матеріали, надані для виконання судової інженерно-технічної експертизи щодо дослідження нещасного випадку) у своїх висновках (ґрунтуючись на нормативних актах, що стосуються конкретної події, застосовуючи метод ситуаційного аналізу й порівняння об'єктивних даних, які спричинили виникнення й настання нещасного випадку або аварії та які містяться в наданих документах), послуговуючись методом інформаційного моделювання, створює моделі:

- 1) безпечної (нормативної) ситуації;
- 2) фактичної ситуації нещасного випадку або аварії;
- 3) невідповідності ситуації, що склалася, вимогам нормативних актів, які стосуються цієї ситуації [3, с. 162-166; 4, с. 256].

Принцип *моделювання безпечної ситуації* полягає в тому, що експерт з'ясовує всі фактичні обставини настання події, встановлює процес виникнення та динаміки розвитку впливів негативних (небезпечних) чинників на людину.

Далі експерт (з урахуванням з'ясованих зазначених аспектів) визначає перелік нормативно-технічних документів, якими регламентовано проведення таких робіт та якими обумовлено організаційно-технічні заходи безпеки й безпечні способи та методи виконання. До таких документів належать відповідні нормативно-правові акти з охорони праці й нормативно-технічні акти: НПАОП, ДСТУ (радянські ГОСТ), ДБН тощо, а також локальні акти конкретного підприємства – положення, інструкції, накази, технологічні картки тощо.

Експерт моделює безпечну (нормативну) ситуацію, яка є реалізацією превентивних організаційних і технічних заходів, спрямованих на утримання обладнання у справному стані, алгоритмом проведення конкретних робіт, що відповідає нормативно визначеним безпечним методам і способам. Інакше кажучи, експерт створює інформаційну модель «як повинно бути», або «як потрібно правильно виконувати роботи», яка апіорі є безпечною.

Проте, експертна практика свідчить, що дуже часто виникають певні труднощі, пов'язані зі створенням моделі безпечної (нормативної) ситуації. До таких проблем передусім належать недоліки нормативно-правового регулювання охорони праці, а саме:

– відсутність загальних нормативно-правових актів, які унормовують безпечно проведення робіт на деяких виробництвах (у деяких видах економічної діяльності). Якщо не існує нормативного регулювання на державному рівні, то часто роботодавці також не розробляють локальних інструкцій і правил безпечного проведення робіт;

– значна застарілість чинних нормативно-правових актів з охорони праці, які давно не переглядали та в яких не враховано нових прогресивних технологій виробництва. Окремі акти мають посилання на скасовані стандарти чи правила, що унеможливує реалізацію встановленої вимоги;

– недосконалість нормативно-правового акту з охорони праці. Непоодинокі випадки нечіткого змісту виписаних норм і вимог, що припускає їх подвійне й неоднозначне трактування;

– прийняття міжнародних стандартів безпеки праці як національних

методом їх підтвердження без створення офіційного українського перекладу;

– відсутність електронної офіційної інформаційної бази нормативно-правових актів з охорони праці, стандартів безпеки праці й інших документів (ДСТУ (радянських ОСТ і ГОСТ), ДБН, СанПіН, ДСН, ДСП та ін.) у вільному безоплатному доступі.

Побудовану модель безпечної ситуації експерт надалі використовує для здійснення порівняльного аналізу з моделлю фактичної ситуації з подальшою побудовою моделі невідповідності наявної ситуації вимогам нормативно-правових актів [5, с. 120].

Перелік посилань

1. Травматизм на виробництві в Україні. *Офіц. сайт Держстату України, 1998-2021.* URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/oz_rik/oz_u/arch_travm_na_vyrob.htm (дата звернення: 08.11.2022).

2. Положення про Державний реєстр нормативно-правових актів з охорони праці: затв. наказом Держнаглядохоронпраці України від 08.06.2004 № 151 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0778-04#Text> (дата звернення: 08.11.2022).

3. Мешков О. О. Деякі особливості проведення експертних досліджень нещасних випадків, пов'язаних з електротравматизмом. *Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики: тези доповідей наук.-практ. конференції, присвяченій пам'яті Засл. проф. М. С. Бокаріуса* (м. Харків, 20.12.2016). Харків, 2016. С. 162-166.

4. Організація роботи з охорони праці на підприємстві. Атестація робочих місць, розслідування та судова експертиза нещасних випадків: навчальний посібник / Р. М. Тріщ та ін. Харків, 2014. 350 с.

5. Мешков О. О. Побудова експертом моделі безпечної ситуації при проведенні досліджень нещасних випадків, пов'язаних з електротравмуванням. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції* (м. Дніпро, 07.06.2019). Дніпро, 2019. С. 117-120.

УДК 343.1

Нестор Наталія Володимирівна

*доктор юридичних наук, старший дослідник, заслужений юрист України,
заступник директора з наукової роботи*

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

CURRENT ISSUES OF THE USE OF SPECIAL KNOWLEDGE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

У тезах наукової доповіді розглядаються актуальні для сучасної слідчої і судової практики питання, обумовленні використанням спеціальних знань у кримінальному провадженні. Особлива увага при цьому звертається на шляхи удосконалення чинного законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність.

Ключові слова: кримінальне провадження, спеціальні знання, спеціаліст, експерт, висновок експерта, процесуальні дії.

The abstracts of the scientific report deal with the issues relevant to modern investigative and judicial practice, in connection with the use of special knowledge in criminal proceedings. Particular attention is paid to ways to improve the current legislation regulating criminal procedure.

Keywords: criminal proceedings, special knowledge, specialist, expert, expert opinion, procedural actions.

Сучасну діяльність органів кримінальної юстиції України важко уявити без активного використання спеціальних знань, про які неодноразово згадується у положеннях чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1]. Так, про спеціальні знання йдеться у ст. ст. 69, 71, 95, 101, 236, 237, 242, 244, 356, 360 КПК України [1]. Проте, незважаючи на досить поширене вживання цього поняття у мові зазначеного закону, зміст його залишається не розкритим, що дає можливість науковцям і практикуючим у сфері кримінального судочинства юристам по різному його тлумачити.

Не вдаючись до тривалої протягом останніх десятиліть дискусії з цього питання через обмежений формат тез наукової доповіді та визначену їх назвою мету, слушною вважається наукова позиція, що за сучасною юридичною доктриною, спеціальні знання - це знання, які не є загальновідомими, не мають масового поширення і якими володіє обмежено коло фахівців [2, с. 12]. Тут фахівець – загальне поняття для позначення особи, яка володіє спеціальним знаннями. У тлумачних словниках української мови слова «фахівець» і

«спеціаліст» розглядаються як синоніми. Фахівець – це «1. Той, хто досконало володіє якимось фахом, має високу кваліфікацію, глибокі знання з певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо; спеціаліст. 2. Той, хто зробив якесь заняття своєю професією» [3, с. 1530]. Спеціаліст – «1. Той, хто досконало володіє певною спеціальністю, має глибокі знання в якій-небудь галузі науки, техніки, мистецтва тощо; фахівець» [3, с. 1364]. У процесуальній теорії і слідчій та судовій практиці така особа, тобто та, яка володіє спеціальними знаннями, може відігравати різну роль, що обумовлено різними цілями використання спеціальних знань і залежить від завдань, для виконання яких вона залучається. І хоч загальна мета використання спеціальних знань у кримінальному провадженні спрямована на формування уповноваженими суб'єктами (сторонами кримінального провадження, слідчим суддею, судом) доказової інформації, в одних ситуаціях залучення носія спеціальних знань потрібно для отримання якісно нового знання-доказу існування певних обставин, і без його залучення це стає неможливим, в інших - при огляді місця події, освідуванні, слідчому експерименті тощо, - таке залучення потрібно для забезпечення швидкого, повного, неупередженого проведення процесуальних дій в умовах дефіциту часу і ризику втрати важливих для доказування відомостей, для правильного з'ясування і фіксації наявних на той момент у розпорядженні уповноважених суб'єктів відомостей про обставини кримінального правопорушення. Виконання першого завдання законом покладається на фахівця, якому надається процесуальний статус експерта і результати залучення якого до кримінального провадження знаходять відображення у висновку експерта як окремому виді джерел доказів (ст. 69, ч. 2 ст. 84, ст. ст. 101, 102, 242 та деякі інші КПК України) [1]. Виконання другого завдання досягається шляхом залучення такого учасника кримінального провадження як спеціаліст (ст. ст. 71, 236, 237 та деякі інші КПК України) [1].

Спільним для експерта і спеціаліста як учасників кримінального провадження є наявність у них спеціальних знань у певній галузі діяльності і те, що їх залучення до кримінального провадження передбачено законом. Але між ними є суттєві відмінності, оскільки, по-перше, порядок залучення експерта до участі у кримінальному провадженні, на відміну від спеціаліста, досить детально врегульований у КПК України, і за своїм призначенням він проводить ґрунтовне дослідження наданих йому ініціатором експертизи (сторонаю кримінального провадження, судом) об'єктів, а спеціаліст призначений надавати допомогу сторонам кримінального провадження, суду у виявленні й фіксації певних об'єктів під час здійснення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; консультувати їх, давати їм пояснення з тих чи інших питань, що належать до галузі його спеціальних знань. Основним результатом діяльності експерта завжди є отримання нових фактичних даних з оформленням їх у вигляді висновку експерта як самостійному джерелі доказів. Спеціаліст же нові фактичні дані не встановлює, і його висновок, хоч зараз він наведений у ст. 298-1 КПК України в переліку процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки, не є й не може дорівнюватися до такого джерела доказів у кримінальному провадженні як висновок експерта.

Достовірність отриманих відповідей на поставлені експерту при призначенні експертизи запитання у його висновку заснована на досить високого рівня вимогах до професійних, ділових якостей експерта, спеціальній його підготовці, періодичному підтвердженню його кваліфікації, його незалежності та на дії інших гарантій, визначених у Законі України «Про судову експертизу» [4]. Таким вимогам спеціаліст, особливо якщо він є співробітником відомств, у складі яких є органи досудового розслідування та / або оперативні підрозділи, не відповідає через певну залежність від них як ініціаторів дослідження і зацікавлених у отриманні очікуваних для задоволення їхніх відомчих інтересів результатів такого дослідження.

Крім цього, із доповненням тексту ст. 384 Кримінального кодексу України [5], якою встановлена кримінальна відповідальність за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, згадкою про спеціаліста як суб'єкта, що, поряд із експертом, несе відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку, відбулось подальше небажане наближення статусу спеціаліста і експерта у кримінальному провадженні.

Фактично на концептуальному рівні ставиться під сумнів необхідність участі у кримінальному провадженні одного з таких учасників як спеціаліст чи експерт, оскільки ототожнюється їх рольове призначення у цьому провадженні, але це неприпустимо. Також небажаним є збереження в системі кримінального судочинства двох схожих за назвою процесуальних джерел доказів – «висновку експерта» і «висновку спеціаліста». Штучність створення останнього очевидна, а помилки, які можуть допустити органи дізнання при кваліфікації кримінального діяння як кримінального проступку замість злочину, здатні призвести до неможливості використання результатів залучення ними для з'ясування певних обставин кримінального правопорушення спеціаліста, оскільки у процесі доказування обставин вчинення злочину джерелом доказів є висновок експерта, а висновок спеціаліста може стати лише за ухвалою слідчого судді. Вочевидь з'являється елемент суб'єктивізму. Зрозуміло, що з'ясувати обставини і переконатися у правильності висновків спеціаліста можна призначивши експертизу, але це дублювання в дослідженнях забере іноді значний час і негативно позначиться на виконанні завдання швидкого досудового розслідування і реалізації засади розумності строків кримінального провадження. До того, якщо у такій ситуації спеціаліст під час дослідження застосує руйнівні методи, внаслідок яких об'єкт дослідження буде втрачено, то провести експертизу стане неможливим. Отже, інтереси правосуддя і певних учасників у забезпеченні повноти та неупередженості досудового розслідування та судового розгляду, а також реалізації інших завдань кримінального провадження залишаються без надійних гарантій. Тому краще у ст. 298-1 КПК України словосполучення «висновок спеціаліста» зміни на таке: «довідка спеціаліста» або «акт дослідження спеціаліста».

Таким чином, правильне використання спеціальних знань і своєчасне залучення носіїв спеціальних знань для надання допомоги як спеціалістів уповноваженим учасникам кримінального процесу та як експертів для проведення судових експертиз залишається однією з найважливіших умов ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень та

здійснення справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. Належне нормативне врегулювання порядку залучення фахівців до виконання процесуальних обов'язків спеціалістів і експертів у кримінальному судочинстві завжди має перебувати у центрі уваги науковців, практикуючих у сфері кримінального судочинства юристів і законотворчих інстанцій.

Перелік посилань

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Експертизи у судочинстві України: навч.-наук. посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 504 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 17.06.2020 № 720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#n13>.

УДК 343.14

Нізовцев Юрій Юрійович

кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник

Кучинська Ірина Вікторівна

кандидат фармацевтичних наук, провідний науковий співробітник

*Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України
(м. Київ, Україна)*

РОЛЬ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА, ВИСНОВКУ СПЕЦІАЛІСТА, ДОВІДКИ СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

THE ROLE OF THE EXPERT'S VISION, THE SPECIALIST'S VISION, THE SPECIALIST'S ADVICE TO THE CRIMINAL PROCESS

Проведений аналіз сутності висновку експерта, висновку спеціаліста, довідки спеціаліста при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. Зазначено, що повноваження спеціаліста як учасника кримінального провадження доповнилися можливістю надавати висновки під час досудового розслідування кримінальних проступків, проте такий висновок спеціаліста має зауваження з боку наукової спільноти. Наголошено на

невизначеності суті та відсутності опису довідки спеціаліста законодавцем і науковцями.

Ключові слова: висновок експерта, висновок спеціаліста, довідка спеціаліста, процесуальні джерела доказів, спеціаліст, спеціальні знання.

The analysis of the essence of the expert's conclusion, the conclusion of a specialist, the certificate of a specialist in the course of the pre-trial investigation of criminal offenses was carried out. It is noted that the powers of a specialist as a participant in criminal proceedings were supplemented by the ability to provide conclusions during the pre-trial investigation of criminal offenses, however, such a conclusion has a comment from the scientific community. The uncertainty of the essence and the absence of a description of the specialist's certificate by the legislator and scientists are noted.

Keywords: expert's visnovok, specialist's visnovok, specialist's proof, procedural proofs, specialist, special knowledge.

У науці та практиці кримінального процесу з моменту набрання чинності у 2012 р. КПК України [1] і до прийняття Закону України № 2617-VIII від 22.11.2018 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [2] домінуючими були наступні положення стосовно ролі спеціаліста та висновку спеціаліста у кримінальному процесі.

Вичерпний перелік процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні, якими є показання, речові докази, документи, висновки експерта, визначено ч. 2 ст. 84 КПК України, отримання доказів з яких може здійснюватися тільки в ході кримінального провадження і подібна діяльність не може здійснюватися до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Дозволяється тільки у невідкладних випадках проведення огляду місця події, після чого відомості повинні бути негайно внесені до реєстру.

Для отримання слідчим, прокурором та судом доказів до участі у процесуальних діях у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством залучається спеціаліст – для сприяння у виявленні, закріпленні та вилученні речей та документів, забезпечення безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо), для дачі сторонам і суду пояснень з питань, які входять до його професійної компетенції, шляхом надання усних консультацій або письмових роз'яснень тощо [3].

Участь спеціаліста за своєю формою відрізняється від участі експерта. Останній, здійснюючи самостійні експертні дослідження, за їх результатами складає висновок з поставлених сторонами кримінального провадження і судом питань, що є окремим джерелом доказів. Висновки, викладені спеціалістом в роз'ясненнях, не є процесуальним джерелом доказів [4].

Відповідно до запроваджених змін у КПК України – Закон України № 2617-VIII від 22.11.2018 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України

щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» – повноваження спеціаліста як учасника кримінального провадження доповнилися можливістю надавати висновки під час досудового розслідування кримінальних проступків та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

У пояснювальній записці до Закону зазначено, що на сьогодні розслідування злочинів невеликої тяжкості або середньої тяжкості становить майже 50 % від усіх розслідуваних. Це призводить до затягування розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, а також необґрунтованої тяганини при розслідуванні злочинів невеликої тяжкості. Запропоновано запровадити спрощений порядок досудового розслідування у формі дізнання всіх кримінальних правопорушень невеликої тяжкості, що дозволить забезпечити швидке розслідування кримінальних правопорушень невеликої тяжкості, а також надасть можливість зосередити діяльність слідчих апаратів на розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів, сприятиме зменшенню навантаження на органи досудового розслідування.

Законом змінені та доповнені положення ст. ст. 214, 298 КПК України, які стосуються початку досудового розслідування кримінальних проступків, головним у них став дозвіл на проведення певних процесуальних дій до внесення відомостей про кримінальний проступок до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що раніше категорично заборонялося. Для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені цим Законом, та негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені ч. 2 ст. 264 та ст. 268 цього Кодексу, а також відбирати пояснення для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку, проводити медичне освідування, отримувати висновок спеціаліста, що має відповідати вимогам до висновку експерта, знімати показання технічних приладів і технічних засобів у провадженнях щодо вчинення кримінальних проступків, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, вилучати знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей, до внесення відомостей про кримінальний проступок до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ст. 300 КПК України).

Висновок спеціаліста дізнавач, прокурор зобов'язаний, а сторона захисту має право використати при повідомленні особі про підозру у вчиненні кримінального проступку (ч. 2 ст. 298⁴ КПК України). У разі незгоди з результатами висновку спеціаліста особа протягом сорока восьми годин має право звернутися до дізнавача або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. У такому разі дізнавач або прокурор має право звернутися до експерта для проведення експертизи. У разі якщо протягом встановленого строку особа не звернеться з клопотанням про проведення експертизи, відповідне клопотання може бути заявлено лише під час судового розгляду.

Отже, в середовищі процесуальних джерел доказів законодавцем закріплено нове джерело – висновок спеціаліста, але не вирішені низка питань,

які стосуються участі спеціаліста в процесуальних діях. По-перше, висновок спеціаліста, як результат застосування спеціальних знань, підмінює собою висновок експерта за результатами проведення судової експертизи та висновок експерта за результатами експертного дослідження. По-друге, висновок спеціаліста, за відсутності передбаченої процесуальної процедури його отримання, порушує встановлений порядок доказування на етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень. По-третє, відсутність критеріїв для визначення рівня компетенції спеціаліста при наданні висновків за результатами застосування спеціальних знань унеможливує визначення відповідності рівня його спеціальних знань та навичок питанням, що потребують надання висновків. По-четверте, відсутність у спеціаліста умов для здійснення наукової та дослідницької роботи, а також процесуального закріплення необхідності таких досліджень може поставити під сумнів науковість застосування спеціальних знань спеціалістом при наданні висновку. По-п'яте, відсутність адекватної процедури верифікації висновку спеціаліста демонструє його нерівнозначність з іншими джерелами доказів та викликає сумнів його процесуальної спроможності [5].

Якщо розглядати проблематику більш глобально, то існують й інші спірні питання. Наприклад, наразі існує вже ціла низка документів обізнаних осіб: висновок експерта (§ 5 КПК України, § 6 ЦПК України [6], § 6 ГПК України [7], § 6 КАС України [8]); висновок експертного дослідження (п. 6 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про судову експертизу» [9]); висновок спеціаліста (п. 7 ч. 4 ст. 71 КПК України); довідка спеціаліста (п. 8 ч. 4 ст. 71 КПК України).

Сама по собі така кількість законодавчих документів може створити плутанину. До того ж немає чіткої визначеності співвідношення доказової сили вказаних документів.

Якщо процедура призначення експертизи та оцінки висновку експерта досить докладно визначена законодавцем та описана науковцями, висновок експертного дослідження фактично є тим самим висновком експерта, але може отримуватись поза рамками процесу, висновок спеціаліста також описаний законодавцем, хоча і має суттєві зауваження з боку наукової спільноти, то довідка спеціаліста взагалі ніяк не визначена.

Довідка спеціаліста згадується лише у ч. 1 ст. 71 КПК України: «Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок», а також у п. 8 ч. 4 ст. 71 КПК України: «Спеціаліст має право: ... 8) надавати довідки з питань, що належать до сфери його знань, у випадках, передбачених ч. 3 ст. 245¹ цього Кодексу».

Цілком логічно впливає думка, що ст. 245¹ КПК України хоча б частково повинна надати пояснення, що то за документ – «довідка спеціаліста». Стаття 245¹ КПК України регламентує процедуру зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- та кінозйомки, відеозапису, чи

засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, і спеціаліст в ній фігурує лише як особа, яка надає технічну допомогу: «Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису здійснюється на підставі постанови слідчого, прокурора та, за необхідності, за участю спеціаліста» та не приводить жодної згадки щодо довідки спеціаліста.

Отже, такий вид документу, як довідка спеціаліста, начебто є, але залишається невідомим навіщо він потрібен, які повинен містити відомості та який порядок його отримання.

На завершення слід зазначити, що підняті питання потребують більш глибокого наукового дослідження, розроблення пропозицій з удосконалення як законодавства, так і практики їх реалізації.

Перелік посилань

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення 19.11.2022).

3. Кримінальний процес: підручник / Грошевий Ю. М., Тацій В. Я., Пшонка В. П. та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. Харків, 2013. 824 с.

4. Задорожний Б. Кримінальні проступки: швидке розслідування без реального захисту. *Закон і бізнес:* газета. 02.11-08.11.2019. URL: https://zib.com.ua/ua/139881-kriminalni_prostupki_shvidke_rozsliduvannya_bez_realnogo_zah.html (дата звернення 19.11.2022).

5. Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю., Михальчук Т. В. Висновок спеціаліста як джерело доказів у кримінальному провадженні: аналіз процесуальної спроможності. *Криміналістика і судова експертиза* / МЮ України. Київський НДІ судових експертиз. 2021. Вип. 66. С. 88-95.

6. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 19.11.2022).

7. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення 19.11.2022).

8. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20170803#Text> (дата звернення 19.11.2022).

9. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 19.11.2022).

УДК 343.98

Олійник Олександр Михайлович

головний інспектор відділу пожежної безпеки УЗНС

Головне управління ДСНС України у Донецькій області

Климась Руслан Володимирович

начальник відділу досліджень, статистики пожеж та надзвичайних ситуацій

Середа Дмитро Володимирович

науковий співробітник відділу досліджень, статистики пожеж та надзвичайних ситуацій

Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту

**АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА В ПИТАННЯХ ДОСЛІДЖЕННЯ
ОБСТАВИН ВИНИКНЕННЯ І ПОШИРЕННЯ ПОЖЕЖ ТА
ДОТРИМАННЯ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ**

**ACTUAL PROBLEMS IN THE RESEARCH OF THE CIRCUMSTANCES
OF THE OCCURRENCE AND SPREAD OF FIRES AND COMPLIANCE
WITH FIRE SAFETY REQUIREMENTS**

У тезах на прикладі Донецької області проведено аналіз практики застосування чинного законодавства в частині питань, пов'язаних з дослідженням причин виникнення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки, вказано на наявність проблемних питань з організації дослідження пожеж на початковому етапі здійснення перевірок інформацій про пожежі, що в подальшому суттєво впливають на результати проведення слідчих дій та пожежно-технічних експертиз.

Ключові слова: кримінальні провадження за фактами пожеж, проблемні питання.

In theses, on the example of the Donetsk region, an analysis of the practice of applying the current legislation in terms of issues related to the investigation of the causes of fires and compliance with fire safety requirements, it is pointed out the presence of problematic issues in the organization of fire investigations at the initial stage of checking information about fires, which in subsequently significantly affect the results of investigative actions and fire-technical examinations.

Keywords: criminal proceedings based on the facts of fires, problematic issues.

Практика застосування чинного законодавства в частині питань, пов'язаних з дослідженням причин виникнення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки, вказує на наявність проблемних питань з організації дослідження пожеж на початковому етапі здійснення перевірок інформацій про пожежі, що в подальшому суттєво впливають на результати проведення слідчих дій та пожежно-технічних експертиз.

До 2012 р. органи Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) виконували функції дізнання у справах про пожежі та порушення протипожежних правил. Після введення в дію нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1], у кримінальних провадженнях, відкритих за фактами виникнення пожеж, органи ДСНС виступають в якості спеціалістів згідно вимог Порядку спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, пов'язаних з пожежами, затвердженого наказом МВС України від 24.07.2017 № 621 [2].

У цілому, [2] обумовлює основні аспекти діяльності, пов'язані з дослідженням і розслідуванням пожеж, але не вирішує весь перелік питань, пов'язаних з цим напрямком діяльності. Так, у разі ненаправлення територіальним органом поліції на місце події слідчо-оперативної групи (далі – СОГ) у зв'язку з відсутністю в події ознак кримінального правопорушення, відповідно до абз. 15 п. 3 розд. V [2], співробітник ДСНС здійснює заходи щодо збирання інформації з метою повного та якісного обліку пожежі відповідно до Порядку обліку пожеж та їх наслідків, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.12.2003 № 2030 [3]. Вимогами [3] визначена необхідність складання за кожним фактом пожежі Акта про пожежу за формою, визначеною [4]. Форма акта про пожежу визначає необхідність встановлення причини виникнення пожежі. Фактично ж для визначення причини необхідно провести огляд (обстеження, оцінку тощо) місця пожежі, тобто дії, порядок яких не описаний жодним нормативним документом, що регламентує діяльність співробітників ДСНС. Такі дії за відсутності інших правових підстав слід розглядати як огляд місця події, тобто це процесуальні дії, які не можуть бути проведені без участі слідчого. При цьому, ст. 19 Конституції України [5] визначає, що посадові особи органів державної влади зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Можливий вплив на результати проведення слідчих дій та пожежно-технічних експертиз вище окресленого питання вивчено на прикладі Донецької області. Всього впродовж 2021 р. територіальним органом ДСНС зареєстровано 4464 пожежі [6]. За результатами розгляду інформацій про ці пожежі за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ст. 194 ч. 2, ст. 245 ч. 1, ст. 245 ч. 2, ст. 270 ч. 2, ст. 270 ч. 1, ст. 245 ч. 1 Кримінального кодексу України: у 240 випадках (0,54 % від загальної кількості пожеж) підрозділами ГУ НП в Донецькій області були відкриті кримінальні провадження. Очевидно, що певна

частина подій з 94,45 % пожеж, які не містять ознак кримінального правопорушення мають, ознаки адміністративних правопорушень, або містять в собі підстави для настання цивільно-правової відповідальності. У цьому випадку відсутність механізму здійснення огляду (обстеження, оцінки тощо) місця пожежі співробітниками ДСНС фактично унеможлиблює створення доказової бази стосовно документального підтвердження причини виникнення пожежі, що впливає на визначення винної особи та зрештою – відновлення порушених прав громадян та організацій.

Крім того, визначене питання має вплив на відкриті правоохоронними органами кримінальні правопорушення. З 240 відкритих ГУ НП в Донецькій області кримінальних проваджень, дати внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) даних про вчинення 23 перевищували 24 години з моменту виникнення пожежі. З цих 23 проваджень: 6 відкрито в термін від 1 до 3 діб, 5 – від 3 до 10 діб, 12 – більше 10 діб. Розподіл термінів внесення до ЄРДР цих 23 пожеж наведений в рис. 1.

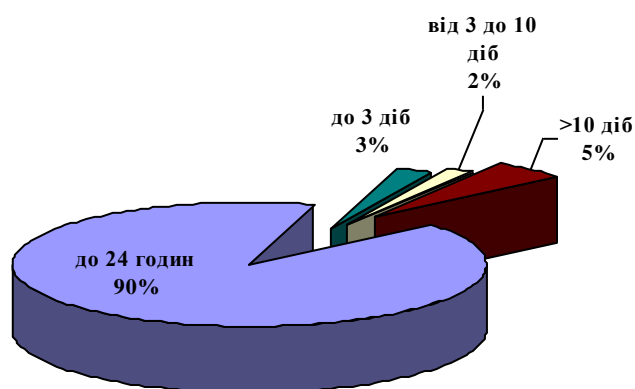

Рисунок 1. Розподіл термінів внесення до ЄРДР даних про кримінальні правопорушення, відкриті за фактами пожеж у Донецької області впродовж 2021 р., у залежності від моменту виникнення пожежі

Відповідно до вимог ч. 3 ст. 214 КПК України огляд місця події проводиться у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР, тобто до початку досудового розслідування. Огляд місця події у справах про пожежі є невідкладною слідчою дією. Активне гасіння пожежі пожежними завжди пов'язане із істотним пошкодженням або руйнуванням об'єкта, де сталася пожежа, використанням значної кількості води, а все це призводить до знищення слідів пожежі. До інших негативних обставин, які супроводжують огляд місця пожежі, належить суттєва зміна обстановки місця події в результаті проведення рятувальних робіт та інших невідкладних заходів, спрямованих на ліквідацію наслідків пожежі [7, с. 222], оскільки після гасіння пожежі (а іноді і під час її гасіння) людьми вживаються заходи щодо вилучення певних об'єктів чи їх залишків (речей, устаткування, будівельних матеріалів тощо), чим вносяться суттєві зміни в післяпожежну обстановку. Нерідко зміни вносяться умисно з метою знищення чи приховання слідів підпалу чи злочинного порушення правил пожежної безпеки.

Очевидно, що у всіх цих кримінальних провадженнях проведення якісного огляду місця пожежі було фактично неможливим. До кримінальних проваджень слідчими долучались документи перевірки інформації про пожежу, складені співробітниками ДСНС. Як описувалось вище, такі документи мають слабку доказову базу в частині фіксації осередку пожежі, виробу-ініціатора її виникнення, причини пожежі та наслідків пожежі, що зрештою має суттєвий вплив на результати проведення слідчих дій та пожежно-технічних експертиз.

Підсумовуючи зазначене, можна зробити висновок, що без введення в дію правовстановлюючого документа, що визначатиме порядок здійснення перевірок інформацій про пожежі у разі ненаправлення територіальним органом поліції на місце події СОГ у зв'язку з відсутністю в події ознак кримінального правопорушення.

Перелік посилань

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

2. Про затвердження Порядку спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, пов'язаних з пожежами: наказ МВС України від 24.07.2017 № 621. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0998-17#Text>.

3. Про затвердження Порядку обліку пожеж та їх наслідків: постанова Кабінету Міністрів України від 26.12.2003 № 2030. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2030-2003-%D0%BF#Text>.

4. Про затвердження форми звітності № 1-ППО (місячна) «Звіт про пожежі та їх наслідки» та форми акта про пожежу: наказ Міністерства внутрішніх справ від 14.06.2017 № 503. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0829-17#Text>.

5. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

6. Аналітична довідка про пожежі та їх наслідки в Україні за 12 місяців 2021 року. URL: <https://idundcz.dsns.gov.ua/upload/5/3/8/5/7/5/2021-ctatuctuka-analitychna-dovidka-pro-pojeji-122021.pdf>.

7. Корж В. П. Огляд місця події: процесуальні особливості, криміналістичні рекомендації: науко-практичний посібник. Харків, 2018. 264 с.

УДК 343.98:159.9

Онацька Валерія Дмитрівна

*науковий співробітник лабораторії мистецтвознавчих,
лінгвістичних та психологічних досліджень*

Савкіна Тетяна Василівна

*старший науковий співробітник лабораторії мистецтвознавчих,
лінгвістичних та психологічних досліджень*

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗЛОЧИНЦІВ

PECULIARITIES OF FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXAMINATION REGARDING PERSONALITY OF JUVENILE OFFENDERS

Окреслено критерії специфіки мотивації та причини прийняття злочинного рішення неповнолітніми злочинцями. Наведено психологічні методи проведення досліджень судово-психологічної експертизи під час роботи з неповнолітніми злочинцями. Надано рекомендації для правоохоронних органів щодо особливостей призначення судово-психологічної експертизи неповнолітніх злочинців.

Ключові слова: судово-психологічна експертиза, неповнолітній злочинець, правоохоронні органи, особистість.

Specific criteria of motivation and reasons for making unlawful decision by juvenile offenders are outlined. Psychological methods of conducting forensic psychological examination while working with juvenile criminals are provided. The research considers guidelines for law enforcement agencies on peculiarities of appointing forensic psychological examination of juvenile offenders.

Keywords: forensic psychological examination, juvenile offender, law enforcement agencies, personality.

Складна соціально-економічна ситуація, воєнні дії на теренах України позначилися на житті всіх громадян, а найбільше – на вразливих категоріях населення, до яких належать підлітки. Сьогодні злочинність серед неповнолітніх – одна з болючих проблем суспільства, небезпечне соціальне явище, яке негативно впливає не тільки на становлення окремої особистості, а й (у недалекому майбутньому) формуватиме образ нашої держави.

У Кримінальному кодексі України неповнолітніми злочинцями визнано осіб віком від 14 (вік, від якого починається кримінальна відповідальність практично за всі діяння, скоєні неповнолітніми) до 18 років (вік юридичного повноліття), які вчинили суспільно небезпечне діяння. Антисоціальні форми самоствердження неповнолітніх, досягнення ними цілей у незаконний спосіб досліджували такі науковці: Ю. М. Антонян, С. П. Бочарова [3, с. 215], А. Є. Лічко, В. Ф. Пиріжков, Г. Г. Бочкарьова, В. Л. Васильєв, І. О. Віденєєв, С. О. Гаркавець, О. В. Землянська [4] та ін.

Б. М. Головкін, спираючись на специфіку мотивації та причини прийняття злочинного рішення, запропонував практичну класифікацію злочинів, скоєних неповнолітніми: 1) «злочини-виживання» (учинені через скрутні життєві обставини, гостру потребу в задоволенні базових потреб або екстремальні умови життя, пов'язані з вимушеним переселенням, життям у зоні бойових дій; 2) «злочини-залежності» (скоєні на ґрунті алкогольної, наркотичної й ігрової залежності з метою отримання необхідних коштів); 3) «злочини-наслідування» (учинені на виконання попередньої домовленості, з мотивів солідарності, підпорядкування, взаємовиручки, доведення відданості злочинній групі, приховування іншого злочину); 4) «злочини-примуси» (скоєні внаслідок примушування до певних дій, погроз, різних видів насильства над дітьми); 5) «злочини-розваги» (учинені для пошуку пригод, відчуття ризику або із цікавості); 6) «злочини-протести» (скоєні через незадоволення своїм становищем, образу, зневагу, незгоду, озлобленість, самоствердження); 7) «злочини-парадокси» (учинені переважно задля задоволення підсвідомих потягів і бажань, хворобливих уявлень, позбавлення внутрішнього страху або на ґрунті розладів психіки й поведінки) [1, с. 211].

Судово-психологічна експертиза неповнолітніх підозрюваних та обвинувачуваних є одним з найбільш складних предметних видів психологічної експертизи. Основним методологічним принципом судово-психологічної експертизи неповнолітніх злочинців є системний підхід до досліджуваного об'єкта. На думку дослідників О. М. Бандурки, Л. М. Балабанової, С. П. Бочарової, О. В. Землянської, А. В. Костицького, О. Р. Ратінова, до поняття «система психологічної експертизи» належать суб'єкт злочину, об'єкт злочину, свідки їхнього взаємозв'язку в процесі діяльності та спілкування в контексті конкретної ситуації, з урахуванням дозлочинних особливостей життєвого шляху підекспертних осіб, умов їх виховання та психічного розвитку [4, с. 313].

У п. 6.4 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень зазначено, що основним завданням психологічної експертизи є визначення психологічних особливостей, характеру і закономірностей психічної діяльності суб'єкта в умовах віддзеркалення ним об'єктивної реальності. Об'єктом дослідження під час проведення психологічних експертиз є психологічні виявлення особи, що не виходять за межі норми, не викликають сумніву в її психічній повноцінності (осудності). Складність і специфіку судово-психологічних досліджень обумовлено тим, що фахівець пізнає психічне життя неповнолітніх

опосередковано, аналізуючи їхні дії та висловлювання, інтелектуальні процеси, виявлення волі, психічні стани тощо. Усе приховане за вчинками як зовнішніми діями – мотиви, інтереси, ціннісні орієнтири, вольові зусилля, емоції – має ідеальний характер. Тому ретроспективну діагностику психічного стану неповнолітнього злочинця в момент скоєння правопорушення експерт здійснює значною мірою шляхом аналізу інформації, що міститься в матеріалах кримінального провадження, наданих на дослідження [2, с. 13].

Необхідність призначення судово-психологічної експертизи неповнолітніх злочинців зумовлено особливістю підліткового віку. Часто протиправні дії підлітка здаються неприродними, незрозумілими, мало мотивованими або зумовленими багатьма чинниками. Під час проведення судово-психологічної експертизи неповнолітніх злочинців фахівець з'ясовує:

– індивідуально-психологічні особливості підлітка, щодо якого проводить експертизу;

– схильність до підвищеного навіювання, підкорювання, фантазування, впливу цих характеристик на показання підлітка;

– мотивацію та поведінку підозрюваного/обвинуваченого підлітка;

– юридично значущі емоційні стани й реакції в момент скоєння злочину;

– відповідність рівня розумового розвитку підлітка його віку;

– можливості конкретного підлітка брати участь у судовому засіданні й виступати в залі суду;

– ступінь усвідомлення підлітком конфліктної ситуації під час скоєння злочину.

Фактично головним питанням судово-психологічної експертизи неповнолітніх є питання про те, чи є показання неповнолітнього плодом фантазії, якою мірою він може керувати власними діями та контролювати свою поведінку. Проведення судово-психологічної експертизи неповнолітніх у разі групового злочину дає змогу експертові-психологу виявити: неформального лідера групи; неповнолітніх у групі, які найбільше схильні до впливу дорослих чи однолітків, мають певний тип асоціальної або наближеної до неї поведінки; тип акцентуації підлітка; рівень психічного й розумового розвитку членів групи [3, с. 215]. Це згодом допоможе судовим органам виявити ступінь вини кожного неповнолітнього, який брав участь у скоєнні злочину.

У сучасній судово-психологічній експертизі неповнолітніх злочинців використовують такі методи: аналіз матеріалів кримінального провадження; спостереження, бесіда, психологічний ретроспективний аналіз поведінки підлітків у ситуації злочину; психодіагностичні методи вивчення особистості й аналіз фактів протиправної поведінки підлітків.

У науково-методичній літературі змістовно розкрито зміст поняття «судово-психологічна експертиза», визначено специфіку фахової діяльності експерта-психолога під час роботи з неповнолітніми злочинцями, створено чітку класифікацію професійно важливих якостей працівників цього профілю, побудовано модель їх діяльності, названо підстави для обов'язкового призначення судово-психологічної експертизи, прописано методи дослідження. Проте сучасні реалії (запровадження воєнного стану в країні; вимушені

переміщення з одного регіону до іншого; утрата батьків, друзів і звичного способу життя) задають нові вектори для дослідження й розроблення методичних матеріалів для проведення судово-психологічної експертизи неповнолітніх злочинців в умовах воєнного стану. Так, наприклад (за системного аналізу експертом делінквентної поведінки неповнолітнього), виникає потреба зважати на названі вище чинники, що детермінують формування агресивної поведінки підлітків. Дослідження особливостей судово-психологічної експертизи неповнолітніх правопорушників потребує подальшого розроблення й удосконалення засобів з'ясування істини у справі та розвитку вже наявних видів судово-психологічних експертиз.

Отже, за допомогою судово-психологічної експертизи можна отримати інформацію, яка дає змогу зрозуміти і правильно оцінити особливості психологічної діяльності та психологічних виявлень особистості. Така інформація має важливе значення для висновків правового характеру. Розуміння органами, які призначають судово-психологічні експертизи щодо неповнолітніх злочинців, названих вище обмежень сприятиме прискоренню й поліпшенню якості проведення судово-психологічних експертиз. У разі виникнення питань щодо призначення психологічних експертиз доцільно звертатись по консультацію до судових експертів-психологів.

Перелік посилань

1. Головкін Б. М. Злочинність неповнолітніх як суспільна проблема. *Проблеми законності*: збірник наукових праць. 2016. Вип. 133. С. 204-217. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_133_21 (дата звернення: 03.11.2022).

2. Карнеева Л., Кочетов М. О заключении судебно-психологической экспертизы. *Советская юстиция*. 1993. № 10. С. 10-15.

3. Балабанова Л. М. Судебная патопсихология (вопросы определения нормы и отклонений). Днепропетровск, 2017. 432 с.

4. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология : учебник. Харьков, 2002. 596 с.

5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 03.11.2022).

УДК 343.98

Падалка Андрій Миколайович

*доктор юридичних наук, доцент
заступник директора*

Бондарчук Віталій Вікторович

*кандидат юридичних наук
заступник начальника центру судових і спеціальних експертиз*

*Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України
(м. Київ, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОЛАБОРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

USE OF SPECIAL KNOWLEDGE IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO COLLABORATIVE ACTIVITIES

У тезах висвітлено проблемні питання використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю, а також визначено перелік найпоширеніших експертиз та мету їх проведення.

Ключові слова: спеціальні знання, семантико-текстуальна експертиза, фонові експертиза, комп'ютерно-технічна експертиза, колабораційна діяльність.

In theses, the problematic issues of the use of special knowledge in the investigation of criminal offenses related to collaborative activities are defined, as well as the list of the most common examinations and the purpose of their conduct is defined.

Keywords: special knowledge, semantic-textual expertise, phonoscopic expertise, computer-technical expertise, collaborative activity.

Починаючи з 2014 р. в Україні досить часто вчиняються кримінальні правопорушення, передбачені розділом першим Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України), – злочини проти основ національної безпеки України. З початком збройної агресії російської федерації проти України перелік протиправних дій, які можуть завдати шкоди національній безпеці нашої держави збільшився, зокрема до нього додалися публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, публічні заклики до співпраці з державою-агресором (російською федерацією) тощо. Відповідальність за вчинення таких протиправних дій

знайшла відображення у новій статті КК України (ст. 111¹ «Колабораційна діяльність»), якою його було доповнено у березні 2022 року [1].

Як показує аналіз статистичної звітності, оприлюдненої на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора України, за останні п'ять місяців поточного року кількість кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України постійно зростає, а саме:

Таблиця 1

Показники роботи	Станом на кінець				
	червня 2022 р.	липня 2022 р.	серпня 2022 р.	вересня 2022 р.	жовтня 2022 р.
Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	1390	1726	2066	2620	3169
Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	257	353	499	667	846
Кримінальні правопорушення у провадженнях, досудове розслідування яких зупинено відповідно до ст. 280 Кримінального процесуального кодексу України	96	126	158	195	265
Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду	82	124	215	316	400
Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито	59	84	122	137	162
Кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення)	1208	1466	1685	2098	2492

Здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю, належить до підслідності слідчих органів безпеки, зокрема і Служби безпеки України, яка відповідно до покладених на неї завдань, захищає національну безпеку держави від загроз агентурно-розвідувальної та підривної діяльності іноземних спецслужб, тероризму, диверсій, захищає державний суверенітет, конституційний лад, територіальну цілісність України.

Вивчення та аналіз практики розслідування колабораційної діяльності свідчить про те, що слідчі та оперативні працівники стикаються із серйозними труднощами при розкритті та розслідуванні цієї категорії кримінальних правопорушень. Головним чином такі труднощі тісно пов'язані із відсутністю у них спеціальних знань, які необхідні для ефективного виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з колабораційною діяльністю. Здійснення повного та об'єктивного дослідження потребує наявності спеціальних знань та навичок, тобто лише експерт, особа, яка має відповідну освіту та кваліфікацію експерта, зможе виявити у матеріалах дослідження значущу для слідства інформацію.

У зв'язку зі стрімким зростанням кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю, почала зростати і кількість звернень

для проведення судових експертиз експертними підрозділами, зокрема й Українським науково-дослідним інститутом спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, що зумовлює велике навантаження на експертів відповідних спеціальностей та унеможлиблює проведення експертизи у стислі терміни. Як показує практика, найпоширенішими експертизами, які призначаються при розслідуванні такого виду кримінальних правопорушень, є семантико-текстуальна, фоноскопична та комп'ютерно-технічна експертизи.

Важливим засобом збору доказової інформації при розслідуванні колабораційної діяльності виступає семантико-текстуальна експертиза.

Т. В. Будко визначає, що семантико-текстуальна експертиза вивчає смислове різноманіття мовленнєвих актів у контексті питань, які виникають і в кримінальних провадженнях, і в цивільних, і в адміністративних, і в господарських та інших справах та зауважує, що на сучасному етапі свого розвитку семантико-текстуальна експертиза передбачає знання складу злочину, його об'єктивної та суб'єктивної сторін, кваліфікуючих ознак, але при цьому не надається правова кваліфікація об'єктивного змісту інформації, що міститься в повідомленні [2, 3, с. 18]. Призначення та проведення цієї експертизи часто є просто необхідним, оскільки злочинці при вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 1111 КК України використовують різні русизми, жаргонізми, фразеологізми, зрозуміти значення яких зможе лише експерт-лінгвіст.

Об'єкти семантико-текстуальної експертизи є різноманітними, проте, найчастіше експерту разом із постановою про призначення семантико-текстуальної експертизи (при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю) на дослідження надаються тексти публікацій із соціальних мереж та мережі Інтернет, промови та їх текстові відтворення, фрагменти текстів та промов, скріншоти листувань із соціальних мереж, усні мовленнєві повідомлення з їх текстовим відтворенням тощо.

Нерідко при розслідуванні колабораційної діяльності доречним є призначення та проведення фоноскопичної експертизи, основу якої становлять акустичний і лінгвістичний аналізи усного мовлення. Лінгвістичний аналіз спрямований на дослідження усної мови, яка відбиває особистісні характеристики особи, в свою чергу акустичний – на вивчення характеристик, визначуваних анатомічними, фізіологічними та психофізіологічними особливостями людини. Метою проведення цієї експертизи є ідентифікація особи по усному мовленню, а також технічне дослідження носіїв інформації та апаратури звукозапису.

Сьогодні, серед матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 1111 КК України, можна зустріти аудіо матеріали з результатами прослуховування, фонограми, у яких випадково чи цілеспрямовано зафіксована інформація, що містить заперечення здійснення збройної агресії проти України, публічні заклики до співпраці з державою-агресором, пропаганду збройної агресії проти України тощо, адже звукові сліди дають змогу отримати доказову інформацію, а також встановити особу злочинця.

Досить часто експертизою, яка призначається при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю є

комп'ютерно-технічна експертиза. За допомогою цієї експертизи відбуваються дослідження комп'ютерних систем та руху інформації, дослідження фактів і обставин, пов'язаних з проявом цих закономірностей за завданням слідчих і судових органів. Передача інформації, яка містить публічні заперечення встановлення та утвердження окупації частин України, публічні заклики до підтримки дій держави-агресора, пропаганду збройної агресії тощо, може здійснюватися через месенджери, соціальні мережі або міститися на флеш-носіях. Тому ця експертиза дає змогу встановити дані, а також кому і звідки вони були відправлені.

Виходячи із викладеного, вбачається, що в умовах сьогодення забезпечення ефективного розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю, неможливе без використання спеціальних знань. Призначення та проведення семантико-текстуальної, фоноскопичної та комп'ютерно-технічної експертизи має на меті виявлення або спростування наявності у наданих на дослідження матеріалах публічних заперечень щодо здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження окупації частин території України, публічних закликів до підтримки рішень та / або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та / або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, пропаганди збройної агресії проти України, встановлення та утвердження окупації частин території України, встановлення особи, у мовленні якої наявні публічні заперечення / заклики та / чи пропаганда, а також визначення де (на якому комп'ютері) і коли було створено мовленнєві тексти, що містять публічні заперечення / заклики та / чи пропаганду, кому і звідки вони були відправлені.

З огляду на велику кількість кримінальних проваджень, розпочатих за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 1111 КК України, формування єдиного підходу до розслідування колабораційної діяльності та постійне здійснення кадрової політики у експертних підрозділах є необхідним для забезпечення всебічного, повного та своєчасного розслідування кримінальних правопорушень.

Перелік посилань

1. Кримінальний кодекс України (редакція від 06.11.2022 № 2341-III). URL: <http://surl.li/hwcs> (дата звернення: 17.11.2022).

2. Будко Т. В. Судово-лінгвістична експертиза: об'єктивна необхідність та суб'єктивні фактори гальмування її розвитку. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали круглого столу (м. Київ, 23.04.2015). Київ, 2015. URL: <http://surl.li/dsqky> (дата звернення: 17.11.2022).

3. Будко Т. В. Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи / Служба безпеки України. Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз. Київ, 2020. 18 с.

УДК 004.93

Пасько Роман Миколайович

кандидат технічних наук

завідувач лабораторії інженерно-технічних видів досліджень

Київський науково-дослідний інститут судових експертиз

Міністерства юстиції України

Теренчук Світлана Анатоліївна

кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри інформаційних технологій проектування та прикладної математики

Київський національний університет будівництва і архітектури

ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПРОЦЕС ОБСТЕЖЕННЯ ЗРУЙНОВАНИХ ТА ПОШКОДЖЕНИХ БУДІВЕЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ

DIGITAL TECHNOLOGIES INTO PROCESS INSPECTION OF DESTROYED AND DAMAGED CONSTRUCTION OBJECTS

Досліджено питання візуалізації, цифровізації і аналізу інформації щодо руйнувань будівельних об'єктів населених пунктів України внаслідок військових дій росії. Показано можливості сучасних безпілотних літальних апаратів і систем супутникового спостереження при виконанні завдань фото- і відео зйомки, передачі даних, створенні карт рівня бомбардування і ступеня руйнувань. Надано схему впровадження в процес обстеження будівель і споруд інтелектуальної інфокомунікаційної системи підтримки рішень, що інтегрується з сучасними засобами обробки даних фото і відео зйомки, зроблених з використанням безпілотних літальних апаратів.

Ключові слова: будівля, мапа, ортофотоплан, пошкодження, руйнування, територія, фотофіксація.

The issue of visualization, digitalization and analysis of information regarding the destruction of construction objects in populated areas of Ukraine as a result of Russia's military actions were studied. Possibilities of modern unmanned aerial vehicles and satellite surveillance systems in performing such tasks as photo and video recording, creating maps of the level of bombardment and the degree of destruction are shown. A scheme for introducing an intelligent information and communication decision support system into the process of surveying buildings and structures, which integrates with modern means of processing photo and video data taken with the use of unmanned aerial vehicles, is provided.

Keywords: building, damage, destruction, map, orthophotoplan, photo fixation, territory.

Широкомасштабна збройна агресія російської федерації (далі – рф) за підтримки республіки білорусь на території України, що розпочата 24.02.2022, призвела до численних руйнувань будівель, майна та об'єктів інфраструктури.

02.04.2022 Київщина була звільнена від російських військ. Але збройні сили та інші військові формування рф після відступу залишили по собі масштабні руйнування рухомого і нерухомого майна. Наразі продовжують зазнавати пошкоджень і руйнувань об'єкти у всіх регіонах країни [1].

Категорії пошкоджень будівель та споруд (відповідно до кількісних і якісних характеристик пошкоджень) класифікуються таким чином [2]:

– наявні незначні пошкодження несучих та огорожувальних конструкцій, але без порушення вимог щодо механічного опору та стійкості за граничним станом першої та другої групи, – рекомендовано виконання робіт з відновлення шляхом ремонту, в тому числі капітального ремонту;

– наявні пошкодження несучих та огорожувальних конструкцій, ступінь та характер яких свідчить про необхідність виконання робіт щодо часткового демонтажу частин об'єкта або його окремих конструкцій, підсилення об'єкта або його окремих несучих та огорожувальних конструкцій, – рекомендовано виконання робіт з відновлення шляхом капітального ремонту, реконструкції;

– об'єкти непридатні для використання за цільовим призначенням, повністю втратили свою економічну цінність, наявні пошкодження несучих та огорожувальних конструкцій, ступінь та характер яких свідчить про небезпеку аварійного обвалення об'єкта (зруйновані об'єкти), – рекомендовано виконання невідкладних робіт щодо демонтажу (ліквідації) об'єкта.

Ідентифікація зруйнованих і пошкоджених об'єктів (рис. 1) і оцифрування даних щодо кількості та характеру руйнувань ґрунтується на вивченні ортофотопланів (рис. 2), які створюються на основі даних фото і відео зйомки, зроблених з використанням безпілотних літальних апаратів (БПЛА) [3].

Рисунок 1. Приклади фотофіксації зруйнованих і пошкоджених об'єктів Київської області: Бородянки (а); Горенки (б); Ирпеня (в)

Мапи рівня бомбардувань і кількості зруйнованих будівель, на прикладі населеного пункту Горенка, показано на рис. 3, 4.

При оцифруванні інформації та створенні мап зруйнованих об'єктів в населеному пункті Горенка для отримання та обробки даних:

- зроблено для ортофотоплану 1813 знімків БпЛА;
- здійснено 7 польотних місій;
- використано 11,2 Гігабайт;
- витрачено 150 годин обробки даних.

Рисунок 2. Фрагмент ортофотоплану до (а) і після (б) військової агресії в населеному пункті Горенка

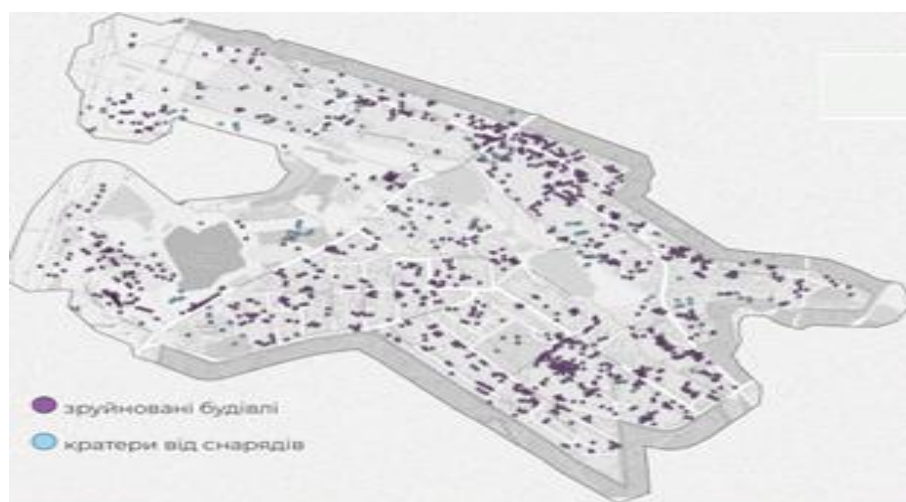

Рисунок 3. Мапа рівня бомбардувань населеного пункту Горенка

На рис. 5 показано траєкторії польотів БпЛА, за допомогою яких виконувалася фото та відео зйомка пошкодженого / зруйнованого нерухомого та рухомого майна різного призначення в населеному пункті Горенка.

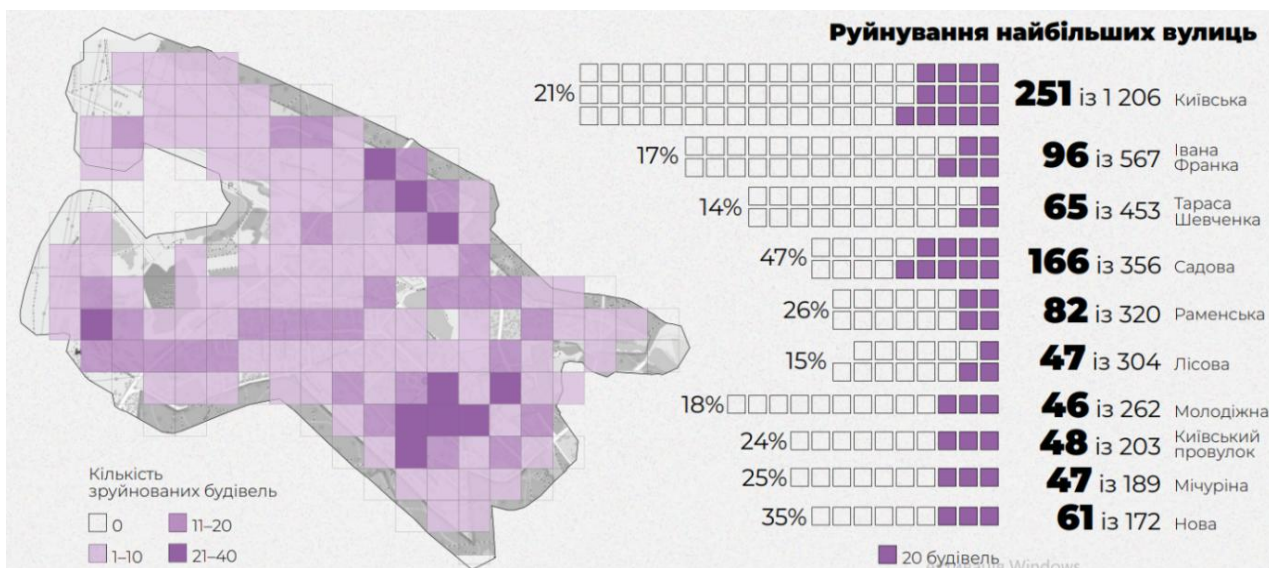

Рисунок 4. Мапа кількості зруйнованих будівель в населеному пункті Горенка

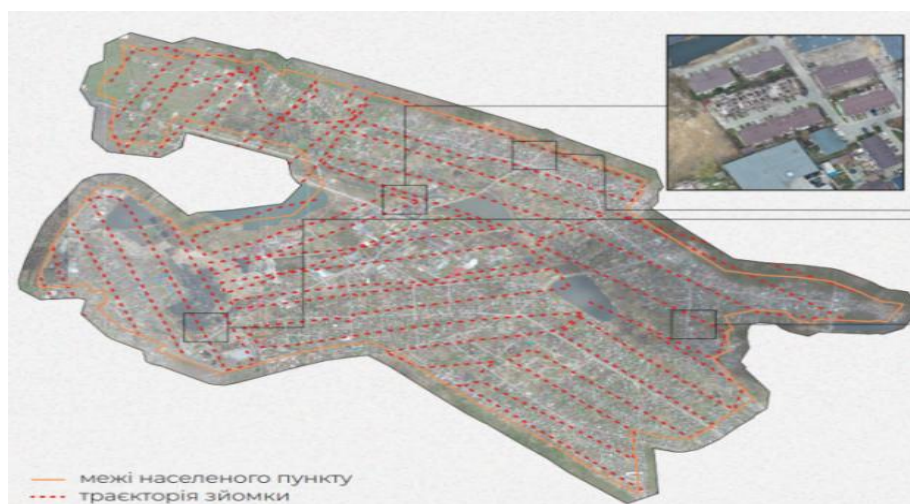

Рисунок 5. Мапа траєкторій зйомки населеного пункту Горенка

На основі проведеного аналізу даних з БПЛА встановлено, що в результаті обстрілів у населеному пункті Горенка [3]:

- зруйновано 1163 будівель;
- залишилось 174 воронки від снарядів;
- сукупні збитки оцінюються 2,49 млрд. грн.

Дані, що отримуються з використанням БПЛА дозволяють не тільки автоматизувати створення мап зруйнованих будівель і рівня бомбардувань населених пунктів, а й скласти мапу рівнів руйнації (рис. 6) та здійснити типізацію зруйнованих об'єктів (рис. 7).

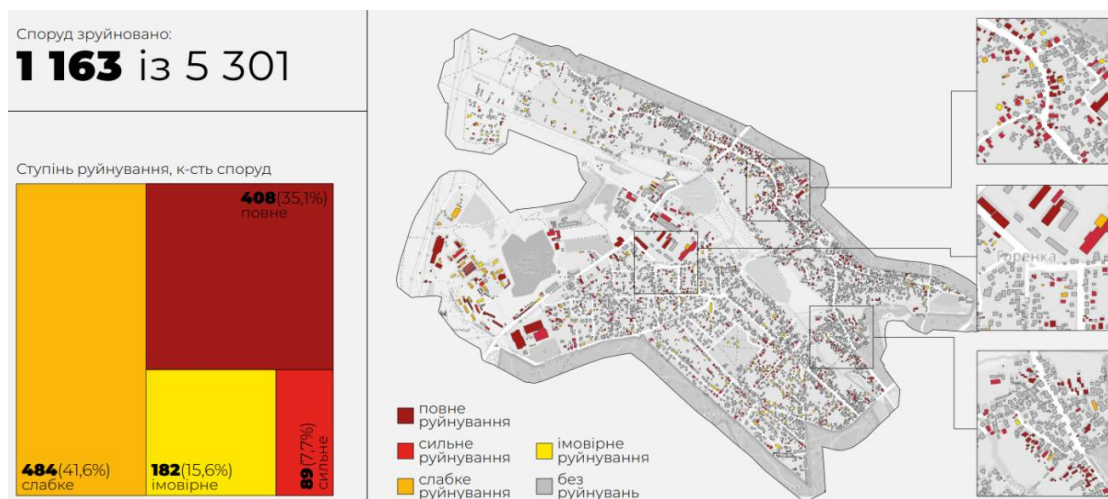

Рисунок 6. Мапа рівня руйнації населеного пункту Горенка

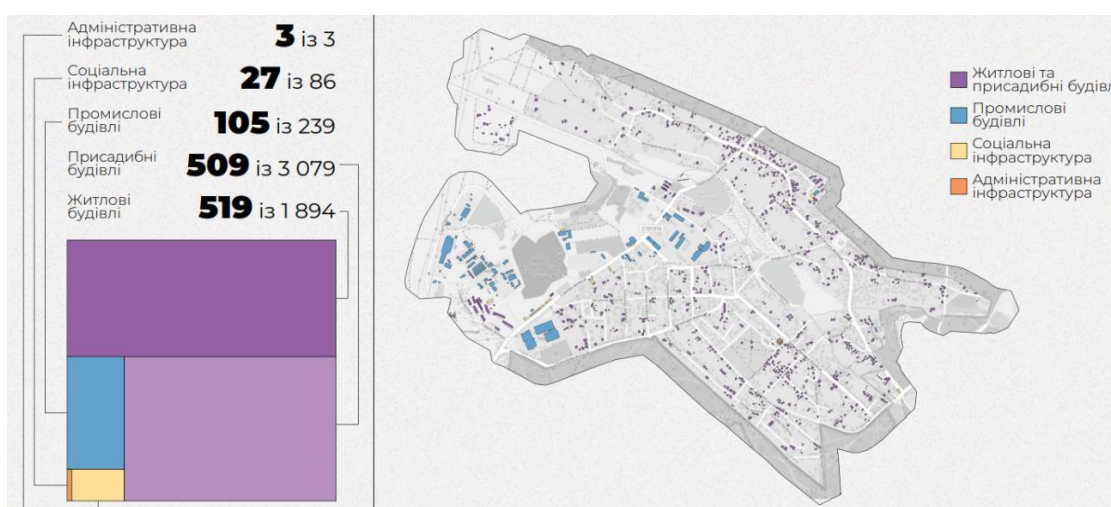

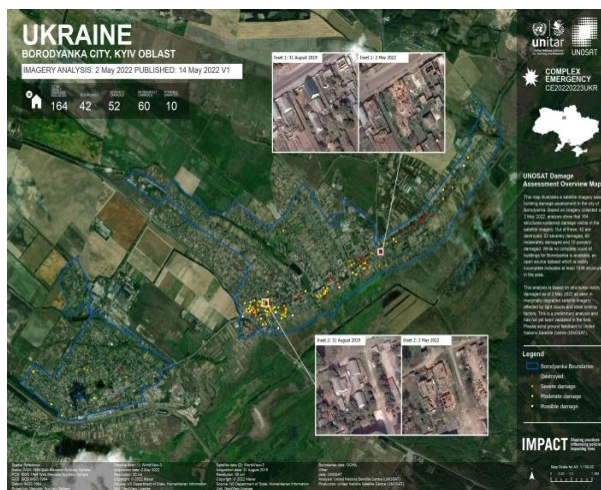
Рисунок 7. Мапа зруйнованих будівель і об'єктів інфраструктури в населеному пункті Горенка

На рис. 8 наведено приклади оглядових мап оцінки пошкоджень будівель у населених пунктах Бородянка та Ірпінь, які ґрунтуються на супутникових знімках відділу гуманітарної інформації NextView License Державного департаменту США [4].

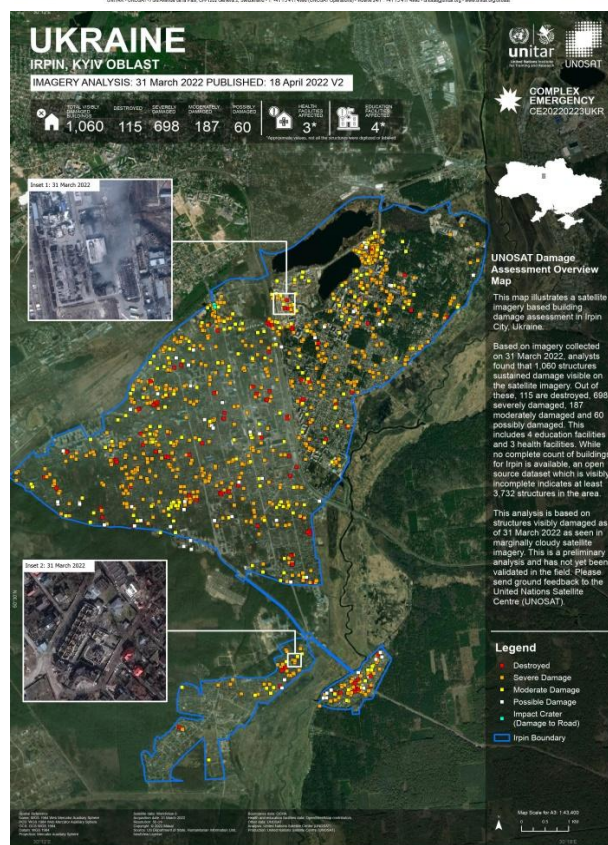
Зроблений на основі зображень, які були зібрані 02.05.2022, аналіз пошкоджень будівель у селищі Бородянка (Україна) показує, що зазнали пошкоджень, які видно на супутникових знімках, 164 об'єкти [4].

З них (рис. 8, а):

- 42 будівлі знищено;
- 52 будівлі сильно пошкоджені;
- 60 будівель зазнали середніх пошкоджень;
- 10 будівель можливо пошкоджені.

а)

б)

Рисунок 8. Оглядові мапи оцінки пошкоджень будівель населених пунктів Бородянка (а) та Ірпінь (б)

Мапа, що відображає оцінку пошкоджень будівель у місті Ірпінь (Україна), зроблена на основі зображень, зібраних 31.03.2022. При аналізі супутникових знімків у місті Ірпінь аналітики виявили, що 1060 структур отримали пошкодження, які видно на супутникових знімках [4].

З них (рис. 8, б):

- 115 будівель знищено;
- 698 будівель сильно пошкоджено;
- 187 будівель зазнали середніх пошкоджень;
- 60 будівель, можливо, пошкоджено.

Цей перелік включає 4 заклади освіти та 3 заклади охорони здоров'я.

Повного обліку будівель у населених пунктах Бородянка і Ірпінь поки немає. Окрім того, аналіз пошкоджень будівель міст базується на супутникових знімках, які незначно погіршилися, під впливом легких хмар та інших обмежувальних факторів. Таким чином, погодні умови і стан атмосфери, хоча й відзначається на супутникових знімках, вносять певну невизначеність в набір вхідних даних, що використовуються для аналізу. До того ж оглядові мапи оцінки пошкоджень будівель містять попередній аналіз, який ще не перевірений на місцях [4]. Наземні відгуки збираються в Супутниковому центрі Організації Об'єднаних Націй (UNOSAT). Визначення збитків і залучення фінансування на відбудову передбачає типізацію пошкоджених чи зруйнованих будівель і об'єктів інфраструктури (рис. 6, 7).

Таким чином, в результаті дослідження встановлено, що використання сучасних цифрових технологій значно полегшує і прискорює вирішення завдань з розпізнавання руйнувань, визначення технічного стану об'єктів і встановлення розміру завданих збитків. Саме тому подальші роботи планується спрямувати на розробку і впровадження в процес обстеження будівель і споруд інтелектуальної інфокомунікаційної системи підтримки рішень (ІКСПР), що інтегрується з сучасними засобами обробки даних фото і відео зйомки, зроблених з використанням БпПЛ при виконанні будівельно-технічних експертиз (БТЕ)

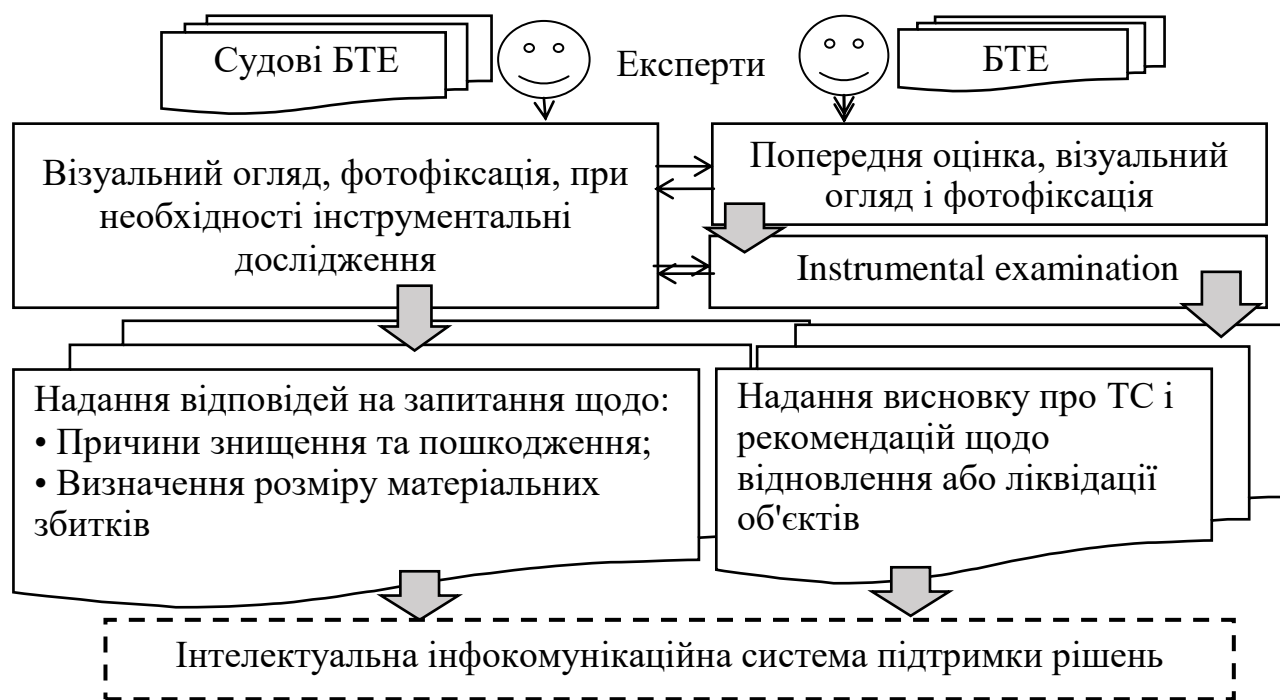

Рисунок 9 Схема впровадження ІКСПР в процес обстеження будівель і споруд

На рис. 9 показано схему впровадження ІКСПР, що розробляється, в процес обстеження будівель і споруд.

Перелік посилань

1. Пасько Р. М., Панько О. М., Теренчук С. А. Впровадження цифрових технологій у процес обстеження будівель, майна та об'єктів інфраструктури. *Управління розвитком складних систем*. Київ, 2022. № 49. С. 74-80, [dx.doi.org/10.32347/2412-9933.2022.49.74-80](https://doi.org/10.32347/2412-9933.2022.49.74-80).

2. Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 № 473. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-p#Text>.

3. Оцифрувати, проаналізувати та показати руйнування від війни. В Україні запустили проєкт RebuildUA. *Інтернет-видання «MEDIASAPIENS»*. <https://ms.detector.media/trendi/post/29516/2022-05-17-otsyfruvaty-proanalizuvaty-ta-pokazaty-ruynuvannya-vid-viyny-v-ukraini-zapustily-proiekt-rebuildua/>.

4. Ukraine maps. URL: <https://unitar.org/maps/countries/107>.

УДК 663.97.051.8

Пашкова Ольга Михайлівна

провідний судовий експерт лабораторії фізико-хімічних, біологічних та молекулярно-генетичних досліджень

Жук Ірина Сергіївна

судовий експерт лабораторії фізико-хімічних, біологічних та молекулярно-генетичних досліджень

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

Власенко Ірена Борисівна

старший судовий експерт відділу біолого-хімічної експертизи

Державне бюро судової експертизи Міністерства юстиції Латвії

ВИЯВЛЕННЯ КОМПОНЕНТІВ АРОМАТИЗАТОРІВ У СКЛАДІ РІДИН ДЛЯ ВЕЙПІВ ТА СУМІШЕЙ ДЛЯ КАЛЬЯНІВ

IDENTIFICATION OF FLAVOR COMPONENTS IN THE COMPOSITION OF LIQUIDS FOR VAPES AND MIXTURES FOR HOOKAHS

У питанні контролю якості та автентичності нікотиновмісної продукції найбільш складним є виявлення випадків додавання ароматизаторів, через їх складний багатокомпонентний склад. Метою роботи є дослідження летких сполук ароматизаторів для контролю їх наявності в нікотиновмісних продуктах.

Ключові слова: вейпи, кальяни, ароматизатори, газова хроматографія, SPME.

In the issue of quality control and authenticity of nicotine-containing products, the most difficult is to identify cases of adding flavorings through their complex multicomponent composition. The aim of the work is to study the volatile compounds of flavors to control their presence in nicotine-containing products.

Keywords: vapes, hookahs, flavorings, gas chromatography, SPME.

Вейпінг та куріння кальянів давно увійшли у наше життя як альтернатива куріння тютюну. У складі наповнювачів рідин для вейпінга і сумішей для кальяну присутній нікотин, що викликає вкрай високу залежність, нетютюнові добавки і нерідко ароматизатори. Нікотиновмісна продукція відрізняється зовнішнім виглядом, способом споживання, інгредієнтним складом, рівнем токсичності, технологією виготовлення, фізіологічним ефектом. Вдихуваний аерозоль вейпів і кальянів, як і інші тютюнові вироби, є токсичним і містить канцерогени [1]. По відношенню до них повинні застосовуватися ті ж заходи регулювання, як і щодо іншої тютюнової продукції.

Велика різноманітність нікотиновмісних виробів створює певні проблеми з ідентифікацією продукту. Наявних знань далеко недостатньо, оскільки сучасне покоління рідин для вейпінга і сумішей для кальяну з'явилися на ринку відносно недавно, щоб можна було вивчити їх потенційні наслідки. Поки передчасно робити висновки про їхню привабливість для нових молодих споживачів тютюну («ефект залучення») або про їхню взаємодію з іншими традиційними тютюновими виробами та електронними сигаретами при одночасному вживанні. Наслідки, а також безпека рідин для вейпінгу та сумішей для кальяну та пов'язаний з ними ризик повинні бути вивчені під час майбутніх незалежних досліджень [2, 4].

Для поліпшення аромату та смаку до нікотиновмісних продуктів додаються ароматизатори, індивідуальні ароматичні речовини або суміші таких речовин, з розчинником чи сухим носієм або без них, що вводяться в продукти з метою поліпшення їх аромату та смаку.

До теперішнього часу ідентифіковано та дозволено застосування понад 3 тис. натуральних та синтетичних ароматичних добавок [1], розробляються нові технології створення смаку та аромату харчових продуктів [3]. У харчовому ароматизаторі може бути 30-50, а іноді і більше 100 компонентів.

Більшість компонентів ароматизаторів – легколетучі сполуки, що відносяться до класу складних ефірів, спиртів, кислот, альдегідів, терпенів, гетерогенних сполук [6, 7]. Оскільки харчові ароматизатори-це багатокomпонентні суміші, встановлення їх наявності – досить складне завдання. У зв'язку з цим велике значення має розробка і застосування методик, що дозволяють реєструвати і ідентифікувати сполуки, що відповідають за аромат як характеристику нікотиновмісних виробів.

Мета роботи – виявлення компонентів ароматизаторів, що входять до складу рідин для вейпів і сумішей для кальянів. Об'єктами дослідження були рідини для вейпінга (виробник фірма «Ranam», Китай): «Grape ice», «Gummy

bear», «Lush ice», «Mango on ice», «Pina colada», «Peach ice», а також кальянні суміші (виробник фірма «Molfar», Україна): «Манго», «Лимон» та «Яблуко».

Дослідження здійснювали методом газової хроматографії з мас-селективним детектуванням з використанням системи Agilent Technologies 6890N Network GS System 5975B inert X EI/CI MSD. Поділ компонентів проводили на капілярній колонці: DB-1MS довжиною 30м з внутрішнім діаметром 0,25 мм і товщиною плівки нерухомої фази 0,25 мкм при встановлених умовах хроматографічного аналізу: початкова температура колонки 30°C протягом 2 хв; нагрівання колонки зі швидкістю 10°C / хв до температури 290°C; витримка 8 хв; температура інжектора 250°C; детектора 280°C; швидкість потоку газу-носія (гелій) 0,5 см³ / хв.

Пробопідготовку зразка до газохроматографічного аналізу виконували за допомогою твердофазного мікроекстрактора SPME-холдера [5], що представляє собою шприц, всередині якого поміщається волокно з адсорбентом. Для екстракції використовували волокно, покрите фазою DVB / Carboxen / PDMS. Частина зразків поміщали в скляний флакон місткістю 40 см³ і закривали кришкою з гумовою мембраною, яка легко проколється шприцом. Кожен флакон зі зразком поміщали в термостат, нагрітий до 40 ° C і витримували 15 хв для встановлення постійної температури. Потім через мембрану в пароповітряний простір флакона вводили шприц твердофазного мікроекстрактора і висували з нього волокно з адсорбентом таким чином, щоб воно не торкалося поверхні рідини і стінок посудини. Шприц мікроекстрактора витримували у флаконі з відкритим волокном 30 хв, потім волокно засовували всередину шприца і пристрій виймали з флакона. Шприц твердофазного мікроекстрактора вводили через мембрану в систему введення хроматомаспектрометра.

Рисунок 1. SPME holder.

SPME пропонує кілька важливих переваг:

- швидкість – скорочує час підготовки зразка на 70 %;
- зменшення кількості розчинників – зводить до мінімуму використання розчинників та їх утилізацію;
- є економічним і багаторазовим – в середньому більше 100 екстракцій на волокно;
- універсальність - адаптується до будь-якої системи ГХ або ВЕЖХ й може бути автоматизована.

Покриття SPME:

- поліакрилат;
- полідиметилсилоксан;
- карбоксен / полідиметилсилоксан;
- полідиметилсилоксан / дивинилбензол;
- карбовакс / дивініл бензол.

Конструкція блоку SPME. Блок SPME складається з відрізка волокна з плавленого кремнезему, покритого полімерним матеріалом, в деяких випадках змішаним з твердим абсорбентом (наприклад, полімером дивинилбензола або пористим вуглецем). Волокно прикріплене до поршня з нержавіючої сталі, покритого захисною голкою.

Аналіз GC або GC-MS за допомогою методів SPME дійсно дуже зручний, швидкий і надійний.

Техніка SPME дозволяє працювати як з дуже невеликою кількістю зразків, так і з досить великими об'єктами.

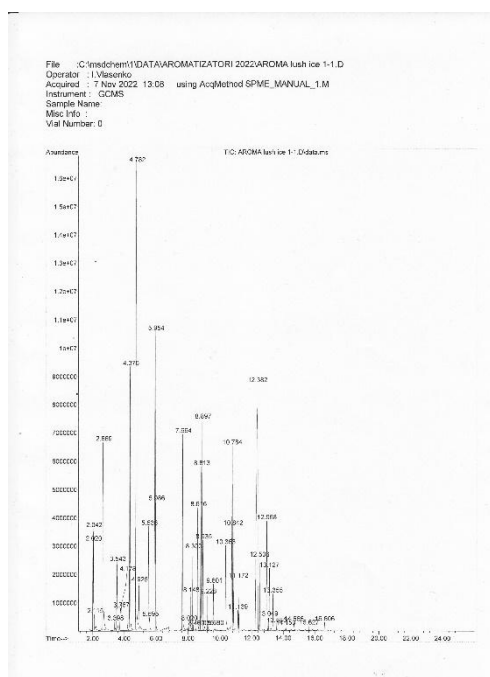

Рисунок 2. Хроматограма рідини для вейпа «Lush ice»

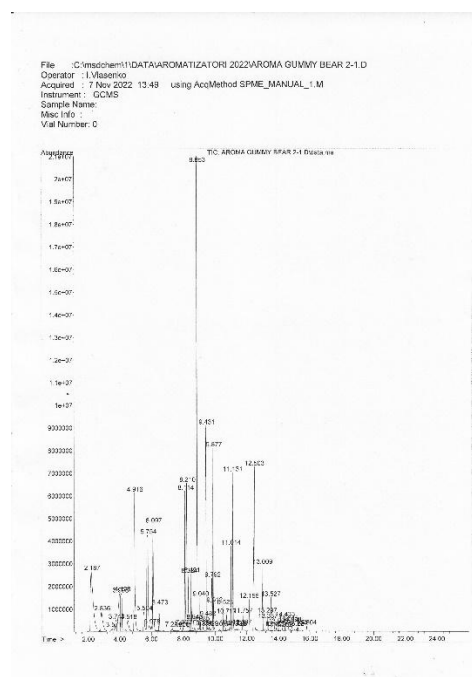

Рисунок 3. Хроматограма рідини для вейпа «Gummy bear»

За результатами дослідження газової фази летких компонентів рідин для вейпів та сумішей для кальянів було виявлено і оцінено відносний вміст летких компонентів, виявлені сполуки, типові для даного виду ароматів, а також їх особливості. Встановлено, що основною частиною летких компонентів є ефіри та альдегіди. Особливо це характерно для ароматів «Lush ice», «Gummy bear», а також «Лимон» та «Яблуко».

Таким чином, метод газової хроматографії за допомогою твердофазного мікроекстрактора SPME-холдера уможливує виявлення широкого спектру речовин ароматизаторів у складі багатокомпонентних сумішей, а саме у складі рідин для вейпів та сумішей для кальянів.

В результаті досліджень методом газової хроматографії з мас-селективним детектуванням у складі зразків, що були взяті для дослідження, ідентифіковано 27 основних компонентів, у тому числі 5 вуглеводнів, 6 альдегідів і 16 складних ефірів. Складні ефіри склали основну групу аромоутворюючих сполук, вони були представлені в цілому ефірами оцтової (ацетати), капронової (етілкапронат), гексенової (етілгексеноат), масляної (3-метилбутилбутират), 2-деценової (етил-2-деценоат, транс) і 2,4-декадієнової кислоти (етил-2,4-декадієноат, етил-2,4-декадієноат). Ідентифікація компонентів сумішей проводилася за допомогою бібліотеки мас-спектрів NIST. На рис. 2, 3 наведено хроматограми рідини для вейпів «Lush ice» та «Gummy bear».

Перелік посилань

1. Всесвітня організація охорони здоров'я. Вироби з тютюну, що нагрівається (Інт) – інформаційний листок. URL: https://www.who.int/tobacco/publications/prod_regulation/heated-tobacco-products/en/.

2. Всесвітня організація охорони здоров'я. Моніторинг ринку виробів з тютюну, що нагрівається (Інт). Інформаційний бюлетень. Женева. URL: https://www.who.int/tobacco/publications/prod_regulation/https-marketing-monitoring/en/.

3. Конференція Сторін Рамкової конвенції ВООЗ щодо боротьби проти тютюну, восьма сесія, рішення FCTC/COP 8(22) «Інноваційні та нові тютюнові вироби».

4. Heat-notburn tobacco products: concerns from the Italian experience / Liu X, Lugo A, Spizzichino L, Tabuchi T, Pacifici R and Gallus S. Tobacco Control. 2019.

5. Nikfardjam M. P. Development of a headspace trap HRGC/MS method for the assessment of the relevance of certain aroma compounds on the sensorial characteristics of commercial apple juice. Food Chem. 2011.

6. St. Helen G, Jacob P III, Nardone N, Benowicz NL. IQOS: examination of Philip Morris International's claim of reduced exposure. Tobacco Control. 2018.

7. U.S. Food and Drug Administration. Meeting of the Tobacco Products Scientific Advisory Committee, January 24-25, 2018. URL: <https://www.fda.gov/media/111455/download>.

УДК 343.98

Перова Олена Володимирівна

кандидат юридичних наук, завідувач Київського відділення

Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз

Міністерства юстиції України

ЕЛЕКТРОННИЙ ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА

ELECTRONIC CONCLUSION OF AN EXPERT AS AN INTEGRAL PART OF THE E-JUSTICE

У тезах висвітлюються актуальні питання запровадження електронного судочинства як логічного кроку еволюції громадянського суспільства у добу розвитку інформаційних технологій, що спричиняє собою приведення у відповідність до вимог часу кожної зі складових елементів системи судочинства, та безпосередньо стосується вирішення питань призначення, оформлення та передачі документів, пов'язаних із судовою експертною діяльністю у відповідній електронній формі та спосіб.

Ключові слова: електронне судочинство, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, ЄСІТС, надання висновку експерта.

The abstracts deal with the issues of the introduction of e-justice as a logical step in the evolution of civil society in the age of the development of information technology development, which entails bringing each of the constituent elements of the justice system into line with the requirements of the time, and directly relates to the resolution of issues of appointment, execution and transfer of documents, related to the forensic expert activity in the appropriate electronic form and method.

Keywords: e-justice, Unified judicial information and telecommunication system, UJITS, providing of the expert conclusion.

Функціонування та розвиток в Україні громадянського суспільства, а також становлення правової держави є неможливим без існування незалежної та авторитетної судової гілки влади як елементу державної влади, покликаним якої є забезпечення дотримання законів усіма гілками влади, а також збереження та поновлення прав та свобод людини і громадянина, їх захист від свавілля влади або інших осіб. Досліджуючи проблеми правового статусу судової влади в Україні, зокрема М. Суховій наголошує, що її необхідно розглядати як ядро нормативно-правового вираження основних засад у процесі реалізації своїх повноважень судовою владою, оскільки саме в правовому статусі вони (засади) втілюють найвищі цінності демократичної правової держави: законність, доступність, рівність тощо [8, с. 28].

У свою чергу, зважаючи на постійний розвиток технологій, не втрачаючи мети існування, судова система в Україні поступово відходить від застарілих

систем функціонування судочинства, що очевидно відстають від технологічного розвитку. На сьогоднішній день вже впроваджено прогресивний досвід закордонних країн щодо переходу від паперового судочинства до більш ефективнішого – електронного, оскільки практика електронного судочинства на теперішній час поширена та вже успішно функціонує в межах судових систем таких країн як США, Канада, Великобританія, Італія, Німеччина та ін.

Наприклад, у США успішно функціонує електронна судова система з вільним доступом – PACER [10], а серед країн із континентальною правовою системою як в Україні, найбільш взірцевим є електронне судочинство в Німеччині. Зокрема, подання документів, їх оброблення та навіть винесення рішення відбуваються в електронному форматі, а за допомогою особистого кабінету у кожній стороні спору є можливість у письмовій формі вступати в дискусії з опонентом оспорювати та спростовувати подані ним доводи та докази.

Чинні на теперішній час редакції українських процесуальних кодексів, а також впроваджені технологічні модулі в межах Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС) вже дозволяють ефективно використовувати інструментарій систем електронного судочинства, у тому числі здійснювати подання до суду документів в електронному вигляді з використанням електронного підпису; надають можливість участі сторони у судових засіданнях з використанням систем відеоконференцзв'язку, перебуваючи за межами приміщення суду; забезпечують спрощений обмін інформацією та судовими документами через офіційно зареєстрований віртуальний кабінет або офіційну чи контактну електронну адресу учасника процесу, яка розміщена у відкритому доступі чи зазначена ним для суду як контактна тощо.

Важливим кроком на шляху реалізації забезпечення впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, має також стати прийняття проєкту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі представниками правничих професій, юридичними особами та фізичними особами-підприємцями» (реєстр. № 7574-д від 11.10.2022), (далі – проєкт Закону), який вже прийнятий за основу Верховною Радою України 04.11.2022 [5].

Слід зазначити, що чинним процесуальним законодавством України встановлено перелік суб'єктів, до яких належать, у тому числі, судові експерти, які реєструють офіційні електронні адреси в ЄСІТС в обов'язковому порядку (ч. 6 ст. 14 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 6 ст. 6 Господарського процесуального кодексу України, ч. 6 ст. 18 Кодексу адміністративного судочинства України) [1, 2, 3]. Так, прикінцевими положеннями проєкту Закону зазначеним суб'єктам, а саме: адвокатам, нотаріусам, приватним виконавцям, арбітражним керуючим, судовим експертам, державним органам, органам місцевого самоврядування, іншим юридичним особам встановлюється тридцятиденний термін з дати опублікування цього Закону для реєстрації електронного кабінету в ЄСІТС або її окремії підсистемі (модулі), яка забезпечує обмін процесуальними

документами, тобто окрім реєстрації у таких системах встановлюється і обов'язковий характер їх використання для певного кола учасників [5].

З урахуванням викладеного, актуальним постає питання впровадження можливості складання висновку експерта в електронному вигляді як складової електронного судово-процесуального документообігу в першу чергу із судом, правовим підґрунтям якого вже виступає наказ Міністерства юстиції України від 21.06.2022 № 2578/5 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності», який передбачає оформлення клопотання експерта, висновку експерта (експертів), додатків до нього та повідомлення про неможливість надання висновку в електронній формі з накладанням особистого кваліфікованого електронного підпису експерта із засвідченням кваліфікованою електронною печаткою відповідної експертної установи [7].

Також, чинним процесуальним законодавством врегульовано (ч. 4 ст. 102 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 4 ст. 98 Господарського процесуального кодексу України, ч. 4 ст. 101 Кодексу адміністративного судочинства України), що висновок експерта надається в письмовій формі та приєднується до матеріалів справи [1, 2, 3]. Варто зазначити, що питання письмового висновку експерта, а саме те, що його форм-фактором може бути оформлення як у паперовому, так і в електронному вигляді, неодноразово було предметом дослідження. В аспекті зазначеного А. В. Столітній наголошує на неприпустимість ототожнення письмової та паперової інформації. Остання є формою відображення письмової інформації. Відтак, згаданий письмовий акт може мати як паперовий, так і електронний формат [9, с. 103]. Отже, до письмової форми висновку (як паперової так і електронної) законодавством встановлюються певні вимоги, які визначені пунктами 4.12-4.18 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 [6]. Разом з тим реалізація цих вимог в електронному вигляді може мати форму шаблонів та певних алгоритмів дій з метою їх однакового застосування та підвищення якості та термінів виконання експертних досліджень. Безперечно електронний документообіг у межах відповідного модулю ЄСІТС буде включати не лише висновок експерта, а й відповідні клопотання, листи, повідомлення про неможливість надання висновку, тощо.

На законодавчому рівні встановлено, що судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених Законом України «Про судову експертизу». До державних спеціалізованих установ належать: науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби МВС України, Міністерства оборони України, СБУ та ДПСУ (ст. 7 Закону України «Про судову експертизу») [4]. Отже, листування судових експертів, окрім тих, які не є працівниками державних спеціалізованих установ,

здійснюються від імені таких установ, які вочевидь мають також бути зареєстровані у відповідному модулі ЄСІТС.

Таким чином, реалізацією законодавчих змін пропонується перехід на переважно електронний формат спілкування між експертом (через відповідну експертну установу) та судом, наслідком якого є налагодження достатньої комунікації, її якісне пришвидшення, що в свою чергу беззаперечно позитивно вплине як на терміни виконання експертиз, так і відповідно на строки розгляду судових справ, покращення якості надання як судових послуг в цілому, так і експертних зокрема як невід'ємного супутника судочинства.

Разом з цим, електронна комунікація є перспективним шляхом підвищення ефективності взаємодії експертних установ не лише з судом, а й з іншими замовниками та процесуальними суб'єктами: слідчими, прокурором, адвокатами, фізичними та юридичними особами.

Перелік посилань

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

4. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

5. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі представниками правничих професій, юридичними особами та фізичними особами-підприємцями від 11.10.2022 № 7574-д. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1501551>.

6. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України редакція від 20.08.2021. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

7. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності: наказ Міністерства юстиції України від 21.06.2022 № 2578/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0687-22>.

8. Суховій М. М. Правовий статус інституту судової влади у контексті судово-правової реформи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012. 240 с.

9. Столітній А. В. Електронний висновок експерта в кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза* / МЮ України. Київський НДІ судових експертиз. 2019. Вип. 64. С. 102-111.

10. PACER Homepage PACER Public Access to Court Electronic Records. URL: <https://pacer.uscourts.gov/>.

УДК 004.087.2

Першин Денис Васильович
*завідувач сектору комп'ютерно-технічних та
телекомунікаційних досліджень*

*Одеський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ СУЧАСНИХ МОБІЛЬНИХ ПРИСТРОЇВ МЕТОДОМ CHIP-OFF

RESEARCH OF THE MEMORY OF MODERN MOBILE DEVICES BY THE CHIP-OFF METHOD

З розвитком інформаційних технологій мобільні пристрої, такі як мобільні телефони, планшетні комп'ютери, набувають дедалі більшого поширення. Досить часто такі пристрої вилучають під час розслідування кримінальних правопорушень, та у подальшому вони надходять на дослідження судовим експертам, але не завжди у працездатному стані. В даній роботі розглядається можливість вилучення даних з мобільних пристроїв під керування найбільш поширених платформ методом Chip-off, техніка вилучення та аналізу цифрових даних, яка передбачає фізичне видалення чіпа (ів) флеш-пам'яті з досліджуваного пристрою та подальше отримання необроблених даних за допомогою спеціального обладнання.

Ключові слова: *судова експертна діяльність, мобільні пристрої, дослідження пам'яті пристроїв, chip-off, докази.*

With the development of information technology, mobile devices such as mobile phones and tablet computers are becoming more and more common. Quite often, such devices are seized during the investigation of criminal offenses, and later they are sent to forensic experts for examination, but not always in a working condition. This work considers the possibility of extracting data from mobile devices under the control of the most common platforms using the Chip-off method, a technique for extracting and analyzing digital data, which involves the physical removal of the flash memory chip (s) from the device under study and further obtaining raw data using special equipment.

Keywords: *forensic activity, metadata, mobile devices, device memory research, chip-off, evidence.*

У наш час використання мобільних пристроїв настільки ж поширене, наскільки це корисно, особливо в контексті цифрової криміналістики, оскільки ці невеликі за розміром машини щодня накопичують величезну кількість даних, які можна витягти для полегшення розслідування. Будучи чимось на зразок

цифрового продовження нас самих, ці пристрої дозволяють слідчим та судовим експертам збирати багато інформації [1].

Нижче наведено перелік інформації, яка зберігається на мобільних пристроях:

- історія вхідних, вихідних, пропущених дзвінків;
- телефонна книга або списки контактів;
- текстові SMS-повідомлення, вміст програм і мультимедійних повідомлень;
- зображення, відео та аудіофайли, а іноді й повідомлення голосової пошти;
- історія веб-перегляду, файли cookie, історія пошуку;
- списки справ, нотатки, записи календаря;
- документи, електронні таблиці, файли презентацій та інші дані, створені користувачем;
- паролі, кодові фрази, облікові дані користувача;
- дані про геолокацію, дані про місцезнаходження, пов'язані з вежею мобільного зв'язку, інформація про з'єднання Wi-Fi;
- дані з різних встановлених програм;
- системні файли, журнали використання, повідомлення про помилки;
- видалені дані з усього перерахованого вище.

Chip-off – це метод, заснований на фізичному вилученні чіпа з мобільного пристрою та зчитуванні даних з нього. Він призначений для мобільних телефонів Android та інших цифрових пристроїв, які зберігають дані за допомогою технології флеш-пам'яті. Це найскладніший спосіб вилучення даних, але він незамінний у випадках, якщо мобільний пристрій отримав пошкодження. Рівень пошкодження мобільного пристрою не має значення, якщо фактична мікросхема пам'яті залишається цілою.

Також цей метод дозволяє обходити деякі протоколи обслуговування флеш-пам'яті, такі як TRIM, вирівнювання зносу та збір сміття. Ці протоколи можуть призвести до того, що пам'ять мобільного пристрою буде порожньою на логічному рівні після видалення даних або переформатування пристрою. Методом Chip-off дані витягуються на фізичному рівні мікросхеми пам'яті, які пізніше декодуються в докази [2].

Заміною методу Chip-off є метод JTAG. Він передбачає підключення до стандартних тестових портів доступу на пристрої та вказівку процесору передавати необроблені дані, що зберігаються на підключених мікросхемах пам'яті. Методом JTAG можна отримати повну фізичну копію пам'яті пристрою, але тільки у разі працездатності материнської плати пристрою [3].

Згідно статистики Statcounter станом на жовтень 2022 р. 71,4 % ринку займають мобільні пристрої під керуванням операційної системи Android, 27,85 % – iOS [4]. Нижче буде розглянуто принципи збереження інформації на пристроях під керування вказаних операційних систем.

Починаючи з iOS 8, Apple автоматично ввімкнула Full Disk Encryption (FDE) – повне шифрування диску. Ключ для шифрування отримується з пароля користувача. Для того, щоб виключити можливість

грубого підбору паролю до пристрою, інженери Apple розробили схему шифрування таким чином, щоб згенерований ключ шифрування прив'язувався до апаратного забезпечення пристрою. Коротше кажучи, кожен пристрій має незмінний 256-бітний унікальний ключ під назвою UID, який генерується випадковим чином і вставляється в апаратне забезпечення пристрою на заводі. Ключ зберігається таким чином, що повністю запобігає доступ до нього за допомогою програмного забезпечення або мікропрограми, тобто навіть Apple не може отримати його з пристрою після встановлення. Потім цей спеціальний ключ пристрою використовується в поєднанні з наданим паролем користувача для створення кінцевого ключа шифрування, який використовується для захисту даних на пристрої. Це ефективно «сплутує» пароль і ключ UID [5].

Прив'язка ключа шифрування до апаратного забезпечення пристрою дозволяє Apple значно ускладнити роботу для отримання доступу до пам'яті пристрою. По суті, це змушує криміналіста використовувати пристрій для кожної спроби підбору паролю. Це, у свою чергу, дозволяє Apple запровадити цілий набір засобів захисту, які зробили б спроби підбору паролю пристрою непривабливими.

По-перше, показана вище функція отримання ключа розроблена таким чином, що обчислення на пристрої займає значну кількість часу. Зокрема, Apple вибрала параметри функції таким чином, щоб виведення одного ключа займало приблизно 80 мілісекунд. Ця затримка зробить злам коротких буквено-цифрових паролів повільним (приблизно 2 тижні для 4-значного буквено-цифрового пароля), а злом довших паролів стає абсолютно неможливим.

Щоб ще більше ускладнити метод підбору паролю на самому пристрої, Apple запровадила поступову затримку між наступними спробами підбору паролю. Також, Apple налаштувала свої пристрої так, що після 10 невдалих спроб підібрати пароль, вся інформація на пристрої стирається. Усе це робить неможливим підбор паролю на самому пристрої [6].

Щодо мобільних пристроїв під керуванням операційною системою Android, починаючи з версії 5.0, інформація на пам'яті пристроїв автоматично захищається, вмикаючи Full Disk Encryption (FDE) – повне шифрування диску.

Повне шифрування диску на операційній системі Android базується на підсистемі ядра Linux під назвою dm-crypt, яка досить широко використовується та досліджена. Загалом dm-crypt витримав випробування часом і тому виглядає чудовим кандидатом для реалізації FDE. Однак, хоча схема шифрування може бути надійною, система настільки надійна, наскільки надійний ключ, який використовується для шифрування інформації. Крім того, мобільні пристрої, як правило, змушують користувачів вибирати неякісніші паролі. Це означає, що функція виведення ключів надзвичайно важлива в цьому налаштуванні [7].

Подібно до схеми FDE від Apple, FDE для Android прагне запобігти атакам грубого злому; як на пристрої, так і поза ним.

Щоб запобігти атакам злому на пристрої, Android ввів затримки між спробами розшифровки та опцію стирання інформації користувача після кількох невдалих спроб розшифровки (як у iOS). Для запобігання атакам грубої

сили поза пристроєм, в схемі отримання ключа є етап, який прив'язаний до апаратного забезпечення пристрою. Це прив'язування виконується за допомогою апаратного сховища ключів Android – KeyMaster.

Модуль KeyMaster призначений для забезпечення захисту криптографічних ключів, створених програмами. Для того, щоб гарантувати, що цей захист неможливо змінити, модуль KeyMaster працює в довіреному середовищі виконання (Trusted Execution Environment, TEE), яке повністю відокремлено від операційної системи Android. Простіше кажучи, модуль KeyMaster використовується для генерації ключів шифрування та виконання криптографічних операцій з ними, ніколи не відкриваючи ключі незахищеному світу.

Починаючи з Android версії 7.0, в операційній системі з'явилася підтримка шифрування пам'яті за допомогою file-based encryption (FBE) – пофайлове шифрування даних. Цей тип шифрування більш зручніший для користувача та являє собою поєднання FDE и Secure Startup, та демонструє усі позитивні сторони кожного із способів [8].

Більшість даних користувача зашифровані з використанням похідної від ключа-пароля, встановленого на пристрої, а виконувані файли додатків і системних утиліт, необхідних для роботи пристрою, до першого розблокування зашифровані за допомогою апаратних ключів і доступні відразу після завантаження пристрою.

Таким чином, можна дійти висновку, що для більшості сучасних мобільних пристроїв під керуванням операційних систем Android та iOS вилучити вміст флеш-пам'яті не представляється можливим, у зв'язку з тим, що усі дані будуть зашифровані із використанням ключа, який зберігається в окремій мікросхемі. У разі, якщо потрібно зняти інформації з таких пристроїв, необхідно відновлювати працездатність мобільного пристрою. Вилучення вмісту пам'яті мобільних пристроїв методом Chip-off можливе у разі, якщо вони знаходились під керуванням старих версій операційних систем, або якщо шифрування було відключено самим користувачем пристрою, що трапляється доволі рідко.

Перелік посилань

1. The mobile forensics process: steps and types | Infosec Resources. URL: <https://resources.infosecinstitute.com/topic/mobile-forensics-process-steps-types/>.
2. Chip-Off Examinations – Mobile Forensic Solutions. URL: <http://mobileforensicsolutions.tech/chip-off-examinations/>.
3. JTAG ChipOff for Smartphones Training Program | Federal Law Enforcement Training Centers. URL: <https://www.fletc.gov/jtag-chipoff-smartphones-training-program>.
4. Mobile Operating System Market Share Worldwide | Statcounter Global Stats. URL: <https://gs.statcounter.com/os-market-share/mobile/worldwide>.
5. Secure Enclave – Служба підтримки Apple (RU). URL: <https://support.apple.com/ru-ru/guide/security/sec59b0b31ff/web>.

6. Why can't Apple decrypt your iPhone? – A Few Thoughts on Cryptographic Engineering. URL: <https://blog.cryptographyengineering.com/2014/10/04/why-cant-apple-decrypt-your-iphone>.

7. Полное шифрование диска | Android Open Source Project. URL: <https://source.android.com/docs/security/features/encryption/full-disk>.

8. Файловое шифрование | Android Open Source Project. URL: <https://source.android.com/docs/security/features/encryption/file-based>.

УДК 343.98

Петрова Ірина Анатоліївна

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник лабораторії теоретичних досліджень,
міжнародної, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності*

Тяпкін Анатолій Серафимович

*завідувач сектору лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної,
редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності*

Кіпушева Тетяна Володимирівна

*науковий співробітник лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної,
редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності*

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ
СУДОВОГО ЕКСПЕРТА В УКРАЇНІ**

**CERTAIN ASPECTS OF THE FORMATION OF FORENSIC
EXPERT PERSONALITY IN UKRAINE**

Висвітлено особливості формування особистості судового експерта з урахуванням потреб сучасного судочинства в умовах становлення демократичного суспільства в Україні. Okремо схарактеризовано складові структури особистості судового експерта з урахуванням розвитку знань, навичок і вміннь.

Ключові слова: судовий експерт, особистість, вимоги, судова експертиза, компетентність, знання, навички, уміння.

The issue of the formation of forensic expert personality considering needs of current court proceedings in conditions of the development of Ukrainian democratic society is stressed. Components of the forensic expert's personality

structure are described individually, taking into account the development of knowledge, skills and abilities.

Keywords: forensic expert, personality, requirements, forensic examination, competence, knowledge, skills, abilities.

Зміцнення законності та правопорядку є важливим на будь-якому етапі становлення й розвитку демократичного суспільства. Не останнє місце у цьому процесі посідає ефективність судочинства в Україні, яка залежить, зокрема, від рівня застосування потенціалу сучасних судових експертиз, своєчасного їх проведення та вмілого використання їх результатів [1, с. 5]. Судові експерти здатні зробити неоціненний внесок у процес розслідування конкретної події, послуговуючись спеціальними знаннями, уміннями й навичками, що ґрунтуються на акумульованих ними досягненнях науково-технічного прогресу.

О. М. Бандурка зазначає, що останніми роками «відбуваються зміни способів підготовки, вчинення і приховування злочинів, збільшується кількість тяжких і особливо тяжких злочинів, які досить ретельно плануються й учиняються професійно підготовленими особами й організованими групами» [2, с. 465]. Подібне зростання злочинності стає підґрунтям для формування нових вимог до судового експерта, оскільки підвищується значення висновку експерта для судових проваджень.

Наголосимо: основної уваги у цьому контексті потребують професійні, психофізіологічні й моральні якості судових експертів. Спеціалізація в галузі судово-експертної діяльності має містити вимоги до високого рівня загального розвитку судового експерта, його освіченості й ерудиції.

М. Г. Щербаковський стверджує, що «сучасні можливості судових експертиз постійно зростають. Це відбувається як за рахунок появи нових кримінально-релевантних об'єктів, так і в результаті розробки нових методів і методик експертного дослідження. Розширюються області застосування вже існуючих судових експертиз і виникають нові роди їх та види» [1, с. 7], а це також вимагає постійного вдосконалення судового експерта як фахівця й особистості та розширення його компетентності.

Про формування компетентності судового експерта Н. І. Клименко зауважила, що під час підготовки до професійної діяльності в майбутнього експерта формується професійне мислення, тобто обізнана особа не просто здобуває певний обсяг знань, який можна та необхідно оновлювати, свідомо структурує знання на потрібні і непотрібні, а й пізнає способи використання таких знань у практичній експертній діяльності [3, с. 21].

За одним із законопроектів про судово-експертну діяльність в Україні «судово-експертна діяльність – особливий вид діяльності, пов'язаної з організацією та проведенням судових експертиз, експертних досліджень, спрямованих на забезпечення уповноважених осіб (органів), юридичних та фізичних осіб незалежними, кваліфікованими та об'єктивними висновками, орієнтованими на максимальне використання досягнень науки та техніки, створенням і удосконаленням науково-методичної бази у галузі криміналістики і судової експертизи, а також державним управлінням у цій сфері» [4].

Водночас особливий характер виконуваних експертом функцій, спеціальна мета здійснюваних ним досліджень, а також правове регулювання основ і порядку їх проведення відрізняє експертну діяльність від решти видів людської діяльності. Усе це має зумовлювати специфіку підготовки й добору кадрів, порядок призначення на посаду, час адаптації, формування професійних навичок та ін.

Зважаючи на викладене вище, наголосимо, що далеко не кожна обізнана особа, яка має знання у відповідній галузі, може стати професійним експертом за конкретною експертною спеціальністю. Це пов'язано з тим, що в загальній структурі особистості судового експерта мають бути сформовані мінімум п'ять підструктур, які дають змогу задовольняти в повному обсязі всім вимогам до судового експерта.

До **першої** підструктури належать соціально обумовлені риси – спрямованість особистості, її життєві орієнтири, моральні якості. Ця підструктура формується шляхом виховання та самовиховання й покликана відображати суспільне – свідомість, розуміння експертом суспільного, правового характеру його діяльності, міру його відповідальності за прийняті рішення (наприклад, за умовиводи, які експерт робить після проведеного дослідження та які безпосередньо можуть вплинути на ухвалення рішення судом).

Друга підструктура стосується акумуляції досвіду. Вона містить усі знання, навички і звички, сформовані та сконцентровані у процесі навчання і виховання та певною мірою детерміновані психофізіологічними властивостями людини. Формування й постійне поглиблення експертом професійних знань – предмет особливої уваги його керівника чи наставника. Щодо професійних навичок, то судовий експерт має постійно вдосконалювати та розвивати вміння й навички органолептичного аналізу, які, зі свого боку, потребують чутливих сенсорних властивостей організму, оскільки саме вони відповідають за швидкість і точність сприйняття світлової, звукової й решти видів інформації. Не останнє місце в акумуляції експертного досвіду посідає вдосконалення моторних навичок для роботи на складних приладах чи маніпуляції з об'єктами у процесі дослідження.

Поєднання професійних знань і навичок породжує певні вміння. Частину з них реалізовано в розумовій діяльності, інші – в операціональній, які є взаємопов'язаними та взаємозалежними. У досвідченого судового експерта має бути розвинена специфічна спостережливість, яка допомагає йому швидко, точно й вибірково сприймати такі ознаки об'єкта як форма, величина, рельєф, розташування деталей та ін. Розвинуте експертне мислення можна схарактеризувати як здатність охопити всю наявну інформацію як єдине ціле, зіставити її зі збереженими в пам'яті аналогами, підключити до цієї операції весь свій практичний досвід. Іншими словами, судовий експерт повинен мати розвинуте евристичне, наочно-образне, логічне та критичне мислення, а також такі здатності як розподіл, перемикання й концентрація уваги.

Третя підструктура охоплює індивідуальні особливості психічної діяльності – сприйняття, відчуття, мислення, пам'ять, почуття, емоції. Експерт повинен мати розвинену як оперативну, так і довготривалу пам'ять, а також

вербальну й наочно-образну. Завдяки цьому розвивається здатність швидко запам'ятовувати, надовго зберігати та точно відтворювати ознаки об'єкта на будь-якому етапі експертного дослідження.

Четверта підструктура містить психофізіологічні особливості особистості, обумовлені типом вищої нервової діяльності (холерик, флегматик, сангвінік, меланхолік). Це – темперамент експерта, який він має враховувати, розвиваючи позитивні властивості та пригнічуючи негативні. Цю вимогу слід обов'язково враховувати, оскільки (залежно від зовнішніх і внутрішніх чинників) у кожної людини може змінюватися тип темпераменту, що впливає на її поведінку. Серед психофізіологічних якостей судового експерта варто також назвати емоційну врівноваженість, психофізичну витривалість, здатність зосереджуватися й оперативно переключатися з одного завдання на інше тощо.

П'ята підструктура орієнтована на те, що в загальній теорії судової експертизи щодо формування особистості судового експерта значну увагу приділено процесу проведення експертизи, а саме: технології дослідження; алгоритмізованим та евристичним рішенням експертних завдань; використанню різних методів і методик; логіці дослідження й надання висновку; формуванню внутрішньої переконаності експерта. У тісному зв'язку із цими питаннями в підготовці та розвитку особистості судового експерта також розглядають проблеми інформаційного забезпечення: створення програмних комплексів для комп'ютерного розв'язання експертних завдань, створення й удосконалення автоматизованого робочого місця тощо.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що формування особистості судового експерта має відбуватися не тільки зважаючи на нормативно-правові вимоги до судового експерта, а й з урахуванням уже сформованих особистісних якостей конкретної людини, її бажань і здатності розвиватися й удосконалюватися, а також наявності досвідченого наставника, який сприятиме становленню експерта як фахівця. Okремо вважаємо за потрібне наголосити, що судовим експертом-професіоналом може стати лише та особа, яка має високий рівень добросовісності, здатна та прагне постійно опановувати нове, удосконалюючи свої знання, уміння й навички.

Перелік посилань

1. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків, 2015. 560 с.
2. Бандурка О. М. Тисячоліття злочинності в Україні: монографія. Харків, 2015. 640 с.
3. Клименко Н. І. Щодо питань про компетенцію судового експерта. *Криміналістичний вісник*. 2010. Вип. 2 (14). С. 19-23.
4. Проект закону про судово-експертну діяльність в Україні. Неофіційний текст від 06.08.2013. Не набрав чинності. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NT0587> (дата звернення: 12.11.2022).

УДК 347.985

Піріг Ігор Володимирович

доктор юридичних наук, професор

професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

**ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ
РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА
МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ**

**FEATURES OF THE USE OF SPECIAL KNOWLEDGE IN THE
INVESTIGATION OF CRIMES AGAINST PEACE, HUMAN SECURITY
AND INTERNATIONAL LEGAL ORDER**

Розглянуто окремі питання використання спеціальних знань у формі залучення спеціаліста до проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Визначено спеціалістів, що приймають участь у розслідуванні даної категорії кримінальних проваджень, зазначено основні дії, що ними виконуються та зосереджено увагу на об'єктах, що вилучаються при огляді місця події. Наведено перелік експертиз, що частіше за все призначаються при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного часу.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, розслідування, огляд місця події, спеціаліст, експертизи.

Separate issues of the use of special knowledge in the form of involving a specialist in the investigation of crimes against peace, human security and international legal order were considered. Specialists participating in the investigation of this category of criminal proceedings have been identified, the main actions performed by them have been indicated, and attention has been focused on the objects seized during the inspection of the scene. The list of examinations that are most often prescribed during the investigation of criminal offenses committed in wartime conditions is given.

Keywords: investigative (search) actions, investigation, inspection of the scene, specialist, examinations.

З початком повномасштабної війни РФ проти нашої країни значно збільшилось кількість воєнних злочинів. За даними Офісу Генерального прокурора України станом на 20.11.2022 зареєстровано 19018 злочинів проти основ національної безпеки (державна зрада, пособництво державі-агресору, колабораційна діяльність, диверсія тощо) та 48195 злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (пропаганда війни; порушення

законів та звичаїв війни; планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни, геноцид тощо).

Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 Кримінального кодексу України) включає в себе такі дії, як жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, що може бути пов'язано з вбивством, нанесенням тілесних пошкоджень, мордуванням тощо. Складність розслідування таких злочинів обумовлена багатьма факторами, серед яких, перш за все, фактори безпеки учасників розслідування, які проводять слідчі (розшукові) дії, як у зоні прямої так і непрямой загрози. Небезпека також присутня при проведенні будь-яких дій на деокупованій території, де можуть знаходитись міни, нерозірвані снаряди тощо.

Зазначені застереження стосуються, перш за все, учасників огляду місця події, який за криміналістичними рекомендаціями повинен проводитись по можливості невідкладно для запобігання втрати слідової інформації під дією часових факторів, природних умов та можливої зміни ситуації ведення війни. Оглядом місця події при розслідуванні воєнних злочинів можуть бути: ділянки місцевості, що були піддані бомбардуванню; воронки від ракет, снарядів; окремі будівлі, гаражі, сараї зі слідами влучання боєприпасів; будівлі, що зазнали пожежі внаслідок воєнних дій; ділянки місцевості на яких розташована військова техніка (танки, вантажні машини, бойові машини піхоти, бронетранспортери, зенітно-ракетні установки тощо), як боєздатна, так і зі слідами влучання боєприпасів, частково згоріла, зламана, пошкоджена; ділянки місцевості на якій знаходяться нерозірвані боєприпаси, міни, ракети (їх частини), вогнепальна зброя; місця поховань, можливо масових; трупи та частини тіл на місці їх виявлення. Також окремо можуть бути оглянуті предмети, вилучені з місця події: військова техніка, автомобілі, зброя, боєприпаси тощо.

Зважаючи на різноманіття об'єктів, що підлягають огляду слідчому необхідно залучати значну кількість спеціалістів. В залежності від об'єктів огляду, окрім спеціаліста-криміналіста, який залучається майже завжди, можуть бути залучені вузькопрофільні спеціалісти: вибухотехніки, балісти, зброєзнавці, знавці ракетної та авіаційної техніки, артилеристи, механіки тощо. Крім того, можуть залучатись пожежники або працівники ДСНС для огляду місця пожежі, кінологи зі службовими собаками, судово-медичні експерти або лікарі для огляду трупів, спеціалісти-біологи для відібрання зразків ДНК та ін. Поряд зі спеціалістом-криміналістом, який може здійснювати фото-, відеозйомку, бажано залучати окремо спеціаліста з відеозйомки, оскільки ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), що регламентує особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану, передбачає проведення обов'язкової безперервної відеофіксації під час проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи за умови відсутності понятих. Для відео-, фотофіксації доцільно застосовувати квадрокоптери. Відзняті матеріали аерозйомки можуть бути

використані при складанні план-схеми місця події, особливо у випадку, якщо потрібно негайно завершити огляд у зв'язку зі зміною оперативної обстановки та можливістю опинитись у небезпечній зоні.

Огляд місця події дозволяється проводити виключно після підтвердження спеціалістами-вибухотехніками чи саперами відсутності небезпечних вибухових матеріалів на території місця проведення огляду. Перед проведенням огляду місця події необхідно забезпечити огорожу території місця події за їх рекомендаціями. Кожний із залучених спеціалістів виконує роботу у межах своєї компетенції. Так дії спеціаліста-криміналіста достатньо традиційні та полягають у виявленні різного роду слідів: контактної взаємодії (боротьби, інших насильницьких дій), слідів біологічного походження; взуття, папілярних візерунків рук, недопалків, знарядь вчинення злочину; загублених речей та документів злочинця. Ними можуть бути: списки військовослужбовців рф, найманців, документи на військову техніку, особисті речі військових (аптечки, сухий пайок, одяг тощо), таблиці позивних, графіки нарядів, особисті зошити командирів із записами номерів телефонів тощо.

Важливе значення мають виявлені спеціалістами на місці події предмети та зброя, що вказує на заборонені міжнародним правом методи ведення війни: зброя, що має невивіркову дію: касетні боєприпаси, міни-пастки, протипіхотні міни тощо; залишки або упаковки з-під засобів бактеріологічної чи хімічної зброї; види озброєння, що завдають надмірних страждань: запалювальні та розривні кулі; снаряди, що перевертаються або сплющуються у тілі людини; сліди осколкових боєприпасів: шматочки пластмаси, металу, дрібні відколи дерева та скла в людському тілі, що складно виявити; розривні або снаряди з вибуховою (запалювальною) речовиною тощо.

На місцях події, пов'язаних з обстрілами бажано проводити попередні дослідження з визначенням напрямку, звідки було здійснено бомбардування. Якщо можливо, визначається вогнева позиція, з якої здійснювався обстріл, вид зброї, час обстрілу, відстань, з якої стріляли. Такі дослідження виконує спеціаліст-баліст або спеціаліст з питань озброєння. Бажано, щоб він склав відповідну схему та роз'яснив результати своїх досліджень у поясненні, передбаченому ст. 105 КПК України.

З місця події вилучаються: зброя, боєприпаси; військове спорядження; по можливості, всі предмети або їх частини, на яких є сліди пороху, кіптяви; з епіцентру вибуху збираються зразки ґрунту; у разі утворенні воронки від снаряду відбирається ґрунт із найглибшої та найвищої частин воронки, а також з неушкодженої вибухом ділянки, що упаковуються окремо; у разі вибуху в приміщенні вилучаються залишки штукатурки, бетону; при пошкодженні автомобіля від вибуху вилучаються деталі зі слідами оплавлення. Вибухові речовини, виявлені в невеликій масі, вилучаються повністю, в інших випадках беруться їх зразки. Кожний об'єкт упаковується окремо за криміналістичними рекомендаціями з дотриманням вимог щодо транспортування.

Від кількості та якості вилучених при огляді місця події об'єктів залежить повнота отримання інформації для розслідування, оскільки вони у подальшому стають об'єктами експертних досліджень. При розслідуванні кримінальних

правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану призначаються частіше за все наступні види експертиз: зброї та слідів і обставин її використання; матеріалів, речовин та виробів; вибухотехнічна, а саме: експертиза вибухових пристроїв, вибухових речовин і продуктів вибуху; інженерно-технічна, а саме наступні її види: інженерно-транспортна (автотехнічна, залізнично-транспортна), дорожньо-технічна, будівельно-технічна, оціночно-будівельна, пожежно-технічна, інженерно-екологічна; товарознавча: машин, обладнання, сировини та споживчих товарів; транспортно-товарознавча; військового майна, техніки та озброєння; екологічна; військова; судово-медична; молекулярно-генетична та ін. Визначення та конкретизація об'єктів та предмету означених експертиз є перспективним та окремим напрямком дослідження.

Узагальнюючи, можна зазначити, що нами розглянуто окремі питання використання спеціальних знань у формі залучення спеціаліста до проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, що на сьогодні є вкрай актуальним. Участь різнопрофільних спеціалістів сприяє отриманню повної та об'єктивної доказової інформації та неминучому притягненню винних до відповідальності.

УДК 343:102:343.14:343.985:343.988 «364»

Письменний Дмитро Петрович

кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу, заслужений юрист України

Мельник Оксана Вікторівна

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу

*Національна академія внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)*

ДОПИТ ОСОБЛИВО ВРАЗЛИВИХ ЖЕРТВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

INTERROGATION OF ESPECIALLY VULNERABLE VICTIMS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

У тезах висвітлюються проблемні питання проведення допиту за участю особливо вразливих жертв в умовах воєнного стану. Акцентується увага на здійсненні терапевтичного ефекту від допиту для особливо вразливих жертв, в першу чергу, неповнолітніх потерпілих. Наводиться конкретний практичний приклад використання так званого «трикутника» під час спілкування з жертвами кримінальних правопорушень під час воєнного стану.

Ключові слова: допит, особливо вразлива жертва, воєнний стан, терапія.

The theses highlight the problematic issues of interrogation with the participation of particularly vulnerable victims under martial law. Attention is focused on the implementation of the therapeutic effect of interrogation for particularly vulnerable victims, first of all, minor victims. A concrete practical example of the use of the so-called "triangle" during communication with victims of criminal offenses during martial law is given.

Keywords: interrogation, especially vulnerable victim, martial law, therapy.

Неможливо не погодитися з тією тезою, що захист цивільного населення, в тому числі дітей, як особливо вразливої категорії під час збройних конфліктів, й до сьогодні привертає все більшу увагу сучасних дослідників у галузі міжнародного гуманітарного права та прав людини, позаяк вимагає ґрунтовного аналізу вже існуючих норм міжнародного права з метою їх подальшого вдосконалення та пошуку дієвих механізмів їх застосування [1].

Обґрунтування необхідності державного захисту дітей як особливо вразливої категорії населення під час збройних конфліктів в умовах сьогодення набуває особливого міжнародного резонансу. На нашу думку, проявам такого захисту повинно належати пріоритетне місце в усіх галузях права, що

складатиме конгломерат комплексу заходів по його забезпеченню. Сфера дії кримінального судочинства не може бути виключенням, більше того, їх належить провідна роль, оскільки від кінцевого результату провадження залежить, в тому числі, й запобігання вчиненню подібних кримінальних правопорушень у майбутньому.

Разом з тим, розкриття кримінальних правопорушень дуже тісно пов'язане з вибором конкретних шляхів для його досягнення. Якщо засоби (хоч і цілком законні), проте, некваліфіковані чи грубо реалізовані, призвели до повторної віктимізації потерпілої особи, то чи мають вони право на існування в цивілізованому суспільстві? Прикладом може бути ситуація, де протягом перших хвилин зустрічі слідчий намагається встановити не надійний контакт, а інформацію якнайшвидше, хоча й мотивує своє бажання засадою швидкості у кримінальному провадженні. Варто пам'ятати «крилатий» вислів про те, що «Бог – в дрібничках, а диявол – в крайнощах». Так званою «дрібничкою» тут, без перебільшення, буде стан особливо вразливої жертви і важливіше за нього бути не може, в тому числі, не може бути пріоритетним встановлення обставин провадження під час активної гострої емоційної реакції потерпілої особи. Треба почекати.

Під терміном «особливо вразливі» ми маємо на увазі жертву чи свідка, психічна діяльність якого активно реагує на подію, під час якої життя і здоров'я своє чи інших піддавалися реальній загрозі. Наприклад, насильницькі дії, викрадення, знущання протягом тривалого часу тощо. Природна реакція на подібну ситуацію, що сталася несподівано, як правило, викликає гострі негативні психічні, фізичні чи соціальні наслідки. В людській природі не існує однакових реакцій на болісну ситуацію, тож не існує єдиного способу поведінки та класичних переживань. Кожного разу рівень травматизації буде різний, що залежить від характеру події, її тяжкості, чутливості особи, низки соціальних факторів чи їх сукупності.

Водночас найбільш загальним завданням такої слідчої (розшукової) дії як допит є отримання показань, що повно та правдиво розкриють подію кримінального правопорушення. Це завдання вирішується шляхом інформаційної та психологічної взаємодії слідчого та особи, яку допитують. Тактика допиту спонукає слідчого керувати взаємодією таким чином, щоб використовувати законні та етичні методи.

Діалектика зобов'язує слідчого завжди мати на увазі те, що одна зі сторін взаємодії є чільною, головною [2, с. 250]. Отже, й вся відповідальність покладається саме на цю сторону, від професіоналізму представників якої залежить не лише ефективно досудове розслідування, а й стан особливо вразливої жертви.

Як зазначають вчені, встановити перший контакт з особливо вразливою жертвою допоможе теорія «трикутника», яка представляє три модальності у житті. Одна вершина представляє емоції, фізичний та емоційний стан, друга вершина – мислення і мову, а третя – нашу поведінку, дії. У повсякденному житті ми зазвичай по черзі, а іноді і одночасно підключаємо всі вершини. Але травмовані особи тримаються лише в одній з трьох модульностей (почуття,

поведінка або мислення). Обрана вершина є тим місцем, де необхідно встановити контакт. Наприклад, людина, яка сильно плаче, не здатна зрозуміти, чого ми від неї хочемо, не сприймає нашу мову, бо їй необхідно виплакати. Інша людина буде до безкінечності повторювати одне єдине речення і не буде проявляти жодні видимі емоції. В такому випадку націлимо наші питання на це речення. Третя особа проявить бажання якомога швидше вирішити ситуацію, хоча це буде недоцільним [3, с. 18].

У більшості випадків гостра емоційна реакція триває близько 20 хвилин та перебуває в одній вершині, в якій необхідно надати можливість реалізуватися, тобто, наприклад, якщо особа плаче, в жодному разі не казати їй, щоб вона не плакала, а навпаки – надати їй таку можливість.

З самого народження як сигнал про те, що малюку необхідна впевненість у тому, що він не один і дорослий поруч – буде плач. І далі, по всьому життю, саме плач є найбільш частим проявом, з яким можна зустрітися. Плач особливо вразливих категорій осіб характеризується тим, що людина навіть не може вдихнути повітря чи тужить. Люди, які можуть бути в той час присутніми, через переляк, вважають кращим просто піти. Але плач переривати не рекомендовано та лишати її в такому стані просто так теж не варто. Проте, плач такої особи треба прийняти з розумінням, що він полегшить страждання. Він є способом позбавлення стресу. Єдине, що можна запитати, це чи не хоче вона побути деякий час одна, але при цьому слід враховувати загальну ситуацію та не допустити, щоб людина собі могла завдати якоїсь шкоди.

Разом з тим, у кримінальному процесуальному законодавстві чітко встановлений часовий ценз допиту, що відповідає, наприклад, у допиті неповнолітніх – 2 годинам на добу, з обов'язковою перервою. Термін перерви законодавцем не встановлюється, є оціночним поняттям. І, якщо під час такого допиту неповнолітній починає плакати, то цілком можливим в цій частині допиту зробити перерву.

На прикладі плачу, що відноситься до вершини почуттів трикутника, ми спробували прояснити складність процедури допиту особливо вразливої категорії осіб.

У своїх роботах ми зауважували на питаннях психотерапії під час допиту та зазначали, що пріоритетним є чуттєве ставлення до малолітнього \ неповнолітнього. Безумовно, до завдань кримінального процесу не може входити лікування дитини, яка постраждала від кримінального правопорушення, проте створення кращих умов для дитини під час допиту та терапевтичний ефект від спілкування – це більш, ніж реальні речі. Такий паліативний підхід є виправданим [4, с. 191].

Ми вказували, що етимологія слова «паліативний» (палій – плащ, зовнішнє плаття) зводить нас до прийняття тимчасового рішення, створення захисту від проблеми, проте не є її лікуванням (вирішенням). Це і визначає зміст паліативної допомоги: згладжування – пом'якшення виявів стресу, створення покрову для захисту того, хто залишився «в холоді та без захисту». Вивчаючи характеристику паліативного підходу у кримінальному провадженні, в тому числі, під час допиту до основних принципів ми відносили: вміння слухати,

терапію присутністю, важливість створення психотерапевтичного середовища, єдність представників правоохоронних органів з рідними дитини, залучення до участі психологів, використання всіх резервів, задоволення духовних потреб, індивідуальний підхід до кожної дитини [4, с. 191].

Допит особливо вразливих осіб в умовах воєнного стану, без перебільшення, можна назвати кульмінацією та мистецтвом розуміння, турботи та дбайливого ставлення до тих, хто найбільше цього потребує.

Дана стаття є вступною до розв'язання багатьох невіршених проблем кримінального процесуального законодавства в частині захисту особливо вразливих жертв під час воєнного стану. Спроба торкнутися надважливої теми, що має міжнародний вимір, є витоком для поступового вирішення та системної побудови проблем допиту особливо вразливих груп як окремого інституту кримінального процесуального пізнання.

Перелік посилань

1. Еволюція норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення. *Міністерство юстиції України: офіційний сайт*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_34096.

2. Ильенков Э., Давыдова Г., Лекторский В. «Взаимодействие». *Философская энциклопедия: в 5 т. / Глав. ред. Ф. В. Константинов*. Москва: Сов. энциклопедия, 1960. Т. 1: А-Дидро. 1960. 504 с.

3. Zvlášť zranitelná oběť. Metodika přístupu policie k vybraným typům zvlášť zranitelných obětí / Zpracoval: Úřad služby kriminální policie a vyšetřování Policejního prezidia ČR. Praha: Tiskárna Ministerstvo vnitra ČR, 2017. 46 s.

4. Мельник О., Попович М. Чи можлива психотерапія під час допиту неповнолітнього потерпілого? *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 1. С. 189-193.

УДК 343.98

Полтавський Андрій Олександрович
*магістр управління в сфері правопорядку,
судовий експерт вищого кваліфікаційного класу,
відповідальний секретар Технічного комітету 192 «Судова експертиза»*

**МЕТОДИ ТА МЕТОДИКИ ЯК ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ
ЗАГАЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ОГЛЯДАННЯ МІСЦЯ ПОДІЇ,
ВИЗНАЧЕНОЇ МІЖНАРОДНИМ СТАНДАРТОМ ISO 21043-2:2018**

**METHODS AND METHODOLOGIES AS THE MAIN ELEMENTS OF THE
GENERAL TECHNOLOGY FOR THE INSPECTION OF THE CRIME
SCENE DEFINED BY THE INTERNATIONAL STANDARD
ISO 21043-2:2018**

У тезисах розглянуто проблеми нормативного врегулювання процесу оглядання місця події. Подано пропозиції щодо застосування міжнародного стандарту ISO 21043-2:2018 щонайменше на рівні методів та методик.

Ключові слова: метод, методика, міжнародний стандарт ISO 21043-2:2018, нормативне врегулювання, оглядання місця події.

The abstracts deal with the issues of normative regulation process for the crime scene inspection. Proposals are presented for the application of the international standard ISO 21043-2:2018, at least at the level of methods and methodologies.

Keywords: method, methodology, international standard ISO 21043-2:2018, normative regulation, an inspection of the crime scene.

Як немає злочинців, які не залишають слідів при вчиненні кримінальних правопорушень, так і не повинно бути криміналістів, які неспроможні виявити та «прочитати» ці сліди. Однією з найпоширеніших слідчих дій, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України), є огляд місця події (далі – ОМП), що у своїй більшості проводиться за участю спеціалістів відповідно до ст. ст. 71 та 237 КПК України. Від кваліфіковано проведених ОМП, поза усіляким сумнівом, залежить не тільки розкриття конкретних злочинів із встановленням осіб, причетних до їх вчинення, а й притягнення правопорушників до кримінальної відповідальності та запобігання незаконному засудженню невинних на підставі надійної доказової бази із гарантуванням, при цьому, захисту прав та основоположних свобод людини.

Аналіз зазначених статей КПК України та інших нормативних актів, що регламентують безпосередню діяльність правоохоронних органів, зокрема, під час ОМП, показує, що в них відсутні детально регламентовані вказівки на виконання певних дій спеціалістами-криміналістами.

На тлі військової агресії Росії проти України *залишилася непомітною*

подія, що значно впливатиме на подальший розвиток положень криміналістичних тактики та техніки, що стосуються оглядання місця події, – 01.09.2022 вступив в дію в якості національного нормативного документа гармонізований міжнародний стандарт ДСТУ ISO 21043-2:2021 «Криміналістика. Частина 2. Виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання об'єктів» [1] (далі – Стандарт), яким вперше було **нормативно** визначено загальну технологію оглядання місця події.

В Європейському Союзі міжнародний стандарт ISO 21043-2:2018, вступу до якого прагне Україна, прийнятий як обов'язковий для застосування в правоохоронній діяльності, що потребує й певних кроків у цьому напрямку нашої держави. Символічним є те, що вступ в дію Стандарту в Україні припав на календарний день, що традиційно розпочинає новий учбовий рік та вимагатиме розроблювання низки методик навчання або внесення змін та доповнень в наявні методики з викладання криміналістики та кримінального процесу, якнайменше.

Нами вже визначався ланцюг складових елементів технології в криміналістиці: «метод» – «методика» («процедура», «стандартна операційна процедура») – «технологія» («процес»). Основною складовою у цьому ланцюзі є, безперечно взаємопов'язані методи та методики, як встановлені, у т. ч. нормативно, способи виконання роботи [2].

У тексті Стандарту, окрім іншого, неодноразово зустрічаються терміни «метод» та «методика», а саме:

- методики проведення огляду місця події, зокрема визначення предметів потенційної судової цінності;

- методи виявлення (розпізнавання), фіксування (записування), вилучання (збирання) із наступним пакуванням предметів, що можуть мати потенційну судову значимість, їх транспортуванням та зберіганням до проведення судової експертизи;

- методи виявлення, відбирання та вдосконалення, у тому числі, заходи із контролю якості;

- методи пошуку (виявлення);

- методи записування (фіксування), що будуть використовуватися;

- документально оформлені методики збирання (вилучання) різних типів предметів, що зазвичай зустрічаються при огляді місць подій;

- документально оформлені методики для упакування предметів, що регулярно збираються, щоб мінімізувати ризики втрачання, руйнування, забруднення або змінювання;

- документально оформлені методики для маркування всіх предметів;

- документально оформлені методики щодо опису того, як зібрані предмети мають реєструватися, транспортуватися та зберігатися для підтримання цілісності предметів;

- задокументовані методики для забезпечення цілісності письмового звіту, включаючи оновлення методик, а також, що вони зберігаються, систематизуються та відстежуються доступним способом.

На сьогоднішній день в Україні зазначені вище методи та методики

нормативно не визначені, як й інші положення Стандарту.

Міжнародний стандарт ISO 21043-2:2018 регламентує, в першу чергу те, «що» підлягає стандартизації, а не «як» і «хто». Кращі методики, практичні посібники, стандартні робочі процедури тощо, в рамках систем управління якістю, повинні бути використаними задля нормативного документування «яким чином» будуть виконуватися вимоги Стандарту. Нормативні положення та політика країни повинні визначати «хто» повинен відповідати вимогам Стандарту відповідно до національного законодавства.

Висвітлене, у своєму підсумку, дає підстави для наступних висновків:

– в Україні відсутня унормована репрезентація технології (процесу) огляду місця події на рівні методів, методик тощо із впровадженням в практику розслідування кримінальних правопорушень за винятком окремих її (технології) положень;

– гармонізований в Україні міжнародний стандарт ISO 21043-2:2018, фактично регламентуючи загальну технологію огляду місця події, навіть на рівні гармонізації в якості національного нормативного документу України – ДСТУ – є актуальним для впровадження в практику розслідування злочинів шляхом розроблювання на рівні кодексів усталеної практики, методик, стандартних операційних процедур тощо з питань вимог до персоналу, що задіюється до ОМП, тактики та методики проведення ОМП, методів та методик виявлення, фіксування, вилучання, пакування слідової інформації, її маркування, транспортування та зберігання до направлення для проведення експертування.

І наостанок. Приведення діяльності з огляду місць подій відповідно до вимог міжнародних стандартів стане удосконаленням забезпечення функціонування державних органів та установ у цій сфері із прогнозованим підвищенням його якості, підвищить довіру міжнародних партнерів під час розслідування транскордонних, військових тощо злочинів та забезпечить поштовх для актуалізації положень криміналістики.

Перелік посилань

1. ДСТУ ISO 21043-2:2021 «Криміналістика. Частина 2. Виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання об'єктів» (ISO 21043-2:2018, IDT). Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2022. 28 с.

2. Розроблення експертних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів, прийнятих в Україні): методичні рекомендації / О. Г. Рувін, А. О. Полтавський, Т. В. Будко, Т. Д. Голікова та ін.; за заг. ред. О. Г. Рувіна, С. Г. Кримчука, А. В. Свінцицького. Київ: КНДІСЕ, 2021. 144 с.

УДК 343.98

Полуніна Лілія Валентинівна

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінальних розслідувань
навчально-наукового інституту економічної безпеки та митної справи*

*Державний податковий університет
(м. Ірпінь, Україна)*

ПИТАННЯ ОДЕРЖАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

THE ISSUE OF RECEIVING SAMPLES FOR RESEARCH IN CRIMINAL PROCEEDINGS

У тезах розкривається процесуальний порядок одержання зразків для проведення експертизи та аналізуються види зразків для проведення експертизи. Установлено, що питання поняття та юридичної природи зразків для проведення експертизи і досі залишається остаточно не визначеним.

Ключові слова: кримінальне провадження, експертиза, одержання зразків для експертизи, біологічні зразки, вільні зразки, експериментальні зразки.

Theses reveal the procedural order of obtaining samples for examination and analyze the types of samples for examination. It was established that the issue of the concept and legal nature of samples for examination still remains undecided.

Keywords: criminal proceedings, examination, obtaining samples for examination, biological samples, free samples, experimental samples.

Кримінальне процесуальне законодавство України передбачає таку процесуальну дію як одержання зразків для проведення експертизи. Одержання зразків для проведення експертизи – необхідний етап для проведення судової експертизи. За загальним правилом надані експерту на дослідження зразки можуть бути отримані лише в ході проведення вказаної процесуальної дії. Загалом одержання зразків для проведення експертизи є необхідним елементом для проведення інших слідчих (розшукових) дій і процесу доказування в цілому.

Змістом ст. 245 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) передбачено одержання (відібрання) будь-яких зразків для проведення експертизи в рамках кримінального провадження. Разом з тим, порядок відібрання зразків з речей і документів проводиться згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів і за правилами ст. ст. 160-166 КПК України [1].

Також законодавство регулює відбирання біологічних зразків у особи, яке здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК України (Освідування

особи) [1]. Варто зазначити, що процедура одержання біологічних зразків у чинному законодавстві недостатньо регульована, оскільки передбачає відбирання біологічних зразків лише у живої особи, однак практика показує необхідність одержання зразків для експертизи і у неживих осіб (трупів).

Зразки для проведення експертизи бувають двох видів: вільними і експериментальними. Вільні зразки утворюються не у зв'язку з кримінальним провадженням і існують у готовому вигляді до моменту розслідування. Вільні зразки – це об'єкти (сліди-відображення, сліди-предмети і сліди-речовини) [2, с. 409], що виникли до відкриття кримінального провадження. Тому для виявлення і вилучення таких об'єктів проводяться такі слідчі (розшукові) дії як огляд, обшук та інші. Експериментальні ж зразки цілеспрямовано отримуються саме під час розслідування кримінального правопорушення, при виникненні необхідності співставлення з певним об'єктом, яким, за обґрунтованим припущенням слідчого, залишені сліди злочину. Для їх отримання і створена така процесуальна дія як одержання зразків для проведення експертизи.

Деякі криміналісти виділяють і третій вид зразків – умовно вільні зразки – такі, що виникли після початку кримінального провадження, але не через підготовку матеріалів на експертизу [3, с. 511]. Як такі можуть бути використані підписи та власноручно виконані документи особи під час різноманітних слідчих (розшукових) дій.

Не вважається одержанням зразків для експертизи (або порівняльного дослідження) вилучення об'єктів під час проведення слідчого огляду (огляду місця події), коли вилучені об'єкти «відірвані» від носія, якому вони належать і досліджуються в якості елемента обстановки, яка оглядається. Вказані дії повинні виконуватися в межах слідчого огляду і фіксуватися в протоколі огляду.

Конкретний перелік об'єктів, які можуть бути зразками для експерти у законодавстві України не наведено. Але, на нашу думку, така позиція законодавця є вірною у зв'язку із виникненням під час розслідування злочинів різноманітних слідчих ситуацій. Закріплення такого переліку лише ускладнить правоохоронну діяльність і ніяким чином позитивно не вплине на дотримання прав громадян у кримінальному процесі.

Процесуальний порядок отримання зразків для експертизи регламентується ст. 245 КПК України. Оскільки вказана норма міститься у главі 20 КПК України, яка регламентує процесуальний порядок проведення слідчих (розшукові) дій, то таку процесуальну дію як отримання зразків для експертизи цілком можна вважати слідчою (розшуковою) дією, що в обов'язковому порядку повинна мати продовження у вигляді призначення судової експертизи. Не допускається робити висновки про належність зразків експертизи тому чи іншому об'єкту без використання спеціальних знань і експертних досліджень.

У свою чергу, чинне законодавство України передбачає отримання зразків для експертного дослідження і в негласному порядку (ст. 274 КПК України – негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження).

Негласне отримання зразків для порівняльного дослідження може бути здійснене лише у випадку, якщо їх отримання відповідно до ст. 245 КПК України неможливе без завдання значної шкоди для кримінального провадження [1]. Негласне отримання зразків здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора, або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором [1].

Передумовою отримання зразків для проведення експертизи на стадії досудового розслідування є звернення сторони кримінального провадження за проведенням експертизи або призначення за клопотанням сторони кримінального провадження експертизи ухвалою слідчого судді (ст. 244 КПК України) [4].

Процедура отримання зразків для експертного дослідження у кримінальному судочинстві має відповідати як вимогам чинного законодавства, так і морально-етичним нормам. Тому не безпідставно під час відібрання біологічних зразків не допускаються дії, що принижують честь і гідність особи або є небезпечними для її здоров'я, а також слідчий та прокурор не мають права бути присутніми при відібранні таких зразків у особи іншої статі, коли це безпосередньо пов'язано з необхідністю оголити особу. Отже, доказове значення висновків експерта, що базуються на дослідженні зразків, отриманих з вищевказаними порушеннями, має бути поставлено під сумнів. У цьому контексті також виникають питання до положень, передбачених ч. 3. ст. 245 КПК України, що стосуються відмови особи добровільно надати біологічні зразки та можливості у зв'язку з тим здійснити це примусово [5].

Таким чином, фактичною підставою для отримання зразків для експертизи виступають достатні дані про те, що сліди злочину (у широкому розумінні), які наявні у органів досудового розслідування, можуть бути залишені об'єктами, місцезнаходження яких вже встановлене і у яких можуть бути відібрані зразки, що дозволяють підтвердити або заперечити належність слідів даним об'єктам. Юридичною підставою для отримання зразків для експертизи є постанова прокурора або ухвала слідчого судді. Обов'язковою умовою отримання зразків для експертизи є недопустимість застосування методів, небезпечних для життя і здоров'я людини або таких, що принижують її честь та гідність.

Перелік посилань

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4652-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 28.10.2022).
2. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2008. 588 с.
3. Когутич І. І. Криміналістика: курс лекцій. Київ: Атіка, 2008. 888 с.
4. Кушпіт В. П., Палюх А. І., Смук М. І. Порядок одержання зразків для проведення експертизи в рамках кримінального провадження. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2020. Т. 26. С. 141-146. (<https://doi.org/10.5281/zenodo.4433061>).

URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/319> (дата звернення 28.10.2022).

5. Глобенко Г. І. Отримання зразків для експертизи: процесуальні та криміналістичні аспекти. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 08.11.2017) / МВС України, Харків. нац. ун-т. внутр. справ. Харків, 2017. С. 251-252.*

УДК 341:343.2/.7

Полянський Антон Олександрович

доктор юридичних наук, доцент, завідувач лабораторії теоретичних досліджень, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності

Шпак Юлія Бориславівна

науковий співробітник лабораторії теоретичних досліджень, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (м. Харків, Україна)

«СМЕРТНА КАРА» ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ ДОБРОВОЛЬЦІВ: АНАЛІЗ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОРУШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА І МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

“DEATH PENALTY” FOR FOREIGN FIGHTERS: ANALYSIS THROUGH THE PRISM OF VIOLATIONS OF NATIONAL LEGISLATION AND INTERNATIONAL LAW

Висвітлено прецедент винесення неправомірного смертного вироку іноземцям, які воювали у лавах Збройних сил України на тимчасово окупованих територіях України, проаналізовано положення національного й міжнародного права щодо неправомірності такого вироку.

Ключові слова: смертна кара, права людини, війна в Україні, Європейський суд з прав людини, міжнародне гуманітарне право, кримінальний процес.

The precedent of issuing an illegal death sentence to foreigners who fought as part of the Armed Forces of Ukraine in the temporarily occupied territories of Ukraine is outlined. Provisions of national and international law regarding illegality of such sentence are analyzed.

Keywords: death penalty, human rights, war in Ukraine, European Court of Human Rights, international humanitarian law, criminal procedure.

Порушення прав людини, повідомлення про жорстокі злочини під час війни із Російською Федерацією, на жаль, стали повсякденною складовою життя українців. Деякі із цих злочинів, винятково зухвалі й публічні, заслуговують на особливу увагу.

09.06.2022 ЗМІ почали поширювати повідомлення Європейського суду з прав людини про засудження до смертної кари трьох іноземців із лав Збройних сил України: марокканця Брахіма Саадуну та двох британців – Шона Піннера й Ейдена Асліна. Так званий верховний суд самопроголошеної республіки «звинуватив їх у «найманстві та у скоєнні дій, спрямованих на захоплення влади та повалення конституційного ладу «ДНР» [1, 2]. Подібна новина дивує, навіть зважаючи на положення законодавства так званої ДНР, якими проголошено принцип гуманізму під час кримінального переслідування: «Покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються до особи, яка вчинила злочин, не можуть мати на меті заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності» [3]. Зазначене суперечить не лише здоровому глузду, а й нормам національного законодавства України та міжнародного права. Згідно з Протоколом № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари (що є невід'ємною складовою цієї Конвенції), смертну кару скасовано й категорично заборонено: «Нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено» [4]. Оскільки окремі тимчасово окуповані райони Донецької та Луганської областей невід'ємні від території України, то дія цих положень поширюється також на них [5, 6].

Положеннями ст. 47 Конвенції про захист цивільного населення від 12.08.1949 обумовлено: «Особи, що перебувають під захистом, які знаходяться на окупованій території не будуть у жодному разі та жодним чином позбавлені переваг цієї Конвенції у зв'язку з будь-якими змінами, запровадженими стосовно керівних установ чи управління цією територією внаслідок її окупації, або у зв'язку з будь-якою угодою, укладеною між владою окупованої території та владою окупаційної держави, або у зв'язку з анексією окупаційною державою всієї або частини окупованої території» [7]. Крім того, у ст. 75 зазначено: «У жодному разі людина, що була засуджена до смертної кари, не повинна бути позбавлена права звертатися з проханням про помилування. Жодного смертного вироку не буде виконано до завершення шестимісячного періоду з моменту, коли держава-покровителька отримає повідомлення про остаточне рішення суду, що підтверджує смертну кару чи рішення про відмову стосовно помилування» [7]. Ще одне порушення згаданих норм полягає в наданні Брахіму Саадуну, Шону Піннеру й Ейдену Асліну лише одного місяця на оскарження так званого вироку.

Посилаючись на положення ст. 39 Регламенту суду, яка надає палаті Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) або голові палати ЄСПЛ право вказати сторонам, який тимчасовий захід, на її думку, слід ужити в інтересах сторін або в інтересах належного провадження у справі, ЄСПЛ наказав Уряду України забезпечити, наскільки це можливо, дотримання прав

заявників, передбачених Конвенцією. ЄСПЛ наголосив також, що питання юрисдикції території, де утримують засуджених, активно розглядає Велика палата ЄСПЛ у справі Україна та Нідерланди проти Росії (заяви № 8019/16, 43800 / 14 та 28525 / 20), і що Російський Уряд залишався зобов'язаним (відповідно до ст. 34) жодним чином не перешкоджати ефективному здійсненню права на індивідуальне звернення. ЄСПЛ зобов'язав Уряд Російської Федерації забезпечити, щоби смертної кари, винесеної щодо заявників, не було виконано; забезпечити належні умови їх утримання; надати їм необхідну медичну допомогу та ліки. Також російський уряд зобов'язано надати протягом двох тижнів інформацію про дії та заходи, яких було вжито для забезпечення дотримання конвенційних прав засуджених. У цьому контексті ЄСПЛ нагадав Урядові Російської Федерації, що тимчасовий захід, застосований 01.03.2022 у справі «Україна проти Росії» (X) (№ 11055/22), залишається чинним, тобто Російська Федерація має утримуватися від військових нападів на цивільних осіб і цивільні об'єкти, включно із житловими приміщеннями, транспортними засобами екстреної допомоги й іншими спеціально захищеними цивільними об'єктами (зокрема, школами та лікарнями), і негайно забезпечити медичні установи, персонал і транспортні засоби екстреної допомоги на території, що піддається нападу або облозі російськими військами [8, 9]. Однак, систематичне недотримання владою рф зобов'язань із дотримання прав людини й ігнорування усіх попередніх вимог ЄСПЛ не залишають сподівань на краще.

Право на життя – один із фундаментальних природних прав людини. На цьому етапі розвитку людства здається, що цей факт є очевидним. На жаль, проаналізована ситуація демонструє, що смертна кара, застосування якої навіть в умовах збройного конфлікту не визнано виправданим, донині залишається актуальною проблемою, до того ж майже у самому серці Європи. Наразі ми можемо лише спостерігати за розвитком розглянутих подій і пам'ятати, що кожна людина повинна мати змогу захистити себе в межах судової процедури.

Перелік посилань

1. European Court grants urgent measures in cases lodged by two British prisoners of war sentenced to death in the so-called “Donetsk People’s Republic”: Press Release. ECHR 222 (2022). 30.06.2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/> (дата звернення: 08.11.2022).

2. European Court grants urgent measures in case of prisoner of war sentenced to death in the so-called “Donetsk People’s Republic”: Press Release. ECHR 204 (2022). 16.06.2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/> (дата звернення: 08.11.2022).

3. Уголовный кодекс Донецкой Народной Республики от 19.08.2014. URL: <https://dnrsovet.su/zakonodatelnaya-deyatelnost/dokumenty-verhovnogo-soveta-dnr/ugolovnyj-kodeks-donetskoj-narodnoj-respubliki> (дата звернення: 08.11.2022).

4. Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари: затв. Радою Європи 28.04.1983 (зі змін. та допов.); ратифік. Законом України від 22.02.2000 № 1484-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802#Text (дата звернення: 07.07.2022).

5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 07.07.2022).

6. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 08.11.2022).

7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: затв. ООН 12.08.1949; ратифік. Указом Президії ВР УРСР 03.07. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 08.11.2022).

8. Регламент суду: затв. Міжнар. судами, Радою Європи, Європ. судом з прав людини 04.11.1998 (Страсбург, 01.11.2003). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_067#Text (дата звернення: 08.11.2022).

9. Hearing on admissibility postponed: Press Release. ECHR 340 (2021). 15.11.2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/> (дата звернення: 08.11.2022).

УДК 343.98

Півньов Євген Олександрович
аспірант

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

АДАПТАЦІЯ ДО ВИКЛИКІВ ВІЙНИ ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

ADAPTATION OF PRIORITY DIRECTIONS OF SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF FORENSIC EXPERTISE TO THE CHALLENGES OF WAR

Висвітлено питання адаптації до викликів війни наукової тематики, розроблюваної науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції України на прикладі Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Розглянуто теоретичні, загально-методичні, процесуальні й організаційні питання судової експертизи в аспекті деяких тем науково-дослідних робіт таких установ. Увагу акцентовано на розширенні меж предмета дорожньо-технічної експертизи у зв'язку із появою нових завдань експертного забезпечення правосуддя в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення країни.

Ключові слова: наукова тематика в галузі судової експертизи, експертне забезпечення правосуддя, науково-методичне забезпечення, завдання судової експертизи, предмет судової експертизи.

The report is devoted to issues of adaptation of scientific topics of the National Research Center "Institute of Forensic Expertise named after Ex. Prof. M. S. Bokarius" to the challenges of war. The author pays special attention to expanding the boundaries of the subject of road technical expertise in connection with the emergence of new tasks of expert provision of justice during martial law and post-war reconstruction of the country. Issues related to some scientific topics of the NSC ISE in terms of theoretical, general methodological, procedural and organizational issues of forensic examination were also considered.

Keywords: scientific topics in the field of forensic examination, expert provision of justice, scientific and methodological support, task of forensic examination, subject of forensic examination.

Науковці й судові експерти Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі – ННЦ ІСЕ) у тяжкі часи військової агресії Російської Федерації проти України гідно відповідають на виклики війни. Вони не тільки не припинили своїх наукових досліджень, зокрема дисертаційних, а навпаки – вишукують шляхи розв’язання проблем експертного забезпечення правосуддя, які постали на часі саме в умовах війни: наприклад, фахівці з дорожньо-технічної експертизи (яка набула особливої актуальності в передвоєнні роки активного дорожнього будівництва в Україні, оскільки сприяє вирішенню багатьох завдань, пов’язаних із порушеннями технічних вимог у галузі дорожнього будівництва). Згідно з Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [1] основні завдання дорожньо-технічної експертизи розподілено на дві основні категорії:

1) визначення відповідності виконаних дорожньо-будівельних робіт проектно-технічній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва доріг;

2) визначення відповідності техніко-експлуатаційних показників дороги і / або організації дорожнього руху вимогам безпеки руху.

У виступі на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану та повоєнний період» (Одеса, 28.09.2022) і в решті публікацій автор цих тез уже звертав увагу на той факт, що першу категорію завдань розв’язують під час розслідування злочинів про розкрадання коштів (найчастіше – бюджетних), скоєних під час будівництва (ремонт) доріг, а другу – у процесі розслідування дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП), коли необхідно визначити причиновий зв’язок між ДТП і станом доріг та дорожніх умов на місці ДТП. Ці фактичні дані фахівці встановлюють, послуговуючись спеціальними інженерно-технічними знаннями в галузі дорожнього будівництва, що і є предметом дорожньо-технічної експертизи [2, 3].

Дисертаційна робота, над якою ми працюємо, стосується розв’язання проблем судової дорожньо-технічної експертизи в межах згаданого вище предмета дослідження. Однак через агресію російських загарбників виникли

нові виклики в усіх сферах життя громадян нашої держави, отже – і у сфері судової експертизи загалом і дорожньо-технічної експертизи зокрема. Здійснювані ворогом упродовж усіх цих місяців ракетні удари, авіаційні бомбардування й артилерійські обстріли території України призводять до людських жертв і руйнувань об'єктів критичної інфраструктури (зокрема, мережі доріг, мостів, злітних смуг аеропортів (аеродромів) тощо). Тож постали нові завдання, пов'язані із необхідністю встановлення у кримінальних провадженнях фактичних даних щодо розміру матеріальної шкоди (збитків), завданих державі внаслідок злочинних дій російських військових, що фактично пов'язано із необхідністю залучення судових експертів за спеціальністю «Дорожньо-технічні дослідження». Отже, предмет судової дорожньо-технічної експертизи в умовах війни й відновлення України в повоєнний період розширив свої межі, що потребує відповідного науково-методичного забезпечення дорожньо-технічних досліджень. Науковці й експерти судової дорожньо-технічної експертизи відреагували на потреби воєнного часу та стали до розв'язання актуальних науково-методичних проблем.

Як саме наукова тематика ННЦ ІСЕ пов'язана із нагальними питаннями судово-експертної діяльності, що постали перед судово-експертною спільнотою під час російської агресії проти України? У цьому аспекті в межах формату тез зупинимося лише на деяких наукових темах ННЦ ІСЕ в розрізі теоретичних, загально-методичних, процесуальних та організаційних питань судової експертизи. Чому саме на цих загальних питаннях судової експертизи? Тому що може помилково здатися, нібито під час війни вони не є пріоритетними для наукової діяльності. Проте ми упевнено це заперечуємо. Серед пріоритетних наукових досліджень і науково-технічних розробок, спрямованих на створення новітньої конкурентоспроможної науково-технічної продукції, необхідної в умовах воєнного стану, можна виокремити «Розробку науково-методичного посібника «Концептуальні засади судової експертології», у якій буде викладено: комплексний аналіз досліджень провідних науковців та узагальнення експертної практики з проблем судової експертології та її окремих теорій; методології судово-експертної діяльності; процесу експертного дослідження та його стадій; судово-експертних методик, їх типізації та реєстрації; стандартизації судово-експертної діяльності; профілактичної діяльності судового експерта; форми та змісту висновку судового експерта, його оцінювання й використання в судочинстві; правового, організаційного й інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності; експертної дидактики та психологічних основ експертної діяльності (зокрема, в умовах воєнного стану та нових викликів експертному забезпеченню правосуддя України під час російської агресії).

Наукова робота з розроблення тестових завдань для електронної системи проведення автоматизованого тестування осіб, які виявили намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта, дасть змогу оптимізувати процедури складання іспитів за більш затребуваними експертними спеціальностями, у край необхідними під час воєнного стану й у повоєнний період.

Важлива роль в експертному забезпеченні правосуддя належить придбанню та використанню новітнього обладнання. Під час війни показові факти безоплатного надання іноземними державами сучасного обладнання судово-експертним установам України. Так, французька сторона передала експертам-генетикам ННЦ ІСЕ новітню мобільну лабораторію для проведення ДНК-аналізу, а за проектом «Право-Justice II» – лазерний 3-D-сканер, який стане в пригоді судовим експертам під час дослідження об'єктів на місці події.

Розроблення методичних рекомендацій щодо впровадження вимог міжнародних стандартів до обладнання, використовуваного під час проведення досліджень у судово-експертних установах України (зокрема, в умовах воєнного стану), ставить на належний рівень питання акредитації судово-експертних установ відповідно до міжнародних стандартів.

Ще одна НДР, виконувана наразі в ННЦ ІСЕ, – «Розробка Довідника професійних компетентностей судових експертів» – також особливо актуальна саме під час війни, тому що її результати дадуть змогу чітко окреслити компетентності судових експертів, стандартизувати й уніфікувати вимоги до професії судового експерта в умовах війни й у повоєнний період.

Усього (відповідно до Плану науково-дослідних робіт науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України на 2022 рік) заплановано до виконання 128 наукових розробок, із яких науковці ННЦ ІСЕ виконують 72. Кожна із них має важливе значення для судово-експертної діяльності нашої держави – як під час воєнного стану, так і в повоєнний період відновлення країни. Саме тому розвитку науки в судово-експертних установах Міністерства юстиції України не здатні завадити жодні підступні дії ворога, а експертне забезпечення правосуддя завжди перебуватиме на сторожі справедливості.

Перелік посилань

1. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 10.09.2022).

2. Пивнев Е. А. Судебная экспертиза в сфере строительства дорог – проблемные вопросы и перспективы развития. *Армянский журнал судебной экспертизы и криминалистики*. 2022. № 7. С. 128-136. DOI: 10.53587/25792865-2022.7-128 (дата звернення: 10.09.2022).

3. Півньов Є. О. Проблемні питання експертних досліджень із визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації. *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації*: тези Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Харків, 22.06.2022). Харків, 2022. С. 106-110. URL: <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/wp-content/uploads/2022/06/programa-konferenczii%CC%88-22-cherhvnya-nyuu.pdf> (дата звернення: 10.09.2022).

УДК 343.148.32

Радзевілова Олександра Володимирівна

кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник відділу комплексної судово-психіатричної експертизи, експерт-психолог судового відділу судово-психіатричної експертизи

Ревенок Олександр Анатолійович

доктор медичних наук, професор, виконуючий обов'язки директора

Олійник Оксана Петрівна

доктор медичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи та освітньої діяльності

Державна установа «Інститут психіатрії, судово-психіатричної експертизи та моніторингу наркотиків Міністерства охорони здоров'я України»

ВІЙНА В КРАЇНІ ЯК НОВА РЕАЛЬНІСТЬ ДЛЯ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (НА ПРИКЛАДІ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА СХОДІ УКРАЇНИ)

WAR IN THE COUNTRY AS A NEW REALITY FOR FORENSIC PSYCHIATRIC EXAMINATION (ON EXAMPLE OF FORENSIC PSYCHIATRIC EXAMINATION OF SERVICEMEN IN EAST OF UKRAINE)

В тезисах представлен анализ данных первичных судебно-психиатрических экспертиз комбатантов, які приймали участь у війні з 2014 р. в Україні. Наведені структура експертних рішень, психічного стану на період правопорушення. Проведений аналіз розглядається як основа для створення прогнозів в оцінці негативних наслідках війни в Україні.

Ключові слова: *судово-психіатрична експертиза, військовослужбовці, негативні наслідки війни, здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними.*

The abstracts present an analysis of the data of the first forensic psychiatric examinations of combatants who had been taken part in a war in Ukraine (2014). The structure of expert decisions, assessment of the mental state for the period of the offense are presented. The conducted analysis is considered as a basis for forecasts in assessing the negative consequences of the War in Ukraine.

Keywords: *forensic psychiatric examination, military negative consequences of the war, ability to realize their own action and manage them.*

Негативні наслідки війни в Україні спостерігаються ще з початку військових дій на сході країни. В 2014 р. війна розпочалась на деяких частинах країни, однак вже з цього періоду спостерігається збільшення кількості осіб із реактивними психічними розладами. Проведені дослідження презентують певний контингент учасників бойових дій з психічними розладами в Україні [1, 2], вказують на зв'язок окремих психічних розладів з військовим конфліктом на сході та насильством [3, 4].

Раптовість та активність розгортки бойової ситуації, відсутність часу для підготовки осіб та нетиповість самого явища війни для населення країни втілюється у невисоких компенсаторних ресурсів психіки. Окрім підвищеного ризику психогенних психічних розладів у учасників війни на Сході України, потенційно формуються зміни звичного функціонування після повернення на мирну територію. До таких змін належать: наявність недостатньо розвиненої копінг-стратегії у подоланні стресових ситуацій, зовнішнє відреагування емоційних переживань, обмеженість у спілкуванні, труднощі у взаємодії в сім'ї, зниження почуття допомоги та підтримки, знецінення в соціальній сфері [5].

Досвід інших країн зображує вплив тривалої дії травматичного стимулу на особистість: дезадаптаційні та декструктивні реакції, соціальна ізоляція, девіантна поведінка, асоціальна поведінка (вживання психоактивних речовин, агресивна поведінка, суїцид, кримінальна поведінка, самоізоляція) [6]. Крім цього, зв'язок посттравматичного стресового розладу та насильства здавна відомий, ще за часів дослідження ветеранів війни США з Іраком та Афганістаном [7, 8, 9, 10, 11].

Однак, для вітчизняних судових експертів питання експертної оцінки комбатантів постала новим викликом, особливо за тенденції до збільшення кількості випадків експертної оцінки нового для України контингенту – учасників бойових дій, які в подальшому вчинили кримінальне правопорушення. Від часу початку повномасштабного вторгнення в Україну, природно, що контингент військовослужбовців зріс у порівнянні з 2014 р., та на вже наявному досвіді можна розглядати тенденції негативних наслідків війни в перспективі.

Ще на початку 2016 р. до Міністерства охорони здоров'я України були вперше подані звіти з різних регіонів щодо проведення судово-психіатричної експертизи осіб, які приймали участь в зоні антитерористичної операції. З аналізу практики проведення первинних висновків судово-психіатричної експертизи в кримінальному провадженні можна виокремити, що на той період найбільш поширеним було призначення амбулаторних досліджень (72 % проти 28 %); частка комплексних судових психолого-психіатричних експертиз становила 37 %. Проведення експертних досліджень спостерігались виключно в окремих регіонах України, правопорушення вчинялись поза зоною військових дій, що можна пояснити ізолюваним веденням бойових дій, зменшеною кількістю участі громадян в бойових діях у порівнянні з сьогоднішнім.

За загальною структурою експертних діагнозів визначено: більша половина підекспертних визнавалась психічно здоровими (57 %), відзначалось 23 % осіб з невротичними, пов'язаними зі стресом та соматоформними

розладами (F40-F48); у 6 % діагностовано непсихотичні психічні розлади органічного походження (F06.3-9; F07); 5 % – з розладами психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю (F10-F10.9); 1 % – психічні розлади внаслідок вживання наркотичних, інших ПАР (F11-F16; F18-F19); 1 % – розлади особистості та поведінки у зрілому віці (F60-F69).

Здатними усвідомлювати свої дії та керувати ними під час скоєння правопорушення були визнанні 89 %; 6 % перебували «в стані обмеженої осудності»; 5 % становили нез'ясовані випадки. В структурі «обмеженої осудності» виступали виражені невротичні, пов'язані зі стресом, психічні розлади (5 %) та непсихотичні психічні розлади органічного походження, що не досягають недоумства (1 %). У цих випадках експертні комісії рекомендували судам застосувати амбулаторні примусові заходи медичного характеру.

Як вбачається з практики проведення експертиз, частина з військовослужбовців все ж таки мали обмежену здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними у зв'язку із стресовими розладами внаслідок війни.

Узагальнюючий аналіз проведених експертних досліджень на початкових етапах військових дій в країні дозволяє визначити гіподіагностику стресових розладів. Проведення експертних досліджень без врахування специфіки даного контингенту призводить до формальної оцінки відсутності грубих психічних порушень, які виключають повний обсяг осудності; при проведенні судово-психіатричних експертиз досить рідко залучались психологи як фахівці для більш глибокої діагностики особистості та соціального функціонування військовослужбовців після повернення із зони бойових дій. На нашу думку, призначення комплексних судових психолого-психіатричних експертних здатне нівелювати такі недоліки.

Інститут обмеженої осудності, хоча і з'явився в 2001 р. в Україні, однак широко не розповсюджений у застосуванні (у порівнянні, наприклад, з практикою інших країн). З урахуванням нових реалій країни, з 2015 р. до комбатантів застосовується практика визначення суттєвого впливу психічного розладу на здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними на період правопорушення. Змінені реалії країни з 2014 р. призвели до актуалізації значення західного досвіду у діагностиці та лікування психогенних розладів у військових, природньо, що це і впливає на удосконалення судово-психіатричної оцінки цього контингенту.

Статус обмеженої осудності передбачає використання примусових заходів медичного характеру, не виключаючи основного кримінального покарання. На сьогодні територія ведення бойових дій значно ширше охоплює територію нашої країни, учасники бойових дій є в кожному регіоні. Виходячи з наведених даних, можна зробити припущення, що реабілітаційні державні програми та заходи, спрямовані на інтеграцію військовослужбовців після повернення з бойових завдань – є основою для зменшення криміногенності даного контингенту. Водночас, впровадження в усіх регіонах програм реабілітації, в тому числі як різновид примусових заходів медичного характеру, дозволить зменшити негативні наслідки повномасштабної війни для суспільства.

Перелік посилань

1. Богомолець О. В., Пінчук І. Я., Ладик-Бризгалова А. К. Поширеність та структура посттравматичних психічних порушень в учасників бойових дій. *Архів психіатрії*. 2016. Т. 22. № 2. С. 11-15.
2. Основні клінічні варіанти постстресових розладів у комбатантів / М. М. Денисенко, Р. В. Лакинський, Л. Ф. Шестопалова та ін. *Український вісник психоневрології*. 2017. Т. 25. Вип. 2. С. 40-44.
3. Influence of psychosocial factors on mental health: the results of questioning persons, suffered in zone of antiterrorist operation in Ukraine, internally displaced persons and employees involved in providing assistance / I. Pinchuk, N. Stepanova, O. Sukhovii and other. *Journal of Health Sciences*. 2014. Vol. 4 (12). P. 133-166. doi: 10.5281/zenodo.13123.
4. Roberts B., Makhshvili N., Javakhishvili J. Research Summary, The burden of mental disorders and access to services among internally displaced persons in Ukraine. Unpublished manuscript, The International Alert; GIP-Tbilisi; London School of Hygiene and Tropical Medicine, 2016.
5. Попелюшко Р. П. Порівняльний аналіз дослідження стратегій поведінки у психотравмуючій ситуації як ресурсу для психологічної реабілітації особистості комбатанта. *Психологічний часопис*. 2017. № 4 (8). С. 98-110. URL: <http://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/45/30/>.
6. Сукиасян С. Г., Тадевосян М. Я. Роль личности в развитии боевого посттравматического стрессового расстройства. *Психолог*. 2013. № 2. С. 258-308. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=252.
7. Improving risk assessment of violence among military veterans: an evidence-based approach for clinical decision-making / Elbogen EB., Fuller S., Johnson SC., Brooks S, Kinneer P., Calhoun PS., et al. *Clin Psychol Rev*. 2010. Vol. 30. P. 595-607.
8. Anger, hostility, and aggression among Iraq and Afghanistan war veterans reporting PTSD and subthreshold PTSD / Jakupcak M., Conybeare D., Phelps L., Hunt S., Holmes HA., Felker B, et al. *J Trauma Stress*. 2007. Vol. 20. P. 945-54.
9. Violent offending by UK military personnel deployed to Iraq and Afghanistan: a data linkage cohort study / MacManus D., Dean K., Jones M., Rona RJ., Greenberg N., Hull L., et al. *Lancet*. 2013 (March 16). Vol. 381. P. 907-917.
10. Marshall AD., Panuzio J., Taft CT. Intimate partner violence among military veterans and active duty servicemen. *Clin Psychol Rev*. 2005. Vol. 25. P. 862-876.
11. Posttraumatic stress disorder symptoms, physiological reactivity, alcohol problems, and aggression among military veterans / Taft CT., Kaloupek DG., Schumm JA., Marshall AD., Panuzio J., King DW., et al. *J Abnorm Psychol*. 2007. Vol. 116. P. 498-507.

УДК 343.148.32.33

Радзевілова Олександра Володимирівна

кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник відділу комплексної судово-психіатричної експертизи, експерт-психолог судового відділу судово-психіатричної експертизи

Ревенок Олександр Анатолійович

доктор медичних наук, професор, виконуючий обов'язки директора

Державна установа «Інститут психіатрії, судово-психіатричної експертизи та моніторингу наркотиків Міністерства охорони здоров'я України»

КОМПЛЕКСНА СУДОВА ПСИХОЛОГО-ПСИХІАТРИЧНА ЕКСПЕРТИЗА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

COMPLEX FORENSIC PSYCHOLOGICAL AND PSYCHIATRIC EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

У тезах висвітлюються питання розмежування компетенції експертів при проведенні комплексних судових психолого-психіатричних експертиз. Визначено роль інтеграційної оцінки експертів суміжних спеціальних знань – судової психіатрії та судової психології – при комплексному дослідженні об'єктів експертиз.

Ключові слова: судово-психіатрична експертиза, судово-психологічна експертиза, комплексна експертиза, комплексна судова психолого-психіатрична експертиза, компетенція експертів.

Theses highlight the issue of distinguishing the competence of experts when conducting comprehensive forensic psychological and psychiatric examinations. The role of integrative evaluation of experts of related special knowledge – forensic psychiatry and forensic psychology – in the complex investigation of objects of expertise is determined.

Keywords: forensic psychiatric examination, forensic psychological examination, complex examination, complex forensic psychological and psychiatric examination, competence of experts.

Комплексний підхід у судово-експертних дослідженнях розглядається науковцями та практиками тривалий час (Дишлевой А. Ю., Коваленко В. В., Шевельов В. Н., 2001; Ілейко В. Р., Каніщев А. В., 2011; Дондик Г. П., 2013; Арешонков В. В., 2015; Гула Л., 2018). Ознаками комплексних судових експертиз виступають у тому числі: один об'єкт дослідження; різні методи дослідження зазначеного об'єкта; наявність різних компетенцій експертів і

розподіл функцій; наявність єдиного формулювання на підставі інтеграції отриманих спільної оцінки всіма експертами [1].

Незважаючи на існування чисельних наукових обґрунтувань самостійності позицій експертів під час проведення комплексних експертиз та визначення процесуальних вимог, на сьогодні ще виникають питання призначення та проведення деяких комплексних експертних досліджень. З урахуванням частоти призначення у сфері «комплексності» та часте хибне ототожнення завдань різних галузей спеціальних знань, спільного об'єкту дослідження, судово-психіатрична та судово-психологічна експертизи є розповсюдженим поєднанням. Досі «схожість» психологічної та психіатричної галузі знань часто вносить плутанину у розуміння меж компетенції експертів, виникають питання у призначенні такого роду експертних досліджень.

З аналізу практики призначення та проведення комплексних судових психолого-психіатричних експертиз (далі – КСППЕ) представлені наступні похибки [2]: 1) при призначенні КСППЕ не вказувалось на комплексний характер призначуваної експертизи: або призначалась однорідна судово-психіатрична експертиза, або на вирішення експертизи не ставились питання до експертів-психологів; 2) наявна структура висновку КСППЕ не відрізнялась від структури однорідної судово-психіатричної експертизи за участі психолога як консультанта; 3) психологічний розділ висновків КСППЕ був позбавлений послідовної, взаємопов'язаної побудови; 4) психологічний розділ не мав окремо виділеної мотивувальної частини, були відсутніми аналіз отриманих у результаті психологічного дослідження даних та обґрунтування висновків; 5) підписання висновків із питанні поза їх професійних (спеціальних) знань (судові експерти виходили за межі своєї компетенції).

Затвердження Інструкції щодо заповнення форми Висновку судово-психіатричного експерта [3] та Порядку проведення судово-психіатричної експертизи [4] дозволило вирішити частину організаційних питань проведення КСППЕ, у тому числі й визначено участь психолога як консультанта при проведенні судово-психіатричних експертиз.

З 2018 р. у рамках проходження атестації в системі експертно-кваліфікаційної комісії Міністерства охорони здоров'я України є атестованими 117 лікарів – судово-психіатричних експертів (не враховуючи регіони, окуповані з 2014 р. до 2022 р.) та 33 судового експерта-психолога (за винятком регіонів, окупованих з 2014 р. до 2022 р), що дозволяє призначати комплексні експертизи спеціалістам однієї установи. На сьогодні експертні установи з проведення судово-психіатричних експертиз МОЗ України є у процесі реформування. Незважаючи на це, КСППЕ є вагомим частиним проведення досліджень в експертних установах МОЗ України. З січня 2022 р. до початку листопада 2022 р. в цивільному та кримінальному провадженні було проведено 4367 судово-психіатричних експертиз та 721 – комплексних судових психолого-психіатричних.

Аналіз законодавчої бази та судово-експертної практики дозволяє визначити певні особливості у вирішенні експертних питань, використовуючи спеціальні знання суміжних спеціальностей.

Визначення наявності психічного розладу є прерогативою виключно лікарів – судово-психіатричних експертів, так само й визначення впливу цього розладу на здатність особи усвідомлювати (значення) свої (-х) дії (-й) в період, що цікавить судово-слідчі органи – так званий медичний критерій осудності та цивільної дієздатності (остаточне рішення про обсяг «осудності» та «дієздатності» особи приймають компетентні органи – не є компетенцією експертів).

З урахуванням суттєвого впливу окремих психічних станів особи на її поведінку, первинна оцінка об'єктів експертизи на предмет психічних розладів провадиться лікарями судово-психіатричними експертами. Для вирішення цього завдання може бути представлена психологічна частина дослідження когнітивної та емоційно-вольової сфери підекспертного. Наприклад, наявність психотичного епізоду на період кримінального правопорушення або патологічного афекту виключає подальшу можливість психологічного дослідження емоційних станів, внаслідок суттєвого впливу такого стану на поведінку. І навпаки, відсутність в особі патологічного психічного стану, що впливає на її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними в період правопорушення, дозволяє судовому експерту-психологу проводити оцінку емоційного (афективного) стану.

Психологічне експертне дослідження також дозволяє більш глибоко висвітлити питання впливу індивідуально-психологічних властивостей особи на поведінку в юридично значимий період (наприклад, за наявності психічного розладу непсихотичного характеру).

КСПЕ потерпілих осіб дозволяє більш повно та всебічно оцінити вплив злочину на стан особи і її функціонування. Так, наявність в особі реактивних стресових розладів і їх зв'язок з обставинами досліджуваної ситуації (компетенція лікарів – судово-психіатричних експертів) має значення в тому числі й при визначенні наслідків правопорушення для особи, визначенні глибини її дисфункціонування (наприклад, при оцінці моральної шкоди, завданої правопорушенням). І навпаки, відсутність у особи такого розладу не виключає проведення психологічної оцінки змін психоемоційного стану підекспертного внаслідок правопорушення (порушення, які не досягають рівня психічного розладу).

Комплексна оцінка неповнолітніх потерпілих дозволяє не тільки встановити порушення психічного розвитку та / або реактивних психічних порушень, а й надає можливість судово-слідчим органам за один період часу визначити, (з урахуванням вікових особливостей розвитку дитини та її індивідуально-психологічних властивостей), здатність потерпілої особи правильно розуміти характер та значення сексуальних дій, вчинених відносно неї, її здатність чинити опір (категорія сексуальних злочинів).

Під час комплексної оцінки неповнолітнього підозрюваного наявність у нього ознак психічного розладу (наприклад, розумової відсталості, органічної патології з інтелектуальними та / або емоційно-вольовими змінами, що не мають визначального впливу на діяльність) дає можливість судовому експерту-психологу провести оцінку впливу психологічних характеристик на поведінку

особи в юридично значущій ситуації, з урахуванням психічного стану та поведінки в період часу, що цікавить судово-слідчі органи.

Таким чином, КСППЕ є різновидом експертизи, в якій беруть участь експерти різних галузей знань, з чітким розмеженням компетенції та водночас інтеграцією результатів. Чітке розуміння сфери своєї діяльності дозволяє експертам провести повну та всебічну оцінку об'єктів експертизи та незалежне дослідження з подальшим взаємним використанням результатів; як наслідок – відповіді на поставлені питання не будуть взаємовиключати одна одну та відповідатимуть сфері спеціальних знань кожного з експертів.

Перелік посилань

1. Гула Л. Теоретичні основи проведення комплексних судових експертиз. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2018. Т. 5. Вип. 19. С. 125-129.

2. Ілейко В. Р. Алгоритм проведення і складання висновку (акта) комплексної судової психолого-психіатричної експертизи. *Архів психіатрії*. 2013. Т. 19. № 1. С. 111-114.

3. Про затвердження форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення, що використовуються у закладах охорони здоров'я, які надають амбулаторно-поліклінічну допомогу населенню, незалежно від підпорядкування та форми власності: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.07.2014 № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0959-14#Text>.

4. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08.05.2018 № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text>.

УДК 343.98

Рубель Андрій Васильович
старший судовий експерт Черкаського відділення

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

СУДОВА БУДІВЕЛЬНО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

FORENSIC BUILDING TECHNICAL EXPERTISE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Досліджено питання проведення судової будівельно-технічної експертизи у кримінальному процесі.

Ключові слова: експерт, висновок експерта, будівельно-технічна експертиза, об'єкти дослідження, Кримінальний процесуальний кодекс України.

It has been studied the question of conducting a judicial construction and technical examination in criminal proceedings.

Keywords: expert, expert opinion, construction and technical expertise, research objects, Criminal Procedure Code of Ukraine.

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України):

Стаття 69. Експерт

«1. Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань».

Стаття 101. Висновок експерта

«1. Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи».

Стаття 243. Порядок залучення експерта

«1. Експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження.

Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних

умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.

Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу.

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу»

Стаття 1. Поняття судової експертизи

«Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду».

Значення експертизи в доказуванні зумовлюється як тим, що вона часто є одним з найбільш ефективних засобів здобуття достовірних доказів, що застосовується для встановлення важливих обставин справи в ситуації недостатньої інформованості щодо обставин предмета доказування, та є інформаційно насиченим джерелом добротної доказової інформації, так і тим, що науково-технічний прогрес відкриває нові доказові можливості експертних досліджень, а сама експертиза стає таким, що динамічно розвивається, і все більш досконалим правовим інститутом забезпечення справедливого судочинства. Судова експертиза сьогодні отримує свої специфічні об'єкт, предмет, методологію та технологію дослідження, перебуває в стані інтенсивного інтегративного розвитку, що виявляється в систематизації наукових знань про досліджувані об'єкти, явища, процеси, формуванні на основі інформаційних технологій науково обґрунтованих методів здобуття нових знань.

Судова експертиза – це процесуальна дія, що полягає у провадженні за дорученням органів дізнання, досудового слідства і суду або дорученням сторін діяльності у встановленій законом процесуальній формі із застосуванням спеціальних знань, досліджень пов'язаних зі злочином об'єктів, явищ і процесів відповідними спеціалістами і поданні на підставі цих досліджень кваліфікованого висновку з питань, що мають значення для правосуддя.

Судова експертиза є одним з різновидів експертизи, яка володіє особливими ознаками, описаними в процесуальному законі. Як і всіляка інша експертиза, судова експертиза становить собою спеціальне дослідження. Судова експертиза – це опосередкований засіб доказування, сутність якого полягає в тому, що уповноважена процесуальним законом особа (слідчий, прокурор, суд) доручає судовому експерту вирішити поставлені перед ним питання, а судовий експерт, користуючись своїми спеціальними знаннями, проводить дослідження наданих йому матеріалів і надає висновок, який використовується як джерело доказів у кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному судовому процесі, у справах про адміністративні правопорушення, а також у виконавчому провадженні.

Судові експертизи не тільки є одним із потужних і найбільш інформативних засобів доказової діяльності у кримінальних провадженнях, а й можуть бути важливим інструментом профілактики злочинів за умови належної правової визначеності даної функції держави, чого недостатньо в сучасному

правовому полі. У сфері кримінального процесу судова експертиза є окремим комплексним інститутом доказового права.

Предмет судової експертизи – це фактичні дані та обставини справи (провадження), встановлювані судовим експертом на підставі використання спеціальних знань шляхом застосування відповідних засобів (методів) при дослідженні матеріальних і матеріалізованих носіїв інформації з метою вирішення завдань судочинства.

Спеціальні знання – це сукупність науково обґрунтованих знань у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла певної особи (спеціаліста) в межах будь-якої професії, які відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства є необхідними для повного, всебічного, об'єктивного встановлення обставин, що входять у предмет доказування, та вирішення інших завдань кримінального процесу.

Об'єкти експертизи – це закріплені в матеріалах справи та передбачені кримінально-процесуальним і цивільно-процесуальним законодавством джерела інформації.

Згідно з кримінально-процесуальним законом усі необхідні для провадження експертизи матеріали надає слідчий. Під матеріалами, що направляються експертові, слід розуміти: речові докази, які підлягають дослідженню; протоколи слідчих дій та інші документи, що підтверджують обставини їх виявлення, вилучення, фіксації, збереження та інші необхідні фактичні дані; зразки для порівняльного експертного дослідження. Якщо при провадженні експертизи експерт встановить обставини, що мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання, він управі зазначити про це у своєму висновку. Таке право експерта є важливою гарантією повноти і всебічності дослідження всіх обставин справи.

Предметом експертизи у вузькому сенсі зазвичай вважається експертне завдання, яке необхідно розв'язати експертові під час і за результатами дослідження на основі відповідного обсягу спеціальних знань із використанням засобів і методів, що перебувають у його розпорядженні.

Методи експертизи – це система науково-технічних, логічних та інших дослідницьких технологій, які застосовуються для з'ясування інформаційного змісту досліджуваних об'єктів, отримання емпіричних даних чи їх аналізу, ідентифікації або отримання ймовірних чи прогностичних знань, для вирішення всіх питань правосуддя.

Процес дослідження істини в кримінальному процесі має бути істинним, забезпечувати отримання достовірних даних, а отже, такий процес має бути добре контрольованим на всіх його стадіях, перевірочним і добре вивченим. В усякому разі мають бути відомі механізми формування тих чи інших висновків або інформаційних результатів, досліджені всі варіанти дії використаного методу залежно від різних змінюваних умов його застосування.

Найбільш розповсюдженими дослідженнями будівельно-технічної експертизи є:

- визначення вартості та якості виконаних будівельних робіт;

– визначення вартості відновлювального ремонту пошкодженого нерухомого майна та споруд;

– встановлення завищення об'ємів фактично виконаних будівельних робіт передбачених договірною та проєктно-кошторисною документаціями;

– встановлення відповідності самовільно зведених будівель та споруд нормам та правилам експлуатації цих об'єктів;

– встановлення виду, характеристик виконаних будівельних робіт (нове будівництво, реконструкція, капітальний ремонт, поточний ремонт) та їх відповідність зазначеним в дозвільній документації;

– встановлення відповідності дозвільної документації на проведення будівельних робіт нормативним документам в галузі будівництва.

Для проведення досліджень будівельно-технічної експертизи, в залежності від поставлених на вирішення експертизи питань, експерту необхідно надати в повному об'ємі:

– інформацію стосовно об'єкта на якому проводились будівельні роботи;

– проєктно-кошторисну (креслення, пояснювальна записка, проєктні рішення, розрахунки вартості запроєктованих робіт) документацію на виконання будівельних робіт / будівництво;

– договірну документацію на проведення будівельних робіт / будівництво (прийняті умови виконання робіт, розрахунок прийнятої вартості будівельних робіт);

– виконавчу документацію на проведення будівельних робіт (схеми виконання робіт, акти освідчення прихованих робіт, акти встановлення відповідальних конструкцій, акти проведення випробувань, журнали виконання робіт, документи, що підтверджують якість використаних будівельних матеріалів та устаткування), які необхідно скласти під час проведення будівельних робіт згідно з будівельними нормами;

– звітну документацію на виконання будівельних робіт;

– правовстановлюючу та технічну документацію на об'єкти нерухомості та споруди;

– дозвільну документацію на проведення будівельних робіт / будівництво будівель та споруд;

– доступ на об'єкти будівництва, а також дозвіл на руйнування будівельних конструкцій у разі необхідності відбору зразків.

Повнота, об'єктивність і точність висновку експерта значною мірою залежить від якості наданої на експертизу інформації стосовно об'єктів дослідження.

Перелік посилань

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

2. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

4. Реєстр методик проведення судових експертиз. *Офіційний сайт Мінюсту України*. URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/>.

5. Шепітько В. Ю. Тенденції та функції криміналістики в умовах змагального кримінального судочинства. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідомчий наук.-метод. збірник / МЮ України. КНДІСЕ. Київ, 2015. Вип. 60. С. 67-76.*

УДК 343.98

Рудая Марина Ігорівна

*кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу досліджень бухгалтерського та
податкового обліку і звітності лабораторії економічних досліджень*

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

МЕТОДИ І ПРИЙОМИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

METHODS AND TECHNIQUES IN ECONOMIC EXPERTISE

Публікація присвячена узагальненню теоретичних та методичних підходів до застосування методів досліджень при проведенні судових економічних експертиз. Систематизовано методи та методичні підходи, які використовуються при проведенні економічних експертиз.

Ключові слова: метод, прийом, загальнонаукові методи, економічний аналіз, документальна перевірка, зіставлення документів.

The publication is devoted to the generalization of theoretical and methodological approaches to the application of research methods in conducting forensic economic examinations. The methods and methodical approaches used in conducting economic examinations are systematized.

Keywords: method, reception, general scientific methods, economic analysis, document verification, comparison of documents.

Методичне забезпечення економічних експертиз та експертних досліджень в судовій економічній експертизі ґрунтується на методах, прийомах, упорядкованих і цілеспрямованих для вирішення питань, встановлення фактів,

які стосуються предмета і об'єкта економічних експертиз, а також на основі методики експертних досліджень.

Доцільність використання того чи іншого методу, в конкретному експертному економічному дослідженні вирішується в залежності від змісту питань, які виносяться на розгляд експерта та від наявності первинної документації, яка є у розпорядженні для дослідження, характеру інформації, яка отримується з об'єктів дослідження.

Потрібно відзначити, що поняття методи і прийоми часто вживаються як синоніми, але нерідко і розрізняються, коли методами називають більш складні пізнавальні процедури, які включають в себе цілий набір різних прийомів дослідження [2, с. 25].

Відзначаючи особливості поглядів науковців стосовно методів можна зробити висновок про неоднозначний підхід до розуміння самого поняття «метод». Зокрема, відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови, метод – це прийом або система прийомів, що застосовуються в будь-якій галузі діяльності [3, с. 503]. Відзначаючи філософське розуміння поняття «метод» слід вважати, що це є спосіб пізнання дійсності і її відтворення в мисленні. Свідоме застосування правильного методу є суттєвою умовою успішного розвитку пізнання.

Укладачі Етимологічного словника української мови тлумачать термін «метод» як прийом, спосіб, пов'язуючи його походження із західноєвропейськими мовами (від лат. *methodus*) [5, с. 345].

У своїх наукових дослідженнях М. Т. Білуха, вивчаючи економічний зміст поняття «метод», приходять до висновку, що це спосіб дослідження, який визначає підхід до об'єктів, що вивчаються, планомірний шлях пізнання і встановлення істини [1, с. 39].

Таким чином, узагальнюючи існуючі погляди, можна констатувати, що за допомогою методів провадиться будь-яке дослідження, що узгоджується і з основами економічної теорії, де під методом пізнання розуміють спосіб, шлях дослідження.

Слід зазначити, що методи судово-економічної експертизи являють собою ті способи і прийоми практичного здійснення експертної діяльності, за допомогою яких реалізуються поставлені перед експертами завдання.

Методичні основи економічних експертиз включають в себе сукупність методичних прийомів, застосовуваних при експертному дослідженні господарських операцій, відображених в обліку, в результатах ревізій та перевірок фінансової діяльності господарюючих суб'єктів. Загальнонаукові методи дослідження в економічних експертизах включають в себе, перш за все, аналіз і синтез, абстрагування і конкретизацію, індукцію і дедукцію, аналогію і моделювання, системний аналіз та інші методи дослідження навколишньої дійсності.

Характеризуючи кожен метод та прийом судової експертизи, слід враховувати, що вони знаходять застосування при провадженні різних видів судової експертизи. Разом з тим, слід зауважити, що методи дослідження мають цілеспрямовану ознаку, і тому їх у науці і на практиці співвідносять із

завданням і об'єктом дослідження. До загальнонаукових методів дослідження в економічних експертизах відносять: аналіз і синтез, абстрагування і конкретизацію, індукцію і дедукцію, аналогію і моделювання, системний аналіз та інші методи. До методів експертного дослідження належать загальнонаукові та спеціальні методи: метод документальної перевірки, метод зіставлення, метод економічного аналізу та метод моделювання. Метод документальної перевірки застосовується у комплексі з методом зіставлення документів, який полягає у порівнянні даних, що містяться у різних документах, для встановлення тотожностей відповідних показників чи розходжень (протиріч) між ними. За результатами зіставлення даних первинних документів з даними зведених документів та їх відображенням в реєстрах бухгалтерського обліку, даних одних рахунків бухгалтерського обліку з даними кореспондуючих з ними інших рахунків, експерт-економіст може встановити правильність не тільки відповідних записів при веденні обліку, але й даних, відображених у первинних документах.

Необхідно зазначити, що методи економічної експертизи, які застосовуються для проведення конкретного експертного дослідження, визначають як спеціальні. За своєю сутністю, це методи які є прикладними на відміну від загальнонаукових методів. Детальніше, розглянемо методи економічної експертизи у табл. 1.

Таблиця 1.

Методи економічної експертизи

Метод документального підтвердження	Метод співставлення (порівняння)
арифметична, реквізитна та нормативна перевірки, за якими встановлюється правильність підрахунків, правильність застосування форми документа та повноти заповнення його реквізитів, відповідність записів про господарсько-фінансові операції вимогам нормативних документів	зміст і значення порівнюваних об'єктів визначається не стільки в процесі їх роздільного вивчення і оцінки, скільки за допомогою їх зіставлення. Отже, об'єкти порівняння мають бути співставними, тобто повинні мати ознаки, загальні для цих об'єктів. За цими ознаками встановлюються схожість, відмінність і суть змін порівнюваних об'єктів, причому предмети і явища пізнаються глибше, ніж при ізольованому вивченні. Зіставлення (порівняння) систематизує знання і виключає їх формальне засвоєння. Чим повніше і усебічно порівнюються між собою окремі явища і факти, тим точнішим буде результат. Порівняння є найважливішою передумовою, основою для узагальнення.

Методи економічного аналізу та моделювання

полягають у аналізуванні системи економічних показників діяльності підприємств і організацій з метою встановлення взаємозв'язку між ними та їх впливу на фінансовий стан, результати їх господарсько-фінансової діяльності, можливість укладення та виконання договорів (угод).

Застосування методу економічного аналізу дає можливості вирішувати експертам-економістам більш широкий спектр завдань, пов'язаних з вирішенням питань фінансового планування грошових потоків на підставі складеної фінансової звітності, ефективності використання власного капіталу, вибору оптимальних методів нарахування амортизації, розрахунку показників ефективності виробничої діяльності підприємств, ліквідності, фінансової стабільності і т.п. Аналіз тенденцій фінансової стабільності підприємств передбачає порівняння різних показників за різні періоди часу в однакових грошових вимірниках, що особливо необхідно для здійснення прогнозування фінансово-господарської діяльності.

Вищевказані методи є найпоширенішими у експертній практиці. Необхідно зазначити, що застосування методів, систематизованих в табл. 1 має свої особливості, обумовлені конкретними практичними ситуаціями. Спеціальні методи економічної експертизи допомагають визначити значимість документа для вирішення поставлених питань, його доказову цінність, проаналізувати окремі господарські операції і результати діяльності за певний період. Таким чином, застосування методів в їх сукупності із спеціальними способами і прийомами дозволяє експерту всебічно і повно проводити експертне дослідження.

Одним з найпоширеніших загальнонаукових методів у судовій економічній експертизі є системний підхід. Поняття «системний підхід» характеризується насамперед як один з спеціальних способів наукового дослідження, за якими досліджуваний об'єкт вивчається як сукупність елементів, що утворюють систему. У наукових дослідженнях він передбачає оцінку поведінки об'єкта як системи з усіма факторами, які впливають на його функціонування. Цей метод широко застосовується у наукових дослідженнях при комплексному вивченні діяльності виробничих об'єднань і галузі в цілому, визначенні пропорцій розвитку галузей економіки тощо [6, с. 142].

Особливість системного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і забезпечуючи виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх в єдину теоретичну картину.

Важливою особливістю системного підходу є напрям розробки і визначення загальної методології, основу якого становлять дослідження об'єктів як систем [6, с. 143]. Цей підхід виник у ХХ ст., коли склалася ситуація методологічної кризи: наявність значної кількості методів, які можуть бути застосовані у вузькій науковій сфері. Основним поняттям цього підходу виступає система, під якою розуміється певний клас речей, елементи якого знаходяться у взаємодії. Варто відзначити, що системний підхід – це категорія,

яка не має єдиного визначення, оскільки пояснюється дуже широко і неоднозначно [6, с. 100].

Отже, основне завдання системного підходу полягає в поясненні й розумінні цілісності об'єкта, який відіграє особливу роль як загальнонаукова методологічна основа експертного дослідження.

Таким чином, в практичній судово-експертній діяльності можуть застосовуватися ті ж методи, що і в науковому дослідженні, якщо їх використання не суперечить вимогам законності та етичним нормам, тобто відповідає принципу допустимості в його загальній формі. У даному контексті слід зазначити, що судовий експерт практично не обмежений у виборі засобів і методів які залежать від конкретних завдань, поставлених перед експертом органом, що призначив експертизу.

Характер застосовуваних методів, склад і зв'язок між ними обумовлені специфікою експертного дослідження, особливостями його об'єктів, умов і завдань, а також логічною послідовністю, основними його етапами і формами. Кожен з методів дослідження має свої переваги і обмеження в застосуванні. Кожен з них висловлює істину, рису пізнавального процесу. У реальному процесі пізнання всі методи взаємопов'язані, взаємодіють і взаємно доповнюють один одного. У той же час кількість засобів і методів, що застосовуються при дослідженнях у економічних експертизах постійно розширюється. В процесі експертного дослідження, експерт використовує не тільки свої спеціальні знання з теорії і практики економічних наук, він також використовує систему методів дослідження, яка забезпечить достовірність одержуваних результатів.

Перелік посилань

1. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень: підручник. Київ: Вища школа, 1997. 271 с.
2. Бірта Г. О. Методологія і організація наукових досліджень. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 142 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Вітлінський В. В. Моделювання економіки. Київ: КНЕУ, 2003. 408 с.
5. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 4. 632 с.
6. Організація та методологія наукових досліджень / редкол.: О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків: Право, 2017. 448 с.
7. Судова бухгалтерська експертиза: / за ред. М. Д. Корінька. Київ: Національна академія статистики, обліку та аудиту, 2012. 286 с.
8. Хомутенко О. В., Кудряшова С. В. Про предмет і об'єкт судової економічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: збірник наукових праць. Харків: Право, 2010. Вип. 10. С. 553-561.
9. Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 78 с.

УДК 343.98

Рязанцев Володимир Васильович

кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії фізичних, хімічних, біологічних та молекулярно-генетичних досліджень

Дереча Лариса Миколаївна

кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар

Булавина Вікторія Сергіївна

кандидат ветеринарних наук, завідувач сектору лабораторії фізичних, хімічних, біологічних та молекулярно-генетичних досліджень

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

**ТЕХНОЛОГІЯ ЗБЕРІГАННЯ БІОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ
ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ**

**TECHNOLOGY OF BIOLOGICAL MATERIAL STORAGE FOR FORENSIC
MOLECULAR GENETIC EXAMINATION**

Висвітлено питання нової методики зберігання біоматеріалу для проведення судової молекулярно-генетичної експертизи. Поставлено завдання з'ясувати ступінь збереження якості й кількості ДНК в умовах збереження малої кількості ДНК-вмісного матеріалу в біобанку за низької температури.

Ключові слова: молекулярно-генетична судова експертиза, біоматеріал, зберігання, біобанк.

The issue of a new method of biomaterial storage for forensic molecular genetic examination is highlighted. The task was to determine the degree of preservation of DNA quality and quantity in the conditions of preserving a small amount of DNA-containing material in the biobank at low temperature.

Keywords: molecular genetic forensic examination, biomaterial, storage, biobank.

Наказом Міністерства юстиції України від 11.05.2022 № 1872/5 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності» внесено зміни до додатка 5 Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових

експертів, затвердженого наказом Мініюсту України від 03.03.2015 № 301/5: позицію 9 «Біологічна експертиза» у графі «Індекси експертних спеціальностей» доповнено новою позицією «9.5», а графу «Види експертних спеціальностей» – новою позицією «Молекулярно-генетичні дослідження» [1].

Станом на сьогодні судова молекулярно-генетична експертиза (судова біологічна експертиза з молекулярно-генетичних досліджень) є найбільш інформативною щодо отримання унікального генетичного паспорта людини шляхом дослідження особливих ділянок ДНК, які для кожного індивіда є специфічними і індивідуальними. Існують певні характеристики молекули ДНК під час її використання для судової ідентифікації: 1) особиста генетична інформація не змінюється протягом життя і здебільшого не залежить від типу клітин, із яких виокремлено ДНК. Із цього походить і унікальність ДНК, оскільки кожна людина є генетично індивідуальною; 2) сучасні методи ДНК-аналізу засновано на чутливості методу, тому для нього достатньо кількох крапель крові або декілька десятків клітин; 3) для судової генетики важливою є відносна стабільність молекул ДНК (наприклад, білки – це переважно нестабільні структури, ДНК має підвищену стійкість до впливів навколишнього середовища).

В умовах військової агресії російської федерації проти України, збільшення терористичних загроз має вагоме значення застосування генетичного аналізу з метою встановлення особистості невпізнаних трупів (зокрема, обгорілих або розчленованих). Методи ДНК-аналізу також ефективно використовують у цивільному судочинстві під час розв'язання справ про встановлення батьківства, визначення біологічної спорідненості осіб у разі виявлення бездомних дітей або осіб, які втратили пам'ять, тощо. Отже, судова молекулярна генетика є міждисциплінарною сферою наукових знань, досягнення якої активно застосовують у криміналістиці та судовій медицині. Основні завдання судової молекулярної експертизи: 1) визначення належності біологічного матеріалу (кров, сперма, слина, волосся, м'язова або кісткова тканина) певній особі; 2) установлення присутності ДНК-профілю певної особи у змішаних слідах біологічного походження (кров, сперма, слина, епітеліальні клітини тощо); 3) визначення можливості з'ясувати, використовуючи слідову кількість біологічного матеріалу, його походження та належність певній особі [2].

Використання стандартних ДНК-методів дослідження малої кількості біологічного матеріалу (до яких належать потожирові сліди людини, далі – ПЖС) в експертній практиці найчастіше пов'язано з труднощами отримання ідентифікаційно значущих результатів у ДНК-аналізі. Це може бути пов'язано з малим вмістом генетичного матеріалу у зразках, деградацією активної ДНК-матриці, контамінацією або пригніченням реакції ензиматичної ампліфікації за умови недостатнього очищення препаратів ДНК. Тому актуальним є створення нового підходу до методології збирання, транспортування, зберігання, дослідження та інтерпретації результатів ідентифікаційного дослідження слідів, залишених людиною. На нашу думку, до них належить зберігання біологічного

матеріалу (особливо надмалої кількості) в умовах банку з наднизькою температурою.

Раніше дослідники вже отримували дані щодо зберігання ПЖС [3]. Експериментальні молекулярно-генетичні дослідження ДНК ПЖС пальців встановили відповідність отриманих генетичних профілів генотипу відомої особи, яка залишила відбитки пальців на гладкому металевому предметі. Біологічний матеріал вилучали через різні інтервали часу. Вдалося отримати повний генетичний профіль безпосередньо після нанесення відбитків, за добу і через тиждень. Виявити повний генотип через 1 місяць не виявилось можливим. Ці результати можна пояснити зменшенням концентрації вихідної ДНК-матриці у зразках унаслідок її деградації з плином часу, отже, проблема полягає у збереженні таких ПЖС.

У світовій практиці загальноприйнятим є використання ФТА-карт для отримання ДНК-профілю. Проте зберігання біоматеріалу в таких умовах так само може спричиняти проблеми. Проведено дослідження [4], що свідчить про недостатню ефективність ФТА-карт у разі тривалого зберігання біологічних зразків. Зокрема, після 7-річного зберігання цільної крові на ФТА-картах за температури 37°C високомолекулярні STR-локуси вочевидь деградують [5]. ДНК букального епітелію після 7-річного зберігання на ФТА-носії за кімнатної температури також не зберігає вихідних якісних і кількісних характеристик [6]. Ці спостереження змушують вважати обґрунтованими сумніви в тому, що біоматеріал, іммобілізований на ФТА-картках, за тривалого зберігання в умовах кімнатної температури не цілком застраховано від деградації.

Для надання обґрунтованого експертного висновку велике значення має якість забору матеріалу для дослідження, умови його зберігання, транспортування та попереднього оброблення. На разі виникає проблема максимального збереження біологічного матеріалу, оскільки якість ДНК безпосередньо впливає на достовірність здобутих результатів. Внаслідок деградації біоматеріалу якісну екстракцію ДНК найчастіше ускладнено, що може унеможливити генотипоскопію. Отже, збереження біоматеріалу в первинному незмінному стані є обов'язковим для успішної генотипоскопії та проблему тривалого зберігання можна вирішити розміщенням біоматеріалу у спеціальному банку.

Також існує потреба у збереженні біоматеріалу в первинному стані (так званих архівних зразків) для додаткової чи повторної судової експертизи, особливо в сучасних умовах змагального процесу в суді, після подання апеляції чи касації тощо. Іноді процес генотипоскопії вимагає тривалого часу, за який первинний біоматеріал і його ДНК незворотно деградують, тому перебування у замороженому стані повністю зберігає їхні первинні якості (особливо носіїв генетичної інформації).

Для біоматеріалу, що зберігається замороженим, потрібно дослідити та довести структурну збереженість біоматеріалу, неушкодженість його ДНК та взагалі придатність для генотипоскопії після заморожування. У цьому сенсі ми проводимо дослідження щодо закладення на тривале зберігання біоматеріалу з фіксуванням стану його ДНК на початку зберігання. У подальшому

заплановано скринінгові дослідження через певні проміжки часу зберігання, для доказування тези, що час перебування біоматеріалу в умовах банку суттєво не впливає на якість ДНК, зберігаючи його у тому самому первісному стані, що дає змогу повністю відтворити первісний STR-профіль локусів генів.

Отже, започатковано технологію зберігання певної кількості зразків біоматеріалу в первісному стані, доказово придатного для генотипоскопії, оскільки сьогодні (незважаючи на широкий спектр протоколів, які використовують для кріоконсервування та зберігання біоматеріалу) відсутній єдиний ефективний і безпечний стандарт для збереження якісної ДНК.

Перелік посилань

1. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності: наказ Мін'юсту України від 11.05.2022 № 1872/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0510-22#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

2. Your forensic samples, our experience. *GE Healthcare Life Sciences*. Buckinghamshire, 2010. 28 p. URL: https://www.dulis.nl/technical-sheets/W/WB/WB1/WB100032/WB100032_BR.pdf (дата звернення: 15.11.2022).

3. Проблемы молекулярно-генетической идентификации потожировых следов отпечатков пальцев человека / Т. Г. Фалеева, И. Н. Иванов, Е. С. Мишин и др. *Судебно-медицинская экспертиза*. 2016. № 59. Т. 2. С. 14-18. DOI: 10.17116/sudmed201659214-18 (дата звернення: 15.11.2022).

4. Innovative technology to stabilize DNA at room temperature in tissues and cells / Wilkinson S., Law B., Whitney S. and other. Biomatrix Inc – San Diego, CA, USA – FASEB J, 2010. URL: <https://www.sigmaaldrich.com/UA/en/technical-documents/protocol/genomics/dna-and-rna-purification/stabilize-dna-at-room-temperature> (дата звернення: 15.11.2022).

5. Recovery of DNA from Aged Bloodstains / Kline M. C., Redman J., Duewer D. L. and other. SAIC-Frederick Inc, 2005. URL: <http://www.cstl.nist.gov/biotech/strbase/NISTpub.htm> (дата звернення: 15.11.2022).

6. Long-term storage and recovery of buccal cell DNA from treated cards / Sigurdson A. J., Ha M., Cosentino M. and other. *Cancer Epidemiol Biomarkers Prev*. 2006. Vol. 15. Pp. 385-388.

Савчук Роман Михайлович

*кандидат юридичних наук, доцент,
директор Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту*

Національний університет «Одеська юридична академія»

**АВТОМАТИЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІЯЛЬНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ ЯК
НЕОБХІДНА УМОВА ЕФЕКТИВНОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ**

**AUTOMATION OF INFORMATION PROCESSES IN THE ACTIVITIES OF
THE NATIONAL ANTI-CORRUPTION BUREAU OF UKRAINE AS A
NECESSARY CONDITION FOR EFFECTIVE COUNTERACTION
CORRUPTION CRIMES**

У тезах розкриваються проблемні питання функціонування інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування «іКейс». На основі чинного законодавства та положень юридичної науки автор характеризує передумови впровадження, поняття, завдання та перспективи удосконалення автоматизації інформаційних процесів у діяльності Національного антикорупційного бюро України.

Ключові слова: автоматизація, інформаційні процеси, досудове розслідування, Національне антикорупційне бюро України, інформаційно-телекомунікаційна система.

The theses research the problematic issues of functioning the information and telecommunication system of pre-trial investigation «eCase». On the basis of current legislation and provisions of jurisprudence, the author characterizes the prerequisites for implementation, concepts, tasks and prospects for improving the automation of information processes in the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine.

Keywords: automation, information processes, pre-trial investigation, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, information and telecommunication system.

Як вбачається зі змісту Стратегії розвитку Національного антикорупційного бюро України на 2021 – 2023 рр. розрив між обсягом поставлених завдань та поточним рівнем інформаційного забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) вимагає впровадження нових та вдосконалення чинних інструментів і механізмів пошуку та збору інформації, її подальшого накопичення й зберігання [1].

Саме тому запроваджуються різноманітні автоматизовані інформаційні системи (далі – АІС) як організаційно-технічні системи, в яких реалізується технологія обробки інформації з використанням технічних і програмних засобів.

У 2014 р. розпочалось вивчення необхідності автоматизації інформаційних процесів у діяльності НАБУ. Протягом 2015 – 2017 рр. декілька груп експертів було залучено до аналізу та описання бізнес-процесів у межах кримінального провадження, який пізніше мав стати основою для розроблення програмного продукту eCMS. Згодом Антикорупційна ініціатива Європейського Союзу в Україні розпочала роботу з вивчення технічної можливості виконання проєкту. За її результатами у 2018 – 2019 рр. програмою технічної допомоги Євросоюзу проведено тендер на розроблення eCMS. З осені 2019 р. почалось безпосереднє розроблення програмного продукту eCMS на основі технічного завдання та в тісній взаємодії з майбутніми користувачами системи. Наприкінці весни 2020-го систему електронного кримінального провадження eCMS для антикорупційних органів було офіційно передано на баланс НАБУ та запущено для пілотування [2, с. 11].

15.12.2021 відповідно до Наказу Національного антикорупційного бюро України, Офісу Генерального прокурора, Ради суддів України, Вищого антикорупційного суду від 15.12.2021 № 175/390/57/72 з 16.12.2021 розпочато використання інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування «іКейс» (далі – ІТСДР «іКейс») у Національному антикорупційному бюро України, Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі Офісу Генерального прокурора, Офісі Генерального прокурора з 16.12.2021. (далі – ІТСДР «іКейс»).

Як вбачається зі змісту зазначеного вище наказу основними завданнями ІТСДР «іКейс» є:

- 1) створення єдиного електронного простору для суб'єктів Системи, в якому зберігаються матеріали та інформація щодо кримінальних проваджень;
- 2) створення умов для електронної взаємодії та автоматизації роботи суб'єктів Системи з метою підвищення ефективності виконання завдань, покладених на них законодавством, зменшення часових та фінансових витрат на здійснення досудового розслідування, управлінські, інформаційно-пошукові, аналітичні роботи, формування звітності;
- 3) забезпечення точними аналітичними даними для прийняття ефективних управлінських рішень, заснованих на фактах;
- 4) забезпечення інформаційної взаємодії з іншими інформаційними (автоматизованими), інформаційно-телекомунікаційними системами [3].

Вирішення вказаних завдань ІТСДР «іКейс» сприяє реалізації концепції електронного кримінального провадження, яке спрямоване на:

- 1) спрощення процедури досудового розслідування шляхом запровадження електронного формату спілкування між суб'єктами провадження та забезпечення віддаленого доступу до матеріалів досудового розслідування;
- 2) удосконалення систем процесуального контролю та нагляду шляхом самостійного отримання суб'єктами нагляду (контролю) актуальної інформації в мінімальні строки; забезпечення автоматизованого контролю за процесуальними порушеннями шляхом опрацювання розширеної бази

аналізованого матеріалу (за рахунок переведення значної частини паперових даних в електронні) в стислі терміни;

3) економію бюджетних коштів завдяки: скороченню видатків на витратні матеріали (папір, фарба), пересилання (конверти, поштові послуги), процесуальну експедицію; економії фонду заробітної плати внаслідок скорочення чисельності працівників наглядових та відділів контролю, канцелярії, експедиції, а також ресурсів на зберігання паперових проваджень (зменшення розмірів архівів);

4) покращення якості роботи органів прокуратури та досудового розслідування за рахунок усунення бюрократичних процедур і перерозподілу ресурсів на реальне розслідування злочинів;

5) збільшення соціального капіталу: суспільної довіри до правоохоронних та судових органів; рівня довіри експертного середовища (адвокати, юристи) до правоохоронних та судових органів; покращення рейтингу України у відповідних міжнародних реєстрах ефективності правоохоронних та судових систем тощо [4, с. 26].

З моменту запуску ІТСДР «іКейс» (16.12.2021) до неї було внесено інформацію про справи, розпочаті за час війни. Однак подальше використання системи було припинено у зв'язку з російською агресією. О 05:00 24 лютого серверне обладнання було демонтоване та релокалізоване з метою збереження. Лише на початку червня відновлено процес налаштування ІТСДР «іКейс».

На разі у пріоритеті – підключення до системи суддів ВАКС та інтеграція з ЄРДР. Ці процеси плануються завершити до кінця 2022 р. [5].

З огляду на те, що ІТСДР «іКейс» поки що не почала повноцінно роботу, важко оцінити її дієвість як засобу інформаційного забезпечення діяльності антикорупційних органів. Разом з тим, у юридичній літературі напрацьовані певні рекомендації щодо покращення її функціонування.

Перш за все це стосується приведення у відповідність норм чинного законодавства. Упровадження ІТСДР «іКейс» повинно відбутися за прикладом інших електронних систем, які використовуються в кримінальному процесі: ЄРДР (Єдиний реєстр досудових розслідувань), АСДС (Автоматизована система документообігу суду), СЕД (Система електронного документообігу в органах прокуратури).

Крім того, для ефективного функціонування усіх перелічених вище АІС важливе значення має автоматизація обміну між правоохоронними органами інформацією, яка у них міститься.

З цією метою було прийнято Наказ Офісу Генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України 08.02.2022 № 21/20. Відповідно до розділу 2 цього наказу Офіс Генерального прокурора та НАБУ як суб'єкти інформаційних відносин спільно встановлюють перелік відомостей, структуру та формат інформаційних файлів, що передаються та приймаються в порядку інформаційної взаємодії, процедури взаємодії інформаційних систем, форми журналів обліку інформаційних файлів обміну, а також визначають відповідальні структурні підрозділи зазначених суб'єктів інформаційних відносин, що забезпечують й здійснюють організаційне та технічне

супроводження автоматизованого обміну інформацією, а також приймають спільні рішення, які оформлюють окремими протоколами [6].

Водночас, вважаємо, що для врегулювання питань функціонування ІТСДР «іКейс» та порядку обміну інформацією, яка міститься у ЄРДР, АСДС, СЕД, недостатнє прийняття нормативно-правових актів на рівні спільних наказів. Необхідним є внесення змін у закони, які регулюють як діяльність відповідних правоохоронних органів, так і обіг інформації в державі.

Крім того, з переходом до електронного кримінального провадження процесуальні дії та рішення мають фіксуватися в ІТСДР «іКейс». Тому важливе значення має також вирішення проблем щодо її відповідності положенням чинного КПК України та удосконалення таких його положень: 1) щодо змісту принципів кримінального судочинства, серед яких безпосередність дослідження показань, речей і документів; 2) щодо функціонування автоматизованої системи документообігу суду, яка має інтегруватись у ІТСДР «іКейс»; 3) порядок інформування учасників кримінального провадження, надсилання електронних копій рішень у ІТСДР «іКейс».

Серед перспективних напрямків удосконалення діяльності ІТСДР «іКейс» розглядають також приєднання до неї Єдиного реєстру адвокатів України та Державного реєстру судових експертів, за допомогою яких буде відбуватися ідентифікація та верифікація учасника досудового розслідування [4, с. 28], а також використання досвіду інших країн у впровадженні аналогічних інформаційно-телекомунікаційних систем.

Перелік посилань

1. Стратегія розвитку Національного антикорупційного бюро України на 2021 – 2023 роки. URL: <https://nabu.gov.ua/strategiya-rozvytku-nabu-na-2021-2023-roku>.

2. Білецький А., Цапок М. Правові аспекти введення електронної системи управління кримінальними провадженнями (e-Case Management System) у кримінальний процес щодо корупційних правопорушень. Київ: ТОВ РЕД ЗЕТ, 2020. 32 с.

3. Про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «іКейс»: наказ Національного антикорупційного бюро України, Офісу Генерального прокурора, Ради суддів України, Вищого антикорупційного суду від 15.12.2021 № 175/390/57/72. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0390886-21>.

4. Столітній А. Концепція електронного кримінального провадження в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 4 (56). С. 24-34.

5. Національне бюро відновило роботу системи електронного кримінального провадження eCase MS. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/nacionalne-byuro-vidnovylo-robotu-systemy-elektronnogo-kryminalnogo-provadhennya-ecase-ms>.

6. Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії Офісу Генерального прокурора та Національного антикорупційного бюро України: наказ Офісу Генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України від 08.02.2022 № 21/20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0021905-22#Text>.

УДК 343.98

Садченко Олександр Олексійович

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач лабораторії організації наукової, методичної діяльності,
нормативного забезпечення та міжнародного співробітництва*

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ЕЛЕМЕНТ І ОЗНАКА ЗОВНІШНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

ELEMENT AND SIGN OF APPEARANCE AS AN OBJECT EXPERT RESEARCH

У тезах висвітлені окремі теоретичні питання термінознавства у криміналістичній габітології. Особливу увагу приділено аналізу таких термінів як «елемент зовнішності людини», «ознака зовнішності людини», визначено їх природу та специфіку функціонування, як у загальнолітературній, такі і в мові спеціального призначення у фаховому тексті експертної спеціальності.

Ключові слова: термінознавство, криміналістична габітологія, портретна експертиза, ідентифікація людини, елемент зовнішності, ознака зовнішності, орган людського тіла, частина тіла, частина обличчя.

The theses highlight certain theoretical issues of terminology in forensic habitology. Special attention is paid to the analysis of such terms as "element of human appearance", "sign of human appearance", their nature and specifics of functioning are determined, both in the general literature and in the language of special purpose in the professional text of the expert specialty.

Keywords: terminology, forensic habitology, portrait examination, human identification, element of appearance, sign of appearance, organ of the human body, part of the body, part of the face.

Початок ХХІ століття ознаменувався посиленням процесу інформатизації, універсалізацією та спеціалізацією нових знань. Накопичення наукових даних у криміналістичному вченні про ідентифікацію людини за ознаками зовнішності неодмінно призводить до їхньої систематизації, завдяки якій визначаються основні поняття, досліджуються теоретичні проблеми термінознавства в контексті сучасних напрямів лінгвістичного аналізу. Особливу увагу фахівців привертають специфічні ознаки термінів як лексичних одиниць, визначення їх природи та специфіки функціонування як у загальнолітературній, такі і в мові

спеціального призначення, відповідно й у фаховому тексті експертної спеціальності.

Кожне наукове поняття існує в мові науки не ізольовано, не саме по собі, а лише у системі пов'язаних з ним понять, що відносяться до одного й того ж предмету вивчення, і лише у цій системі воно набуває певного сенсу і значення, у декількох вузьких галузях. Це характерно і для експертних термінів у галузі портретної експертизи, стандартизація яких тільки розпочалася.

Актуальність створення термінології у цій галузі, на наш погляд, визначається принаймні п'ятьма обставинами: 1) вирішення протиріч між потребами в єдиній стандартизованій термінологічній базі портретної експертизи, і станом теоретичного розроблення криміналістичного вчення про зовнішність людини; 2) розширенням кола термінів, які вживаються в портретній експертизі, оскільки вони виконують комунікативну і пізнавальну функції, і відповідно повинні бути однозначно зрозумілими і загальносприйнятими у практичній діяльності; 3) в умовах інтеграції наукових знань, в експертній практиці ідентифікації людини за ознаками зовнішності, з'являються нові терміни які повинні відображати певні знання про об'єкти дослідження, що потребують відповідного унормування; 4) удосконалення термінів проявляється як у заміні одних термінів іншими, так і в уточненні термінів, що вже вживаються, крім цього заміна термінів відображає заміну знань; 5) у судово-експертній діяльності часто виникають потреби досліджувати нетрадиційні об'єкти, а саме: досліджувати близнюків; суб'єктивні портрети, витвори мистецтва, портретні зображення виконані для різноманітної продукції, ретушовані фотозображення; портретні зображення людини сфотографовані із розривом у часі; фотозображення осіб, зовнішність яких піддавалася патологічним, косметологічним, хірургічним змінам.

Під час розроблення термінології криміналістичної габітології спостерігаються різні тенденції, основними з яких є:

- беззастережне відновлення термінології 70-90-років минулого століття, що не спрямоване на заміну усталених термінів у цьому вченні;
- суб'єктивність і випадковість у відборі термінів, унаслідок чого до термінології не потрапляє багато потрібних і вагомих термінів з портретної експертизи, а також з інших галузей знань;
- не відповідність термінів у теорії криміналістичної габітології принципу системності, тобто у низці випадків вони не відображають зв'язок між назвою терміну і пов'язаними з ним поняттям, неузгодженість між визначенням споріднених термінів у межах одного словника, невідповідність між визначеннями термінів і їх значенням, у яких ці терміни вживаються в інших словникових статтях того ж самого словника, неузгодженість визначень одних і тих же термінів у різних типах спеціальних словників.

Це значною мірою перешкоджає використанню термінології для наукової і практичної мети, й відповідно потребує постійної конкретизації багатьох термінів по мірі розвитку науки.

Попри вагомий доробок у сфері експертної термінології, наявність важливих праць, що вийшли друком в Україні за останні десятиліття, проблеми

розвитку сучасної термінології у галузі портретної експертизи є надзвичайно актуальними.

У науковій літературі присвяченій теорії і практиці ідентифікації людини за ознаками зовнішності, спостерігається стійка тенденція різноманітного тлумачення окремих термінів [1, с. 272-277]. Незважаючи на те, що сучасне криміналістичне вчення про зовнішність людини має свій достатньо розвинутий термінологічний апарат, існує багато прикладів наявності протиріч у використанні основоположних методологічних понять у цій сфері, зокрема таких як «ідентифікація людини», «зовнішність людини», «частина тіла людини», «елемент зовнішності людини», «деталь елемента», «ознака зовнішності людини».

Уявляється, що таке положення речей є безсумнівним показником розвитку сучасної наукової думки у криміналістичній габітології, і повинно супроводжуватися науковою дискусією різних наукових шкіл для досягнення однозначного тлумачення експертної термінології в цілому.

У перших працях із криміналістики «елемент зовнішності» називався «органом людського тіла», у більш пізніших публікаціях – «частиною людського тала». До цього терміну додався термін «деталь зовнішності», у теорії і практиці портретної експертизи домінує термін «елемент зовнішності», хоча поруч з ним зустрічаються терміни: «частина тіла», «частина обличчя».

У теперішній час, на наш погляд, прийнятним у портретній експертизі є вживання терміну «елемент зовнішності», так як «орган людського тіла» позначає частину організму, що виконує певні функції [2, с. 678]. А це властиве не усім зовнім елементам зовнішності, а більше підходить до назви внутрішніх анатомічних органів.

Що стосується «деталі зовнішності», то цей термін асоціюється з позначенням складових частин механізму, машин і т. ін. [3, с. 166].

Термін «частина і елемент» – є синонімами, однак у сучасних наукових працях вживається тільки термін «елемент зовнішності». Елемент це не розчленований компонент складних предметів, процесів явищ. Як свідчить сучасна філософія, просте та складне має відносний характер. Нині під елементами розуміють будь-які об'єкти, що згруповані з іншими об'єктами у складний комплекс. Поняття «елемент» має відносний характер, залежно від способу розгляду того чи іншого предмету, в ролі «елемента» можуть виступати різноструктурні одиниці.

Будь-який об'єкт, зокрема й зовнішність людини, є системою, якщо його можна розчленувати на взаємопов'язані та взаємодіючі елементи. У свою чергу ці елементи можуть мати власну структуру та являти собою основу великої системи [4, с. 552-553].

Відсутність єдиного тлумачення, змішування понять, різне тлумачення одних і тих самих термінів, характерні для праць засновників криміналістичного вчення про зовнішність людини, так і сучасних наукових публікацій.

Є. С. Манько, елементами зовнішності, з огляду на анатомію та фізіологію називає частини тіла людини або топографоанатомічні ділянки [5, с. 56].

Погоджуючись з таким визначенням слід додати, що елемент зовнішності людини – це будь-яка топографоанатомічна ділянка частини тіла людини, що виділена для вивчення (дослідження), прояв функцій її організму або наявний на людині одяг, предмети, які вона носить при собі.

Поняття «ознака зовнішності» мало ще більшу кількість найменувань. У перших джерелах з криміналістики переважав термін «прикмета». Його відносили не тільки до методу «словесного портрету», а й часто вживали у графічних і дактилоскопічних дослідженнях. Разом із тим, у деяких наукових працях того часу, зустрічається термін «риси зовнішності», «риси фізіономії». До цього періоду відноситься поява терміну «ознака словесного портрету». На початку 80-х років минулого століття домінуючим стають терміни «ознака зовнішності» і «зовнішня ознака».

Змішування понять, і різне тлумачення терміну «елемент зовнішності» і «ознака зовнішності» пов'язано з двозначністю і неясністю деяких термінів, що вживаються у криміналістичній габітології.

Сам термін «ознака зовнішності», включає в себе різні поняття: характеристика «елемента зовнішності»; частина тіла або «елемент зовнішності»; одночасно й «елемент зовнішності» і характеристика його опису; властивість зовнішніх рис людини; зовнішній вираз властивостей людських рис; конкретне вираження характеристики елемента зовнішності.

Найбільш поширеним є визначення «ознаки зовнішності» як характеристики елемента зовнішності. Незважаючи на це, таке тлумачення є спірним. Дійсно, ознака це джерело інформації про об'єкт, що дозволяє впізнавати об'єкт і відокремлювати його від інших його подібних. Ознака є особливістю, знаком, прикметою, показником, стороною предмета або явища, за якими можна впізнати та визначити, описати предмет чи явище [6, с. 447].

Основною рисою цього визначення є його властивість виокремлювати об'єкт чи явище, що вивчається, від інших йому подібних. Таку відмінність зовнішності однієї людини, від зовнішності іншої, можна з'ясувати тільки під час аналізу конкретних даних, тобто конкретного прояву величини, форми, контуру, положення, кольору й інших характеристик елементів зовнішності. Саме ці характеристики в ролі ознак виступати не можуть, так як поняття «величина», «форма», «контур» не змінюються від того, до кого ми їх застосовуємо, змінюється сам конкретний їх вираз, за яким і відрізняють зовнішність однієї людини, від зовнішності іншої. Таким чином, «ознака зовнішності» це не характеристика опису будь-якого елемента зовнішності, а її конкретний вираз. Виходячи із вищенаведеного, ознака зовнішності це конкретно визначені характеристики елементів зовнішності людини, що сприймаються на вигляд в цілому, або в окремих її елементах, за допомогою яких можна відрізнити (впізнати) людину або віднести її до певної групи людей.

Поєднання вказаних термінів давно усталене явище у криміналістичній габітології, однак, на нашу думку, в науковій і навчальній літературі доречно вживати терміни як «елемент зовнішності людини» так і «ознака зовнішності людини».

Перелік посилань

1. Садченко О. О., Старушкевич А. В. Криміналістичне дослідження ознак зовнішності людини (габітологія). *Криміналістика: підручник* / за заг. ред. В. В. Пясковського; Національна академія внутрішніх справ. Київ: Право, 2020. С. 270-288.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
3. Словник української мови: у 20 т. / НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. Київ: Наукова думка, 2013, Т. 4: Д-Ж / уклад. В. В. Чумак та ін. 2013. 1007 с.
4. Новейшая философская энциклопедия: в 4-х томах / рук. проекта В. С. Степин, Г. Ю. Семигин. Москва: Мысль, 2010. Т. 3: Н-С. 692 с.
5. Манько Є. С. Зовнішність людини як об'єкт криміналістичного дослідження, її властивості, елементи та ознаки. *Криміналістичний вісник* / ДНДЕКЦ МВС України. НАВС. 2018. № 1 (29). С. 52-57.
6. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / АН СССР. Ин-т философии. Москва: Наука, 1975. 720 с.

УДК 343.98

Сергієнко Яна Петрівна

судовий експерт Київського відділення

*Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОПАГАНДИ ТА СИМВОЛІКИ КОМУНІСТИЧНОГО ТА НАЦІОНАЛ- СОЦІАЛІСТИЧНОГО (НАЦИСТСЬКОГО) ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ У СУДОВО-ЛІНГВІСТИЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ МОВЛЕННЯ

PECULIARITIES OF SEMANTIC-TEXTUAL EXAMINATION OF COMMUNIST AND NATIONAL SOCIALIST (NAZI) TOTALITARIAN REGIMES PROPAGANDA AND SYMBOLS IN FORENSIC LINGUISTIC EXPERTISE

У тезах висвітлено актуальні питання семантико-текстуальних досліджень у судово-лінгвістичній експертизі мовлення, запропоновано методи семантико-текстуального дослідження пропаганди та символіки комуністичного, нацистського тоталітарних режимів під час проведення судово-лінгвістичної експертизи мовлення.

Ключові слова: пропаганда, символіка комуністичного та нацистського тоталітарних режимів, судова лінгвістична експертиза, семантико-текстуальне дослідження, словесний екстремізм.

The abstracts deal with the topical issues of semantic-textual examination in the forensic-linguistic expertise of speech, methods of semantic-textual examination of propaganda and symbols of the communist, Nazi totalitarian regimes in the forensic-linguistic expertise of speech are proposed.

Keywords: propaganda, symbols of communist and Nazi totalitarian regimes, forensic linguistic expertise, semantic-textual examination, verbal extremism.

Повномасштабне вторгнення Росії до України у 2022 р. супроводжується активною інформаційною війною. Переважна зацікавленість правоохоронних органів справами про словесний екстремізм у світлі подій в Україні ставлять нові виклики перед судовими експертами-лінгвістами. Ще більш актуальними зараз стали вже досліджені й освітлені в методичній літературі питання про наявність закликів до вчинення насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, закликів до вчинення зміни меж території або державного кордону України, закликів до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, висловлювань, спрямованих на розпалювання національної, релігійної ворожнечі та ненависті, пропаганди війни.

У зв'язку з останніми подіями експерти зіткнулися з великою кількістю нових питань, зокрема про наявність у тексті:

1) виправдовування, визнання правомірною та заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту;

2) виправдовування, визнання правомірною та заперечення тимчасової окупації частини території України;

3) закликів до підтримки рішень, дій держави-агресора, збройних формувань та / або окупаційної адміністрації держави-агресора;

4) закликів до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора;

5) глорифікації осіб, які здійснюють чи здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України;

б) лінгвістичних ознак пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів;

7) публічного поширення, а також публічного використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів.

Останні два питання попри схожість передбачають різні предмети дослідження. Розглянемо алгоритм вирішення цих питань.

Перед проведенням дослідження експерт вивчає нормативно-правові акти для розуміння, що саме являє собою пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів із точки зору права. Це дає змогу адаптувати застосовувані методи дослідження під вирішення завдань правоохоронної та судової діяльності і надати висновок, який матиме

максимальну користь і доказову силу, оскільки відповідатиме потребам адресата експертизи. Із визначення поняття пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, даного в п. 2 ст. 1 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки» від 09.04.2015 № 317-VIII (далі – Закон), експерт встановлює предмет свого дослідження у межах своєї компетенції. Тому в дослідницькій частині висновку експерт цитує з Закону поняття пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, відтак зазначає, що з перерахованого у визначенні відповідає його компетенції, а саме відповідно до зазначеного експерт-лінгвіст досліджує надані для експертизи мовленнєві повідомлення (тексти) на наявність у них публічного заперечення чи виправдання злочинного характеру комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 рр. в Україні, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, діяльності радянських органів державної безпеки, встановлення радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідування учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті. Для вирішення поставленого завдання ми застосовуємо зокрема семантико-криміналістичний метод встановлення об'єктивного змісту мовленнєвого повідомлення, запропонований Т. В. Будко [1, с. 19], контекстологічний метод, здійснюємо контекстуально-інтерпретаційний аналіз тексту й інтент-аналіз для виявлення прагматичних цілей, які відносяться до вербальної експлікації концепту «виправдання».

При вирішенні питання щодо наявності в тексті публічного поширення, а також публічного використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів експерт звертається до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», з'ясовує, що включає така символіка, та визначає, що з переліку він може досліджувати, тобто які з символів мають вербальну форму вираження.

На практиці трапляються випадки, коли в тексті відсутні висловлювання, що містять символіку комуністичного чи націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, натомість містять символіку воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну. У такому випадку експерт-лінгвіст може звертатися до Закону України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» № 2265-IX від 22.05.2022.

Для вичерпності відповіді на питання в дослідженні ми також наводимо тлумачні значення слів «поширювати» та «використовувати» разом із ознаками використання символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, визначених п. 5 ст. 2 вищезгаданого Закону,

на основі цього здійснюємо інтент-аналіз висловлювання, відтак методом синтезу та методом зіставлення встановлюємо, чи відповідає наявна в тексті символіка ознакам використаності та визначенню поняття поширення.

На жаль, трагічні події також стають рушієм розвитку наукової бази судової експертизи, адже вимагають вирішення нових проблем. Зараз спостерігається значне розширення кола питань, які ставлять на вирішення експертам, і виникнення зовсім нових об'єктів семантико-текстуальних досліджень у судово-лінгвістичній експертизі мовлення, таких як символіка воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, що має вербальну форму вираження, висловлювання, спрямовані на виправдовування, визнання правомірною та заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України та інші.

Перелік посилань

1. Будко Т. В. Проблемні питання судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи мовлення та рекомендації щодо їх вирішення (на матеріалах кримінальних проваджень): монографія. Київ: Нац. акад. СБУ, 2017. 88 с.

УДК 343.1

Сердечна Аліна Юріївна

старший викладач кафедри кримінального права та кримінології

Національна академія Служби безпеки України

(м. Київ, Україна)

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФОРМ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

DIFFERENTIATION OF PROCEDURAL FORMS OF DETENTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

У тезах висвітлюються проблемні питання диференціації видів затримання особи у кримінальному провадженні, зокрема в залежності від особливостей стадії кримінального провадження, порядку та процедури застосування.

Ключові слова: диференціація, кримінально-процесуальна форма, затримання, процесуальний імунітет, недоторканість, комбінований імунітет, затримання уповноваженою службовою особою, законне затримання, кримінальне провадження.

The theses highlight the problematic issues of differentiating the types of person's detention in criminal proceedings, depending on the specifics of the set of criminal proceedings, the order, and the application procedure.

Keywords: differentiation, criminal procedural form, detention, procedural immunity, security of a person, combined immunity, detention by an authorized official, lawful detention, criminal proceedings.

Кримінально-процесуальна форма є конститутивною ознакою кримінального судочинства, якому притаманна чітка законодавча визначеність та суворе регламентація. Водночас, закон допускає диференціацію процесуальної форми, яка може бути пов'язана як з ускладненням, так і зі спрощенням провадження та знаходити свій прояв на рівні стадій процесу, на рівні етапів процесу та на рівні окремих процесуальних дій.

Якщо проаналізувати критерії диференціації в контексті інституту затримання особи, яка вчинила злочин, можна зробити висновок про те, що вона має місце, ускладнюючи інститут затримання додатковими вимогами та правилами.

Диференційована процесуальна форма затримання, на нашу думку, може обумовлюватись як правовим статусом чи певними особливостями суб'єкта, щодо якого воно застосовується, так і особливостями стадії кримінального провадження, а також встановленим порядком та процедурою застосування.

Перша обставина в науці кримінального процесу розкривається через інститут імунітетів. Законодавцем встановлено, що у випадках і порядку, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України), певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями. Правові норми, якими встановлюються імунітет у кримінальному судочинстві, містять низку винятків із загальних правил, чим створюється певна диференціація процесуальної форми, яка під впливом зазначених винятків набуває своїх особливостей.

Найбільш яскравий приклад процесуального імунітету закріплений в ч. 2 ст. 6 КПК України, де зазначається, що кримінальне провадження щодо особи, яка користується дипломатичним імунітетом, може здійснюватися за правилами КПК України лише за згодою такої особи або за згодою компетентного органу держави, яку представляє така особа, у порядку, передбаченому законодавством України та міжнародними договорами України.

Що стосується відповідних заборон чи особливостей затримання тієї або іншої категорії осіб, то в цілому вони прямо передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством. До зазначених категорій відносяться наступні:

1. Суддя. Відповідно до ч. 1 ст. 482 КПК України, затримання судді чи утримання його під вартою чи арештом здійснюється за згодою Вищої ради правосуддя (за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину).

2. Народний депутат України. Відповідно до ст. 482² КПК України, клопотання про дозвіл на його затримання має бути погоджене Генеральним

прокурором (за винятком затримання під час вчинення або безпосередньо після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, пов'язаного із застосуванням насильства, або такого, що спричинив загибель людини).

В деяких країнах ЄС «затримання особи, яка користується недоторканністю, на місці вчинення злочину не вимагає отримання правоохоронними органами додаткових дозволів від компетентних органів чи посадових осіб на притягнення її до кримінальної відповідальності, застосування запобіжних заходів та проведення процесуальних дій, які обмежують її особисту свободу. У низці країн необхідність отримання означеного дозволу залежить від тяжкості злочину, вчиненого особою, яка користується недоторканністю. Доцільність і розумність даної практики пояснюється, на нашу думку, наступними аспектами: затримання особи «на гарячому» дає достатні підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності, а також застосування до неї у разі необхідності відповідних забезпечувальних, зокрема запобіжних, заходів. Тобто, у такій ситуації оцінка відповідним колегіальним органом, до якого належить зазначена затримана особа, або вищестоящою посадовою особою, яка призначала першу, обґрунтованості дій правоохоронців видається недоцільною і такою, що перешкоджає оперативності їхньої роботи; у випадку вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, тобто тих, що становлять особливу суспільну небезпеку, ніякі обставини, окрім об'єктивних обставин самої справи, не можуть унеможливити відповідальність цієї особи» [1, с. 64-65].

3. Співробітник кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним своїх службових обов'язків. Затримання цієї категорії осіб, згідно з вимогами ч. 6 ст. 208 КПК України, застосовуються тільки в присутності офіційних представників цього органу.

4. Неповнолітня особа. Згідно із вимогами ч. 2 ст. 492 КПК України, затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК України.

Аналіз імунітетів щодо затримання особи у кримінальному провадженні в залежності від змісту та обсягу такого імунітету дозволяє виділити такі їх види:

1. Імунітет на підставі згоди, сутність якого полягає в наявності відповідної процедури застосування до суб'єкта затримання як тимчасового запобіжного заходу (отримання згоди). Так, щоб затримати особу, яка користується дипломатичним імунітетом, необхідно отримати згоду затримуваної особи або згоду компетентного органу держави (міжнародної організації), яку представляє така особа [2, с. 68].

2. Імунітет за категорією тяжкості злочину, у вчиненні якого підозрюється або обвинувачується особа. Так, затримання та тримання під вартою неповнолітнього може застосовуватися лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить

запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК України. Як бачимо наведений вид іmunітету містить декілька умов, проте ми виділяємо першу – щодо тяжкості вчиненого злочину, як основну, оскільки друга умова цілком є оціночною.

3. Комбінований іmunітет, який поєднує у собі елементи вказаних вище видів іmunітету. Так, наприклад, суддя може бути затриманий або на підставі згоди Вищої ради правосуддя, чи під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину. Також комбінований іmunітет застосовується і при затриманні народного депутата України. Що стосується затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним своїх службових обов'язків, то, на наше переконання, особливий порядок, встановлений у ч. 6 ст. 208 КПК України, не можна вважати іmunітетом, оскільки наведена вимога закону не містить звільнювальної функції, а лише встановлює процедурні вимоги застосування затримання як тимчасового запобіжного заходу.

Щодо другої обставини, яка обумовлює диференційовану процесуальну форму затримання, то вона включає в себе особливості стадії кримінального провадження (досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність). Зазначена обставина є підставою виділення окремих видів затримання. Докладно не зупиняючись на їх характеристиці, відзначимо, наприклад, що, якщо брати еталонною формою затримання саме затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК України), то окремі його види можна вважати диференційованими формами, оскільки, зберігаючи еталонну суть, вони суттєво відрізняються за окремими елементами. І, наприклад, такі види затримання, як превентивне затримання, необхідно вважати диференційованою формою затримання уповноваженою службовою особою, а законне затримання службовими особами на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні, – диференційованою формою одразу двох видів затримання – тих, що передбачені ст. 207 та ст. 208 КПК України. При цьому вважаємо, що така диференціація відбулась внаслідок комбінації стадії та суб'єкта, який здійснює затримання (ознаки законного затримання) та підстав, передбачених у ст. 208 КПК України.

Варто враховувати, що диференційовані форми затримання виникають у разі необхідності деталізації еталонної процесуальної форми до особливих обставин, які обумовлюють необхідність певного видозмінення загального порядку. Яскравим прикладом такого висновку є процедури затримання, що застосовуються до осіб, які мають певний іmunітет чи привілеї.

Перелік посилань

1. Свириденко С. В. Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо осіб, які користуються недоторканністю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ., 2018. 232 с.

2. Калюжний Р. А., Лапка О. Я., Пікуля Т. О. Правові стимули в механізмі правового стимулювання: монографія. Київ: МП Леся, 2013. 204 с.

УДК 343.98

Силенок Катерина Петрівна

здобувач ступеня доктора філософії

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

PROBLEM ISSUES OF FORENSIC-EXPERT HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

У тезах висвітлюються проблемні питання проведення історико-археологічних досліджень в умовах воєнного стану. Увага, зокрема, акцентується на археологічному комплексі «Неаполь Скіфський: городище і некрополі», який зазнає руйнувань від злочинної діяльності окупаційної влади на території Кримського півострова.

Ключові слова: судові історико-археологічні дослідження, руйнування пам'яток археології, збитки держави, воєнний стан.

The theses highlight the problematic issues of conducting historical and archaeological research under martial law. Attention, in particular, is focused on the archaeological complex "Naples of Scythia: settlement and necropolis", which marks the destruction caused by the criminal activities of the occupation authorities on the territory of the Crimean peninsula.

Keywords: forensic historical-archaeological research, destruction of archeological monuments, damage to the state, martial law.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну стало найбільшим нападом у Європі з часів Другої світової війни. Обсяги руйнувань та пошкоджень в Україні жахають своїми масштабами. Особливої жорстокості зазнають

українська культура, мова та історія. У засобах масової інформації часто зустрічаються жахливі повідомлення про цілеспрямоване знищення культурної спадщини України – знищено Всіхсвятський скит Святогірської лаври в селі Тетянівка, бібліотеку церкви святого Петра Могили, Георгіївську церкву в селі Заворичі та Вознесенську церкву в селі Лук'янівка на Київщині, старовинну залізничну станцію в Охтирці на Сумщині, Художній музей ім. Куїнджі у Маріуполі, Іванківський історико-краєзнавчий музей, Музей українських старожитностей Василя Тарновського у Чернігові, пограбовано десятки музеїв та приватних колекцій [1]. Усі ці звірства є лише незначною частиною усього обсягу тих руйнувань, що завдають агресори. Українські науковці, експерти та громадськість не мають доступу до пам'яток, що знаходяться на окупованих територіях, а тому дійсні масштаби завданої шкоди на даний момент оцінити неможливо.

Під час війни, тобто міжнародного збройного конфлікту, між воюючими сторонами діє міжнародне гуманітарне право, норми якого обмежують сторони конфлікту у засобах та методах ведення війни. На жаль, ми бачимо жахливі приклади порушення цих норм російськими військовослужбовцями, військовим та політичним керівництвом. Це – серйозні порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни, які є воєнними злочинами. Але важливо, що крім людей (поранені та хворі комбатанти, військовополонені, цивільне населення), міжнародне гуманітарне право захищає також культурні цінності.

Правоохоронні органи України щоденно ретельно фіксують наслідки російської агресії. За фактом вчинення злочинних діянь відомості вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань з метою притягнення винних до відповідальності. У випадку виявлення фактів руйнування, пошкодження або знищення об'єктів культурної спадщини чи їх частин, правоохоронним органам необхідна допомога судових експертів-археологів з метою встановлення розміру завданої шкоди.

У міжнародній практиці археологічні розкопки у випадку збройного конфлікту заборонені. Про це йдеться в ст. 9 Другого Протоколу до Гаазької конвенції 1954 р. «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту». В особливих випадках розкопки можуть проводитися, але при тісній співпраці з компетентними національними органами окупованої території. Однак у випадку з Кримом ця практика навряд може бути застосована. Хоча Україна нещодавно і приєдналася до цього протоколу, росія цього не зробила взагалі. Крім того, вона називає Крим своєю територією і тому навіть її участь в Другому протоколі навряд чи змінила б ситуацію [2, с. 102].

Першочергово з чим може зіштовхнутися судовий експерт-археолог у такому випадку – це неможливість доступу до певної пам'ятки у зв'язку з постійними обстрілами території де вона знаходиться або взагалі через окупацію території.

Розглянемо територію Кримського півострова на якому знаходяться багато унікальних пам'яток історії, археології та культури. З 2014 р. АР Крим є тимчасово окупованою територією. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права сторони конфлікту повинні вживати особливих заходів обережності, щоб уникнути заподіяння шкоди культурній спадщині та культурним

цінностям, за винятком випадків, коли вони перетворені на військові об'єкти. Знищення культурної спадщини та культурних цінностей, яке відбувається навмисно, кваліфікується міжнародним правом як воєнний злочин.

Пам'ятки історії, археології та культури навмисно знищуються окупаційною владою з метою підтримки пропагандистського наративу про «виключно російський Крим», нівелюючи кримськотатарські сторінки історії півострову та придушення будь-якого культурного опору. ГО «Кримський інститут стратегічних досліджень» віддалено фіксує руйнування, яких зазнають окуповані пам'ятки. Наприклад, археологічний комплекс «Неаполь Скіфський: городище і некрополі» – пам'ятка археології національного значення, що розташована у міській смузі Акмесджита (Сімферополя) і є чи не найбільшим комплексом пізньоскіфського часу.

Появі міста передувало таврське селище, пізніше на його місці, в середині II ст. до н. е., виникла група укріплених садиб (т. зв. «мегаронне поселення»). Серцем цього комплексу був мегарон – видовжена будівля, традиції зведення якої тяжіють до крито-мікенської (егейської) культури III-I тис. до н. е. Після окупації Криму в 2014 р., Неаполь Скіфський, як і більшість об'єктів, що не могли бути затиснутими у межі російського історичного міфу про Крим або бути використаними як «вітрини», опинився на периферії культурного життя. На нерухомих об'єктах не проводилось адекватних робіт з консервації, не було елементарного видалення руйнуючого рослинного шару задля збереження пам'яток. Більше того, спроби укріплення мурів Південних воріт проводились без дотримання принципів наукової реставрації, що призвело до втрати експозиційного вигляду.

Апелюючи до міжнародного права, Україна засуджує незаконні археологічні дослідження в окупованому Криму. Кримський півострів є одним із найбагатших в археологічному плані регіоном України. Після окупації Росією на його території розпочалися активні археологічні дослідження, які грубо порушують українське законодавство та міжнародне право. Після звільнення окупованих територій, українські правоохоронні органи та судові експерти матимуть змогу обстежити пам'ятки археології та встановити розмір завданих збитків від їх пошкоджень, руйнувань або знищення.

Перелік посилань

1. Злочини проти культури: що каже міжнародне право про відповідальність Росії за знищену спадщину? URL: https://lb.ua/culture/2022/07/29/524561_zlochini_proti_kulturi_shcho_kazhe.html (дата звернення: 15.11.2022).

2. Касян А. І. Незаконні археологічні розкопки в окупованому російською федерацією Криму. *Вісник Черкаського університету*. 2021. № 2. Серія «Історичні науки». С. 97-107.

3. Археологічний комплекс «Неаполь Скіфський: городище і некрополі». URL: <https://culture.crimea.ua/ua/arkheolohichniy-kompleks-neapol-skifskiyi-horodyshe-i-nekropoli-1d3fac32b83ce1e90a8f9e8750a93b6f.html> (дата звернення: 18.11.2022).

УДК 343.98

Силкін Олександр Сергійович

начальник центру

*Головний експертно-криміналістичний центр
Державної прикордонної служби України*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ІНОЗЕМНИХ ПАСПОРТНИХ ДОКУМЕНТІВ

CURRENT ISSUES OF FOREIGN PASSPORT DOCUMENTS EXAMINATION

У тезах висвітлюються порядок організації проведення судово-технічних експертиз іноземних паспортних документів Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України та викладено пропозиції щодо подальшого удосконалення цих досліджень, а саме – шляхів отримання зразків цих документів.

Ключові слова: паспортний документ, зразки іноземних паспортних документів, криміналістика, судова експертиза.

The abstracts deal with the procedure for conducting forensic examinations of foreign passport documents by the Main Expert Forensic Centre of the State Border Service of Ukraine and set out proposals for further improvement of these studies, namely, ways of obtaining samples of these documents.

Keywords: passport document, samples of foreign passport documents, criminalistics, forensic examination.

При визначенні у 2003 р. засад реформування Прикордонних військ України у правоохоронний орган спеціального призначення, законодавець надав Державній прикордонній службі України право проведення судової експертизи паспортних документів, які згідно із законодавством України використовуються під час перетинання державного кордону України [1] і розширив визначений Законом України «Про судову експертизу» перелік суб'єктів судово-експертної діяльності експертною службою цієї новоутвореної Служби [2].

З метою судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів Державної прикордонної служби України, інших правоохоронних органів щодо запобігання, виявлення, розкриття та розслідування злочинів й інших правопорушень у сфері охорони державного кордону, відповідно до п. 17 ст. 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України у 2004 р. створено Центральну лабораторію криміналістичних досліджень паспортних документів Державної прикордонної служби України [3].

За результатами перших напрацювань новоутвореного експертного підрозділу у 2007 р. Адміністрацією Державної прикордонної служби України прийнято рішення щодо реорганізації Центральної лабораторії криміналістичних досліджень паспортних документів у Окремий відділ криміналістичних досліджень паспортних документів та утворено Експертно-кваліфікаційну комісію Державної прикордонної служби України і затверджено відповідне положення [4] та її персональний склад.

У вересні 2007 р., після отримання фахівцями Окремого відділу кваліфікації судового експерта за спеціальностями «Дослідження реквізитів документів» і «Дослідження друкарських форм та інших засобів виготовлення документів», в Державній прикордонній службі України розпочато проведення судово-технічних експертиз паспортних документів, які використовуються під час перетинання державного кордону України.

З 2010 р. функції експертної служби Державної прикордонної служби України, як державної спеціалізованої установи, покладено на утворений на базі Окремого відділу криміналістичних досліджень паспортних документів – Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України [5] (далі – Головний центр).

Безпосередня робота Головного центру полягає у проведенні судових експертиз та експертних досліджень вітчизняних й іноземних паспортних документів, розробці проєктів нормативно-правових актів, методичних рекомендацій і оглядових документів з цих питань.

Відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Митного кодексу України, законів України «Про судову експертизу» і «Про виконавче провадження», інших нормативно-правових актів з питань судової експертизи, наказом Міністерства внутрішніх справ України у 2013 р. затверджено Інструкцію про порядок проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України [6].

Важливим напрямом роботи Головного центру є проведення пошукових досліджень та впровадження їх результатів у практику. Започатковано формування каталогу натурних зразків іноземних паспортних документів, отриманих в установленому порядку від Міністерства закордонних справ України, дипломатичних представництв та консульських установ іноземних держав в Україні.

Сьогодні криміналістична колекція Головного центру налічує більше трьох тисяч іноземних паспортних та інших документів, а порядок її ведення затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України [7].

Розуміючи, що результати аналізу, узагальнення і систематизації інформації про види та методи захисту нових зразків паспортних документів, а також можливих способів їх підроблення, мають суттєве значення при проведенні паспортного контролю, у 2011 р. Головним центром ініційовано

запровадження відомчої автоматизованої системи обліку описів оригінальних зразків паспортних та інших документів.

У рамках процесу здійснення заходів щодо набуття Україною членства в Європейській Союз Головним центром розпочато застосування сучасних передових інформаційних систем та продуктів, таких як PRADO та Documentchecker, що в цілому забезпечує ефективне виконання покладених на Головний центр завдань. У подальшому планується отримання доступу до системи FADO.

На нашу думку, відсутність в Україні процедури визнання іноземних паспортних та інших документів значно ускладнює їх використання законними пред'явниками та проведення їх досліджень державними судово-експертними установами, у разі виникнення у компетентних органів сумнівів щодо їх автентичності.

Зважаючи на це, наступним кроком із забезпечення надійності національної безпеки України не лише на державному кордоні, а й на всій території є створення на базі існуючих в Державній прикордонній службі України інформаційних систем – національного електронного реєстру автентичних та підроблених іноземних паспортних документів та надання доступу до нього експертам державних судово-експертних установ України.

Перелік посилань

1. Про державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Державну прикордонну службу України»: Закон України від 03.04.2003 № 662-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/662-15/ed20200101#Text>.

3. Про затвердження Положення про Центральну лабораторію криміналістичних досліджень паспортних документів Державної прикордонної служби України: Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 20.03.2004 № 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0567-04#Text>.

4. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію Державної прикордонної служби України: Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 04.06.2007 № 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0706-07#Text>.

5. Про затвердження Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України: Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11.08.2010 № 617. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text>.

6. Про затвердження Інструкції про порядок проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України: Наказ МВС України від 18.11.2013 № 1109. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2086-13#Text>.

7. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків Головного експертно-криміналістичного центру Державної прикордонної служби України: Наказ МВС України від 10.07.2017 № 580. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-17#Text>.

УДК 343.98

Старенький Іван Володимирович

судовий експерт сектору досліджень телекомунікаційних систем та засобів лабораторії досліджень об'єктів інформаційних технологій, телекомунікаційних систем та засобів

Донченко Олександра Ігорівна

судовий експерт лабораторії досліджень об'єктів інформаційних технологій, телекомунікаційних систем та засобів

*Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ДОСЛІДЖЕННЯ АРТЕФАКТІВ ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ «ORCA PLAYER» В ПАМ'ЯТІ НАКОПИЧУВАЧА ІНФОРМАЦІЇ

STUDY OF ARTIFACTS FROM USING "ORCA PLAYER" SOFTWARE IN MEMORY OF INFORMATION STORAGE DEVICE

У даній роботі описано дії щодо виявлення свідчень використання програмного забезпечення «Orca Player» серед пам'яті носія інформації, за умови якщо тека, в якій розміщується компоненти інсталюваного програмного забезпечення «Orca Player», видалена, а свідчення щодо видалення теки, в файловій таблиці файлової системи були перезаписані новою інформацією.

Ключові слова: гральний автомат, гральний бізнес, казино, програмне забезпечення, файлова таблиця, файлова система, операційна система.

This work describes the actions to detect evidence of the use of the “Orca Player” software in the memory of physical storage device, provided that the folder containing the components of the installed “Orca Player” software is deleted, and the evidence of deleting the folder is in the file table of the file system, were overwritten with new information data.

Keywords: slot machine, gaming business, casino, software, file table, file system, operating system.

В [1] було проведено дослідження програмного забезпечення (далі – ПЗ) «Orca Player» в середовищі операційної системи (далі – ОС) Windows,

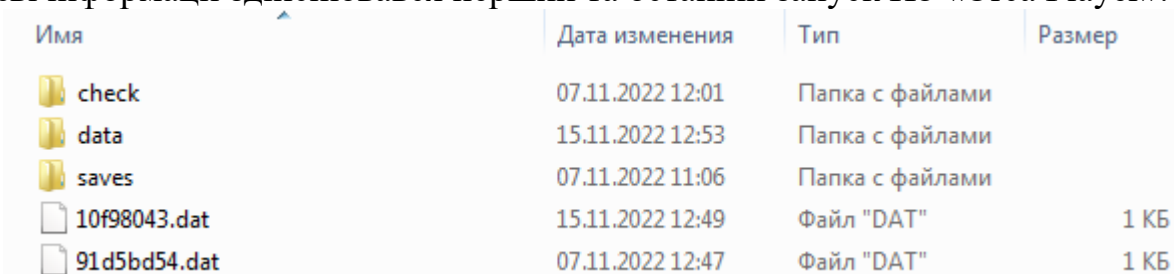
встановлено місцезнаходження теки, в якій розташовано виконуючий файл «orca-player.exe», а саме: «C:/Users/User_Name/AppData/Local/orCa Player/bin», та встановлено факт належності даного ПЗ до категорії програмних продуктів (далі – ПП), що надають можливість реалізувати функції гральних автоматів, відео-атракціонів, лотерейних терміналів та конструктивно схожих на них пристроїв – електронного (віртуального) казино, «слот-машини».

У даній роботі буде розглянуто послідовність дій при експертному дослідженні у випадку, коли тека «C:/Users/User_Name/AppData/Local/orCa Player/bin/», в якій має розташовуватись виконуючий файл «orca-player.exe», відсутня, що може свідчити про те, що дана тека, з великою долею вірогідності, була видалена, а відведений для неї обсяг інформації в файловій таблиці файлової системи NTFS [2, 3] з плином часу був перезаписаний новою інформацією.

З метою встановлення факту використання ПЗ «Orca Player» на наданому на дослідження носіїві інформації, необхідно виявити, серед наявної та видаленої інформації теку «EEFBF3BC3CC0» за наступним шляхом: «C:/Users/User_Name/AppData/Roaming/D11D59FE/», вміст якої наведено на Рис. 1.

З наведеного переліку файлів та тек, інтерес для дослідження становлять файли з розширенням «*.dat» та тека «data».

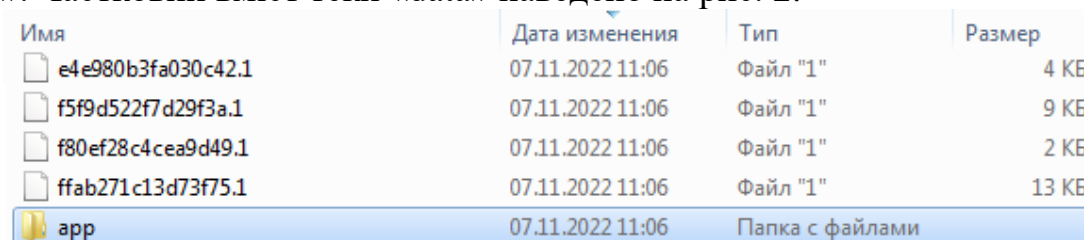
Експериментальним шляхом встановлено (далі в роботі це буде описано), що інформація щодо дати створення, зміни та модифікації файлів з розширенням «*.dat» дає змогу встановити, коли саме на досліджуваному носіїві інформації здійснювався перший та останній запуск ПЗ «Orca Player».

Имя	Дата изменения	Тип	Размер
check	07.11.2022 12:01	Папка с файлами	
data	15.11.2022 12:53	Папка с файлами	
saves	07.11.2022 11:06	Папка с файлами	
10f98043.dat	15.11.2022 12:49	Файл "DAT"	1 КБ
91d5bd54.dat	07.11.2022 12:47	Файл "DAT"	1 КБ

Рисунок 1. Вміст теки «C:/Users/User_Name/AppData/Roaming/D11D59FE/EEFBF3BC3CC0»

Тека «data» містить в собі перелік файлів з розширенням «*.1» та теку «app». Частковий вміст теки «data» наведено на рис. 2.

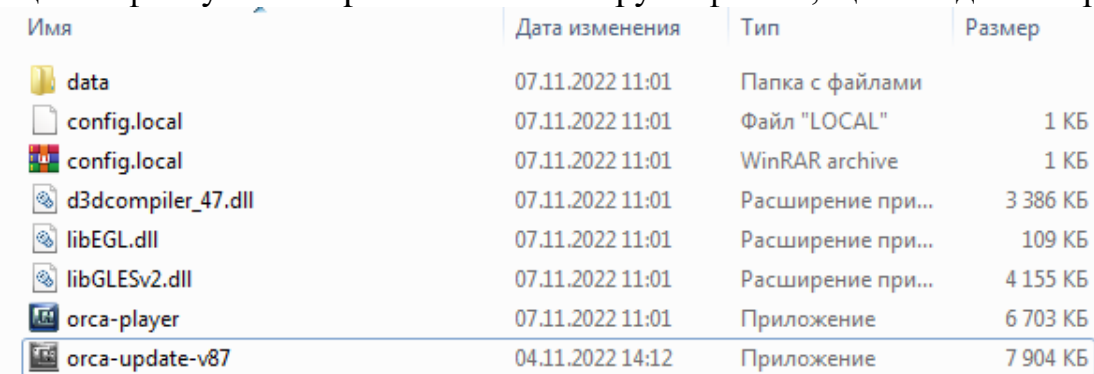

Имя	Дата изменения	Тип	Размер
e4e980b3fa030c42.1	07.11.2022 11:06	Файл "1"	4 КБ
f5f9d522f7d29f3a.1	07.11.2022 11:06	Файл "1"	9 КБ
f80ef28c4cea9d49.1	07.11.2022 11:06	Файл "1"	2 КБ
ffab271c13d73f75.1	07.11.2022 11:06	Файл "1"	13 КБ
app	07.11.2022 11:06	Папка с файлами	

Рисунок 2. Вміст теки «data»

Тека «app» містить в собі теку «windows-1», в якій знаходиться файл «orca-update-v***», що з великою долею вірогідності є файлом оновлення ПЗ «Orca Player», де «***» зазначається актуальна версія ПЗ інсталюваного на носій інформації.

Результатом виконання файлу «orca-update-v***.exe» є створення в теці розміщення файлу «orca-update-v***.exe» групи файлів, що наведена на рис. 3.

Имя	Дата изменения	Тип	Размер
data	07.11.2022 11:01	Папка с файлами	
config.local	07.11.2022 11:01	Файл "LOCAL"	1 КБ
config.local	07.11.2022 11:01	WinRAR archive	1 КБ
d3dcompiler_47.dll	07.11.2022 11:01	Расширение при...	3 386 КБ
libEGL.dll	07.11.2022 11:01	Расширение при...	109 КБ
libGLESw2.dll	07.11.2022 11:01	Расширение при...	4 155 КБ
orca-player	07.11.2022 11:01	Приложение	6 703 КБ
orca-update-v87	04.11.2022 14:12	Приложение	7 904 КБ

Рисунок 3. Вміст теки «windows-1» після виконання файлу «orca-update-v***.exe»

Наведена на рис. 3 група файлів відповідає вмісту теки «C:/Users/User_Name/AppData/Local/orCa Player/bin/» з [1]. Виконуючий файл «orca-player.exe» дозволяє провести розіграші у демонстраційному режимі після вводу 14-символьної послідовності нулів. Наприклад, у середовищі ПЗ «ORCA system v.138-1», що запускається при виконанні файлу «orca-player.exe», користувачеві доступно для ознайомлення 53 демо гри.

Було встановлено, що під час запуску будь-якої з 53 представлених демо ігор, у теці «C:/Users/User_Name/AppData/Roaming/D11D59FE/EEFBF3BC3CC0/data/» створюється комплект файлів (від 350 до 500 шт. на кожний запуск демо гри) з розширенням «*.1» (див. рис. 2).

Утворення фалів з розширенням «*.1», в той самий момент, коли виконується файл «orca-player.exe», є прямим підтвердженням того, що файли з розширенням «*.1» є кеш-інформацією щодо діяльності виконуючого файлу «orca-player.exe».

Тому під час дослідження інформаційного наповнення накопичувачів інформації для встановлення факту використання ПЗ «Orca Player» достатньо встановити наявність групи файлів, серед наявної та видаленої інформації з розширенням «*.1» в теці «C:/Users/User_Name/AppData/Roaming/D11D59FE/EEFBF3BC3CC0/data/».

З використанням будь-якого зручного експерту інструментарію (наприклад, ПЗ «ExifTool» [4]) можна визначити часові характеристики файлу «ffab271c13d73f75.1» в теці «.../data/»:

File Name : ffab271c13d73f75.1
Directory :
C:/Users/User_Name/AppData/Roaming/D11D59FE/EEFBF3BC3CC0/data
File Size : 12 KiB
File Modification Date/Time : 2022:11:07 11:06:45+02:00

File Access Date/Time : 2022:11:07 11:06:45+02:00

File Creation Date/Time : 2022:11:07 11:06:45+02:00

File Permissions : -rw-rw-rw-

Часові параметри файлів «10f98043.dat» та «91d5bd54.dat» з теки «C:/Users/User_Name/AppData/Roaming/D11D59FE/EEFBF3BC3CC0»:

File Name : 10f98043.dat

Directory :

C:/Users/User_Name/AppData/Roaming/D11D59FE/EEFBF3BC3CC0

File Size : 180 bytes

File Modification Date/Time : 2022:11:15 12:57:38+02:00

File Access Date/Time : 2022:11:07 11:06:48+02:00

File Creation Date/Time : 2022:11:07 11:06:48+02:00

File Permissions : -rw-rw-rw-

File Name : 91d5bd54.dat

Directory :

C:/Users/User_Name/AppData/Roaming/D11D59FE/EEFBF3BC3CC0

File Size : 180 bytes

File Modification Date/Time : 2022:11:07 12:47:40+02:00

File Access Date/Time : 2022:11:07 12:28:18+02:00

File Creation Date/Time : 2022:11:07 12:28:18+02:00

File Permissions : -rw-rw-rw-

Часові параметри файлів «10f98043.dat» та «ffab271c13d73f75.1» дозволяють зробити висновок, що інформація щодо дати створення, модифікації даних файлу дає можливість підтвердити дату першого запуску демо гри в середовищі ПЗ «Orca Player» в рамках дослідження, що стало підґрунтям для написання даної роботи, цією датою є «7 листопада 2022 р 11:06:48», а датою останнього запуску ПЗ «Orca Player» – «15 листопада 12:57:38».

Перелік посилань

1. Старенький І. В. Дослідження програмного забезпечення «Orca Player» для операційної системи Windows. *Проблеми та перспективи розвитку судової експертизи та криміналістики*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 16.10.2020). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 564-569.

2. Дописувачі Вікіпедії. «Файлова система». *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Файловая_система (дата звернення: 15.11.2022).

3. Дописувачі Вікіпедії. «Список файлових систем»: *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Список_файловых_систем (дата звернення: 15.11.2022).

4. ExifTool by Phil Harvey. URL: <https://exiftool.org/> (дата звернення: 15.11.2022).

УДК 343.98

Старушкевич Анатолій Володимирович

*кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник лабораторії організації наукової,
методичної діяльності, нормативного забезпечення та міжнародного
співробітництва*

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

**У ВИТОКІВ СУДОВОЇ РАДІОЛОГІЇ
(ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В. К. ЛИСИЧЕНКА)**

**IN THE ORIGIN OF FORENSIC RADIOLOGY
(TO THE 100TH ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY
OF V. K. LYSYCHENKO)**

Розглянуто життєвий шлях та наукові здобутки відомого українського вченого доктора юридичних наук, професора Віталія Костянтиновича Лисиченка, який є одним із засновників наукового напрямку у криміналістиці – судової радіології, більше десяти років очолював Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України.

Ключові слова: *судова радіологія, методи криміналістичних досліджень, методи судової експертизи, використання радіоактивних речовин для криміналістичних досліджень, бета-випромінювання у судовій експертизі, методи природничих і технічних наук у криміналістиці, Лисиченко Віталій Костянтинович.*

The life path and scientific achievements of the famous Ukrainian scientist Doctor of Law, Professor Vitaly Kostyantynovych Lysichenko, who is one of the founders of the scientific direction in forensics – forensic radiology, headed the Kyiv Research Institute of Forensic Examinations of the Ministry of Justice of Ukraine for more than ten years.

Keywords: *forensic radiology, methods of forensic research, methods of forensic examination, use of radioactive substances for forensic research, beta radiation in forensic examination, methods of natural and technical sciences in forensics, Lysichenko Vitaly Kostyantynovych.*

У поточному році виповнилося 100 років від дня народження Віталія Костянтиновича Лисиченка, відомого в Україні та за її межами науковця, фахівця в галузі криміналістики та судової експертизи, талановитого педагога та організатора науки, доктора юридичних наук, професора, Заслуженого

юриста України, директора Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України (далі – КНДІСЕ) з 1951 по 1962 рік.

В. К. Лисиченко народився 01.01.2022 у місті Богуславі Київської області. Завершивши навчання у середній школі, в 1939 р. вступив до юридичного факультету Казанського державного університету. З початком Німецько-радянської війни (1941-1945 рр.), після успішної здачі екзаменів за другий курс юридичного факультету, В. К. Лисиченко, разом зі своїми сокурсниками, 25.07.1941 звернувся до Бауманського райвійськкомату Бауманського р-ну м. Казані із заявою про добровільний вступ до лав Червоної армії. У зв'язку з чим, у липні 1941 р. був направлений на навчання до військової школи в м. Енгельс, а потім у м. Ульяновськ, де пройшов навчання на курсах підготовки командного складу при Ульяновському артилерійському училищі, які успішно закінчив у грудні 1941 року в званні «лейтенанта» [5, 6, 10].

На початку грудня 1941 року В. К. Лисиченко прибув на Північно-Західний фронт в район Підмосков'я, де на той час точилися важкі бої із загарбниками, які рвалися до Москви і був призначений командиром взводу 239 дивізії 817 артилерійського полку, у складі якого брав участь в успішно проведеному контрнаступі під Москвою.

У червні 1942 р. В. К. Лисиченко отримав поранення, тому до початку осені 1942 р. лікувався в евакогоспіталі, а у вересні 1942 р. знову повернувся в діючу армію (Центральний фронт) на посаду командира взводу 817 артилерійського полку 239 дивізії. У цьому ж році став кандидатом у члени ВКП (б) [7].

У цей же період, у наступальній операції поблизу хутора Малинівський Смоленської області, В. К. Лисиченко очолив стрілецький батальйон замість загиблого командира і згодом був призначений на посаду командира батальйону. Восени 1942 р. під м. Ржевом, В. К. Лисиченко повів в контратаку бійців свого батальйону і вдруге був тяжко поранений, після складної операції в Московському евакогоспіталі відправлений до м. Томська, де знаходився на лікуванні в госпіталі 3614, після чого був визнаний непридатним до служби у діючій армії.

У березні 1943 р., В. К. Лисиченка, у зв'язку з обмеженою придатністю до військової служби після поранення, призначили начальником 4-ї частини Барнаульського військкомату м. Барнаул, де за призначенням відділу кадрів Сибірського військового округу він зайнявся підготовкою бойового поповнення, яке відправлялося на фронт [7].

Однак, В. К. Лисиченко все ж не покидав надії повернутися у діючу армію, подолати супротив медичних комісій. І вже в серпні 1943 р. В. К. Лисиченка було відізвано штабом і направлено на Курси удосконалення командного складу при Сибірському військовому окрузі в м. Новосибірськ, де він навчався як слухач до січня 1944 р. [5, 6].

У січні 1944 року В. К. Лисиченко прибув на 2-й Український фронт до 27 армії, де був призначений уповноваженим військової Ради цієї армії по сільськогосподарським заготовкам.

У цей період війська 27-ї армії 2-го Українського фронту брали активну участь у Житомирсько-Бердичівській операції (24.12.1943 – 14.01.1944), де у взаємодії з військами 40-ї армії завдали поразки частинам 4-ї танкової армії противника й розширили плацдарм радянських військ на правому березі Дніпра, у районі м. Києва. Під час Корсунь-Шевченківської операції (24.01 – 17.02.1944) війська 27-ї армії, в якій на той час перебував В. К. Лисиченко, успішно прорвали оборону противника й у взаємодії з іншими військами створили внутрішній фронт оточення противника в районі м. Шепетівки. Надалі у взаємодії з арміями 2-го Українського фронту 27-та армія брала участь у знищенні оточеного угруповання противника. 13.02.1944 27-ма армія була перепідпорядкована 2-му Українському фронту, у складі якого брала участь в Умансько-Ботошанській (5.03 – 17.04.1944) і Дебреценській (06-28.10.1944) наступальних операціях [9].

В квітні 1944 р. В. К. Лисиченка призначено заступником командира 4-го окремого гвардійського винищувально-протитанкового дивізіону по стройовій частині в 3-й Гвардійській повітрянодесантній Уманській дивізії (3-й Український фронт), і в цьому ж році прийнято в члени ВКП (б) політвідділом дивізії.

З жовтня 1944 р. по січень 1945 р. В. К. Лисиченко перебував на лікуванні у госпіталі у зв'язку з черговим пораненням в ході бойових дій.

У січні 1945 р. В. К. Лисиченко призначений командиром третього дивізіону 2-го Гвардійського артилерійського полку в 3-й Гвардійській повітрянодесантній Уманській дивізії (3-й Український фронт) [7].

3-тю Гвардійську повітрянодесантну Уманську дивізію було сформовано в грудні 1942 року в Московській області, на базі частин 8-го повітрянодесантного корпусу. В бойових діях ця дивізія брала участь як стрілецьке з'єднання. Входила до складу військ 1-ї ударної, 13-ї, 60-ї, з березня 1944 р. 27-ї армії. Брала участь у Дем'янській операції 1943 р., Курській битві, Черніговсько-Прип'ятській, Київських наступальній й оборонній, Житомирсько-Бердичівській, Умансько-Ботошанській, Яско-Кишинівській, Дебреценській, Будапештській, Балатонській і Віденській операціях. За бойові заслуги визнана гідною почесного найменування «Уманська» (березень 1944 р.), нагороджена орденами Червоного Прапора, Суворова 2-го ступеня, Кутузова 2-го ступеня; тисячі її воїнів нагороджені орденами й медалями, 11 визнані гідними звання Героя Радянського Союзу.

Заступником командира 3-ї Гвардійської повітрянодесантної Уманської дивізії 13-ї армії В. К. Лисиченко визволяв від окупантів населені пункти Курської і Сумської областей, після завершення Чернігівсько-Прип'ятської наступальної операції його дивізія форсувала Дніпро і в складі 60-ї армії брала участь у визволенні м. Києва, а потім у складі 40-ї армії у розгромі Корсунь-Шевченківського угруповання німецьких військ. А далі у складі 27-ї армії очолюючи протитанковий дивізіон звільняв міста Умань, Маньківку, Христинівку, Ладижин, Могилів-Подільський, населені пункти Молдавії, Румунії (м. Ясси), Угорщини (міста Егера, Мішкольц, Будапешт та ін.).

У нагородному листі від 13.12.1944 один із керівників дивізії писав: «За час наступальних операцій на території Румунії, Угорщини т. Лисиченко з честю виконував мої доручення і досяг значних результатів. 25.08.1944, завдяки вмільм діям – з власної ініціативи, батареєю в районі Адам відбив атаку румунських танків, які намагалися прорватися на головну магістраль Бирлад-Текуч (Румунія). Правильно взаємодіючи із сусідами переслідував вогнем із 76 мм гармат румунські танки на 8 км [9].

22.09.1944 і 02.10.1944 в районі Турди (Румунія) за даними підготовленими т. Лисиченко батареї вогнем із 76 мм гармат подавили 2 артилерійські батареї противника, одну мінометну батарею і знищили 3 кулеметні точки противника.

У ніч на 23.09.1944 в районі Делень (Румунія) т. Лисиченко за моїм наказом батареєю 76 мм гармат відбив атаку танків і бронетранспортерів противника по шосе Селіште-Делені (Румунія). В бою був спалений один бронетранспортер противника.

У ніч на 30.11.1944 т. Лисиченко керуючи двома батареями підтримував вогнем і колесами піхоту, і вогнем з 76 мм гармат дав можливість просунутися піхоті до околиці м. Егер (Румунія)...».

Цитоване подання було підтримане командиром дивізії Героєм Радянського Союзу гвардії генерал-майором Конєвим І. М. і у січні 1945 р. В. К. Лисиченко був нагороджений орденом «Вітчизняної війни 2 ступеня». Цим орденом нагороджувалися особи начальницького складу, які проявили в боях за Радянську Вітчизну хоробрість, стійкість і мужність [9].

У жовтні 1944 р. В. К. Лисиченко був легко поранений, а у березні 1945 року – тяжко, у зв'язку з чим евакуйований до м. Констанца (Румунія), а потім до госпіталю м. Тбілісі, де перебував до серпня 1945 р., де й зустрів День Перемоги [5-7].

У нагородному листі від 16.03.1945 командир артилерійського полку, де служив гвардії капітан В. К. Лисиченко, писав: «Відбиваючи люті атаки значних сил піхоти і танків противника т. Лисиченко показав зразки мужності і героїства. Знаходячись на Спостережному пункті під безперервним обстрілом артилерії ворога т. Лисиченко вмільо управляв вогнем дивізіону, завдаючи противнику значних втрат у живій силі і техніці. Тільки за період з 06.03.1946 по 15.03.1945 дивізіоном під командуванням т. Лисиченко відбито 6 атак піхоти і танків противника. Підбито і спалено 3 танка, 2 самохідні гармати. Подавлено 3 артбатареї. Розсіяно і частково знищено до 300 солдат і офіцерів противника.

За зразкове виконання бойового завдання і проявлені при цьому мужність і відвагу гвардії капітана Лисиченка подаю до нагороди орденом «Леніна»».

Нагородний лист було підтримано командиром дивізії гвардії генерал-майором Конєвим І. М., командиром 35-го Гвардійського стрілецького Прутського корпусу гвардії генерал-лейтенантом Горячевим С. Г. та командуючим Артилерією 27-ї Армії генерал-майором артилерії Лебедевим. І в квітні 1945 р., за відмінне виконання завдань, В. К. Лисиченко був нагороджений орденом «Олександра Невського» [9]. Цим орденом нагороджувалися командири Червоної армії, які проявили в боях за Вітчизну у

Вітчизняній війні особисту відвагу, мужність і хоробрість і вмінням командування забезпечили успішні дії своїх частин. Зазначимо, що цей орден вручався вдвічі частіше ніж усі інші «полководчі» ордени разом взяті. Не дивлячись на це, він зустрічається значно рідше багатьох інших орденів, що пояснюється частою загибеллю кавалерів ордена у подальших боях.

Не легкими видалися роки Вітчизняної війни для гвардії капітана В. К. Лисиченка, він був легко поранений в 1941 році, тяжко поранений в 1942 році, легко поранений в 1944 році, тяжко поранений з контузією у 1945 році. Став інвалідом війни.

У жовтні 1947 р. Президія Верховної Ради СРСР нагородила В. К. Лисиченка медаллю «За перемогу над Німеччиною у Великій вітчизняній війні 1941-1945 рр.», якою нагороджувалися усі військовослужбовці, що брали безпосередню участь у бойових діях в роки війни. Крім бойових нагород В. К. Лисиченку присвоєно звання Почесного громадянина м. Могильова-Подільського.

І після війни В. К. Лисиченко підтримував дружні зв'язки з бойовими побратимами. Зокрема, був на зустрічі ветеранів дивізії у м. Курську 09.05.1988, присвяченій 45-й річниці Курської битви і 43-й річниці Перемоги. А також 09.05.2002 на зустрічі ветеранів дивізії у м. Москві та параді Перемоги на честь 57-ї річниці Перемоги, де ветерани дивізії відвідали парад на Красній площі та музей Великої Вітчизняної війни на Поклонній горі.

Задokumentовані біографія та спогади В. К. Лисиченка про роки війни зберігаються у створеному в Саратовській загальноосвітній школі № 186 історико-краєзнавчому музеї 3-ї Гвардійської Повітрянодесантної дивізії орденів Леніна, Суворова II ст., Червоного Прапора, Кутузова II ст.

Таким чином гвардії капітан В. К. Лисиченко, у роки війни (1941-1945 рр.), пройшов шлях від командира взводу артилерійської батареї до командира окремого 4-го протитанкового дивізіону 3-ї гвардійської Уманської червонопрапорної повітрянодесантної дивізії. Брав участь у битвах за Москву, Ржев, Курськ, Чернігово-Прип'ятській і Корсунь-Шевченківській наступальних операціях. Дивізія, у складі якої воював В. К. Лисиченко, звільняла міста: Київ, Умань, Маньковка, Христинівка, Ладижин, Могилів-Подільський, населені пункти Молдови, Румунії, Угорщини. За виявлені у боях особисту мужність і хоробрість, стійкість, тактичну грамотність, винахідливість і вміння командування, що забезпечувало успішні дії довіреного йому артилерійського підрозділу, нагороджений численними орденами та медалями.

Після Перемоги, у серпні 1945 р., В. К. Лисиченко демобілізувався у зв'язку з інвалідністю і повернувся до м. Києва, де у вересні вступив на 3-й курс юридичного факультету Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, завершивши успішно навчання у квітні 1948 р., йому було присвоєно кваліфікацію юриста. Навчання в університеті В. К. Лисиченко поєднував із практичною діяльністю, з вересня 1947 р. працював консультантом юридичного відділу Президії Верховної Ради УРСР [5-7].

25.12.1948 В. К. Лисиченко написав заяву на ім'я директора КНДІСЕ бажаючи працювати вченим секретарем інституту, і був зарахований на посаду

старшого наукового співробітника з 01.01.1949, з місячним випробувальним терміном [7].

У характеристиці В. К. Лисиченка від 29.06.1949 за підписом директора КНДІСЕ Б. Й. Вахліса і керівника парторганізації І. Я. Фрідмана зазначалося, що В. К. Лисиченко «приділяє багато уваги вивченню методів судової експертизи, цікавиться різноманіттям цих методів. Може виконувати нескладні графічні дослідження. Серйозно і вдумливо відноситься до вивчення літератури по спеціальності. Вкрай добросовісно виконує покладені на нього обов'язки.

В. К. Лисиченко оволодів методикою проведення криміналістичних експертиз, успішно виконав науково-дослідну роботу «Предмет радянської криміналістики», на цю ж темі зробив доповідь на засіданні товариства судових медиків і криміналістів. Успішно здав кандидатські іспити у Київському державному університеті і розпочав роботу над кандидатською дисертацією» [7].

24.11.1949 у зв'язку із звільненням із займаної посади С. І. Тихенко, обов'язки завідувача криміналістичним відділом КНДІСЕ були покладені на В. К. Лисиченка. А 05.02.1951 наказом Міністра юстиції УРСР на В. К. Лисиченка було покладено виконання обов'язків директора КНДІСЕ. З 12.06.1951 В. К. Лисиченко – директор КНДІСЕ [7].

17.03.1951 на підставі рішення вченої ради КНДІСЕ В. К. Лисиченко, за поданням завідувача відділу криміналістичних досліджень Б. Р. Киричинського було присвоєно звання «молодшого наукового співробітника» [7].

05.03.1957 В. К. Лисиченко на підставі наказу Міністра юстиції УРСР очолив вчену раду КНДІСЕ [7].

26.12.1960 рішенням ради Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка В. К. Лисиченку присвоєна вчена ступінь кандидата юридичних наук.

Наказом від 29.09.1962 Міністерства юстиції УРСР В. К. Лисиченка було з 01.10.1962 звільнено із займаної посади у зв'язку з обранням по конкурсу на посаду доцента юридичного факультету Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Тимчасово виконувати обов'язки директора КНДІСЕ було призначено завідувача відділом криміналістичної ідентифікації М. Я. Сегая [7].

12.04.1962 виконуючий обов'язки директора КНДІСЕ М. Я. Сегай у відгуку про наукові праці кандидата юридичних наук В. К. Лисиченка писав, що «до переходу в жовтні 1962 р. на педагогічну роботу до Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка В. К. Лисиченко 13 років пропрацював у КНДІСЕ, за цей період опублікував 32 наукові праці, які свідчать про широке коло його наукових інтересів в області радянської криміналістики і судової експертизи.

У низці робіт присвячених предмету і змісту радянської криміналістики, задачам криміналістики і криміналістичних закладів в області дослідження речових доказів, комплексної судово-медичної і криміналістичної експертизи, а також судово-автотехнічної експертизи розглядаються актуальні питання

теорії і практики радянської криміналістики і судової експертизи, охарактеризовані важливі сучасні проблеми і шляхи успішного їх вирішення.

У публікаціях «До питання про значення і місце методів природничих і технічних наук у криміналістичній експертизі», «Актуальні завдання науково-дослідницьких криміналістичних закладів в області дослідження речових доказів» та ін. показані специфічні особливості активного використання з метою дослідження речових доказів досягнень природничих і технічних наук, значення і місце даних з цих наук у криміналістичній експертизі.

Широко відомі роботи В. К. Лисиченка, що присвячені криміналістичному дослідженню речових доказів методами, заснованими на використанні радіоактивних ізотопів.

Результати експериментальних досліджень по використанню радіоактивних ізотопів для вирішення конкретних криміналістичних завдань при дослідженні речових доказів повністю опубліковані, неодноразово доповідались на наукових конференціях і засіданнях наукового товариства судових медиків і криміналістів і відомі широким колам криміналістів і практичним працівникам прокурорсько-слідчих і судових органів. Ці роботи В. К. Лисиченка позитивно оцінені у вітчизняній і зарубіжній криміналістичній літературі» [7].

Як ми вже зазначали, у 1960 р. В. К. Лисиченко успішно захистив дисертаційне дослідження «Криміналістичне дослідження речових доказів методами, заснованими на використанні радіоактивних ізотопів». В авторефераті цього дослідження він зазначав, що застосування методів, заснованих на використанні радіоактивних ізотопів, має велике значення для запобігання та розкриття злочинів. Однак такі методи, що вимагають спеціальної розробки для розкриття злочинів, у радянській криміналістиці висвітлено недостатньо [3, с. 4].

У першому розділі своєї кандидатської дисертації «Використання даних природничих та технічних наук у радянській криміналістиці» В. К. Лисиченко розглянув питання сучасного стану криміналістичної техніки, значення та місце методів природничих та технічних наук у криміналістичній експертизі, особливості застосування криміналістичної техніки слідчим та експертом-криміналістом, а також перспективи та основні напрями розвитку науково-технічних прийомів та засобів криміналістичного дослідження речових доказів.

У другому розділі «Фізичні основи та загальні положення техніки застосування радіоактивних ізотопів при криміналістичному дослідженні речових доказів» здійснено огляд літератури щодо застосування радіоактивних ізотопів у криміналістичній експертизі та слідчій практиці, викладені необхідні для слідчого та експерта-криміналіста відомості про властивості радіоактивності та практичного застосування її у криміналістиці, включаючи правила поводження з радіоактивними речовинами та техніка безпеки робіт з ними при дослідженні речових доказів.

У третьому розділі «Застосування радіоактивних ізотопів з метою криміналістичного дослідження речових доказів» викладаються відомості, отримані автором в результаті експериментальної роботи з вивчення

можливостей застосування радіоактивних ізотопів для мети криміналістичного дослідження речових доказів, та техніка застосування конкретних методів експертами-криміналістами.

Положення, що викладаються у дисертації В. К. Лисиченка, ілюстровані фотознімками, схемами, малюнками, таблицями та конкретними прикладами з експертної практики КНДІСЕ.

На думку В. К. Лисиченка у криміналістичній техніці радіоактивні ізотопи як випромінювачі та індикатори можуть бути використані в наступних основних напрямках:

1. Розроблення нових науково-технічних прийомів та засобів дослідження речових доказів. У цьому напрямі значний інтерес становить:

а) використання поглинання, а також відображення бета-променів різними елементами для вимірювання товщини та густини при ідентифікаційних дослідженнях різних об'єктів;

б) бета-радіографія, тобто отримання фотографічних зображень об'єктів малої щільності (папір, тканини та ін.) шляхом просвічування їх бета-променями;

в) гаммаграфія, тобто отримання тінювих зображень досліджуваних об'єктів на рентгенівській плівці шляхом просвічування їх гамма-променями;

г) застосування радіоактивних ізотопів як індикаторів (мічені атоми) з метою виявлення невидимих відбитків пальців, диференціації матеріалів листа (чорнила, олівці, друкарська фарба та ін.);

д) активаційний аналіз – метод виявлення мізерно малих кількостей речовини, заснований на виникненні штучних радіоактивних ізотопів в об'єкті, що досліджується, шляхом опромінення досліджуваної речовини однорідним потоком заряджених частинок або нейтронів. У криміналістичній техніці активаційний аналіз особливо ефективний у разі необхідності виявлення вторинних ознак пострілу, виявлення у досліджуваних речових доказах незначних домішок цинку, міді, марганцю, миш'яку та інших елементів. Незначні кількості тих чи інших домішок в об'єктах, що досліджуються, виявлені за допомогою цього методу, є істотною ідентифікаційною ознакою.

2. Розроблення науково-технічних засобів з метою запобігання злочинам.

Для криміналістики можуть становити інтерес, наприклад, застосування радіоактивних ізотопів для пристрою порівняно недорогих та надійних засобів сигналізації, а також технічних засобів захисту документів від підробок тощо.

В. К. Лисиченко вважав, що робота з радіоактивними ізотопами пов'язана з певною небезпекою, зумовленою радіоактивним випромінюванням. Надмірне опромінення або потрапляння радіоактивних речовин усередину організму може призвести до тяжких наслідків.

Однак, на його думку, при дослідженні речових доказів не потрібно застосовувати радіоактивні ізотопи у великих кількостях. Для радіометричних досліджень при просвічуванні об'єктів, а також при застосуванні мічених атомів використовуються малі кількості радіоактивних ізотопів. Тому не потрібні засоби дистанційного управління джерелом випромінювання та громіздкі, дорогі засоби спеціального захисту працюючих [3, с. 9-10].

У 1962 р. у періодичному видання «Питання криміналістики» (російською) В. М. Ніколайчик в огляді літератури про «Застосування радіоактивних ізотопів у зарубіжній криміналістиці» писав, що останні 10 років криміналісти Радянського Союзу і зарубіжних країн все більше уваги приділяють питанням застосування радіоактивних речовин з метою розкриття злочинів. Успішні експерименти у застосуванні радіоактивних речовин для криміналістичних досліджень проводились у радянських експертних закладах ще до того, як були опубліковані перші повідомлення в іноземних виданнях.

Так, на думку В. М. Ніколайчика радіоактивні ізотопи застосовувалися ще у 1948 р. у КНДІСЕ. Успішно застосовується радянськими криміналістами гаммаграфія для вивчення внутрішньої будови масивних металевих об'єктів (зброя, замки). Радянськими криміналістами розроблена також методика використання бета-випромінювання для дослідження матеріалів документів, сургучних печаток, будови тканин і т. ін. Матеріали присвячені питанням використання радіоактивних речовин з метою криміналістичного дослідження, опубліковані у низці збірників, зокрема «Криміналістика і судова експертиза» де у 1957 р. розміщена стаття В. К. Лисиченка і Б. Р. Киричинського «Застосування бета-випромінювання радіоактивних ізотопів при криміналістичній експертизі речових доказів» і авторефераті дисертації В. К. Лисиченка «Криміналістичне дослідження речових доказів методами, заснованими на застосуванні радіоактивних ізотопів» (1960 р.) [8, с. 162].

Пам'ять про Віталія Костянтиновича Лисиченка, мужню, добру, чуйну, вкрай порядну та принципову людину, назавжди залишиться в серцях його учнів, друзів та колег.

Перелік посилань

1. Киричинский Б. Р., Лисиченко В. К. Применение бета-радиографии в криминалистической экспертизе. *Рефераты докладов объединенной научной конференции*. Киев, 1956. С. 58-59.

2. Лисиченко В. К. Использование радиометрических измерений при исследовании вещественных доказательств. *Практика криминалистической экспертизы*. Москва: Госюриздат, 1961. Сборник 1-2. С. 291-298.

3. Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование вещественных доказательств методами, основанными на применении радиоактивных изотопов: автореф. дис. канд. юрид. наук / Киевский государственный университет им. Т. Г. Шевченка. Киев, 1960. 14 с.

4. Лисиченко В. К. Правила обращения с радиоактивными веществами и техника безопасности работ при их применении в криминалистической экспертизе. *Вопросы судебной экспертизы: тезисы докладов научной конференции*. Тбилиси, 1962. С. 61-63.

5. Лисиченко Віталій Костянтинович (до 80-річчя від дня народження та 55-ти річчя науково-педагогічної і громадської діяльності) / упорядники М. Є. Шумоло, П. М. Кубрак, В. П. Мікулін. Київ: 2001. 32 с.

6. Лисиченко Віталій Костянтинович: Бібліографія (до 90-річчя з дня народження) / упорядники М. Є. Шумило, П. М. Кубрак, В. П. Мікулін та ін. Ірпінь: Міжнародна фінансова академія, 2011. 84 с.

7. Личное дело Лисиченка В. К. (начато 01.01.1949 – окончено 29.09.1962) на 30-ти листах. Музей Київського науково-дослідного інститут судових експертиз Міністерства юстиції України.

8. Николайчик В. М. Применение радиоактивных изотопов в зарубежной криминалистике (Обзор литературы). *Вопросы криминалистики* / ВНИИ криминалистики Прокуратуры СССР, 1962. № 4 (19). С. 162-167.

9. Обобщенный банк данных «Мемориал»(<https://obd-memorial.ru>).

10. Юсупов В. В. Лисиченко Віталій Константинович. *Енциклопедія криминалистики в лицах* / под ред. В. Ю. Шепитько. Харьков: Апостиль, 2014. С. 210-212.

УДК 343.98

Томин Сергій Володимирович

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Івано-Франківський навчально-наукового юридичного інституту

Національний університет «Одеська юридична академія»

Лишак Олександр Антонович

завідувач Івано-Франківським відділенням

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИДАТНІСТЬ ДАКТИЛОСКОПІЧНОЇ ПЛІВКИ ЯК ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАСОБУ КОПЮВАННЯ СЛІДІВ

TO THE QUESTION ABOUT THE SUITABILITY ISSUES OF FINGERPRINT LIFTERS AS A FORENSIC MEANS OF COPYING TRACKS

У тезах досліджуються проблеми придатності дактилоскопічної плівки як техніко-криміналістичного засобу копіювання слідів. На основі матеріалів слідчої та судово-експертної діяльності, автори аналізують недоліки дактилоскопічних плівок, які впливають на зберігання скопійованих з їх допомогою слідів.

Ключові слова: криміналістичні засоби, дактилоскопічна плівка, копіювання, фіксація, вилучення, сліди рук, слідова інформація, наукова обґрунтованість, державні стандарти.

The these research the suitability issues of fingerprint lifters as a forensic means of copying traces. Based on the study of the achievements of forensic science and expertise, the authors substantiate the thesis of the existence of some problems with the effectiveness of fingerprint lifters, which calls into question the scientific nature and preservation of copied objects unchanged.

Keywords: forensic means, fingerprint lifters, copying, fixation, extraction, handprints, trace information, scientific substantiation, state standards.

Придатність застосовуваних техніко-криміналістичних засобів завжди була одним із основоположних критеріїв обґрунтованості зроблених експертом висновків і, зрештою, достовірності висновку експерта в цілому. Протягом усього процесу розвитку криміналістики науковці періодично досліджували

проблеми забезпечення та підвищення достовірності та ефективності використання різних криміналістичних засобів.

Хоча закон не дає визначення цих понять, оскільки це більше питання факту, а не права, вказана проблема неодноразово розкривалася у наукових працях.

Заслуговує на увагу з цього приводу позиція Р. С. Белкіна, який пов'язує можливість використання технічних засобів з: а) науковістю джерела походження засобу (результатом наукових пошуків) чи засобами їх перевірки (науковою перевіркою практичних рекомендацій); б) відповідністю засобу сучасним науковим уявленням, сучасному стану науки та техніки; в) можливістю наукового передбачення результатів застосування засобу або прийому та визначенням ступеня точності цих результатів; г) можливістю завчасного обґрунтованого визначення найбільш оптимальних умов застосування засобу чи прийому [1, с. 209].

Для дактилоскопічної плівки крім перерахованих вище положень, які можна загалом умовно назвати теоретичною обґрунтованістю технічного засобу, необхідно враховувати також практичну обґрунтованість, тобто придатність застосування цього засобу, виходячи зі співвідношення очікуваного результату затраченим силам, засобам та часу.

Із викладеного випливає, що дактилоскопічна плівка повинна бути придатна для її цільового використання протягом тривалого періоду часу, який може минути від моменту використання даного засобу для вилучення слідів на місці події до звершення кримінального провадження.

Виробники дактилоскопічних плівок, які на даний час постачають їх у розпорядження правоохоронних органів, позиціонують їх як високоефективний техніко-криміналістичний засіб, пов'язуючи це з невеликою товщиною та високою еластичністю, які дозволяють знімати відбитки пальців та долонної частини рук із різноманітних поверхонь та об'єктів складної конфігурації. Високі адгезійні властивості липкого покриття забезпечують надійне копіювання зафарбованих, забарвлених порошками слідів.

Окремі виробники стверджують, що дактилоскопічні плівки не старіють, не жовтіють під впливом зовнішніх теплових джерел та сонячних променів. Дактилоскопічні плівки зберігають свою якість при транспортуванні в несприятливих кліматичних умовах: температурі навколишнього середовища від мінус 50 до 70 °С і відносної вологості повітря до 96 % [2].

Однак, така позиція не є безспірною. У мережі Інтернет вказується, що на придатність дактилоскопічної плівки для використання за її цільовим призначенням суттєво впливають умови її зберігання. Вона поставляється виробником завжди в коробках з особливо міцного картону, всередині яких знаходяться окремо упаковані пачки листів дактилоскопічної плівки, перекладених між собою аркушами звичайного паперу.

З урахуванням особливостей фізичних властивостей емульсійного шару дактилоскопічної плівки, при її транспортуванні та зберіганні повинні бути забезпечені такі умови, які виключають висихання липкого шару та склеювання між собою листів. У зв'язку з цим дактилоскопічна плівка продається,

зберігається і транспортується тільки в твердій упаковці і тільки «на ребрі», що зумовлено її фізичними та хімічними властивостями (деформація та втрата властивостей лавсану).

Очевидно, що саме останнє твердження відповідає дійсності.

Як свідчать матеріали судово-слідчої практики, часто з моменту провадження невідкладних слідчих (розшукових) дій до ухвалення кінцевого судового рішення минає значний період часу, який обчислюється місяцями або навіть роками. У свою чергу це призводить до того, що для проведення трасологічних експертиз об'єкти, вилучені та скопійовані на дактилоскопічну плівку (сліди рук, підшав взуття, тканини, тощо), поступають в експертні установи протягом трьох місяців, півроку, а подекуди і через рік. В процесі проведення таких експертиз для встановлення наявності слідчої інформації на дактилоскопічній плівці, переважно в косопадаючих променях штучного освітлення, фахівцями не виявлялися сліди трасологічного походження, про які вказувалося у постанові слідчого про призначення експертизи. Як було встановлено у процесі провадження трасологічних експертиз, використані на місці події спеціалістами-криміналістами, дактилоскопічні плівки виявились непридатними для зберігання на клейкому шарі первинної інформації про вилучені об'єкти навіть протягом такого відносно нетривалого періоду часу. У результаті, відповідні сліди більш тривалого терміну зникали та ставали невидимими, або слабovidимими. За ними не вдавалося проводити ідентифікаційні перевірки, як за загальними, так і детальними (окремими) ознаками.

Так, в одному з кримінальних проваджень з протоколу слідчої дії вбачалось, що спеціалістом-криміналістом під час огляду місця події по факту крадіжки з квартири на підлозі коридорного приміщення було виявлено поверхневий слід підшави взуття, овальної форми. В ньому чітко відобразились підметкова, проміжна та каблучна частини підшави взуття з рельєфним рисунком, який детально описаний в протоколі огляду місця події та сфотографовано по правилам судової фотографії. Спеціалістом-криміналістом фіксація та вилучення сліду була проведена за допомогою копіювання останнього на темну дактилоскопічну плівку, яка була упакована, що також описано в протоколі огляду місця події і передано слідчому. У подальшому слідчий з метою встановлення придатності даного сліду для ідентифікації та належності його взуттю, яке вилучено у підозрюваної особи, через півроку після вилучення сліду з місця події направив його в експертну установу для проведення трасологічної експертизи. Однак, експерт-криміналіст при дослідженні темної дактилоскопічної плівки, на поверхню якої зафіксовано слід підшави взуття, зазначений в протоколі огляду місця події та постанові про призначення експертизи, сліду не виявив, а в заключній частині висновку повідомив, що сліду підшави взуття із вказаними у постанові розмірами і рисунком підшави не виявлено.

Схожі ситуації до цього часу не були предметом наукового дослідження. Невивченими, відповідно, залишаються причини виникнення такої проблеми. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне висунути припущення щодо ймовірних факторів, які впливають на непридатність дактилоскопічних плівок для тривалого збереження на них слідчої інформації.

Одним з них може бути відсутність та / або недотримання технічних умов та державних стандартів під час виготовлення дактилоскопічних плівок.

Як вбачається з аналізу сайтів окремих виробників дактилоскопічної плівки, відомості про цей товар обмежуються вказівкою на призначення, склад, порядок використання, комплект поставки та розміри [2].

Вважаємо, що такої інформації для вирішення питання про придатність плівки для використання за призначенням недостатньо. Під час формування замовлення та закупівлі дактилоскопічної плівки для потреб слідства підрозділами правоохоронних органів повинна оцінюватись її товщина, стан липкого шару, адгезійні властивості та інші характеристики. Вважаємо, що саме вони впливають на тривалість та якість зберігання на ній слідової інформації.

Лише один із вітчизняних виробників на своєму сайті наводить окремі відомості про стандарти дактилоскопічної плівки [3].

Разом з тим, навіть у цьому випадку зазначений виробником на сайті стандарт (ТУ У 25.2-23054889-008-2003) не є державним, а, очевидно, відноситься до його внутрішніх.

Таким чином, оскільки практична обґрунтованість як вимога до застосування дактилоскопічної плівки для фіксації та вилучення доказової інформації з місця події полягає у придатності її для якісного та тривалого утримання на її поверхні слідів рук, ніг, взуття, тканини та мікрооб'єктів, важливе значення має встановлення та контроль за відповідністю дактилоскопічної плівки державним стандартам.

Вважаємо, що такий висновок повною мірою відповідає вимогам чинного законодавства, у тому числі Закону України «Про стандартизацію», відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 5 якого об'єктами стандартизації серед іншого є матеріали, складники, обладнання, системи, їх сумісність. Крім того п. 3 ч. 2 ст. 22 Закону України «Про публічні закупівлі» передбачено, що у тендерній документації повинна зазначатись інформація про необхідні технічні, якісні та кількісні характеристики предмета закупівлі, у тому числі відповідну технічну специфікацію (у разі потреби – плани, креслення, малюнки чи опис предмета закупівлі). Технічні, якісні характеристики предмета закупівлі та технічні специфікації до предмета закупівлі повинні визначатись замовником з урахуванням вимог, визначених ч. 4 ст. 5 Закону України «Про публічні закупівлі» [4].

Відсутність інформації про відповідність дактилоскопічної плівки державним стандартам та/або невідповідність їм може свідчити про її низьку якість, що у свою чергу відображається на практиці її використання та має негативні наслідки кримінально-процесуального та кримінально-правового характеру.

Перелік посилань

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учебное пособие, Москва: ЮНИТИ-ДАТА, Закон и право, 2001. 837 с.
2. Дактилоскопические пленки и ленты для снятия отпечатков, следов, извлечения микрообъектов. URL: <http://ronik80.com/fingerprintfilms.htm>.

3. Товариство з обмеженою відповідальністю «НВК «ЕКСПЕРТ».
URL: <https://pro-expert.in.ua/ua/p1082990281-plivka-daktiloskopichna-bilij.html>.

4. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>.

УДК 343.98

Топчій Василь Васильович

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України
директор Навчально-наукового інституту права*

Державний податковий університет

ІСТОРИЯ СТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

TERMINOLOGICAL DICTIONARY «THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF FORENSIC EXAMINATIONS»

У тезах висвітлюються проблемні питання становлення криміналістичних експертиз в Україні та етапи розвитку криміналістики, аргументується позиція щодо необхідності удосконалення засобів зберігання речових доказів, які вилучаються під час огляду місця події на звільнених територіях від окупації і проведення криміналістичних досліджень для підвищення доказової бази при розкритті та розслідуванні злочинів.

Ключові слова: етапи становлення, історичні аспекти, криміналістичні експертизи, злочинність, криміналістика, засоби і методи збору доказів, організація і планування розслідування злочинів, експертно-криміналістичні установи.

The theses highlight the problematic issues of the formation of forensic examinations in Ukraine and the stages of the development of forensics and argue the position regarding the need to improve the means of storing physical evidence, which are removed during the inspection of the scene of the event in the territories liberated from occupation and the conduct of forensic investigations to increase the evidence base in the detection and investigation of crimes.

Keywords: stages of formation, historical aspects, forensic examinations, crime, criminology, means and methods of evidence collection, organization and planning of crime investigations, expert forensic institutions.

На сьогодні дуже складно уявити становлення криміналістичних експертиз в Україні та етапи розвитку криміналістики в цілому без дослідження історичних періодів становлення криміналістичних експертиз на міжнародному рівні.

Варто зазначити, що певні етапи розвитку криміналістики та становлення криміналістичних експертиз у нашій державі припали на ті часи коли окремі частини її території в той чи інший історичний час входили періодично до складу інших держав.

Досліджуючи феномен злочинності, розумієш, що це складна діяльність пізнання, яка потребує не тільки емпіричних досліджень, але й конкретного пізнання із різних галузей науки, техніки, мистецтва. Ця обставина зобов'язувала ще задовго до виникнення криміналістики і криміналістичних експертиз для розслідування злочинів запрошувати «фахівців», що розумілись на тій чи іншій справі, які допомагали з'ясовувати обставини, що поставали в процесі розслідування, для подальшого встановлення істини у справі.

Вважається, що розробка та систематизація засобів і методів збору доказів, організації і планування розслідування злочинів пов'язані з ім'ям австрійця за походженням, викладача університету у Чернівцях Ганса Гросса. Саме його «Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії і поліції» (1892 р.) стало основою методики розкриття та розслідування ряду тяжких злочинів. Вперше введений ним у користування наприкінці XIX століття термін «криміналістика» (від лат. *crimen* – злочин) доповнив не менш популярні на той час терміни «поліцейська техніка», «наукова поліція» тощо, в яких теж доволі зрозуміло визначалася суть призначення криміналістичних знань. «Криміналістика, – писав Гросс у третьому виданні свого посібника, який мав назву «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики», що за своєю природою починається лише там, де кримінальне право закінчує свою роботу; матеріальне кримінальне право має своїм предметом вивчення суспільно небезпечного діяння і покарання та включає в себе правила застосування норм матеріального права. А у який спосіб, які мотиви, цілі, – це вже предмет криміналістики» [1].

Першими експертно-криміналістичними установами вважаються бюро ідентифікації, що створювалися при поліцейських префектурах ряду столичних міст Європи, а пізніше – поліцейські лабораторії. Скажімо, дактилоскопічний метод ідентифікації людини у криміналістиці бере свій початок ще у 1896-1897 рр., коли він був введений у кримінально-розшукових закладах Аргентини, Британської Індії, Бразилії, Чилі, Німеччини та інших країн.

Балістичні і трасологічні експертизи та дослідження своїм походженням теж напряму пов'язані з діяльністю органів правопорядку. У 1835 р. в Лондоні поліцейськими під час розслідування вбивства, яке було вчинено із застосуванням вогнепальної зброї, з трупу було вилучено свинцеву кулю. Під час розслідування злочину полісмени при проведенні обшуку в помешканні одного з підозрюваних виявили форму для виготовлення свинцевих куль, що дозволило довести їх тотожність та розкрити злочин [1].

Проте криміналістику як самостійну науку тоді ще не визначали остаточно. Наприклад, у 1915 р. С. М. Трегубов у роботі «Основи кримінальної техніки» зазначив, що в російській мові ще не було загальновизнаного терміна для викладеного предмету. Він вважав таким термін «криміналістична техніка», хоча Р.-А. Рейс застосовував поняття «технічна поліція» або «технічні методи слідчого провадження» [2, с. 21].

В Україні початок розвитку криміналістики безпосередньо пов'язаний з 1910 р., коли в Харківському університеті професор кримінального права і судочинства А. Д. Кисельов, спираючись на досвід роботи паризького Бюро судової ідентифікації, яким керував А. Бертильон, започаткував навчання студентів основам нового для того часу знання з криміналістики [3].

Вважається, що розвиток криміналістики та становлення криміналістичних експертиз належить у нашій державі Михайлу Васильовичу Салтевському – видатному харків'янину, доктору юридичних наук, професору, заслуженому діячу науки і техніки України, полковнику внутрішньої служби у відставці, провідному фахівцю в галузі судової експертизи та криміналістики [4].

Отже, на сьогодні у такий буремний час, коли наша держава потерпає від військової агресії РФ, будь-якому громадянину нашої держави неможливо уявити діяльність правоохоронних органів без установ проведення криміналістичних експертиз. Оскільки, навіть ті, хто має уявлення про роботу правоохоронних органів, поліції, СБУ чи ДБР виключно за детективними серіалами, мають розуміння, що переважна частина доказів, на підставі яких правосуддя визнає злочинця злочинцем, отримується шляхом проведення криміналістичних експертиз.

На сьогодні, наша держава як ніколи потребує професійних експертів криміналістів для розкриття вчинених злочинів, у тому числі й воєнних. Виникла необхідність удосконалення засобів зберігання речових доказів, які вилучаються під час огляду місця події на звільнених від окупації територіях і проведення криміналістичних досліджень для підвищення доказової бази при розкритті та розслідуванні злочинів з метою притягнення воєнних злочинців у майбутньому.

Перелік посилань

1. Електронний ресурс. URL: <http://www.ndeks.km.ua/istorija-rozvitku> (дата звернення 15.10.2022).
2. Даньшин М. В. Криміналістика ХХІ століття: місце у системі наукового знання: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 480 с.
3. Івасишин Т. М., Бурлак О. С., Фединишинець Р. М. Розвиток криміналістики в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 28-30. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/6.pdf (дата звернення 15.10.2022).
4. Ключев О. М. До 100-річчя видатного вченого-криміналіста Михайла Васильовича Салтевського. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 420-426. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/303790.pdf> (дата звернення 15.10.2022).

УДК 343.98

Тіщенко Валерій Володимирович

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики

Національний університет «Одеська юридична академія»

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ВОЄННОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ

TO THE PROBLEM OF THE FORMATION OF MILITARY CRIMINALISTICS

У тезах висвітлюються нові завдання криміналістики у зв'язку з широкомасштабною агресією Росії проти України, що супроводжується вчиненням злочинів, які порушують норми міжнародного гуманітарного права, зокрема закони та звичаї війни. Аналіз злочинів, що вчиняються російськими агресорами, та їх наслідків викликає необхідність розроблення криміналістикою нових методів і техніко-криміналістичних засобів, тактичних прийомів і криміналістичних технологій у діяльності з їх розслідування. Наукова систематизація таких методів, прийомів і засобів та розроблення рекомендацій з їх використання зумовлює доцільність формування окремого розділу криміналістики – воєнна криміналістика.

Ключові слова: воєнні злочини, техніко-криміналістичні засоби, тактичні прийоми, слідчі дії, судові експертизи, методики розслідування воєнних злочинів, воєнна криміналістика.

The theses highlight the new tasks of forensics in connection with Russia's large-scale aggression against Ukraine, which is accompanied by the commission of crimes that violate the norms of international humanitarian law, in particular the laws and customs of war. The analysis of crimes committed by Russian aggressors and their consequences calls for the development of new methods and technical forensic tools, tactical techniques and forensic technologies and their effective application in investigative practice. The scientific systematization of such methods, methods and tools and the development of recommendations for their use determine the expediency of forming a separate section of forensics - military forensics.

Keywords: war crimes, technical and forensic tools, tactical methods, investigative actions, forensic examinations, methods of investigation of war crimes, military forensics.

Війна, що розв'язана Росією проти України, призводить до численних жертв серед мирного населення нашої держави, руйнування міст і сіл, життєво важливої інфраструктури країни та інших вкрай негативних наслідків, які будуть спостерігатися ще довгий час. Широкомасштабна агресія з боку Росії супроводжується тяжкими злочинами проти людства та міжнародного

правопорядку, що зумовлює постановку нових задач та розширення їх меж у криміналістичній науці.

Такі завдання можна окреслити для всіх розділів криміналістики.

Так, у розділі криміналістична техніка, перш за все, потребує більш широкого розроблення такої її галузь як криміналістичне дослідження зброї (криміналістичне зброєзнавство). В названому розділі об'єктами криміналістичного дослідження називались вогнепальна стрілецька зброя та сліди її застосування, що утворювало підгалузь «судова балістика», холодна зброя та сліди її застосування, вибухові речовини і пристрої одноразового застосування та сліди їхньої дії (криміналістична вибухотехніка). Тобто досліджувались ті типові види зброї, що використовувались окремими злочинцями та учасниками злочинних угруповань в ході вчинення ними насильницьких та корисливо-насильницьких (так званих загальнокримінальних) злочинів.

Воєнні дії російських загарбників в ході так званої спеціальної військової операції на території суверенної України призвели до вчинення ними цілого ряду злочинів проти цивільного населення України з використанням всіх видів озброєння. Це призводить до необхідності вивчення не тільки вогнепальної стрілецької зброї, але й інших видів бойової зброї (кулеметів, гранатометів, мінометів, артилерійських і ракетних установок тощо), снарядів, касетних боєприпасів, мін, ракет та їх уламків, безпілотних літальних апаратів (дронів), їх бойових характеристик, слідів та обставин їх застосування.

Все це зумовлює розширення змісту і завдань підгалузі криміналістичного зброєзнавства, що полягає у криміналістичних дослідженнях (в т.ч. експертних) вибухових, хімічних, біологічних, радіоактивних речовин, пристроїв та слідів їх дії (криміналістична вибухотехніка).

Технічні і технологічні новації відкривають можливості до розширення кола доказів за рахунок «гібридних» цифрових і фізичних моделей, 3D-анімацій, створення і дослідження віртуального, реалістичного та картографічного простору за допомогою зйомки, що ведеться зі супутників тощо. Цікаві дослідження ведуться на стику наук, наприклад лондонським агентством «Архітектурна криміналістика».

Відповідні доповнення слід внести і до розділу криміналістична тактика. Це стосується передусім тактики огляду місця події, трупів, матеріальної обстановки, предметів і слідів, результатів застосування бойової зброї та вибухових речовин. Необхідно враховувати характер застосованої зброї, тривалість та наслідки її дії. Особливу увагу слід приділити заходам особистої безпеки під час огляду місця події та правилам роботи з потенційно небезпечними об'єктами, зокрема з предметами, в яких можуть приховуватись вибухівка та шкідливі для життя і здоров'я речовини.

Потребує розроблення і вдосконалення тактика огляду місць катування, місць масового поховання закатованих та вбитих жителів на тимчасово окупованих територіях, ексгумації та огляду трупа, пред'явлення трупів для впізнання.

Обов'язковим в таких випадках є залучення спеціалістів відповідного фахового профілю: спеціалістів-зброєзнавців, спеціалістів-криміналістів,

судових медиків, працівників держслужби з надзвичайних ситуацій, хіміків, біологів та інших [1-3].

Виникає нагальна потреба у розробці нових криміналістичних методик розслідування злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, зокрема посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 Кримінального кодексу України (далі – КК України), колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України) та інших злочинів проти основ національної безпеки; планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України), порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), виробництво, збут і застосування зброї масового знищення (ст. ст. 439-440 КК України), найманство (ст. 447 КК України) та інших злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Потребують вдосконалення та надання відповідної специфіки методики розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я, волі, честі та гідності особи, проти громадської безпеки, у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації і ряду інших правопорушень, що здійснюються в умовах воєнного стану в Україні.

Таку групу злочинів слід віднести до воєнних злочинів у відповідності до ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду та почати інтенсивне розроблення методик їх розслідування, на що звертається увага у змістовній і цікавій роботі О. М. Дуфенюка [4, с. 369-374]. Звичайно, підлягає подальшому обговоренню обсяг видів злочинів, які доцільно віднести до воєнних злочинів, та їх криміналістична класифікація і характеристика.

На наш погляд, доцільно інтегрувати і сконцентрувати всі зазначені положення в окремому розділі криміналістики під назвою «воєнна криміналістика», що дало б змогу зосередити і цілеспрямовано проводити наукові дослідження в цьому актуальному напрямі.

Перелік посилань

1. Дідківська С П., Сагайдак П. Г. Використання судово-медичних і криміналістичних даних при розслідуванні злочинів проти людини: навчальний посібник / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: Атіка, 2004. 136 с.

2. Участь спеціаліста в огляді місця події: довідник / МВС України. Національна академія внутрішніх справ. Київ: НАВС, 2017. 160 с.

3. Участь спеціаліста-криміналіста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій: навчальний посібник / Є. Ю. Свобода, А. В. Кофанов, А. В. Самодін та ін.; МВС України. Національна академія внутрішніх справ. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2018. 432 с.

4. Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4, С. 369-374.

УДК 343.148: 347.78

Федоренко Владислав Леонідович

*доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
завідувач відділення-Бюро в м. Києві*

Кісіль Наталія Валеріївна

*кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділення-Бюро в м. Києві*

Пукліч Ольга Сергіївна

старший науковий співробітник відділення-Бюро в м. Києві

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз»
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

**РОЗМЕЖУВАННЯ ЗАВДАНЬ ТА ПРОФЕСІЙНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЕКСПЕРТІВ З МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЕКСПЕРТИЗИ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ВЛАСНОСТІ, ОБ'ЄКТОМ ЯКИХ Є ТВОРИ МИСТЕЦТВА**

**DEFINITION OF THE TASKS AND PROFESSIONAL COMPETENCES OF
EXPERTS IN ART EXPERTISE AND EXPERTISE IN THE FIELD OF
INTELLECTUAL PROPERTY, WHICH ARE THE OBJECT
OF WORKS OF ART**

У публікації досліджено спільне та відмінне у цілях, завданнях і предметі мистецтвознавчої експертизи та експертизи з питань інтелектуальної власності в Україні. Проаналізовано систему формальних вимог про відповідну вищу освіту та суму знань, навичок і вмінь, що формують спеціальну компетенцію судового експерта і фахівця, залучених для проведення експертиз творів мистецтва і творів, які є об'єктами авторського права. Визначаються ключові парадигми щодо впровадження компетентнісних підходів при підготовці та атестації судових експертів в Україні на шляху до удосконалення судово-експертної діяльності.

Ключові слова: *судова експертиза, мистецтвознавча експертиза, експертиза об'єктів інтелектуальної власності, твір мистецтва, об'єкт авторського права, професійні компетентності експертів.*

The common and different goals, tasks and subjects of art and intellectual property forensic expertise in Ukraine are studied in the publication. The system of formal requirements for compliance with higher education and the amount of knowledge, skills and abilities that form the special competence of a forensic expert

and specialist involved in the examination of works of art and works that are objects of copyright was analyzed. The key paradigms regarding the introduction of competence approaches in the preparation and attestation of the activities of forensic experts in Ukraine on the way to improving forensic expertise are determined.

Keywords: forensic science, forensic examination of works of art, forensic examination of objects of intellectual property, work of art, object of copyright, professional competences of experts.

У зв'язку з тим, що в Україні твори мистецтва можуть ставати об'єктом дослідження як мистецтвознавчої експертизи, так і експертизи у сфері інтелектуальної власності, при призначенні та проведенні експертиз, пов'язаних із творами мистецтва, часто виникають питання до предмету якого виду експертизи належить встановлення того чи іншого факту.

До числа об'єктів мистецтвознавчої експертизи належать предмети антикваріату та твори мистецтва, а саме: монументального та станкового живопису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва, пам'ятки архітектури, скульптури, дрібної пластики, музичні інструменти, предмети нумізматики, фалеристики, геральдики та вексилології; друкована продукція, аудіо- та відеозаписи, фотографія, реклама тощо.

При дослідженні творів мистецтва слід враховувати, що згідно із законодавством у сфері інтелектуальної власності, твори мистецтва з моменту їх створення, можуть набувати правову охорону як об'єкти авторського права. Так, у ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» серед творів, що охороняються авторським правом, безпосередньо вказано твори образотворчого мистецтва, твори ужиткового мистецтва, у тому числі твори декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, ливарства, з художнього скла, ювелірні вироби [1] тощо.

При виникненні потреби у встановленні властивостей та ознак творів мистецтва, а також закономірностей їх створення та використання як об'єктів авторського права призначаються експертизи за спеціальністю 13.1.1. «Дослідження, пов'язані з літературними та художніми творами та інші», яка відноситься до класу експертиз: «Експертиза у сфері інтелектуальної власності». Об'єктами таких досліджень можуть бути різні види творів мистецтва: твори образотворчого мистецтва (наприклад, твори живопису, зображення персонажів анімаційних творів); твори скульптури; графічні твори (у т. ч. зображення, що використані у торговельних марках); твори декоративно-прикладного мистецтва, зокрема, твори ужиткового призначення (посуд, ювелірні вироби, вази, скриньки, іграшки та інші художньо оформлені вироби) тощо.

Однією з ключових вимог відповідності експерта (фахівця) вимогам закону та наявності у нього належних професійних компетентностей для надання обґрунтованого та об'єктивного висновку є наявність відповідних спеціальних знань. Тому, особливого значення набуває чітке розмежування предметів дослідження мистецтвознавчої експертизи та експертизи із питань інтелектуальної власності, а також з'ясування, які саме професійні

компетентності мають бути наявними у експертів та фахівців, яких залучають для проведення експертиз творів мистецтва для забезпечення ними якісного професійного та високого наукового рівня використання експертизи із застосуванням сучасних досягнень науки і техніки.

Серед основних завдань експертизи за спеціальністю 15.1 «Мистецтвознавчі дослідження» виділяються наступні:

- проведення атрибуції твору (встановлення автора твору, періоду створення роботи, належності до певної школи тощо);

- вирішення питання оригінальності (автентичності) або вторинності (копії) твору;

- розмежування типу вторинності (копія, авторський повтор, належність майстерні, школі, імітація, підробка, репліка, стилізація);

- визначення стану збереженості та наявності реставраційних втручань;

- визначення художнього рівня твору;

- встановлення культурної цінності твору, що має художнє, історичне, етнографічне та наукове значення;

- визначення оціночної вартості як об'єкту, так і витрат на його реставрацію;

- належність об'єктів до комуністичної та націонал-соціалістичної (нацистської) символіки, а нині й до символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну;

- віднесення до продукції порнографічного характеру та до такої, що пропагує культ насильства та жорстокості та ін.

До компетенції експертів, атестованих за експертною спеціальністю 13.1.1. «Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами, та інші», входить дещо відмінне коло завдань, які спрямовані на дослідження властивостей, ознак, закономірностей створення й використання творів мистецтва як об'єктів авторського права, а саме:

- визначення у творі мистецтва ознак об'єкта авторського права;

- визначення у творі мистецтва або його частині (у тому числі назві) ознак оригінальності та творчого характеру;

- встановлення факту відтворення твору мистецтва або його частини, що має самостійне значення;

- встановлення способу використання твору мистецтва, як об'єкту авторського права тощо.

Виходячи із усталеної практики, при встановленні факту використання творів мистецтва (наприклад, шляхом відтворення або переробки), виявленні та оцінці певних властивостей та ознак, може виникати потреба у застосуванні комплексних знань – як сфери інтелектуальної власності, так і мистецтвознавства. У таких випадках проводяться комплексні експертизи за спеціальностями 13.1.1 «Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами та інші» та 15.1 «Мистецтвознавчі дослідження». Також до проведення експертиз творів мистецтва, як об'єктів авторського права, згідно зі ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», можуть залучатися інші фахівці у галузі мистецтва за умови наявності у них відповідних спеціальних знань [3].

У зв'язку з цим, виникає питання: якою сукупністю загальнонаукових, прикладних (або спеціально-прикладних) знань, вмінь та навичок має володіти експерт або фахівець, який залучається до проведення судових експертиз?

Як справедливо зазначає М. Г. Щербаковський, відомості про освіту, кваліфікацію, підготовку експерта характеризують його компетенцію і встановлюються за формальними ознаками. Порушення вказаних вимог експертом (відсутність вищої освіти, невідповідність кваліфікації виду експертизи) веде не до визнання висновку експерта недостовірним, а до виключення його із системи доказів на підставі недопущення як джерела доказів у зв'язку із порушенням процедури отримання [4, с. 89].

Дійсно, основною вимогою чинного Закону України «Про судову експертизу» до фахівців (експертів), яких залучають до проведення судових експертиз, є наявність у них необхідних знань для надання висновку з досліджуваних питань [3]. Статтею 10 цього закону встановлено, що судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань, відповідну вищу освіту, пройшли підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. При цьому, яка освіта вважається відповідною для отримання кваліфікації за певним експертним напрямком нині не унормовано [3]. При вирішенні цього питання враховується найменування спеціальності за Переліком галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, та навчальний час з відповідних дисциплін, зазначених у додатку до диплому про вищу освіту.

Ряд спеціальностей, за якими нині здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, можуть розглядатися в якості базової освіти як для експертів-мистецтвознавців (спец. 15.1), так і для експертів з питань інтелектуальної власності (спец. 13.1.1). Це, зокрема, спеціальності: 021 «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво»; 022 «Дизайн»; 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація»; 024 «Хореографія»; 025 «Музичне мистецтво»; 026 «Сценічне мистецтво» тощо.

Отже, для надання повного та науково-обґрунтованого експертного висновку у експерта має бути наявний достатній рівень знань, умінь і навичок у певній галузі техніки, мистецтва, ремесла або науки, до якої належать досліджувані об'єкти. Також, зважаючи на особливості процесуального статусу судового експерта, обов'язковою вимогою має бути здобуття системи знань і навичок із теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи, а також умінь та навичок застосування науково-обґрунтованих методичних положень вирішення експертних завдань, притаманних певній експертній спеціальності. При цьому для дослідження властивостей, ознак, закономірностей створення та використання творів мистецтва, які розглядаються як об'єкти авторського права, у експертів, що залучаються до проведення експертиз, обов'язково мають бути наявними відповідні знання з права інтелектуальної власності в цілому та авторського права зокрема.

Слід зазначити, що нині ще не сформовано чітких вимог до професійних компетентностей судових експертів та фахівців, які залучаються судом,

слідством або іншими учасниками справи, до проведення судових експертиз, зокрема вимог, що пред'являються до їх професійних знань, умінь, навичок, здобутих компетентностей за результатами професійної підготовки та практичного досвіду роботи, а також інших складників компетентностей (участь у наукових розробках, підготовці експертів тощо).

У зв'язку із актуальністю цієї тематики у 2022 р. до Тематичного плану науково-дослідних робіт науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України включено НДР «Розробка Довідника професійних компетентностей судових експертів». Організаціями, що забезпечують виконання цієї НДР є Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» та Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

Наведені в цій публікації положення, на прикладі спільного та відмінного в знаннях і компетенціях судових експертів з мистецтвознавства та з питань інтелектуальної власності, мають постановочний і дискусійний характер, окреслюють перспективи запровадження в Україні компетентнісних підходів до підготовки та атестації судових експертів на підставі не лише їх формальної освіти, а й на основі набутих ними знань, вмінь і навичок у сфері науки, техніки і мистецтва, які відрізняють людину зі спеціальними знаннями у певній сфері судово-експертної роботи від пересічного «власника диплому про вищу освіту». Викладені положення вбачаються прологом до подальших дискусій судових експертів і учених-експертологів, законодавців і суддів, адвокатів і органів досудового розслідування, усіх небайдужих до впровадження компетентнісних підходів при удосконаленні судово-експертної діяльності в Україні.

Перелік посилань

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>.

2. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 22.05.2022 № 2265-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>.

3. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

4. Щербаковський М. Г. Компетенція та компетентність судового експерта (на прикладі КПК України). *Судові експертизи в процесуальному праві України*: навчальний посібник / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.

Фролов Андрій Анатолійович

*науковий співробітник лабораторії інженерно-транспортних
та дорожньо-технічних досліджень*

Хоробрих Павло Миколайович

*завідувач лабораторії інженерно-транспортних
та дорожньо-технічних досліджень*

Федорченко Владислав Ігорович

*науковий співробітник лабораторії інженерно-транспортних
та дорожньо-технічних досліджень*

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

**ВЗАЄМОДІЯ АВТОМОБІЛЬНОЇ ШИНИ З ПОВЕРХНЕЮ
ДОРОЖНЬОГО ПОКРИТТЯ ПІД ВПЛИВОМ АКВАПЛАНУВАННЯ**

**THE INTERACTION OF A CAR TIRE WITH THE ROAD SURFACE
UNDER THE INFLUENCE OF AQUAPLANING**

Розглянуто процес взаємодії пневматичної шини автомобільного колеса з поверхнею дорожнього покриття, яке вкрито шаром рідини. Процес аквапланування – одна з основних причин втрати керованості транспортного засобу водієм, що спричиняє дорожньо-транспортні пригоди.

Ключові слова: аквапланування, автомобільне колесо, дорожнє покриття, шина, зчеплення, коефіцієнт зчеплення.

The interaction process of a pneumatic tire of a car wheel with the road surface covered with liquid layer is considered. The aquaplaning process is one of the main reasons for the loss of control of a vehicle by the driver which results in traffic collisions.

Keywords: aquaplaning, car wheel, road surface, tire, clutch, adhesion coefficient.

Відомо, що надійність руху транспортного засобу (далі – ТЗ) забезпечено тертям і зчепленням шини автомобільного колеса з поверхнею дорожнього покриття (далі – ПДП). Величина сил тертя та зчеплення залежать, зокрема, від швидкості руху і ступеня зволоження ПДП. Із потовщенням водяної плівки і прискоренням руху ТЗ сили тертя та зчеплення шини з дорожнім покриттям зменшуються. Це відбувається в результаті ускладненого видалення вологи із зони контакту шини з ПДП.

У міру збільшення швидкості руху ТЗ також збільшуються як об'єм води (що має бути видалений із зони контактування), так і сили, необхідні для подолання інерції та в'язкості води. За певних товщини плівки води і швидкості руху ТЗ (через дію гідродинамічних сил у зоні контакту) шина спливає на плівці рідини. У цьому разі сили зчеплення шини автомобільного колеса з дорожнім покриттям мають низькі значення через тертя в рідинному шарі, до того ж шина автомобільного колеса не спроможна передавати або сприймати зовнішні сили. Такий стан автомобільної шини на мокрій ПДП називають *акваплануванням*, а швидкість, за якої він виникає, називають *критичною*. Ефективність видалення рідини із зони контакту забезпечується передусім малюнком протектора. Сьогодні існує значна кількість автомобільних шин різних заводів-виробників, які мають різні конструктивні параметри (зокрема: ширину, висоту профілю шини, тип малюнка протектора, а також матеріал, із якого виготовлено шину). Ураховуючи викладене вище, дослідження впливу аквапланування на процес взаємодії шини автомобільного колеса з ПДП безпосередньо впливає на безпечність руху ТЗ, є актуальним і потребує додаткової уваги під час дослідження (із урахуванням конструктивних параметрів пневматичних шин, які встановлюють на сучасних ТЗ).

Удосконалення автомобільних шин прямує в бік застосування більш досконалих матеріалів, підвищення міцності корду, виготовлення так званих низькопрофільних і широкопрофільних шин, збільшення глибини малюнка протектора в шинах, призначених для роботи у складних дорожніх умовах. Удосконалення автомобільних шин також полягає в підвищенні терміну їх служби, допустимих навантажень та спрощення технології їх виготовлення.

Розвиток конструкції автомобільних шин безпосередньо пов'язаний з удосконаленням конструкції ТЗ і відбувається в напрямі найбільш повної відповідності характеристик шин характеристикам та умовам роботи ТЗ. Із розширенням мережі вдосконалених автомобільних доріг, підвищенням швидкості й інтенсивності руху ТЗ, питання щодо підвищення стійкості та керованості ТЗ щодня постає все гостріше, що безпосередньо впливає на безпеку дорожнього руху.

Шини легкових ТЗ за конструкцією, габаритами та якістю матеріалів відрізняються від шин вантажних ТЗ. Шини легкових ТЗ мають більш еластичний каркас, меншу висоту й більш складний малюнок протектора, менший зовнішній і посадковий діаметри. Одним із основних критеріїв порівняння шин легкового ТЗ із шинами вантажного ТЗ є експлуатація шин легкових ТЗ на більших швидкостях щодо шин вантажних ТЗ.

За критичної швидкості рух ТЗ стає нестійким, і незначний зовнішній вплив може спричинити відхилення траєкторії руху ТЗ, також обмежуються можливості його розгону й гальмування.

Явище, що відбувається між шиною автомобільного колеса та вкритим водою дорожнім покриттям, має більш складний характер, аніж на сухій ПДП.

Швидкостями руху, що передують виникненню аквапланування, у контакті автомобільної шини можна розрізнити три характерні ділянки (див. рис. 1).

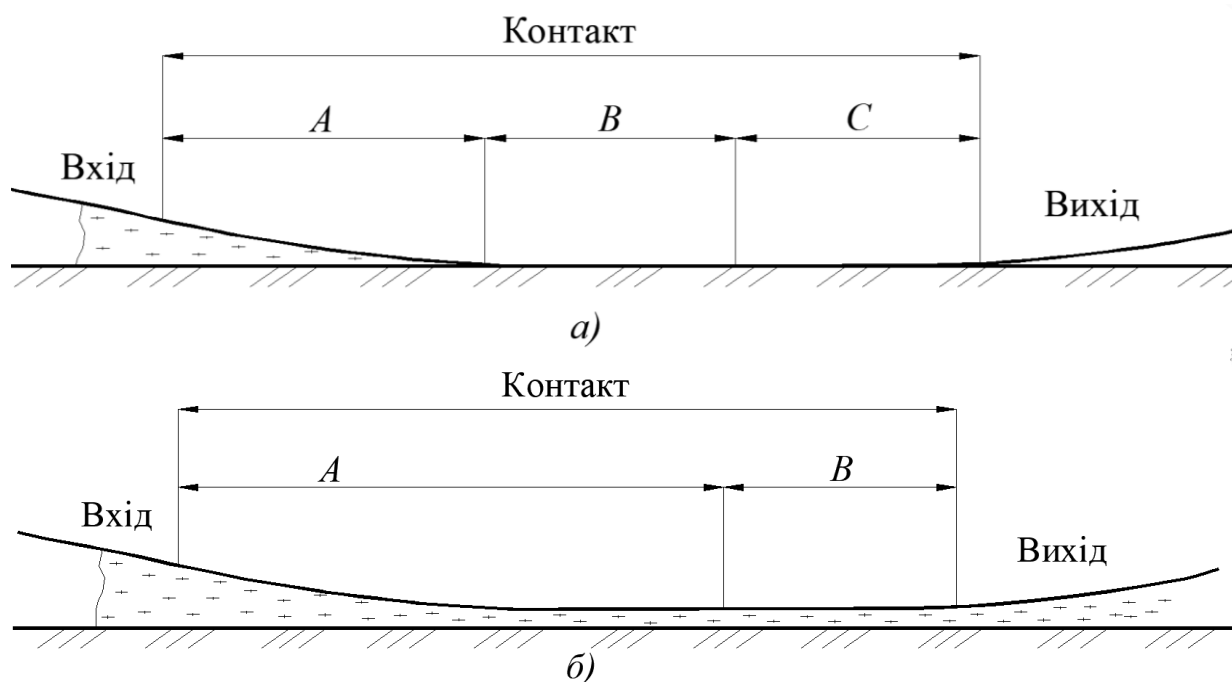

Рисунок 1. Взаємодія шини автомобільного колеса з ПДП, що перебуває в мокрому стані: а) аквапланування відсутнє; б) випадок аквапланування

Ділянка А – передня частина контакту, має невідокремлений водяний шар, так званий водяний клин. Вода не встигає потрапляти до канавок протектора і в боки. Коефіцієнт зчеплення наближається до нуля (див. рис. 1а).

Ділянка В – перехідна зона, наступна за ділянкою А. У цій зоні контакту водяний шар частково розірвано, внаслідок чого відбувається рідке й сухе тертя, а коефіцієнт зчеплення посідає проміжне значення між коефіцієнтом, відповідним рідкому й сухому тертю.

Ділянка С – у задній частині контакту вода відсутня, тут спостерігаємо сухе тертя. Саме в цій зоні реалізуються сили, які передаються від пневматичної шини до ПДП.

Залежно від збільшення швидкості руху, водяний клин поширюється від передньої частини контакту до задньої, протяжність ділянок А і В збільшується, а ділянка С скорочується. За швидкості руху ТЗ, яка відповідає початку аквапланування, водяний шар поширюється на всю зону контакту шини автомобільного колеса з ПДП.

Для збереження контакту шини автомобільного колеса з ПДП необхідно, щоб із зони контакту через дренажні канавки видалявся об'єм рідини, який лінійно зростає зі збільшенням швидкості руху ТЗ й товщини плівки рідини на опорній поверхні. Ефективне видалення рідини із зони контакту забезпечено передусім малюнком протектора. Важливе значення має тип малюнка та матеріал протектора, а також конструктивні параметри (відношення висоти профілю шини до її ширини, діаметр обода та ін. Аналіз науково-технічної літератури [1-4] свідчить, що широкі та прямі канавки полегшують видалення рідини із водяного клина безпосередньо перед зоною контакту. Вузькі ребра або елементи протектора ефективно зменшують шлях переміщення рідини, пришвидшуючи витиснення плівки рідини із зони контакту. Надрізи елементів

протектора діють як резервуари та скорочують шлях переміщення рідини з контактних поверхонь.

Збільшення зношення протектора зменшує його здатність до видалення необхідного об'єму рідини із зони контакту. Чим більше зношений протектор, тим меншими є зчіпні властивості шин автомобільного колеса з ПДП, на якій перебуває шар рідини. Тому (для забезпечення дорожнього руху) в Україні заборонено експлуатувати легкові автомобілі, залишкова висота малюнка протектора яких менша за 1,6 мм. Відповідно до Правил дорожнього руху [5]:

«31.4. Забороняється експлуатація транспортних засобів згідно із законодавством за наявності таких технічних несправностей і невідповідності таким вимогам:

<..>

31.4.5. Колеса і шини:

а) шини легкових автомобілів та вантажних автомобілів з дозволеною максимальною масою до 3,5 т мають залишкову висоту малюнка протектора менше 1,6 мм, вантажних автомобілів з дозволеною максимальною масою понад 3,5 т — 1,0 мм, автобусів — 2,0 мм, мотоциклів і мопедів — 0,8 мм».

Збільшення швидкості руху скорочує час відведення із зони контакту об'єму рідини, внаслідок чого знижується критична швидкість аквапланування. Визначення критичної швидкості аквапланування ґрунтується на теорії гідродинамічного тиску в шарі води: між навантаженням на колесо й результативною силою від гідродинамічного тиску виникає повна рівновага, що докладно описано у праці В. І. Кнороза [1] та інших науковців.

Перелік посилань

1. Работа автомобильной шины / Кнороз В. И., Кленников Е. В., Шелухин А. С. и др. ; под ред. В. И. Кнороза. Москва, 1976. 238 с.
2. Acosta M., Kanarachos S., Blundell M. Road Friction Virtual Sensing: A Review of Estimation Techniques with Emphasis on Low Excitation Approaches. *Applied Sciences*. 2017. Vol. 7. Is. 12. Pp. 1230-1277. DOI: 10.3390/app7121230 (дата звернення: 07.11.2022).
3. Сцепление колеса автомобиля с дорогой и безопасность движения / под ред. А. А. Малышева; пер. с франц. Москва, 1959. 158 с.
4. Крагельский И. В. Трение и износ. Москва, 1968. 480 с.
5. Правила дорожнього руху, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.11.2022).

УДК 94 (477.74 – 21) «XIX – XX: 304.4

Хамула Дмитро Валентинович

*кандидат культурології, судовий експерт лабораторії психологічних,
мистецтвознавчих та інших видів досліджень*

Бідзюра Ольга Вадимівна

*провідний судовий експерт лабораторії психологічних,
мистецтвознавчих та інших видів досліджень*

*Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

**ДО ПРОБЛЕМИ АТРИБУЦІЇ ТА ОЦІНКИ АНТИКВАРНИХ
КАХЕЛЬНИХ ПЕЧЕЙ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ
ЕКСПЕРТИЗ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ**

**ON THE PROBLEM OF ATRIBUTION AND EVALUATION OF ANTIQUE
TILE STOVES DURING ART EXPERTISEOF ARCHITECTURAL
MONUMENTS**

У тезах висвітлюються постановка питань що до проблеми атрибуції та оцінки старовинних кахельних печей та камінів Старої Одеси – важливої складової культурної спадщини, як невід'ємної частини інтер'єрів пам'яток архітектури національного та місцевого значення.

Ключові слова: кахель, печі, каміни, культурна спадщина, пам'ятка архітектури, атрибуція, датування.

The abstracts considered the formulation of questions related to the problem of attribution and evaluation of old tiled stoves and fireplaces in Old Odessa – important component of cultural heritage, as an integral part of the interiors of architectural monuments of national and local significance.

Keywords: tiles, stoves, fireplaces, cultural heritage, architectural monument, attribution, dating.

Актуалізація проблематики атрибуції кахельних печей, камінів та каміно-печей Старої Одеси пов'язана з повною відсутністю алгоритмів дій експерта при проведенні атрибуції та оцінки матеріальної вартості подібних інтер'єрних об'єктів, які можуть являти собою велику історико-культурну цінність та досить високу матеріальну вартість.

До цього дня збереглося вкрай мало інформації про тих чи інших виробників пічної кераміки та комплектів печей, камінів та каміно-печей, що збереглися у Старій Одесі. У 2017 р. нами було започатковано дослідження історії кахельного мистецтва починаючи із зорі існування Одеси. Це

насамперед відноситься до дослідження кахлів, виявлених у штольні Карантинної Балки [8; 9, рис. 38-44, с. 27 і сл.].

При атрибуції пічних і камінних комплектів дуже важливим є встановлення якості глазурі та глини, з якої сформовані кахлі, а також виявлення тавра виробника цієї продукції. Як правило серйозні виробники брендової продукції ставили тавра. Їхнє правильне прочитання – це ще одна сторінка історії нашої культури, розуміння ситуації, як у різні часи розвивалися одеські торговельні та культурні зв'язки.

В Одесі часто знаходять кахлі з тавром заводу М. Л. Гуревича, С. Соловейчика, які знаходились у Кописі (рис. 8) [9, рис. 4-5; рис. 6-7, с. 10]. Також відомо про Торговий дім Шапіро та Альперович в Одесі, заводи яких знаходилися також у Кописі. Були поширені і Торгові Будинки, які були посередниками торгівлі пічною керамікою, такі, як Юлій Енгель (рис. 2).

Таким чином, матеріальна вартість кожного конкретного пічного або камінного комплексу безпосередньо співвідноситься не тільки з його віком, а й з виробником. Ця обставина пов'язана також і з тим, що саме найбільш відомі фірми виробники високоякісної керамічної пічної продукції приділяли найбільшу увагу якості та художній обробці продукції, що виготовляється. Так, наприклад, на фінському заводі «АБО», який було засновано у 1874 р., представництво якого до 1917 р. було і в Одесі, кахлі формувалися лише з високоякісної глини. Крім того, кожен кахельний комплект даного підприємства був справжнім витвором декоративно-ужиткового мистецтва, оскільки багато моделей даного заводу повністю формувалися вручну, а також вручну наносився розпис.

Розбіг цін на них міг становити від 200 до 900 царських рублів сріблом. Для кінця 19 – початку 20 століть це були величезні гроші. Що говорити тоді за наш час, коли кожна така піч чи камін є великою рідкістю. Нині під час капітальних ремонтів печі та каміни просто знищуються, розкрадаються будівельниками.

Проте, ми часто стикаємося з дивними категоріями оцінки цих об'єктів у мистецькому середовищі Одеси, коли деякі люди беруть на себе роль експерта та виводять висновки надзвичайно далекі від істини. Наприклад, ми стикалися з «атрибуціями» печей, як виробами нібито деяких «венеціанських майстрів», штампом «камін з палацу», а також елементарним нерозумінням відмінності печі від каміна панує практично повсюдно. Також, печі, виготовлені у стилі історизму, виготовлені на межі ХІХ-ХХ ст. ст. досить часто помилково відносять до ХVІІІ ст., тощо.

Представники Одеської Обласної організації охорони пам'яток та історії та культури ще у 2017 р. виступили з пропозицією організації в Одесі «Музею пічної справи та кахельного мистецтва», однак, і донині дана ініціатива, не дивлячись на її значний розголос, залишається не реалізованою [4; 6].

Так, наприклад, у Харкові вже існує Музей керамічної плитки та сантехніки [2]. В заповіднику «Софія Київська» з 1990-х рр. існує відділ будівельної кераміки ХІ-ХХ ст. ст.

Так, у прибутковому будинку Русова по вул. Садовій, 21 тривалий час зберігалося багато печей, багато з яких, на жаль, лише за фрагментами кахлів, вдалося атрибутувати. Усі знайдені та вивчені фрагменти відносяться до фінської фабрикації.

У рамках тез ми наведемо лише короткий перелік вже втрачених об'єктів, які мали велику історико-культурну цінність. Так, це каміно-піч у колишньому будинку А. Я. Поммера за адресою Сабанєєв міст, 3 (рис. 1) [7]. Нами було встановлено, що аналогічні каміно-печі випускалися двома підприємствами, а саме – заводом «АБО» у м. Турку (Фінляндія) та заводом Цельм та Бем у Ризі, про що свідчать сторінки каталогів цих підприємств (рис. 3), (рис. 4).

У зруйнованих інтер'єрах згаданого будинку Русова зберігалося безліч кахельних печей. Одну з них нам вдалося атрибутувати по світліні (рис. 5) [5]. Нами було виявлено зображення моделей повністю аналогічних печей у каталозі заводу «АБО» за № 105 (рис. 6). Є інформація про те, що в особняку І. Л. Конельського ще до 1980-х рр. зберігалася повністю аналогія на каміно-піч, з якої було виконано креслення (рис. 7).

Такі аналогії серед брендів виробників також актуалізують питання необхідності розробки алгоритмів точної атрибуції печей і камінів. Так, по одному зовнішньому вигляду далеко не завжди можна точно атрибутувати об'єкт, як часто помилково вважають деякі дослідники-початківці.

У будівлі Одеського відділення технічного товариства, збудованого у 1892 р. також були встановлені цікаві зразки кахельних печей, які збереглися лише на фотографії дослідника С. Котелка [3; 1, с. 43-52; 9, рис. 27, с. 23].

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене, треба зазначити, що поглиблене дослідження питань атрибуції печей та камінів Старої Одеси може стати важливим доповненням у дослідженні та комплексному оцінюванні пам'яток архітектури, як місцевого, так і національного значення, де їх інтер'єрні елементи є важливою складовою автентичності пам'ятки вцілому.

Рисунок 1. Каміно-піч в будинку Поммера

Рисунок 2. Реклама. Юлій Енгель (м. Одеса)

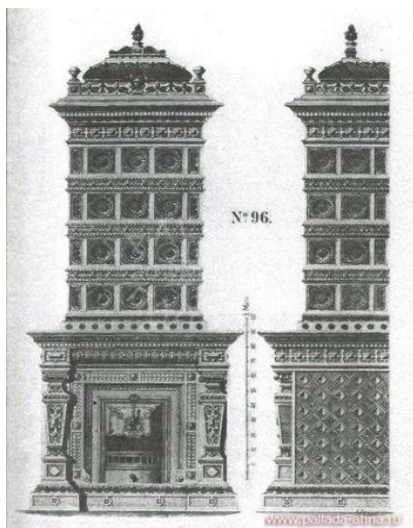

Рисунок 3. Піч із каталогу заводу «АБО»

Рисунок 5. Піч із будинку Русова

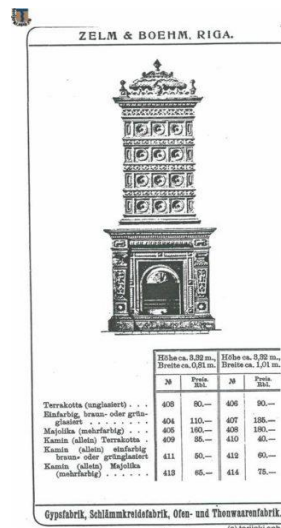

Рисунок 4. Піч із каталогу заводу «Цельм і Бем»

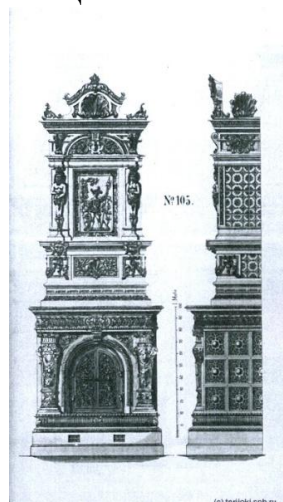

Рисунок 6. Піч із каталогу заводу «АБО»

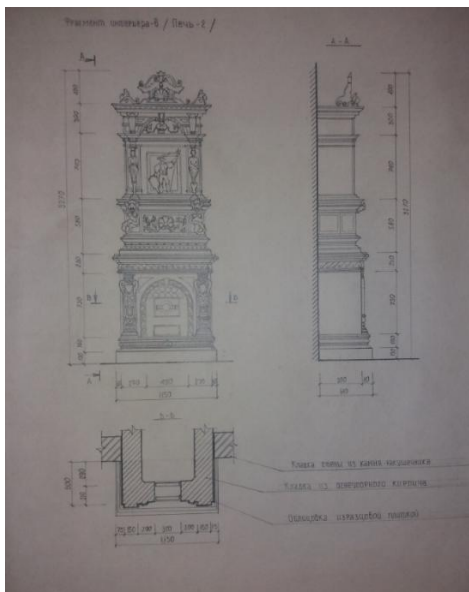

Рисунок 7. Піч із дачі Конельського. Креслення, 1980-х рр.

Рисунок 8. Тавро Гуревича на кахлі

Перелік посилань

1. Арутюнова И. В., Шерстобитов В. В. Ломать – не строить (Уходящая Одесса). Одесса: изд-во КП ОТГ, 2015. 100 с.
2. Интересный Харьков: история кафеля в одном музее. URL: <https://www.segodnya.ua/regions/kharkov/interesnyu-harkov-istoriya-kafelya-v-odnom-muzee-703243.html>.
3. Котова Мария. Когда в Одессе появится Музей печного дела. URL: <https://odessa-life.od.ua/article/9572-kogda-v-odesse-poyavitsya-muzeu-pechnogo-dela>.
4. Котелко Сергей. Путешествуя историей: Княжеская, 1. URL: <http://sergekot.com/russkoe-tehnicheskoe-obshhestvo>.
5. Одессит нашёл фото старинной печи из сожжённого дома Руссова: это шедевр. URL: <https://www.048.ua/news/2126344/odessit-nasel-foto-starinnoj-peci-iz-sozennogo-doma-russova-eto-sedevr-foto>.
6. Первый в истории Одессы музей печного дела. URL: <http://keramprestige.com.ua/posts/muzeu-istorii.html>.
7. Хамула Д. Увлекательная история камина из дома Поммера. URL: <https://zaodessu.com.ua/dmitrij-hamula-uvlekatelnaya-istoriya-izraztsovogo-kamina-iz-doma-pommera/>.
8. Хамула Д. В. Комплекс расписной печной керамики из катакомбы Кантакузена как информативный источник торговых связей ранней Одессы и художественные особенности. *Подземные сооружения Одессы и одесской области: сборник материалов I-й науч.-практ. конференции* (г. Одесса, 11-12.11.2017). Одесса, 2017. С. 63-66.
9. Хамула Д. В. Изразцовые печи в Одессе: импорт и художественные особенности. Одесса: КП ОТГ, 2017. 36 с.

УДК 343.98

Ходосевич Світлана Юріївна

науковий співробітник сектору трасологічних досліджень та технічних досліджень документів лабораторії криміналістичних досліджень

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

**ПРО ВПЛИВ КОСМЕТИЧНОЇ КОРЕКЦІЇ ЗОВНІШНОСТІ НА
ІДЕНТИФІКАЦІЮ ОСОБИ ПРИ ПРЕД'ЯВЛЕННІ ДО ВПІЗНАННЯ ТА
ПОРТРЕТНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ**

**ABOUT THE EFFECT OF COSMETIC CORRECTION OF APPEARANCE
ON THE IDENTIFICATION OF A PERSON WHEN PRESENTED FOR
IDENTIFICATION AND PORTRAIT EXAMINATION**

Дані тези присвячені висвітленню проблеми ототожнення осіб, що виникає у ході попереднього розслідування при проведенні процедури пред'явлення особи до впізнання у випадках наявності косметичної корекції зовнішності у особи, що підлягає впізнанню після скоєння нею протиправного діяння, а також труднощів, які виникають у експертів-криміналістів під час ідентифікації осіб за фотознімками або відеозаписом.

Ключові слова: фотопортретна експертиза, габітоскопія, зовнішній облік людини, косметична корекція зовнішності, впізнання особи.

These theses are dedicated to highlighting the problem of identification of persons that arises during the preliminary investigation during the procedure of presenting a person for identification in cases of cosmetic correction of the appearance of a person subject to identification after committing an illegal act, as well as difficulties that arise for experts-criminologists, during the identification of persons based on photographs or video recordings.

Keywords: photo portrait examination, habitoscopy, external accounting of a person, cosmetic correction of appearance, recognition of a person.

За останні роки все більш актуальним стає питання зміни зовнішності особами за допомогою косметичної корекції зовнішності та пластичної хірургії. Злочинці використовують нові способи корекції зовнішності людини, які допомагають їм уникнути подальшої ідентифікації.

Достатньо часто в рамках розслідувань у кримінальних провадженнях виникає необхідність ідентифікації особи за ознаками зовнішності. Найбільш розповсюдженими видами слідчих дій у такому випадку є: впізнання, яке проводиться або при пред'явленні підозрюваного, або за фотознімками чи

відеозаписом, та портретна експертиза, в ході провадження якої досліджуються або фотознімки, або відеозаписи, або фотознімки і відеозапис. Для того щоб результати вказаних вище слідчих дій були достовірними, особі, яка виконує попереднє слідство, необхідно враховувати значну кількість факторів, обумовлених як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами.

Аналіз відповідних публікацій, розміщених в засобах масової інформації, на веб-сайтах, показав що поняття «пластична операція і «косметична операція» доволі часто ототожнюють, однак вивчення спеціальної медичної літератури показало, що це не зовсім так. Відновлювальна або реконструктивна хірургія, що займається операціями, спрямованими на усунення деформацій і дефектів органу, тканини або поверхні людського тіла. Подібні операції проводяться у людей, яким нанесено тілесне ушкодження в результаті травми, хвороби або у яких є вроджені дефекти [1]. Наприклад, деформація кінцівок, заяча губа.

Косметична ж операція, яку ще називають естетичною, проводиться з ціллю зміни нормальних частин тіла, які, на думку людини, потрібно і можливо покращити за допомогою хірургічної операції. Наприклад, пластика грудей, вилиць, губ; підтяжка шкіри після схуднення та інше [1].

До косметичних операцій здебільшого прибігають люди, які схильні думці оточуючих про ідеал краси. Але, разом з вказаними особами, до косметичних операцій з корекції зовнішності можуть вдатися і особи, які хочуть змінити зовнішність, щоб встановлення їх особи стало або достатньо скрутним, або не можливим.

Коли особа, яка скоїла злочин, вносить у свою зовнішність косметичні зміни, може мати місце ситуація, коли свідки, не зможуть впізнати особу, причетну до скоєного злочину, що у свою чергу призводить до зниження ефективності розслідування або до його припинення.

Відповідно до ч. 1 ст. 228 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, а у ч. 3 ст. 228 КПК України, вказується, що особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона має впізнати, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала.

На мій погляд, було б доречно відмітити, що косметична корекція зовнішності, здійснена після скоєння особою протиправного діяння, може суттєво негативно вплинути на результат пред'явлення до впізнання і, як наслідок, на попереднє розслідування.

Відомо, що криміналістична експертиза використовується при вирішенні багатьох питань зі встановлення тотожності. Тому між упізнанням і експертним дослідженням є деяка схожість, оскільки в обох випадках вирішується питання про тотожність. Але експертиза вирішує його за ознаками, зафіксованими на матеріальних об'єктах (фотознімках, відеозаписах), тоді як при проведенні впізнання об'єкт ототожнюється за ознаками, зафіксованими в свідомості того, хто впізнає [2, с. 348].

Так, при ототожненні осіб, зовнішність яких піддавалася косметичній корекції, і на наданих для проведення експертизи знімках зафіксована одна й та ж особа, але на одному – до корекції зовнішності, а на другому – після неї, виникають труднощі в процесі проведення портретної ідентифікації. Це обумовлено тим, що виявлені відмінності можна пояснити як зміною порівняльних ознак у часі, так і зміною ознак внаслідок пластичної операції. Саме тому, проведення експертиз із вищенаведеними об'єктами має свої особливості.

Однак, розроблені в рамках габітоскопії методи виявлення, зрівняння та оцінки ознак зовнішності дають можливість достовірно здійснювати ідентифікацію особи. Тому, косметична корекція зовнішності хоча й тягне за собою певні труднощі для експертів при проведенні ідентифікації зовнішності за фотознімками або відеозаписом, але при цьому не має суттєвого впливу, як при проведенні пред'явлення до впізнання.

На завершення зазначимо, що косметична корекція зовнішності має більш значний вплив на результат пред'явлення до впізнання та його доказове значення, ніж на результат експертного дослідження.

У зв'язку з вищевказаним, в цілях мінімізації негативного впливу косметичної корекції зовнішності при проведенні пред'явлення до впізнання, вважаю доцільним можливість обговорення питання про можливе законодавче закріплення положення про те, що перед проведенням слідчої дії особа, яка підлягає пред'явленню до впізнання, повинна піддаватися дослідженню на предмет наявності або відсутності у неї ознак медичної зміни ознак зовнішності.

Перелік посилань

1. Дописувачі Вікіпедії. «Пластична хірургія». *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D1%85%D1%96%D1%80%D1%83%D1%80%D0%B3%D1%96%D1%8F&oldid=30983229 (процитовано 18.11.2022).

2. Маркусь В. О. Криміналістика: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2007. 558 с.

УДК 347.939.7

Холодова Ольга Юріївна

кандидат технічних наук, доцент,

старший науковий співробітник лабораторії економічних та товарознавчих досліджень

*Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України*

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ
СУДОВОЇ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ТА ЗАЛІЗНИЧНО-ТРАНСПОРТНОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ З МЕТОЮ ВИЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО ЗБИТКУ,
ЗАВДАНОГО ВНАСЛІДОК ПОШКОДЖЕННЯ ЗАЛІЗНИЧНИХ ВАГОНІВ**

**FEATURES OF THE CONDUCT OF THE COMPLEX
FORENSIC COMMODITY AND RAILWAY TRANSPORT EXPERTISE
WITH THE PURPOSE OF DETERMINING THE MATERIAL DAMAGE
CAUSED AS A RESULT OF DAMAGE TO RAILWAY WAGONS DURING**

Наведено особливості проведення комплексної судової товарознавчої та залізнично-транспортної експертизи з метою визначення матеріального збитку, завданого внаслідок пошкодження залізничних вагонів.

На підставі проведеного дослідження, з урахуванням особливостей товарознавчої експертизи, встановлено, що застосування експертами методичних підходів для визначення розміру матеріального збитку, завданого внаслідок пошкодження залізничних вагонів, передбачає дотримання чинного в Україні законодавства.

Ключові слова: методичний підхід, вихідні дані, оцінка майна, інформаційні джерела, товарні характеристики.

The specifics of conducting a complex forensic commodity survey and railway transport examination in order to determine the material damage caused as a result of damage to railway carriages are given

On the basis of the conducted research, taking into account the peculiarities of commodity expertise, it was established that the application of methodical approaches by experts to determine the amount of material damage caused as a result of damage to railway cars requires compliance with the legislation in force in Ukraine.

Keywords: methodological approach, initial data, property valuation, information sources, commodity characteristics.

З початком збройної агресії Російської Федерації на території України рухоме майно різних видів, у тому числі і залізничні вагони, зазнало і продовжує зазнавати втрат, пошкоджень або знищень. У зв'язку з цим

комплексна судова товарознавча та залізнично-транспортна експертиза з метою визначення матеріального збитку, завданого внаслідок пошкодження залізничних вагонів, є одним із затребуваних напрямків у судово-експертній діяльності.

Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326 [4] (далі по тексту – Порядок визначення шкоди та збитків № 326).

Порядком визначення шкоди та збитків № 326 встановлено, що визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за напрямами. Згідно з п. 14 Порядку визначення шкоди та збитків № 326, одним із таких напрямів є прями збитки підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна.

Визначення шкоди та збитків підприємств здійснюється відповідно до методики, затвердженої спільним наказом Мінекономіки та Фонду державного майна, за погодженням з Мінреінтеграції.

В п. 7 Порядку визначення шкоди та збитків № 326 передбачено, що судовими експертами під час визначення шкоди та збитків можуть застосовуватися методики проведення судових експертиз, які внесені до Реєстру методик проведення судових експертиз, методичні рекомендації тощо.

При виконанні комплексної судової товарознавчої та залізнично-транспортної експертизи з визначення розміру матеріальної шкоди, завданої власнику знищеного або пошкодженого майна внаслідок збройної агресії Російської Федерації, використовуються Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» [2], методичні рекомендації «Судово-товарознавча експертиза по визначенню розміру матеріальної шкоди, завданої власнику пошкодженого майна» [6], методика визначення вартості майна [7], методика «Загальний підхід до експертної оцінки машин, обладнання при проведенні судово-товарознавчих експертиз» [8].

Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [1] ст. 4 передбачено, що діяльність судових експертів, пов'язана з оцінкою майна здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу», з урахуванням особливостей, визначених цим Законом щодо методичного регулювання оцінки цього майна. Методичне регулювання оцінки майна здійснюється у відповідних нормативно-правових актах з оцінки майна: положеннях (національних стандартах) оцінки майна, що затверджуються Кабінетом Міністрів України, методиках та інших нормативно-правових актах, які розробляються з урахуванням вимог положень (національних стандартів) і затверджуються Кабінетом Міністрів України або Фондом державного майна України.

Алгоритм проведення товарознавчого дослідження по визначенню розміру шкоди (матеріального збитку), припускає поділ процесу на декілька основних етапів:

- визначення мети та бази оцінки при проведенні експертизи;
- вивчення наданих документів щодо об'єктів дослідження;

- проведення огляду та ідентифікації об'єктів дослідження;
- оцінка показників якості пошкоджених об'єктів;
- методичні положення оцінки розміру матеріальної шкоди, завданої власнику пошкодженого майна, на основі експертної практики.

Відповідно до завдання, що ставиться на вирішення, залізнично-транспортна частина дослідження передбачає проведення обстеження вагонів, що були пошкоджені до ступеня виключення з інвентарного парку.

Базуючись на матеріалах представлених до обстеження всі деталі та складові вагону умовно розділяються на три групи.

До першої групи віднесено деталі, придатні до використання без ремонту на спеціалізованому вагоноремонтному підприємстві. Слід враховувати, що для повторного використання їх необхідно демонтувати з вагону, очистити від іржі та залишків фарби та пофарбувати у придатних для цього умовах.

До другої групи віднесено деталі, придатні до використання тільки після виконання обстеження, і (у разі позитивного висновку за його результатами) ремонту на спеціалізованому вагоноремонтному підприємстві. Роботи по цій групі деталей будуть включати демонтаж з вагону, транспортування на спеціалізоване вагоноремонтне підприємство (вагоноремонтне депо або завод), розбирання, очищення, проведення вхідного контролю із застосуванням засобів неруйнівного контролю, ремонт деталей, що будуть визнані придатними до подальшого виконання ремонтних робіт.

До третьої групи віднесено деталі не придатні до подальшого ремонту та використання. До цієї ж групи віднесені деталі не представлені на обстеження.

Експерт, що проводить залізнично-транспортні дослідження, визначає, що під час транспортної події вагони мали вплив понаднормативних навантажень, що спричинило пошкодження значної кількості їх конструктивних елементів. Ці навантаження призвели до появи зламів, тріщин та деформацій, які можна спостерігати при візуальному контролі. Поверхневі тріщини з малим розкриттям, підповерхневі та внутрішні тріщини можуть бути виявлені тільки засобами неруйнівного контролю в умовах спеціалізованих вагоноремонтних підприємств. При цьому має бути оцінений рівень пошкоджень деталей та складових, можливість виконання їм ремонту та, після ремонту, підприємство має гарантувати безпечну подальшу експлуатацію вагонів на які вони будуть встановлені.

Слід враховувати, що понаднормативні навантаження викликають пошкодження металевих деталей на міжкристалічному рівні, що викликає у подальшому утворення мікротріщин з подальшим їх розвитком у тріщини. Це робить особливо небезпечним використання таких деталей у візках, ударно-тягових приладах та в гальмівному обладнанні від яких безпосередньо залежить безпечна експлуатація вагонів.

Без врахування цих факторів, що мають гарантувати безпечну експлуатацію та тягнуть за собою дуже значні матеріальні витрати повторне використання деталей вагонів після сходу неможливо і вони можуть бути використані у якості металобрухту.

Товарознавчі дослідження проводяться із застосуванням загальних методів, зокрема: діалектики, формально-логічних методів (абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція, ідеалізація, побудова гіпотез, аналогія).

Розрахунковий процентний показник зниження якості від природного зносу за період експлуатації, визначений за даними з актів технічного стану на кожну одиницю майна (до пошкодження майна) (з урахуванням даних про інтенсивність використання, функціональну спрямованість та ін.) за допомогою методики «Загальний підхід до експертної оцінки машин та обладнання при проведенні судово-товарознавчих експертиз».

Враховуючи, що на підставі залізнично-транспортної експертизи вагонів визначено, що у відношенні вагонів немає розумних перспектив на продаж, крім як по вартості основних матеріалів, які можна з них витягти, тому найбільш ефективним використанням вагонів є їх реалізація в якості металевого брухту, експертом-товарознавцем визначається вартість ліквідації.

Вартість ліквідації розраховується як сума валових доходів, які очікується отримати від реалізації об'єкта оцінки як єдиного цілого або його складових частин виходячи з принципу найбільш ефективного використання за вирахуванням очікуваних витрат, пов'язаних з такою ліквідацією.

Таким чином, за результатами проведених комплексної судової товарознавчої та залізнично-транспортної експертизи встановлюється ринкова вартість пошкоджених вагонів – вартість майна після пошкодження від дії негативних факторів, після чого розрахунковим методом встановлюється вартість матеріального збитку, завданого внаслідок пошкодження вагонів.

Перелік посилань

1. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (дата звернення: 28.11.2022).

2. Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.11.2022).

3. Реєстр атестованих методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 02.06.2008 № 551. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/> (дата звернення: 28.11.2022).

4. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 28.11.2022).

5. Методика оцінки майна, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 № 1891. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1891-2003-p#Text> (дата звернення 28.11.2022).

6. Судово-товарознавча експертиза по визначенню розміру матеріальної шкоди, завданої власнику пошкодженого майна: методичні рекомендації / А. І. Лозовий, В. М. Губарева, О. С. Донцова, А. А. Посохов; держреєстрація НДР 0106U000860. Харків: ХНДІСЕ, 2006. 44 с.

7. Методика визначення вартості майна / А. І. Лозовий, О. С. Донцова, В. М. Губарева. Харків: ХНДІСЕ, 2004. 112 с. (реєстраційний код у Реєстрі методик проведення судових експертиз 12.1.15). URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/> (дата звернення: 28.11.2022).

8. Методика «Загальний підхід до експертної оцінки машин, обладнання при проведенні судово-товарознавчих експертиз» (реєстраційний код у Реєстрі методик проведення судових експертиз 12.1.13). URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/> (дата звернення: 28.11.2022).

УДК 343.98

Хомутенко Віра Петрівна

кандидатка економічних наук, професор, незалежний судовий експерт

Хомутенко Алла Віталіївна

докторка економічних наук, професор, старший науковий співробітник

Мотигін Дмитро Венедиктович

завідувач відділу

*Одеський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАВДАНЬ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

FEATURES OF FORENSIC ECONOMIC EXAMINATION TASKS IN ADMINISTRATIVE JURISDICTION

У тезах висвітлюються особливості призначення судової економічної експертизи в адміністративному судочинстві та тісний зв'язок вирішуваних експертом-економістом питань із завданнями судових експертиз та об'єктами експертного дослідження.

Ключові слова: *судова економічна експертиза, призначення судової економічної експертизи, завдання, об'єкти експертного дослідження.*

The theses highlight the specifics of the purpose of forensic economic expertise in administrative proceedings and the close connection of the issues solved by the expert economist with the tasks of forensic expertise and the objects of expert research.

Keywords: forensic economic examination, purpose of forensic economic examination, tasks, objects of expert research.

Завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин у випадку порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі при виконанні ними делегованих повноважень, шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ [1, ч. 1, ст. 2]. Відповідно до Класифікатора категорій адміністративних справ, затвердженого рішенням Ради суддів адміністративних суддів від 31.10.2013 № 114, до публічно-правових спорів у фіскальній та економічній сфері віднесено «спори із приводу реалізації публічної фінансової політики», «спори із приводу адміністрування податків, зборів, а також контролю за дотриманням вимог податкового законодавства», «спори із приводу реалізації державної політики у сфері економіки щодо митної справи, державного регулювання цін і тарифів, здійснення державних закупівель», «спорів з приводу реалізації публічної політики у загальнообов'язкового державного соціального страхування та соціального захисту громадян» [2].

Згідно зі Звітами судів першої інстанції про розгляд справ у порядку адміністративного судочинства, публічно-правових спорів у фіскальній та економічній сфері, значну частку займають справи з приводу адміністрування податків, зборів, обов'язкових платежів і контролю за дотриманням податкового законодавства (в середньому 27 %) та справи у сфері відповідних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування (в середньому 46 %) й соціального захисту (в середньому 16 %) [3].

При розгляді публічно-правових спорів у економічній та фіскальній сфері виникає потреба в залученні судового експерта-економіста для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань бухгалтерського та податкового обліку, валютного і грошового обігу, бюджетного процесу та фінансових послуг, якими володіє судовий експерт-економіст. При цьому ці знання не є загальновідомими і ними володіє лише обмежене коло фахівців, які отримали відповідну професійну підготовку за певними експертними спеціальностями та мають досвід практичної роботи.

У ст. 81 й у ч. 1 та ч. 3 ст. 102 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) визначено, що за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи суд призначає експертизу по справі для з'ясування обставин, що мають значення для справи та необхідні спеціальні знання в сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо [1]. Тобто, особливістю призначення експертизи в адміністративному судочинстві є те, що призначення експертизи здійснюється, лише за ухвалою суду (судді), на відміну від порядку призначення судових експертиз в кримінальному [4, ст. 243, ст. 244], цивільному провадженні [5, ч. 2 ст. 72],

якими передбачено, що для реалізації принципу змагальності сторін, експерта може залучати як сторона обвинувачення, так і сторона захисту.

Питання, за якими має бути проведена судова економічна експертиза, у адміністративному судочинстві, визначаються судом, відповідно до вимог ч. 4-6 ст. 102 КАС України [1]. Учасники провадження мають право запропонувати суду питання, роз'яснення яких, на їх думку, потребує висновку судового експерта-економіста. Однак, у разі відхилення або зміни питань, запропонованих учасниками справи, суд зобов'язаний мотивувати таке відхилення або зміну та на свій розсуд поставити питання експерту.

Питання, які ставляться судовому експерту-економісту, і його висновки з них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта-економіста. Оскільки п. 2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень вводяться обмеження щодо переліку питань, які може вирішувати судовий експерт-економіст, зокрема: експерту забороняється вирішувати питання, які виходять за межі його спеціальних знань та з'ясування питань права, й надавати оцінку законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами та проведення ревізійних дій. Крім того, експерту забороняється самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно, передоручати проведення експертизи іншій особі [6].

Орієнтовний перелік питань, які можуть бути поставлені на вирішення судового експерта-економіста, наведено в розд. III Інструкції № 53/3 [6]. Особливу увагу під час призначення судово-економічної експертизи в адміністративному судочинстві спорів потрібно звернути на коректність питань, які ставлять перед експертом-економістом. Адже типовою помилкою та причиною недосягнення необхідних цілей під час проведення судової економічної експертизи є некоректне формулювання питань. Так, пленумом Вищого господарського суду України у Постанові «Про деякі питання практики призначення судової експертизи», визначено, що неприпустимо ставити перед судовими експертами правові питання, вирішення яких чинним законодавством віднесено до компетенції суду [7].

Доцільно зазначити, що питання предмета судової економічної експертизи нерозривно пов'язано із завданнями судових експертиз та об'єктами експертного дослідження.

Головні завдання й орієнтовний перелік вирішуваних економічною експертизою питань наведено в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз до Інструкції № 53/5. Як відомо, вони поділяються за видами спеціальності: дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності (індекс 11.1); дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій (індекс 11.2); дослідження документів фінансово-кредитних операцій (індекс 11.3) та залежать від обставин справи та мети дослідження [6]. Так, наприклад, при вирішенні судовим експертом-економістом питання «чи підтверджується документально платоспроможність підприємства «XXX» по сплаті податкового

боргу з податку на прибуток у сумі ____, станом на ____, згідно рішення контролюючого органу про відмову щодо розстрочення та відстрочення податкового боргу?»), основним завданням судового експерта-економіста в цьому випадку є проведення аналізу платоспроможності боржника зі сплати податку на прибуток за відповідний період. При цьому об'єктами експертного дослідження буде фінансова звітність, податкові декларації з податку на прибуток, реєстри бухгалтерського обліку та первинні документи (виписки банку, накладні, акти виконаних робіт і т. д.).

Проведене експертом-економістом дослідження об'єктів оформлюються у вигляді висновку експерта, який містить інформацію: коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта); на якій підставі була проведена експертиза; хто був присутній при проведенні експертизи; питання, що були поставлені експертові; які матеріали експерт використав; докладний опис проведених досліджень; зроблені в результаті висновки та обґрунтовані відповіді на поставлені судом питання [1, ч. 1 ст. 82]. Висновок експерта-економіста є джерелом доказів на підставі яких адміністративний суд встановлює наявність або відсутності документально підтверджених фактів, що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Підсумовуючи зазначимо, що значну увагу варто приділити особливостям призначення судової економічної експертизи в адміністративному судочинстві, а також питанням, що будуть поставлені на вирішення експерту-економісту, з урахуванням завдань судових експертиз та об'єктів експертного дослідження.

Перелік посилань

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 6.07.2005. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 10.11.2022).

2. Класифікатор категорій адміністративних справ: Рішення Ради суддів адміністративних суддів від 31.10.2013 №114. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0114413-13#Text> (дата звернення 10.11.2022).

3. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку адміністративного судочинства № 1-а за 2018 рік, 2019 рік, 2020 рік., 2021 рік. URL: https://court.gov.ua/sudova_statystyka/rik_2018,rik_2019,rik_2020,rik_2021 (дата звернення 10.11.2022).

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 10.11.2022).

5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 10.11.2022).

6. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ

Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 10.11.2022).

7. Про деякі питання практики призначення судової експертизи: Постанова Пленуму Вищого Господарського суду України від 23.03.2012 № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-12#Text> (дата звернення 10.11.2022).

УДК 629.017

УДК 343.98

Хоробрих Павло Миколайович

*завідувач лабораторії інженерно-транспортних
та дорожньо-технічних досліджень*

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

**ПРОБЛЕМА ЕКСПЕРТНОГО ОЦІНЮВАННЯ ДОРОЖНЬО-
ТРАНСПОРТНОЇ ПОДІЇ ЗА УЧАСТЮ ОСІБ, ЯКІ КЕРУЮТЬ
МІКРОМОБІЛЬНИМИ ЗАСОБАМИ КОРИСТУВАННЯ
(ЕЛЕКТРОСАМОКАТОМ, ГІРОБОРДОМ, МОНОКОЛЕСОМ)**

**THE ISSUE OF EXPERT EVALUATION OF TRAFFIC COLLISION
INVOLVING PERSONS WHO DRIVE MICROMOBILITY VEHICLES
(MOTORIZED SCOOTER, HOVERBOARD, ELECTRIC UNICYCLE)**

Розглянуто термінологію чинних в Україні Правил дорожнього руху, згідно з якими можна кваліфікувати електросамокат, гіроборд, моноколесо тощо як одну з категорій транспортних засобів. Запропоновано експертний підхід до аналізування дорожньо-транспортної пригоди за участю особи, яка керувала електросамокатом, гіробордом, моноколесом та ін. Висвітлено технічний бік оцінювання подібної дорожньо-транспортної події й запропоновано експертний підхід до дій особи, яка керувала електросамокатом, гіробордом, моноколесом тощо та скоїла наїзд на пішохода.

Ключові слова: електросамокат, гіроборд, моноколесо, Правила дорожнього руху, транспортний засіб, швидкість.

Terms of the Traffic Rules of Ukraine, according to which it is possible to qualify a motorized scooter, hoverboard, electric unicycle, etc., as one of the categories of vehicles are considered. Expert approach is suggested when analyzing a traffic collision involving a person who drive a motorized scooter, hoverboard, electric unicycle, etc. The technical side of evaluation of such a traffic collision is

outlined and expert approach is proposed to actions of a person who was driving a motorized scooter, hoverboard, electric unicycle, etc., and ran on a pedestrian.

Keywords: motorized scooter, hoverboard, electric unicycle, Traffic Rules of Ukraine, vehicle, speed.

На дорогах загального користування все частіше можна зустріти неповнолітніх осіб (дітей), які пересуваються на доволі великій швидкості проїзною частиною на двоколісних дошках без керма – гіробордах, на самокатах з електроприводом, на одноколісному пристрої – моноколесі. Швидко прискорюючись і маневруючи в різні боки, до того ж не подаючи попереджувальних знаків / жестів, ці учасники дорожнього руху спричиняють виникнення небезпечних ситуацій як для них самих, так і для решти оточення. В окремих випадках такі дії призводять до тілесних ушкоджень учасників дорожнього руху, а іноді, на жаль, – летального фіналу. У зв'язку з наведеним розглянемо відповідність дій таких учасників дорожнього руху вимогам вітчизняних Правил дорожнього руху (з технічних позицій), звертаючи особливу увагу на те, що законодавець не регламентує наявності на проїзній частині й безпеки експлуатації таких засобів для пересування, як гіроборд, електросамокат, моноколесо та ін.

Спершу з'ясуємо, чим є (як засоби для пересування) двоколісна дошка без керма (гіроборд та самокат із електроприводом) і моноколесо.

Гіроборд (гіроскутер) – засіб для пересування з електроприводом, який має форму поперечної планки із двома колесами по боках. Гіроборд (гіроскутер) обладнано акумуляторами для живлення електричного приводу й декількома датчиками для тримання рівноваги, самобалансування та підтримання горизонтального положення поперечної планки, на якій знаходяться ноги того, хто ним керує (рис. 1).

Рисунок 1. Гіроборд

Самокат із електроприводом, або електричний самокат – засіб для пересування, який має два або три колеса, кермо й передбачає три режими пересування: мускульний, на електротязі та змішаний (рис. 2).

Рисунок 2. Електросамокати

Моноколесо – електричний самобалансувальний уніцикл (моноцикл) з одним колесом і розташованими по обидва боки від колеса підніжками. Моноколесо використовує різні датчики, гіроскопи й акселерометри, разом з електродвигуном для автоматичного балансування вперед і назад. Людина балансує моноколесом або райдером ліворуч і праворуч, управляючи за допомогою нахилу тіла на поворотах як на велосипедах або скутерах (рис. 3).

Рисунок 3. Моноколесо

У чинних в Україні Правилах дорожнього руху [1] зазначено:

– «крісло колісне – спеціально сконструйований колісний засіб, який призначений для руху на дорозі осіб з інвалідністю або осіб, які відносяться до інших маломобільних груп населення. Крісло колісне має щонайменше двоє коліс та обладнується двигуном чи приводиться в рух мускульною силою людини»;

– «механічний транспортний засіб – транспортний засіб, що приводиться в рух з допомогою двигуна. Цей термін поширюється на трактори, самохідні машини і механізми, а також тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт» (3000 Вт);

– «мопед – двоколісний транспортний засіб, який має двигун з робочим об'ємом до 50 куб. см або електродвигун потужністю до 4 кВт» (4000 Вт);

– «мотоцикл – двоколісний механічний транспортний засіб з боковим причепом або без нього, що має двигун з робочим об'ємом 50 куб. см і більше. До мотоциклів прирівнюються моторолери, мотоколяски, триколісні та інші механічні транспортні засоби, дозволена максимальна маса яких не перевищує 400 кг»;

– «транспортний засіб – пристрій, призначений для перевезення людей і (або) вантажу, а також встановленого на ньому спеціального обладнання чи механізмів» [1].

Зіставляючи наведену термінологію Правил дорожнього руху із технічними характеристиками більшості гіробордів / гіроскутерів (наприклад: потужність двигуна гіроборду Like.Bike X Fly (black matte) [2] складає 700 Вт, гіроскутера Smart Balance SUV PRO 10.5 [3] – 1200 Вт), можна дійти висновку про те, що потужність двигунів цих засобів менша за 3000 Вт. Тому гіроборд / гіроскутер підпадає під термін «мопед» і «транспортний засіб», водночас не відповідає терміну «механічний транспортний засіб».

Порівнюючи вимоги термінів Правил дорожнього руху із технічними характеристиками потужності двигунів електросамокатів (наприклад: потужність електросамоката Speedway S3 Max Black [4] складає 800 Вт, електросамоката Like Bike Off Road [5] – 3200 Вт), доходимо висновку про те, що деякі з них менш потужні за 3000 Вт, а деякі більш потужні за 3000 Вт. Тому такий електросамокат, як Like Bike Off Road підпадає під терміни «мопед», «транспортний засіб» і «механічний транспортний засіб», а такий електросамокат, як Speedway S3 Max Black, – під термін «мопед» і «транспортний засіб», водночас не відповідаючи терміну «механічний транспортний засіб».

Із наведеного випливає, що такі засоби для переміщення, як електросамокати й гіроборди, можна вважати належними до транспортних засобів із категорії А1 згідно з вимогами Правил дорожнього руху [1]. Їх експлуатація потребує від водія досягнення певного віку та наявності відповідної категорії.

Моноколеса, маючи електропривод потужністю, яка менша за 3000 Вт, відповідають тільки одному із наведених вище термінів – «транспортний засіб». Однак моноколесо не підпадає під жодну з наведених у вимогах Правил дорожнього руху кваліфікацію, тому цей транспортний засіб неможливо класифікувати як належний до будь-якої категорії транспортних засобів (із-поміж наявних станом на сьогодні). У зв'язку із цим, експлуатація моноколеса в Україні суперечить визначенням Правил дорожнього руху, за якими «учасник дорожнього руху – особа, яка бере безпосередню участь у процесі руху на дорозі як пішохід, водій, пасажир, погонич тварин, велосипедист, а також

особа, яка рухається в кріслі колісному» [1]. До того ж варто зауважити, що, наприклад, моноколесо In Motion V10F (Black) [6] має потужність 2000 Вт і досягає швидкості до 40 км / год.

Перелік посилань

1. Правила дорожнього руху: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.11.2022).

2. Технические характеристики. Гироборд Like.Bike X Fly (black matte). URL: <https://www.ctrс.com.ua/ru/gyroboards/girobord-likebike-x-fly-black-matte-624452.html?tab=characteristic> (дата звернення: 07.11.2022).

3. Гироборд гироскутер Smart Balance 10.5" PRO Хип-Хоп. URL: <https://girosmart.com.ua/girobord-giroskuter-smart-balance-10-5-quot-pro-hip-hop> (дата звернення: 07.11.2022).

4. Speedway S3 Max Black / HOVERBOARD.com.ua. URL: <https://hoverboard.com.ua/electrosamokat/speedway-s3-max-black/> (дата звернення: 07.11.2022).

5. Like Bike Off Road / HOVERBOARD.com.ua. URL: <https://www.ctrс.com.ua/electroscooters/elektrosamokat-likebike-off-road-637097.html> (дата звернення: 07.11.2022).

6. Моноколесо InMotion V10F (black). URL: <https://stylus.ua/monokoleso-inmotion-v10f-black-779901-p779901c1421.html> (дата звернення: 07.11.2022).

УДК 343.98

Чалюк Ігор Михайлович

*завідувач відділу досліджень якості та вартості дорожньо-будівельних робіт
лабораторії інженерно-технічних видів досліджень*

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ ВЛАШТОВАНОГО АСФАЛЬТОБЕТОННОГО ПОКРИТТЯ В РАМКАХ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ

PECULIARITIES OF CARRYING OUT A STUDY OF AN INSTALLED ASPHALT CONCRETE QUALITY PAVEMENT WITHIN THE FRAMEWORK OF A FORENSIC EXAMINATION IN UKRAINE

Проведення дослідження якості влаштованого асфальтобетонного покриття на об'єктах вулично-дорожньої мережі, в рамках судової експертизи, є однією з складових дослідження вартості та якості дорожньо-будівельних робіт. Визначення якості асфальтобетонного покриття потребує безпосередній відбір зразків (кернів) з ділянки об'єкту дослідження з дотриманням діючих вимог нормативно-правових актів в галузі будівництва.

Відповідно до нормативно-правових актів в галузі будівництва відбір зразків (кернів) асфальтобетонного покриття регламентується ДБН В.2.3-4 «Автомобільні дороги. Частина І. Проектування. Частина ІІ. Будівництво» [1], ДСТУ Б.В.2.7-319 «Суміші асфальтобетонні і асфальтобетон дорожній та аеродромний. Методи випробувань» [2].

В зміні № 1 ДБН В.2.3-4 «Автомобільні дороги. Частина І. Проектування. Частина ІІ. Будівництво» [1], а саме в Розділі 21 було доповнено пунктом 21.9 у наступній редакції: «21.9 З метою встановлення об'єктивних значень товщин асфальтобетонних шарів та фізико-механічних показників асфальтобетону при прийманні закінчених робіт відбирання кернів потрібно здійснювати у період не раніше ніж через добу та не пізніше шести місяців після влаштування відповідних шарів».

Вимоги вказаного пункту є досить спірними, оскільки враховуючи період часу від закінчення виконаних робіт до відкриття кримінального провадження (збір даних, оперативна робота, вилучення документів, призначення відповідних експертиз) або відкриття провадження у судовій справі, роботи з відбору зразків (кернів) можуть бути проведені у строк більше шести місяців від часу приймання закінчених робіт.

При цьому, за твердженням більшості підрядників, відбір зразків (кернів) в рамках судової будівельно-технічної експертизи не може проводитись в терміни понад вказаний період.

Провівши аналіз відповідного пункту в рамках його відповідності до вимог при проведенні судових експертиз було встановлено, що дана норма відноситься безпосередньо до приймання закінчених робіт замовником у підрядних організацій, а судова експертиза виконує контрольні перевірки якості в період фактичної експлуатації покриття. В той же час, слід зазначити, що за умовами укладених договорів та вимог нормативних документів зберігається термін гарантійної експлуатації дорожнього покриття, під час якого повинно бути збережено всі показники якості покриття.

Враховуючи твердження, що покриття «стирається» під час експлуатації та зменшується в товщині, слід зауважити, що рівномірне «стирання» покриття, а також зміна коефіцієнта ущільнення по всій площині без утворення колій фактично не можливе. Також зміна зернового складу мінеральної частини суміші майже не можлива.

Тому, враховуючи вищенаведене, питання щодо неможливості проведення судової будівельно-технічної експертизи через пункт 21.9 ДБН В.2.3-4 [1] є неактуальним.

Крім того, в рамках проведення судової будівельно-технічної експертизи при відборі зразків (кернів) рекомендується дотримуватись методики визначення якості, вартості та обсягу будівництва об'єктів вулично-дорожньої мережі розробленої для судових експертів. Оскільки відповідно до п. 2.2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень на експерта покладається обов'язок забезпечити збереження об'єкта дослідження, за необхідністю повного або часткового знищення об'єкта дослідження або зміни його властивостей, експерт повинен отримати на це дозвіл від органу, який призначив експертизу.

Проводячи аналіз нормативно-правових актів в галузі будівництва встановлено, що в розд. 4 «Відбирання проб» ДСТУ Б.В.2.7-319 «Суміші асфальтобетонні і асфальтобетон дорожній та аеродромний. Методи випробувань» [2] зазначено, що для контролю якості асфальтобетону з конструктивних шарів дорожнього одягу відбирають проби у вигляді циліндричних кернів або вирубок прямокутної форми відповідно до ДБН В.2.3-4 [0].

Для відбирання проб з конструктивних шарів дорожнього одягу визначають ділянку не менше ніж 1,0 м від крайки покриття та не менше ніж 2 м від етика. Відбір проб виконують на всю товщину шарів з бітумним в'язучим, які контролюють.

Вирубки прямокутної форми розміром не менше ніж 0,25 м x 0,25 м та не більше ніж 0,5 м x 0,5 м вирізають за допомогою наріжчика швів або мотоблоків з алмазним кругом. Циліндричні керни діаметром не менше ніж 100 мм висвердлюють за допомогою керновідбірника.

Розміри вирубки і кількість кернів, які висвердлюють з одного місця, встановлюють, виходячи з кількості зразків, які потрібні для випробувань.

Маса досліджуваного шару, відібраних зразків на відстані не більш ніж 1 м один від одного паралельно осі дороги, повинна бути не менше ніж:

– для асфальтобетону – 9 кг;

- для асфальтополімербетону – 9 кг,
- для щебенево-мастикового асфальтобетону – 15 кг;
- для литого асфальтобетону – 9 кг.

Виходячи з експертної практики досліджень і напрацювань в напрямку з визначення якості влаштованого покриття та фактичних результатів відбору зразків, визначити необхідну кількість відібраного матеріалу в рамках польових досліджень дуже важко, оскільки не завжди фактична товщина покриття відповідає вимогам проєкту.

Для проведення подальших лабораторних випробувань (фізико-механічних досліджень) експертам під час відбору необхідно забезпечити відбір достатньої кількості зразків (кернів) в залежності від фактичної товщини покриття та наявного розміру коронки керновідбірника.

Мінімальну кількість кернів, з урахуванням фактичної товщини покриття, рекомендується відбирати відповідно до наступної таблиці.

Фактична товщина досліджуваного шару	Рекомендована кількість кернів*	
	Ø 100 мм	Ø 150 мм
від 3 см до 4 см	13	10
від 4 см до 5 см	10	7-8
від 5 см до 6 см	8	5-6
від 6 см до 7 см	7	5
від 7 см до 10 см	6	4

*у разі відбору крупнозернистого асфальтобетону, кількість кернів наведених в таблиці ... потрібно домножити на коефіцієнт 1,7. Це викликано тим, що для визначення вмісту в'язучого випалюванням об'єднана проба крупнозернистого асфальтобетону більша від проби дрібнозернистого і становить 2500 ± 50 г та 1500 ± 50 г.

Товщину кожного шару проби і загальну товщину кожної проби вимірюють з точністю до 1 мм за допомогою штангенциркуля або металевої лінійки відповідно до ДСТУ ГОСТ 427:2009.

Місце відбору зразків обирається експертом самостійно, дотримуючись основних рекомендацій:

– місце відбору не повинно бути ближче 1 метру від краю та стику покриття;

– місце відбору виконується ближче до середини накату полоси.

Для визначення товщини шарів, без необхідності проведення лабораторних фізико-механічних досліджень, необхідно провести не менше 3-х відборів на весь об'єкт дослідження.

Щодо визначення місць відбору в разі необхідності проведення лабораторних фізико-механічних досліджень необхідно дотримуватись наступних рекомендацій.

При площі покриття об'єкту дослідження ≤ 9000 кв. м:

– відібрати по одному керну на початку та кінці досліджуваної ділянки дороги для визначення товщини шарів покриття (виконання вимоги ДБН 2.3-4 [1]);

– в довільному місці (на розгляд експерта) виконати відбір зразків у кількості необхідній для фізико-механічних досліджень (виконання вимоги п 4.2 ДСТУ Б.В.2.7-319 [2]) не більше ніж 1 м один від одного;

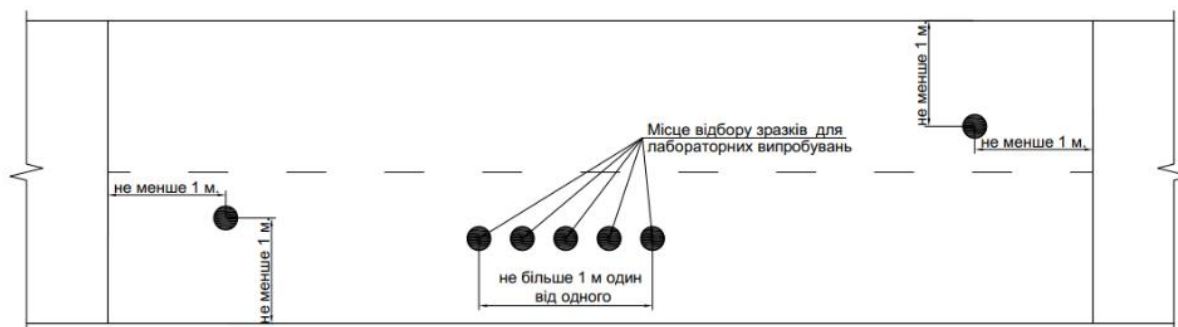

Рисунок 1. Приблизна схема відбору зразків на об'єкті площею ≤ 9000 кв. м

Таким чином на об'єкті дослідження ≤ 9000 кв. м необхідно визначити 3 місця відбору з них 1 місце відбору зразків для фізико-механічних досліджень, 2 для визначення товщини шарів.

При площі покриття об'єкту дослідження ≥ 9000 кв. м у довільних трьох або більше місцях (на розгляд експерта) виконати відбір зразків (кернів) в кожному окремому місці у кількості необхідній для фізико-механічних досліджень (виконання вимоги п. 4.2 ДСТУ Б.В.2.7-319 [2]) не більше ніж 1 м один від одного.

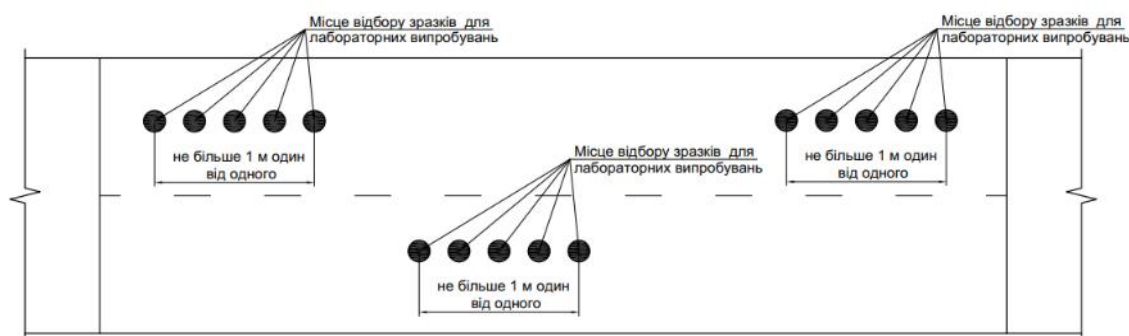

Рисунок 2. Приблизна схема відбору зразків на об'єкті площею ≥ 9000 кв. м.

Таким чином на об'єкті площею ≥ 9000 кв. м. необхідно визначити не менше 3-х місць відбору для фізико-механічних досліджень. В даному випадку визначення товщини шарів покриття вираховується як середнє значення отримане в результаті обміру отриманих зразків в кожному місці відбору. В разі необхідності кількість місць відбору може бути збільшена.

Враховуючи те, що в результаті відбору зразків в конструкціях покриттів залишаються отвори, а усунення даних пошкоджень жодним документом не

регламентується, експерту необхідно у «клопотанні про дозвіл на розкриття конструкцій» (що направляється замовнику експертизи) зазначити відповідний запис із застереженням про необхідність усунення таких пошкоджень із залученням сторонніх організацій.

Крім того, в клопотанні експерта необхідно зазначити про те, що після проведення досліджень з відібраними зразками (кернами) вони будуть знищені і не будуть повертатися разом із складеним Висновком.

Після відбору зразків пробу (кern) ідентифікують, оформлюючи акт відбору проб. Проби, відібрані в одному місці для фізико-механічних досліджень, необхідно упаковувати разом в одній загальній упаковці або ідентифікувати відповідними написами (наприклад, проба № 1.1, № 1.2, № 1.3).

В акті вказують дату та місце відбору проби, вид проби (кern або вирубка), розміри і загальну товщину проби та визначають зчеплюваність між конструктивними шарами.

Зчеплюваність вважають задовільною, якщо при вилученні проби з покриття вона зберігає монолітність та не розділяється на окремі частини в місцях контактних поверхонь при ударі молотком масою 1 кг.

Пробу упаковують в тару, яка запобігає її деформуванню та руйнуванню під час транспортування. На упаковці зазначають номер зразку.

Товщину кожного шару проби і загальну товщину кожної проби вимірюють з точністю до 1 мм за допомогою штангенциркуля або металевої лінійки відповідно до ДСТУ ГОСТ 427.

Вимірювання товщини вирубки проводять на чотирьох протилежно розташованих торцевих поверхнях між верхньою і нижньою поверхнями проби або між межами шарів, якщо проба містить більше одного шару. Вимірювання висоти керна виконують на чотирьох протилежно розташованих бічних поверхнях циліндра, паралельних осі симетрії. Вимірювання виконують у площині, перпендикулярній до верхньої площини проби. Для цього вирубку або kern встановлюють верхньою частиною на горизонтальну поверхню.

За результат визначення товщини шару приймають середнє з чотирьох вимірювань протилежно розташованих торців проби.

Лабораторні дослідження зразків (кernів) щодо якості влаштованого асфальтобетонного покриття на об'єктах вулично-дорожньої мережі в рамках судової експертизи проводяться безпосередньо на базі інституту або з залученням відповідної лабораторії з відповідними ліцензіями та дозволами на виконання відповідних досліджень.

Перелік посилань

1. ДБН В.2.3-4 Автомобільні дороги. Частина І. Проектування. Частина ІІ. Будівництво. URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2016/08/DBN-V.2.3-4_2015.pdf; https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/ZM_DBN_V234.pdf.

2. ДСТУ Б В.2.7-319:2016. Суміші асфальтобетонні і асфальтобетон дорожній та аеродромний. Методи випробувань. Київ: УкрНДНЦ, 2017. 75 с.

УДК 343.98

Чечіль Юрій Олексійович

доктор філософії у галузі права, директор

*Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України
(м. Київ, Україна)*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

PROBLEM ASPECTS OF FORENSIC EXPERT ACTIVITIES` CONDUCTING IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

У тезах висвітлюються проблемні питання організації здійснення судово-експертної діяльності в Україні, зумовлені ризиками, що виникли внаслідок збройної агресії, та запропоновано напрями їх вирішення.

Ключові слова: судовий експерт, кримінальне провадження, міжнародна правова допомога.

The theses highlight the problematic issues of the organization of forensic expert activities in Ukraine, caused by the risks that arose as a result of armed aggression, and suggest directions for their solution.

Keywords: forensic expert, criminal proceedings, mutual assistance in criminal matters.

Збройна агресія РФ проти України зумовила настання нових викликів і загроз належному забезпеченню судово-експертної діяльності в Україні. Йдеться про збільшення попиту на проведення певних видів судових експертиз, і, як наслідок, більш тривалі строки їх виконання.

Проблемним аспектом є залучення іноземних експертів до криміналістичного забезпечення фіксації фактів воєнних злочинів та проведення експертних досліджень. Згідно зі ст. 23 Закону України «Про судову експертизу» керівники державних спеціалізованих установ у необхідних випадках та за згодою ініціатора експертизи (дослідження) мають право включати до складу експертних комісій провідних фахівців інших держав. Такі спільні експертні комісії здійснюють судові експертизи за нормами процесуального законодавства України [1]. Однак назване положення не може бути застосовано при проведенні судових експертиз у кримінальному провадженні з огляду на приписи ч. 1 ст. 1 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), якими визначено, що порядок кримінального провадження на території України визначається виключно

кримінальним процесуальним законодавством України [2]. Від так залучення іноземних судових експертів до проведення судових експертиз у кримінальному провадженні відбуватиметься за процедурами міжнародного співробітництва, визначеними Розділом IX КПК України за ініціативою суду, прокурора або слідчого за погодженням з прокурором (ст. 551 КПК України) [2]. Відповідно, виникає об'єктивна потреба у визначенні правової форми звернення експерта, керівника експертної установи до слідчого, як ініціатора призначення судової експертизи з клопотанням про залучення до проведення дослідження на території України іноземних судових експертів. Вирішення цієї проблеми частково можливе через використання приписів ч. 6 ст. 69 КПК України, згідно з якими експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи без залучення інших експертів [2]. Однак, видається доцільним та необхідним передбачити окрему форму звернення як експерта, так і керівника експертної установи до ініціатора з боку сторони обвинувачення (оскільки лише вони наділені правом клопотати про звернення із запитом про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні) з клопотанням про залученні іноземного експерта. Інший аспект розглядуваної проблеми стосується можливостей залучення іноземних експертів до проведення експертних досліджень, призначених стороною захисту у кримінальному провадженні.

Варто акцентувати увагу на тому, що процедурна форма залучення іноземного експерта до проведення судової експертизи визначатиметься КПК України, однак власне порядок її проведення та надання висновку – нормативно-правовими актами, що регулюють судово-експертну діяльність в Україні. Згідно з діючими приписами Закону України «Про судову експертизу» та нормативно-правових актів, що регулюють порядок призначення і проведення судових експертиз [3-5], іноземний судовий експерт може бути залучений до спільної експертної комісії, однак не уповноважений надавати висновок самостійно у статусі експерта, як учасника кримінального провадження. З огляду на кількість судових експертиз, що вже призначені, а також тих, призначення яких очікується в перспективі, актуальним є вироблення норм та внесення змін до чинного законодавства з метою надання можливостей іноземним судовим експертам самостійно виконувати судові експертизи на території України.

Перелік посилань

1. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998

№ 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n69>.

4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України: наказ Центрального управління Служби безпеки України від 29.05.2015 № 371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0738-15#Text>.

5. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17.07.2017 № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#n143>.

УДК 343.98

Чигрина Галина Леонідівна
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінальних розслідувань*

*Заклад вищої освіти Міністерства фінансів України
«Державний податковий університет»*

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

PROCEDURAL ENSURING OF FINANCIAL INVESTIGATIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL STANDARDS

У тезах аналізується міжнародний досвід повернення активів, одержаних злочинним шляхом; висловлюються пропозиції щодо удосконалення вітчизняного процесу організації та здійснення фінансових розслідувань, проведення паралельних розслідувань у кримінальному провадженні; обґрунтовується висновок про те, що кінцевою метою фінансового розслідування є позбавлення злочинця можливості скористатися доходами від вчиненого кримінального правопорушення.

Ключові слова: фінансові розслідування, паралельні розслідування, легалізація доходів (майна), повернення активів, кримінальне провадження, кримінальний процес.

The abstracts analyze international experience in the return of assets obtained by criminal means. The paper makes proposals aimed at improving the domestic process of organizing and implementing financial investigations, conducting parallel investigations in criminal proceedings. The abstract substantiates the conclusion that

the ultimate goal of a financial investigation should be to deprive the criminal of the opportunity to use the proceeds of a criminal offense.

Keywords: financial investigations, parallel investigations, legalization (laundering) of income (property), return of assets, criminal proceedings, criminal process.

Фінансові розслідування у кримінальному провадженні здійснюються з метою виявлення, заморожування, арешту та конфіскації активів (грошових коштів, майна тощо), одержаних підозрюваними у вчиненні кримінальних правопорушень особами. Вивчення міжнародного досвіду [2-6] показує, що фінансові розслідування у кримінальному провадженні доцільно здійснювати у разі виявлення будь-якого виду кримінального правопорушення, що генерує (породжує) економічну вигоду та створює активи (грошові кошти, майно тощо). Враховуючи військовий стан, для України такий підхід є особливо актуальним.

Фінансові розслідування у кримінальному провадженні завжди пов'язані з міжнародним співробітництвом, тому це більш широке за своїм змістом, метою, цілями, завданнями, організаційними та правовими аспектами поняття, ніж досудове розслідування кримінального правопорушення, вчиненого з метою збагачення, за фактом якого розпочато відповідне кримінальне провадження.

Враховуючи важливість однозначного розуміння *змісту* та *цілей* фінансових розслідувань у кримінальному провадженні, логічним буде звернутися до положень Конвенції Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму» (далі – Конвенція 2005 р.) [7]. Так, у ст. 1 зазначеної Конвенції закріплені наступні визначення термінів «*доходи*», «*майно*» та «*предикатний злочин*»:

а) «*доходи*» означає будь-яку *економічну вигоду*, одержану чи набуту, прямо чи опосередковано, від злочинів (наразі, відповідно до чинного КК України [8] – кримінальних правопорушень). Економічна вигода може складатися з будь-якого *майна*, зазначеного в підпункті «b» статті першої Конвенції 2005 р. [7] (підпункт «a» статті 1 Конвенції 2005 р.);

б) «*майно*» включає майно будь-якого виду, незалежно від того, матеріальне воно чи виражене в правах, рухоме чи нерухоме, та правові документи або документи, які підтверджують право на таке майно або частку в ньому (підпункт «b» статті 1 Конвенції 2005 р.);

в) «*предикатний злочин*» означає будь-який злочин (кримінальне правопорушення), у результаті якого виникли *доходи*, що можуть стати предметом злочину (кримінального правопорушення).

Крім наведених вище, у міжнародній практиці протидії легалізації (відмиванню) майна та фінансуванню тероризму розповсюдженим і часто вживаним є термін «*активи*».

Велика Українська Енциклопедія зазначає, що «*активи*» (лат. *activus* – діяльний, дійовий) – власність фізичних та юридичних осіб у вигляді рухомого й нерухомого майна, землі, лісових угідь, запасів корисних копалин, інших цінностей, що мають грошову вартість і використовуються їх власниками для

виплати своїх зобов'язань іншим фізичним чи юридичним особам. При цьому вказується, що термін «активи» охоплює близькі за значенням поняття «засоби», «фонди», «майно» тощо [10].

Узагальнюючи міжнародний [2-6] та вітчизняний досвід здійснення фінансових розслідувань у кримінальному провадженні, можна дійти висновків про те, що традиційне фінансове розслідування у кримінальному провадженні має *три основні цілі*:

– встановлення місця перебування активів (майна, грошових коштів тощо), одержаних злочинним шляхом;

– прив'язування активів (майна, грошових коштів тощо) до незаконної діяльності підозрюваної особи, що дасть можливість одержати рішення суду про їх арешт (заморожування) під час досудового розслідування та подальшу конфіскацію – як остаточне рішення суду у кримінальному провадженні (кримінальній справі);

– доказування фактів вчинення відповідних злочинів (кримінальних правопорушень), як предикатних, так і пов'язаних з легалізацією (відмиванням) майна, фінансуванням тероризму тощо.

Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей (англ. *Financial Action Task Force on Money Laundering (FATF)*), обґрунтовано рекомендує під час досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення, предикатного щодо легалізації (відмивання) майна, та кримінального правопорушення, пов'язаного з фінансуванням тероризму, здійснювати *паралельні розслідування* (Рекомендація 30) [9].

У контексті фінансових розслідувань у кримінальному провадженні, під *паралельними розслідуваннями* розуміють *одночасну концентрацію уваги* на досудовому розслідуванні факту вчинення предикатного кримінального правопорушення та факту легалізації (відмивання) майна. Якщо кримінальне правопорушення, пов'язане з фінансуванням тероризму, тоді паралельно розслідуються факти вчинення тероризму (здійснення терористичної діяльності) та фінансування тероризму. Але ми не рекомендували б навіть у цьому випадку фінансові розслідування у кримінальному провадженні звужувати до розслідування тільки предикатних до фактів легалізації (відмивання) майна та фінансування тероризму кримінальних правопорушень. Активи (майно, грошові кошти тощо) підозрюваних, виявлені під час фінансового розслідування у кримінальному провадженні, можуть бути одержані в результаті вчинення будь-яких кримінальних правопорушень. Стратегічно правильно сплановане фінансове розслідування у кримінальному провадженні дозволяє виявити активи (майно, грошові кошти тощо) і задокументувати раніше невідомі органам досудового розслідування кримінальні правопорушення. Метою їх вчинення є незаконне збагачення і виявлені правопорушення взагалі можуть бути не пов'язані з легалізацією (відмиванням) майна чи фінансуванням тероризму.

Успішне здійснення фінансового розслідування у кримінальному провадженні та досягнення його кінцевої мети – позбавлення злочинця можливості скористатися доходами від вчиненого кримінального правопорушення, обумовлені:

1) високим фаховим рівнем слідчого (слідчих), який розпочав кримінальне

провадження. Доцільно здійснювати розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень слідчими, які мають досвід розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності, тобто дотримуватися принципу *спеціалізації*;

2) залученням до процесу розслідування (за дорученням слідчого (ст. 40 КПК України) та / чи як *спеціалістів* (ст. 71 КПК України)) співробітників аналітичних (ревізійних) підрозділів, підрозділів фінансової розвідки та / чи оперативних підрозділів правоохоронних органів, з метою виявлення місць знаходження підозрюваних осіб та їх активів (майна, грошових коштів тощо);

3) використанням як *формальних (офіційних)*, так і *неформальних (неофіційних) каналів* міжнародного співробітництва. На початковому етапі досудового розслідування використання залученими спеціалістами аналітичних (ревізійних) підрозділів, фінансової розвідки та оперативних підрозділів правоохоронних органів неформальних каналів міжнародного співробітництва з метою встановлення місць знаходження активів (майна, грошових коштів тощо) та осіб, яким ці активи належать, значно пришвидшує процес досудового розслідування і надає слідчому інформацію для офіційного (враховуючи вимоги чинного КПК України [1]) направлення *запитів про надання міжнародної правової допомоги* у кримінальному провадженні.

Поєднуємо думки експертів-практиків FATF та Міжнародного центру з повернення активів (МЦПА) – (англ. International Centre for Asset Recovery (ICAR)) про те, що перед направленням запиту про правову допомогу важливо знати, яку саме інформацію може запропонувати конкретна країна, та яким чином цю інформацію можна отримати. Спільні зусилля різних юрисдикцій відіграють ключову роль для успішного завершення фінансового розслідування у кримінальному провадженні. При цьому фахівцями FATF та ICAR обґрунтовано робиться акцент на пов'язаних з *оперативною інформацією* аспектах процесу виявлення та повернення активів (майна, грошових коштів тощо) підозрюваних осіб та використанні неформальних каналів одержання інформації на стадії підготовки до направлення офіційного запиту про надання правової допомоги [2].

Викладене дозволяє стверджувати, що здійснення фінансових розслідувань у кримінальному провадженні з метою розшуку активів (майна, грошових коштів тощо) та осіб, які незаконно їх одержали, повинно стати звичною практикою та першочерговим завданням для слідчого під час досудового розслідування будь-якого виду кримінального правопорушення, що породжує статки.

Перелік посилань

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1662> (дата звернення: 19.11.2022).

2. Розшук незаконно отриманих активів: практичний посібник / Базельський інститут управління, Міжнародний центр з повернення активів, 2015 (оригінал, англійська мова) / 2016 (переклад українською мовою). 146 с. URL: https://baselgovernance.org/sites/default/files/2019-1/tracing_illegal_assets

_Ukrainian.pdf (дата звернення: 19.11.2022).

3. Методичний посібник з фінансових розслідувань. Спільний міжвідомчий проєкт у сфері боротьби з вигодами від протиправної діяльності. 2017. URL: <https://cutt.ly/gVaZZSe> (дата звернення: 19.11.2022).

4. Керівництво з ризик-орієнтованого підходу для спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Київ. 2020. URL: <https://cutt.ly/fVgBBqa> (дата звернення: 19.11.2022).

5. Розслідування та судовий розгляд кримінальних проваджень щодо легалізації (відмивання) коштів: посібник для суддів. Страсбург-Київ. Червень 2021. 106 с. URL: <http://surl.li/ddenr> (дата звернення: 19.11.2022).

6. FATF REPORT. Operational Issues Financial Investigations Guidance. June 2012. 39 p. URL: <https://cutt.ly/FB6XJ7D> (дата звернення: 19.11.2022).

7. Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: Конвенція Ради Європи, учинена у Варшаві 16.05.2005, ратифікована із заявами і застереженнями Законом України від 17.11.2010 № 2698-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text (дата звернення: 19.11.2022).

8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1415> (дата звернення: 19.11.2022).

9. Рекомендації FATF. Міжнародні стандарти боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму і розповсюдженням зброї масового знищення. 2018. URL: <http://surl.li/dfldo> (дата звернення: 19.11.2022).

10. Горбатенко В. Т. «Активи». Електронна версія «Великої української енциклопедії». URL: <https://vue.gov.ua/Активи> (дата звернення: 19.11.2022).

УДК 343.148

Щербакова Ганна Володимирівна
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу*

Ужгородський національний університет

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

THE EXPERT OPINION AS A SOURCE OF EVIDENCES IN CRIMINAL PROCEEDINGS

У тезах висвітлено теоретичні та практичні аспекти використання висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні. Розглянуто поняття та зміст висновку експерта за чинним КПК України. З'ясовано особливості оцінки даних висновку експерта, умови їх допустимості та належності, підстави визнання висновку експерта недопустимим доказом.

Ключові слова: докази; процесуальні джерела доказів; кримінальне провадження; висновок експерта; оцінка висновку експерта; недопустимий доказ.

The abstracts highlight the theoretical and practical aspects of using an expert's opinion as a source of evidence in criminal proceedings. The concept and content of the expert's opinion under the current Code of Criminal Procedure of Ukraine are considered. The peculiarities of the evaluation of the data of the expert's opinion, the conditions of their admissibility and propriety, the grounds for recognizing the expert's opinion as inadmissible evidence are clarified.

Keywords: evidence; procedural sources of evidence; criminal proceedings; expert opinion; evaluation of the expert's opinion; inadmissible evidence

Як свідчить судова практика, висновок експерта у системі джерел доказів займає особливе місце.

На проблематику висновку експерта у кримінальному процесі звертали увагу в своїх працях такі вчені як Т. В. Авер'янова, Ю. П. Аленін, В. Г. Гончаренко, Н. І. Клименко, В. П. Колмаков, І. І. Котюк, В. К. Лисиченко, С. М. Стахівський, В. В. Тіщенко, М. Г. Щербаковський та ін.

Незважаючи на значний інтерес науковців до означеної тематики, ряд її аспектів на сьогодні залишаються не висвітленими. Це вказує на необхідність у подальшій її розробці. Зазначені обставини стали підставою вибору теми дослідження та обґрунтовують її актуальність.

Реформа кримінального процесуального законодавства, яка ознаменувалася прийняттям нового КПК України у 2012 р., не припиняється й дотепер.

Вносяться відповідні зміни та доповнення, зокрема, і до положень, що регламентують порядок збирання, закріплення та використання доказів. Це зумовлює потребу у *теоретичному* осмисленні таких законодавчих новел. Не менш важливим є з'ясування практичних аспектів, зокрема тих, що пов'язані з питанням висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні.

Однією з новел чинного кримінального процесуального законодавства є те, що, як сторона обвинувачення, так і сторона захисту здійснює збирання доказів, зокрема, шляхом проведення та отримання висновків експертів (ч. 2, 3 ст. 93. КПК України).

Нормативне закріплення поняття доказ міститься у ч. 1 ст. 84 КПК України, де вказано, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

При цьому *процесуальні джерела доказів* – це форма закріплення та збереження фактичних даних.

Відповідно до норм КПК України джерелами доказів є: показання, речові докази, документи, висновки експертів.

Висновок експерта – письмовий процесуальний документ, в якому відображено хід та результати досліджень, проведених з питань, які винесені на розгляд експертизи. Висновок експерта повинен містити певну сукупність відомостей, на підставі яких можна зробити висновок про те хто, з якою метою призначив експертизу, хто саме її проводив, хто брав участь в її проведенні. Висновок складається з трьох частин: вступної, дослідницької та заключної.

Висновок експерта не має наперед встановленої сили та підлягає обов'язковій *оцінці* суб'єктами доказування.

Під час оцінки висновку експерта треба перевірити:

– чи було дотримано процесуального порядку призначення та проведення експертизи;

– чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі;

– відповідність висновку експерта завданню;

– повноту та наукову обґрунтованість висновку експерта (визначення надійності застосовуваної експертом методики [1], достатності наданого експерту матеріалу й правильності вихідних даних, повноти проведеного експертом дослідження тощо);

– відповідність висновку експерта іншим зібраним у кримінальному провадженні доказам;

– достатність поданих експертові об'єктів дослідження та їх належність (при оцінці належності висновку експерта необхідно враховувати, що вона залежить від належності об'єктів, котрі досліджувалися експертом.

Якщо їх належність не підтверджується, то втрачає цю властивість і висновок експерта);

- компетентність експерта та чи не вийшов він за межі своїх повноважень;
- повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним;
- узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи;
- обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи.

Результати оцінки висновку експерта закріплюються у таких процесуальних документах як постанова, ухвала, вирок, клопотання та ін.

Аналіз літературних джерел та правозастосовної практики показує, що визнання висновку експерта недопустимим доказом найчастіше слугували такі підстави:

- непроцесуальний спосіб одержання об'єктів для експертного дослідження або грубе порушення кримінального процесуального законодавства [2, с. 28];
- відсутність у висновку підпису всіх експертів, залучених до проведення експертизи;
- висновок експертизи містить розбіжності, які суттєво впливають на її результати (дослідницька частина та підсумковий висновок були неузгоджені між собою; відповіді комісії експертів на окремі питання виявилися необґрунтованими внаслідок порушення норм методики експертизи);
- втрата чинності **свідоцтва** на право проведення експертних досліджень і не продовження його дії;
- предметом дослідження експертиз були речові докази, визнані судом недопустимими (визнання доказу недопустимим за правилом «плодів отруйного дерева»). Відповідно до цієї доктрини, якщо джерело доказів є недопустимим, то всі докази, отримані з його допомогою, будуть такими ж (Рішення Європейського суду з прав людини «Шабельник проти України», «Балицький проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України», «Яременко проти України»).

Звернемось до вітчизняної судової практики. Для ілюстрації застосування доктрини «плодів отруйного дерева» вітчизняними судами, наведемо нижчезазначений приклад.

Касаційний кримінальний суд (далі – ККС) у справі №404/700/17 погодився з висновком Кропивницького апеляційного суду, який скасував вирок суду першої інстанції, постановлений за обвинуваченням за ч.1 ст. 286 КК України.

ККС підтвердив висновок, що направлена на експертизу копія відеозапису з камери зовнішнього відеоспостереження, яка була встановлена на магазині, не є допустимим доказом, оскільки така копія не є оригіналом (хоча такий відеозапис отримано з дотриманням вимог КПК України).

Відповідно, і проведену на підставі копії відеозапису експертизу суди також не врахували, зазначивши, що «висновок експерта в повному обсязі є

недопустимим доказом, оскільки для встановлення швидкості мотоцикла «Honda CB 500», відстані від місця зіткнення в момент, коли його водію була створена небезпечна ситуація, був використаний відеозапис «1_06_R_20161026220000.avi» з оптичного диску з написом «Videx DVD-RW 4,7 GB», який судом першої інстанції був визнаний недопустимим доказом, оскільки він не є оригіналом відеозапису».

Доречно відмітити, що визнання висновку експерта неналежним або недопустимим доказом призводить до неможливості його використання у доказуванні.

Водночас неясність або неповнота експертного висновку усувається за рахунок допиту експерта або шляхом призначення додаткової експертизи. Якщо висновок експерта буде визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає сумніви в його правильності, судом може бути призначена повторна експертиза [3, с. 391].

Перелік посилань

1. Гончаренко В. Г. Критерії вірогідності висновків експерта: гносеологічний, психологічний і процесуальний аспекти. *Часопис Академії адвокатури України*. 2009. № 3. URL: <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/Chaau/2009-2/09gvgppa.pdf> (дата звернення: 06.01.2022).

2. Басай Н. М. Визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2012. 264 с.

3. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

УДК 343.98

Щербаковський Михайло Григорович
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу,
криміналістики та експертології*

*Харківський національний університет внутрішніх справ
Міністерства внутрішніх справ України*

ІМОВІРНІСНИЙ ПІДХІД ДО РЕЗУЛЬТАТІВ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЕКСПЕРТНІЙ ПРАКТИЦІ США ТА ЄВРОПИ

A PROBABLE APPROACH TO THE RESULTS OF IDENTIFICATION RESEARCH IN THE EXPERT PRACTICE OF THE USA AND EUROPE

Розглянуті варіанти експертних висновків, які рекомендує Міністерство юстиції США та провідні фахівці Європейської мережі судово-експертних установ. Висновки ґрунтуються на ймовірнісному (байєсівському) підході до оцінки результатів ідентифікаційних досліджень.

Ключові слова: *судова експертиза, висновки експерта, ідентифікація, ймовірність результатів, відношення правдоподібності.*

Variants of expert opinions recommended by the US Department of Justice and leading specialists of the European network of forensic institutions are considered. The opinions are based on a probabilistic (Bayesian) approach to evaluating the results of identification studies.

Keywords: *forensic examination, expert's opinions, identification, probability of the findings, likelihood ratio*

Для будь-якого судового процесу дуже важлива здатність кожного судового експерта оцінити результати проведеного дослідження з урахуванням обставин й положень конкретної справи, подати їх суду у ясній та лаконічній формі. В зв'язку з цим дедалі більше уваги приділяється об'єктивізації та забезпеченню уніфікації процедури оцінки результатів судово-експертних досліджень. Найбільшу складність викликає оцінка ознак, які збігаються при проведенні ідентифікаційних експертних досліджень різноманітних об'єктів. Найчастіше у вітчизняній судово-експертній практиці оцінка отриманих під час проведення експертизи даних здійснюється на якісному рівні, яка є доволі суб'єктивною й залежить від компетентності експерта. Для встановлення тотожності у судовій експертології запропоновано частотне-імовірнісний або імовірнісне-статистичний метод об'єктивізації оцінки значущості ідентифікаційних ознак. Однак цей метод не знайшов широкого розповсюдження, оскільки такого роду підхід в експертній практиці зіткнувся з

труднощами накопичення необхідних статистичних даних про частоту появи та ступеню взаємозалежності якісних чи кількісних характеристик відповідних об'єктів. У зарубіжному судово-експертному співтоваристві успішно використовується інший підхід до об'єктивізації оцінки результатів ідентифікаційних досліджень, заснований на теоремі Байєса [1]. Вказаний метод дозволяє за фактом події, що настала, обчислити ймовірність того, що вона була викликана певною іншою подією, яка їй передувала, тобто виявити і кількісно описати кореляцію між причиною і наслідком.

Байєсівський підхід в оцінці результатів ідентифікаційних досліджень у концентрованому вигляді викладено в опублікованій Європейською мережею судово-експертних установ (ENFSI) «Настанови з оціночної звітності у судовій експертизі. Зміцнення оцінки результатів судової експертизи у Європі» [2], яка є нормативно-методичним документом з оцінки експертами доказової значущості висновків, отриманих у результаті проведення ідентифікаційних досліджень у різних видах судових експертиз. Настанова стала усвідомленням міжнародної експертної спільноти в необхідності формування та впровадження єдиної для лабораторій ENFSI методичної основи судово-експертної інтерпретації та звітності.

У документі наведені вказівки щодо оформлення результатів оцінки в рамках так званого оцінного звіту (у вітчизняному трактуванні – висновку експерта). Настанова містить набір практичних рекомендацій щодо проведення оцінки значущості висновків судового експерта та подання результатів цієї оцінки у висновку. Документ включає глосарій основних термінів, приклади застосування ймовірнісного підходу при експертних дослідженнях ДНК, скла, відеозаписів, продуктів пострілу, відбитків взуття. В даний час Настанова обов'язкова для судово-експертних організацій Європейського Союзу.

В основу Настанови покладені декілька концепцій – «правдиві та хибні пропозиції» (true or false propositions), «імовірності результатів дослідження» (probability of the findings), «відношення правдоподібності» (likelihood ratio), «обумовлююча інформація» (conditioning information).

Правдиві та хибні пропозиції, виходячи із змагального характеру правосуддя, висуваються щодо поставленого експерту ідентифікаційного питання. Мається на увазі прийняття двох альтернативних версій: слід залишений об'єктом, що перевіряється, та слід залишений іншим об'єктом. Такий експертний висновок у формі оцінки відрізняється тим, що він розглядає результати, одержані з урахуванням конкуруючих гіпотетичних описів події. Імовірності результатів дослідження виражають невизначеність події у числовому вираженні (об'єктивна ймовірність) або як особистий ступінь впевненості експерта (суб'єктивна ймовірність). Імовірність визначається експертом наявністю наукових, експериментальних та інших даних щодо досліджуваних об'єктів.

Відношення правдоподібності (коефіцієнт Байєса) – це відношення ймовірностей двох протилежних тверджень, відносна сила підтримки, яку конкретні результати дають одній версії порівняно з альтернативою. У контексті судово-експертного аналізу оцінюється доказове значення того, що

зацікавлена особа (наприклад, підозрюваний) є можливим джерелом слідів на місці події. Чисельним значенням відношення ймовірності наведено словесний еквівалент. Мінімальному значенню (1) відповідає висновок про рівність версій, максимальному (більше 106) – надзвичайно сильна перевага однієї версії над іншою.

Обумовлююча інформація – це відповідна інформація про подію, відома з матеріалів справи, яка надається судовому експерту і допомагає вирішувати проблеми, що виникають: висувати відповідні версії і вибирати схему дослідження. Концепція «обумовлюючої інформації» означає, що задля з'ясування поставлених ініціатором експертного завдання питань експерт має проаналізувати всю значиму інформацію у справі, подану експерту чи запитану додатково. При цьому йдеться не про всю інформацію у справі, а лише про значиму (відповідно до предмету експертизи), оскільки вона може вплинути на майбутню оцінку доказової сили результатів експертного дослідження. У межах обраного підходу і теоретично, і практично така інформація набуває значення однієї з фундаментальних компонентів, необхідних для проведення коректної експертної оцінки. Більше того, у висновку експерта рекомендовано обов'язково зазначати, що у разі змін обумовлюючої інформації, оцінку значущості виявлених ознак має бути здійснено повторно.

Таким чином, основна мета Настанови як довідкового документа – викладення основних принципів судово-експертної інтерпретації та об'єктивізації результатів ідентифікаційних дослідження, незалежно від сфери їх застосування.

Близький підхід до оцінки результатів експертизи у формі ймовірнісних тверджень, в яких не дається категоричний висновок про ідентифікацію, викладається в рекомендаціях Міністерства юстиції США «Єдина мова для показань та висновків» [3]. Ці рекомендації є пакетом документів і призначені для стандартизації експертних висновків та показань судових експертів. Рекомендації розроблені для ідентифікаційних досліджень почерку, слідів рук, шин та взуття, вогнепальної зброї, скла, металів, волокон, наркотиків, ДНК тощо.

Залежно від об'єктів дослідження кількість запропонованих висновків відрізняється, але всі документи містять три загальні для будь-яких експертиз формулювання: «включення» (inclusion) – висновок про те, що результати експертизи забезпечують переконливу підтримку припущення про походження слідів від об'єкта, що перевіряється; «виключення» (exclusion) – висновок, що результати експертизи забезпечують переконливу підтримку припущення про походження слідів від різних об'єктів; «безрезультатно» (inconclusive) – результати експертизи не дозволяють експерту включити або виключити об'єкт, що перевіряється як джерело слідів. Спільними для всіх об'єктів є рекомендації, що ґрунтуються на ймовірнісному підході про те, що експерти не повинні використовувати термін «індивідуальність» щодо об'єктів ідентифікації, оскільки це може створити враження про дослідження всіх існуючих у природі аналогічних об'єктів. Наголошується, що висновок про тотожність – це лише ймовірна думка експерта.

Вважаємо, що теоретичний аналіз та адаптація певних положень розглянутих документів до вітчизняної практики зроблять істотний внесок в інноваційний шлях розвитку української судово-експертної науки й судово-експертної діяльності загалом. Зазначене свідчить про необхідність гармонізації передових сучасних закордонних та вітчизняних підходів у галузі оцінки результатів ідентифікаційних досліджень при проведенні судових експертиз. Вказане стосується в першу чергу поширення байєсівського підходу та застосування концепції відношення правдоподібності як у методології, так і в практиці вітчизняної судово-експертної діяльності.

Перелік посилань

1. Bozza S., Taroni F., Biedermann A. Bayes Factors for Forensic Decision Analyses with R. Springer, 2022.187 p.
2. ENFSI Guideline for Evaluative Reporting in Forensic Science. Strengthening the Evaluation of Forensic Results across Europe. URL:https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/m1_guideline.pdf. (дата звернення 18.11.2022).
3. Department of justice of United States. uniform language for testimony and reports. URL: <https://www.justice.gov/olp/uniform-language-testimony-and-reports> (дата звернення 18.11.2022).

УДК 343.148

Юнацький Олександр Володимирович
кандидат юридичних наук, доцент

Національний університет «Запорізька політехніка»

ОКРЕМІ ПРИНЦИПИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

CERTAIN PRINCIPLES OF CARRYING OUT FORENSIC EXPERT EXAMINATIONS

У роботі розглядаються окремі принципи проведення судових експертиз. Визначаються їх особливі ознаки та значення в організації проведення судових експертиз, процесі експертного дослідження та підготовці об'єктивного висновку.

Ключові слова: *судова експертиза, принципи проведення судових експертиз, спеціальні знання, судово-експертна діяльність, судовий експерт.*

The work examines certain principles of carrying out forensic expert examinations. Their special features and significance in the organization of forensic examinations, the process of expert research and the preparation of an objective conclusion are determined.

Keywords: forensic examination, principles of carrying out forensic expert examinations, special knowledge, forensic expert activity, forensic expert.

Як відомо, в процесі доказування спеціальні знання відіграють суттєве значення під час збирання та дослідження доказів, що є загальною підставою для їх застосування у будь-якій формі. Судова експертиза є найбільш розповсюдженою формою використання спеціальних знань з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Судово-експертна діяльність – це система процесуальних та організаційних процедур, пов'язаних з проведенням судових експертиз. Згідно зі ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» [1], судово-експертна діяльність здійснюється на засадах законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження. Судовою практикою також вироблено низку принципів проведення судових експертиз.

До них належать компетентність судового експерта, взаємодія суб'єктів судово-експертної діяльності, дотримання безпеки та прав особи при проведенні експертного дослідження [2, с. 224-231].

Судово-експертна діяльність має досить складну структуру. Вона включає організацію проведення судових експертиз, безпосередній процес експертного дослідження, процес взаємодії експерта з колегами та керівником експертної установи, з особами або органами, що призначили судову експертизу, а також з іншими учасниками процесу на усіх стадіях провадження судових експертиз. Крім того, вона охоплює відносини, що пов'язані зі зберіганням об'єктів і матеріалів, що надійшли для дослідження, а також зі збереженням конфіденційності інформації, що стала відомою під час проведення судової експертизи, експертну профілактику тощо.

Слід зазначити, що під час проведення судових експертиз експерту необхідно відповідати професійним якостям та нормам поведінки. Крім того, здійснюючи професійну діяльність, експерт може зіткнутися із конфліктними ситуаціями, коли необхідно зробити моральний вибір.

Розглянемо характерні ознаки окремих принципів проведення судових експертиз, до яких можна віднести об'єктивність, принциповість, самостійність у судженнях, самокритичність, наукову добросовісність, компетентність.

В основі об'єктивності судового експерта лежить його обов'язок провести повне дослідження і дати обґрунтований письмовий висновок, а в разі необхідності роз'яснити його. Об'єктивність експерта і, відповідно, об'єктивність його висновку можлива лише за умови його процесуальної та особистої незалежності [3, с. 70].

У випадку недостатності наданих матеріалів експерт повинен повідомити в письмовій формі особі або органу, що призначили судову експертизу, про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі його компетенції, а витребувані додаткові матеріали не були надані [4].

Об'єктивність також є важливим орієнтиром при проведенні попередніх досліджень, що проводяться поза експертними дослідженнями та за які

законодавством не передбачена відповідальність. Справа в тому, що попередні дослідження мають конкретного замовника, який оплачує їх проведення, тому при вирішенні неоднозначних питань фахівець може мимоволі дотримуватись сторони цього замовника.

З об'єктивністю тісно пов'язана принциповість судового експерта. Вона виражається у прагненні суворо дотримуватися професійних якостей та норм поведінки, а також у вмінні протистояти зовнішньому тиску. Тому, якщо експерт під впливом слідчого, судді, захисника та прокурора формулює або змінює свій висновок, він має бути усунений від виконання процесуальних функцій судового експерта.

Що стосується самостійності у судженнях, то для експерта вона означає, що у дослідженнях він покладається виключно на власні спеціальні знання, досвід та професіоналізм. Проте, при проведенні рядових експертиз експерт може бездумно скористатись порадою більш досвідченого експерта або взяти за основу вже наявні шаблони інших висновків, а під час проведення досліджень з резонансних справ бути під впливом громадської думки. Громадська думка може спантеличити, змусити експерта сумніватися у висновках, до яких він прийшов, а також переглянути хід дослідження. Не виключені й побоювання експерта викликати негативне ставлення суспільства, що згодом може нашкодити його професійній кар'єрі.

Принцип наукової добросовісності передбачає повноту дослідження, застосування науково обґрунтованих методик та урахування всіх наявних фактів. Він виключає використання штучно прилаштованих під бажаний висновок результатів наукових досліджень.

Ігнорування будь-якої апробованої наукової методики з метою надання зручного висновку є значним порушенням принципу наукової добросовісності. Крім того, про недостатню наукову добросовісність експерта свідчать не відображення у висновку методично важливих етапів дослідження, а також використання застарілої методичної літератури або такої, що не має відношення до цього дослідження.

Таким чином, застосування сукупності науково обґрунтованих методів та методик, що дозволяють отримати достовірні результати, як правило залишається за вибором експерта, а тому є найважливішою вимогою його професійних якостей та норм поведінки.

Дотримання принципу компетентності виражається в тому, що експерт приймає до провадження лише ті дослідження, які він може провести на підставі своїх спеціальних знань, якщо він володіє апробованими науковими методами та методиками, а також постійно підвищує кваліфікацію та поглиблює свої знання. Крім того, компетентність судового експерта багато в чому визначає доказову значущість висновку експерта, його істинність, повноту, обґрунтованість та достовірність висновків.

Насправді, саме експерту краще оцінити свою компетентність щодо вирішення конкретного завдання, ніж, наприклад, керівнику експертної установи. Проте тут може виникнути інша проблема. Вирішуючи, чи зможе він правильно відповісти на поставлені питання, експерт має бути максимально

об'єктивним і чесним перед собою. Саме тому при вирішенні питання компетентності важлива адекватна оцінка експертом своїх власних можливостей, без спроб їх перебільшення, тобто самокритичність.

Слід також мати на увазі, що кожна з експертиз є по суті науково-практичним дослідженням, яке здійснюється з метою виявлення та наукового пояснення суттєвих фактів і обставин. Здатність експерта вирішувати все більш складні і нетипові завдання зростає в процесі його професійної судово-експертної діяльності. Рівень компетентності експерта також може визначатись наявністю у нього наукового ступеня, наукових публікацій, стажем експертної роботи, кількістю проведених експертиз, індивідуальними науково-дослідницькими, логічними здібностями та ін.

Експертна практика показує, що у досвідчених співробітників державних спеціалізованих експертних установ, які мають великий стаж роботи, особиста компетентність не тільки багато в чому перевищує базову, але дозволяє орієнтуватися в теорії експертизи, в інших судово-експертних галузях [5, с. 139-140].

В той же час, наявність додаткової професійної освіти за експертною спеціальністю не може підмінятися експертним стажем у провадженні певного виду судових експертиз, оскільки кількість зроблених експертом експертиз жодним чином не обумовлює їх якість і не може компенсувати відсутність у експерта теоретичних базових знань у відповідних галузях науки і техніки.

Також на практиці органи, що призначили експертизу, іноді не в змозі оцінити якість наданих експертних послуг державних і недержавних експертів. При конкуренції цих висновків, суд змушений на власний розсуд оцінювати вірогідність і наукову обґрунтованість висновків експертів з урахуванням їх компетентності, яка в ряді випадків документально підтверджується свідоцтвом про присвоєння кваліфікації судового експерта з певного виду експертної спеціальності, а в деяких випадках – наявністю наукового ступеня, публікацій тощо, що є не завжди ефективним.

Отже, до основних принципів проведення судових експертиз можна віднести об'єктивність, принциповість, самостійність у судженнях, самокритичність, наукову добросовісність, а також компетентність. Їх дотримання має суттєве значення в процесі експертного дослідження та підготовці об'єктивного висновку, а також певною мірою впливає на ймовірність допущення експертних помилок.

Перелік посилань

1. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 18.11.2022).
2. Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі: навч.-довід. посібник / за ред. Ю. М. Грошевого. Харків: Одиссей, 2004. 448 с.
3. Клименко Н. І. Судова експертологія: Курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 528 с.

4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 18.11.2022).

5. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

УДК 343.98:001.89 (477)

Юсупов Володимир Васильович

доктор юридичних наук, професор

провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового інституту № 2

Національна академія внутрішніх справ

(м. Київ, Україна)

ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ НАУКОВІЙ ШКОЛІ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

STUDY OF THE PROBLEMS OF USING SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FORENSIC SCIENTIFIC SCHOOL NATIONAL ACADEMY OF INTERNAL AFFAIRS

У тезах висвітлюються питання досліджень криміналістичної наукової школи Національної академії внутрішніх справ проблем використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Зроблено висновок про вагомий внесок відповідних досліджень спеціальних знань у науково-методичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, зокрема воєнних та пов'язаних з ними злочинів.

Ключові слова: спеціальні знання, судова експертиза, криміналістика, наукова школа, Національна академія внутрішніх справ, воєнні злочини.

The abstracts deal with the issues of research of the forensic science school of the National Academy of Internal Affairs on the problems of using special knowledge in criminal proceedings. A conclusion was made about the significant contribution of relevant studies of special knowledge to the scientific and methodological support of the investigation of criminal offenses, in particular military crimes and crimes related to them.

Keywords: special knowledge, forensic expertise, criminalistics, science school, National Academy of Internal Affairs, military crimes.

На сучасному етапі в умовах повномасштабного збройного вторгнення росії в Україну змінюються пріоритети правоохоронної діяльності, у тому числі її науково-методичного забезпечення.

Евакуація людей, документування воєнних злочинів, ексгумація, розмінування, охорона правопорядку в умовах бойових дій – це щоденні виклики працівникам поліції та фахівцям інших правоохоронних відомств.

Саме працівники поліції, які повертаються до визволених населених пунктів, беруть громадян під правовий і, навіть фізичний захист.

Нині головні функції слідчих, спеціалістів-криміналістів, вибухотехніків та інших фахівців Національної поліції України (далі – НПУ) у деокупованих регіонах держави полягають у здійсненні ексгумації тіл з місць поховань, виявленні та знешкодженні снарядів, гранат, різноманітних вибухових пристроїв, тощо.

В умовах зміни вектору практичної діяльності працівники НПУ потребують науково-методичного забезпечення спеціальної правоохоронної діяльності, зумовленої веденням активних військових дій в Україні.

В основі сучасної правоохоронної діяльності найбільш затребуваними стають спеціальні знання із зовнішньої балістики, судової медицини, криміналістичної вибухотехніки, криміналістичного документознавства та інших складових криміналістики і судової експертології.

Відомо, що практична і наукова сфери тісно пов'язані між собою, мають постійний вплив одна на одну. Їх розвиток відбувається у синергетичному зв'язку з попереднім досвідом, дослідженнями, результатами.

Позитивним у цьому аспекті слід відмітити накопичений досвід криміналістів Національної академії внутрішніх справ (далі – НАВС), які в цілому утворюють криміналістичну наукову школу провідного закладу вищої освіти системи МВС України.

Дослідження спеціальних знань під час кримінального провадження є вагомим напрямом наукових пошуків кафедри криміналістики та судової медицини, кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз, науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології, наукової лабораторії з проблем протидії злочинності НАВС.

Наукові і науково-педагогічні працівники активно продовжують дослідження використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, які були закладені у наукових школах: відомих криміналістів М. В. Салтевського, В. П. Бахіна, В. С. Кузьмічова, А. В. Іщенко, В. К. Весельського, Є. Д. Лук'янчикова, О. В. Рибальського, В. Г. Хахановського, П. Д. Біленчука та ін. Їх здобутки стосувалися судово-експертного встановлення групової належності об'єктів, дослідження звукових, запахових слідів та електронних доказів (М. В. Салтевський), використання спеціальних знань у криміналістичній тактиці та криміналістичній

методиці (В. П. Бахін, Є. Д. Лук'янчиков, В. К. Весельський), спеціальних знань у слідчій діяльності (В. С. Кузьмічов), дослідження науково-методичних основ судової експертології і криміналістики (А. В. Іщенко), спеціальних знань в експертизі матеріалів та засобів цифрового відео звукозапису (О. В. Рибальський), спеціальних знань у криміналістичній інформатиці (В. Г. Хахановський), розслідування злочинів із залученням спеціальних знань інших наук: кібернетики, інформатики, нейробіоники тощо (П. Д. Біленчук).

Окремо слід зазначити про новаторський у вітчизняній криміналістиці підхід до вивчення спеціальних знань, започаткований свого часу професором В. С. Кузьмічовим. Він обґрунтував у курсі «Криміналістика» систему навчальної дисципліни з виокремленням окремого розділу «Криміналістична експертиза» («Криміналістика», Київ, 2001), а також у навчальній програмі «Криміналістика», яка багато років використовувалася при підготовці юристів і правоохоронців у НАВС.

Лише за останні роки в НАВС були захищені дисертації з проблематики спеціальних знань у судочинстві: «Судово-мистецтвознавча експертиза у кримінальному судочинстві України» (О. О. Шульга), «Використання спеціальних знань при розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником» (А. М. Таранова), «Теоретичні та методичні основи експертизи встановлення давності документу» (С. Ю. Стратонов), «Криміналістичне дослідження металльної холодної зброї» (А. С. Пашиєва), «Використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку» (Д. О. Хомич), «Визначення вартості нерухомого майна на час вчинення злочину в кримінальному провадженні» (Ю. О. Чечіль), «Використання баз біометричних даних підрозділів Експертної служби МВС України під час розслідування кримінальних правопорушень» (К. В. Дубонос), «Криміналістичні засади встановлення ситуаційних обставин пострілу з нарізної вогнепальної зброї» (В. І. Голоботовський), «Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень» (О. М. Шрамко), «Теоретичні, правові та праксеологічні засади техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів» (В. В. Арешонков, докторська), «Використання балістичного обліку експертної служби МВС України у розслідуванні кримінальних правопорушень» (О. В. Грищенко), «Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» (Б. Б. Теплицький), «Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення» (Н. В. Копча), «Основи методики судової експертизи встановлення давнини виготовлення документа» (К. М. Ковальов). Науковими керівниками дисертантів є представники започаткованих криміналістичних шкіл НАВС.

Сучасні наукові осередки дослідження використання спеціальних знань у кримінальному провадженні сконцентровані на кафедрах та лабораторіях

криміналістичного напрямку, де розвиток наукових пошуків очолюють керівники професори С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, О. В. Таран та ін. Ці дослідники сформувавши власні наукові осередки, більшість з них мають захищених докторів юридичних наук.

Результати дисертаційних робіт, у тому числі щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, активно впроваджуються у законотворчу і практичну діяльність та освітній процес. Дослідники систематично долучаються до розроблення пропозицій щодо вдосконалення вітчизняної правової системи у сфері судово-експертної діяльності.

На основі узагальнення результатів досліджень наукових шкіл академії, підготовлено і видано серію аналітичних та методичних праць, коментарів і підручників, зокрема іноземною мовою. Розгорнуто розроблення унікальних приладів і технологій у галузі спеціальної та криміналістичної техніки і тактики, судової медицини з їх належним визнанням на державному рівні, засвідченням охоронними документами на об'єкти інтелектуальної власності, серед яких десятки патентів й авторських свідоцтв.

Дослідження проблем використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень представниками НАВС відбувається у тісному науковому зв'язку з іншими провідними криміналістичними школами: Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Національного університету «Одеська юридична академія», Національної академії Служби безпеки України, Харківського національного університету внутрішніх справ, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Львівського державного університету внутрішніх справ, Одеського державного університету внутрішніх справ, Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Державного податкового університету та інших освітніх закладів як України, так й іноземних держав. Практична складова наукових досліджень спеціальних знань поглиблюється спільною роботою криміналістів академії з судовими експертами науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції, передусім – Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, Експертної служби МВС, судово-медичними експертами, вибухотехніками НПУ і Міністерства оборони України.

Отже, розвиток досліджень проблем використання спеціальних знань під час розслідування злочинів криміналістичною науковою школою НАВС слугує надійним фундаментом науково-методичного забезпечення сучасних проблем розкриття воєнних та пов'язаних з ними злочинів, створюють належні умови для підготовки фахівців-правоохоронців, здатних професійно реагувати на нинішні виклики військового вторгнення окупантів на територію України.

УДК 340.6:636.09:504:343.296

Яценко Іван Володимирович

*доктор ветеринарних наук, професор, провідний науковий співробітник
лабораторії фізичних, хімічних, біологічних та молекулярно-генетичних
досліджень*

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

МОЖЛИВОСТІ СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК ВЕДЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ

POSSIBILITIES OF FORENSIC VETERINARY EXAMINATION IN PROVIDING COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED AS A CONSEQUENCE OF WAGING A WAR OF AGGRESSIVENESS

У тезах висвітлюються можливості судово-ветеринарної експертизи у забезпеченні відшкодування шкоди, завданої внаслідок ведення агресивної війни. Стверджується, що суб'єктом судово-ветеринарної експертизи є лікарі ветеринарної медицини, котрі мають кваліфікацію судового експерта за спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження». Об'єктами дослідження є живі тварини та трупи тварин або їх рештки. Аргументовано, що за результатами дослідження об'єктів судовий експерт визначає ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, встановлює її каліцтво, як наслідок ушкодження, причину смерті, а також причинно-наслідковий зв'язок між ушкодженнями і негативними наслідками для здоров'я і життя тварини.

Ключові слова: судово-ветеринарна експертиза, судовий експерт, труп тварини, жива підекспертна тварина, каліцтво тварини, шкода здоров'ю.

The theses shown the forensic veterinary examination possibilities in ensuring compensation for damage caused as a result of waging an aggressive war. It is claimed that the forensic veterinary examination subjects are veterinarians who have the forensic expert qualification in the specialty: 18.1 «Veterinary research». The research objects are live animals and animal corpses or their remains. It is argued that based on the results of the examination of the objects, the forensic expert determines the degree of severity of the damage caused to the animal's health, establishes its mutilation as a result of the damage, the cause of death, as well as the cause-and-effect relationship between the damage and the negative consequences for health and animal life.

Keywords: forensic veterinary examination, forensic expert, animal corpse, live animal under examination, animal mutilation, damage to health.

Військова агресія російської федерації проти України у 2022 р. вже завдала та продовжує завдавати багато шкоди: зареєстровані численні людські жертви, частково, а подекуди й повністю зруйнована інженерна інфраструктура, зруйновано або пошкоджено житлові будинки, промислові об'єкти, та виробничі потужності, серед яких і аграрні комплекси для утримання сільськогосподарських тварин: свиней, великої рогатої худоби, овець, кіз, коней, птиці, а також фермерські господарства, індивідуальні підсобні господарства, зоопарки, екопарки, притулки для тварин. Все це завдало значних збитків економіці України взагалі, а також тваринницькій галузі, зокрема. У зв'язку з цим, особливої актуальності набувають питання про механізми відшкодування збитків постраждалим суб'єктам [1].

Від ворожих ракет та снарядів гинуть не лише люди, а й тварини. Покажимо на кількох конкретних випадках із воєнної хроніки. Так, під час обстрілів на молочній фермі підприємства «Агромол» у Харківській області загинуло дві третини корів від загального поголів'я [2]. На території Чкалівської громади, що на Харківщині, через обстріли три ангари агропідприємства згоріли разом із коровами. Також повністю була знищена ферма у Вовчанському районі, а сотні тварин були вбиті. Через обстріли окупантів, згоріла ферма разом із тваринами у Малій Рогані. На станції «Александрія» у селищі Гостомель Київської області російські війська знищили стайню, у якій згоріли живцем коні. Внаслідок бомбардувань російськими літаками ферми в Анисові, що на Чернігівщині, загинули сотні тварин, живцем згоріли та померли від осколкових поранень майже 80 телят, 60 новонароджених і понад 40 корів. На найбільшій у Європі птахофабриці у Чорнобаївці, що на Херсонщині, загинуло 4 мільйони курей. Також росіяни вбили близько 100 тварин, зруйнували частину вольєрів і повністю знищили інфраструктуру екопарку Фельдмана у м. Харкові [3].

У цілому тваринництво в Україні за 2022 р. знищено на 15 % від загального обсягу. Протягом 2022 р. чисельність поголів'я великої рогатої худоби скоротилась на 300 000 тварин, тобто на 8-10 % проти 2021 р. Серед основних причин такого скорочення асоціація виробників молока вважає загибель тварин від вогнепальних і осколкових ушкоджень під час бойових дій [3].

Від початку війни проведено кілька наукових форумів, зокрема й науково-практична конференція 22.06.2022 на базі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, де вченими-юристами були розглянуті проблеми законодавчого забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, учинених під час воєнного стану, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, забезпечення розслідування кримінальних правопорушень. Проте, українське законодавство у цій сфері залишається недосконалим, зокрема й щодо визначення шкоди та відшкодування збитків у тваринницькій галузі.

З огляду на зазначене, для визначення шкоди, заподіяної здоров'ю і життю тварин внаслідок воєнних дій, вагоме значення має судово-ветеринарна експертиза, яка започаткована у 2019 р. за ініціативи Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» у системі експертних установ Міністерства юстиції України [4].

Предметом судово-ветеринарної експертизи є сукупність фактичних даних та обставин справи (провадження), пов'язаних із шкодою, заподіяною здоров'ю і життю тварини, зокрема, характером, механізмом, черговістю, послідовністю, тяжкістю, прижиттєвістю чи посмертністю та давністю утворення тілесних ушкоджень, виникненням і поширенням захворювань тварин, виникненням їх каліцтва чи причиною смерті, встановлених судово-ветеринарним експертом на підставі використання спеціальних знань, шляхом застосування відповідних засобів (методів) за результатами проведеного всебічного дослідження об'єктів, як носіїв інформації, з метою розв'язання ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних завдань судово-ветеринарної експертизи [5].

Суб'єктом судово-ветеринарної експертизи живих тварин є лікарі ветеринарної медицини, котрі мають кваліфікацію судового експерта за спеціальністю: 18.1 «Ветеринарні дослідження».

Залучення судово-ветеринарних експертів для встановлення розладу здоров'я або причини смерті тварин внаслідок воєнних дій зумовлене потребою правоохоронних органів для правильної кваліфікації правопорушень, а також суспільства – у справедливому судочинстві. Так, можливостями судово-ветеринарної експертизи під час розслідування воєнних злочинів російської федерації, у результаті яких загинули тварини, а також для забезпечення відшкодування шкоди є такі:

1) участь судово-ветеринарного експерта у якості спеціаліста під час огляду місця події;

2) вирішення питань під час проведення судово-ветеринарної експертизи, зокрема таких:

– Якої статі, віку труп тварин, які його фізіологічні особливості?

Які тілесні ушкодження виявлені у трупа тварини, яка їх локалізація і характер?

Який механізм та яка черговість і послідовність заподіяних тілесних ушкоджень?

Яка причина смерті тварин, труп якої досліджено?

Яка давність утворення ушкоджень, виявлених у трупа тварини. Прижиттєвий чи посмертний характер вони носять?

Якого ступеня тяжкості тілесні ушкодження, виявлені у трупа тварини?

Чи є ушкодження, виявлені у трупа тварини, смертельними?

Які ускладнення здоров'я від заподіяних ушкоджень виникли за життя тварини?

Чи є ці ускладнення смертельними?

Чи є виявлені в підекспертному трупі тварини тілесні ушкодження каліцтвом?

Чи є на підекспертному трупі тварини характерні ознаки ушкодження, за якими можна встановити характер та особливості зброї чи інших знарядь, якими заподіяні травми?

Чи існує причинно-наслідковий зв'язок між виявленими тілесними ушкодженнями і смертю тварини?

Чи спричинили виявлені ушкодження фізичний біль, страждання і мучення тварини перед смертю?

Якщо ж об'єктом судово-ветеринарного дослідження буде жива підекспертна тварина, з тілесними ушкодженнями, то за допомогою судово-ветеринарної експертизи можуть бути вирішені такі основні питання:

– Яким є характер ушкоджень з ветеринарної точки зору та яка їх локалізація?

– Який механізм, черговість та послідовність виникнення ушкоджень у підекспертної тварини?

Чи могли виявлені ушкодження виникнути без стороннього втручання?

Чи можна за характером ушкодження тіла тварини встановити, яким видом знаряддя заподіяні травми? (зазначене питання може вирішуватись комплексною судовою ветеринарно-трасологічною експертизою).

– Яка давність виникнення ушкоджень?

– Якого ступеня тяжкості кожне з ушкоджень?

Чи є ушкодження, небезпечними для життя у момент їх заподіяння, а якщо так, то чим зумовлена їх небезпечність?

До яких наслідків для здоров'я тварини призвело кожне із заподіяних ушкоджень, і якими є наслідки у їх сукупності?

Чи існує причинно-наслідковий зв'язок між заподіяними тварині тілесними ушкодженнями за встановлених обставин і розладом її здоров'я?

Чи призвели до каліцтва тварини заподіяні їй ушкодження за встановлених обставин як кожне окремо, так і у сукупності?

Чи є ушкодження, виявлені на тілі тварини, ушкодженнями її екстер'єру та чи призвели вони до його знівечення (особливо це стосується коней спортивних порід, зоопаркових, циркових тварин тощо!)?

Чи спричинили тілесні ушкодження фізичний біль і страждання тварини?

Для забезпечення експертної діяльності автор цієї роботи у межах виконання НДР у ННЦ «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» брав участь у розробці та обґрунтуванні правил судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, методики судово-ветеринарного дослідження живої підекспертної тварини, порядку вилучення об'єктів судово-ветеринарної експертизи з трупа тварини для лабораторних досліджень, методики судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва, методики судово-ветеринарної експертизи трупів тварин; а також аргументував особливості укладання висновку судово-ветеринарного експерта за результатами судово-ветеринарного дослідження трупів ссавців та птиці, а також живих підекспертних тварин.

Крім того, автором тез підготовлено до друку навчальні посібники «Судово-ветеринарна танатологія», «Практика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин», «Практика судово-ветеринарної експертизи з визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини», «Практика судово-ветеринарної експертизи із встановлення каліцтва тварини», до яких увійшли власні судово-експертні надбання, у т. ч. й під час воєнних подій. Зазначені навчальні посібники будуть корисними як для практикуючих судово-ветеринарних експертів, так і прокурорів, слідчих, дізнавачів, суддів, викладачів та студентів.

Таким чином, розробка та впровадження у судово-експертну діяльність нових методів, способів та засобів судово-ветеринарної експертизи розширює її можливості, створює умови для надання обґрунтованого й об'єктивного висновку експерта, як засобу доказування у судочинстві, у т. ч. й для забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок ведення агресивної війни проти України.

Перелік посилань

1. Капліна О. В. Відшкодування шкоди, завданої громадянину внаслідок збройної агресії: кримінальний процесуальний аспект. *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації*: тези наук.-практ. конференції (м. Харків, 22.06.2022). Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 12-17.

2. Окупанти в Харківській області розгромили ферму й убили 2 тис. корів. Сайт інтернет-видання «ГОРДОН» (gordonua.com). URL: <https://gordonua.com/ukr/news/war/okupanti-na-harkivshchini-rozgrotili-fermu-ta-vbili-dvi-tisjachi-koriv-1634798.html>.

3. Ситуація на тваринницьких фермах України під час війни: звіт зоозахисників ГО «Відкриті клітки Україна». Сайт «Рубрика. Все по полочках». ТОВ «ІА» Рубрика». URL: <https://rubryka.com/2022/06/24/tvarynnytski-fermy-vijna/>.

4. Ключев О. М. Удосконалення експертного забезпечення правосуддя: теоретичні, правові та організаційні аспекти. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: збірник наукових праць. 2019. Вип. 19. С. 102-117. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.08.

5. Яценко І. В. Предмет судово-ветеринарної експертизи та його значення в теорії і практиці судової експертизи. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Серія «Право». 2022. Вип. 73, ч. 2. С. 154-173. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.73.55.

УДК 343.98

Єгорова Тетяна Михайлівна

завідувачка сектору Полтавського відділення

Браїлко Юлія Іванівна

*кандидатка філологічних наук, доцентка, провідна наукова співробітниця
Полтавського відділення*

*Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
(м. Харків, Україна)*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КОМПЛЕКСНОЇ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

ACTUAL PROBLEMS OF COMPLEX FORENSIC PSYCHOLOGICAL AND LINGUISTIC EXAMINATION IN THE CONTEXT OF THE ARMED AGGRESSION OF RUSSIA AGAINST UKRAINE

У тезах побіжно висвітлено процес розвитку комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи в умовах потужної російської інтервенції в інформаційній сфері. Особливу увагу приділено проблемі коректного формулювання питань у кримінальних провадженнях, пов'язаних із деструктивним інформаційно-психологічним впливом РФ.

Ключові слова: комплексна судова психолого-лінгвістична експертиза, державна безпека, інформаційна безпека, інформаційна інтервенція, інформаційно-психологічні технології, комунікативний простір.

This thesis briefly covered the process of today's development of complex forensic psychological-linguistic examination in the conditions of powerful Russian intervention in the information sphere. Special attention is paid to the problem of correct wording of issues in criminal proceedings related to the destructive informational and psychological influence of the Russian Federation.

Keywords: complex forensic psychological and linguistic examination, state security, information security, information intervention, information and psychological technologies, communicative space.

Україна як незалежна держава протягом багатьох років випробовує весь арсенал гібридної війни з боку Російської Федерації. З урахуванням реальності загроз Закон України «Про національну безпеку України» визначає основи, принципи, цілі й засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству й кожному громадянину захист від цих загроз [1].

Складником Закону України «Про національну безпеку України» є Стратегія забезпечення державної безпеки (далі – *Стратегія*), затверджена Указом Президента України від 16.02.2022 № 56/2022. У п. 3 Стратегії поняття інформаційної безпеки визначено як «стан захищеності національних інтересів людини, суспільства і держави в інформаційній сфері, за якого унеможливлено завдання шкоди <...>» [2]. До загроз, що завдають шкоди інформаційній безпеці України, належить системне застосування іноземними спецслужбами, окремими організаціями, групами, особами інформаційно-психологічних технологій, реалізовуваних через різноманітні засоби деструктивної пропаганди, надання неповної або недостовірної інформації як безпосередньо в Україні, так і за її межами [2].

В умовах війни РФ проти України надзвичайно широкий арсенал інтервенції в інформаційній сфері, спрямований на ментальний розкол в українському суспільстві, розв'язування національної й релігійної ворожнечі, спонукання до підтримки збройної агресії РФ і співпраці з державою-агресоркою, до схвалення окупації частини території України, діяльності окупаційних адміністрацій та до публічної репрезентації цих процесів. Інформаційно-психологічні деструктивні технології, застосовувані російським агресором, містять сучасні засоби маніпулятивного впливу на емоційну, когнітивну, мотиваційну, особистісну та світоглядну сфери психіки цільової (української) аудиторії з метою досягнення тектонічних смислових зсувів у свідомості людей, змін їхніх культурних, особистісних цінностей та системи знань, унаслідок чого полегшується ухвалення людиною рішення в заданому їй напрямі (див., наприклад, [3-6]).

Смислові світоглядні конструкти щодо «демлітаризації» та «денацифікації» (а останнім часом – і «десатанізації»!) України Російська Федерація транслює шляхом уведення відповідних меседжів, як-от «захист від фашистської / нацистської / неонацистської загрози», «звільнення пригноблених українців (недалеких «хохлів») від фашистської влади», «побудова нової економічної й політичної моделі українського суспільства» (наприклад, проєкт «Новоросія») тощо. Російський агресор, вигадуючи штучні, фіктивні та пропагандистські політичні міфи, намагається імплантувати в індивідуальну свідомість українських громадян російську ідеологічну матрицю, активно поширювану мас-медіа в теле- та інтернет-просторі, а на окупованих територіях – також працівниками адміністративних установ, закладів освіти тощо.

Від початку війни з російським агресором внесено зміни та доповнення до Кримінального кодексу України (далі – КК України) в частині ст. ст. 111 («Державна зрада»), 1111 («Колабораційна діяльність»), 1112 («Пособництво державі-агресору»), 1142 («Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану»), 4351 («Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю») та 4362

(«Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників») [7].

Установлення правоохоронними органами фактів масованої інформаційної інтервенції РФ проти України спричиняє неухильне зростання кількості запитів на проведення комплексних психолого-лінгвістичних експертиз. Від лютого 2022 р. судові експерти зібрали значний обсяг емпіричного матеріалу, який уможливує створення об'єктивних методик комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи.

Напрацьована в період воєнного часу практика судової психолого-лінгвістичної експертизи дає змогу визначити предмет, об'єкти, межі компетенції, завдання та основні алгоритми комплексного дослідження. Водночас зауважимо, що експертна практика виявляє певні недоліки у формулюванні замовником питань, поставлених на вирішення комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи. Зокрема, існують тенденції до:

- а) еkleктичного, занадто розширеного набору завдань, що не стосуються диспозиції конкретної статті КК України;
- б) постановки питань правового характеру;
- в) постановки питань, що не стосуються предмета і/або об'єкта лінгвістичного (психологічного) дослідження тощо.

Як свідчить експертна практика, під час збройної агресії РФ проти України протягом 2022 р. найчастіше призначають комплексні психолого-лінгвістичні експертизи в кримінальних провадженнях за ст. 436² КК України («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників»). Тут найбільше помилок спостерігається у питаннях щодо глорифікації осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, представників збройних формувань РФ і підконтрольних РФ самопроголошених органів та ін. До таких питань замовник зазвичай додає весь перелік визначених ст. 436² КК України осіб, але, наприклад, у наданих на дослідження матеріалах наявна лише інформація стосовно представників збройних формувань Російської Федерації, а згадки про представників підконтрольних РФ самопроголошених органів відсутні, чи загалом у досліджуваних об'єктах не міститься будь-якої інформації про таких осіб. З урахуванням того, що експерти, керуючись ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» [8], зобов'язані виконати дослідження за принципами об'єктивності й повноти, а п. 4.16 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 № 53/5 [9], передбачає інтегровану оцінку результатів комплексного дослідження; така некоректна постановка питання задіює в алгоритмі експертного аналізу операцію елімінування (виключення), що потребує додаткового часу та спричинює збільшення строку виконання експертизи.

Тенденція некоректної постановки питань є почасти закономірною, оскільки зазначені вище новели КК України ще напрацьовуються в правоохоронній і правозастосовній практиці, а методологія комплексного психолого-лінгвістичного дослідження наразі перебуває на стадії розроблення.

Водночас ці проблеми дещо загальмовують адаптацію сучасних наукових досягнень у галузях лінгвістики та психології до потреб юридичної практики.

Отже, долаючи виклики, що постали у зв'язку з воєнною агресією Російської Федерації проти України, судові експерти успішно працюють у напрямі подальшого розвитку комплексної психолого-лінгвістичної експертизи.

Перелік посилань

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII (у ред. від 15.06.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 16.11.2022).

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.12.2021 «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: затв. Указом Президента України від 16.02.2022 № 56/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text> (дата звернення: 16.11.2022).

3. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. Киев: Оріяни, 2000, 448 с.

4. Магда Є. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 138-142.

5. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків, 2015. 304 с.

6. Почепцов Г. Войны новых технологий. Харьков, 2020. 608 с.

7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (у ред. від 06.11.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.11.2022).

8. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII (у ред. від 01.01.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

9. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Мін'юсту України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 14.11.2022).

УДК 343.98

Євтіфєєв Сергій Леонідович

*кандидат технічних наук, доцент, старший науковий співробітник
кафедри матеріалознавства та інженерії матеріалів Інституту цифрових
технологій дизайну та транспорту*

Фроленкова Ольга Вікторівна

*кандидат технічних наук, старший викладач кафедри матеріалознавства та
інженерії матеріалів Інституту цифрових технологій дизайну та транспорту*

Національний університет «Одеська політехніка»

Омельченко Євген Іванович

*судовий експерт лабораторії автотехнічних та транспортно-товарознавчих
видів дослідження*

*Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ВИЗНАЧЕННЯ ПРИЧИН РУЙНУВАННЯ ОПОР РЕКЛАМНОЇ КОНСТРУКЦІЇ

DETERMINING THE REASONS DESTRUCTION OF ADVERTISING STRUCTURE SUPPORTS

Безпечне встановленні будь-якої рекламної конструкції має дуже важливе значення для суспільства, особливо у теперішній час. Тому, слід враховувати крім різноманітних технологічних факторів, ще й конструкторські. Авторами проводиться дослідження причин руйнування рекламної конструкції у мирний час, коли вона впала на автомобіль. Падіння відбулося в момент відсутності вітру (було зафіксовано на камері відеоспостереження).

Ключові слова: руйнування, злам, динамічне напруження, фактографічний аналіз та дослідження, матеріалознавча експертиза.

The safe installation of any advertising structure is very important for society, especially at the present time. Therefore, in addition to various technological factors, one should also take into account design ones. The authors are conducting a study of the causes of the destruction of an advertising structure in peacetime, when it fell on a car. The fall occurred at the time of the absence of wind (it was recorded on a surveillance camera).

Keyword: destruction, fracture, dynamic stress, factual analysis and research, material science examination.

По вулиці Генуезькій, 24, сталося руйнування опор рекламної конструкції заввишки 6 м, в наслідок падіння якої було пошкоджено автомобіль.

При виїзді на місце встановлення рекламної конструкції було з'ясовано, що руйнування сталося на рівні шару трав'яного покриву (рис. 1). Конструкція складалася з двох опор (труб) і позначаються надалі «ліва» і «права», як зображено на рис. 1 та 5. Вид зверху зруйнованих опор показано на рис. 2.

Рисунок 1. Місце руйнування рекламної конструкції

Рисунок 2. Руйнування опор рекламної конструкції вид зверху

Падіння рекламної конструкції сталося у бік дослідника, який проводив фотофіксацію на місці події. Встановити причини руйнування на місці не уявлялося можливим через незручне розташування зламів, вологість ґрунту, відсутність відповідних частин зламів. Залишки опор заповнені водою, що також ускладнює аналіз на місці події.

На місці події було встановлено, що опори виготовлені із труб зовнішнім діаметром 160 мм, внутрішнім діаметром 150 мм, товщина стінки труби становить 5 мм, спосіб виготовлення труб на місці не визначений. Матеріал труб – імовірно сталь вуглецева.

Замовником не були надані будівельні креслення та монтажні схеми з виготовлення рекламної конструкції, та сертифікати на матеріали труб тому, проводилася вибірка зразків – темплетів з місця руйнування і зі складу, де зберігалася частина зруйнованої рекламної конструкції.

На рис. 3 та рис. 4 показані місця відбору темплетів і процес відрізання зразків за допомогою відрізного круга і переносного пристосування. Розміри зразків становили приблизно 350-400 мм і стикувалися за місцем поєднання зламів на обох частинах труб.

Рисунок 3. Відбір зразків на місці руйнування опор

Рисунок 4. Відповідна частина зруйнованої рекламної конструкції

Рисунок 5 Темплети вивчення причин руйнування (позначення відповідають рис. 1)

– металографічні дослідження, мікроструктури матеріалу труб для опор.

Дослідження хімічного складу та способу виготовлення труб.

Визначення хімічного складу проводилося в умовах ПрАТ «Одеський машинобудівний завод» у лабораторії фізико-хімічних досліджень матеріалів та сплавів на сертифікованому приладі «Спектромакс» виробництва Німеччини. Матеріал труб для опор є сталь звичайної якості Ст3кп за ДСТУ 2651:2005. Спосіб виготовлення труб – зварювання, що показано на рис. 6 та 7. Зварні поздовжні шви виявлені на внутрішній поверхні труб.

На рис. 5 зображені темплети, які вивчалися на кафедрі «Матеріалознавства та інженерії матеріалів» Національного університету «Одеська політехніка». Для з'ясування причин руйнування рекламної конструкції були проведені наступні дослідження:

– хімічний склад та визначення матеріалу та способу виготовлення труб для опор;

– фрактографічні дослідження місць зламів та виявлення дефектів, які могли призвести до руйнування;

Рисунок 6. Місце зварювання при виготовленні труби «правої» опори

Рисунок 7. Місце зварювання при виготовленні труби «лівої» опори

Дослідник встановив, що опори конструкції являють собою зварні труби за ГОСТ 10704 – 91, ДСТУ 10705 – 80. Виміри показали, що зовнішній діаметр труби становить 159 мм, товщина стінки дорівнює 5 мм.

Фрактографічні дослідження зламів. При виконанні фрактографічних досліджень злами стикувалися, як показано на рис. 8. Злам «лівої» опори є втомним зломом згину, малоцикловий при високих напруженнях. Ділянки ковзання розташовані від місця зварювання прямокутного профілю (рис. 8 на передньому плані) до вириву металу на задньому плані рис. 9.

Рисунок 8. Місце зламу «лівої» опори

Рисунок 9. Злам нижньої частини «лівої» опори.

Дослідник дійшов висновку, що фокусом зламу (початком руйнування) є зона зварювання прямокутного профілю, а зоною долому – вирив металу, про що свідчать ділянки ковзання тріщини руйнування в обох напрямках від фокусу зламу. Фокус зламу та поверхня ковзання показані на рис. 10.

Рисунок 10. Фокус зламу та майданчика ковзання «лівої» опори

Можна припустити з високою ймовірністю, що першою зруйнувалася «ліва» опора. Час початку руйнування встановити неможливо, бо руйнування відбувалося не при атмосферній корозії, а ґрунт покладений на труби, не захищав труби від впливу хімічних середовищ у ґрунті, волозі та блукаючих струмах. На всіх малюнках видно, що захисне покриття (ґрунтовка) в місцях руйнування відсутня.

Інакше руйнувалася «права» опора (рис. 11). Злам «правої» опори також втомний, але при вигині з крученням малоцикловий з високим напруженням. Фокус зламу розташований на виступі, зона долому – знизу, в області закритої тріщини труби. Ця опора

зруйнувалася другою, практично миттєво, кількість циклів було дуже мало й опора могла зруйнуватися буквально протягом хвилин або годин. У даному випадку вплив надає вітрове навантаження, яке може досягати високих показників, а також зміна напрямку вітру, хімічний склад ґрунту, склад добрив для трав'яного покриття, та наявність дефектів на поверхні опор. Вивчення фокусу зламу «лівої» опори проводилося на мікроскопі МБС-9. Місця зламів ретельно промивали уайт-спіритом та етиловим спиртом 96,6 % (рис. 12). Дослідження показали, що у фокусі зламу мають місце сліди наскрізних тріщин, що з будь-яких вимог до матеріалів не допустимі. Ці тріщини стали концентратором напруження при втомному руйнуванні опори [1].

На рис. 12 видно, що мають місце сліди кількох тріщин, та сліди деформації зминання у верхній і зовнішній поверхні опори; також праворуч розташовано квадратний профіль, який приварений до зовнішньої поверхні труби. Тріщини утворилися у зоні термічного впливу зварного з'єднання. Зім'яття на зовнішній поверхні труби вимагають ретельного вивчення.

Рисунок 11. Злам «правої» опори – вигин із крученням

Рисунок 12. Фокус зламу «лівої» опори, x 4, zoom 3

На рис. 13 зображена частина зовнішньої поверхні труби у зоні термічного впливу зварного шва.

Рисунок 13. Частина зовнішньої поверхні лівої опори, x 4, zoom 3

Зовнішня поверхня опори була піддана несанкціонованій механічній дії з великим, але короткочасним зусиллям, яке змінило форму поверхні опори, але було достатнім для порушення суцільності матеріалу опори у вигляді наскрізних мікротріщин в області зони термічного впливу зварного шва. Така дія викликала появу наскрізних тріщин у матеріалі опори і спричинила створенню концентратора напруження при втомному руйнуванні. Час виникнення

несанкціонованого механічного впливу встановити неможливо через сильні окислення зламів і може коливатися в широких межах від годин до декількох років [3].

Металографічні дослідження. Металографічне дослідження виконувалося на устаткування: металографічний мікроскоп МІМ-7, установка візуалізації зображення і комп'ютерна обробка зображень. Мікрошліфи виготовлялися за стандартною методикою та вивчалися до та після травлення у 4 % розчині HNO_3 в етиловому спирті [5]. Вивчалися зразки поздовжнього та поперечного перерізів, а також зони зварного шва труб для визначення якості зварного шва (рис. 14-18).

Рисунок 14. Мікроструктура поздовжнього мікрошліфа труби, без травлення, х 295

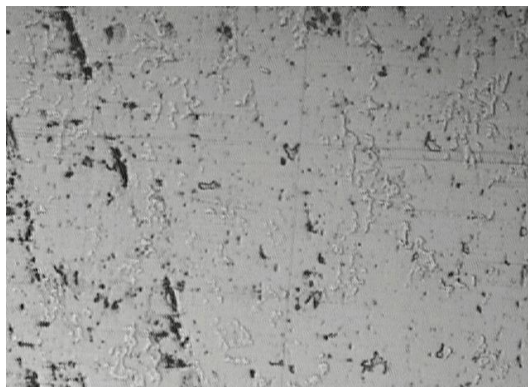

Рисунок 15. Мікроструктура поперечного мікрошліфа труби, без травлення, х 295

Рисунок 16. Мікроструктура зони зварного шва труби після виготовлення

дефекти (рис. 16). Якість незварюваної частини (метал труби) відповідає всім вимогам, які пред'являються трубам даного способу виготовлення [2].

На зразках без травлення виявлено неметалеві включення характерні для киплячої сталі: витягнуті сульфіди в поздовжньому напрямку, велика кількість оксидів, крихкі силікати. Сталь відповідає ДСТУ 2651:2005 щодо неметалевих включень.

Зварний шов труби виконаний неякісно, імовірно автоматичним зварюванням під шаром флюсу, чи зварюванням у середовищі захисних газів. Мають місце неповари, газові пухирі та раковини, та інші

Рисунок 17. Поздовжній мікрошліф після травлення, х 295

Рисунок 18. Поперечний мікрошліф після травлення, х 295

На рис. 17 та 18 зображені мікроструктури матеріалу труби після травлення. Структури сталі складається з перліту (темні) включення та фериту. Структура відповідає сталі звичайної якості Ст3кп [4] Сталь гарячекатана листовою до зварювання. Перед зварюванням лист вигинався і зварювався стиковим з'єднанням зсередини труби.

Таким чином, можна зробити висновок, що матеріал опор не має дефектів і не є причиною руйнування конструкції.

Висновок. На підставі проведених досліджень встановлено, що причиною руйнування рекламної конструкції стало руйнування опор через несанкціоновану механічну дію в зоні зварного з'єднання зовнішньої поверхні труби з прямокутним профілем, що призвело до утворення мікротріщин і надалі до незворотного процесу руйнування матеріалу опор. Також можливим є вплив локальних місць дефектів зварного шва.

Перелік посилань

1. Герасимова Л. П., Ежов А. А., Маресев М. И. Изломы конструкционных сталей: Справочник. Москва: Металлургия, 1987. 272 с.
2. Гордеева Т. А., Жегина И. П. Анализ изломов при оценке надежности материалов. Москва: Машиностроение, 1978. 200 с.
3. Фридман Я. Б. Механические свойства металлов. Москва: Машиностроение, 1972. Часть 1: Деформация и разрушение. 472 с.
4. Либовиц Г. В. Микроскопические и макроскопические основы механики разрушения. Москва: Мир, 1973. 616 с.
5. Коваленко В. С. Металлографические реактивы. Справочник. Москва: Металлургия, 1981. 121 с.

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ,
КРИМІНАЛІСТИКИ ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ**

**Матеріали ІV міжнародної
науково-практичної конференції
(Київ, 16 грудня 2022 року)**

**Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України**

03057, Київ, вул. Сім'ї Бродських, 6
Тел. / факс: 200-29-29

Комп'ютерний дизайн О. П. Щербина

Авторська редакція

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 30,25
Наклад 100 прим. Зам. №

Видавець та виготовлювач:

Університет «Україна»

03115, м. Київ, вул. Львівська, 23, тел. (044) 424-40-69
Свідотство про державну реєстрацію ДК № 405 від 06.04.01